

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

**Одеський національний університет імені І.І.Мечникова
Universitas nationalis Odessae**

**ЗАПИСКИ
З УКРАЇНСЬКОГО МОВОЗНАВСТВА**

ВИПУСК 24

Том 1

Збірник наукових праць

**Opera
in linguistica ukrainiana**

FASCICULLUM 24

Volume 1

**Одеса
2017**

УДК 81.161.2(051)

ББК 81.031.4я5

З-324

Головний редактор: Т. Ю. Ковалевська.

Editor-in-chief: T. Kovalevska.

Заступник головного редактора: А. П. Романченко.

Vice-editors: A. Romanchenko.

Відповідальний секретар: С. С. Поліщук.

Secretary: S. S. Polishchuk.

Редакційна колегія: д-р філософії Д. Блохин. (Німеччина), д-р ф. н. І. П. Бондаренко (Україна), д-р ф. н. О. А. Войцева (Україна), д-р ф. н. Т. І. Домброван (Україна), д-р ф. н. О. Ю. Карпенко (Україна), д-р ф. н. І. М. Колегаєва (Україна), д-р ф. н. В. О. Колесник (Україна), д-р ф. н. Н. В. Кондратенко (Україна), д-р ф. н. В. П. Олексенко (Україна), д-р ф. н. М. Парзулова (Болгарія), д-р ф. н. Н. В. Петлюченко (Україна), д-р ф. н. Є. М. Степанов (Україна), д-р ф. н. С. В. Форманова (Україна), д-р філософії У. Холод (Чеська республіка), канд. ф. н. Н. М. Хрустик (Україна), д-р ф. н. Є. М. Черноіваненко (Україна), д-р ф. н. О. В. Яковлева (Україна).

The editorial board: D. Blokhin, I. Bondarenko, O. Voytseva, T. Dombrovan, O. Karpenko, I. Kolehajeva, V. Kolesnyk, N. Kondratenko, V. Oleksenko, M. Parzulova, N. Petlyuchenko, Y. Stepanov, S. Formanova, U. Kholod, N. Khrustyk, Y. Chernoiivanenko, O. Yakovleva.

Рецензенти:

Бирик С. П., доктор філологічних наук, старший науковий співробітник Інституту української мови НАН України;

Селіванова О. О., доктор філологічних наук, професор Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького;

Струганець Л. В., доктор філологічних наук, професор Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

Рекомендовано до друку

Вченою радою філологічного факультету ОНУ імені І. І. Мечникова

Протокол № 11 від 27.06.2017 р

У збірнику вміщено наукові праці з актуальних теоретичних і прикладних проблем мовознавства. Адресовано широкому колу філологів: науковцям, учителям, методистам, студентам.

Свідоцтво про реєстрацію в Державному комітеті телебачення і радіомовлення України КВ №8931 від 05.07.2004 р.

Збірник наукових праць «Записки з українського мовознавства» постановою Президії ДАК України № 241 від 09.03.2016 р. внесено до переліку наукових фахових видань, у яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата філологічних наук.

Адреса редакції / Address: Одеса, Україна 65058, Французький бульвар, 24/26, кімн. 85, 86.

Телефон / Phone: +38 (048) 776-14-80; Факс / Fax: +38 (048) 746-51-14

E-mail: kafukrmovaonu@ukr.net

© Одеський національний університет
імені І. І. Мечникова, 2017.

ІСТОРІЯ МОВИ ДІАЛЕКТОЛОГІЯ

УДК 821.161.2'282'342-112:930.2

М. Л. Дружинець,

*канд. філол. наук доц.,
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,
доцент кафедри української мови*

ВІДБИТТЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ ВИМОВИ У ПАМ'ЯТКАХ СТАРОУКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ

Стаття присвячена вимовним особливостям української мови, зафіксованим у писемних пам'ятках староукраїнської літературної мови. Писемні джерела фіксують ті зміни, які відбувалися у мовленні людей і які становлять тепер орфоепічну норму.

Ключові слова: вимовні особливості, пам'ятки, староукраїнська літературна мова, наукові дослідження.

У висвітленні питань, що стосуються історії формування вимовних норм української мови, велике значення мають пам'ятки, бо саме в них фіксуються ті зміни, які відбувалися у мовленні людей і які становлять тепер орфоепічну норму. Слід зазначити, що коли писарі давньоруського періоду або упорядники збірок, журналів ХІХ ст. припускалися «помилки» всупереч традицій, то це означало, що дана мовна риса міцно закріпилася у тій чи іншій місцевості.

Відбиття особливостей народного мовлення у писемних пам'ятках - важливе і надійне джерело для висвітлення початкового періоду в процесі становлення української орфоепії. У пам'ятках старої літературної мови відбилися риси живої народної мови, що згодом стали орфоепічними, адже нова літературна мова живилася двома джерелами – живою народною розмовною мовою та старою літературною традицією. На основі останнього джерела виявляється зв'язок нової літературної мови зі старою, який виявляється по-різному на всіх мовних рівнях. Цьому питанню приділена певна увага дослідників: вчені, аналізуючи мову пам'яток, вказують на основні фонетичні особливості української мови. Систематизація цих даних допоможе усвідомити, як у межах старої літературної мови певною мірою був підготовлений ґрунт для формування орфоепічних норм нової літературної мови, тому обрана проблема, безперечно, є *актуальною*. *Наша мета* - на основі писемних пам'яток представити процес вироблення вимовних літературних норм, показати глибину коріння сучасних вимовних норм та засвідчити зв'язок нової української літературної мови зі старою. *Об'єктом дослідження* є орфоепія голосних, приголосних, звукосполук. *Предметом дослідження* є відбиття особливостей української народної вимови у пам'ятках староукраїнської літературної мови на основі наукових та власних (Климентій Зіновієв «Вірші. Приповіді посполиті» [19] досліджень.

Давні тексти, на основі яких вивчається історія української літературної мови, хронологічно можна поділити на три великі групи: 1) пам'ятки доби Київської Русі, в яких відбилися риси південних давньоруських говірок, що лягли в основу мови

української народності; 2) пам'ятки XIV - першої половини XVIII століття, що відбивають мову української народності й староукраїнську літературну мову; 3) пам'ятки другої половини XVIII - XIX ст., які відбивають формування української національної мови [22, с. 70]. Наша розвідка присвячена пам'яткам другої та третьої груп.

Пам'ятки становлять собою дуже цінне надбання нашої науки, культури. Українська літературна мова XIV-XVIII ст. представлена діловими документами, літописними, історичними, полемічними та художніми творами. На відміну від літописів та інших літературних джерел, які мали лише елементи народної мови попередніх часів, українські грамоти відзначаються широким використанням народної мови. Грамоти є пам'ятками письма, а письмо, як правило, зв'язане з певною традицією, довгий час зберігає деякі свої риси, набуті за попередніх епох [18, с. 127]. Однак, незважаючи на традицію письма, українські грамоти XIV-XV ст. тісно пов'язані з життям і побутом, мова їх близька до тогочасної розмовної української мови, зберігає значні діалектні особливості. Лінгвістичний аналіз переконує, що мова староукраїнських грамот XIV-XVI ст. не являє собою простого копіювання діалектного мовлення, в ній у певній системі поєднані старокнижні й народні елементи, отже, це мова унормована, хоч, природно, для тієї доби не всі її норми були сталі й послідовні [12, с. 63].

Писемні джерела всіх епох певною мірою відбивають вплив усного мовлення на літературну мову. Свідченням цьому є дієслівні фіксації усної мови в різних писемних пам'ятках [16, с. 6]. Шлях розвитку української літературної мови XVI-XVIII ст. дуже показовий щодо цього. На думку вчених, у давній книжній українській літературній мові було чимало живих усномовних елементів [3, с. 3].

Мова українських грамот XIV-XV ст. найбільше зближена з тогочасною живою розмовною українською мовою. В українських грамотах спостерігаються всі ті фонетичні риси, які зустрічаються ще в XII-XIII ст. і згодом стали типовими рисами мови української народності. Але в мові грамот ці риси становлять уже звичайне явище, а не поодинокі випадки [30, с. 142]. Мову грамот XIV-XV ст. характеризують: І. Свенціцький у праці «Нариси з історії української мови» (1920), Ф. П. Медведєв у праці «До характеристики фонетичної системи мови українських грамот XIV-XV століть» (1959). Особливо широко представлено в писаних пам'ятках XIV-XV ст.: перехід [e] в [o] після шиплячих та [j] перед наступним твердим приголосним: *пришодъши* [31, с. 67], *чоловѣкъ* [17, с. 14], звукосполучення [ри], [ли]: *дрижати* (46), *криницями* (65) [18, с. 140-141]. Аналізуючи мову пам'яток кінця XIV - поч. XV століття, А. А. Москаленко визначає ті ж самі фонетичні риси: перехід [e] в [o] після шиплячих, звукосполучення [ри], [ли] [20, с. 33], а також спрощення груп приголосних: *власное* [21, с. 36].

У грамотах центральної України найбільш виразними є випадки асиміляції дзвінких приголосних в середині слів: *вѣшно* [3, с. 12]. У грамотах Західного Полісся відображено регресивну асиміляцію за місцем творення: *роширити* [33, с. 14-15]. З найвиразніших фонетичних особливостей грамот Галичини В.М.Русанівський відзначає: послідовне чергування [в] і [у] (оузаль і взаль) перехід [e] в [o] після шиплячих (*ничого*) [33, с. 17]. У мові молдавських грамот XV століття, за свідченням Л.В.Венєвцевої, простежуються такі фонетичні особливості: спрощення у групах приголосних стн, здн, рдц, стц: *почесному* (1,5), *на мисцѣ* (11,3551), *серца* (11,257); відбиття асиміляції [й] м'яким приголосним: *обвезаннѣ* (11,284) [2, с. 194-195].

Фонетичні особливості, які послідовно відзначалися дослідниками у багатьох пам'ятках попереднього періоду, починаючи з Київського, і які стали українськими, зокрема лабіалізація [e] після шиплячих, вживання ри, ли у відкритих складах, відбиті у грамотах Литовсько-Руської держави [12, с. 69] у Пересопницькому Євангелії [30, с. 156], перекладеному в 1556-1561 рр., у мові українського травника XVI ст. [26, с. 45-46], а також на сторінках богослужбових книг [29, с. 11-13], писаних слов'яноруською мовою.

До XVI століття належить рукопис важливої староукраїнської писемної пам'ятки "Розмова". Хоча в рукописі пам'ятки, як твердить М.А.Жовтобрюх, переважають традиційні написання слів, усе ж у ньому добре відбиваються окремі фонетичні особливості живої української мови: спрощення в групах приголосних (*щасливою, позно, власний*), звукосполучення [ри], [ли] у відкритому складі з давньоруських рь, рь, ль, ль (*отрымати, лий*) [10, с. 31- 32] .

Поширення в кінці XVI - на початку XVII століття друкарства в Україні, розквіт шкільної освіти вимагали спеціальних підручників з граматики і правопису. У цей час в Україні з'являється "Грамматика словенска" Лаврентія Зизанія (1596) і "Грамматіки славенскія правилное синтагма" М.Смотрицького (1619). Це були граматики не української, а книжної слов'яноруської мови, але тексти, що передують граматиці Л.Зизанія, містять живомовні фонетичні риси. Цьому підтвердження є, зокрема, збереження твердих шиплячих: *кусишь, чого, чом* [28, с. 28].

У "Граматиці" М.Смотрицького зафіксоване важливе вимовне правило, яке відбиває особливості української мови, – вимову [и] як звука середньо-високого піднесення, а також простежується й така риса української фонетики, як твердість приголосних перед [e] [23, с. 36]. Автор "Граматики" розрізняє фарингальний звук [г] і задньоязиковий [г], подвоює приголосний [н] у прикметниках: *истинный* [24, с. 99].

У граматиці Івана Ужевича 1643 р відбито явище ствердіння губних і [р], наявність звукосполучень [ри], [ли] [1, с. XXIV]. Заслуговують на увагу написання – *в пагарѣ – надоле* (486), які, як вважає О. Горбач, позначають вимову ненаголошеного [ѣ] як [e/и] [7, с. 6]. У граматиці зафіксовані загальноукраїнські фонетичні риси, хоча характер певного матеріалу свідчить про перевагу південно-західних говорів.

Особливої уваги заслуговують і перші словники. Першим словником тлумачного типу був «Лексис сирѣчь реченія, въкратцѣ събранны и из словенского языка на простый рускій діалект истолкованы» Л.Зизанія. За спостереженням В.В.Німчука, у «Лексисі» представлено важливі риси фонетичної системи української мови XVI століття: *спрощення у групах приголосних (борозна), твердість [р] (говору), м'якість [ц'] (каганца)* [25, с. 21].

Велике значення в історії української мови має "Лексиконь славеноросскій и имень тлькованіє" Памви Беринди. Досліджуючи цю пам'ятку, В.В.Німчук виділяє такі основні фонетичні особливості: 1) *зустрічається [и] на місці ненаголошеного [e] і навпаки: чирвоного (468), минѣ (118)*; 2) *[o] після шиплячих: шолкъ (307)* [27, с. XXVII - XXVIII]; 3) *знайшли відображення [дж], [ждж], [дз]: раджѣне (239), дрожджѣ (256), дзвиню*; 4) *наявне фонетичне подовження приголосних: ро(3)золла (202)*; 5) *засвідчено асимілятивні і дисимілятивні зміни: вутки, призба, хто* [27, с. XXIX - XXX], тобто це ті вимовні особливості української мови, більшість яких згодом стала орфоепічною нормою.

За дослідженням П. Житецького, для книжної мови XVII століття характерні тверді шиплячі: *мечь*, зате збереглася м'якість свистячих приголосних, наприклад: [с]

вимовляється м'яко в суфіксі -ськ-: *паньський*, звідси за аналогією і м'яка вимова [з] у словах типу *низький* [9, с. 74 - 75].

Однією з найвидатніших історіографічних пам'яток і одним з найдостовірніших джерел XVII століття є літопис Самовидця. На сторінках літопису Самовидця відображена одна з найтипівіших фонетичних особливостей української народної вимови, що стала уже традиційною у книжній літературній мові – оглушення префікса [з-] перед глухими приголосними: *спитка*, *спотребу*, *сточитися* [15, с. 186-187]. Цінним надбанням української мови XVIII століття є літопис С. Величка. Літопис Величка, на думку О. Т. Волоха, відбиває звукові процеси, які властиві загальнонародній українській мові, зокрема злиття давніх звуків [ы] та [и]: *приникнувши* (3), *виходити* (11) [4, с. 158], у префіксах з- (із-), роз-, воз- перед кореневими глухими [з] змінюється на [с]: *стверженную* (7), *воспламенило* (41), *розказати* (55). Але перед кореневим с приголосний [з] не змінюється: *розсилаєть* (133), *возтали* (208), хоча є й *ссилатися* (214). У вживанні префікса від-(оть-) Самійло Величко дотримувався етимологічного принципу: *отваги* (2), *отб'раєть* (152), *але одс'кти* (48) [5, с. 170 - 171]. У літописі знаходить відбиття асиміляція на стику кореня і суфікса: *прозбою* (21), асиміляція свистячого наступним шиплячим: *рожжаковало* (187) [5, с. 172], у переважній більшості випадків асиміляція [й] попереднім м'яким приголосним: *Запорожжя* (7), *розданню* (14) [5, с. 174]. Спрощення груп приголосних у літописі засвідчується у таких словах: *нам'сникъ* (212), *щасливе* (6) [12, с. 65].

За свідченням П.Житецького, у літописі Граб'янки XVIII століття представлені такі фонетичні особливості: 1) збереження дзвінких приголосних перед глухими: *прикажчики* (190), *запорожці* (192,1,2); 2) асимілятивне подовження приголосних: *спов'данне* (169), *Запорожжа* (189); 3) часто зустрічається у замість о в дієслівному суфіксі -ова-: *зазимуваль* (252) [8, с. 12].

Отже, Величко і Граб'янка помітно відходять від традиційної орфографії і проявляють тенденцію до ширшого використання народнорозмовних елементів у порівнянні з письмом XVII століття.

Рукопис Климентія Зіновієва «Вірші. Приповісті посполиті» фіксує риси південно-західного діалекту і загальноукраїнські. Наприклад: відповідно до вимови и на місці ненаголошеного [е]: *на хрыбетъ* (226) [19, с. 157], ствердіння шиплячих: *зажывати* (38), асимілятивні та дисимілятивні зміни: *ни щимъ* (235), *выжжеть* (228), *прозбою* (17), *вы(ш)ше* (204), *ро(ш)чину* (238) [19, с. 157], спрощення в групах приголосних: *сонце* (240), *позно* (235) [19, с. 158]. Хоча збірка К.Зіновієва свого часу й не була надрукована, характер мовного матеріалу свідчить про потужний вплив народнорозмовного джерела на писемні тексти. Особливо це виявилось у записах фразеологічного матеріалу, поданого Климентієм Зіновієвим під заголовком «Припов'сти [або те(ж) присловія посполитые...». У названій збірці часто передається оглушення [з] у префіксі та прийменнику: *с тебе*, *с перцем* (225), *спливу* (227), *с хаты* (235), *схочет* (230), *скоштовавъ* (237), *ропустивъ* (229), *але розказуєть* (222) [19, с. 157]. Рідко у пам'ятках старої української літературної мови фіксується вимова свистячих перед шиплячими як шиплячих. У фразеологічній збірці Климентія Зіновієва зустрічається: *Бувъ ко(н) да з(ъ)жженъ, жаднои свасцѣ по ковбасцѣ* (225); *дымомъ и щадомъ* (226), *в ро(ш)чину* (238), *я (к) борцѣ ни щимъ* (238), *але сорочці* (226), *мицѣ* (231), *бо(ч)цѣ* (232). Африкатизація [д], [т'] іноді передається: *лю(д)зского* (250), *лю(д)зскости* (137); *ой жаль да не ве(р)неця до гори чубко(м) переве(р)неця* (240), хоча значно переважають традиційні написання: *лю(д)скіи* (229), *спи(т)са*, *спи(т)ца* [19,

с. 158]. Ці мовні факти та інші свідчать, що «витвори усної народної творчості, її мови все більше тиснули на писемну літературу і її мову» [14, с. 113].

Останнім представником старої української літературної мови XVIII століття був Г. Сковорода. Мова творів Г. Сковороди має характер суміші церковнослов'янської, старокнижної української та живої розмовної мови. Серед фонетичних рис зустрічаються: ствердіння губних і [р]: *голуб (209), горким (368)* [6, с. 18], подовження приголосних: *голляхь, орання* [32, с. 253], замість ненаголошеного [о] іноді з'являється у: *кузуб*, простежується спрощення у групі приголосних: *щаслив, нещасное* [13, с. 42]. Г.С.Сковорода не залишив нам жодного твору, написаного живою українською мовою. Але його мова мала виразно український характер, надавала їй цього характеру, насамперед, фонетика [11, с. 66]. У мові творів Г. С. Сковороди досить повно відбито процес становлення фонологічної системи української національної мови, що в той час уже активно формувалась на основі південно-східного діалекту. Г. С. Сковорода належав до тих видатних діячів, що своєю творчістю готували надійний ґрунт, на якому формувалася нова літературна мова [11, с. 70].

Простеживши відбиття особливостей української народної вимови у пам'ятках староукраїнської літературної мови (на основі наукових та власних (Климентій Зіновієв «Вірші. Приповісті посполиті») досліджень), приходимо до висновку, що в писемних пам'ятках зафіксовані особливості народної вимови, зокрема південно-східного наріччя, що свідчить про зв'язок нової української літературної мови із старою, про глибину коріння сучасних вимовних норм.

Розглянувши особливості української народної вимови, відображені у староукраїнських пам'ятках, можемо висловити окремі думки з приводу важливої проблеми - зв'язку нової української літературної мови із старою, адже у науковій літературі існують різні погляди на зв'язок нової української літературної мови із старою літературною мовою. Дехто із мовознавців вважає, що між старою й новою українською літературною мовою немає наступності. Але наявність народнорозмовних, у першу чергу загальноукраїнських, вимовних явищ у пам'ятках, писаних старою книжною мовою, є свідченням того, що для нової української літературної мови був підготовлений ґрунт у старій літературній мові.

Таким чином, між старою книжною і новою українською літературною мовами не було повного розриву, спадкоємність і наступність між ними відбиті на всіх мовних рівнях. Нова українська літературна мова зароджувалася на народнорозмовній основі, розвивалася під впливом фольклору, глибоко засвоїла й далі розвивала та вдосконалювала важливі давні літературні традиції. Отже, між новою і старою українською літературною мовою існує зв'язок, органічна спадкоємність.

Важливо підкреслити й те, що найістотніші фонетичні риси української мови, які усталились у пам'ятках XI-XVIII століть, були властиві і середньоаддніпряньським говорам, що стали базою для формування фонетичної й орфоепічної систем нової української літературної мови.

Отже, орфоепічні особливості нової української літературної мови сягають корінням у стару літературну мову, де, незважаючи на книжний характер, відбиті особливості народної вимови, що згодом стали орфоепічними. Дані наукових досліджень, якими ми скористалися, дають підстави твердити про досить прозорі риси нової української літературної мови вже в староукраїнських пам'ятках. Ці риси, зокрема фонетичні, помітні вже в XII столітті. Ближче до середини XIII і початку XIV СТОЛІТТЯ фонетична специфіка української мови стає виразнішою. У наукових працях

подаються в основному фонетичні явища, специфічні для української мови, але є й суто вимовні.

Література

1. Білодід І. К., Кудрицький Є. М. Іван Ужєвич і його граматики / І. К. Білодід, Є. М. Кудрицький // Іван Ужєвич. Граматика слов'янська. – К., 1970. – С. XVII - XXVI.
2. Венєвцева Л. В. Фонетичні особливості молдавських грамот XV сторіччя / Л. В. Венєвцева // Уч. зап. Харк. ун-ту. – 1960. – Т. 111: Тр. філол. фак-ту. – Т. 9. – С. 181 - 196.
3. Взаємодія усних і писемних стилів мови / М. А. Жовтобрюх, Г. М. Колесник, К. В. Ленець та ін.; Відп. ред. М. М. Пилинський. – К.: Наук. думка, 1982. – 180 с.
4. Волох О. Т. Из досліджень фонетичних особливостей мови літопису С. Величка / О. Т. Волох // Уч. зап. Харк. ун-т. – 1960. – Т. 111: Тр. філол. фак-ту. – Т. 9. – С. 157 - 167.
5. Волох О. Т. Фонетичні особливості української літературної мови початку XVIII століття / О. Т. Волох // Уч. зап. Харк. ун-т. – 1960. – Т. 111: Тр. філол. фак-ту. – Т. 9. – С. 169 - 179.
6. Гнатюк Г. М. Мова творів Г.Сковороди / Г. М. Гнатюк // Укр. мова в шк. – 1958. – № 3. – С. 16 - 23.
7. Горбач О. Рукописна «Грамматика словенская Івана Ужєвича з 1643 й 1645 р.» / О. Горбач // Історія граматики на Україні. – Перевидання. – Львів, 1992. – С. 3 - 22. – (Наук. зап. техніко-господарського інституту. – Мюнхен, 1967; Т. 17).
8. Житецький П. «Энеида» Котляревскаго и древнѣйшій списокъ ея въ связи съ обзоромъ малорусской литературы XVIII вѣка / П. Житецький. – К.: Київська старина, 1900. – 174 с.
9. Житецький П. Нарис літературної історії української літературної мови в XVII в. / П. Житецький. – Львів: Укр. вид-во, 1941. – 203 с.
10. Жовтобрюх М. А. Важлива пам'ятка української літературної мови / М. А. Жовтобрюх // Укр. мова і літ. в шк. – 1979. – № 1. – С. 29 - 35.
11. Жовтобрюх М. А. Відбиття процесу становлення фонологічної системи української літературної мови у творах Г.Сковороди / М. А. Жовтобрюх // Мовознавство. – 1972. – № 4. – С. 59 - 71.
12. Жовтобрюх М. А. Староукраїнські грамоти як пам'ятки літературної мови / М. А. Жовтобрюх // Мовознавство. – 1976. – № 4. – С. 62 - 70.
13. Кобилянський Б. Лекції з курсу «Історія української літературної мови» / Б. Кобилянський. – Львів: ЛДУ, 1965. – 64 с. [На правах рукопису]
14. Курс історії української літературної мови / За ред. Білодіда І. К. – К.: АН УРСР, 1958. – Т. 1. – 595 с.
15. Літопис Самовидця / За ред. Я. І. Дзири. – К.: Наук. думка, 1971. – 207 с.
16. Матвіяс Г. І. Українська літературна мова і територіальні діалекти в їх взаємодії на різних історичних етапах / Г. І. Матвіяс // Українська літературна мова в її взаємодії з територіальними діалектами. – К., 1977. – С. 5 - 31.
17. Медведєв Ф. П. До характеристики фонетичної системи українських грамот XIV- XV ст. / Ф. П. Медведєв // Питання історичного розвитку української мови: Тези доп. міжвуз. наук. конф. 15-20 грудня. – Х., 1959. – С. 11 - 16.
18. Медведєв Ф. П. Звукові процеси завершального періоду формування мови української народності та відбиття їх в українських грамотах XIV - XV ст. /

Ф. П. Медведєв // Уч. зап. Харк. ун-ту. —1960. — Т. 111: Тр. філол. фак-ту. — Т. 9. — С. 121 - 144.

19. *Микитин М. Л.* Відбиття народного мовлення у фольклорній збірці «Вірші. Приповідки [або те(ж) присловія] посполитые...» Климентія Зіновієва / М. Л. Микитин // Мова та стиль українського фольклору. — К., 1996. — С. 154 – 160.

20. *Москаленко А. А.* Конспект лекцій з української діалектології А. А. Москаленко. — Одеса : Одеськ. педагог. ін-т, 1940. — 149 с. - На правах рукопису.

21. *Москаленко А. А.* Правопис українських грамот XIV-XV ст. / А. А. Москаленко // Тези доп. наук. конф. філол. фак-ту. — Одеса, 1965. — С. 36 - 37.

22. *Німчук В. В.* Видання пам'яток української мови / В. В. Німчук // Вісн. АН УРСР. —1971. — № 1. — С. 69 - 71.

23. *Німчук В. В.* Граматика Смотрицького - перлина давнього мовознавства / В. В. Німчук // М. Смотрицький. Граматика. — К., 1979. — С. 7 - 111.

24. *Німчук В. В.* «Граматіки славенскія правилное синтагма» М.Смотрицького / В. В. Німчук // Німчук В. В. Мовознавство на Україні в XIV-XVII ст. — К., 1985. — С.89 - 145.

25. *Німчук В. В.* «Лексис» Лаврентія Зизанія – перший український друкований словник / В. В. Німчук // Лексис Лаврентія Зизанія.- Синоніма славеноросская. — К.,1964. — С. 7 - 22.

26. *Німчук В. В.* Мова українського травника XVI століття / В. В. Німчук // Мовознавство. —1976. — №5. — С. 43 - 56.

27. *Німчук В. В.* Памво Беринда і його «Лексіконь славенорвсскій и имень Тлькованіє» / В. В. Німчук // Лексикон славеноросський Памви Беринди. — К., 1961. — С.V - XXXVI.

28. *Німчук В. В.* Систематичний підручник церковнослов'янської мови «Граматіка словенска» Л.Зизанія / В. В. Німчук // Лаврентій Зизаній. Граматика словенська. — К., 1980. — С. 5 - 55.

29. *Огієнко І.* Нариси з історії української мови / І. Огієнко. — Варшава, 1927. — 216 с.

30. *Плющ П. П.* Історія української літературної мови: Підручник для філол. спеціал. ун-тів та пед. ін-тів / П. П. Плющ. — К.: Вища шк., 1971. — 423 с.

31. *Свенціцький І.* Нариси з історії української мови / І. Свенціцький. — Львів: Діла, 1920. — 99 с

32. *Синявський О.* Мова творів Сковороди / О. Синявський // Червоний шлях. — 1924. — № 4-5. — С. 248 - 256.

33. Українські грамоти XV століття / За ред. В.М.Русанівського. — К.: Наук. думка, 1965. — 63 с.

References

1. Bilodid, I. K., Kudrytskyi, Ye. M. (1970), *Ivan Uzhevich and his grammar book* [Ivan Uzhevych i yoho hramatyka], Ivan Uzhevych. Hramatyka slovianska, K., pp. XVII - XXVI.

2. Venievtseva, JI.B. (1960), *Phonetic peculiarities of the Moldovan documents of the XVth century* [Fonetychni osoblyvosti moldavskykh hramot XV storichchia], Uch. zap. Khark. un-tu, T. 111: Tr. filol. fak-tu, T.9, pp. 181 - 196.

3. *The interaction of oral and written language styles* (1982), [Vzaiemodiia usnykh i pysemnykh styliv movy], M.A.Zhovtobriukh, H.M.Kolesnyk, K.V.Lenets ta in.; Vidp. red. M.M.Pylinskyi, K., Nauk. dumka, 180 p.

4. Volokh, O.T. (1960), *From the researches of phonetic features of the language of S.Velichko's chronicle* [Iz doslidzhen fonetychnykh osoblyvostei movy litopysu S.Velychka], Uch. zap. Khark. un-t, T. 111: Tr. filol. fak-tu, T.9, pp. 157 - 167.

5. Volokh, O.T. (1958), *Phonetic features of the Ukrainian literary language of the beginning of the XVIII th century* [Fonetychni osoblyvosti ukrainskoi literaturnoi movy pochatku XVIII stolittia], Uch. zap. Khark. un-t, T.111: Tr. filol. fak-tu, T.9, pp.169 - 179.

6. Hnatiuk, H.M. (1958), *The language of G. Skovoroda's works* [Mova tvoriv H.Skovorody], Ukr. mova v shk, N 3, pp. 16 - 23.

7. Horbach, O. (1992), *Manuscript "Slovenian Grammar by Ivan Uzhevich from 1643 till 1645"* [Rukopysna «Grammatyka slovenskaia Ivana Uzhevycha z 1643 y 1645], Istoriiia hramatyky na Ukraini, Perevydannia, Lviv, pp. 3 – 22, (Nauk. zap. tekhniko-hospodarskoho instytutu, Miunkhen, 1967; T.17).

8. Zhytetskyi, P. (1900), *«Eneida» by Ivan Kotlyarevsky and its oldest list in connection with the review of Russian literature of the XVIII century* [«Энеида» Kotliarevskaho y drevnʹishii spysokъ eia vъ sviazy sъ obzorumъ malorusskoi lyteratury XVIII vʹbka], K., Kievskaiia staryna, 174 p.

9. Zhytetskyi, P. (1941), *The Essay of the literary history of the Ukrainian literary language in the seventeenth century* [Narys literaturnoi istorii ukrainskoi literaturnoi movy v XVII v.], Lviv, Ukr. vyd-vo, 203 p.

10. Zhovtobriukh, M.A. (1979), *An important mental note of the Ukrainian literary language* [Vazhlyva pamiatka ukrainskoi literaturnoi movy], Ukr. mova i lit. v shk., N 1, pp. 29 - 35.

11. Zhovtobriukh, M.A. (1972), *The reflection of the process of establishing a phonological system of the Ukrainian literary language in G. Skovoroda's works* [Vidbyttia protsesu stanovlennia fonolohichnoi systemy uk-rainskoi literaturnoi movy u tvorakh H.Skovorody], Movoznavstvo, N4, pp. 59 - 71.

12. Zhovtobriukh, M.A. (1976), *Old Ukrainian charters as memorial of the literary language* [Staroukrainski hramoty yak pamiatky literaturnoi movy], Movoznavstvo, № 4, pp. 62 - 70.

13. Kobylianskyi, B. (1965), *Lectures of the course "The History of the Ukrainian Literary Language"* [Lektsii z kursu «Istoriiia ukrainskoi literaturnoi movy»], Lviv, LDU , p. 64, [Na pravakh rukopysu].

14. *The course of the history of the Ukrainian literary language* (1958), [Kurs istorii ukrainskoi literaturnoi movy], Za red. Bilodida I.K., K., AN URSSR, T. 1, 595 p.

15. *Samovydet's Chronicles* (1971), [Litopys Samovydtsia], Za red. Ya.I.Dzyry, K., Nauk dumka, 207 p.

16. Matviiias, H.I. (1977), *The Ukrainian Literary Language and its Territorial Dialects in Their Relationship at Different Historical Stages* [Ukrainska literaturna mova i terytorialni dialekty v yikh vzaiemodii na riznykh istorychnykh etapakh], Ukrainska literaturna mova v yii vzaiemodii z terytorialnymy dialektamy, K., pp. 5 - 31.

17. Medvediev, F.P. (1959), *To the characteristics of the phonetic system of Ukrainian letters of the XIV - XV centuries* [Do kharakterystyky fonetychnoi systemy ukrainskykh hramot XIV- XV st.], Pytannia istorychnoho rozvytku ukrainskoi movy: Tezy dop. mizhvuz. nauk. konf. 15-20 hrudnia, X., pp. 11 - 16.

18. Medvediev, F.P. (1960), *Sound processes of the final period of the formation of the language of the Ukrainian nationality and their reflection in the Ukrainian charters of the XIV-XV centuries* [Zvukovi protsesy zavershalnogo periodu formuvannia movy ukrainskoi

narodnosti ta vidbyttia yikh v ukrainskykh hramotakh XIV-XV st.], Uch. zap. Khark. un-tu, T. 111: Tr.filol. fak-tu, T.9, pp. 121 - 144.

19. Mykytyn, M. L. (1996), *Reflection of folk speech in Klimentiya Zinoviev's folklore collection "Poems. Polish-Lithuanian Commonwealth Proverbs..."* [Vidbyttia narodnoho movlennia u folklornii zbirtsi «Virshi. Prypovisty [abo te(zh) prysloviia] pospolytyie...» Klymentiia Zinoviieva], *Mova ta styl ukrainskoho folkloru*, K., pp. 154 – 160.

20. Moskalenko, A.A. (1940), *A. A. Moskalenko's Summary of lectures on Ukrainian dialectology* [Konspekt leksii z ukrainskoi dialektolohii A.A. Moskalenko], Odesa, Odesk. pedahoh, in-t, 149 p. [Na pravakh rukopysu].

21. Moskalenk, A.A. (1965), *Spelling of the Ukrainian charters of the XIV-XV cen.* [Pravopys ukrainskykh hramot XIV - XV st.], *Tezy dop. nauk. konf. filol. fak-tu*, Odesa, pp. 36 - 37.

22. Nimchuk, V.V. (1971), *The edition of the monuments of the Ukrainian language* [Vydannia pamiatok ukrainskoi movy], *Visn. AN URSSR*, N 1, pp. 69 - 71.

23. Nimchuk, V.V. (1979), *Smotrytsky's Grammar is the pearl of ancient linguistics* [Hramatyka Smotrytskoho - perlyna davnoho movoznavstva], *M. Smotrytskyi. Hramatyka*, K., pp. 7 - 111.

24. Nimchuk, V.V. (1985), [«Hrammatiky slavenskiia pravylnoie syntahma» M.Smotrytskoho], *V.V. Nimchuk, Movoznavstvo na Ukraini v XIV-XVII st.*, K., pp. 89 - 145.

25. Nimchuk, V.V. (1964), *«Lexis» by Lavrentiy Zizania is the first Ukrainian printed dictionary* [«Leksys» Lavrentiia Zyzaniia – pershyi ukrainskyi drukovanyi slovnyk], *Leksys Lavrentiia Zyzaniia.- Synonima slavenorosskaia*, K., pp. 7 - 22.

26. Nimchuk, V.V. (1976), *The language of the Ukrainian herbivore of the XVI century* [Mova ukrainskoho travnyka XVI stolittia], *Movoznavstvo*, N5, pp. 43 - 56.

27. Nimchuk, V.V. (1961), *Pamvó Berynda and his «Slovenian Lexicon and the interpretation the Names»* [Pamvo Berynda i yoho «Leksikon slavenorwsskii y ymen' T'lykovaniie»], *Leksykon slavenoroskyi Pamvy Beryndy*, K., 1961, pp. V - XXXVI V.

28. Nimchuk, V.V. (1980), *The systematic textbook of the Church Slavonic language "Slavonic Grammar" by L.3izania* [Systematychnyi pidruchnyk tserkovnoslovianskoi movy «Hrammatika slovenska» L.3yzaniia], *Lavrentii Zyzanii. Hramatyka slovenska*, K., pp. 5 - 55.

29. Ohienko, I. (1927), *The essays of the history of the Ukrainian language* [Narysy z istorii ukrainskoi movy], *Varshava*, 216 p.

30. Pliushch, P.P. (1971), *History of Ukrainian Literary Language*: [Istoriia ukrainskoi literaturnoi movy: Pidruchnyk dlia filol. spetsial. un-tiv ta ped. in-tiv], K., *Vyshcha shk.*, 423 p.

31. Svientsitskyi, I. (1920), *Essays of the history of the Ukrainian language* [Narysy z istorii ukrainskoi movy], *Lviv: Dila*, 99 p.

32. Syniavskyi, O. (1924), *Language of Skovoroda's works* [Mova tvoriv Skovorody], *Chervonyi shliakh*, N. 4 - 5, pp. 248 - 256.

33. *Ukrainian Charters of the 15th Century*, (1965), [Ukrainski hramoty XV stolittia], *Za red. V.M.Rusanivskoho*, K., *Nauk. dumka*, 163 p.

М. Л. Дружинець,
*Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,
кафедра українського мови*

ОТРАЖЕНИЕ ОСОБЕННОСТЕЙ УКРАИНСКОГО НАРОДНОГО ПРОИЗНОШЕНИЯ В ПАМЯТНИКАХ СТАРОУКРАИНСКОГО ЛИТЕРАТУРНОГО ЯЗЫКА

Статья посвящена орфоэпическим особенностям украинского языка, зафиксированным в письменных памятниках староукраинского литературного языка. Письменные источники фиксируют те изменения, которые происходили в речи людей и которые составляют теперь орфоэпические нормы. Исторические корни норм произношения прослеживаются на основании научных и собственных (Климентий Зиновиев «Стихи. Притчи посполитые») исследований.

Ключевые слова: особенности произношения, письменные памятники, староукраинский литературный язык, научные исследования

M. L. Druzhynets,
*Odesa National I. I. Mechnykov University,
Ukrainian Language Department*

THE REFLECTION OF THE PECULIARITIES OF UKRAINIAN NATIONAL SPEECH IN THE CHARTERS OF THE OLD UKRAINIAN LITERARY LANGUAGE

The article is devoted to the verbal peculiarities of the Ukrainian language, recorded in the written charters of the old Ukrainian literary language. Written sources record the changes which occur in people's speech and which is a standard now. The historical roots of the speaking norms are traced on the basis of scientific and personal researches (Klimenty Zinoviev's "Poems, Polish–Lithuanian Commonwealth Proverbs").

Key words: verbal peculiarities, charters, the old Ukrainian literary language, scientific researches.

УДК 811.161.2:81'373.611

Р. О. Коца,
*канд. філол. наук,
Інститут української мови НАН України,
молодший науковий співробітник
відділу історії української мови та ономастики*

СЕМАНТИКО-СТРУКТУРНА ХАРАКТЕРИСТИКА ВЛАСНЕ СКЛАДНИХ ПРИКМЕТНИКІВ ДАВНЬОУКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

У статті проведено семантичний та структурний аналіз власне складних прикметників, виявлених у пам'ятках XI – XIII ст. З'ясована семантика таких похідних, описані основні структурні моделі, визначено походження, шляхи запозичення та адаптації в давньоукраїнській мові.

Ключові слова: композити-прикметники, власне (чисте) складання, семантика, словотвірний тип, давньоукраїнська мова.

Постановка наукової проблеми та її актуальність. Власне складними називаються слова, утворені шляхом складання двох основ за допомогою з'єднувального голосного чи (рідше) без нього. При цьому одна з них (перший компонент) виступає у вигляді чистої основи, а друга (другий компонент) – у вигляді самостійної основи. Н. Х. Нізаметдінова виділяє три основні риси власне складних церковнослов'янських слів: 1) співвіднесеність останнього компонента з самостійним словом, існуючим у мові певного конкретного періоду; 2) лексична і синтаксична сполучуваність цього слова (другого компонента) з першим компонентом; 3) наявність тільки сполучного словотвірного значення [7, с. 11-12]. Особливістю складних прикметників давньоукраїнської мови було те, що перша основа, як правило, втрачала своє первісне значення, позбувалася самостійності, перетворюючись на своєрідний префіксод-модифікатор.

Дослідження історичного словотвору будь-якої частини мови, і прикметника у тому числі, є не тільки **актуальним**, але й важливим завданням сучасної лінгвістики. Адже більш глибокий семантико-структурний аналіз композитів дозволить простежити процес їхнього походження, шляхи запозичення, дасть можливість встановити ряд давньоукраїнських словотвірних моделей складних слів, активність яких була значною мірою стимульована калькуванням давньогрецьких складних слів, відкритє шлях до пізнання морально-духовних та матеріальних особливостей життя давніх русичів.

Аналіз останніх досліджень з цієї проблеми. В українському мовознавстві складні прикметники сучасної української мови були об'єктом дослідження цілої низки наукових праць і розвідок. Однак питання походження ад'єктивних композитів, особливості їхнього функціонування на різних етапах розвитку української мови залишилося поза увагою дослідників.

Чимало у цьому напрямку зробили російські вчені, зокрема Н. Х. Нізаметдінова [7], Т. І. Вендіна [1], Л. В. Вялікіна [2], С. О. Нікіфорова [8] та ін. Однак об'єктом їхніх досліджень, як правило, стають перекладні пам'ятки XI – XIII ст. і церковнослов'янська мова відповідно.

Мета і завдання. Мета статті – семантичний та структурний аналіз складних прикметників давньоукраїнської мови, утворених за допомогою чистого основоскладання.

Виклад основного матеріалу. Як відомо, композити створюються за наявними у мові зразками, або моделями, а самі моделі виробляються на основі синтаксичних конструкцій різних типів. Джерелом деривації складного слова може бути конкретна синтаксична конструкція (чи ряд синтаксичних конструкцій), можливість згортання яких в складне слово зумовлена існуванням певної моделі складних слів, котра, за словами Н. Х. Нізаметдінової, є узагальненою, типізованою формулою вираження екстралінгвістичних відношень, представлених у цій конструкції [7, с. 20].

Однак не всі складні прикметники відповідають певним синтаксичним конструкціям. Деякі виникають у мові одразу за аналогією, а їх утворення пов'язано з поступовою асиміляцією грецьких кальок на давньоукраїнському ґрунті. Найчастіше таке явище спостерігаємо серед складних прикметників з першими основами *благо-*, *добро-*, *зло-*, *веле-*, *велико-*, *мало-*, *много-*, *всье-*. Старослов'янський компонент таких композитів поступово асимілюється, втрачає своє первісне значення і починає сприйматися як своєрідний префікс, котрий вказує на ступінь вияву ознаки. Розглянемо їх детальніше.

Бог у свідомості русичів асоціювався з абсолютним добром. М. О. Лоський зауважує, що «Бог відкривається у релігійному досвіді не тільки як абсолютна повнота буття, але ще і як вища абсолютна цінність, як само Добро у всіх смислах цього слова» [6, с. 50]. Відповідне уявлення про Бога реалізується в пам'ятках за допомогою лексем *добро* – ‘все позитивне, хороше, корисне, приємне’ та *благо* – ‘добро’. Обидва поняття (*благо* і *добро*) орієнтовані на найвищі, божественні цінності. Різниця між ними полягає у тому, що *добро* властиве людині, тоді як *благо* – Богу. Стилістичне протиставлення цих понять відображається у закріпленні лексеми *благий* за вираженням духовного, небесного, божественного, а лексеми *добрий* – за вираженням земного, матеріального, людського прояву життя. *Добро*, за визначенням К. Р. Добрушиної, – це найвища оцінка стану душі, це найкращий початковий імпульс людського діяння. *Благо* – це найвища кінцева оцінка пройденого шляху, до досягнення якого призводить тільки Божий промисел [3, с. 39]. З'являються й оцінювальні лексеми, серед яких і композити з першими компонентами *добро-*, *благо-*, котрі містять у своїй семантиці позитивні конотації. Словотвірне значення таких похідних можна описати перифразою ‘дуже + відповідний прикметник’. Наприклад: *благооумьныи* (СДРЯ I, 211) означає ‘дуже розумний, мудрий’, *благовеликъ* (169) ‘великий’, *благоприсетънь* (195) ‘дуже приємний’, *благодостоиньыи* (182) ‘достойний’, *благоизкоусънь* (187) ‘прославлений, оточений повагою’, *благокрѣпкъ* (188) ‘сильний’, *благолѣныи* (188) ‘благопристойний’, *благомоудрыи* (189) ‘дуже мудрий’, *благопокорливъ* (193) ‘покірний, слухняний’, *благопокорънь* (193) ‘покірний’, *благокрасъныи* (187) ‘гарний’, *благоразсоуденъ* (196) ‘розсудливий’, *благоразоумьныи* (196) ‘розумний’, *благосъвъстьныи* (207) ‘сумлінний, добросовісний’, *добролѣпныи* (СДРЯ III, 8) ‘дуже гарний’, *добропокорливъ* / *добропокорънь* (11) ‘слухняний’, *доброприсетънь* (11), *доброразоумивыи* / *доброразоумьныи* (12), *доброумънь* (16), *доброчъстивыи* (17) тощо.

благо- і *добро-* у складі таких композитів втрачають своє первісне значення і вже не мають прямого посилання на релігійну картину світу. Мова йде про те, що *благо* – це щось найвище, найцінніше у межах певної ідеології, яке в релігійній картині світу прирівнюється Богу. Тому такі похідні характеризують не самого Бога, а людину, чії дії та вчинки відповідають замислам Божим. Наприклад: *и сила блговелика* (ГБ XIV, 171 а), *быти во всѣ(х) свои(х) блгоискусну* (170 г), *и толико сѧ стыжю блгокрасныѧ тоѧ вашеѧ ризы* (87 г), *блгоразу(м)ныи кня(з) Юрги* (1229 / 1377 ЛЛ, 156), *моудро пришелъ еси въ блготинноѧ пристанище* (XIII / 1554 КПП, 2 г), *блгооумныи кнзь Ерполкъ* (1136 / 1425 ЛЛ, 111 зв.), *приелъ еси княже Андрѣю мужьству тѣзоимените братама блгооумныма* (1175 / 1425 ЛЛ, 206 зв.), *цѣловати добролѣпныхъ твоихъ сѣдинъ* (XII-XIII Ск. БГ, 280).

Зрідка складні прикметники на *благо-* могли підсилювати значення негативної ознаки: *благогорькъ* (СДРЯ I, 176) ‘неприємний’, *благодързыи* (183) ‘відвертий’. Основною їхньою функцією було підсилення вияву позитивної ознаки. Для вираження негативної семантики починають використовуватися прикметники з першим компонентом *зъло-*: *зълострастьнь* (СДРЯ III, 423) ‘нестерпний, болісний’, *зълочъстивыи* (425) ‘нечестивий’. Адже все, що суперечить добру, є злом. Є. М. Трубецький пише: «зло є не що інше, як активне заперечення добра» [9, с. 311]. Бог і Диявол у свідомості русичів завжди протиставлені. Зло як уособлення Сатани завжди супроводжується негативною оцінкою.

Більша частина використання композитів на *зъло-* припадає на контексти, в яких так чи інакше простежується диявольська природа зла. Однак приносити зло може не тільки диявол чи нечиста сила, дуже часто це людина, яка чинить зло через спокусу

дияволом. Людина може не тільки сама здійснювати ганебні, погані вчинки, а й схилити до них інших. Це ріднить її з дияволом, свідчить про злу природу людини. Таким чином, композити на **зльо-** відображають все недобре, погане, лихе: *отъ кого зьлострастноу съмърть прие* (XII-XIII Ск. БГ, 16 а-б), *въ здохытру дѣю не внидетъ премудро(с)* (1263 / 1377 ЛЛ, 168), *здохытрыхъ помышления* (XII К. Тур. Пр., 300).

Першим компонентом складних прикметників давньоукраїнської мови часто виступає **веле-** / **вель-**: *ω(t) велелѣнныѣ славы* (XIII / 1554 КПП, 135-136), *велегласнѣиши трубы глаголь* (440). Досить часто, зокрема у словнику І. І. Срезневського, фіксуються паралельні варіанти таких похідних: *велегласьныи* / *вельгласьныи* (Срезн. І., 233/239), *веледушьныи* / *вельдушъныи* (Срезн. І., 233/239), *велелѣныи* / *вельлѣныи* (Срезн. І., 233/240) та ін.

псл. *vele- пов'язане з *velь(-jь) 'великий', 'дуже' [4 І, с. 345]. Звідси і значення дериватів: перший компонент **веле-** служив для підкреслення збільшеної ознаки, вираженої другим компонентом складного прикметника. Наприклад: *велегласьныи* (СДРЯ І, 378) 'сильно голосний, гучний', *велелѣныи* (379) 'дуже гарний', *велемудрыи* (379), *велеоумьныи* (380) 'дуже розумний, мудрий', *велеславьныи* (380) 'прославлений', *велемудрыи* (Срезн. І., 233). У цьому випадку **веле-** виконує роль прислівника, котрий у композитному утворенні поєднується з прикметником.

На збільшений вияв ознаки, названої другим компонентом, вказували також складні прикметники з першим компонентом **всье-**. Як правило, вони підсилювали значення позитивної ознаки: *всьеблагыи* / *всьеблаженныи* (СДРЯ ІІ, 271) 'сповнений блага', *всьебогатыи* (Срезн. І., 467) 'сповнений багатства', *всьевѣрныи* (СДРЯ ІІ, 271) 'широ віруючий', *всьеодоушевьныи* (272) 'чистосердечний', *всьеодобродѣтельныи* (272) 'сповнений добротності', *всьеименитыи* (СДРЯ ІІ, 274; Срезн. І., 468), *всьеєкрасьныи* (Срезн. І., 469) 'сповнений краси', *всьеєлюбовььныи* (СДРЯ ІІ, 274) 'якого особливо поважають', *всьеємогущии* (СДРЯ ІІ, 275) / *всьеємогыи* (Срезн. І., 469) 'який має надзвичайну силу', *всьеємилостивыи* (СДРЯ ІІ, 275) 'сповнений милості', *всьеєправдѣьныи* (Срезн. І., 470) 'сповнений праведності', *всьеєсильныи* (СДРЯ ІІ, 278) 'могутній, сповнений сили', *всьеєславьныи* (Срезн. І., 470) 'сповнений слави', *всьеєсърдѣьныи* (СДРЯ ІІ, 279) 'сердечний', *всьеєчьстььныи* (280) 'гідний найвищої поваги, шани', *всьеєсватыи* (Срезн. І., 470). Частина **всье-** могла також підсилювати значення негативної ознаки, наприклад: *всьеєзьлыи* (СДРЯ ІІ, 273; Срезн. І., 468) 'сповнений усілякого зла', *всьеєкьзььныи* (СДРЯ ІІ, 274) / *всьеєкознььныи* (Срезн. І., 468) 'витончений в підступах', *всьеєльстььныи* (СДРЯ ІІ, 274) 'сповнений брехні', *всьеєлоукавыи* (СДРЯ ІІ, 274) / *всьеєлукавыи* (Срезн. І., 469) 'надзвичайно підступний'.

Композити цієї групи увійшли в давньоукраїнську мову спочатку як старослов'янськи – грецькі кальки з першою частиною *πav*. Їхнє словотвірне значення виводилося зі сполучення займенника *все* з і певним іменником: 'сповнений того, що названо другим іменниковим компонентом'. Але дуже скоро цей тип творення складних прикметників став надзвичайно поширеним. Якщо звернути увагу на приклади, то можна помітити, що майже всі прикметники на **всье-** цієї групи мають відповідники без цієї частини, котрі вживаються як самостійні слова. Тобто, частина **всье-** починає приєднуватися до власне прикметників, причому прикметник міг містити у своєму складі будь-які суфікси, які брали участь у процесі словотворення на попередніх стадіях. Цей факт дав можливість С. О. Нікіфоровій говорити про наявність у такому випадку власне префіксального способу творення [8]. Однак, беручи до уваги, що частина **всье-** є самостійним словом, вважаємо, що такі слова належать до власне складних слів.

Що стосується стилістичних особливостей, то такі деривати виконували роль означення. Причому прикметники позитивної конотації служили для прославлення Бога, вираження похвали особам, яких особливо сильно шанували. Наприклад: *много бо зла створишиа ти ѡканнии Половци Рускои земли. того ради всемл(с)твыи Бѣ хота погубити* (1223 / 1377 ЛЛ, 153), *и похваливши всемл(с)тваго Бѣ приемиши ѿ Бѣ на поганыѧ побѣдоу* (1193 / 1425 ЛЛ, 234 зв.), *и похвали всемл(с)тваго Бѣ* (1174 / 1425 ЛЛ, 204 зв.), *всемилоствое ѡко бѣ* (1037-1050 / XV Іл. Сл., 185 б), *жертва ѡ(т) него приношаше(с) ѡ всѣхъ и за всѧ всемогуцемоу боу* (XIII / 1554 КПП, 201 б), *Господи Божє силный и всемогый* (6784 / XVI ГВЛ, 738), *Ты же страсотерпѣче. молиса ко всемогуцемоу Бѣ. ѡ племени своемъ* (1175 / 1425 ЛЛ, 207), *всесилнаго и мл(с)рдааго г(с)а* (1037-1050 / XV Іл. Сл., 168), *ѡже цѣлова всеч(с)тнаго х(с)а* (1152 / 1425 ЛЛ, 166 зв.), *ты всемоцень ѡси. оубожа и бѣтѧ. оумерцѡваѧ и ѡживѡваѧ* (1169 / 1377 ЛЛ, 120), *прѣдалъ градъ сѣтѣи всеславнѣи* (1037-1050 / XV Іл. Сл., 192 а), *кнѧзь Аньдрѣи ѿ млади версты Х(с)а возлюби. и всепреч(с)тую ѡго мѣрѣ* (1175 / 1377 ЛЛ, 124). А прикметники негативного значення вживалися, як правило, з іменниками *дѡволь*, *бѣсѣ*: *всекозненыи же дѡволь не хота любви межю братьею* (1146 / 1425 ЛЛ, 119 зв.), *вселоукавыи бѣсе* (XIII / 1554 КПП, 188 в), *вселукавыи дѡволь не хотаи добра всакому хр(с)тѡну и любви межю бра(т)ею* (1170 / 1425 ЛЛ, 193).

Складні прикметники давньоукраїнської мови вказували також на ступінь вияву ознаки. До них належать композити з першими компонентами *много-*, *велико-*, *высоко-* і *мало-*.

Старослов'янськи з першим компонентом *много-* досить послідовно відображали грецькі смислові моделі у відношенні до початкового полѣ: *многообразнь* – полѣтрѡпѡν ‘який має багато образів’. Початкове слов'янське *много-* вибиралося перекладачем відповідно до семантики слова ‘много’ – псл. *тъпогъ ‘багато, численно’ [10 20, с. 229-231]. Однак уже в ранніх давньоукраїнських текстах спостерігається розпад семантики початкового *много-* і формування нових семантичних відношень на власне слов'янському ґрунті. Поряд зі складними прикметниками, де початкове *много-* вказувало на чисельність вияву якогось явища, з'являються композити, які у своїй структурі реалізують суперлативну семантику: ‘ознака, названа другим компонентом, виявляється інтенсивно’: *такого... многогрѣшнаго* *положилъ ѡси сдѣ* (XIII / 1554 КПП, 106 б-в), *написа же ѡму сѧе книги худъ(ш) и недостоинныи. и много(о)грѣшныи. и чересъ силу безаконьныи* (1269 ЗЙ, 65-69 р.), *многокознъныи врагъ* (XIII / 1554 КПП, 8а, 8б-в), *ѿ сѣти многолукаваго дѡвола* (1174 / 1425 ЛЛ, 203 зв.), *Господи божє мои многомилствыи* (XII-XIII Ск. БГ, 286), *многомилоствое тѣло свѧаго и блаженааго Христова* (286), *многостр(с)тныи и печалны азъ* (1117 / 1377 ПМ, 83), *в многостр(с)тнюю ризоу ѡболкъса* (1147 / 1425 ЛЛ, 129 зв.), *и оукраси ю дивно многоразличныи иконами* (1161 / 1425 ЛЛ, 183), *налѣзе бисеръ многоцѣнныхъ* (955 / 1377 ПВЛ, 18), *гдѣ радѣ польчьныи. гдѣ кони и ѡроужѡѧ многоцѣннаѧ* (1185 / 1425 ЛЛ, 224 зв.), *и воня подобна араматы многоцѣнныхъ* (6797 / XVI ГВЛ, 777), *и створи цѣркѡ сѧю в памѧть собѣ. и оукраси ю иконами мноцѣнными... и оудививъ ю сосуды златыи и многоцѣнными* (*повѣша*) (1175 / 1425 ЛЛ, 205 зв.), *жемьчюгомъ оукраси ю многоцѣннымъ* (206), *ѡ добрыхъ жена(х) ре(ч) драгѣи естѣ каменѡѧ многоцѣнна* (980 / 1377 ПВЛ, 25 зв.).

У цьому випадку препозитивний компонент *много-* дорівнює за значенням прислівнику *дуже*, а модель творення таких композитів виглядає так: «прислівник + прикметник»: *многогрѣшныи* (СДРЯ V, 61) ‘дуже грішний’, *многокознъныи* (63)

‘підступний’, *многолоукавыи* (63) ‘підступний, брехливий’, *многомилостивыи* (64) ‘милосердний’, *многоматежьныи* (64) ‘буремний, неспокійний’, *многуюмьныи* (71) ‘дуже розумний’, *многоразличьныи* (68) ‘різноманітний’, *многострастьныи* (70) ‘який витерпів багато страждань’, *многоценныи* (72) ‘надзвичайно цінний’.

Поняття краси у свідомості середньовічної людини, на думку Т. І. Вендіної, було сповнене вищим, духовним змістом, а не тільки естетичним [1, с. 68]. Краса, перш за все, – поняття моральне, пов’язане з категоріями добра і блага. Тому гарна людина – це людина добра, наділена високими морально-етичними якостями. У такій функції часто виступали складні прикметники з першими основами *велико-* та *высоко-*, котрі вказували на високу міру вияву ознаки. Композити на *велико-* здебільшого оцінювали властивості характеру людини, її поведінки: *великодостоинныи* (СДРЯ I, 382) ‘достойний найвищою мірою’, *великомогущии* (383) ‘могутній’, *великочьстьнь* (384) ‘дуже достойний’, *великогласьныи* (382) ‘голосний’.

Складні прикметники з першою основою *высоко-* служили для підкреслення однієї якої-небудь ознаки якісного плану, при цьому актуалізували значення якості людського характеру. На думку Н. Ф. Клименко, вони не просто вказували на гарну чи погану якість, а підкреслювали ще вищий ступінь їх вияву [5, с. 36]: *высокомоудрьныи* (СДРЯ II, 251) ‘зарозумілий’, *высокоюмьныи* (252) ‘зарозумілий’.

За походження це були церковнослов’янізми, кальки з грецької, однак вони органічно вписалися у давньоукраїнську мову і літературу, надаючи текстам певної урочистості та пишності: *іоѡну. великодостоинному въ градѣ глѣамѣмъ* (1296 СДРЯ I, 382), *мужь нѣкто ѡ(т) блѣгородьныхъ и великомогоущихъ. ѡ(т) рима пришьдѣ* (ЖФСт. XII, 75 зв.), *мѣти же добылає. юже законъ въспитѣ. великоч(с)тну и любьзну на стр(с)ти сдѣла* (ГБ XIV, 137 в).

На високий ступінь вияву ознаки вказував і композит *крѣлькорозоумьнь* (СДРЯ XIV, 322) ‘дуже розумний’.

Зменшений ступінь вияву ознаки, а саме малу її міру, передавала основа *мало-*. Такі композити мали здебільшого негативну конотацію, вказували на щось незначне, мізерне: *маловещьнь* (СДРЯ IV, 494) ‘дріб’язковий’, *маловѣрныи* (494) ‘який сумнівається у вірі’, *малодоушьныи* (495) ‘слабовольний’, *малолѣльныи* (496) ‘незначний’, *малословесьнь* (497) ‘котрий чіпляється до дрібниць’. Наприклад: *сего ради да не будетъ в васъ никто же всепагубно дерзъ. ласкордѣствує на сластолюбие. грѣхлюбивѣ. всестрастенѣ. срамодоушенѣ. скверненѣ. тативѣ. любо ли маловещень* (ФСт. XIV, 100 а), *ты же боишися знаменьє немощи дѣла вещьє. аєко тѣщива мѣти и маловѣрна* (ГБ XIV, 32 а), *възрите на птица нб(с)ныє... и ѡць намъ нб(с)ныи кормить є. не паче ли вамъ маловѣрнии* (ФСт. XIV, 54 б), *яко малодушна блюдящая о преданіи града* (6743 / XVI ГВЛ, 668), *оучити ненаказаныє. оувѣтитати малодѣшныє. слоужити больнымъ. ноги сватыхъ оумывати* (Ізб. 1076, 104), *єсть бо малодѣшнымъ великое же избыти муки. а блѣгодѣшны(м) же и получитьи взда(н)є* (ГБ XIV, 30 а), *блѣготвори(т) [бог] си блѣгодѣєньє ... дає(т) сладиѣ. не же еже инии вземлю(т). точью не малословесень обличиса. еже мало просити. и дающаго не достоино* (37 в). Деколи значення композита змінювалося залежно від суфікса, який брав участь у їх творенні. Наприклад, *малодоушьныи* (СДРЯ IV, 495) ‘слабовольний’ і *малодоушевьнь* (495) ‘зневірений’.

Оскільки Трійця являлась своєрідним ідеалом світобудови, була символом чогось найвищого, найправильнішого, то *три* як її символ отримує здатність передавати найвищий ступінь вияву ознаки. Зокрема, *трисвятыи* (Срезн. III, 998) – це не просто ‘святий’, а ‘пресвятий’, *триєдинныи* (995) ‘який становить триєдність’, *трѣклятыи* –

‘проклятий’ (з відтінком підсилення), адже найстрашніше – бути тричі проклятим, **треблаженъ** ‘преблаженний’. Наприклад: *и сътворимъ скиниѣа триѣдинѣ* (1056-1057 ОЄ, 284 б), *иже трѣстмь гла(с)мь ѿ сѣрафимъ въспѣваемъ* (к. XII-п. XIII Сл. В., 1), *ты вѣдыко прими оустъ насъ грѣшныхъ трѣстоую пѣ(с̄)* (1 зв.), *треблажени не видѣвшиє вѣровашиє* (1106-1108 / 1495 ХД, 114), *оканьный ч(с)тныи отче трѣблѣжныи пастуше* (1117 / 1377 ПМ, 84 зв.), *трѣклятыи Святотѣлкъ* (XII-XIII Сл. БГ, 284), *трѣклятыи прииде съ множествѣмъ печенѣгъ* (296), *блаженъ и треблаженъ сподобивыйся положенъ быти* (XIII / 1554 КПП, 422). **трѣ-** як формант найвищого ступеня прикметників застосовувався і в старослов’янській мові *треблаженъ*, *трѣвѣличьствънъ*, і в сучасній російській мові *трѣсвятой*, *трѣсветлый* [4 V, с. 637].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Власне складні прикметники у давньоукраїнській мові виконували такі семантичні функції:

- 1) підсилювали значення позитивної ознаки (*благо-*, *добро-*, *всье-*, *веле-*);
- 2) підсилювали значення негативної ознаки (*благо-*, *зъло-*, *всье-*);
- 3) вказували на ступінь вияву ознаки (*велико-*, *высоко-*, *много-*, *мало-*, *три-* / *тре-*).

У ролі першого компонента таких похідних могли виступати основи іменних частин мови (іменник, займенник, числівник), котрі на давньоукраїнському мовному ґрунті асимілювалися, втрачали своє первісне значення і перетворювалися на своєрідні префіксоїди-модифікатори. Такі похідні творилися за зразком уже встановленої і закріпленої в давньоукраїнській мові старослов’янської схеми, водночас розширюючи словотвірну базу, а, отже, структурні можливості.

Література

1. Вендина Т. И. Средневековый человек в зеркале старославянского языка / Т.И. Вендина. – М. : Индрик, 2002. – 336 с. – ISBN 5-85759-182-1.
2. Вялкина Л. В. Словообразовательная структура сложных слов в древнерусском языке XI – XIV вв. // Вопросы словообразования и лексикологии древнерусского языка. – М., 1974. – С. 156-195.
3. Добрушина Е. Р. Абсолютность добра и относительность блага или наоборот? / Е.Р. Добрушина // Вестник ПСТГУ. III: Филология. – 2009. – Вып. 1 (15). – С. 25-40.
4. Етимологічний словник української мови : у 7 т. / редкол.: О. С. Мельничук (голова) та ін. – К. : Наукова думка, 1982-2012. – Т. 1-5.
5. Клименко Н. Ф. Взаємозв’язки кількісних прикметників з оцінними // Вибрані праці / Н. Ф. Клименко ; редкол.: П. Ю. Гриценко [та ін.] ; упоряд.: Є. А. Карпіловська, О. Д. Пономарів, А. О. Савенко. – К. : Бураго Д., 2014. – С. 22-43.
6. Лосский Н. О. Условия абсолютного добра: основы этики / Н.О. Лосский ; [авт.введ. А. И. Титаренко]. – М. : Политиздат, 1991. – 368 с.
7. Низаметдинова Н. Х. Словообразование сложных слов в русском языке XI – XVII вв.: автореф. дисс. на соиск. уч. ст. докт. филол. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык». – М., 2004.
8. Никифорова С. А. Формирование понятийной сферы ‘божественное’ в русском языке: композиты с начальными *все* и *много* в древнерусской гимнографии [Електронний ресурс] / С. А. Никифорова. – Режим доступу: <http://d.120-bal.ru/literatura/10220/index.html?page=11>. – Назва з екрану.
9. Трубецкой Е. Н. Смысл жизни / Е.Н. Трубецкой // Смысл жизни в русской философии. – СПб., 1995. – С. 259-341.

10. Этимологический словарь славянских языков : Праславянский лексический фонд. – Выпуск 20 (*morzatzьjъ – *mьrsknŏti) / под ред. О. Н. Трубачева. – М. : Наука, 1994. – ISBN 5-02-011145-7.

References

1. Vendina, T. I. (2002), *Medieval man in the mirror of the Old Slavonic language* [Srednevekovyy chelovek v zerkale staroslavnyanskogo yazyka], Moskva, 336 p.
2. Vyalkina, L. V. (1974), *The word-formative structure of compound words in the Old Russian language of the XI – XIV centuries* [Slovoobrazovatel'naya struktura slozhnykh slov v drevnerusskom yazyke XI – XIV vv.], Voprosy slovoobrazovaniya i leksikologii drevnerusskogo yazyka, Moskva, pp. 156 – 195.
3. Dobrushina, E. R. (2009), *Absoluteness of good and the relativity of good or vice versa?* [Absolyutnost' dobra i otnositel'nost' blaga ili naoborot?], Vestnik PSTGU. III: Filologiya, No 1, pp. 25 – 40.
4. *Etymological dictionary of Ukrainian language* [Etymolohichnyi slovnyk ukrainskoi movy : u 7 t.] (1982 – 2012).
5. Klymenko, N. F. (2014), *The relationship of quantitative and evaluative adjectives* [Vzaiemozv'язky kilkisnykh prykmetnykiv z otsinnymy], Vybrani pratsi. Kyiv, pp. 22 – 43.
6. Losskiy, N. O. (1991), *The conditions of absolute good: the basis of ethics* [Usloviya absolyutnogo dobra: osnovy etiki], Moskva, 368 p.
7. Nizametdinova, N. Kh. (2004), *Word-formation of compound words in Russian of the XI – XVII centuries* [Slovoobrazovanie slozhnykh slov v russkom yazyke XI – XVII vv.], Moskva.
8. Nikiforova, S. A. *Formation of the conceptual sphere 'divine' in the Russian language: composites with the first component vse and много in the Old Russian hymnography* [Formirovanie ponyatiynoy sfery 'bozhestvennoe' v russkom yazyke: kompozity s nachal'nymi vse i mnogo v drevnerusskoy gimnografii].
9. Trubetskoy, E.N. (1995), *Meaning of life* [Smysl zhizni], Smysl zhizni v russkoy filosofii. Sankt-Peterburg, pp. 259 – 341.
10. *Etymological dictionary of Slavic languages: The Old Slavonic lexical fund* [Etimologicheskyy slovar' slavyanskikh yazykov: Praslavyanskiy leksicheskiy fond]. (1994), Moskva, No 20.

Умовні скорочення назв джерел

ГБ XIV – Григорий Богослов. Собрание творений : в 2 т. / [пер. Моск. дух. акад.]. – Мн. : Харвест – М. : АСТ, 2000. – Т. 1. Слова. – 832 стр. – (Серия «Классическая философская мысль»). – ISBN 985-433-938-6.

ГВЛ – Галицько-Волинський літопис : Дослідження. Текст. Коментар / ред. М. Ф. Котляр ; НАН України, Ін-т історії України. – К. : Наукова думка, 2002. – 400 с. : іл. – Бібліогр.: с. 363–369.

ЖФСт – Житиє и жизнь прѣдбѣнаго вѣца нашего. и исповѣдника Ѳеодора гоумена студийскаго // Выголексинский сборник / изд. подгот. В. Ф. Дубровина, Р. В. Бактурина, В. С. Голышенко ; под ред. С. И. Коткова. – Москва : Наука, 1977. – С. 134–407.

ЗЙ 1269 – Запис Йова близько 1269 року: Поучения Ефрема сирина 1492 г. // Соболевский А. И. Труды по истории русского языка. Т 1 : Очерки из истории русского языка. Лекции по истории русского языка / А. И. Соболевский; предисл. и коммент.

В. Б. Крысько. – М. : Языки славянской культуры, 2004. – репр. воспроизв. изд.: Киев, 1884. – С. 50–59.

Изб. 1076 – Изборник 1076 года : Тексты и исследования / Институт русского языка АН СССР ; изд. подгот. В. С. Голышенко и др. ; под ред. С. И. Коткова. – М. : Наука, 1965. – 1091 с. : ил.

Лл. Сл. – Розов Н.Н. Синодальный список сочинений Иллариона – русского писателя XI в. / Н. Н. Розов // *Slavia, časopis pro slovanskou filologii*. – Praha, 1963. – Roč. XXXII. – Seš. 2. – S. 141–175.

КПП – Киево-Печерский патерик / [подг. текста, перевод и комм. Л. А. Дмитриева] // Памятники литературы Древней Руси : XII век / вст. ст. Д. С. Лихачева ; сост. и общ. ред. Л. А. Дмитриева, Д. С. Лихачева ; оформл. худ. В. Вагина. – М. : Худ. литература, 1980. – С. 313–626.

К.Тур. Пр. – Кирила мниха притча о челоувѣчьстѣи души и о телеси // Памятники литературы Древней Руси : XII век / вст. ст. Д. С. Лихачева ; сост. и общ. ред. Л. А. Дмитриева, Д. С. Лихачева ; оформл. худ. В. Вагина. – М. : Худ. литература, 1980. – С. 290–309.

Лл – Ипатьевская лѣтопись. // Полное собрание русских лѣтописей / Императ. Археогр. Коммисия. – Т. 2 : Ипатьевская лѣтопись. – 2-е изд. – СПб. : Типографія М. А. Александрова, 1908. – XVI с. – 938 стлб. – 87 с.

ЛЛ – Лаврентьевская летопись // Полное собрание русских летописей / Постоянная Ист.-Археогр. Ком. АН СССР. – Т. 1 : Лаврентьевская летопись. – 2-е изд. – Ленинград : изд-во АН СССР, 1926–1928. – VIII с. – 579 стлб.

ОС – Остромирово Евангелие 1056–1057 [Текст] : [сопроводительный материал] / вст. ст. Н. Н. Розова, П. Нечаева, Н. Н. Лисового. – Факс. изд. – Л. : Аврора ; М. : Изд-во Московского Патриархата, 1988. – 16 л. : ил. – Библиогр.: с. 15–16. – ISBN 5-7300-0142-8.

ПВЛ – Повѣсть времяньныхъ лѣтъ // Полное собрание русских летописей / Постоянная Ист.-Археогр. Ком. АН СССР. – Т. 1 : Лаврентьевская летопись. – 2-е изд. – Ленинград : Изд-во АН СССР, 1926–1928. – Стлб. 1–29.

ПМ – «Поученье» В. Мономаха // Полное собрание русских летописей / Постоянная Ист.-Археогр. Ком. АН СССР. – Т. 1 : Лаврентьевская летопись. – 2-е изд. – Ленинград : изд-во АН СССР, 1926–1928. – Стлб. 240–256.

СДРЯ – Словарь древнерусского языка (XI–XIV вв.): в 10 т. / АН СССР, Ин-т рус. яз. ; [гл. ред. Р.И. Аванесов]. – М.: Русский язык, 1988–2012.

Ск. БГ – Княжеское житие. Сказание о Борисе и Глебе // Древняя русская литература : хрестоматия / сост. Н. И. Прокофьев. – М. : Наука, 1980. – С. 37–44.

Сл. В. – Служебник Варлаама Хутинського кінця XII – початку XIII ст. – Рукопис зберігається в Державному історичному музеї в Москві, шифр: Син. 604. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://old.stsl.ru/manuscripts/f-317/66>.

Срезн. – Срезневский И. И. Материалы для словаря древне-русского языка по письменнымъ памятникамъ: у 3 т. / И. И. Срезневский. – СПб, 1893–1912.

ФСт. – Огласительные поучения Феодора Студита. XIV. ГБЛ, МДА, ф. 172 (I), № 52, 230 л: 1 в – 230 б.

ХД – «Хождение» игумена Даниила // Памятники литературы Древней Руси : XII век / вст. ст. Д. С. Лихачева ; сост. и общ. ред. Л. А. Дмитриева, Д. С. Лихачева ; оформл. худ. В. Вагина. – М. : Худ. литература, 1980. – С. 25–115.

Р. А. Коца,

*Институт украинского языка НАН Украины,
отдел истории украинского языка и ономастики*

СЕМАНТИКО-СТРУКТУРНАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА СЛОЖНЫХ ПРИЛАГАТЕЛЬНЫХ ДРЕВНЕУКРАИНСКОГО ЯЗЫКА

В статье осуществлен семантический и структурный анализ собственно сложных прилагательных, обнаруженных в памятниках древнеукраинского языка XI – XIII вв. Выяснена семантика таких производных, описаны основные структурные модели, определено их происхождение, пути заимствования и процесс адаптации в древнеукраинском языке.

Ключевые слова: композиты-прилагательные, чистое сложение, семантика, словообразовательный тип, древнеукраинский язык.

R. O. Kotsa,

*The NAS Institute of the Ukrainian Language,
History Ukrainian Language and Onomastics Department*

THE SEMANTIC AND STRUCTURAL CHARACTERISTIC OF COMPOUND ADJECTIVES OF THE OLD UKRAINIAN LANGUAGE

The semantic and structural analysis of the compound adjectives fixed in Ukrainian monuments of the 11-13th centuries is performed in this article. The semantics and the main structural types of such derivatives are described. The features of their origin, waves of borrowing and adaptation in the old Ukrainian language are determined.

Actually compound adjectives in the Old Ukrainian language executed such semantic functions: 1) intensify the value of positive sign (blaho-, dobro-, vse-, vele-); 2) reinforce the value of negative sign (blaho-, zlo-, vse-); 3) indicate the degree of expression of a sign (velyko-, vysoko-, mnoho-, malo-, try- / tre-). In the role of the first component of such derivatives could act as bases nominal parts of speech (noun, pronoun, numeral), which in the Old Ukrainian language assimilated, lost their original meaning and turned into a kind of prefixoids modifiers. Such derivatives were created according to the Church Slavonic word-formative models, while expanding a word-formative base, and thus structural features.

Key words: compound adjectives, composition, semantics, word-formative type, old Ukrainian language.

О. І. Новіцька,

канд. філол. наук, доц.,

ДВНЗ «Тернопільський державний медичний університет імені

І. Я. Горбачевського»,

доцент кафедри української мови;

Л. П. Шеремета,

ДВНЗ «Тернопільський державний медичний університет імені

І. Я. Горбачевського»,

старший викладач кафедри української мови

НАЗВИ ВЗУТТЯ ТА ЙОГО ЕЛЕМЕНТІВ У ГОВІРКАХ ПІДГАЄЧНИНИ ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ

У статті на діалектному матеріалі, зібраному у Підгаєцькому районі Тернопільської області, проаналізовано назви взуття та його елементів у ареалогічному, лексико-семантичному та етимологічному аспектах. Визначено лексико-семантичні паралелі з іншими українськими діалектними континуумами.

Ключові слова: назви взуття, говірка, сема, лексема, номен, лексико-семантична група.

Останнім часом помітно поживалося вивчення побутової лексики. Побутова лексика є цілісним утворенням, що складається з великої кількості лексико-тематичних і лексико-семантичних груп. Вона становить багату і складну систему, яка впродовж останніх десятиліть підвищила науковий інтерес до її вивчення. Дослідження багатьох тематичних груп побутової лексики дає нову цінну інформацію, що розширює емпіричну базу української діалектології.

У складі побутової лексики говорів української мови чільне місце займає тематична група назв взуття, котра, будучи частиною національного строю, тісно взаємопов'язана з найменуваннями одягу, однією з найбільш архаїчних груп лексики [4, с. 75].

Зауважимо, що взуття, як і одяг, є одним із найдавніших предметів людського побуту. Різні види взуття відображають соціально-економічне становище народу, залежать від географічно-кліматичних умов життя населення, матеріального достатку, естетичних смаків тощо. У давнину взуття виконувало основну функцію – захист ніг, утеплення їх. Та з розвитком суспільства змінюється характер взуття, урізноманітнюються його види, з'являються нові типи, що сприяє появі нових назв [10, с. 95].

Актуальність запропонованої розвідки зумовлена важливістю для мовознавства даних про склад, структурно-семантичні, етимологічні характеристики та особливості функціонування побутової лексики у підгаєцьких говірках і відсутністю спеціальних лінгвістичних досліджень місцевих назв взуття.

Лексико-семантична група назв на позначення одягу та взуття була предметом досить ґрунтовних досліджень Ф. Бабія (говірки середнього басейну Горині) [1], Л. Пономар (Західне Полісся) [13], М. Никончука (Правобережне Полісся) [11], Г. Гримашевич (Середнє Полісся) [6], Д. Неділька (Чернігівщина) [10], Т. Піцури (карпатські говори) [13], З. Бичка (наддністрянський говір) [3] тощо.

Мета статті – проаналізувати лексико-семантичні особливості назв взуття на прикладі говірок Підгаєччини. Реалізація поставленої мети передбачала розв’язання таких завдань: 1) на підставі польових записів установити функціональну активність номенів на позначення досліджуваних сем говірок Підгаєччини; 2) подати структурно-семантичний аналіз лексем; 3) установити лексико-семантичні паралелі з іншими українськими діалектними континуумами.

Матеріалом для дослідження стали власні польові записи, зібрані в 34-х селах Підгаєччини.

Для розв’язання визначених завдань використано комплекс таких методів: описовий, компонентний, порівняльно-зіставний. Дослідження розширює емпіричну базу української діалектології, містить нову інформацію про лексику говірок Підгаєччини, її варіювання у мовному просторі. Лексичний матеріал може бути використаний для укладання “Словника українських народних говорів”, Регіонального лексичного атласу, загальнономовних тлумачних, етимологічних словників.

Назви взуття становлять свою складну цілісність. Лексеми, що її утворюють, пов’язані тісними дериваційними і семантичними зв’язками, об’єднують спільні кореляції, що відбивають диференціацію реалій за: “матеріалом”: ‘шкіряне’ – ‘гумове’ – ‘суконне’; “часом носіння”: ‘зимове’ – ‘літне’ – ‘весняно-осіннє’; “за статтю”: ‘чоловіче’ – ‘жіноче’; “призначенням”: ‘старє’ – ‘нове’ – ‘святкове’; “найменування частин взуття”: ‘задня’ – ‘передня’ – ‘верхня’ – ‘нижня’.

У цій статті розглянемо лише номінацію загальних назв взуття та його елементів; назви старого взуття; та назви зимового взуття.

Взуття – це виготовлені зі шкіри, парусини та деяких інших матеріалів вироби, на твердій підошві, для носіння на ногах.

Загальні назви взуття

На позначення загальної назви взуття на Підгаєччині вживаються лексеми: *ўзу¹т’е* (Руд., Лиса, Носів, Литв., Стар. Литв., Шумл., Боків, Завал., Затур., Заст., Черв., Пан., Гнил., Яблун., Угрин.), *ўзу¹т’е*, *ўзу¹т’а* (Підг., Боків, Шумл., Угрин., Яблун., Завал., Заст., Мирне, Білокр., Литв., Стар. Литв., Рудн., Лиса, Носів, Верб., Голг., Мозол., Пан., Попл., Степ., Соняч., Новос., Юстин., Сільце, Гнил., Черв., Затур., Муж., Михайл., Серед., Вага, Галич, Гол., Вол., Заг., Стар. М., Бронгал.), *ўзуван’е* (Білокр., Новос., Юстин., Попл., Степ., Соняч., Вага, Михайл., Бронгал.), *’капц’і* (Рудн., Литв., Стар. Литв., Носів, Лиса, Боків, Шумл.).

Назви *ўзу¹т’е*, *ўзу¹т’е*, *ўзу¹т’а*, *ўзуван’е* утворені від слова *взуття* ‘виготовлені із шкіри, гуми, парусини та деяких інших матеріалів вироби, звичайно на твердій підошві, для носіння’ є загальноукраїнською назвою та літературною нормою української мови [СУМ, I, с. 347], що походить від праслов. **ob-uti < *-outei*; – споріднене з лит. *aiti* ‘взувати, роззувати’; префікс *об-* у словах з коренем *-’ути/ -’вати(ся)* зберігся лише в окремих українських говірках; замість нього поширився префікс *вз-* (<вѣз-), що поступово втратив своє первісне значення, внаслідок чого відбувся перерозклад його морфологічної структури: початкова частина *в-* ототожнилася з давнім префіксом *вѣ-*, а *-з-* стало сприйматися як частина кореня (звідси – *в-зувати*, *на-зувати* тощо), яка утворилася від слова *обувець* – похідне утворення від *обув* ‘взуття’, очевидно, калька латинської наукової назви, в основі якої лежить лат. *calceolus* ‘черевичок’ (за подібністю квітки до тувельки) [ЕСУМ, I, с. 368].

Подібні номінації зі значенням ‘взуття’ простежуються й у інших діалектах української мови, зокрема у середньополіських говірках зафіксовано лексему *ўзу¹т’е*,

ўзу/т':а, ўзу/ван':е [8, с. 31, 32], такі ж назви відомі на Гуцульщині – ўзу/т:и 'взуття' та Наддніпрянщині – узу/т':е 'взуття' [13, с. 76].

Назва ¹капц'і 'взуття' у сучасній українській мові вживається як 'легкі туфлі, переважно для хати' [СУМ, IV, с. 98]. Здебільшого це слово кваліфікують як запозичення з польської мови, пор. пол. *karście* 'примітивне взуття; старе зношене взуття; хатні туфлі; вид шкарпеток' [ЕСУМ, II, с. 371].

У волинських говорах зафіксовано лексему ¹керпц'і 'постоли' [АУМ, II, карта № 294], у лемківських – ¹капец 'тапочок; черевик, викладений повстю; кінець, капут' [КСЛГП, с. 132].

Назви старого взуття

Старе взуття – це поношене взуття повсякденного домашнього вжитку.

Для найменування старого, поношеного взуття на досліджуваній території зафіксовано номени: *ста/ре ўзу/т':е* (весь ареал), ¹порване ўзу/т':е (весь ареал), ^рване ўзу/т':е (Муж., Мирне) *з/ношене ўзу/т':е* (Верб., Галич, Підг.), ¹чун'і (Завал., Затур., Заст., Черв., Гнил.), *шкраба/ки* (Руд., Лиса, Носів, Литв., Стар. Литв.), *шк'раби* (Підг., Сільце, Верб., Гол.), *п'і/д'топанц'і* (Бронгал., Михайл., Білокр.), *хода/ки* (Руд., Лиса, Носів, Голг., Вол., Верб., Мозол.), *хо/дачи* (Угрин., Яблун.), *ўзу/т':е до /ходу* (Боків, Шумл., Мирне, Муж., Юстин.), *баишла/ки* (Боків, Шумл., Стар. Литв.).

Старе взуття представлене на Підгаєччині родовою назвою *ўзу/т':е*, яка диференціюється за такими семантичними онаками: "призначення" (*старе ўзу/т':е*, ¹порване ўзу/т':е, до /ходу, *хода/ки*, *хо/дачи*, *шкраба/ки*, *шкарба/ни*, *шк'раби*), "зовнішній вигляд" (^рване ўзу/т':е, *з/ношене ўзу/т':е*, *ношене*).

Назва *ста/ре ўзу/т':е* у досліджуваних говірках позначає 'вживане старе взуття'. У літературній мові вживається прикметник *старий* у значенні 'який довго був у вжитку, став ветхим, іноді навіть непридатним для користування' [СУМ, IX, с. 655]. Назва вживається на всій обстеженій території.

Старе взуття у досліджуваних говірках має назву ¹порване ўзу/т':е утворена від дієслова *порвати* 'зробити дірявим, подерти що-небудь; зробити дірку в чомусь; зносити до дірок (одяг, взуття)' [СУМ, VII, с. 250].

Назва ^рване ўзу/т':е утворена від слова *рвання*, що у сучасній українській літературній мові кваліфіковане як 1) розмов. 'дія за значенням рвати'; 2) збірне 'що-небудь рване, з дірками (про одяг, взуття і т. ін.)' [СУМ, VIII, с. 460].

Для найменування старого взуття на Підгаєччині зафіксовано назву *з/ношене ўзу/т':е*. Вона утворена від дієприслівника *зношений*, що вживається у значенні прикметника 'який зносився, став непридатний для використання; старий, потріпаний (про одяг, взуття і т. ін.)' [СУМ, III, с. 672].

Слово ¹чун'і 'старе взуття' від *чуня* у сучасній українській літературній мові позначає 1) 'мотуз'яні, солом'яні і т. ін. постоли, личаки'; 2) 'гумове або шкіряне взуття у вигляді калош з потовщеними бортами й підощвами' [СУМ, XI, с. 384]. Походження цього слова не зовсім ясне; ймовірно, запозичене з російської мови, пор. рос. ¹чуни 'прядивні личаки; валянки; суконні онучі' [ЕСУМ, VI, с. 355].

Зазначена лексема має паралелі в інших говорах української мови: у західнополіських – *чу/н'і* 'глибокі калоші' [СЗПГА, II, с. 256], у поліських – ¹чун'і 'великі гумові калоші для валянок' [СПГЛ, с. 233], у наддністрянських – ¹чу/н'і 'вузькі чобітки' [3, с. 149], середньополіських – ¹чун'і 'старі гумові калоші; шкіряне взуття, яке нагадує черевики; старі порваті черевики' та ін. [8, с. 175]. Лексичними паралелями до укр. *чу/н'і* виступають рос. ¹чуни, ¹чуны 'тапочки, селянське взуття із шнурочків' [Фасмер, IV, с. 383].

Назви *шкарба/ни*, *шк/раби* ‘старе взуття’ у сучасній українській мові вживається на позначення старого, стоптаного, рваного взуття (чоботи, черевики і т. ін.) [СУМ, XI, с. 471]. Походження цього слова не зовсім ясне; припускається запозичення з італійської мови, пор. іт. *scarpa* ‘черевик’ [ЕСУМ, VI, с. 428].

Зі значенням ‘старе взуття’ лексема *шк/раби* побутує у західнополіських говірках – *шкар/бун* ‘стоптаний чобіт або черевик’, ‘старий чоловік’ [СЗПГА, II, с. 267], у гуцульських – *шк/раби* ‘зношене взуття, шкарбани’ [ГГ, с. 217], наддністрянських – *шк/раби* ‘старе взуття’ [3, с. 149], у львівському лексиконі – *шк/раби* ‘старі черевики або чоботи’ [ЛЛ, с. 810].

Назва *п'ід/топанц'і* ‘старе взуття’ утворена від дієприкметника *підтоптаній* ‘трохи зношений (про взуття)’, що у сучасній українській літературній мові кваліфіковано як розмовне слово [СУМ, VI, с. 515]. В інших українських говірках подібних назв не зафіксовано.

Лексема *хода/ки* ‘старе взуття’ в сучасній українській літературній мові позначає ‘постоли’ [СУМ, XI, с. 104]. Поряд зі згаданою вище лексемою вживаються назви *хо/дачи*, *до /ходу*, що утворені від слова *ходаки*. За етимологічними дослідженнями слово *ходаки* походить від праслов. **xoditi*, яке зводиться до індоєвроп. **sed-/sod-* ‘їхати; сидіти’, що згодом розщепилося на омонімічні **sed-¹* ‘сидіти’ і **sed-²* ‘ходити, їхати’ [ЕСУМ, VI, с. 193].

Ця лексема вживається в сусідніх наддністрянських говірках – *хода/ки* ‘старе взуття’ [3, с. 149; АУМ, II, карта № 294], *хо/дак* ‘старий черевик’ [НРС, с. 276], у бойківських – *хо/дак* ‘постіл’ [СБГО, II, с. 343; АУМ, II, карта № 294], у гуцульських – *хо/даки* ‘постоли (переважно старі)’ [ГГ, с. 202], у лемківських *хо/даки* – ‘личаки’ [Дуда, с. 184; КСЛГП, с. 328], у подільських – *хо/даки* ‘постоли’ [АУМ, II, карта № 294], у середньополіських – *хода/ки* ‘різне взуття’ [8, с. 164], у львівському лексиконі – *хода/ки* ‘зношене взуття’ [ЛЛ, с. 771].

На позначення старого взуття у досліджених говірках вживається лексема *башла/ки*. У сучасній українській літературній мові назву *башла/ки* з подібною семантикою не зафіксовано. Етимологи вважають, що слово *башлак* запозичено з тюркських мов (тур. *başmak* ‘черевичок’, тат. *башмак* ‘черевичок’) [ЕСУМ, I, с. 155]. У інших нами опрацьованих джерелах подібних лексем не зафіксовано.

Назви зимового взуття

Зимове взуття – це утеплене взуття, переважно з високими халявами.

Шкіряне взуття з високими халявами у досліджуваних говірках має назви: *чоботи* (весь ареал), *бо'к'сов'і чоботи* (весь ареал), *кирзов'і чобати*, *кирза/ки*, *к'ірза/ки* (весь ареал).

Назва *чоботи* як взуття з досить високими халявами активно побутує в сучасній українській літературній мові [СУМ, XI, с. 346]. В українській мові слово *чоботи* розглядається як запозичення із тюркських мов; пор. тат. *чабата* ‘личак’, башк. *сабата* ‘личак’, походження яких невідоме; припускається також про утворення за допомогою префікса *че-* від *бот* ‘черевик’ [ЕСУМ, VI, с. 336].

На позначення чобіт з високими халявами на Підгаєччині засвідчено фонетичній варіант *чобати* від *чоботи* зі значенням ‘взуття з високими халявами’.

Назва *бо'к'сов'і чоботи* зафіксована зі значенням ‘шкіряні чоботи з високими халявами’, що у сучасній українській мові не зафіксована, ймовірно, лексема утворена від слова *букс* ‘самшит’. В українську мову слово *букс* запозичено з рос. *букс* ‘букс, самшит’, що запозичено через нім. *Buchsbaum* із лат. *buxus* ‘букс, самшит’ [Фасмер, I, с. 137].

Подібні назви зафіксовано у буковинських говірках – *бок'совий, бук'совий* ‘хромовий’ [СБГ, с. 35].

Семему ‘чоботи, виготовлені з кирзи’ (на всій обстеженій місцевості) передають словосполучення з атрибутивом *кирзовий* у різних варіантах *'кирзов'і 'чобати* та однослівні деривати *кирза'ки, к'ірза'ки*.

Назви *'кирзов'і 'чобати, кирза'ки, к'ірза'ки* утворені від слова *кирза*, що в сучасній українській літературній мові вживається у значенні ‘брезент, просочений хімічною речовиною, що не пропускає вологи; уживається як заміник шкіри’ [СУМ, IV, с. 152]. В українську мову слово *кирза* запозичено, через російське посередництво з англійської мови, пор. англ. *kersej* ‘кирза’ утворено від назви місцевості *Kersej* Керзі в Англії [ЕСУМ, II, с. 436].

Лексема *'кирзов'і 'чобати* простежується й у говірках східного Полісся – *'кирзов'і 'чобати, 'кирзаки* ‘чоботи, виготовлені з кирзи’ [2, с. 75], західного Полісся – *'к'ірзак* ‘кирзовий чобіт’ [СЗГПА, I, с. 222], у наддністрянських говірках – *к'ірза'ки, к'ірз'ів'ц'і* ‘робочі чоботи’; ‘чоботи із грубої шкіри, кірзи’ [НРС, с. 142; 13, с. 149], у буковинських – *к'ір'зак, к'ір'з'ек, к'ір'з'ак* ‘кирзові чоботи’ [СБГ, с. 204], у лемківських – *к'із'акы* ‘юхтові робочі чоботи’ [КСЛГП, с. 137].

Семема ‘жіночі та чоловічі чоботи з короткими халявами’ на досліджуваній території репрезентована лексемами *са'пож'ки* (Литв., Стар. Литв., Рудн., Лиса, Носів, Підг., Сільце, Гол., Заг., Стар. М.), *че'ре'вики* (Боків, Шумл., Угрин., Яблун., Завал., Заст., Мирне, Литв., Стар. Литв., Рудн., Лиса, Носів, Верб., Голг., Мозол., Пан., Попл., Степ., Соняч., Новос., Юстин., Сільце, Гнил., Черв., Затур., Муж., Михайл., Серед., Вага., Галич, Вол.), *чере'вики* (Підг., Сільце, Гол., Заг., Стар. М.).

Лексема *са'пож'ки* у досліджених говірках побутує на позначення ‘невисокого чоловічого взуття, що застібається’. У сучасній українській літературній мові подібних назв не зафіксовано. За етимологічними дослідженнями слово *са'пож'ки* запозичено з російської мови, пор., рос. *са'пог* ‘взуття’. [Фасмер, III, с. 559].

На території середньополіських та слобожанських говірок лексеми *са'пож'ки, сап'оги* вживаються зі значенням ‘жіночі та чоловічі чоботи з короткими халявами’ [7, с. 31], у буковинських говірках побутує номен *са'пошки* зі значенням ‘жіночі чоботи’ [СБГ, с. 477].

Для найменування чоловічого взуття без халяв, що застібаються чи шнуруються, на Підгаєччині зафіксовано назву *чере'вики*. Назва *чере'вики* ‘вид невисокого взуття переважно на шнурках або гудзиках’ є літературною нормою української мови [СУМ, XI, с. 302], що походить від праслов. **červikъ*, похідне від **červъ(jь)* ‘черевик’, ‘черевний’ [ЕСУМ, VI, с. 300]. Лексичними паралелями до укр. *черевик* є рос. *чере'вик*, білор. *чара'вік*, пол. *trzewik*, ч. *[střevíc]* ‘невисоке взуття без халяв’ [ЕСУМ, VI, с. 300].

Жіноче взуття вище кісточок з каблуками на обстеженій території має назви *ру'мунки* (весь ареал), *'чоб'ітки* (весь ареал).

Лексема *ру'мунки* вживається на позначення жіночого взуття на шнурках, обшите зверху хутром. У сучасній українській літературній мові слово *ру'мунки* не вживається. Походження цього слова не з'ясовано. Номінація *ру'мунки* мотивована назвами виробника простежується на території східного Полісся [2, с. 165], Наддністрянщини – *ру'мунки* ‘високі жіночі черевики’ [3, с. 149], Львівщини – *ру'мунки* ‘жіночі короткі чобітки’ [ЛЛ, с. 651], Буковини – *румункі* ‘вид жіночого теплого взуття’ [СБГ, с. 470].

У підгаєцьких говірках лексему *'чоб'ітки* зафіксовано на позначення жіночого взуття вище кісточок з каблуками. Назву *'чоб'ітки* у сучасній українській літературній мові засвідчено як зменш. до *чоботи* [СУМ, XI, с. 346].

Диференційна ознака ‘спосіб виготовлення’ вплинула на формування окремої мікрогрупи на позначення чобіт, які мають назви ¹вал'анки (Підг., Сільце, Гол., Заг., Стар. М.), ¹бит'і ¹вал'енки (Боків, Шумл., Угрин., Яблун., Завал., Заст., Мирне, Литв., Рудн., Стар. Литв., Лиса, Носів, Пан., Попл., Степ., Соняч., Новос., Юстин., Гнил., Черв., Затур., Муж., Михайл., Серед, Вага), ¹бит'і ¹вал'інки (Верб., Голг., Мозол., Пан.), ¹бит'і ¹вал'анки (Підг., Боків, Шумл., Угрин., Яблун., Завал., Заст., Мирне, Білокр., Литв., Стар. Литв., Рудн., Лиса, Носів, Верб., Голг., Мозол., Пан., Попл., Степ., Соняч., Новос., Юстин., Сільце, Гнил., Черв., Затур., Муж., Михайл., Серед., Вага, Галич, Гол., Вол., Заг., Стар. М., Бронгал.).

Лексема ¹вал'анки ‘зимове взуття з валяної вовни’ у сучасній українській мові зафіксовано в ідентичному значенні з говірковим [СУМ, I, с. 286]. Слово запозичено з російської мови, пор. рос. ¹валенки ‘валянки’, що пов’язане з *вал*, *валить*; відокремлюючи значення ‘котити’ і ‘валяти’ [Фасмер, I, с. 271]. В Етимологічному словнику української мови зазначено, що назва ¹вал'анки мотивована лексемою *валяти* від праслов. *valiti ‘крутити, вертіти, котити’, пізніше ‘качати по землі, розкладати, руйнувати’ [ЕСУМ, I, с. 325].

Семему ‘зимове взуття з валяної вовни’ на усій обстеженій місцевості передає словосполучення з атрибутивом *биті* – ¹бит'і ¹вал'анки, ¹бит'і ¹вал'енки, ¹бит'і ¹вал'інки.

Семема ‘зимове взуття, пошите з сукна’ на усій території Підгаєччини репрезентована лексемою ¹бурки (Підг., Боків, Шумл., Угрин., Яблун., Завал., Заст., Мирне, Білокр., Литв., Стар. Литв., Рудн., Лиса, Носів, Верб., Голг., Мозол., Пан., Попл., Степ., Соняч., Новос., Юстин., Сільце, Гнил., Черв., Затур., Муж., Михайл., Серед., Вага, Галич, Гол., Вол., Заг., Стар. М., Бронгал.).

Назву ¹бурки на позначення взуття у сучасній українській літературній мові не засвідчено. Слово ¹бурки запозичене з російської мови, пор. рос. ¹бурки ‘вид взуття’ [ЕСУМ, I, с. 302]. У Словнику української мови лексеми ¹бурка зафіксовано зі значенням ‘повсякденний безрукавний плащ або накидка з козячої вовни’ [СУМ, I, с. 258].

Лексема ¹бурки відома у східнопоміських говірках – ‘зимове взуття із сукна із гумовою підошвою’ [2, с. 27], у середньопоміських – ¹бурки ‘зимове взуття з сукна з гумовими чи каучуковими підошвами’, ‘самошитні валянки’, ‘шиті з тканини валянки з ватною підкладкою’ [8, с. 27], у бойківських говірках – ¹бурка ‘сукняний чобіт’ [СБГО, I, с. 77], у західнопоміських – ¹бурок ‘шиті з сукна валянки’ [СЗПГА, I, с. 38], говірках Буковини – бурок ‘вид теплового взуття на зразок валянок’ [СБГ, с. 44], у наддністрянських – ¹бурки ‘жіночі суконні зимові черевики’ [3, с. 149].

Отже, досліджувана лексика на позначення назв взуття, становить складну й розгалужену систему, яка складається з окремих лексико-семантичних груп з різномірною структурною організацією. Системний характер словникового складу говірки визначає розподіл слів за лексико-семантичними парадигмами. Кожна з аналізованих ЛСГ не є закритою структурою, оскільки компоненти однієї ЛСГ можуть переходити до складу іншої.

Узагальнююча модель кожної ЛСГ назв взуття у говірках Підгаєччини відображає диференціацію аналізованих номінацій за рядом ознак. Окремі номени відзначаються значною кількістю фонетичних варіантів. Номінація взуття на Підгаєччині свідчить про активні діалектотворчі процеси і відкриває перспективи для подальших студій над вивченням побутової лексики Підгаєччини.

Література

1. *Бабий Ф. И.* Бытовая лексика говорів середнього басейна Горыни (названия одежды, обуви и головных уборов) : дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.01 / Бабий Ф. И. – Ужгород, 1985. – 228 с.
2. *Березовська Г. Г.* Назви взуття у говірках Східного Поділля / Г. Г. Березовська // Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства : зб. наук. праць. – Ужгород : Ужгородський нац. ун-т, 1999. – Вип.12 : Українська діалектна лексика як об'єкт словникарства та лінгвогеографії / відп. ред.: І. В. Сабадош. – 2008. – С. 74-77.
3. *Бичко З. М.* Діалектна лексика наддністрянського говору / З. М. Бичко. – Тернопіль : Лідер, 2000. – 280 с.
4. *Глуховцева К.* Старобільщина: матеріали фольклор.-діалектол. експедицій / упоряд.: Глуховцева К., Курило В., Леснова В., Міхно О., Ніколаєнко І., Сікорська З., Шевцова В.; за ред. Сікорської З., Луганськ, 2000, 128 с.
5. *Головацкий Я. Ф.* О народной одежде и убранстве русинов или русских в Галичине и северо-восточной Венгрии / Я. Ф. Головацкий. – СПб., 1877. – 85 с.
6. *Гримашевич Г. І.* Номінація одягу та взуття в середньополіському діалекті : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01 / Гримашевич Галина Іванівна. – К, 2003. – 532 с.
7. *Гримашевич Г. І.* Середньополісько-гуцульські лексико-семантичні паралелі (на матеріалі назв одягу та взуття) / Г. І. Гримашевич // Вісник Прикарпатського ун-ту. Серія : Філологія (мовознавство). – Вип. ХІХ–ХХ. – Івано-Франківськ, 2008. – С.30-32.
8. *Гримашевич Г. І.* Словник назв одягу та взуття середньополіських та суміжних говірок / Г. І. Гримашевич. – Житомир, 2002. – 184 с.
9. *Магрицька І.* Північно-східна Слобожанщина (Новопсковський, Біловодський, Міловський райони Луганської області) : матеріали фольклор.-діалектол. експедицій / упоряд. : Магрицька І., Семистяга В., Сікорська З., Чернописький М., Шевцова О., Львів, 2002, 256 с.
10. *Неділько Д.* Назви одягу і взуття в говірках Чернігівщини / Д. Неділько // Структура і розвиток українських говорів на сучасному етапі : тези доп. і повід. – Житомир, 1983. – С. 209-210.
11. *Никончук М. В.* Назви одягу та взуття правобережного Полісся / М. В. Никончук. – Житомир, 1998. – 230 с.
12. *Онишкевич М. Й.* Словник бойківських говірок : у 2 ч. / М. Й. Онишкевич. – К. : Наук. думка, 1984. – Ч. 1. – 496 с. ; Ч. 2. – 516 с.
13. *Піцура Т.* Архаїчні назви взуття в українських карпатських говорах / Т. Піцура // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Філологія. – 2008. – № 18. – С. 75-80.
14. *Пономар Л. Г.* Назви одягу Західного Полісся / Л. Г. Пономар. – К., 1997. – 182 с.

Джерела

АУМ – Атлас української мови : в 3 т. – Т. 1 : Полісся, Наддніпрянина і суміжні землі. – К. : Наук. думка, 1984 ; Т. 2 : Волинь, Наддніпрянина, Закарпаття і суміжні землі. – К. : Наук. думка, 1988 ; Т. 3 : Слобожанщина, Нижня Наддніпрянина, Причорномор'я і суміжні землі. – К. : Наук. думка, 2001.

ГГ – Гуцульські говірки: короткий словник / за ред. Я. Закревської. – Львів, 1997. – 232 с.

Дуда – Дуда І. Лемківський словник / І. Дуда. – Тернопіль, 2011. – 376 с.

ЕСУМ – Етимологічний словник української мови : в 7 т. / [уклад. Р. В. Болдирев та ін. ; редкол. О. С. Мельничук та ін.]. – К. : Наук. думка. – Т. I. – 1982. – 630 с. ; Т. II. – 1985. – 570 с. ; Т. III. – 1989. – 549 с. ; Т. IV. – 2004. – 656 с. ; Т. V. – 2006. – 704 с. ; Т. VI. – 2012. 568 с.

КСЛГП – Пиртей П. Короткий словник лемківських говірок / [упор. і підгот. до друку Є. Д. Турчак] / Петро Пиртей – Івано-Франківськ : Сіверсія МВ, 2004. – 364 с.

ЛЛ – Хобзей Н. Лексикон львівський: поважно і на жарт / Наталя Хобзей, Оксана Сімович, Тетяна Ястремська, Ганна Дидик-Меуш. – Львів : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2009. – 672 с.

НРС – Шило Г. Наддністрянський регіональний словник / Г. Шило. – Львів : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2008. – 288 с.

СБГ – Словник буковинських говірок / за ред. Н. В. Гуйванюк. – Чернівці : Рута, 2005. – 688 с.

СБГО – Онишкевич М. Й. Словник бойківських говірок : у 2 ч. / М. Й. Онишкевич. – К. : Наук. думка, 1984. – Ч. 1. – 496 с. ; Ч. 2. – 516 с.

СЗПА – Аркушин Г. Л. Словник західнополіських говірок : у 2 т. / Г. Л. Аркушин. – Луцьк : Вежа, 2000. – Т. 1–2.

СПГЛ – Лисенко П. С. Словник поліських говорів / П. С. Лисенко. – К. : Наук. думка, 1972. – 260 с.

СУМ – Словник української мови : в 11 т. – К. : Наук. думка, 1970–1980. – Т. I. – 1970. – 799 с. ; Т. II. – 1971. – 550 с. ; Т. III. – 1972. – 744 с. ; Т. IV. – 1973. – 840 с. ; Т. V. – 1974. – 840 с. ; Т. VI. – 1975. – 832 с. ; Т. VII. – 1976. – 723 с. ; Т. VIII. – 1977. – 927 с. ; Т. IX. – 1978. – 916 с. ; Т. X. – 1979. – 658 с. ; Т. XI. – 1980. – 699 с.

Фасмер – Фасмер М. Этимологический словарь русского языка : в 4 т. / М. Фасмер ; пер. с нем. и доп. О. Н. Трубачева. – 2-е изд., стереотип. – М. : Прогресс. – Т. I. – 1986. – 546 с. ; Т. II. – 1986. – 642 с. ; Т. III. – 1987. – 830 с. ; Т. IV. – 1987. – 860 с.

References

1. Babiy, F. I. (1985), *Household lexicon of dialects of Goryn middle basin (names of clothes, shoes and hats)* [Bytovaya leksy'ka govovorov srednego basseyna Goryny' (nazvany'ya odezhdy, jbuvy' y' golovnyh uborov)], Uzhgorod, 228 p.

2. Berezovs'ka, G. G. (2008), *The names of shoes of the Eastern Podillya dialects* [Nazvy' vzuttya u govirkah Shidnogo Podillya], Suchasni problem movoznavstva ta literaturoznavstva, Uzhgorod, No 12, pp. 74-77.

3. Bychko, Z. M. (2000), *Dialect lexicon of Naddnistrianskiy dialect* [Dialektna leksy'ka naddnistrians'kogo govoru], Lider, Ternopil', 280 p.

4. Gluhovceva, K. (2000), *Starobil'shchyna: materials of folklore and dialectological expeditions* [Starobil'shchyna: materialy' fol'klor.-dialektol. ekspedy'ciy], Lugans'k, 128 p.

5. Golovacky'y, Ya. F. (1877), *About the folk dresses and decorations of Rusyns or Russians in Galicia and north-eastern Hungary* [O narodnoy odezhde y' ubranstve rusy'nov y'ly' rusky'h v Galy'chy'ne y' severo-vostochnoy Vengry'yi], SPb, 85 p.

6. Grymashevych, G. I. (2003), *Nomination of clothing and footwear in the medium Polissya dialect* [Nominaciya odyagu ta vzuttya v seredn'opolis'komu dialekti], K., 532 p.

7. Grymashevych, G. I. (2008), *Medium Polissya Hutsul lexical-semantic parallels (based on the names of clothes and shoes)* [Seredn'opolis'ko-gucul's'ki leksy'ko-semanty'chni paraleli (na materiali nazv odyagu ta vzuttya)], Visny'k Prykarpats'kogo un-tu. Seriya : Filologiya (movoznavstvo), Ivano-Frankivs'k, No XIX–XX, pp. 30-32.

8. Grymashevych, G. I. (2002), *Dictionary of names of medium Polissya clothing and footwear and related dialects* [Slovny'k nazv odyagu ta vzuttya seredn'opolis'ky'h ta sumizhny'h govirok], Zhy'tomy'r, 184 p.
9. Magryc'ka, I. (2002), *Northeastern Sloboda (Novopskov, Bilovods'k, Milovs'k areas of Lugans'k region)* [Pivnichno-shidna Slobozhanshchy'na (Novopskovs'ky'y, Bilovods'ky'y, Milovs'ky'y rayony' Lugans'koyi oblasti)], L'viv, 256 p.
10. Nedil'ko, D. (1983), *Names of clothing and footwear in Chernigiv region dialects* [Nazvy' odyagu i vzuttya v govirkah Chernigivshchyny], *Struktura i rozvy'tok ukrayins'ky'h govoriv na suchasnomu etapi*, Zhy'tomy'r, pp. 209-210.
11. Ny'konchuk, M. V. (1998), *Names of clothing and footwear of the Right Bank Polissya* [Nazvy' odyagu ta vzuttya pravoberezhnogo Polissya], Zhy'tomy'r, 230 p.
12. Ony'shkevy'ch, M. Y. (1984), *Dictionary of Boyky dialects: in 2 parts* [Slovny'k boykivs'ky'h govirok : u 2 ch.], Nauk. dumka, K., Ch. 1 – 496 p.; Ch. 2 – 516 p.
13. Picura, T. (2008), *Archaic name shoes in Ukrainian Carpathian dialects* [Arhayichni nazvy' vzuttya v ukrayins'ky'h karpats'kyh govorah], *Naukovy'y vasny'k Uzhgorods'kogo universy'tetu. Filologiya*, No 18, pp. 75-80.
14. Ponomar, L. G. (1997), *Names of West Polissya clothing* [Nazvy' odyagu Zahidnogo Polissya], K., 182 p.

Sources

- AUL – (1984, 1998, 2001), *Atlas of Ukrainian language : in 3 v. V. 1 : Polissya, Naddnipyrianshchyna and adjacent lands; V. 2 : Volyn', Naddnipyrianshchyna, Transcarpathia and adjacent lands; V. 3 : Sloboda, Lower Naddnipyrianshchyna, Black Sea and adjacent lands* [Atlas ukrayins'koyi movy' : v 3 t. T. 1 : Polissya, Naddnipyrianshchy'na i sumizhni zemli; T. 2 : Voly'n', Naddnipyrianshchy'na, Zakarpattya i sumizhni zemli; T. 3 : Slobozhanshchy'na, Ny'zhnya Naddnipyrianshchy'na, Pry'chornomor'ya i sumizhni zemli], Nauk. dumka, K.
- HD – (1997), *Hutsul dialects: a short dictionary* [Gucul's'ki govirky': korotky'y slovny'k], L'viv, 232 p.
- Duda – Duda, I. (2011), *Lemko Dictionary* [Lemkivs'ky'y slovny'k], Ternopil', 376 p.
- EDUL – (1982, 1985, 1989, 2004, 2006, 2012), *Etymological Dictionary of Ukrainian language : in 3 v.* [Ety'mologichny'y slovny'k ukrayins'koyi movy' : v 7 t.], Nauk. dumka, K., 630 p, 570 p, 549 p, 656 p, 704 p, 568 p.
- SDLD – Py'rtey, P. (2004), *Short dictionary of Lemko dialects* [Korotky'y slovny'k lemkivs'ky'h govirok], Siversiya MV, Ivano-Frankivs'k, 364 p.
- LL – Hobzey, N. (2009), *Lviv lexicon: seriously and a joke* [Leksy'kon L'vivs'ky'y: povazhno i na zhart], In-t ukrayinoznnavstva im. I. Kry'p'yakevy'cha NAN Ukrayiny', L'viv, 672 p.
- NRD – Shy'lo, G. (2008), *Naddnipyrians'kyy regional dictionary* [Naddnipyrians'ky'y regional'ny'y slovny'k], In-t ukrayinoznnavstva im. I. Kry'p'yakevy'cha NAN Ukrayiny', L'viv, 288 p.
- DBD – (2005), *Dictionary of Bukovina dialects* [Slovny'k bukovy'ns'ky'h govirok], Ruta, Chernivtsi, 688 p.
- DBDI – Ony'shkevy'ch, M. Y. (1984), *Dictionary of Boyko dialects: in 2 parts* [Slovny'k boykivs'ky'h govirok : u 2 ch.], Nauk. dumka, K., 496 p, 516 p.
- DWPDA – Arkushy'n, G. L. (2000), *Dictionary of Western Polissya dialects* [Slovny'k zahidnopolis'ky'h govirok : u 2 ch.], Vezha, Lutsk.

DPDL – Ly'senko, P. G. (1972), *Dictionary of Polissya dialects* [Slovny'k polis'ky'h govoriv], Nauk. dumka, K., 260 p.

DUL – (1970–1980), *Dictionary of Ukrainian Language : in 11 v.* [Slovny'k ukrayins'koyi movy' : v 11 t.], Nauk. dumka, K., 799 p, 550 p, 744 p, 840 p, 840 p, 832 p, 723 p, 927 p, 916 p, 658 p, 699 p.

Fasmer – Fasmer, M. (1986-1987), *Etymological dictionary of Russian language : in 4 v.* [Ety'mology'chesky'y slovar' russkogo yazyka : v 4 t.], Progress, M., 546 p, 642 p, 830 p, 860 p.

Список скорочень населених пунктів Підгаєцького району Тернопільської області

Підг. – Підгайці	Новос. – Новосілка
Шумл. – Шумляни	Юстин. – Юстинівка
Угрин. – Угринів	Гнил. – Гнильче
Яблун. – Яблунівка	Черв. – Червень
Завал. – Завлів	Затур. – Затурин
Заст. – Заставче	Муж. – Мужилів
Бронгал. – Бронгалівка	Михайл. – Михайлівка
Литв. – Литвинів	Серед. – Середне
Рудн. – Рудники	Гол. – Голендра
Верб. – Вербів	Вол. – Волиця
Голг. – Голгоча	Заг. – Загайці
Мозол. – Мозолівка	Стар. М. – Старе Місто
Панов. – Пановичі	Білокр. – Білокриниця
Попл. – Поплави	Стар. Литв. – Старий Литвинів
Степ. – Степове	Соняч. – Сонячне

О. И. Новицкая,

*Тернопольский государственный медицинский университет имени
И. Я. Горбачевского,
кафедра украинского языка;*

Л. П. Шеремета,

*Тернопольский государственный медицинский университет имени
И. Я. Горбачевского,
кафедра украинского языка*

НАЗВАНИЯ ОБУВИ И ЕГО ЭЛЕМЕНТОВ В ГОВОРАХ ПОДГАЕЧЧИНЫ ТЕРНОПОЛЬСКОЙ ОБЛАСТИ

В статье на диалектном материале, собранном в Подгаецком районе Тернопольской области, проанализированы названия обуви и ее элементов в ареалогическом, лексико-семантическом и этимологическом аспектах. Определены лексико-семантические параллели с другими украинскими диалектными континуумами.

Ключевые слова: названия обуви, говор, сема, лексема, номен, лексико-семантическая группа.

O. I. Novitska,

*I. Horbachevsky Ternopil State Medical University,
Ukrainian Language Department;*

L. P. Sheremeta,

*I. Horbachevsky Ternopil State Medical University,
Ukrainian Language Department*

THE NAMES OF FOOTWEAR AND ITS ELEMENTS IN DIALECT OF PIDHAYTSI AREA IN TERNOPIL REGION

The article contains analysis of the names of footwear and its elements in areal, lexical-semantic and etymological aspects, which are based on the dialect material collected in Pidhaytsi area in Ternopil region. Lexical-semantic parallels with other Ukrainian dialect continuums are defined.

The purpose of article is to analyse lexical-semantic specialities of the names of footwear on the example of dialect of Pidhaytsi area.

To solve the set tasks complex of such techniques is used: descriptive, component, comparative-contrastive. The research extends the empirical base of Ukrainian dialectology, contains new information about dialectical vocabulary of Pidhaytsi area. The systemic nature of the vocabulary of dialects determines the distribution of words according to lexical-semantic paradigms. Each of analyzed LSG is not closed structure, such as components of one LSG may pass into other.

Key words: names of footwear, dialect, seme, lexeme, nomen, tolexical-semantic group.

УДК 811.161.2'282.2'373.2:381.44/.45

С. С. Поліщук,

канд. філол. наук,

*Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,
старший викладач кафедри української мови*

НАЗВИ СТЕБЕЛ І ЛИСТЯ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ КУЛЬТУР У ГОВОРАХ СЕРЕДНЬОГО НАДБУЖЖЯ

У статті введено до наукового обігу та здійснено лексико-семантичний аналіз найменувань на позначення стебел і листя сільськогосподарських культур у говорах середньонадбузького ареалу. Джерелами фактичного матеріалу послуговували польові записи, зафіксовані в 74 населених пунктах Середнього Надбужжя.

Ключові слова: лексема, семема, стебло, листя, говір, говірка, середньонадбузький ареал, Середнє Надбужжя.

Грунтовне вивчення ареальних сегментів говіркової лексики сільського господарства репрезентують наукові студії Ю. В. Абрамян (Східна Слобожанщина), Й. О. Дзендзелівського (Закарпаття), П. Ю. Гриценка (межиріччя Дністра і Дунаю), Г. О. Козачук (Волинь), М. С. Кушмет (Донеччина), Ф. А. Непийводи (Черкащина), М. В. Никончука (Правобережне Полісся), Р. Л. Сердеги (Центральна Слобожанщина),

Л. С. Терешко (Південне Побужжя), Т. М. Тищенко (подільсько-середньонадніпрянське суміжжя), Н. П. Шеремети (південноволинсько-подільське порубіжжя) та ін. Зокрема опис назв реалій рослинництва ілюструють розвідки Ю. В. Абрамян, О. А. Дакі, Й. О. Дзензелівського, Г. О. Козачук, М. С. Кушмет, М. В. Никончука, Р. Л. Сердеги, Т. М. Тищенко, М. М. Ткачук та ін. У цьому аспекті потребують аналізу й говори Середнього Надбужжя, поширені на межі зіткнення південно-західного і південно-східного наріч української мови, що визначає **актуальність** нашої статті.

Найменування на позначення сільськогосподарських культур як невід'ємна частина словника кожного господаря щоденно функціонують у мовленні сільського населення, що дає змогу говорити про варіанти назв стебел і листя відповідних рослин, поширених у говірках Середнього Надбужжя.

Мета статті – лексико-семантичний аналіз назв стебел і листя сільськогосподарських культур та їхніх частин, що функціонують у подільському і степовому говорах Середнього Надбужжя. Досягнення поставленої мети зумовлює **обсяг завдань даного дослідження**: записати у визначених говірках і ввести до наукового обігу найменування на позначення стебел і листя зернових, зернобобових та овоче-баштанних культур, здійснити лексико-семантичний аналіз зібраних одиниць говіркового мовлення. **Об'єкт** вивчення – назви стебел і листя сільськогосподарських культур, зафіксовані в східноподільській групі говірок південно-західного та західностеповій групі говірок південно-східного наріч української мови, **предмет** дослідження – лексико-семантичні особливості цих номінацій. **Джерелами** фактичного матеріалу послуговували польові записи, здійснені в 74 населених пунктах середньонадбузького ареалу впродовж 2013 – 2015 рр.

Зафіксований під час дослідження говорів середньонадбузького ареалу фактичний матеріал вміщує найменування, які номінують стебла рослин і їхні частини, зокрема суцвіття й листя. Скажімо, 'суцвіття більшості злаків і деяких інших рослин, у якому квітки розміщені вздовж стрижня' у говірках Середнього Надбужжя прийнято називати ¹ко¹лос, ко¹ло¹сок (ко¹ло¹со¹чок), ко¹лос':а або ко¹лос'а. У низці досліджуваних діалектів, як і в українській літературній мові, лексеми ¹ко¹лос – ко¹ло¹сок є тотожними за семантикою. Однак, в одній із говірок пояснюють: ко¹ли у¹з'ати на¹при¹клад ши¹ни¹ц'у / ¹бачила ¹цеї ¹ко¹лос? // ...о¹це в'ін у¹с'ої з¹ве¹ц'а ¹ко¹лос / ... / ¹цеї ¹ко¹лос скла¹дай¹ц'а с¹ко¹лос'к'і¹ / ¹це по-на¹родному ¹ка¹ут ко¹ло¹сок // а на¹сп'ра¹уд'і / ¹це ¹ко¹лос / а ¹там у ¹ко¹лос'ков'і ¹йе д'во¹йе ¹зерен / т'ро¹йе ¹зерен / ¹черт¹веро ¹зерен / ну / з¹р'ітка п'я¹теро / ... / ¹о¹то ко¹ло¹сок / а ¹це ¹ко¹лос // (65). Проілюструємо ареальне поширення моделей лексичної реалізації аналізованої семени. Вирізняємо говірки, де вживається тільки лексема ¹ко¹лос (21, 23, 24, 25, 30, 40, 41, 61, 69, 70), де популярним є слово ко¹ло¹сок (4, 6, 8, 9, 11, 12, 13, 14, 15, 18, 19, 20, 22, 27, 28, 29, 33, 34, 35, 37, 38, 39, 42, 43, 44, 46, 48, 50, 51, 52, 53, 54, 57, 59, 60, 66, 68, 72), де співіснують найменування ¹ко¹лос і ко¹ло¹сок (5, 7, 16, 31, 32, 36, 49, 56, 58, 62, 63, 64, 65, 71, 74), ко¹ло¹сок і ко¹лос':а (1, 3, 47), ко¹ло¹сок і ко¹ло¹со¹чок (10, 17, 55, 73) або ж одразу три репрезентанти – ¹ко¹лос, ко¹ло¹сок та ко¹ло¹со¹чок (2, 26, 45) і ко¹лос'а, ко¹ло¹сок, ко¹ло¹со¹чок (67). Слово ¹ко¹лос й споріднені назви успадковано з псл. мови [ЕСУМ II, с. 520].

Стосовно найменування колоска вівса мовці зазначають, що у в'і¹са теж ко¹ло¹сок / хоч і роз¹р'і¹зе¹ний // (17). Переважно носії інших описуваних говірок дотримуються такої ж думки. На противагу цьому значення 'колосок вівса' реалізується в слові ¹во¹лот' (23), частіше – зменшеному до нього – во¹лоток (26, 27, 45, 51, 52, 57) або говірковому варіанті його зменш.-пестл. форми во¹лоточок, напр.: ¹це ши¹ни¹ц'а / ¹ж¹ито / ¹йа¹ч¹м'ін' ко¹лос'ком і¹де

/ а ў́же о́вес в'ін і́де о́це / на́верно / воло́ток / бо́кити́ця / ка́лини / а́це воло́точком і́де // (45), а також – у лексемі м'і́телка (11, 22, 54, 60, 61), зменш.-пестл. формі м'і́т'олочка (11) і зрідка – у словах кити́ця (33, 58), ки́тайка (64), вуса́ (45), ос'т'ук (57), суц'в'і́т':а (13) та ша́почка (51). У деяких випадках найменування співвідносні з українською літературною мовою та іншими діалектами, зокрема 'волот' (воло́ток) – 'колось, метелка проса или овса' [Грінч. I, с. 252], а м'і́телка – 'волоток очерету, проса і т. ін.' [СУМ IV, с. 755]. Лексема ки́тайка є діалектизмом, який реалізується в семемі 'волоть' [ЕСУМ II, с. 439]. Використання слів кити́ця й суц'в'і́т':а зрозуміле з огляду на словникову статтю останнього – 'квітконосне стебло разом з пуп'янками і квітками, зібраними у вигляді китиці, зонтика, кошика, колоса і т. ін.' [СУМ IX, с. 871]. В окремих говірках значення 'колосок вівса' набувають слова вуса́ і ша́почка. Очевидно, така номінація є наслідком метафоричного перенесення за схожістю ознак. Колосок вівса номінують і лексемою ос'т'ук, переносячи назву частини на загальне найменування колоска рослини, де партитивом виступає слово ос'т'ук, а голонімом – коло́сок (в'і́вса). До речі, у говірках середньонадбужького ареалу найменування вуса́ й ос'т'ук є синонімами.

Детальніше розглянемо семему 'довгий щетинистий вусик на колосковій лусці у багатьох злаків', реалізації якої в говірках Середнього Надбужжя властива варіативність репрезентантів на фонетичному рівні. Під час дослідження було зафіксовано низку лексем, їхніх форм та варіантів, напр.: ос'т'ук (ВАГ, крім 2, 3, 4, 5, 8, 9, 12, 13, 22, 23, 24, 36, 38, 43, 44, 45, 46, 49, 50, 52, 54, 59, 60, 61, 62, 67, 71, 72, 73, 74), його зменш.-пестл. форма ос'т'у́чок (17), фонетичні варіанти гос'т'ук (12, 13, 17, 20, 21, 26, 27, 35, 46, 48, 49, 52, 54, 56, 58, 60, 66, 67, 71), вус'т'ук (36), гус'т'ук (3, 8, 17, 71), ус'т'ук (5, 38), а також слова ос'т' (41), ос'т'а (23), ос'т'ак (6, 24, 45, 61, 62, 68), його зменш.-пестл. форма ос'т'а́чок (47) та фонетичні варіанти гос'т'ак (2, 3, 4, 50, 9, 22, 43, 44, 50, 53, 56, 59, 72, 73, 74), вус'т'ак (2), гус'т'ак (2, 3, 6, 11, 74), ус'т'ак (2). Серед лексичних варіантів фіксуємо назву: вуса́ (5, 45, 53, 67, 68), її зменш.-пестл. форму вуси́ки (51) чи фонетичний варіант вус'і́ки (17), найменування воло́си́ки (45), коло́сук (17) і по́лова (56). Старші люди застерігають: гус'т'ук / це в'ін та́ко ў́йдну́ с'торону / йак пилка // йакшо та́ко жнеш і по́паде ў́рот чи ў́н'іс / то за́л'ізе ту́ди / а на́зад ни́вил'ізе // т'реба бу́де так / йак опе́раці́ю ро́бити // (17), ў́жит'і́ ду́же го́нас'ін'і т'і́ гос'т'а́ки д'ла́ско́тини // (2) тощо. Слова ос'т', ос'т'ук, ос'т'ак теж увійшли в укр. мову з псл. мови [ЕСУМ IV, с. 229–230].

Цікавим вважаємо план вираження семемі 'обгортка качана кукурудзи', яку коро́ви́ ду́же л'убл'ат // (17) і з якої ци́гарки ко́лис' кру́тили // (53), у досліджуваних говірках реалізується у двадцяти шести лексемах (враховуючи фонетичні варіанти деяких назв). Найчастотнішим є вживання слова шулу́пин'а (1, 2, 4, 7, 14, 15, 16, 17, 19, 20, 26, 32, 33, 37, 43, 44, 45, 46, 48, 49, 51, 52, 53, 55, 57, 58, 59, 64, 65, 67, 68, 71, 72, 74) та його варіантів шулу́пин':а (54, 60, 61), шулу́п'ін':а (53), шулу́пина (70), шулу́хин'а (15), шулу́шин'а (4, 21, 32, 36, 48), шулу́мин'а (27, 35, 39, 56, 66, 73), шоло́мин'а (35). Також широко вживаною є загальнонародна назва луш́пин'а (1, 11, 14, 17, 18, 24, 29, 31, 34, 38, 40, 41, 42, 47, 67, 68, 69), яка в одній із говірок має фонетичний варіант луш́чин'а (7). Водночас функціонують найменування шулу́ха (6, 12, 14, 17, 22, 23, 25, 26, 28, 51, 53, 62, 69), луш́пайка (2, 9, 41), шулу́пайка (59), лис'т'а (3, 6, 11, 17, 30, 31, 49, 53, 63) й однокореневі назви – лист'ки (10), лист'очки (15, 26), слово куку́рузи́н'а (13, 53) та його фонетичні варіанти – куку́рузи́н'а (13, 25, 27), куку́рузи́н'а (50, 17, 53), куку́рузи́н'а (5, 8) і слово куку́рузи́нка (51). Спорадично фіксуємо лексеми ба́дил'а (27), лабу́зин'а

(21, 47), 'шушка (3), 'шушвал' (11) і найменування кужуш'ки (26), яке є наслідком метафоричного перенесення назви за призначенням.

Значення 'приймочки кукурудзи у вигляді пучка кіс на верхній частині качана' реалізується переважно у словах 'коси (2, 4, 5, 9, 11, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 29, 30, 31, 32, 33, 40, 53, 57, 61, 62, 63, 64, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73), 'коски (ВАГ, крім 2, 4, 5, 11, 14, 16, 18, 19, 21, 22, 23, 24, 25, 29, 30, 31, 32, 33, 36, 40, 55, 57, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73) і терміні 'рил'ц'а (14, 17, 19, 29, 31, 32, 34, 35, 36, 39, 53, 66, 74), популярному в медицині. Інформанти зауважують, що *ў качан'і / то 'коски // ну / у'нас 'кажуть 'коски / а'п'иши'ц':а во'но 'рил'ц'а //*, адже *'коски / во'но 'рил'ц'а по л'іти'ра'турному // (53)*, і наголошують, *шо о'ц'і 'коски / во'ни 'даже / л'і'че / л'і'чебн'і!? // шос' із 'них вироб'лайт / ну'ми 'ц'ого ни з'найим / це т'реба у'л'і'кнутис'а у / у'ту миди'цину / шоб з'нати шо 'цеї // (6)*. Знавці ж пояснюють: *то 'коски / 'дуже 'добр'і во'ни д'л'а 'почок / та 'ї робл'ат з 'них л'і'карства ба'гато // ў ап'т'ек'і колис' / йа з'найу / шо 'йа йшла бу'є ше 'цеї 'короп за ап'т'екоюу / та 'ї м'і'хало'уна / 'може ў вас там буд'ут 'коски? / куку'рузу с'і'вайите? // йа 'кажу да! // 'може ў вас буд'ут 'коски? // йе 'кажу ба'гато на куку'руз'і ше ли'шило'с'а // приви'з'іт ми'н'і / ми'н'і ў ап'т'еку / йак 'воздуху / бо во'ни 'дуже харош'і в'ід 'почок / в'ід 'у'с'ого // (3)*. Деякі говірки поряд із вказаними лексемами зберігають найменування 'косики (26), ко'са (20), 'к'іска (47), ко'сички (3), тобто однокореневі з говірковою назвою 'коси, а також слово 'волос (17, 35) й однокореневі з ним лексеми: во'лос'а (6, 31, 32, 40, 55, 66), во'лос'ачко (31), во'лос'ки (55), во'лос'инки (65), во'лосики (35, 53). Спорадично фіксуємо найменування 'чуприк (45), 'вуса (53) й 'вусики (51), ма'хра (17), п'риймочки (11). Отже, творення більшості з розглянутих вище говіркових слів та їхніх варіантів полягає в метафоричному перенесенні назв за схожістю ознаки, форми, функції.

По-різному називають і 'суцвіття кукурудзи у вигляді мітелочки з пилком на вершині стебла': м'і'телка (ВАГ, крім 2, 3, 4, 6, 8, 9, 10, 12, 13, 14, 15, 20, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 30, 31, 35, 36, 38, 39, 41, 42, 47, 50, 55, 69, 70, 71), ми'телка (14, 21, 31, 62, 71), м'і'т'олка (30) або м'і'телочка (4, 10, 13, 15, 17, 28, 51, 53), ми'телочка (25), м'і'т'олочка (11). Водночас функціонують назви м'і'т'ла (20, 24) й мит'ла (27). У низці говірок вказане значення реалізується в слові 'кашка (2, 7, 14, 17, 20, 23, 26, 37, 38, 39, 41, 42, 47, 49, 50, 55, 56, 58, 69, 70). Зрідка використовують найменування 'волот' (40), во'лоток (8) та цв'іт (3, 6, 9, 12, 26, 35, 48, 53), іноді – кв'іт (45, 53), суц'в'іт (6), суц'в'іт'а (35, 36, 65) і цв'іток (26), в окремих говірках – ст'р'ілка (26) та коло'сок (27). Мотивацію виникнення деяких назв, зокрема цв'іт, кв'іт, суц'в'іт'а, цв'іток та ін., пов'язуємо безпосередньо з розглядуваною семемою, яка містить сему 'суцвіття', що передбачає наявність квітів і цвіту. У структурі вказаного лексичного значення наявна сема 'мітелочка', яку пов'язуємо з виникненням говіркових найменувань м'і'телочка, м'і'телка і, швидше за все, – м'і'т'ла. В окремих випадках очевидним є зв'язок з українською літературною мовою, де 'волот' (зменш. во'лоток) – 'суцвіття трав'янистих (іноді кущових) рослин, яке складається з дрібних колосків, що утворюють кетяг' [СУМ I, с. 733], а одним зі значень лексеми 'кашка є 'дрібні квітки на різних трав'янистих рослинах та деревах' [СУМ IV, с. 125].

Значення 'суцвіття проса, яке складається з дрібних колосків, що утворюють кетяг' в обстежених говірках є реалізацією збірної назви во'лот'а (14), слова 'волот' (16, 65) та варіантів форм цього слова во'лоток (4, 18, 33, 34, 46, 51, 52, 53, 66), во'лотка (12, 13, 24, 27, 32, 39, 47, 49, 54, 70), во'лот'ки (1, 2, 5, 9, 10). Натрапляємо на використання варіантів – 'волот' і во'лоток (23, 40), во'лоток й во'лотка (15, 48), во'лоток і во'лот'ки (6, 8, 45), во'лотка й во'лот'ки (3, 7, 19, 25, 55) або ж во'лоток,

во¹лотка і во¹лот¹ки (20, 26). У «столиці віників», як жартують жителі с. Чемерпіль Гайворонського р-ну Кіровоградської обл., вказане значення реалізується одразу в усіх зазначених вище словах та їхніх варіантах (17). Зокрема, лексема м¹ітелка (11, 14, 21, 22, 28, 29, 32, 37, 43, 44, 45, 50, 51, 53, 56, 57, 59, 60, 62, 63, 64, 67, 68, 69, 72, 73, 74), її зменш.-пестл. форма м¹ітелочка (28, 51, 53), фонетичні варіанти ми¹телка (21, 31, 62, 71), м¹іт'олка (30), однокореневе слово м¹іт'ла (20) і назви ¹вуса (53), ¹в'інича (38), ¹кет'аг (41), його фонетичний варіант ¹кит'ах (42, 61), назви ¹китиц'а (58) й суц¹в'іт'а (35, 36) теж реалізуються в семемі 'суцвіття проса, яке складається з дрібних колосків, що утворюють кетяг'.

Спорідненими з говірковими найменуваннями рослин нерідко є назви їхніх частин, зокрема 'стебла і листя кукурудзи' – куку¹рузин'а (ВАГ, крім 1, 2, 5, 6, 8, 11, 16, 17, 21, 23, 24, 26, 36, 38, 40, 43, 44, 45, 46, 48, 50, 51, 53, 55, 57, 58, 60, 70, 72), куку¹рузин'а (8, 11, 24, 38, 40, 43, 44, 46, 57), куку¹рузин':а (36, 60), куку¹рузина (2, 23, 70); '~ квасолі' – квасо¹лин'(:)а (7, 10, 11, 16, 19, 24, 32, 33, 35, 36, 54, 61, 66, 69, 71), ква¹солин'(:)а (11, 12, 30), фасо¹лин'(:)а (2, 6, 8, 11, 12, 13, 15, 19, 21, 26, 27, 31, 32, 34, 38, 39, 40, 42, 45, 46, 47, 49, 50, 51, 52, 53, 55, 56, 62, 67), фа¹солин'а (4, 5, 14, 18, 22, 23, 25, 33, 72, 73, 74), хвасо¹лин'а (56); '~ гороху' – го¹рохл'анка (2, 5, 8, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 18, 17, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 30, 33, 39, 45, 46, 49, 50, 52, 53, 54, 57, 59, 60, 61, 62, 67, 69, 71, 72, 74), го¹рохл'анка (42, 43, 44), го¹рохлиц'а (38), го¹рохвин'а (35) і його фонетичних варіантів го¹рохлин':а (52), го¹рохлин'(:)а (51, 53, 56), го¹рошин'а (8, 45, 66); '~ картоплі' – карто¹лин':а (3, 5, 8, 10, 30, 31, 33, 42, 43, 44, 49, 53, 54, 55, 60, 61) або карто¹лин'а (1, 3, 6, 7, 9, 11, 12, 13, 15, 17, 18, 19, 20, 22, 24, 26, 27, 35, 38, 39, 41, 45, 46, 47, 53, 55, 56, 57, 62, 67, 71, 72, 74), карто¹шин'а, карто¹хлин'а (53), карто¹флин'а (7) чи карто¹флин'а (26, 56, 59, 71), бара¹болин'а (18, 25, 64, 67, 68, 73) або бара¹болин'а (69); '~ помідорів' – поми¹дорин'а (5, 18, 46, 66, 69); '~ огірків' – ог¹ірчин'а (66, 71), го¹йірчин'а (69); '~ гарбузів' – каба¹чин':а (44, 53, 54), каба¹чин'а (1, 2, 3, 5, 6, 7, 9, 14, 15, 17, 18, 19, 21, 22, 23, 26, 28, 30, 31, 33, 35, 37, 39, 45, 46, 47, 53, 55, 56, 63, 64, 65, 66, 67, 69, 70, 71), зрідка – гарбу¹зин':а (41, 42), гарбу¹зин'а (26, 49, 51, 57, 61); '~ кавунів' – гарбу¹зин':а (41) або гарбу¹зин'а (3, 49, 51, 56, 57, 62); 'листя буряків' – бур¹а'чин':а (53, 55), бур¹а'чин'а (8, 10, 24, 28, 29, 30, 31, 34, 53, 55, 57, 63, 64, 66, 67, 68, 69) чи бура¹чин'а (2, 7, 9, 18, 21, 38, 39, 41, 47, 59, 66, 67, 71, 72, 73); '~ редьки та редиски' – ред¹іна (66), ¹речин'а (37), рет¹чин'а (69); '~ моркви' – морк¹вин':а (53, 55), морк¹вин'а (7, 8, 16, 17, 18, 21, 23, 24, 30, 35, 36, 37, 38, 39, 45, 46, 53, 55, 59, 61, 65, 66, 68, 69, 70, 71, 73, 74), морк¹лин'а (51); '~ молодого часнику' – часни¹чин'а (23, 26, 32, 64) або моло¹дій час¹ник (7, 28, 34); '~ молоді цибулі' – цибу¹лин':а (42, 46, 51, 53), цибу¹лин'а (1, 4, 7, 10, 13, 14, 15, 19, 20, 21, 22, 24, 26, 27, 30, 31, 32, 33, 38, 40, 41, 45, 47, 49, 50, 51, 52, 53, 59, 61, 63, 64, 67, 71, 72, 73, 74), ци¹булин'а (25, 72) чи зи¹лена ци¹бул'а (3, 12), моло¹да ~ (28); 'залишки капусти на грядці (коріння з листям)' – капус¹тин':а (1, 3, 9, 31, 32, 42, 43, 53, 54, 55), капус¹тин'а (1, 3, 5, 6, 10, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 26, 36, 37, 38, 39, 43, 44, 45, 46, 47, 49, 51, 52, 53, 55, 56, 57, 60, 61, 62, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74) або ка¹пустин'а (21, 25). Номінуючи листя городніх культур, носії обстежених говірок нерідко переносять назву рослини на її частину, скажімо: хр¹ін ('листя хрону') ← хр¹ін ('хрін, *Armoracia rusticana* Gaertn.') (26, 30, 42, 54, 60, 61); час¹ник ('листя молодого часнику') ← час¹ник ('часник, *Allium sativum* L.') (3, 15, 17, 21, 30, 33, 35, 37, 38, 39, 40, 41, 47, 51, 52, 55, 62, 71); ци¹бул'а ('листя молоді цибулі') ← ци¹бул'а ('цибуля, *Allium* сера L.') (55), отже, тут виявляються партитивні відношення.

Для номінації стебел і листя городніх культур використовують також діалектизм бот¹ва та його фонетичний варіант бат¹ва (45, 47) у досліджуваних говірках

реалізуються в 12 семемах – ‘стебла і листя картоплі’ (4, 14, 15, 47, 56, 58), ‘~ помідорів’, ‘~ баклажанів’, ‘~ перцю’ (4, 14, 32, 39, 47), ‘~ огірків’ (4, 32, 56), ‘~ гарбузів’ (4, 58), ‘~ кавунів та динь’ (4, 47, 58), ‘листя буряків’ (11, 15, 35, 45, 57, 58, 60), ‘~ редьки та редиски’ (11, 35, 39, 46, 47, 58, 60), ‘~ моркви’ (11, 39, 45, 47, 51, 58), ‘~ хрону’ (58). Аналізоване слово відоме в рос. мові зі значенням ‘листя і стебла коренеплодів’. У блр. мові воно теж вважається діалектизмом і вказує на ‘буряк, *Beta sisla* L.; взагалі зелень городніх коренеплодів’ та ін. Стосовно походження цієї назви є припущення, що псл. * *bъty* (род. в. * *bътъve*), пов’язане з *botěti*, укр. *ботіти* ‘жирити, товстіти’, похідне від індоєвропейського * *bheu-* / *bhū-* ‘рости, збільшуватися, робитися, вирощуватися’ [ЕСУМ I, с. 238].

Семантична структура слова *о¹гудин’а* (41, 53, 57), що в аналізованих говірках має фонетичні варіанти *’удин’а* (ВАГ, крім 20, 28, 33, 35, 36, 41, 42, 67, 68), *’удина* (20, 28, 32, 45, 47, 55, 56, 67, 68, 70), *’гудин’а* (42), *’гудина* (35, 36), *’гуд’іна* (35), містить 7 значень – ‘стебла і листя гарбузів’ (ВАГ, крім 5, 7, 9, 21, 22, 23, 24, 33, 42, 43, 44, 47, 58, 61, 62, 65, 69, 70), ‘~ кавунів та динь’ (ВАГ, крім 58), ‘~ огірків’ (ВАГ, крім 10, 37, 69), ‘~ картоплі’ (2, 17, 21, 35, 50, 51, 53, 58, 70), ‘~ помідорів’, ‘~ баклажанів’, ‘~ перцю’ (2, 9, 21, 26, 28, 35, 50, 51, 53, 55, 67, 70). Водночас мовленню носіїв східноподільських говірок властиве вживанням лексеми *лабу¹зин’а*, яка реалізується в 8 семемах – ‘стебла і листя картоплі’ (17, 45, 49), ‘~ помідорів’, ‘~ баклажанів’, ‘~ перцю’ (1, 15, 17), ‘~ редьки та редиски’, ‘~ моркви’ (17), ‘залишки капусти на грядці (коріння з листям)’ (14, 17), ‘лушпиння цибулинних культур’ (21). Аналізовані назви мають неясну етимологію [ЕСУМ IV, с. 156; ЕСУМ III, с. 175].

Іноді фіксуємо найменування *стебла*, що в говірках досліджуваних діалектів реалізується в 5 семемах – ‘стебла і листя картоплі’ (20, 34, 36, 53), ‘~ огірків’ (27), ‘~ помідорів’, ‘~ баклажанів’, ‘~ перцю’ (4, 5, 14, 27, 45, 46, 53, 59, 60) і назви *куш¹ч’і* й *кор¹ч’і*, які реалізується в 3 семемах, відповідно – ‘стебла і листя помідорів’ (30, 53, 45), ‘~ баклажанів’, ‘~ перцю’ (30, 53) та ‘стебла і листя помідорів’, ‘~ баклажанів’, ‘~ перцю’ (3, 51). Назви *стебла* й *кор¹ч’і* успадковані з псл. мови [ЕСУМ V, с. 404–405; ЕСУМ III, с. 45]. Стосовно етимології слова *куш¹ч’і* слід зазначити, що *кушч* є похідним утворенням із суфіксом -*жь* від др. *кусть* ‘кущ’ [ЕСУМ III, с. 171].

Об’єднавчою в говірках середньонадбузького ареалу виявилася лексема *ба¹дил’(:)а*, план змісту якої містить 14 семем (табл. 1). Із погляду етимології вона є похідним утворенням від кореня псл. * *bad-* / *bod-*, того самого, що і в словах *бос¹ти* (*бо¹дати*), *буд¹ак* та ін. [ЕСУМ I, с. 112].

Семема ‘тверде стебло редьки, редиски тощо’ у говірках Середнього Надбужжя є реалізацією лексеми *сто¹ўбур* (ВАГ, крім 2, 3, 7, 27, 36, 41, 42, 50, 57, 61, 67, 70), її фонетичних варіантів *стомбур* (2, 3, 15, 17, 26, 27, 31, 42, 45, 47, 49, 53, 55, 56, 66, 67, 70), *стумбур* (3), *ш¹томбур* (4, 20), *штумбур* (2), споріднених із літературним відповідником назв *стоўбу¹рин’а* (41, 61), *стоўбу¹рина* (57), *стоўбу¹ришче* (14), іноді – лексичних варіантів *стр’і¹лун*, напр.: *о¹це ред’ка / йа’ка вистр’іл’ал’а / та¹ї це стр’і¹лун //* (9) і *цв’і¹туха*, як-от: *ўс’а рид’іска н’іш’ла ўцв’і¹туху //* (36) тощо. Спільними для досліджуваних діалектів виявилися назви *сто(ў/м)бур*.

**Моделі лексичного значення слова *ба¹дил'(:)а*
і їхнє функціонування в говірках**

Структура лексеми <i>ба¹дил'(:)а</i>	Говірки середньонадбузького ареалу
‘Стебла і листя квасолі’	1, 3, 6, 7, 9, 11, 15, 17, 19, 20, 25 – 29, 34, 35, 37, 40, 41, 43 – 45, 47, 48, 50, 53 – 55, 57, 58, 60, 62 – 68, 70, 72, 74
‘~ гороху’	1, 3, 4, 6, 7, 9, 15, 17, 19, 20, 25 – 29, 31, 34 – 37, 40, 41, 45, 47 – 49, 51, 53, 54, 55, 58, 63 – 68, 70, 73
‘~ картоплі’	1 – 4, 6, 7, 9, 11, 12 – 20, 23, 24, 26 – 32, 34, 35, 37, 39, 40, 45 – 49, 52 – 54, 56, 58, 59, 61 – 63, 65 – 68, 71, 73
‘~ помідорів’	1, 3, 5 – 45, 47, 49, 51 – 58, 60 – 65, 67 – 69, 71 – 74
‘~ баклажанів’	1, 3, 5 – 45, 47, 49, 51 – 58, 61 – 69, 71 – 74
‘~ перцю’	
‘~ огірків’	9, 10, 13, 26, 53, 56, 58, 68
‘~ гарбузів’	6, 11, 26, 41, 45, 53
‘~ кавунів та динь’	7, 11, 17, 26, 41, 45, 53
‘листя буряків’	11, 48, 51, 53
‘~ редьки та редиски’	10, 11, 14, 15, 17, 26, 41, 42, 51, 53, 55, 57, 73
‘~ моркви’	10, 11, 14, 15, 17, 26, 41, 45, 51, 53, 54, 56, 62
‘~ молодого часнику’	6, 15, 19, 49, 51, 53, 63
‘~ молодій цибулі’	6, 19, 49

Частовживаним у межах середньонадбузького ареалу є слово *ли¹ст'а*, яке реалізується в таких значеннях, як: ‘листя буряків’ (48, 51, 53, 56, 67), ‘~ редьки та редиски’ (7, 12, 14, 15, 18, 24, 30, 31, 32, 34, 43, 44, 48, 51, 53, 55, 59, 67, 68, 70), ‘~ моркви’ (12, 13, 15, 16, 31, 32, 34, 48, 53, 55, 67), ‘~ хрону’ (ВАГ, крім 9, 17, 21, 22, 28, 37, 41, 42, 43, 44, 46, 51, 52, 54, 58, 61, 64, 66), ‘~ молодого часнику’ (6, 7, 17, 27, 34, 46, 47, 51, 56, 59, 73), ‘~ молодій цибулі’ (6, 17, 45) та ін. Споріднену назву *ли¹ст'ки* фіксуємо зі значеннями ‘листя хрону’ (3, 9, 16, 17, 21, 22, 26, 28, 37, 43, 44, 45, 46, 51, 53, 55, 64, 66), ‘~ буряків’ (21), ‘~ редьки та редиски’, ‘~ моркви’ (9). Ці слова успадковано з псл. мови [ЕСУМ III, с. 243].

Уживаною в говірках Середнього Надбужжя є також лексема *ли¹чка*, план змісту якої містить 6 семем (табл. 2). В одній із говірок фіксуємо споріднену їй назву *ли¹чин'а*, що вказує на ‘листя молодого часнику’ та ‘~ хрону’ (22). Слово *ли¹чка* має праслов'янське коріння [ЕСУМ I, с. 511].

**Моделі лексичного значення слова ¹гичка
і їхнє функціонування у говірках**

Структура лексеми ¹ гичка	Говірки середньонадбузького ареалу
‘Листя буряків’	1 – 7, 9, 11 – 23, 25 – 29, 32 – 37, 40, 42 – 47, 49 – 56, 61 – 63, 65 – 67, 70 – 72
‘~ редьки та редиски’	1 – 8, 10, 11, 17, 19, 20, 23, 25 – 29, 33 – 36, 40, 45 – 47, 49, 51 – 56, 60 – 67, 71, 72, 74
‘~ моркви’	1 – 7, 10, 11, 14, 17, 19, 20, 25 – 29, 33, 34, 40, 42 – 45, 47, 49, 50, 52 – 55, 57, 62 – 67, 72, 74
‘~ хрону’	52, 65
‘~ молодого часнику’	2 – 5, 8 – 14, 16 – 18, 20, 27, 29, 45, 47, 48, 50, 53, 56, 58, 63, 65 – 70, 72, 74
‘~ молоді цибулі’	1 – 5, 8 – 11, 16 – 18, 20, 25, 27, 29, 40, 45, 47, 48, 52, 53, 56, 58, 63, 65 – 74

У східноподільських говірках Середнього Надбужжя зі значеннями ‘листя молодого часнику’ (11, 17, 24, 26, 53, 57) і ‘~ молоді цибулі’ (7, 11, 14, 17, 24, 26, 34, 39, 45, 46, 49, 51, 53, 57) фіксуємо слово *n'ip*, споріднене з ботанічним найменуванням *по'рей* (‘пір, *Allium rogam L.*'), де останнє, очевидно, за посередництвом рос. мови запозичено з нім. мови [ЕСУМ IV, с. 521].

Водночас в обстежених говорах функціонує назва *n'ip'ya* – ‘листя молодого часнику’ (26, 36, 42, 43, 44, 49, 53, 54, 60, 61) і ‘~ молоді цибулі’ (15, 26, 33, 35, 36, 40, 44, 49, 54, 56, 60, 62) та її фонетичні варіанти *n'ipa* зі значеннями ‘листя молодого часнику’ (20, 45, 53) і ‘~ молоді цибулі’ (15, 20, 43, 45, 53, 56) та *n'ip'a* – ‘листя молоді цибулі’ (35, 37). До речі, у говірках середньонадбузького ареалу лексика аналізованих субполів, інакше кажучи, лексика рослинництва і тваринництва, містить спільні компоненти: *n'ip'ya*, *n'i(p'/p)a* – ‘листя молодих цибулинних культур’ та *n'ip'ya*, *n'i(p'/p)a* – ‘рогове нашірне утворення у птахів’. Слово *n'ip'ya*, яке генетично пов'язано з лексемою *nero* (‘рогове нашірне утворення у птахів; зняряддя для писання й малювання; [плавець у риби; парасолька]’), діалектизмом *п'ро* (‘лопоть весла; зелені стебла цибулі’), найменуванням *n'ip'ye* (‘маленьке перо; листок рогозу, цибулі або часнику’) тощо, успадковане з псл. мови [ЕСУМ IV, с. 352].

Семема ‘лушпиння овочевих цибулинних культур’ є реалізацією лексем *луш'пин'(:)a* (ВАГ, крім 5, 12, 21, 23, 24, 29, 58, 59, 64, 69, 70, 72), *шулу'пин'a* (18, 53, 55, 59, 70, 72, 74), *шулу'ха* (1, 11, 12, 23, 53, 58), *шулу'шин'a* (24, 45), *шолу'шин'a* (36, 48), *шулу'мин':a* (5), *лабу'зин'a* (21), *шкара'лупи* (3, 18), *от'ходи* (25, 26), і навіть – *лах'м'ит'a* (66). Широко вживане в говірках середньонадбузького ареалу слово *цибулин'(:)a* (3, 6, 7, 11, 12, 14, 17, 18, 19, 27, 29, 30, 34, 37, 38, 42, 45, 46, 48, 49, 51, 52, 53, 54, 61, 64, 69, 71, 73), що реалізуються в значенні ‘лушпиння цибулі’, оскільки *цибулин'a / це шулу'ха старойі цибулі //* (12), проте в іншій східноподільській говірці пояснюють, що *цибулин'a / це / шо зилене / а луш'пин'a / то чир'воне / йак гоб:и'райут //* (47). Іноді фіксуємо акцентуаційний варіант указаної лексеми – *ци'булин'a* (14, 21, 22). Для реалізації семени ‘лушпиння часнику’ функціонує назва *часни'чин'a* (17, 29, 64).

Отже, поширеними є назви стебел і листя городніх культур, споріднені з говірковими найменуваннями рослин або утворені внаслідок перенесення назви

рослини на її частину. Найширший план змісту в обстежених говірках мають лексеми *ба¹дил'(:)а*, реалізуючись у 14 семемах; *бот¹ва*, реалізуючись у 12 семемах; *лабу¹зин'а*, реалізуючись у 8 семемах; *'вудин'а*, реалізуючись у 7 семемах; *'гичка*, реалізуючись у 6 семемах та ін. Поряд із частим дублюванням української літературної мови є говірки, де збережено оригінальні найменування, напр.: *'шапочка* ‘колосок вівса’ (51), *коло¹сук* ‘остюк’ (17), *'белка* ‘зелене перебите стебло кукурудзи’ (17), *кужуш¹ки* ‘обгортка качана кукурудзи’ (26) та ін. Яскраво простежується фонетична варіантність описуваних лексем, напр.: *ос¹т'ук* (збіг із літературною нормою) – *го(ву/гу/у)с¹т'ук*, *о(го/ву/гу/у)с¹т'ак* (східноподільські і деякі західностепові говіркові варіанти слова). Ареалогія зафіксованих найменувань указує на об'єднанчі та диференційні елементи, властиві говіркам Східного Поділля і Західного Степу.

Перспективу подальших досліджень убачаємо в розширенні семантичного простору українських говорів середньонадбузького ареалу.

Література

1. *Самайчук С. С.* Лексика на позначення процесів вирощування та обробки проса (на матеріалі говірки села Чемерполь Гайворонського району Кіровоградської області) / С. С. Самайчук // *Слов'янський збірник: зб. наук. праць / відп. ред. О. А. Войцева.* – Чернівці : Букрек, 2013. – Вип. XVII. – С. 194–200.

Джерела

2. АУМ – *Атлас української мови: у 3 т.* – К. : Наук. думка, 1984 – 2001. – Т. 1 – 3.
3. Грінч. – *Гринченко Б. Д.* Словарь української мови. У 4-т. / ред. Б. Д. Гринченка; [репринт. вид. 1906–1907 pp.]. – Київ : Вид-во АН УРСР, 1958.
4. ЕСУМ – *Етимологічний словник української мови: в 7 т.* / За ред. О. С. Мельничука. – К. : Наукова думка, 1982 – 2012. – Т. 1 – 6.
5. СУМ – *Словник української мови: в 11 т.* / За ред. І. К. Білодіда. – К. : Наукова думка, 1970 – 1980. – Т. 1 – 11.

References

1. Samaichuk, S. S. (2013), *Vocabulary denoting millet raising and processing (on the material of Chemerpol village dialect (Hayvoron district Kirovohradska oblast))* [Leksyka na poznachennia protsesiv vyroshchuvannia ta obrobky prosa (na materiali hovirky sela Chemerpol Haivoronskoho raionu Kirovohradskoï oblasti)], *Slovianskyi zbirnyk: zb. nauk. prats, vidp. red. O. A. Voitseva, Chernivtsi, Vyp. KhVII, pp. 194–200.*

Sources

2. АУМ – (1984 – 2001), *Atlas of the Ukrainian Language: 3 Vol. set* [Atlas ukraïnskoï movy: u 3 t.], Nauk. dumka, K., T. 1 – 3.
3. Hrinch. – Hrynchenko, B. D. (1958), *Dictionary of the Ukrainian Language: 4 Vol. set* [Slovar ukraïnskoï movy: u 4-t.], Vyd-vo AN URSSR, K.
4. ESUM – (1982 – 2012), *Etymological Dictionary of the Ukrainian Language: 7 Vol. set* [Etymolohichnyi slovnyk ukraïnskoï movy: v 7 t.], Za red. O. S. Melnychuka, Naukova dumka, K., T. 1 – 6.
5. SUM – (1970 – 1980), *Dictionary of the Ukrainian Language: 11 Vol. set* [Slovnyk ukraïnskoï movy: v 11 t.], Za red. I. K. Bilodida, Naukova dumka, K., T. 1 – 11.

Перелік обстежених населених пунктів та їхня нумерація

Кіровоградської обл. Гайворонського р-ну – м. Гайворон (1), с. Бандурове (2), с. Березівка (3), с. Берестяги (4), с. Долинівка (5), с. Жакчик (6), смт Завалля (7), с. Казавчин (8), с. Котовка (9), с. Мощене (10), с. Салькове (11), с. Солгутове (12), с. Соломія (13), с. Таужне (14), с. Ташлик (15), с. Хащувате (16), с. Чемерпіль (17), с. Червоне (18); Ульяновського р-ну – м. Ульяновка (19), с. Богданове (20), с. Великі Трояни (21), с. Вільхове (22), с. Йосипівка (23), с. Кошаро-Олександрівка (24), с. Мечиславка (25), с. Сабатинівка (26), с. Синицівка (27), с. Синьки (28); Голованівського р-ну – с. Люшнювате (29); Вільшанського р-ну – с. Калмазове (30). Миколаївської обл. Первомайського р-ну – м. Первомайськ (31), с. Кінецьпіль (32), смт Підгородна (33), с. Чаусове Друге (34); Арбузинського р-ну – с. Благодатне (35), с. Зелена Поляна (36); Кривоозерського р-ну – смт Криве Озеро (37), с. Бурилове (38), с. Красненьке (39), с. Курячі Лози (40). Одеської обл. Любашівського р-ну – смт Любашівка (41), с. Гвоздавка Перша (42), с. Зеленогірське (43), с. Ясенове-2 (44); Савранського р-ну – смт Саврань (45), с. Байбузівка (46), с. Вільшанка (47), с. Дубинове (48), с. Йосипівка (49), с. Кам'яне (50), с. Концеба (51), с. Неділкове (52), с. Осички (53), с. Полянецьке (54), с. Слюсареве (55); Балтського р-ну – с. Піщана (56), с. Пужайкове (57), с. Ухожани (58), с. Чернече (59). Вінницької обл. Чечельницького р-ну – смт Чечельник (60), с. Білий Камінь (61), с. Ольгопіль (62); Бершадського р-ну – с. Баланівка (63), с. Бирлівка (64), с. Велика Кириївка (65), с. Джулинка (66), с. Кидрасівка (67), с. Лугова (68), с. Мала Кириївка (69), с. Осіївка (70), с. Поташня (71), с. Ставки (72), с. Устя (73), с. Флорине (74). Всі аналізовані говірки (ВАГ).

С. С. Полищук,

*Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова,
кафедра украинского языка*

НАЗВАНИЯ СТЕБЛЕЙ И ЛИСТЬЕВ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫХ КУЛЬТУР В ГОВОРАХ СРЕДНЕНАДБУЖСКОГО АРЕАЛА

Автор статті вводить в научний оборот лексеми, обозначающие стебли и листья сельскохозяйственных культур в говорах средненадбужского ареала, а также делает лексико-семантический анализ зафиксированных единиц диалектной речи. Источниками фактического материала стали полевые записи из 74 населенных пунктов Среднего Надбужья.

Ключевые слова: лексема, семема, стебель, листья, сельскохозяйственная культура, говор, средненадбужский ареал, Среднее Надбужье.

S. S. Polishchuk,

*Odesa I. I. Mechnikov National University,
Ukrainian Language Department*

NAMES OF STEMS AND LEAVES OF AGRICULTURAL PLANTS IN THE MIDDLE BUG AREA DIALECTS

Lexemes to define names of stems and leaves of agricultural plants in the Middle Bug area dialects that function at the border of the South-Western and South-Eastern dialects of the Ukrainian language are characterized in the article. Vocabulary-semantic analysis of the fixed units of the dialectal speech is performed.

Records and notes done in 74 settlements of the Middle Bug area during 2013 – 2015 are the source of the practical material. The numbering of the villages, urban settlements and towns is used in the article. The full names are listed at the end of the work under the title "The list of the examined settlements and their numbering" to represent the areal distribution of the analyzed dialect units. The examined names and the dialect speech examples are represented by means of the common phonetic transcription for recording the Ukrainian literary and dialect speech (the transcription is presented in the first volume of the Atlas of the Ukrainian Language). The conclusion is that the fixed names are connected with literary equivalents although they differ in phonetics, vocabulary and semantics.

The perspective of further research is study of the Ukrainian dialects of Middle Bug on the material of vocabulary-semantic group of words denoting vegetable crops and their parts.

Key words: lexeme, sememe, stems and leaves of agricultural plants, dialect, Middle Bug area, Middle Bug.

УДК 811.161.2'0+811.161.2'28

І. Б. Царалунга,

*Хмельницький національний університет,
викладач кафедри української філології*

ДО ПРОБЛЕМИ ПОДОВЖЕННЯ ПРИГОЛОСНИХ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ: ДІАХРОННИЙ АСПЕКТ

На матеріалі українських писемних пам'яток XIV – XV ст. проаналізовано явище подовження передньоязикових приголосних, яке розвинулося внаслідок асиміляції звука [j] попередніми пом'якшеними приголосними. Цей процес частково відображається вже у текстах офіційно-ділового і конфесійного стилів української мови XIV ст., а в наступному столітті набуває консеквентних рис у пам'ятках із різних регіонів України.

Ключові слова: писемні пам'ятки, староукраїнська мова, асиміляція звука [j], подовження, приголосний звук.

Подовження передньоязикових приголосних у результаті асиміляції звука [j] попередніми пом'якшеними приголосними – характерна риса консонантизму української мови. Наслідки цього фонетичного явища, представлені здебільшого в іменниках середнього роду (*буття, знання*), меншою мірою – в іменниках жіночого і чоловічого родів (*рілля, стаття; суддя, Ілля*), в орудному відмінку однини іменників жіночого роду на приголосний (*ніччю, сіллю*), поодинокими прикладами – в дієсловах (*люю* і похідних), у прислівниках (*навмання, увіччю*), є типовим рефлексом сполучень звуків «приголосний + j», що розвинувся після занепаду зредукованого голосного між ними (ст. укр. *судьає* – укр. *суддя*, ст. укр. *т҃ньо* – укр. *тінню*).

Специфіку розвитку асиміляції [j] в українській літературній мові й діалектному мовленні досліджували М. Жовтобрюх, І. Ковалик, В. Русанівський, Ю. Шевельов та ін. Особливе зацікавлення викликає відображення цього явища у староукраїнській літературно-писемній мові, оскільки саме під кутом зору діячності можна побачити постання нових фонем, простежити формування основних рис української мови як диференційних ознак національної лінгвосистеми.

Мета нашого дослідження – виявити ознаки процесу уподібнення пом'якшеними приголосними наступного [j], проаналізувати приклади йотової асиміляції щодо їх територіального поширення й хронології звукозмін. Джерельна база наукової роботи – рукописні і друковані пам'ятки конфесійного й офіційно-ділового стилів староукраїнської мови XIV–XV ст. Для досліджень з історії мови важливо якомога точніше встановити час і місце написання пам'ятки, походження писаря тощо, тому при паспортизації ілюстративного матеріалу із грамот вказуємо рік (або століття) створення документа, місце написання (як це можливо), скорочений запис назви джерела і номер сторінки. При паспортизації ілюстративного матеріалу із рукописів конфесійного стилю подаємо скорочений запис назви пам'ятки і номер сторінки (аркуша). Зауважимо, що окремі документи створено у Бересті, Вільні, Городні, Перемишлі, Полоцьку, Сигеті, Судомірі, Сучаві, Твері тощо, однак виразні українські фонетичні ознаки цих текстів дають підстави зараховувати їх до цінних джерел вивчення історії української мови.

Для розвитку асимілятивної дії пом'якшених приголосних важливою була насамперед редукція *и > ь* перед йотованими голосними. На факультативність написання *и* та *ь* перед *ј* у церковних пам'ятках звернув увагу Ю. Шевельов, який особливого значення у розвитку цього явища надавав утраті зредукованих голосних: після занепаду ерів традиційні форми з *-иє* (напр., *кнаженіє*, *полюдіє*) не зникли цілковито, але в багатьох пам'ятках поряд із ними з'явилися форми на *-ьє*, а в деяких простежується явна або абсолютна перевага саме цих останніх, наприклад, у Галицькому Євангелії XIII ст., Євсевієму Євангелії XIII ст., Пандектах Антіоха 1307 року, Луцькому Євангелії XIV ст. та ін. [13, с. 352]. Дослідник прийшов до висновку, що обидва написання (через *-ьє* та *-иє*) передавали або *ь*, або якийсь голосний переднього ряду, трактований аналогічно, і подовження приголосних можна пояснити лише занепадом голосного перед закінченням (*камѣньє* – *каміння*) [13, с. 352].

Чимало подібних паралельних написань знаходимо в Луцькому Псалтирі 1384 року: *дѣаньє* ЛП, 19, *ноштью* ЛП, 26 зв., *оружьє* ЛП, 18, *покаеньємь* ЛП, 20, *постъченьє* ЛП, 18 зв., *селеньє* ЛП, 23 зв., *оугльє* ЛП, 21 та ін. поряд із: *безаконіє* ЛП, 15 зв., *достоєніє* ЛП, 16 зв., *каменіє* ЛП, 24, *прошеніє* ЛП, 19, *оуглиє* 20 зв., *оумилєніє* ЛП, 20, *оупованіє* 16 зв. тощо. Словоформи з *ь* на місці *и* превалюють і в Луцькому Євангелії XIV ст.: *възьмоуштенъи* ЛЄ, 16, *знаменьє* ЛЄ, 11, *Марьє* ЛЄ, 12 зв., *ноштью* ЛЄ, 4 зв., на *осоуженьє* ЛЄ, 3, *оу преломленьи* ЛЄ, 3 зв., *свєленьє* ЛЄ, 3 і багато под. За спостереженнями І. Свенціцького, такі форми майже завжди використовувались у закінченнях іменників у Лавришівському Євангелії XIV ст.: *писаньє*, *подножью*, *свѣтъньє*, *оуздыханьє* тощо [11, с. 217].

Зазначимо, що й у Київському Псалтирі 1397 р. репрезентовано давні написання з *ь* відповідно до старослов'янських із *и* перед йотованими голосними: *бл(с)вньє* КП, 4 зв., *званьє* КП, 5 зв., *моленьє* КП, 7 зв., *повелѣньє(м)* КП, 8 зв., *сѣньє* КП, 44 зв., *достоєньє*, *безаконьє*, але: *блѣговєніє* КП, 7 зв. *веселіє* КП, 17 зв., *изліє* сд, *въсполъзновєніє* і под. [7, с. 12]. Примітно, що в Пандектах Антіоха 1307 року такої варіативності у написаннях не спостерігаємо, оскільки превалюють народнорозмовні форми: *безоимѣньє* ПА, 206 а, *въздержаньє* ПА, 22 б, *житьє* ПА, 18 б, *писаньє* ПА, 20 б, *повѣчѣньє* ПА, 238 б, *бес прѣтыканьє* ПА, 50 а, *без роптаньє* ПА, 82 а, *ко смѣрънью* ПА, 160 б, *о спсньи* ПА, 158 б і под., про що зауважив І. Панькевич: «...рукопис має в закінченнях іменників середнього роду на *ѣ* виключно *ьє*, *ьи*, *ьє*, *ью*» [9, с. 22].

Фонетичне явище переходу *и > ь* перед йотованими відображене і в пам'ятках попередніх століть. Значну кількість словоформ із *ь* на місці *и* в сполуках *-иє*, *-ию*, *-иє*, *-ии* відзначив Ю. Осінчук у мові Добрилового Євангелія 1164 року: *алканьємь*,

безаконьє, братьє, изгнанью, имгнью та ін. [8, с. 18]. Давні східнослов'янські написання з *ь*, що відбивають живе мовлення, відповідно до старослов'янських з *и*, типові для мови Євсевієвого Євангелія 1283 року: *прѣселгньє, людьє* тощо [6, с. 10].

Унаслідок занепаду редукованих, а саме – після втрати *ь*, отримало розвиток явище подовження приголосних в українській мові. Відповідно до спостережень мовознавців, асиміляція пом'якшеним приголосним наступного [j] у писемних пам'ятках регулярно засвідчується вже досить численними прикладами, починаючи з XV ст.: *печатю* (1422 р.), *с даню* (1434 р.), *сь ролями* (1445 р.), *уживана* (1459 р.), *панованя, обвезаннѣ, вымовленнѣмь* (1462 р.) [3, с. 209; 13, с. 630; 10, с. 220].

Проте початкові ознаки процесу йотової асиміляції знаходимо у паралельних написаннях в українських грамотах XIV ст.: *благословеня – благословениемь* 1322, в Луцьку, Гр XIV, 22; *имгнє – имгнія* 1361, в Судомирі, Гр XIV, 36; *народженя* 1388, в Луцьку, Гр XIV, 88 – *норо(ж)ньє* 1386, у Вільні, Гр XIV, 79; наше *облице* 1361, в Судомирі, Гр XIV, 36 – наше *облицьє* 1391, у Перемишлі, Гр XIV, 106. Консеквентність цього явища також підтверджується іншими прикладами: *вижсьвєню* 1396, у Полоцьку, Гр XIV, 129; жадного *габаня, нагабаня* чинити 1388, в Луцьку, Гр XIV, 86; *заговгнє* 1371, не локаліз., Гр XIV, 47; *вѣ запомненю*, ку *Подолю* 1389, в Луцьку, Гр XIV, 102; ради *отправованя* 1322, в Луцьку, Гр XIV, 21; *ролями* 1301, у Львові, Гр XIV, 9 тощо. Хоча кількість написань з *j* та *и* превалює: *Воведеніє* 1298, на Київщині, Гр XIV, 135; *впаметанья, вызнанье, забитью, княжєния, повелєния* 1322, в Луцьку, Гр XIV, 21-22; *голдованіє* 1388, в Лучиці, Гр XIV, 82; *сѣ дозволеньемь* 1342 (?), в Городні, Гр XIV, 25; *вѣ днь изачятья* 1400, у Бересті, Гр XIV, 148; *обгръзаниа* 1400, не локаліз., Гр XIV, 146; *помочію* 1393, у Твері, Гр XIV, 121; *потверженіє* 1378, у Львові, Гр XIV, 61; *прѣєзнью* 1378, не локаліз., Гр XIV, 56; *судьє* 1359, очевидно, в Перемишлі, Гр XIV, 34 та багато ін. Сьогодні зникнення *j* та пом'якшення попереднього приголосного відображають південно-західні говірки: *житя, житє, насія, насіє, весія, весіє*, де процес прогресивної асиміляції зупинився на проміжному етапі [1, т. I, к. № 205; 1, т. II, к. №№ 94, 183; 10, с. 220]. У документах XIV ст. такі форми містять грамоти з північно-західних теренів – здебільшого з Луцька, а також із Полоцька, Вільні й Судомира.

Особливе зацікавлення викликають написання, пов'язані з явищем подовження приголосних звуків у текстах Київського Псалтиря 1397 року: на *политанє* jс- КП, 106 зв., 108 зв., приклони *оухо к моле(н~)ю* КП, 120. Перший приклад, вочевидь, відображає початковий етап в асиміляції йота передньоязиковим приголосним та перехід кінцевого голосного *-а* в *-є*, властивий, за спостереженнями П. Житецького, північноукраїнським і галицьким говорам української мови [2, с. 213]. Другий – із надрядковою літерою – є імовірним свідченням процесу подовження і становить характерну особливість написань такого зразка, особливо часто – в ділових документах наступних століть, зокрема, наслідки уподібнення приголосними *j*: *имє(н)ю* 34 зв., *палє(н)є* 41, *созна(н)є* 41, *на ѡ(г)лєда(н)є* 55 зв., *зопсова(н)я, выруб(н)я, зора(ня)* 109 зв., *И(л)яш* 137 зв., *до схова(н)я* 138, *з Дорогобу(ж)я* 245 зв. та ін. [4, с. 81]; *подоба(н)іа* 140, *уподобаніа* 189, *по ѡдєбра(н)ю* 153, *за позволе(н)ємь* 278 зв., *прода(н)є* 172 зв. тощо [12, с. 26]. З огляду на відсутність прикладів написання двох літер не можна виключати також, що на час написання пам'яток довгота передньоязикових у подібних позиціях остаточно не витворилася у вимові писаря.

Зазначені вияви йотової асиміляції з Київського Псалтиря 1397 року не поодинокі в текстах конфесійного стилю української літературно-писемної мови XIV ст.: приклад уподібнення *j* попередньому приголосному відзначає у мові Пандектів

Антіоха 1307 року І. Панькевич: кь *кор҃гню* 43 а [9, с. 23]. Дослідник припускає, що *j* ще у спільній українсько-білоруській добі уподібнювався попередньому консонантові, із чого й постало подовження приголосних в українській мові: *браття*, *зілля* тощо. Можливі ознаки початкового етапу подовження приголосних наявні в Ужгородському Півуставі початку XV ст. та в списку «Ізмарагду» 1462-1496 рр.: по *житю* Ізм. №488, 55, в *забыти* оума УП, 9 а, ω(т) *ражже(н)а* УП, 198 б..

Очевидні наслідки процесу уподібнення пом'якшеними передньоязиковими приголосними наступного [j] у вигляді двох графем знаходимо у грамотах XV ст.: по *желанню*, по *пр҃гданню* 1466, в Сучаві, DRH, А II, 192; ω(т(ь) *Каменню* 1475, в Сучаві, DRH, А II, 305 тощо. Також слід зауважити, що подовження приголосних позначалося на письмі не завжди і не однаково, бо навіть у наступних XVI і XVII ст. писарі трояко передавали наслідки цієї прогресивної асиміляції: виносили графему над рядок; зберігали ь; просто писали одну літеру: *бра(н)а*, *нагорожєнемъ*, *за нестанємъ*, *с Подоля*, *розумгньє*, *в сказа(н)є*, *стисненье*, *су(д)и*, *ше(р)стью* та ін. [5, с. 278]. Тож у документах XV ст. це явище засвідчено в написаннях з одною графемою, іноді – надрядковою: *жы(т)я* с тобою 1496, не визнач., ССУМ, I, 366; *мои(м) имє(н)а(м)*, *нароже(н)а*, *чолоби(т)а* 1490, в Луцьку, УГ, 49; не отчына але *набыте* 1440-1492, у Володимирі, ССУМ, II, 112; помененное *надангъ* 1401-1411, в Києві, УГ, 26; тые *наданя* потвердили 1498, в Городні, ССУМ, II, 12; дерево на *оселєне* 1478, в Лукониці, ССУМ, II, 93; за *печа(т)ю* 1413, у Львові, Молдован, 272; *пода(н)а* 1480-1484, у Кременці, УГ, 42; без *подвижєня* 1444, в Луцьку, ССУМ, II, 163; в наше *прида(н)є* 1459, в Києві, ССУМ, II, 237; *принужєна* 1481, в Острозі, ССУМ, II, 243; всего *прирожєня* 1462, в Сучаві, ССУМ, II, 245; безъ *противлина* 1436, у Львові, ССУМ, II, 264; *па(н) су(д)а* 1421, у Львові, УГ, 65; по *йменю* 1440, у Торговищах, УГ, 136; *оуживана* свои 1459, у Прилуках, ССУМ, II, 466 тощо. Відтак подибуємо паралельні написання: тьи *имє(н)а* 1490, в Луцьку, УГ, 49 – *имгнія* 1429, в Сучаві, УГ, 84-85; *правы(м) насл҃дованіємъ* 1448, в Хотині, ССУМ, II, 26 – *вѣрным наслидованєм* 1462, в Сучаві, ССУМ, II, 26; *оборонєние* землі XV ст.. не визнач., ССУМ, II, 69 – *оборонгня* землѣ 1408, в Судомирі, ССУМ, II, 69; по(д) *печатю* 1422, у Вільчі, УГ, 66 – из нашею *печатю* 1465, у Києві, УГ, 29.

Проте написання, що відображають *j* (*и*), становлять абсолютну більшість: *владгніємъ*, *утвє(р)ждєніє* 1401-1411, в Києві, УГ, 26; *ильины(м)*, *Ильа*, *имгниєхъ* 1407, у Вільні, УГ, 35; у *Подольи* 1429, у Турійську-Володимирському, УГ, 36; вода *са взольєть* 1458, в Острозі, УГ, 40; *бл҃говгьщенію*, *даніа* 1411, в Сучаві, УГ, 74; сь *бл҃годарєніємъ*, *братіамъ*, *взн҃(с)єніа*, *Иліаша*, *имгнія*, *моленіємъ*, *обгьщаніє*, *сп҃(с)єніє*, *оутврѣж(д)єніє* 1429, в Сучаві, УГ, 84-85; *братіами*, *взн҃єніа*, *имгнія*, *произволєніємъ*, *спн҃іє*, *оумилєніємъ* 1430, в Сучаві, УГ, 86-87; *бл҃говгьщеніа*, *дааніє*, *потврѣждєніє*, *произволєніємъ* 1443, в Сучаві, УГ, 95-96; *бл҃гопроизволєніємъ*, *рoubгьжїє* 1446, в Сучаві, УГ, 99; *викупленіє* 1471, в Сучаві, УГ, 119; *братіамми*, *задоушїє*, *потврѣжєніа*, *успеніє* 1490, в Сучаві, УГ, 130-131; *вгь(даніє)* 1404, у Сигеті, УГ, 134; *вгьданіє*, *обєщаніємъ*, *произволгніємъ*, *прошеніа*, *утврѣж(д)єніє* 1440, в Торговищах, УГ, 136-137; *начиньє*, *судьа* 1413, у Львові, Молдован, 272 та багато ін. Таким чином, у молдавських грамотах XV ст. косеквентно простежується приголосний *j*; у пам'ятках із Волині, Галичини, Центральної України – зникнення *j* та пом'якшення попереднього приголосного звука.

Отже, у результаті нашого дослідження виявлено очевидні ознаки початкового етапу подовження приголосних звуків унаслідок асиміляції звука [j] попередніми пом'якшеними приголосними, особливо – в пам'ятках ділової писемності. Дослідники хронологізують розвиток цього явища, починаючи з XV ст., позаяк ми можемо

припускати, що цей процес частково відображається вже у текстах офіційно-ділового і конфесійного стилів української мови XIV ст. з різних регіонів України, а в наступному столітті набуває консеквентних рис.

Скорочення

Гр XIV – Грамоти XIV ст. / упорядн. М. М. Пещак. – К. : Наук. думка, 1974. – 255 с.

Изм. №488 – *Требін О.* Матеріали до історії української мови з рукописів XV віку київських бібліотек / *О. Требін* // Записки Українського наукового товариства в Києві. – Т. 7. – 1910. – С. 1-16.

КП – Киевская Псалтирь 1397 года из Государственной Публичной библиотеки имени М. Е. Салтыкова-Щедрина в Ленинграде. – М. : Искусство, 1978. – 458 с.

ЛП – Луцький Псалтир 1384 року. Вид. факсиміл. типу. – К. : Видавництво «Горобець», 2013. – 512 с.

Молдован – *Молдован А. М.* Пять новонайденных украинских грамот конца XIV – начала XV в. / *А. М. Молдован* // Лингвистическое источниковедение и история русского языка. 2000. – М., 2000. – С. 261-276.

ПА – Пандекти Антіоха 1307 р. Національний музей у Львові імені Андрея Шептицького. – Рк 48/257.

ССУМ – Словник староукраїнської мови XIV–XV ст. / редкол. Л. Л. Гумецька та ін. Т. 1–2. – К., 1977–1978.

УГ – Українські грамоти XV ст. / підгот. до вид. В. М. Русанівський. – К. : Наук. думка, 1965. – 162 с.

УП – *Колесса О.* Ужгородський «Полуустав» у пергаментовій рукописі XIV в. / *О. Колесса* // Записки НТШ – Львів, 1925. – Т. 141-143. – С. 1-59.

DRH – Documenta Romaniae Historica. A. Moldova. V. I–III. – București, 1975-1980.

Література

1. *Атлас української мови*: в 3-х т. Т. 1 : Полісся, Середня Наддніпрянщина і суміжні землі. – К., 1984; Т. 2 : Волинь, Наддністрянщина, Закарпаття і суміжні землі. – К., 1988; Т. 3. Ч. 1. Слобожанщина, Донеччина, Нижня Наддніпрянщина, Причорномор'я і суміжні землі. Ч. 2. Комплексні карти. – К., 2001.

2. *Житецкий П.* Очерк звуковой истории малорусского наречия / *П. Житецкий*. – К., 1876. – 376 с.

3. *Жовтобрюх М. А.* Історія української мови. Фонетика / *М. А. Жовтобрюх, В. М. Русанівський, В. Г. Скляренко*. – К. : Наук. думка, 1979. – 367 с.

4. *Мойсієнко В. М.* Луцька замкова книга 1560–1561 рр. як відображення офіційної «руської» мови ВКЛ середини XVI ст. у її північноукраїнському варіанті / *В. М. Мойсієнко* // Луцька замкова книга 1560–1561 рр. / підгот. до видання *В. М. Мойсієнко, В. В. Поліщук*. – Луцьк, 2013. – С. 64-148.

5. *Мойсієнко В. М.* Північне наріччя української мови в XVI–XVII ст. Фонетика. Дис. ... докт. філол. наук; спеціальність 10.02.01 – українська мова / *Мойсієнко Віктор Михайлович*. – Житомир, 2006.

6. *Німчук В. В.* Євсевієве Євангеліє 1283 року як пам'ятка української мови / *В. В. Німчук* // Євсевієве Євангеліє 1283 року / підгот. *Г. П. Арполенко* [та ін.] ; відп. ред. *В. В. Німчук*. – К. : КСУ, 2001. – С. 4–35.

7. *Німчук В. В.* Українська мова в Київському псалтирі 1397 р. / *В. В. Німчук* // Мовознавство. – 1993. – №. 5. – С. 9-21.

8. *Осінчук Ю.* Живомовні риси в Добриловому Євангелії 1164 року / Ю. Осінчук // *Добрилове Євангеліє 1164 року* / відп. ред. В. В. Німчук, упор. Ю. О. Осінчук. – Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2012. – С. 11-34.
9. *Панькевич І.* Пандекти Антиоха 1307 р. / І. Панькевич // *Записки НТШ.* – 1917. – Т. 123–124. – С. 1-64.
10. *Русанівський В. М.* Історія української мови / В. М. Русанівський // *Українська мова : енциклопедія* / редкол. В. М. Русанівський, О. О. Тараненко), М. П. Зяблюк та ін. – К. : Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М. П. Бажана, 2000. – С. 219-222.
11. *Свенцицкий И. С.* Лаврашевское Евангелие начала XIV века / И. С. Свенцицкий // *Известия отделения русского языка и словесности Императорской Академии наук.* СПб., 1913. – Т. XVIII. – Кн. 1. – С. 206-229.
12. *Царалунга І. Б.* Вижвівська книга XVII століття – цінне джерело для вивчення західнополіського діалекту в діахронії / І. Б. Царалунга // *Акти Вижвівської міської книги XVII ст.* / [підгот. до видання І. Б. Царалунга] ; [відп. ред. В. М. Мойсієнко]. – Житомир, 2015. – С. 5-55.
13. *Шевельов Ю.* Історична фонологія української мови / Ю. Шевельов. – Харків : Акта, 2002. – 1054 с. + 4 мапи.

Abbreviations

- Hr XIV – *Letters of the XIV c.* [Hramoty XIV st.] (1974), M. M. Peshchak (compiler), Nauk. Dumka, Kyiv, 255 p.
- Izm. No 488 – Trebin, O. (1910) «*Materials to the history of Ukrainian language from the XV century manuscripts of the Kyiv libraries*» [Materialy do istorii ukrainskoi movy z rukopysiv XV viku kyivskykh bibliotek], Notes of the Shevchenko Scientific Society in Kyiv, Vol. 7, pp. 1-16.
- KP – *Kyivskiy Psal'tyr of 1397 from the State Public library named after M. E. Saltykov-Shchedrin in Leninhrad* [Kievskaya Psal'tir' 1397 goda iz Gosudarstvennoy Publichnoy biblioteki imeni M. E. Saltykova-Shchedrina v Leningrade] (1978), Iskusstvo, Moskva, 458 p.
- LP – *Lutskiy Psal'tyr of 1384. Publ. of facsimile type* [Lutskiy Psal'tyr 1384 roku. Vyd. faksymil. typu] (2013), Publishing house «Horobets», Kyiv, 512 p.
- Moldovan – *Moldovan, A. M. (2000) Five newly found Ukrainian certificates of the end of the XIV – beginning of the XV c.* [Pyat' novonajdennykh ukrainskikh gramot konca XIV – nachala XV v.], Linguistic source study and history of the Russian language, Moskva, pp. 261 – 276.
- PA – *Pandekty Antiokha of 1307* [Pandekty Antiokha 1307 r.] (1307), Andrey Sheptytsky National Museum in Lviv, Lviv, Rk 48/257.
- SSUM – *Dictionary of the old Ukrainain language of the XIV – XV c.* [Slovnyk staroukrainskoi movy XIV–XV st.] (1977-1978), Vol. 1 – 2, L. L. Humetska (ed. board), Kyiv.
- UH – *Ukrainian letters of the XV st.* [Ukrainski hramoty XV st.] (1965), V. M. Rusanivskiy (prep. for the ed.), Nauk. Dumka, Kyiv, 162 p.
- UP – *Kolessa, O. (1925) «Uzhhorodskiy «Poluustav» in s sheepskin manuscript of the XIV c.»* [Uzhhorodskiy «Poluustav» u pergaminovii rukopysi XIV v.], *Notes of the Shevchenko Scientific Society*, Vol. 141 – 143, Lviv, pp. 1 – 59.
- DRH – *Documenta Romaniae Historica* (1975 – 1980), A. Moldova, V. I – III, București.

References

1. *Atlas of the Ukrainian Language* [Atlas ukrainskoi movy], in 3 vol., Polissia, Serednia Naddniprorianshchyna and adjacent lands (1984), Vol. 1, Kyiv, Volyn, Naddnistririanshchyna, Zakarpattia and adjacent lands, Vol. 2, Kyiv, Slobozhanshchyna, Donechchyna, Nyzhnia Naddniprorianshchyna, Prychornomoria and adjacent lands, Vol. 3, P. 1, Complex maps (2001), P. 2, Kyiv.
2. Zhytetskyi, P. (1876), *Feature article on the sound history of the Little Russian dialect* [Ocherk zvukovoy istorii maloruskogo narechiya], Kyiv, 376 p.
3. Zhovtobriukh, M. A., Rusanivskyi, Skliarenko, V. H. (1979) *History of Ukrainian language. Phonetics* [Istoriia ukrainskoi movy. Fonetyka], Nauk. Dumka, Kyiv, 367 p.
4. Moisiienko, V. M. (2013) «*Lutsk castle book of 1560 – 1561 as a reflection of the official “russian” language till the middle of the XVI century in its North Ukrainian variant*» [Lutska zamkova knyha 1560 – 1561 rr. yak vidobrazhennia ofitsiinoi «ruskoi» movy VKL seredyny XVI st. u yii pivnichnoukrainskomu varianti], Lutsk castle book of 1560 – 1561, V. M. Moisiienko, V. V. Polishchuk (ed.), Lutsk, pp. 64 – 148.
5. Moisiienko, V. M. (2006) *North dialect of the Ukrainian language in the XVI – XVII centuries. Phonetics* [Pivnichne narichchia ukrainskoi movy v XVI–XVII st. Fonetyka], dissert, dr. of philology; specialty 10.02.01 – Ukrainian language, Zhytomyr.
6. Nimchuk, V. V. (2001) «*Yevseviieve Yevanheliie of 1283 as a reminder of the Ukrainian language*» [Yevseviieve Yevanheliie 1283 roku yak pamiatka ukrainskoi movy], Yevseviieve Yevanheliie of 1283, H. P. Arpolenko and others (prep.), V. V. Nimchuk (resp. ed.), NAS of Ukraine, Institute of the Ukrainian Language, Kyiv Slavonic un-t., KSU, Kyiv, pp. 4 - 35.
7. Nimchuk, V. V. (1993) «*Ukrainian language in Kyiv psaltry of 1397*» [Ukrainska mova v Kyivskomu psaltyri 1397 r.], Linguistics, No 5, pp. 9 – 21.
8. Osinchuk, Yu. (2012) «*Features of the alive language in Dobrylove Yevanheliie of the 1164*» [Zhyvomovni rysy v Dobrylovomu Yevanhelii 1164 roku], Dobrylove Yevanheliie of 1164, V. V. Nimchuk (resp. ed.), Yu. O. Osinchuk (compiler), I. Krypiakevych Institute of Ukrainian Studies NAS of Ukraine, Lviv, pp. 11 – 34.
9. Pankevych, I. (1917) «*Pandekty Antiokha of 1307*» [Pandekty Antiokha 1307 r.], Notes of the Shevchenko Scientific Society, Vol. 123 – 124, pp. 1 – 64.
10. Rusanivskyi, V. M. (2000) «*History of the Ukrainian language*» [Istoriia ukrainskoi movy], Ukrainian language: encyclopedia, V. M. Rusanivskyi, O. O. Taranenko, M. P. Ziabliuk and others (ed. board), Ukr. entsykl. im. M. P. Bazhana, Kyiv, pp. 219 – 222.
11. Svetsytskyi, I. S. (1913) «*Lavrashevskoe Evanheliie of the beginning of the XIV century*» [Lavrashevskoe Evangelie nachala XIV veka], News of the Department of the Russian Language and Literature of the Imperial Academy of Sciences, Vol. XVIII, Book 1, SPb, pp. 206 – 229.
12. Tsaralunga, I. B. (2015) «*Vyzhva book of the XVII century – valuable source of the West Polissia dialect study in the diachrony*» [Vyzhivska knyha XVII stolittia – tsinne dzherelo dlia vyvchennia zakhidnopoliskoho dialektu v diakhronii], Acts of Vyzhva city book of the XVII century, I. B. Tsaralunga (prep. for the ed.), V. M. Moisiienko (resp. ed.), Zhytomyr, pp. 5 – 55.
13. Sheveliov, Yu. (2002) *Historical phonology of the Ukrainian language* [Istorychna fonolohiia ukrainskoi movy], Akta, Kharkiv, 1054 p. + 4 maps.

И. Б. Царалунга,

*Хмельницкий национальный университет,
кафедра украинской филологии*

К ПРОБЛЕМЕ УДЛИНЕНИЯ СОГЛАСНЫХ В УКРАИНСКОМ ЯЗЫКЕ: ДИАХРОННЫЙ АСПЕКТ

На материале украинских письменных памятников XIV – XV вв. анализируется явление удлинения переднеязычных согласных, которое развилось вследствие ассимиляции звука [j] предыдущими смягченными согласными. Этот процесс частично отображается уже в текстах официально-делового и конфессионального стилей украинского языка XIV в., а в следующем веке приобретает консеквентные черты в памятниках из разных регионов Украины.

Ключевые слова: письменные памятники, староукраинский язык, ассимиляция звука [j], удлинение, согласный звук.

I. B. Tsaralunga,

*Khmelnytsky National University,
Ukrainian Philology Department*

TO THE PROBLEM OF THE CONSONANT LENGTHENING IN THE UKRAINIAN LANGUAGE: DIACHRONIC ASPECT

Lengthening of the coronal consonants, which developed as a result of the assimilation of sound [j] by previous softened consonants – is the characteristic feature of the Ukrainian language consonantism. The reflection of this phenomenon in old Ukrainian literary and written language arouses special interest, since formation of the main features of Ukrainian language as the differential characteristics of the national linguistic system can be traced exactly from the point of view of diachrony.

The purpose of our study is to identify features of the assimilation process of the following j by softened consonants, to analyze examples of j assimilation towards their territorial extension and sound change chronology, basing on the Ukrainian written reminders of the XIV – XV centuries. As a result of scientific investigation, obvious signs of the initial phase of the consonant lengthening, caused by the assimilation of sound [j] by previous softened consonants, are observed, especially explicit ones are in the reminders of business writing from the different regions of Ukraine. Researchers chronologize the development of this phenomenon starting from the XV century, while we can assume that this process has been partially reflected in the texts of the officially-business and confessional styles of the Ukrainian language of the XIV century, and in the next century it acquires consequent features.

Key words: written reminders, old Ukrainian language, assimilation of sound [j], lengthening, consonant sound.

НОМІНАЦІЯ ЖИТЛОВИХ ПРИМІЩЕНЬ У БОЙКІВСЬКИХ ГОВІРКАХ

У статті розглянуто функціонування назв житлових приміщень у бойківських говірках. Для дослідження залучено матеріали лексикографічних праць. З'ясовано походження назв, наведено безпосередні паралелі в інших говірках української мови.

Ключові слова: бойківські говірки, будівельна лексика, тематична група, лексико-семантична група, лексема, семантика.

Дослідження лексики говорів пов'язане з вивченням її тематичних груп, що є важливим для опису діалектів загалом. Вагомою є лексика, що репрезентує будівництво, адже пов'язана з матеріальною та духовною культурою народу. У зв'язку зі зміною технологій будівництва осучасненням будівельних матеріалів, виникає проблема зникнення з ужитку частини давньої лексики традиційного народного будівництва.

Будівельна лексика вже була об'єктом мовознавчих досліджень. Зокрема О. Євтушок вивчає будівельну лексику західнополіських говірок [6, 7, 8], М. Никончук – середньополіських [9], Л. Дорошенко – східнополіських [3, 4, 5], Л. Поліщук – східноподільських [10, 11], Д. Тодер – українських говорів Закарпаття [14, 15] та ін. Досліджували цю тематичну групу лексики у слобожанських говірках К. Глуховцева [2], Л. Тищенко [13], Р. Сердега [12]. Будівельну лексику бойківських говірок частково розглядав М. Бігусяк, досліджуючи динамічні процеси семантичної структури назв будівельних процесів, дій та їх виконавців у говірках передкарпатського ареалу [1]. Однак як окремий об'єкт дослідження будівельна лексика бойківських говірок розглядається вперше.

Мета статті – дослідити лексику на позначення житлових приміщень бойківських говірок як сегмента тематичної групи будівельної лексики бойківських говірок. Для аналізу залучені лексикографічні праці “Словник бойківських говірок” М. Й. Онишкевича (1984) та “Словник говірок Центральної Бойківщини” М. Матііва (2013). Мета передбачає розв'язання таких завдань: зафіксувати назви визначеної підгрупи будівельної лексики; проаналізувати семантику назв на позначення житлових приміщень у бойківських говірках; виявити міждіалектні зв'язки будівельних назв; встановити етимологію та мотивацію назв. Об'єкт дослідження діалектна лексика на позначення житлових приміщень. Предмет дослідження – семантична структура, походження лексики на позначення житлових приміщень у бойківських говірках. Основними методами, що застосовуються у статті є описовий та зіставний. Теоретичне значення статті полягає у простеженні закономірностей збереження та архаїзації будівельної лексики бойківських говірок. Практичне значення одержаних результатів виявляється у можливості використання їх у практичному курсі (спецкурсі) з діалектної лексикології.

У межах тематичної групи будівельної лексики (ТГЛ), традиційно виділяють такі лексико-семантичні групи (ЛСГ): назви будівель та їх конструктивних частин (назви житлових будівель та їх конструктивних частин; підсобних господарських приміщень; назви приміщень для утримання тварин); назви процесів будівництва, назви

будівельних матеріалів; назви інструментів будівельників; назви виконавців будівельних робіт; назви малих архітектурних споруд (криниця, погреб); назви обрядів та пересторог, пов'язаних із будівництвом житла. Для аналізу ми обрали лексико-семантичну групу “назви житлових приміщень”.

У ЛСГ “назви житлових приміщень” можна виділити окремі семантичні підгрупи (СП): СП загальних назв житлового будинку; СП приміщень усередині хати; окремих конструктивних частин будинку.

Значення “загальні назви житлового будинку” представлене 19 назвами, зокрема: *'хата* (та її фонетичні та словотвірні варіанти (*'хатиц'а*, *'хат'а*, *'хатишче* – згруб., *ха'шчина* – зм.). Окрім основного значення, *'хат'а* засвідчено ще як кімната [Он. II, с. 338]. Назва *'хатишче* зафіксована із значенням ‘місце, на якому стояла хата’ [Он. II, с. 338]. Слово *'хата* є нормативним в українській літературній мові [СУМ XI, с. 29] та у багатьох говірках має подібну семантику: пор.: гуц. *'хата* ‘сільський житловий будинок’, ‘кімната’ [ГГ, с. 200]; бук. *'хата велика* ‘святкова кімната’, *'хата студена* ‘кімната в будинку, яка зимою не опалюється’ [СБГ, с. 610]; зх. поліс. *'хата* ‘сільський будинок’, ‘міська квартира’, ‘кімната’ [Аркуш. II, с. 224].

Загальноживане літературне слово *дім* ‘будівля, призначена для житла’ у бойківських говірках набуває додаткового значення ‘мурована хата, вкрита черепицею’ [Он. I, с. 221]. Функціонують також форми *до'монько* та *домі'ство*, що мають, окрім значення ‘дім’, ще й ‘хазяйство’ [Он. I, с. 227].

Загальна назва житлового будинку репрезентована також лексемою *ixьож'а* *ixьж'а*, *ixьжа*, *ixьжа*, *ix'иєжа*, *ix'їжа*, зм. *ixижийка*, *ixьюшка*, *ixьюш'ч'е*), що має також значення ‘мала бідна хата’, ‘кімната’, ‘приміщення’ [Он. II, с. 339]. Етимологи розглядають лексему як давнє праслов'янське запозичення з германських мов: пор. псл. *хуѣа*, *хусь*, *хуза*, *хуѣа* ‘хата, житло’; пгерм. *hūsa (<*kūso, *kuso) ‘укриття, захист’. Висловлювалась також думка про паралельне, генетично незалежне індоєвропейське походження псл. *хузь* і пгерм. *hūsa [ЕСУМ VI, с. 173]. Зазначена назва притаманна також лемківським говіркам: *хижа* ‘хата, будинок’, ‘хатне приміщення, кімната’ [Пирт., с. 327], закарпатським: *ixьжа*, *ixьжа* ‘хата’, ‘селянський житловий будинок’ [15, с. 78].

Лексема *'камениц'а* [Он. I, с. 337] (фонетичні варіанти: *'кам'яниця*, *кам'ениц'а*, *камн'аниц'а*, *камн'а'ениц'а* та зм. *'кам'іон'ка*) має ідентичну семантику з літературним *кам'ениц'а*, *кам'іаниц'а* ‘кам'яна будівля’, ‘мурований будинок’ [СУМ IV, с. 86].

Лексема *квандрат'їука* мотивована формою споруди і позначає хату квадратної форми (*Квандратівки ст'али будувати по війні, у нас она́ бо́ла п'ерша в селі*) [Мат., с. 208].

Зі значенням ‘стара, нужденна хата’ вживається назва *ха'луна* [Он. II, с. 336], що в літературній мові означає ‘невелика убога житлова будівля’, ‘злиденна хата’ та ‘невелика занедбана господарська будівля або виробниче приміщення’ [СУМ XI, с. 14]. Зафіксована у бойківських говірках лексема вживається в багатьох слов'янських мовах: рос. *ха'луна*, пол. *cha'tura*, чес. *chalura*, верньолуж. *cha'tura*, нижньолуж. *cha'tura*, слн. *halúra*; етимологи розглядають як давнє запозичення з іллірійської мови через посередництво германських мов і припускають зв'язок зі словом *коліба* як із новішим запозиченням із того самого джерела [ЕСУМ VI, с. 152].

Засвідчені у бойківських говірках аналітичні назви *та'расова* *'хата* та *шев'ченкова* *'хата*, утворені шляхом метафоричного перенесення, та вживаються зі значенням ‘стара хата (яку потрібно зносити)’ [Мат., с. 494]. Зрідка в переносному, іронічному значенні старої хати вживається назва *'куча* [Мат., с. 249], мотивована, імовірно, схожістю за зовнішніми ознаками з *кучою* для свиней.

Назва *кужде¹леба*, що зафіксована зі значенням ‘халупа’ [Он. I, с. 393], очевидно, теж називає невелику вбогу житлову будівлю; злиденну хату’ [СУМ XI, с. 14]. Слово має затемнену мотивацію, можна припускати зв’язок з лексемою *ку́жба* ‘приміщення для вівчарів та молочних продуктів’ [ЕСУМ III, с. 125].

Незрозуміле також походження назви *бурди¹гарн’а* ‘пуста, бідна, стара хата’ [Он. I, с. 77]. Однак у гуцульських говірках поширена лексема *бурдэй* ‘курна хата’, ‘тимчасове приміщення для лісорубів’ [ГГ, с. 31], у буковинських – *бурдэй* ‘землянка’, ‘бідне житло’, ‘курінь’ [СБГ, с. 43], з якою, імовірно, можна пов’язувати бойківське слово *бурди¹гарн’а*.

Засвідчено у бойківських говірках назву *розвал¹’уха* ‘стара будівля, що потребує ремонту’ [Мат., с. 408], яка має паралелі в західнополіських говірках: *розвал’уха*, *розва́лок* ‘стара хата’, ‘залишки чого-небудь розваленого’ [Аркуш. II, с. 125].

Значення ‘житло, що має тимчасовий характер’ у бойківських говірках реалізує назва ¹*лаз* ‘хата на сіножатях, житло далеко від села, використовуване під час літніх робіт’ [Он. I, с. 402]. Етимологи вказують на походження від псл. *lazъ* ‘місце, розчищене від лісу; лісова галявина’, пов’язане з *laziti* ‘лазити’, *lězti* ‘лізти’ та має індоєвропейські корені [ЕСУМ III, с. 182]. Відоме слово й буковинським говіркам: *ла́з* ‘лука, сіножать’ [СБГ, с. 250]. З приміткою *діалектне* зафіксована лексема *лаз* у літературній мові із семантикою ‘лука’ [СУМ IV, с. 436].

Лексема *зи¹мівка* (та фонетичні варіанти *зи¹мовка*, ¹*зем’іўка* у бойківських говірках реалізує два значення: ‘хата і хлів далеко в полі’, ‘клубня за селом, де багато паші і легко взимку прогодувати худобу’ [Он. I, с. 309]. Час, коли використовували будівлю, очевидно, мотивував виникнення назви.

Тимчасове житло для пастухів – пастуший курінь’ у бойківських говірках називають *коліба* (каліба) [Он. I, с. 366]. Етимологи вказують на запозичення від південних слов’ян через румунське посередництво, до яких, очевидно, прийшло з грецької мови, пор.: рум. *colîbă* ‘халупка’ [ЕСУМ II, с. 510]. Поширена лексема в багатьох говорах української мови: *закарп. коліба, ко́лыба, ко́лыба, ко́л’іба* ‘невелике житло пастухів і лісорубів, призначене для ночівлі і укриття від грози’ [15, с. 80], *гуц. коліба* ‘житло лісорубів, пастухів’ [ГГ, с. 99], *бук. коліба* ‘курінь’, ‘повітка’, ‘комора’, ‘зневаж. стара, маленька хата’, ‘тимчасове накриття’, ‘будка собаки’, ‘вигнута частина печі’ [СБГ, с. 217].

Спеціальні назви у бойківських говірках мають і кімнати всередині будинку. Тут можна окремо виділити назви приміщень, у яких проживають, та приміщення, які використовують для господарських потреб. Зокрема на позначення чистої, парадної кімнати в будинку зафіксована форма *світ¹личка* [Он. II, с. 208]; це слово є літературним [СУМ IX, с. 92].

Назва *ван¹кер* (фонетичний варіант *ван¹кир*) вживається на позначення меншої бічної кімнати в хаті [Он. I, с. 83]. Етимологи вважають, що слово *ван¹кір* – похідне від *алкір* ‘бокова кімната, відділена від світлиці перегородкою’, яке запозичене з польської мови (пол. *alkierz* (із давньоверньонімецької через посередництво чеської мови) [ЕСУМ I, с. 328, 61]. Назва має відповідники в суміжних говорах, пор.: *лемк. ванкерик* ‘невелика кімната – спальня – ‘ванькирчик’ [Пирт., с. 29], *гуц. ванькір* ‘комірчина біля кухні або в колибі для зберігання продуктів’ [ГГ, с. 33], *наддністр. ванькёр, ванькир* ‘невелика кімната’ [Шило, с. 66].

Серед бойківських назв приміщень будинку, які використовуються для господарських потреб, є ¹*сіни* [Он. II, с. 219]. Лексема вживається з аналогічною семантикою, що й у літературній мові: *сіни* ‘нежила частина селянських хат і невеликих міських будинків, яка з’єднує житлове приміщення з ганком або ділить хату, будинок

на дві половини' [СУМ IX, с. 225]. Значення 'комора позаду хати' реалізується за допомогою слів *'прибік* (зм. *'прибічок*) [Он. II, с. 135] та *'присінок* (зм. *'присінець*) [Он II, с. 144], що вживається також як 'ганок, веранда вздовж хати'. На позначення ганку, веранди у бойківських говірках вживається також назва *га^л'ар'іа* [Мат., с. 113], пор.: літ. *галерéя* 'критий чи відкритий коридор, що з'єднує два або кілька приміщень', 'довгий балкон вздовж будинку' [СУМ II, с. 19].

Проведений аналіз засвідчив багатство лексико-семантичної групи назв житлових приміщень у бойківських говірках. Більшість зафіксованих у лексикографічних джерелах Бойківщини назв поширені й у інших говорах української мови, а також функціонують у літературній мові. У лексико-семантичній групі "назви житлових приміщень" переважають питомі назви. Меншу кількість складають запозичені лексеми. Запозичення з німецької мови, припускаємо, потрапили в бойківські говірки за посередництвом польської мови. Питання системного опису будівельної лексики бойківських говірок як сегмента лексичного складу говору потребує подальшого ґрунтовного вивчення.

Джерела

Аркуш. – Аркушин Г.Л. Словник західнополіських говірок: У 2 т. / Г.Л. Аркушин. – Луцьк, 2000. – Т. 1–2.

ГГ – Гуцульські говірки: Короткий словник. – Львів, 1997. – 231 с.

ЕСУМ – Етимологічний словник української мови: У 7 т. – К.: Наук. думка, 1982–2012. – Т. 1–6.

Мат. – Матіїв М. Д. Словник говірок Центральної Бойківщини / М.Д. Матіїв. – Київ – Сімферополь: Ната, 2013. – 601 с

Он. – Онишкевич М.Й. Словник бойківських говірок: У 2 ч. / М.Й. Онишкевич. – К.: Наук. думка, 1984. – Ч. I–II.

Пирт. – Пиртей П.С. Короткий словник лемківських говірок / П.С. Пиртей. – Івано-Франківськ: Сіверсія МВ, 2004. – 364 с.

СБГ – Словник буковинських говірок / За заг. ред. Н.В. Гуйванюк. – Чернівці: Рута, 2005. – 688 с.

СУМ – Словник української мови: В 11 т. – К.: Наук. думка, 1970–1980. – Т. I–XI.

Шило – Шило Г. Наддністрянський регіональний словник / Г. Шило. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2008. – 288 с.

Література

1. Бігусяк М. В. Динаміка семантичної структури назв будівельних процесів, дій та їх виконавців у говірках передкарпатського ареалу / М. В. Бігусяк // Прикарпатський вісник НТШ. Слово. – 2015. - № 2(30). – С. 76-85.

2. Глуховцева К. Динаміка складу назв господарських приміщень у східнослобожанських говірках / К. Глуховцева // Український діалектологічний збірник. – К.: Довіра, 1997. – С. 177–194.

3. Дорошенко Л. І. Ареалогія будівельної лексики східнополіського діалекту: Автореф. дис. ... канд. філол. наук / Л. І. Дорошенко. – К., 1999. – 19 с.

4. Дорошенко Л. І. До питання визначення типів ареалів східнополіського діалекту (за матеріалами будівельної лексики) / Л. І. Дорошенко // Філологічні науки. Збірник наукових праць. Вип. 1. – Суми, 1998. – С. 18–25.

5. *Дорошенко Л. І.* Східнополіське традиційне будівництво у світлі номінації й народних вірувань / Л. І. Дорошенко // *Український діалектологічний збірник. Книга 3. Пам'яті Тетяни Назарової.* – Київ, 1997. – С. 325–334.
6. *Євтушок О. М.* Атлас будівельної лексики Західного Полісся / О. М. Євтушок. – Рівне, 1993
7. *Євтушок О. М.* Будівельна лексика в говірках Рівненщини / О. М. Євтушок // *Українське мовознавство: республіканський міжвідомчий науковий збірник.* – К., 1984. – Вип. 12. – С. 87-90.
8. *Євтушок О. М.* Народна будівельна лексика Західного Полісся / О. М. Євтушок. – Рівне, 1990. – 145 с.
9. *Никончук М. В.* Будівельна лексика Правобережного Полісся в лексико-семантичній системі східнослов'янських мов / М. В. Никончук. – Рівне, 1990. – 369 с.
10. *Поліщук Л. Б.* Номінація будівельного матеріалу в східноподільських говірках / Л. Б. Поліщук // *Діалекти в синхронії та діахронії. Загальнослов'янський конспект.* – К., 2014. – С. 397-401.
11. *Поліщук Л. Б.* Номінація господарських приміщень для утримання тварин у східноподільських говірках / Л. Поліщук // *Мовознавчий вісник. Збірник наукових праць.* – Черкаси, 2011. – Вип. 12–13. – С. 129–134.
12. *Сердега Р. Л.* Назви господарських приміщень у центральнослобожанських говірках (склад і семантична структура) / Р. Л. Сердега // *Вісник Харківського національного у-ту ім. В. Н. Каразіна. Серія: Філологія.* – Харків, 2006. – Вип. 47. – С. 36–39.
13. *Тищенко Л. М.* Лексична реалізація семи “бічна стіна хати” в південнослобожанських говірках / Л. М. Тищенко // *Лінгвістика: Збірник наукових праць.* – Луганськ, 2010. – № 3 (21). – С. 130–135.
14. *Тодер Д. Д.* Будівельна лексика українських говорів Закарпаття як предмет наукового дослідження / Д. Д. Тодер // *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства: зб. наук. праць / гол. ред. В. В. Барчан.* – Ужгород: Ужгородський нац. ун-т, 2012. – Вип. 17. – С. 63-67.
15. *Тодер Д. Д.* Лексика, пов'язана з житлом та прилеглою до нього територією, в українських говорах Закарпаття / Д. Д. Тодер; гол. ред. В. В. Барчан // *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства: зб. наук. праць.* – Ужгород: Ужгородський нац. ун-т, 2012. – Вип. 18. – С. 78 – 88.

Sources (dzherela)

- Аркуш. – Arkushyn H.L. *Dictionary of Western Polissia dialects* [Slovnýk zakhidnopoliskykh hovirok]: U 2 t. / H.L. Arkushyn. – Lutsk, 2000. – Т. 1–2.
- ГГ – *Hutsul dialects. Short dictionary* [Hutsulski hovirky: Korotkyi slovnýk]. – Lviv, 1997. – 231 s.
- ЕСУМ – *Etymological dictionary of Ukrainian language* [Etymolohichnyi slovnýk ukrainskoi movy]: U 7 t. – K.: Nauk. dumka, 1982–2012. – Т. 1–6.
- Мат. – Matiiv M. D. *Dictionary of Central Boykivshchyna dialects* [Slovnýk hovirok Tsentralnoi Boikivshchyny] / M.D. Matiiv. – Kyiv – Simferopol: Nata, 2013. – 601 s
- Он. – Onyshkevych M.I. *Dictionary of Boiko dialects* [Slovnýk boikivskykh hovirok]: U 2 ch. / M.I. Onyshkevych. – K.: Nauk. dumka, 1984. – Ch. I–II.
- Пирт. – Pyrtei P.S. *Short dictionary of Lemko dialects* [Korotkyi slovnýk lemktivskykh hovirok] / P.S. Pyrtei. – Ivano-Frankivsk: Siversiia MV, 2004. – 364 s.

СБГ – *Dictionary of Bukovina dialects* [Slovnyk bukovynskykh hovirok] / Za zah. red. N. V. Huivaniuk. – Chernivtsi: Ruta, 2005. – 688 s.

СУМ – *Dictionary of the Ukrainian language* [Slovnyk ukrainskoi movy]: V 11 t. – K.: Nauk. dumka, 1970–1980. – Т. I–XI.

Шило – Shylo H. *Upper Dnister regional dictionary* [Naddnistrianskyi regionalnyi slovnyk] / H. Shylo. – Lviv: Instytut ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha NAN Ukrainy, 2008. – 288 s.

References

1. Bihusiak, M. V. (2015), *Dynamics of semantic structure building processes, activity and their performers in dialects of Beforecarpathia area* [Dynamika semantichnoi struktury nazv budivelnykh protsesiv, dii ta yikh vykonavtsiv u hovirkakh peredkarpatskoho arealu], *Prykarpatskyi visnyk NTSh. Slovo*, № 2(30), pp. 76-85.

2. Hlukhovtseva, K. (1997), *Dynamics of outbuildings, names structure in Eastern Slobzhanshchina dialects* [Dynamika skladu nazv hospodarskykh prymishchen u skhidnoslobozhanskykh hovirkakh], *Ukrainskyi dialektolohichniy zbirnyk*, Dovira, K., pp. 177–194.

3. Doroshenko, L. I. (1999), *Areal placing of building vocabulary in Eastern Polissia dialects* [Arealohiia budivelnoi leksyky skhidnopoliskoho dialektu: Avtoref. dys. ... kand. filol. nauk], K., 19 p.

4. Doroshenko, L. I. (1998), *To the question to definition types of areas Eastern Polissia dialects* [Do pytannia vyznachennia typiv arealiv skhidnopoliskoho dialektu (za materialamy budivelnoi leksyky)], *Filolohichni nauky. Zbirnyk naukovykh prats. Vyp. 1.*, Sumy, pp. 18–25.

5. Doroshenko, L. I. (1997), *Eastern Polissia traditional construction in light of nominations and folk beliefs* [Skhidnopoliske tradytsiine budivnytstvo u svitli nominatsii y narodnykh viruvan], *Ukrainskyi dialektolohichniy zbirnyk. Knyha 3. Pamiati Tetiany Nazarovoi*, Kyiv, pp. 325–334.

6. Yevtushok, O. M. (1993), *Atlas of Western Polissia building vocabulary* [Atlas budivelnoi leksyky Zakhidnoho Polissia], Rivne, 1993.

7. Yevtushok, O. M. (1984), *Building vocabulary in Rivne dialects* [Budivelna leksyka v hovirkakh Rivnenshchyny], *Ukrainske movoznavstvo: respublikanskyi mizhvidomchyi naukovyi zbirnyk*, K., Vyp. 12, pp. 87-90.

8. Yevtushok, O. M. (1990), *Folk building vocabulary of Western Polissia* [Narodna budivelna leksyka Zakhidnoho Polissia], Rivne, 145 p.

9. Nykonchuk, M. V. (1990), *Building vocabulary of Right-bank Polissia in the lexical and semantic system East Slavic languages* [Budivelna leksyka Pravoberezhnoho Polissia v leksyko-semantichnii systemi skhidnoslovianskykh mov], Rivne, 369 p.

10. Polishchuk, L. B. (1997), *Nomination of building material in Eastern Podillia dialects* [Nominatsiia budivelnoho materialu v skhidnopolidskykh hovirkakh], *Dialekty v synkhronii ta diakhronii. Zahalnoslovianskyi konspekt*, K., pp. 397-401.

11. Polishchuk, L. B. (1995), *Nomination of outbuildings for maintenance pets in Eastern Podillia dialects* [Nominatsiia hospodarskykh prymishchen dlia utrymannia tvaryn u skhidnopolidskykh hovirkakh] / L. Polishchuk // *Movoznavchyi visnyk. Zbirnyk naukovykh prats.* – Cherkasy, 2011. – Vyp. 12-13.- S. 129-134.

12. Serdeha R. L. (2006), *Names of outbuildings in Central Slobzhanshchina dialects* [Nazvy hospodarskykh prymishchen u tsentralnoslobozhanskykh hovirkakh (sklad i

semantychna struktura)], Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho u-tu im. V. N. Karazina. Seriia: Filolohiia, Kharkiv, Vyp. 47, pp. 36–39.

13. Tyshchenko, L. M. (2010), *Lexical realization of sema ‘‘A side wall of the house’’ in the Southern Slobozhanshchina dialects* [Leksychna realizatsiia semy „bichna stina khaty” v pivdenoslobozhanskykh hovirkakh], Lnhvistyka: Zbirnyk naukovykh prats, Luhansk, № 3 (21), pp. 130–135.

14. Toder, D. D. (2012), *Building vocabulary of Ukrainian dialects of Transcarpathia as a subject of research* [Budivelna leksyka ukrainskykh hovoriv Zakarpattia yak predmet naukovooho doslidzhennia], Suchasni problemy movoznavstva ta literaturoznavstva: zb. nauk. prats / hol. red. V. V. Barchan, Uzhhorodskyi nats. un-t, Uzhhorod, Vyp. 17, pp. 63-67.

15. Toder, D. D. (2012), *Vocabulary connected with housing and surrounding areas in Ukrainian dialects of Transcarpathia* [Leksyka, poviazana z zhytloom ta prylehloiu do noho terytoriiu, v ukrainskykh hovorakh Zakarpattia], Suchasni problemy movoznavstva ta literaturoznavstva: zb. nauk. Prats, Uzhhorodskyi nats. un-t, Uzhhorod, Vyp. 18, pp. 78-88.

О. И. Чаган,

*Национальная академия сухопутных войск имени гетьмана Петра Сагайдачного,
кафедра гуманитарных наук*

НОМИНАЦИЯ ЖИЛЫХ ПОМЕЩЕНИЙ В БОЙКОВСКИХ ГОВОРАХ

В статье рассмотрено функционирование названий жилых помещений в бойковских говорах. К исследованию привлечены материалы лексикографических трудов. Установлено происхождение названий, приведены непосредственные параллели в других говорах украинского языка.

Ключевые слова: бойковские говоры, строительная лексика, тематическая группа лексики, лексико-семантическая группа, лексема, семантика.

O. I. Chahan,

*The National Academy of the Army named Hetman Peter Sagaidachnyi,
Humanitarian Sciences Department*

NOMINATION OF DWELLINGS’ NAMES IN BOIKO DIALEKT

Building vocabulary has always been a subject of interest for linguists as reflecting material and spiritual culture of the people. Due to changes in the construction technology by modernization of the building material disappears from use archaic vocabulary of traditional building.

In the thematic group structure of building vocabulary of Boiko dialect we distinguish lexical-semantic subgroups: “names of building materials” (building materials of natural origin, products made of natural material, industrial materials); “names of building processes”; “names of builders”; “names of buildings and their structural parts” (names of dwellings, outbuildings, names of facilities for animals); “names of small architectural constructions”.

The purpose of article is to investigate lexical-semantic group of dwellings’ names in the Boiko dialect, set their semantic implementation and find links with other dialects of Ukrainian language. Basic methods of analysis are descriptive and comparable.

The analysis has shown the richness of lexical-semantic group of dwellings’ names in the Boiko dialect. Most Boiko names that are recorded in lexicographical sources are common in other dialects of Ukrainian language and also function in literary language.

In the lexical-semantic groups of dwellings' names dominate the specific ones. In the minority are borrowed lexemes. We assume that borrowings from German reach the Boiko dialect through Polish.

The question of building vocabulary systematic description of Boiko dialect as a lexical dialect segment requires further thorough investigation.

Key words: Boiko dialects, building vocabulary, vocabulary, theme group, lexical and semantic group, token, semantics.

УДК 811.163.3+811.161.2:811'373.2+81'255

О. В. Черноус,

канд. філол. наук, доц.,

ПВНЗ «Кропивницький інститут державного

та муніципального управління»,

професор кафедри філософських та гуманітарних дисциплін

СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО ПЕРЕДАВАННЯ ЛІТЕРИ Ѓ ЗАСОБАМИ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ (на матеріалі македонської антропонімії)

В статті проаналізовано наявні в слов'янському мовознавстві наукові підходи до історії виникнення літери Ѓ в абетці сучасної македонської літературної мови, описано причини, що ускладнюють точну ідентифікацію вимови звука, який вона позначає, наведено концепції щодо її відтворення засобами інших мов, запропоновано власний підхід до передавання означеної літери в македонських особових іменах і прізвищах в перекладі українською мовою.

Ключові слова: македонська антропонімія, македонська літера Ѓ, вимова, українська графіка, передавання особових імен.

Відтворення чужомовних особових імен та прізвищ в українській графіці є закономірним явищем у поширенні інформації про події та реалії інших країн засобами масової інформації. При цьому відповідальність за пошук українських відповідників покладається зазвичай на авторів або перекладачів, які у своїй практиці керуються різними підходами до запису чужомовних антропонімів. Відсутність тривалої перекладацької традиції з македонської мови на українську, відмінності в графічній та фонетичній системах за відсутності єдиних принципів їх передавання, а також різні підходи науковців до вимови деяких звуків досить часто спричиняє появу кількох варіантів того самого оніма в перекладі українською мовою, що ускладнює ідентифікацію осіб. У такому разі важливою дослідницькою процедурою постає аналіз зібраного антропонімного матеріалу щодо передавання деяких македонських графем засобами української мови.

Відтворення македонських особових імен українською мовою належить до таких лінгвістичних питань, які ще потребують докладного вивчення. Об'єктом студій більшості вітчизняних та зарубіжних лінгвістів були здебільшого загальні питання фонетики, графіки, орфографії македонської мови, хоча в деяких наукових розвідках репрезентовано висновки вчених щодо можливих способів передавання тих чи тих македонських літер або звуків. У цьому контексті засадничими вважаємо дослідження

К. Кепески, Б. Конески, В. Фрідмана, Г. Лунта, Б. Старостіна, А. Селіщева та інших. До уваги беремо також результати наукових пошуків авторитетного українського мовознавця Ю. Шевельова, які стосуються звукової вартості деяких літер, уживаних у слов'янських мовах, що мають абетку на кириличній основі.

Метою наукової розвідки є вивчення можливих способів передавання македонської літери *ѓ* в українську мову на матеріалі особових імен та прізвищ македонців. Реалізація поставленої мети передбачає розв'язання таких завдань: 1) з'ясувати погляди вчених щодо історії виникнення літери *ѓ* у македонській літературній мові; 2) охарактеризувати наявні в слов'янському мовознавстві концепції щодо вимови звука, який позначається на письмі літерою *ѓ*; 3) проаналізувати наукові підходи до передавання літери *ѓ* засобами інших мов на матеріалі македонських особових імен і прізвищ; 4) дослідити варіанти передавання літери *ѓ* на матеріалі македонських особових імен і прізвищ в перекладі українською мовою; 5) запропонувати власний підхід до відтворення літери *ѓ* в іменах та прізвищах македонців при перекладі українською мовою. Об'єктом розвідки постають македонські особові імена та прізвища з літерою *ѓ*, предметом – варіанти передавання літери *ѓ* при відтворенні македонських антропонімів у перекладі українською мовою.

Джерельною базою дослідження послуговували інформаційні ресурси мережі Інтернет, зокрема сайти електронних газет, вищих навчальних закладів, електронні енциклопедії та словники особових імен, матеріали Української служби ВВС. Фонд досліджуваних антропонімів складають особові імена та прізвища македонських політиків, науковців, викладачів, відомих діячів культури та мистецтва тощо.

Теоретичне значення статті полягає в поглибленні знання про особливості передавання літери *ѓ* при відтворенні македонських антропонімів українською мовою. Результати дослідження можуть знайти практичне використання в перекладацькій діяльності представників засобів масової інформації, у вишівських курсах із слов'янського мовознавства, спецкурсах із актуальних питань лінгвістики тощо.

Македонська мова належить до східної підгрупи південнослов'янських мов. На переконання автора кількох фундаментальних досліджень з історії македонської мови Б. Конески, «македонскиот литературен јазик, којшто доби можност на слободен развиток дури по Втората светска војна, е формиран врз основа на зап. мак. наречје ... кои се простираат на линијата Т. Велес – Прилец – Битола» [6, с. 15]. Порівнюючи українську та македонську мови, констатуємо, що обидві користуються письмом на тій самій основі (кирилиця) з варіюванням значення графічних одиниць. За нашим спостереженням, графічна система сучасної літературної македонської мови лише кількома літерами відрізняється від української, зокрема в останній відсутні такі літери, як *ѓ*, *ќ*, *ј*, *љ*, *њ*, *ѕ*, *џ*, що своєю чергою вимагає від перекладачів пошуку для них найбільш прийнятних відповідників з-поміж наявних українських графем.

Як засвідчують зібрані матеріали, однією з найбільш «проблемних» є македонська літера *ѓ*, що трапляється в таких чоловічих особових іменах, як *Ѓорѓи*, *Ѓорге*, *Ѓокица*, *Ѓошо*, жіночому найменні *Ванѓа*, а також у низці прізвищ македонців (*Ѓорѓиевски*, *Ѓорѓиевска*, *Ѓорѓиева*, *Ѓорѓева*, *Ѓорѓиева*, *Анѓушева*, *Ѓузел*, *Ѓорчев* тощо). Як переконливо доводять результати лінгвістичних досліджень, ґрунтовне вивчення мовних одиниць часто неможливе без ретроспективного аналізу. З огляду на це, вважаємо доречним з'ясувати погляди вчених на історію появи літери *ѓ* в македонській абетці.

Однією із відомих зарубіжних теорій в контексті фонологічного розвитку македонської мови є концепція Б. Конески, відповідно до якої фонемі *ќ*, *ѓ* не існували у фонологічній системі цієї мови в давній період, а «се добило во нашиот јазик во

результат на различни процеси и преку заемки од туѓите јазици во различно време» [6, с. 83]. З-поміж інших джерел Б. Конески зазначає, що «тие го заменуваат мекото к и з во грчки заемки: ќерамида, анѓел и др.» [6, с. 83]. Спираючись на погляди А. Селіщева, російська дослідниця Л. Калнинь обґрунтовує думку, що характерні для сучасних македонських говорів приголосні **k'**, **g'** не є результатом історичного розвитку з праслов'янських палатальних фонем **t'**, **d'**, а виникли відносно пізно внаслідок сербського впливу [3, с. 14].

Концепцію появи літери **ѓ** в сучасній македонській мові простежуємо також у публікаціях болгарських дослідників, хоча важко заперечити глибоко політизований характер їхніх висновків. Так, один із найвідоміших прихильників ідеї македонської мови як тієї самої болгарської, але зіпсованої внаслідок сербського впливу [5, с. 42] К. Царнушанов у роботі з питань сербізації македонської літературної мови обстоює думку, що свого часу фактично була запроваджена сербська абетка із заміною лише двох знаків: замість сербських **ћ** и **ђ** використовуються **ќ** і **ѓ** як своєрідний компроміс, який дозволив уникнути в графічній системі македонської літературної мови як сербських, так і болгарських літер **кь**, **зь** (**к'**, **з'**) [11, с. 60–61]. У дослідженнях американського лінгвіста, дослідника македонської мови В. Фрідмана акцентовано увагу на тому, що насправді дискусійними були не лише літери **ѓ**, **ќ**, але й графеми **ј**, **љ**, **њ**, **ѕ**, **џ**. Автор зауважує, що спочатку була висловлена пропозиція запровадити сполучення **кь**, **гь**, **љь**, **њь**, **дз**, **дж**, **я**, **ю**, однак через прийнятий принцип «одній літері відповідає один звук» ця ідея була відкинута, а введені натомість літери **ѓ**, **ќ**, **ј**, **љ**, **њ**, **ѕ**, **џ** дійсно наблизили македонську орфографію до сербської на відміну від російської та болгарської [15, с. 41]. Однак при цьому була спростована думка про однакову вимову **ѓ** у македонській та сербській мовах. У контексті нашої наукової розвідки привертає увагу той факт, що на місце теперішньої графеми **ѓ** пропонувалося саме сполучення **гь**, зважаючи на те, що вимова звука, який вона позначає, має свою специфіку в македонській мові.

Складність точної ідентифікації вимови звука, який позначається літерою **ѓ**, пояснює автор граматики македонської літературної мови Г. Лунт. Дослідник зауважує, що «/g'/ is a voiced palatal stop, whose variants have the same range and distribution as those of /ќ/, from a pure stop [g'] to an affricate [ǰʒ]» [16, с. 12]. При цьому Г. Лунт підкреслює, що вимова варіюється здебільшого залежно від позиції в слові, а також у результаті різних способів вимовляння мовцями цього звука у процесі мовлення. Підтримуючи погляди авторитетних македоністів, В. Фрідман конкретизує, що відповідно до встановлених орфоепічних норм аналізовані звуки є дорсально-палатальними, проте на практиці їх вимова значно варіюється залежно від способу артикуляції мовцями: «Possible realizations vary from [t', d'] (for example, Ohrid speakers of the oldest generation) to [ć, ǰ'] to complete merger with [č, ǰ] (for example, Prilep speakers born after 1930, cf. Lunt 1952:13)» [14, с. 11]. Можемо зробити припущення, що варіативна вимова може бути одним із чинників, унаслідок яких в мовному просторі українців виникають різні форми тих самих македонських антропонімів, відтворених представниками мас-медіа з аудіо матеріалів.

Загалом відтворення македонської літери **ѓ** засобами різних мов лишається дискусійним питанням з огляду на чималу кількість рекомендацій, поданих у науковій літературі. В інструкції з відтворення географічних назв Югославії російською мовою від 1981 р. македонську літеру **ѓ** пропонується передавати сполученням **дж**, а для поєднань **ѓа**, **ѓо**, **ѓу** використовувати **джя**, **джё**, **джю** [1, с. 13]. Запропонований підхід корелює з висновками українського мовознавця Ю. Шевельова про те, що **ѓ** в македонській мові – це дуже пом'якшений приголосний [дж] [12]. Зауважимо, що в

зібраних матеріалах дійсно було зафіксовано низку варіантів імені президента Республіки Македонія *Ѓорге Иванова*, які були відтворені українською мовою з використанням сполучення **дж**: *Джорджі* (9), *Джордже* (15), *Джорге* (5, 10). Водночас наведені форми могли постати не лише в результаті застосування практичної транскрипції до македонського імені, але й внаслідок відтворення українською мовою англійського оніма *George*, який повсякчас трапляється в різних джерелах як відповідник македонського *Ѓорѓи*. Наприклад, у виданні «Grammar of the Macedonian Literary Language» Г. Лунта (Скопье, 1952) у словниковій частині подано ім'я *Ѓорѓи* з приміткою «чоловіче ім'я» та його відповідником *George* [16, с. 205]. Аналогічну форму пропонує також сучасний електронний словник особових імен [13].

Фокусуючи увагу на відтворенні літери **ѓ** за допомогою сполучення **дж**, виявляємо деяку невідповідність. Так, літерою **ѓ** у македонській мові позначається дзвінкий твердопіднебінний (середньопіднебінний, палатальний) зімкнено-проривний приголосний звук, який позначається в Міжнародному фонетичному алфавіті символом [ɟ] [17]. У результаті порівняльного аналізу македонської та української фонологічних систем такий символ виявляємо в обох, причому в останній він відповідає пом'якшеному [д]: *судђа* – [suˈɟːa]. З огляду на це, є підстави вважати пом'якшений приголосний звук [д] можливим українським відповідником македонського звука, що позначається графемою **ѓ**.

Такий підхід висвітлено в практичному посібнику «Транскрипция имен собственных» (М., 1965) відомого російського мовознавця Б. Старостіна. Дослідник пропонує передавати македонську літеру **ѓ** за допомогою сполучення **дь**, звертаючи увагу на те, що в російській мові перед наступним голосним палатальні приголосні передаються відповідним приголосним з м'яким знаком [8, с. 31, 24]. Тезу про те, що фонемі /gʲ/, /kʲ/ «на русский слух скорее воспринимаются как очень мягкие dʲ, tʲ» підтримує також А. Громова, покликаючись на матеріали македонсько-російського словника Д. Толовски, В. Ілліч-Світич [2, с. 64]. Пропонований підхід знайшов практичне застосування при відтворенні українською мовою особового імені македонського письменника *Ѓорѓи Абашиєва* як *Ђьорди Абаджієв* (3). Принагідно зауважимо, що керуючись нормою правопису щодо передавання слов'янських прізвищ в українську мову, македонське **и** слід відтворювати українським **и**, оскільки в мовах, де відсутнє розрізнення голосних **и** – **і**, літеру **і** рекомендовано писати лише на початку слова [10, с. 132]. Проте утворена в такому разі форма *Ђьорди* так само є сумнівною, а отже, може бути предметом наступних досліджень.

Подальший аналіз способів відтворення графеми **ѓ** на матеріалі македонської антропонімії в перекладі засвідчив, що пропонований підхід так само застосовується не послідовно, зокрема в російській перекладацькій практиці. Так, у матеріалах міжнародної конференції спостерігаємо варіант передавання македонського **ѓ** за допомогою м'якого приголосного [г]: *Ева Ѓорѓиевска* – *Ева Гєргиевска* (8). При цьому необхідно зазначити, що він відповідає поданим у «Македонска граматика» К. Кепески (Скопье, 1946 р.) заувагам до вимови звука, який позначається літерою **ѓ**: «Ѓ– со црточка значи меко г, например во зборот меѓа, веѓа» [4, с. 12]. У зв'язку з цим, переорієнтовуємо фокус уваги на ще один спосіб відтворення македонської літери **ѓ**.

У сучасній македонській літературній мові існує практика дублювання особових імен та прізвищ латиницею. При цьому, за нашим спостереженням, літера **ѓ** найчастіше транслітерується сполученням **gj**. Прикладом можуть слугувати антропоніми, зафіксовані в електронних ресурсах Університету «Гоце Делчев»: *Оливера Ѓорѓиева-Трајковска* / *Olivera Gjorgieva–Trajkovska* (4); *Даринка Ѓорѓиева Ацкова* / *Darinka Gjorgieva Ackova* (17), *Ванѓа Димитријева* / *Vangja Dimitrijeva* (7). Такий самий підхід

було застосовано в матеріалах міжнародної конференції: *Eva Gjorgjievska* [[8http://js.ugd.edu.mk/index.php/fe/article/view/1626/1449](http://js.ugd.edu.mk/index.php/fe/article/view/1626/1449)]. Ретроспективний аналіз лінгвістичних праць дозволив констатувати, що латинська графема **j** неодноразово використовувалася й раніше з метою позначення палатальності попереднього приголосного на письмі. Зокрема македонський лінгвіст Т. Стаматоски зазначав, що офіційна македонська абетка була вперше надрукована у виданні «Nova Makedonija» з літерами **гј, кј, лј, нј, дз, дж** замість літер **ѓ, ќ, љ, њ, ѕ, ц**, оскільки новий шрифт ще тільки потребував розробки [7, с. 8]. Доречним вважаємо також звернути увагу на подані в граматиці македонської мови Г. Лунта відповідники македонських та латинських літер. Відповідно до таблиці македонській літері **ѓ** відповідає в транслітерації **g'** або **đ**, фонема **g'** [16, с. 19]. Дослідник зауважує, що орфографія є фонемною, тож кожній фонемі відповідає певна літера. З метою ілюстрації Г. Лунт наводить приклади особових імен кирилицею та латиницею, зокрема наймення *Ѓорѓи*, якому відповідають два варіанти – *G'org'i* і *Đorđi* [16, с. 19]. Проаналізовані підходи підтверджують той факт, що відтворювати літеру **ѓ** як латиницею, так і кирилицею слід саме за допомогою графеми або їх сполучення, які позначатимуть палатальний [g].

У матеріалах українських засобів масової інформації натрапляємо на низку варіантів відтворення онімів *Ѓорѓи* та *Ѓорге* за допомогою графем **г** та **г**: *Ѓорѓи* – *Георги* (16), *Ѓиорѓиј* (2), *Георг* (2), *Ѓорге* – *Георге* (1, 12, 13), *Георгиј* (6), *Гергея* (11). З-поміж них виокремлюємо зафіксовану в матеріалах газети «День» за 11 березня 2016 р. форму *Гергея* (11), яка викликає певні сумніви. Очевидно, запропонований варіант відтворення особового імені *Ѓорге* українською мовою є суто авторським або ж постав у результаті технічного огріху з огляду на те, що було невмотивовано замінено кореневий голосний, а також додано флексію **-я**. Інші варіанти виявляють більшу чи меншу схожість з українським канонічним чоловічим особовим іменем *Георгіј*. Таку подібність пояснюємо тим, що обидва македонські антропоніми *Ѓорѓи* і *Ѓорге* та українське ім'я *Георгіј* належать до спільного антропонімного фонду слов'ян і походять від грецького імені *Γεωργός*, утвореного від апелятива зі значенням «землероб», «хлібороб» [9, с. 86]. Привертає увагу також той факт, що всі запропоновані варіанти в перекладі українською мовою мають додатковий голосний **е** або **і**, відсутній в македонських іменах та наявний в українській формі: *Ѓорѓи*, *Ѓорге* – *Георги*, *Ѓиорѓиј*, *Георг*, *Георге*, *Георгіј*. На нашу думку, він є зайвим, оскільки маємо за мету якнайточніше передати звукову та графічну форми македонських імен українською мовою.

З огляду на те, що виявлені варіанти особових імен мають варіативне вживання літер **г** і **г** на позначення македонської літери **ѓ**, вважаємо за необхідне проаналізувати цей аспект докладніше. У більшості матеріалів, укладених після 2016 р., фіксуємо українські варіанти македонських імен з дотриманням принципу: македонське **ѓ** – українське **г**, македонське **г** – українське **г**. У попередні роки основним є варіант з українською літерою **г** в усіх випадках. Прикладом може слугувати запропоновані найвідомішим перекладачем сучасної македонської поезії А. Багряною такі українські відповідники імен і прізвищ македонських поетів, як *Богомил Гюзел* та *Славе Горго Дімоскі* (14). У зв'язку з цим зауважимо, що в македонській мові літера **г** позначає твердий звук [g], а отже, має передаватися за допомогою української графеми **г**, тоді як літера **ѓ** позначає палатальний звук [g'], для передавання якого в українській мові спеціальної графеми не існує. До того ж, згідно з нормами української орфоєпії звук [g] є твердим і може вимовлятися пом'якшено лише в позиції перед наступним **і**, тож усі

намагання зберегти його палатальність спричинятимуть порушення усталеної вимови та написання.

У результаті пропонуємо такі варіанти відтворення македонських особових імен в перекладі українською мовою: *Ѓорге – Горге, Ѓорѓи – Горѓи, Ѓошо – Гошо, Ѓорѓева – Горѓева, Анѓушева – Анѓушева, Ѓузел – Ѓузел, Ѓорчев – Горчев*. Зауважимо, що висновки наукової розвідки не претендують на вичерпність, зважаючи на складність означеного питання й можуть бути предметом подальших наукових досліджень.

Література

1. *Инструкция по русской передаче географических названий Югославии* : ГКИНП-13-139-81 : обязательна для всех государственных комитетов, министерств, ведомств, предприятий, учреждений и организаций СССР : утверждена Главным управлением геодезии и картографии при Совете Министров СССР 27 февраля 1981 г. / Гл. упр. геодезии и картографии при Совете министров СССР ; [сост. : Скрипниченко А. З.]. – М. : Изд-во «Наука», 1981. – 65 с.
2. *Громова А. П.* Сравнительная фонетика славянских языков. (Консонантизм) / А. П. Громова. – Свердловск : Уральский гос. ун-т имени А. М. Горького, 1981. – 92 с.
3. *Калнынь Л. Э.* Развитие корреляции твердых и мягких согласных фонем в славянских языках / Л. Э. Калнынь // отв. ред. Р. И. Аванесов ; АН СССР, Институт славяноведения. – М. : Изд-во АН СССР, 1961. – 135 с.
4. *Кепески К.* Македонска граматика / Круме Кепески. – Скопје : Државно книгоиздателство на Македонија, 1946. – 80 стр.
5. *Кирчанов М. В.* Националистическая модель политической модернизации и трансформации европейских периферий / М. В. Кирчанов. – Воронеж : Факультет международных отношений Воронежского государственного университета, 2009. – 219 с.
6. *Конески Б.* Историја на македонскиот јазик / Блаже Конески. – Скопје : Култура, 1986. – 239 стр.
7. *Стаматоски Т.* Триесет години на македонската азбука и правопис / Трајко Стаматоски // *Makedonski jazik*. – 1975. – № 26. – С. 5–10.
8. *Старостин Б. А.* Транскрипция имен собственных / Б. А. Старостин. – М. : Книга, 1965. – 91 с.
9. *Трійняк І. І.* Словник українських імен / І. І. Трійняк. – К. : «Довіра», 2005. – 509 с.
10. *Український правопис* / НАН України, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні; Ін-т української мови. – К.: Наук. думка, 2015. – 288 с.
11. *Църнушанов К.* Сърбизиране на македонския казионен «литературен език» (част първа.) / К. Църнушанов // *Македонски преглед*. – 1991. – Год. XIV, кн. 1. – С. 52–83.
12. *Шевельов Ю.* Завваги щодо звукової вартості деяких літер і позначок / Юрій Шевельов // *Історична фонологія української мови* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://litopys.org.ua/shevelov/shev09.htm>. – Назва з екрану.
13. *Campbell M.* Behind the Name: Meaning of Names, Baby Name Meanings [Електронний ресурс]. – Режим доступу до головної сторінки: <http://www.behindthename.com>
14. *Friedman V.* Macedonian / V. Friedman. – München: Lincom Europa, 2002. – 1st ed. – 60 p.
15. *Friedman V.* The Sociolinguistics of Literary Macedonian / Victor A. Friedman // *International Journal of the Sociology of Language*. – 1985. – Vol. 52. – P. 31–57.

16. Lunt H. A Grammar of the Macedonian Literary Language / Horace G. Lunt. – Skopje : Macedonian State Press, 1952. – 287 p.

17. Ruter W. International Phonetic Alphabet (IPA) Chart in Unicode and XHTML/CSS / W. Ruter [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.linguiste.org/chart.html>. – Назва з екрану.

References

1. Skripnichenko, A.Z. (1981), *Instructions for the transfer of geographical names of Yugoslavia for the Russian language* [Instrukcija po ruskoj peredache geograficheskikh nazvanij Jugoslavii], Izd-vo «Nauka», Moskva, 65 p.

2. Gromova, A. P. (1981), *Comparative phonetics of the Slavic languages. (Consonantism)* [Sravnitel'naya fonetika slavyanskikh yazykov. (Konsonantizm)], Sverdlovsk, 92 p.

3. Kalnyn', L.Je. (1961), *The development of the correlation of hard and soft consonants in Slavic languages* [Razvitie korreljicii tverdyh i mjagkih soglasnyh fonem v slavjanskikh jazykah], Izd-vo AN SSSR, Moskva, 135 p.

4. Kepeski, Krume (1946), *Macedonian grammar* [Makedonska gramatika], Skopje, 80 p.

5. Kirchanov, M.V. (2009), *The nationalist model of political modernization and transformation of the European peripheries* [Nacionalisticheseskaja model' politicheskoj modernizacii i transformacii evropejskikh periferij], Fakul'tet mezhdunarodnyh otnoshenij Voronezhskogo gosudarstvennogo universiteta, Voronezh, 219 p.

6. Koneski, Blazhe (1986), *History of Macedonian* [Istorija na makedonskiot jazik], Skopje, 239 p.

7. Stamoski, Trajko (1975), *Thirty years of the Macedonian alphabet and orthography* [Trieset godini na makedonskata azbuka i pravopis], Makedonski jazik, 26, C. 5–10.

8. Starostin, B. A. (1965), *Transcription of proper names* [Transkripcija imen sobstvennyh], Kniga, Moskva, 91 p.

9. Triiniak, I.I. (2005), *Dictionary of Ukrainian personal names* [Slovnyk ukrainskykh imen], «Dovira», Kyiv, 509 p.

10. National Academy of Sciences of Ukraine, O.O. Potebnya Institute of Linguistics, Institute of the Ukrainian Language (2015), *Ukrainian spelling* [Ukrayins'ky`j pravopy`s], Naukova dumka, Kyiv, 288 p.

11. Tsumnushanov, Kosta (1991), *The serbianization of the Macedonian official «literary language»* (Part I) [Sierbizirane namakedonskiiia kazionen «literature ezik» (chast pierva)], Makedonski pregled, god. XIV, kn. 1, C. 52–83.

12. Shevelov, Yu. *Comments on the sound value of some letters and marks [Zavvahy shchodo zvukovoi vartosti deiaknykh liter i poznachok] in Historical phonology of the Ukrainian language* [Istorychna fonolohiia ukrainskoi movy]. Available at: <http://litopys.org.ua/shevelov/shev09.htm> (Accessed 18 May 2017).

13. Campbell, M. (2017). *Behind the Name: Meaning of Names, Baby Name Meanings*. [online] Behindthename.com. Available at: <http://www.behindthename.com> [Accessed 18 May 2017].

14. Friedman, V. (2002). *Macedonian*. 1st ed. München: Lincom Europa.

15. Friedman, V. (1985). *The sociolinguistics of literary Macedonian*. International Journal of the Sociology of Language, 1985(52).

16. Lunt, H. (1952). *A Grammar of the Macedonian Literary Language. [With a map.]*. 1st ed. Skopje.

17. Ruter, W. (2017). *International Phonetic Alphabet (IPA) Chart in Unicode and XHTML/CSS*. [online] Linguiste.org. Available at: <http://www.linguiste.org/chart.html> [Accessed 18 May 2017].

Список використаних джерел:

1. *Ваннек Л.* Македонія: вибори призначені, чи зупинить це протести? : Радіо Свобода (15 квітня 2016 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.radiosvoboda.org/a/27677688.html>. – Назва з екрану.

2. *Ѓорѓи* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://uk.glosbe.com/mk/uk/%D0%83%D0%BE%D1%80%D1%93%D0%B8>. – Назва з екрану.

3. *Дьорді Абаджієв* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://wikivisually.com/lang-uk/wiki/%D0%94%D1%8C%D0%BE%D1%80%D0%B4%D1%96_%D0%90%D0%B1%D0%B0%D0%B4%D0%B6%D1%96%D1%94%D0%B2. – Назва з екрану.

4. *Економски факультет* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://scholar.ugd.edu.mk/fakulteti/ef>. – Назва з екрану.

5. *Косово засуджує участь своїх громадян у сутичках у Македонії* : Радіо Свобода (19 січня 2017 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.radiosvoboda.org/a/news/27010503.html>. – Назва з екрану.

6. *Крапівін О. В.* Зовнішня політика країн Центральної та Східної Європи [Електронний ресурс] / О. В. Крапівін. – Донецьк, 2012. – 274 с. – Режим доступу : <http://uchebnik-online.com/131/2051.html>.

7. *Ликовна академија* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://scholar.ugd.edu.mk/fakulteti/la>. – Назва з екрану.

8. МЕЃУНАРОДНА научна конференція філологія, культура и образование (1; 2016 ; Штип) Зборник на трудови / Прва меѓународна научна конференція філологія, культура и образование, 18-19 март 2016, Штип = Сборник статей / Первая международная научная конференц, 18-19 марта 2016, Штип = Conference proceedings / First International Scientific Conference, 18-19 March 2016, Stip. – Штип : Универзитет «Гоце Делчев», 2016. – С. 6.

9. На президентський пост у Македонії претендує сім кандидатів. Чергові вибори президента країни відбудуться 22 березня : ТСН.ua (16 лютого 2009 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://tsn.ua/svit/za-krislo-prezidenta-makedoniyi-borotimetsya-7-kandidativ.html>. – Назва з екрану.

10. Президент Македонії доручив Груєвському сформуванню новий уряд : Радіо Свобода (09 січня 2017 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.radiosvoboda.org/a/news/28221699.html>. – Назва з екрану.

11. Президент Македонії назвав свою країну жертвою міграційної політики ЄС : Газета «День» (11 березня 2016 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://day.kyiv.ua/uk/news/110316prezydentmakedoniyinazvavsvoyuukrayinuzhertvoyumigraciyuopolitykyues>. – Назва з екрану.

12. Протести в Македонії тривають п'ятий день : Радіо Свобода (16 квітня 2016 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.radiosvoboda.org/a/news/27679049.html>. – Назва з екрану.

13. Соціал-демократичний союз Македонії [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://uk.unionpedia.org/>.

14. Сучасна македонська поезія [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zahid-shid.net/index.php?rt=pereklad&num=13&start=1>. – Назва з екрану.

15. У Македонії прийняли відставку прем'єра : Радіо Свобода (19 січня 2016 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.radiosvoboda.org/a/news/27495340.html>. – Назва з екрану.

16. Університет св. Кирила і Мефодія [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://uk.unionpedia.org/>.

17. Факультет за медичински науки [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://scholar.ugd.edu.mk/fakulteti/fmn>. – Назва з екрану.

О. В. Черноус,

*ЧВУЗ «Кропивницький інститут державного
и муниципального управления»,
кафедра философских и гуманитарных дисциплин*

СОВРЕМЕННЫЕ ПОДХОДЫ К ПЕРЕДАЧЕ БУКВЫ Ѓ СРЕДСТВАМИ УКРАИНСКОГО ЯЗЫКА НА МАТЕРИАЛЕ МАКЕДОНСКОЙ АНТРОПОНИМИИ

В статье анализируются имеющиеся в славянском языкознании научные подходы к истории возникновения буквы ѓ в современном македонском литературном языке, описываются причины, которые затрудняют точную идентификацию ее произношения, приводятся концепции относительно ее передачи средствами других языков, предложен собственный подход к передаче этой буквы в македонских именах и фамилиях украинским языком.

Ключевые слова: македонская антропонимия, македонская буква ѓ, произношение, украинская графика, передача личных имен.

O. V. Chornous,

*Private Higher Educational Institution “Kropyvnytskyi Institute
of State and Municipal Governance”,
Philosophy and Humanities Department*

THE UKRAINIAN RENDERING OF THE MACEDONIAN LETTER Ѓ ON THE MATERIAL OF MACEDONIAN ANTHROPOLOGY: MODERN APPROACHES

The purpose of research is an attempt to analyze all possible ways of rendering the Macedonian letter ѓ in Macedonian anthroponyms in Ukrainian and suggest the best one. The object of research is the Macedonian anthroponyms with the letter ѓ, the subject is Macedonian anthroponyms with the letter ѓ that were rendered in Ukrainian.

Some scholars insist that the letter ѓ appeared in the Macedonian alphabet rather late in the result of the Serbian influence. According to the prescribed norm it is dorso-palatal stop, but its pronunciation varies considerably depending on the manner of speaker's articulation.

There are many scientific approaches of rendering the letter ѓ in other languages. For example, the letter **g** or combinations of **gj** are used instead it in the Latin graphic. Different approaches are advised for languages that use the Cyrillic alphabet: 1) **дж**; 2) **д**; 3) **г**; 4) **г**. All

these variants are represented in the materials of the Ukrainian media: *Ѓорѓи* – *Ѓеорѓи*, *Ѓиорѓиј*, *Ѓеорѓ*, *Ѓьорди*; *Ѓорге* – *Ѓеорге*, *Ѓеорѓиј*, *Ѓергея*, *Ѓжордџи*, *Ѓжордџе*, *Ѓжорге*.

Using the results of the analysis of different scientific approaches, taking into account the origin of the Macedonian names *Ѓорѓи* and *Ѓорге* from the Greek personal name *Γεωργός*, and maintaining the idea that names belong to the common list of Slavs' names, we suggest that Macedonian *ѓ* should be rendered with palatal consonant *г*. But we can keep its palatalization in Ukrainian only partially, because sound *г* can be palatalized only in the position before the following vowel *і*. In this situation we support the assertion about the importance of the balance between the desire to render the sound in Ukrainian as precisely as possible and some risks to breach the well-established rules of the Ukrainian language. That's why we suggest to render Macedonian *ѓ* without palatalization before vowels *о, е, у*: *Ѓорге* – *Ѓорге*, *Ѓорѓи* – *Ѓорѓи*, *Ѓошо* – *Ѓошо*; *Ѓорѓева* – *Ѓоргева*, *Анѓушева* – *Ангушева*, *Ѓузел* – *Ѓузел*, *Ѓорчев* – *Ѓорчев*.

Key words: Macedonian antroponymy, Macedonian letter *ѓ*, pronunciation, the Ukrainian graphics, rendering of personal names.

**ОНІМІЯ ЦІННІСНОЇ КАРТИНИ СВІТУ
(НА МАТЕРІАЛІ УКРАЇНСЬКОЇ, РОСІЙСЬКОЇ, АНГЛІЙСЬКОЇ
ТА НІМЕЦЬКОЇ ФРАЗЕМИКИ)**

Статтю присвячено визначенню універсальності та самотності онімів на фраземному рівні ціннісної картини світу в українській, російській, англійській і німецькій мовах. Ціннісну картину світу позиціоновано як осмислення світу людиною, його фрагментів і статусу людської особистості в цьому світі через оцінну категоризацію в опозиції цінностей і нецінностей. Оніми визначено як асоціати з низькою фраземною активністю, що переважно мають у ціннісній картині світу унікальне значення.

Ключові слова: категоризація, онім, фразема, ціннісна картина світу, цінність.

Вагоме місце в наукових зацікавленнях вітчизняних лінгвістів належить різновекторним ономастичним студіюванням, ґрунтовне опрацювання яких дало змогу виокремити окремий розділ мовознавства – ономастику – й організувати ономастичні наукові школи (Донецьку, Київську, Львівську, Одеську, Ужгородську тощо), відомі нині не лише в Україні, а й далеко за її межами. Проблема визначення універсальності та самотності онімів на фраземному рівні ціннісної картини світу в одно- та різносистемних мовах практично не досліджувалася представниками ономастичних осередків, що визначає *мету й актуальність* статті.

Ціннісну картину світу (ЦКС) позиціонуємо як осмислення світу людиною, його фрагментів і статусу людської особистості в цьому світі через оцінну категоризацію в опозиції цінностей і нецінностей. Ціннісна картина світу функціонує в межах національно-мовної картини світу і виконує функцію джерела знань про національний характер і менталітет через систему цінностей. Заакцентуємо увагу на тому, що цінності в ЦКС мають релятивний характер, виявлюваний через зв'язок із нецінністю, тобто розкриття змісту цінності, її структурної організації залежить від опозитивної одиниці: поняття «добре» і «погано» імплікують наявність одне одного і формують навколо себе семантичний простір, репрезентований у дослідженні фраземами.

Компонентний склад фраземи відіграє значну роль у формуванні та збереженні самосвідомості народу та його ідентифікації, оскільки у внутрішній формі фраземи втілено національно-культурне світобачення. У фраземах кожен елемент вагомий, насичений інформацією, що безпосередньо пов'язано з оцінними властивостями цих одиниць. Вагому роль у ЦКС відіграють компоненти-асоціати (кількісну репрезентацію асоціатів ЦКС у фраземіці подано в Табл. 1), тобто лексеми, що відображають зв'язок

між окремими уявленнями, за якого одне з уявлень викликає інше, мають глибинні етнокультурні нашарування та служать основним джерелом, що визначає категоризацію цінностей у фраземіці. Фраземи з асоціатами сприяють формуванню негативного чи позитивного образу об'єкта.

Таблиця 1

Кількісна репрезентація асоціатів ЦКС у фраземіці, (у %)

	Асоціат	Кількість, (%)
1.	Соматизми	71,1
2.	Зоосемізми	15,1
3.	Метеокомпоненти	4,1
4.	Колоративи	2,7
5.	Фітокомпоненти	2,5
6.	Числові компоненти	2,5
7.	Оніми	2

Найбільшу продуктивність (за даними Табл. 1) у ЦКС виявляють соматизми, найменшу – оніми, що дає змогу висунути таку *гіпотезу*: якщо асоціат наділений високою фраземною активністю, то він матиме розгалужену систему значень у ЦКС, частину яких реалізовано в одно- та різносистемних мовах, а асоціати з низькою фраземною активністю здебільшого матимуть у ЦКС одне унікальне значення.

Об'єктом виступає фраземний рівень ціннісної картини світу (цінності «життя», «свобода», «правда» й «істина», «гроші», «закон», «краса», «щастя» тощо) в одно- та різносистемних мовах.

Предметом дослідження постають фраземи-репрезентанти цінностей із компонентом-онімом в українській, російській, англійській і німецькій мовах.

Матеріал дослідження становлять фраземи-репрезентанти цінностей, зафіксовані в авторитетних фраземографічних виданнях української, російської, англійської та німецької мов, а також в Українському національному лінгвістичному корпусі Українського мовно-інформаційного фонду НАН України, що в загальному обсязі становить 6206 фразем (1555 одиниць української мови, 1549 одиниць російської мови, 1550 одиниць англійської мови, 1552 одиниці німецької мови). Вибірка фразем із асоціатами нараховує близько 4000 одиниць.

Методологія база студіювання ґрунтована на основних положеннях когнітивної ономастики (О. Карпенко), аксіофраземної прагматики (Ж. Краснобаєва-Чорна), лінгвокультурології (В. Карасик, В. Маслова), сугестивної лінгвістики (Т. Ковалевська) та лінгвоперсонології (І. Данилюк, А. Загнітко).

Основним *методом* дослідження постає метод параметричного аналізу семантичної структури фраземи з акцентуацією оцінного макрокомпонента.

У межах когнітивної ономастики О. Карпенко акцентує увагу на важливості вивчення фреймової структури організації власних назв у ментальному лексиконі. Онімичні фрейми мовознавець дефінує як форми ментальної категоризації власних назв, які сприяють утриманню в пам'яті і можливості оперування дуже великою кількістю онімів, і класифікує відповідно до розряду денотатів, що номінуються (антропонімичний фрейм (об'єднує іменування людей), топонімичний фрейм (сукупність власних географічних назв), ергономічний фрейм (власні назви різних виробничих, суспільних, ідеологічних, конфесійних об'єднань людей), теологічний

фрейм (власні назви богів, божеств, розмаїтих демонів), зоонімічний фрейм (клички тварин), космонімічний фрейм (власні назви природних космічних об'єктів та частин їх поверхні), хрононімічний фрейм (власні назви подій, часових відрізків), хремотонімічний фрейм (власні назви матеріальних предметів, що, на відміну від географічних об'єктів, не є елементами земної поверхні і можуть змінювати своє місцезнаходження), ідеонімічний фрейм (власні назви духовних предметів – творів письменників та інших митців)) [2].

Однією з найважливіших причин функціонування ономастичного компонента в складі фраземи, на думку О. Куцик і В. Русецької, є узагальнене значення імені, близьке до значення соціально-оцінного відповідника. Під ономастичним компонентом дослідниці розуміють «переосмислені власні назви (оніми) – вторинні, видові назви, що доповнюють та уточнюють первинну, загальну й служать для розрізнення номенів одного типу. До них належать похідні від антропонімів, топонімів, теонімів, зоонімів тощо, які характеризуються специфічними національно-культурними і символічними нашаруваннями» [7, с. 166]. Важливим складником значення оніма, за М. Торчинським, є культурний компонент, тобто зв'язок власної назви з культурою народу, що її створила. Найбільш яскраво він виявлюваний у пропріальних одиницях, які є визначальними для певного етносу, своєрідними знаками його етнокультури [8, с. 120]. Власні назви виступають частиною історії народу, віддзеркалюють побут, світогляд, фантазії, художню творчість народів, їх історичні контакти тощо. Проаналізовані в статті оніми, носії мови обрали відповідно до своїх асоціацій і закріпили у фраземіці, що дає змогу простежити самотність цього фрагменту ціннісної картини світу.

У ЦКС на фраземному рівні зафіксовано різні типи онімів: вітоніми (а) антропоніми (*Біллі, Ванька, Гессе, Джонси, Мартин*); б) міфоніми (*Ахілес, Дамокл*); в) теоніми (*Господь, Амур, Купідон*); г) ангелоніми (*Петро та Павло*), г) демононіми (*Сцилла, Харибда*); д) зооніми (*Сірко*); топоніми (*Кілкенні, Колн Хетч, Рига*) і хрононіми (*Ватерлоо*) тощо.

Спільними для аналізованих мов є оніми античної міфології в складі книжних фразем: *Амур, Купідон* (стріла Амура (Купідона); амурова (купідонова) стріла, книжн. – ‘символ кохання’ цінності «любов»); *Дамокл* (дамоклів меч (рідше меч Дамокла), книжн. – ‘небезпека або неприємність, що постійно загрожує комусь’ цінності «свобода»); *Сцилла, Харибда* (між (поміж) Сциллою та (і) Харибдою, книжн. – ‘обопільна нищівна загроза’ цінності «свобода») та ін., що становить близько 10%.

Унікальність у ЦКС виявляють 90% онімів-компонентів фраземи (від вибірки онімів). Фраземи з ономастичним компонентом є здебільшого безеквівалентними, оскільки тісно пов'язані з історичними, соціальними, культурними та релігійними особливостями конкретної мовної спільності, з ментальністю народу, характерною для нього системою цінностей і, відповідно, ЦКС, напр.:

1. Цінність «здоров'я»: *Мартин* (як (мов, ніби і т. ін.) *Мартин* (дурний, дурень і т. ін.) мила зі сл. *набратися, наїстися, налигатися* і т. ін., зневажл.; як (мов, ніби і т. ін.) *Мартин* (дурний, отой і т. ін.) до мила, зі сл. *допастися, припасти* і т. ін., зневажл. – ‘без почуття міри’ (неправильно харчуватися)); *Сірко* (*Сірка смикнути*, фам. – ‘вживати алкогольні напої’) в українській фраземіці; *Рига* / рос. *Рига* (рос. *поехал в Ригу* – ‘стан алкогольного сп'яніння’) в російській фраземіці; *Біллі* / англ. *Billy* (англ. *a silly Billy*, розм.-фам. – ‘розумова обмеженість’) в англійській фраземіці і *Гессе* / нім. *Hesse* (нім. *ein blinder Hesse*, лайл.) із цим же значенням у німецькій фраземіці; *Колн Хетч* / англ. *Colney Hatch* (англ. *Colney Hatch* (1) – ‘психічне нездоров'я’) в англійській фраземіці.

2. Цінність «родина»: *Дарбі, Джуан* / англ. *Darby, Juan* (англ. *Darby and Juan* – ‘символ тривалого шлюбу’) в англійській фраземіці; *Еккарт* / нім. *Eckart* (нім. *der (ge)treue Eckart* – ‘символ вірності та відданості’) у німецькій фраземіці; *Міс Благовірна* / англ. *Miss Right* (англ. *Miss Right* – ‘майбутня дружина, обраниця, наречена’); *Містер Благовірний* / англ. *Mr. Right* (англ. *Mr. Right* – ‘майбутній чоловік, наречений’) в англійській фраземіці.

3. Цінність «дружба»: *Кілкенні* / англ. *Kilkenny* (англ. *Kilkenny cats* – ‘посваритися’) в англійській фраземіці; *Давид, Іонафан* / англ. *David, Jonathan* / нім. *David, Jonathan* (англ. *David and Jonathan* – ‘дружити’; нім. *David und Jonathan* – ‘нерозлучні друзі’) в англійській і німецькій фраземіці.

4. Цінність «гроші»: *Джонси* / англ. *Joneses* (англ. *keep up with the Joneses* – ‘невідповідність заробітної плати витратам із метою не відставати від інших’) в англійській фраземіці; *Петро, Павло* / нім. *Peter, Paul* (нім. *dem Peter nehmen und dem Paul geben*, заст. – ‘наявність боргів’) у німецькій фраземіці.

5. Цінність «закон»: *Містер Великий* / англ. *Mr. Big* (англ. *Mr. Big* – ‘ділок злочинного світу’) в англійській фраземіці.

6. Цінність «чесність»: *Містер Доброчесний* / англ. *Mr. Clean* (англ. *Mr. Clean* – ‘чесний політик’) в англійській фраземіці.

7. Цінність «краса»: *Травнева королева* / англ. *May Queen* (англ. *May Queen* – ‘красивий’) в англійській фраземіці.

Онім *Бог* / рос. *Бог* / англ. *God* / нім. *Gott* засвідчує досить високу фраземну активність і значну кількість лексико-семантичних варіантів, що презентують такі цінності: 1) ЛСВ ‘припинити життя’ цінності «життя» (*віддати / віддавати Богу (Богові) душу*; рос. *почить в Бозе*, заст.; англ. *be with God; depart (go) to God*); 2) ЛСВ ‘заспокоєння, моральне полегшення’ цінності «свобода» (*дякувати Богові (Богу, Господові, Господеві); хвалити Бога (1)*); 3) ЛСВ ‘дуже напружено, посилено працювати’ цінності «свобода» (*як [Божа] бджола*, зі сл. *трудитись, працювати* і под.); 4) ЛСВ ‘ледарювати, уникати праці’ цінності «свобода» (нім. *dem lieben Gott den Tag (die Tage) (ab)stehlen*, розм.); 5) ЛСВ ‘побажання здоров’я хворому’ цінності «здоров’я» (англ. *God bless you!* (2)); 6) ЛСВ ‘страх як обмеження свободи’ цінності «свобода» (англ. *God (heaven) forbid!*); 7) ЛСВ ‘справжня, свята правда’ цінності «правда» (англ. *God’s (gospel) truth; honest to God*, розм.); 8) ЛСВ ‘безтурботне життя’ цінності «життя» (нім. *leben wie (der liebe) Gott in Frankreich; den Herrgott (den lieben Gott) einen guten Mann sein lassen*).

Онім *Христос* в російській фраземіці реалізує: ЛСВ ‘побажання успіхів’ цінності «успіх» (рос. *бог [Христос] с тобой [с ним, с ней, с вами, с ними]*); ЛСВ ‘перебувати в безпеці’ цінності «свобода» (рос. *как у Христа за пазухой* (2)); ЛСВ ‘безтурботне життя’ цінності «життя» (рос. *как у Христа за пазухой* (1)).

На думку Ю. Карпенка, центральним для української ментальності є онім *Бог* [4, с. 13-14]. В українській фраземіці оніми *Бог, Господь, Мати Божа, Христос* марковані різними типами оцінки:

а) позитивною:

- ‘схвальна оцінка кого-, чого-небудь щодо розміру, кількості, якості, ступеня вияву і т. ін.’ (*дай Боже (Бог, Господи) (2)*. – *Те, що Оксана Кульбачка посадила, – росте дай Бог! Ось у кого нам треба вчитись...* (О. Гончар));

- ‘угодний Богу (про кобзарів, лірників, співців і т. ін.)’ (*Божа людина. Біля воріт спинився старий кобзар... Ні, лірник... Та все ж людина Божа, бродячий бард!* (Василь Шевчук));

- ‘талант, видатні здібності, природне обдарування’ (*іскра Божжа* (1). *Панночка була (і єсть) гарна.., має душу живу, і навіть іскру Божу* (Леся Українка));
- ‘почуття благородного поривання; високі прагнення’ (*іскра Божжа* (2). *Чого їй бракувало – це іскри Божої, що запалює людину на великі діла* (С. Добровольський));
- ‘приємно, радісно, легко і т. ін. (щось робити)’ (*як Богу (Богові) молитися / помолитися. Та це їй як Богові молитися* (З журналу));
- ‘добре, гаразд’ (*хвалити Бога* (2). – *А-а-а, чумаченько.., – мертво проскрипів Гарматій. – Як ся маєш? – Хвалити Бога* (М. Стельмах));
- ‘побажання кому-небудь добра, безпеки, благополуччя і т. ін.; щоб було все добре’ (*хай (нехай) Мати Божжа милує (прощає, боронить, помилує і т. ін.). Старий схопив її за голову: – Катре, дочко моя нещаслива! Нехай тебе Мати Божжа помилує!* (Марко Вовчок));

- ‘бути справедливим, милосердним, порядним, доброзичливим і т. ін.’ (*мати Христа в душі (в серці). Від хати до хати пішов поголос: полковник людина добра, має Христа в серці. Другий би по світу з торбою пустив, а він, гляди, гроші ще дав, землю повернув* (Н. Рибак));

б) негативною:

- ‘незадоволення ким-, чим-небудь або здивування’ (*кара Божжа (Господня). – А от і не покину [співати], – розсердився Терентій. – Що за кара Господня. Не ходи, не грюкай, не дихай, не співай, не випивай!* (О. Довженко));

- ‘бажання уникнути чого-небудь небажаного, застерегтися від чогось’ (*не дай Боже (Бог, Господи, Мати Божжа). Треба людей попитати, чи не лиха, чи робоча Соломія. Не дай Господи, як ще буде сердита, лінива та лиха* (І. Нечуй-Левицький));

- ‘застереження від чого-небудь лихого, поганого, небажаного’ (*крий Боже (Господи, Матір Божжа, Мати Божжа і т. ін.). Мати бачила, що з сином щось коїться незвичайне, і допитувалася, чи не вкрав він чого, крий Боже* (Григорій Тютюнник));

- ‘нічим не примітна, посередня людина’ (*ні Богу (Богові) свічка, ні чорту (чортові) кочерга (коцюба, ладан, надовбень, угарка, рогачилно і т. ін.)* (1). [Олеся:] *Я білоручка: ні панянка, ні мужичка, ні Богові свічка, ні чортові кочерга* (М. Кропивницький));

- ‘нема ніякої користі, толку’ (*ні Богу (Богові) свічка, ні чорту (чортові) кочерга (коцюба, ладан, надовбень, угарка, рогачилно і т. ін.)* (2). *Ми за поезію великих почуттів; ми лише проти тієї інтимної лірики, що нічого не стверджує, нічого не заперечує, ... де немає ні глибоких людських переживань, ні справжньої любові, а солоденько-сиропні віршики чи мініатюри, з яких, як кажуть, ні Богу свічки, ні чорту кочерги* (А. Малишко));

в) дифузною: ‘вираження позитивних або негативних емоцій: радості, здивування, захоплення, переляку і т. ін.’ (*Мати Божжа. пор.: Вона була здалека взята, і така-то вже хороша, чорноброва, а горда та пишна – Мати Божжа!* (Марко Вовчок); – *Ой, Мати Божжа! І розказувати боязно!* (Марко Вовчок); *Рано, на сході сонця вийдуть хазяйки з сіней умиватись, глянуть на розквітлі соняшники й маки, яких не торкнула ще перша бджола, і вигукнуть протяжно в зачудованні: – Мати Божжа, що сталося в городі за ніч!* (О. Довженко); *Братова на мене й накинулася. Як почала, як почала докоряти... Мати Божжа милостива! Я тільки слізьми вмиваюсь...* (Марко Вовчок).

Аналіз зв’язку компонентів-онімів фраземи і кількості їхніх значень у ЦКС засвідчив абсолютне домінування однозначності і, відповідно, кореляцію здебільшого з однією цінністю в ціннісній картині світу, що цілком підтверджує робочу гіпотезу.

Виняток становить онім *Бог*, який засвідчує досить високу фраземну активність в усіх аналізованих мовах і виявляє зв'язок із цінностями «життя», «свобода», «правда» й «істина», «гроші», «щастя» тощо. В українській фраземіці оніми *Бог, Господь, Мати Божя, Христос* марковані позитивною, негативною або дифузною оцінкою. Спільними для аналізованих мов є оніми античної міфології в складі книжних фразем. Отже, компоненти-оніми визначувані найбільшою унікальністю на фраземному рівні ЦКС.

Перспективу вбачаємо в проведенні в межах аксіофраземної прагматики асоціативного експерименту з метою простеження кореляції онімів-компонентів фраземи із певними цінностями в свідомості сучасних носіїв аналізованих мов.

Література

1. *Загнітко А. П.* Категорійний і парадигмальний простір сучасної лінгвоперсонології / А. П. Загнітко // *Studia Linguistica* : [зб. наук. праць]. – Vol. IX. – К. : ВД Дмитра Бураго, 2016. – С. 150-160.
2. *Карпенко О. Ю.* Ментальна організація власних назв / О. Ю. Карпенко // *Мовознавство*. – 2004. – №4. – С. 25-34.
3. *Карпенко О. Ю.* Спільне і відмінне в асоціативному осмисленні різних розрядів онімів / О. Ю. Карпенко // *Записки з ономастики*. – Одеса : Астропринт, 2005. – Вип. 9. – С. 47-55.
4. *Карпенко Ю.* Українська ментальність: палеолінгвістичне декодування (2). Бог / Ю. Карпенко // *Волинь-Житомирщина. Історико-філологічний збірник з регіональних проблем [збірник на честь 70-річчя В.В. Німчука]*. – Житомир, 2003. – Вип. 10. – С. 162-170.
5. *Ковалевська Т. Ю.* Асоціативні словники в лексикографічній системі української мови / Т. Ю. Ковалевська // *Українське мовознавство* : [міжвідомчий наук. зб.]. – Вип. 38. – К. : Київський нац. ун-т імені Тараса Шевченка, 2008. – С. 80-85.
6. *Краснобаєва-Чорна Ж. В.* Лінгвофраземна аксіологія: парадигмально-категорійний вимір : [монографія] / Ж. В. Краснобаєва-Чорна. – [2-е вид., доп.]. – Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2016. – 416 с.
7. *Куцик О.* Особливості функціонування онімів у складі прислів'їв та приказок із семантикою «життєві ситуації» (на матеріалі російської та української мов) [Електронний ресурс] / О. Куцик, В. Русецька. – Режим доступу : http://ddpu.drohobych.net/native_word/wp...uploads/2016/04...
8. *Торчинський М. М.* Структура онімного простору української мови : Ч. II. Функціонування власних назв : [монографія] / М. М. Торчинський. – Хмельницький : ХНУ, 2009. – 394 с.

Список джерел

1. *Словник фразеологізмів української мови* / [уклад. В. М. Білоноженко, І. С. Гнатюк, В. В. Дятчук та ін.]. – К. : Наукова думка, 2003. – 1104 с.
2. *Український національний лінгвістичний корпус* Українського мовно-інформаційного фонду НАН України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://lcorp.ulif.org.ua/virt_unlc/
3. *Фразеологический словарь русского языка* / [под ред. А. И. Молоткова]. – М. : Сов. энциклопедия, 1987. – 543 с.
4. *Oxford Dictionary of Idioms* / [ed. by J. Siefring]. – Oxford : Oxford University Press, 2004. – 340 p.

5. Schemann H. Deutsche Idiomatik: Wörterbuch der deutschen Redewendungen im Kontext / Hans Schemann. – Berlin / Boston : De Gruyter, 2011. – 1040 S.

References

1. Zahnitko, A. P. (2016), «*Categorical and Paradigmatic Space of Modern Lingvopersonology*» [«*Kategorijnyj i paradigmalyjnyj prostir suchasnoji lingvopersonologiji*»], *Studia Linguistica*, Vol. IX., K., pp. 150-160.
2. Karpenko, O.Ju. (2004), «*The Mental Organization of Proper Names*» [«*Mental'na organizacija vlasnyh nazv*»], *Movoznavstvo*, No 4, pp. 25-34.
3. Karpenko, O.Ju. (2005), «*The Common and Different in the Associative Understanding of the Various Digits of Onyms*» [«*Spil'ne i vidminne v asociatyvnomu osmyslenni riznyh rozrjadiv onimiv*»], *Zapysky z onomastyky*, Odesa, Vyp. 9, pp. 47-55.
4. Karpenko, Ju. (2003), «*Ukrainian Mentality: Paleolinguistics Decoding (2). God*» [«*Ukrai'ns'ka mental'nist': paleolinguistychnne dekoduvannja (2). Bog*»], *Volyn'-Zhytomyrshchyna. Istoryko-filologichnyj zbirnyk z regional'nyh problem*, Zhytomyr, Vyp. 10, pp. 162-170.
5. Kovalevs'ka, T. Ju. (2008), «*Associative Dictionaries in Lexicography the System of the Ukrainian Language*» [«*Asociatyvni slovnyky v leksykografichnij systemi ukrai'ns'koi movy*»], *Ukrai'ns'ke movoznavstvo*, Kyi'v, Vyp. 38, pp. 80-85.
6. Krasnobajeva-Chorna, Zh. V. (2016), *Linguaphrasemic Axiology: Paradigm-Categorical Dimension* [Lingvofrazemna aksiologija: paradygmal'no-kategorijnyj vymir], TOV «Nilan-LTD», Vinnytcja, 416 p.
7. Kucyk, O. (2016), *Peculiarities of Functioning of Onyms in the Composition of Proverbs and Sayings with the Semantics of «Situations» (in the Russian and Ukrainian Languages)* [Osoblyvosti funkcionuvannja onimiv u skladi prysliv'i'v ta prykazok iz semantykoju «zhyttjevi sytuacii» (na materialy rosijs'koi ta ukrai'ns'koi movy)] [Electronic Resource], Access Mode : http://ddpu.drohobych.net/native_word/wp...uploads/2016/04...
8. Torchyns'kyj, M.M. (2009), *Structure Onym Space of the Ukrainian language : Part II. The Functioning of Proper Names* [Struktura onimnogo prostoru ukrai'ns'koi movy: Ch. II. Funkcionuvannja vlasnyh nazv], HNU, Hmel'nyc'kyj, 394 p.

List of Sources

1. *Dictionary Phraseology Ukrainian Language*, (2003), [Slovnyk frazeologizmiv ukrai'ns'koi movy], Naukova dumka, K., 1104 p.
2. *The Ukrainian National Linguistic Corpus of the Ukrainian Lingua-Information Fund of National Academy of Sciences of Ukraine* [Ukrai'ns'kyj natsional'nyj lingvistycznyj korpus Ukrai'ns'kogo movno-informacijnogo fondu NAN Ukrai'ny] [Electronic Resource], Access Mode : http://lcorp.ulif.org.ua/virt_unlc/
3. *Phraseological dictionary of Russian language*, (1987), [Frazeologicheskij slovar' russkogo jazyka], M., Sov. enciklopedija, 543 p.
4. *Oxford Dictionary of Idioms*, (2004), Oxford University Press, Oxford, 340 p.
5. Schemann, H. (2011), *Deutsche Idiomatik: Wörterbuch der deutschen Redewendungen im Kontext*, De Gruyter, Berlin / Boston, 1040 S

Ж. В. Краснобаева-Чёрная,

*Донецкий национальный университет имени Василя Стуса,
кафедра общего и прикладного языкознания и славянской филологии*

ОНИМИЯ ЦЕННОСТНОЙ КАРТИНЫ МИРА (НА МАТЕРИАЛЕ УКРАИНСКОЙ, РУССКОЙ, АНГЛИЙСКОЙ И НЕМЕЦКОЙ ФРАЗЕМИКИ)

Статья посвящена определению универсальности и самобытности онимов на фраземном уровне ценностной картины мира в украинском, русском, английском и немецком языках. Ценностную картину мира позиционировано как осмысление мира человеком, его фрагментов и статуса человеческой личности в этом мире через оценочную категоризацию в оппозиции ценностей и неценностей. Онимы определены как ассоциаты с низкой фраземной активностью, которые в основном имеют в ценностной картине мира уникальное значение.

Ключевые слова: категоризация, оним, фразема, ценностная картина мира, ценность.

Zh. V. Krasnobaieva-Chorna,

*Vasyl' Stus Donetsk National University,
General and Applied Linguistics and Slavonic Philology Department*

ONYMIA OF VALUE PICTURE OF THE WORLD (BASED ON UKRAINIAN, RUSSIAN, ENGLISH AND GERMAN PHRASEMICS)

The article is devoted to the definition of versatility and originality of onyms on the phraseological level of the axiological world's image in Ukrainian, Russian, English and German. The phraseological level of axiological world's image in homo- and heterogeneous languages is the object of research. The phrasemes-representatives of values with the component-onym in Ukrainian, Russian, English and German are the subject of the study. The main method of research is parametric analysis of the semantic structure of phraseme with the accentuation of evaluative macrocomponent.

Analysis of the relation of components-onyms of the phraseme and the number of their values in the axiological world's image revealed the absolute dominance of uniqueness and, therefore, main correlation with one value. The exception is the onym *God* which demonstrates relatively high phraseological activity in all of the analyzed languages and reveals the relationship with the values of "life", "freedom", "truth", "verity", "money" and "happiness". The onyms *God* and *Mother of God* are labelled with positive, negative or diffuse assessment in Ukrainian phraseology. Thus, the components-onyms are the most unique on the phraseological level of the axiological world's image.

Key words: categorization, onym, phraseme, axiological world's image, value.

М. Парзулова,
 д-р филол. наук, проф.,
 Университет "Проф. д-р Асен Златаров"
 (Бургас, България)

ИМЕНА НА БЪЛГАРИ ОТ СЕЛО НОВА ИВАНОВКА, СВЪРЗАНИ С ПО-ВАЖНИ СЪБИТИЯ ОТ ИСТОРИЯТА НА БЕСАРАБИЯ

Статья посвящена историческим особенностям болгарских имен собственных, которые функционируют в селе Ивановка на Бессарабии. Автор анализирует важные исторические события, которые повлияли на ономастическое пространство Бессарабии и создали условия для функционирования имен собственных в политической, экономической, культурной и социальной жизни села Ивановка.

Ключевые слова: оним, ономастическое пространство, болгарские имена собственные, исторические события.

В историята на българското село Нова Ивановка (Одеска област) присъстват ярки събития, в които са взели участие жители на селото и за които днес разказват съвременниците ни с гордост по спомени на своите предци.

Обект на внимание в настоящата работа са събитията в Бесарабия, които ще бъдат представени в хронологическа последователност, и имената на българите, които са свързани с тях. **Целта** е да се посочат българските антропонимни следи в историята на Бесарабия в периода от средата на XIX до края на XX век.

Информацията, която е дадена тук, е ексцерпирана от исторически източници, от училищния архив в селото, от интервюиране на местни жители по време на експедицията на авторката на това изследване в с. Нова Ивановка през септември 2004 и януари 2005 г. Ще бъде представена в следния ред:

1. В Кримската война (1853-1856 г.) са взели участие *Дмитрий Василев* и *Родион Димитров* като членове на отряда на *Петър Громадов* (роден в Търново), сформиран в Болград през 1855г. [2, с.130]. Небезучастно е останало населението на селото: създавали се многочислени стопанско-вспомогателни отряди, осъществяващи ремонт и строителство на пътища, мостове, укрепления и окопи за действащата армия. Много от жителите на селото са предоставяли своите домове, в които са отседали руските полкове.

2. В Руско-турската война (1877-1878 г.) са участвали жители на селото: *И. Куцарев*, *З. Кискин* [8, с.176; 2, с. 143]. Според информирани източници *З. Кискин* доброволно е постъпил в армията вместо брат си. Загинал е при Шипченския проход. За проявен героизъм във войната *И. Куцарев* е бил награден с Георгиевски кръст [4, с. 5].

3. В Руско-Японската война, започнала през 1904 г., са участвали 12 души от 18, включени в състава на армията. Българите *В. Н. Стоянов*, *С. З. Неделчев* и *Г. Х. Николов* са загинали в полята на Манжурия [4, с. 9]. Днес за тяхната храброст свидетелства мемориален обелиск в Белгород-Днестровски, където техните имена са изписани с имената на всички загинали от Акерманския уезд. Останалите участници във войната са се върнали като инвалиди.

4. Революционните събития в Русия през 1905-1907 г. са оказали влияние върху живота на жителите от с. Нова Ивановка. В селото е бил образуван революционен кръжок, чиито членове са били 14 на брой. Сред тях българите са били

М. Г. Каранетров, И. Иович, М. Д. Волков, И. С. Мирчевский, П. Н. Кискин, К. И. Куцарев, К. И. Тодоров, Ф. С. Мирчевский, Г. Е. Станков, И. И. Иванов, А. Н. Парванов, П. С. Власов. Кръжокът се е обявил против съществуващия политически строй, издигал е въпроси, свързани с използване на държавна земя, която народът обработва, въвеждане в училищата на роден език, преобразуване на окръжните и губернските събрания така, че членовете на градските съвети да се избират на основата на всеобщо, равно, пряко и тайно гласуване. Пример за такова събрание е проведеното на 06.02.1906 г. , където едни от основните въпроси са били свързани с правото на всяка националност да има училище на роден език, право на безплатно обучение, откриване на средно училище и болница [5].

5. Първата световна война (1914-1918 г.) е запомнена от жителите с това, че в армията е било мобилизирано населението от мъжки пол от 18 до 50-годишна възраст. 45 не се върнали от фронта: 16 били убити, 12 умрели от раните си и 17 души са пропаднали без вест. В тяхна чест е издигнат паметник в селото през 1921 г. На него са посочени в три колони имената на всички тези смели българи. Вж. по-долу:

Пропаднали без вест

*Анастасий А.Кискин
Николай Н.Черкес
Степан Ф.Станков
Демян А. Станчев
Степан Ст.Стойанов
Андрей Ив.Арнаут
Матвей Ан.Поглубко
Димитрий Дим.Семенов
Павел Ст.Ханжи
Василий Григ.Поглубко
Иван Аф.Куцарев
Василий Дем.Власов
Яков Ст.Каранетров
Василий Мат.Кискин
Георгий Анд.Стойанов
Матвей Дим.Кискин
Зиновий Вас.Стаматов*

Убити

*Степан Д.Волков
Георгий Ив.Иванов
Николай Ив.Черкес
Василий Дим.Руда
Зиновий Ив.Стойков
Николай Вас.Стойанов
Георгий Ил.Станков
Николай Георг.Иванов
Дмитрий Феод.Петров
Илья Феод.Куцарев
Василий Ив.Иванов
Степан Ник.Парванов
Степан Петр.Ханжи
Димитрий Георг.Гърдев
Борис Хр.Джиганский
Димитрий Ан.Димов*

Умрели от рани

*Георгий П.Станков
Иван Ив.Иванов
Иван Ив.Тодоров
Степан П.Петков
Степан М.Станчев
Иван Прок.Иванов
Феодор Ст.Ханжи
Степан Г.Стойанов
Павел П.Станков
Георгий Ил.Стойков
Димитрий Куцарев
Петр Петр.Власов*

6. Революцията през 1917 г. След февруарската революция и падането на царизма както в цяла Русия, така и в Нова Ивановка започва борбата за земя. Осъществявало се е преразпределение на кулашките и църковните земи и раздаването им на малоимотните и обезземлените селяни. Преразпределението на земята не е било доведено до край, тъй като румънските войски са настъпвали към Бесарабия и в началото на февруари 1918 г. са завзели селото без бой, тъй като червеноармейските отряди в някои от бесарабските села са били поразени. Това е смутило жителите на село на Н. Ивановка, които въпреки, че са се въоръжавали не са успели да спрат окупантите. В един от червеноармейските отряди, защитавайки Южна Бесарабия е бил *Г. К. Сербинов.*

7. Румънска окупация (февруари 1918-1940). Установената румънска власт е сложила отпечатък не само върху културния живот на българите, но и върху основния маркер, определящ ги като малцинство – върху езика. Българите можели да говорят на родния си език единствено вкъщи, тъй като на обществени места се е забранявала комуникацията на български и руски.

През този период *Ивановка Болгарская* е станала *Ивановка-Булгара*. Обучението се е провеждало на румънски език. Използвани са били телесните наказания като начини за усвояване на учебния материал.

Най-ценното, което е поддържало духа на българина, което му е помагало да получи информация за рода си – книгите са били изгорени. Мястото на българските книги е било заето от литература само на румънски език. В държавните учреждения се назначавали само румънци, а по-късно и местни жители, знаещи добре румънски език.

От местното население се изземало оръжието, прибирали са и животните за нуждите на армията. Известни са имената на тези, които са отказвали да се подчиняват на румънските власти, за което били изтезавани, напр. *Н. Недов* и *М. Недов*. Младежта е дезертирала от армията.

През 1933 г. Ивановка Булгара е била преименувана в *Ivanesti Noi (Иванешти Нои)*, т.е. названието на селото е било румънизирано и по този начин се е осъществил процес на адаптация към румънската именна система.

На 26 юни 1940 г. правителството на СССР е отправило ултиматум до правителството на Румъния да освободи Бесарабската територия в продължение на 48 часа. Румъния не получила поддръжката на Германия и румънските власти са освободили земите на Бесарабия.

На 5 юли 1940 г. на общо събрание е бил избран Селски съвет, в състава на който влезли пет души. За председател на съвета е бил избран *А. Черкес*. Социално-икономическите преобразования са засягали предимно селското стопанство. Селският съвет е започнал да конфискува земите на църковния фонд и на кулаците (*Х. А. Джиганский, Н. И. Недов, Ф. Сербинков, Д. Г. Иванов, Станков*), които заедно със семействата си са били изселени в Сибир, Казахстан и в други слабо заселени региони на СССР [3, с.20].

8. Велика Отечествена война. Румънска окупация. Германия е нападнала Съветският съюз на 22 юни 1941 г. *Четиринадесет жители* на селото, предимно *българи*, се сражавали с враговете на фронта, трима от тях са загинали в боевете. На 22 юли 1941 г. румънските войски са окупирали Нова Ивановка. Били арестувани бившите представители на съветската власт - колхозниците. По време на окупацията са се забранявали всякакви събрания на български език.

9. На 20 август 1944 г. е започнала Ясо-Кишиневската операция. Благодарение на съкрушителния удар по противниковите войски на юг от Бендери войската на Трети украински фронт съвместно с частите на Втори украински фронт са достигнали до Бесарабия. На 25 август 1944 г. войската на Трети Украински фронт е освободила Нова Ивановка (вж. Бачинский и др. 1968).

До 1954 г. българите от Бесарабия не са били повиквани в редовете на Съветската армия. Официално се е считало, че жителите на Нова Ивановка не са участвали в бойните действия през 1941-1945 г. Но в един източник – “Книга памяти Украины: Одесская область” е посочено, че през 1941 г. в редовете на Червената армия е бил извикан българинът *Андрей Акимович Додиж* (роден 1911 г., българин по националност). През 1944 г. е пропаднал без вест. Друг българин – *Дмитрий Михайлович Янев* е бил разкъсан от граната, загинал на 07.06.1945 г. и погребан в Н. Ивановка [6, с. 42].

10. След 1944 г. започва периодът на възстановяване на селското стопанство. Колхозът “Красное знамя”, който е бил основан през 1940 г. (обединяващ 50 селски стопанства и ползвана от тях 353 ха земя) [1], през 1941 г. е бил затворен, и отново е започнал да се възстановява през 1946 г. През същата година са били организирани още

2 колхоза: “Шверник” с председател *П. П. Петков* и “Тимошенско” с председател *Д. П. Куцарев* [3, с. 23].

11. Гладът 1946-1947. Периодът на голодовката (от рус.) е съвпаднал с възстановяване на селското стопанство. Природните условия не са били в полза на земеделското стопанство. Добивите са били изключително ниски. Гладът е покосявал масово млади и стари. “През този период са починали изключително много хора, но колко точно не е известно, тъй като в Съветския съюз не са се афиширали тези факти, и всички данни старателно са се поправяли по необходимост. Но възрастните жители и досега помнят, че в един гроб са се погребвали цели семейства, защото не са достигали местата на гробището” [3, с. 23]. Няма българска фамилия, която да не е пострадала.

Заплахата от гладна смърт изчезва през есента на 1947 г. след прибирането на реколтата. Тогава се е появила и възможността за реално усилено възстановяване на селото.

12. В периода на социализма започва все повече да се развива селското стопанство. Увеличават се селскостопанските добиви и това е в пряка връзка с увеличаване броя на селскостопанските машини, на новата техника и с все по-добрата специализация на работещите в този сектор.

В селото за този период са построени: Дом на културата, развила се е художествената самодейност, имало две детски градини, средно училище. Спортът е бил изключително силно развит. В селото се е открила амбулатория, а по-късно болница с 25 места. В покрайнините на селото е имало стадион. Денонощно е работила пекарна, която е снабдявала хората с хляб. Съществувало е летище, откъдето можело да се купи билет за която и да е точка на СССР.

Населението е било заето във винзавода на совхоза “Комсомолец”. Имало е няколко цеха. Повече от 100 души са били заети в сферата на битовото обслужване (съществували са два шивашки цеха, общарски, цех за металоизделия, цех за ремонт на жилища, трикотажен цех).

Трайна следа в културата, науката, стопанството остават имената на *Константин Александрович Поглубко* (историк), *Нико Стоянов* (поет, журналист, публицист), *Пьотар Христофорович Кискин* (биолог).

13. Период на разпадане на СССР и получаване независимостта на Украйна – 24 август 1991 г. Характеризира се с изменения във всички сфери на обществения живот. След излизането на Новия Земеделски кодекс жителите получават правото да придобият земеделски парцели земя за въвеждане на селско фермерско стопанство. Едно от имената, с които се свързва земеделството в селото е на агронома – *Иван Петрович Сербин*.

Най-силната фирма на територията на с. Нова Ивановка е КФХ (рус. крестьянско-фермерское хозяйство) “Куцарев Ф.С.” по името на българина *Фьодор Семьонович Куцарев*.

Едно от имената, с които се гордеят новоивановци, е на техния съселянин – *Дмитрий Йоргачов* (инженер, кандидат на техническите науки, ръководител днес на предприятие “Одескабел”, заслужил работник на промишлеността на Украйна, лауреат на Държавната награда на Украйна в областта на науката и техниката).

Промени има и в образованието, респективно и в образователните програми. В училището се преподава български език. За най-младото поколение – българи в селото гордостта е тяхната учителка, *Таисия Фьодорова Денова* (по баща Терзи), която ги учи на книжовен български език. Тя е инициаторка и организаторка на музейния кът в

местното училище, представящо български предмети от бита (за селото и неговите жители вж. повече при [7]).

Като **заклучение** може да се каже, че българите от Нова Ивановка са вписали достойно имената си в историята на своето село, в историята на Бесарабия и са дали ценен принос за развитието на този край. Към днешна дата новоивановци продължават да участват в процесите на страната, в която живеят, и не са безразлични към промените, които стават в нея.

Литература

1. *Бачинский А. Д., Белобрадова А. Е. и др. Советский Придунайский край (1940-1945 гг.). Документы и материалы / А. Д. Бачинский, А. Е. Белобрадова и др.. - К.: Маяк, 1968.*
2. *Грек И., Червенков Н.. Българите от Украйна и Молдова. изд. къща “Хр.Ботев” / И. Грек, Н. Червенков. - София., 1993.*
3. *История села Новая Ивановка (Ески Кубей, колония Иваново, Ивановка Болгарская). - Новая Ивановка, 2004. Училищен архив.*
4. *Кискин Х. П., Поглубко К. А. История села Новоивановки (Болградский район, Одесская область) / Х. П. Кискин, К. А. Поглубко. - Новоивановка, 1966.*
5. *Кискин Х. П., Поглубко К. А. Новоивановка в 1905-1907 годах. в-к ”Дружба” / Х.П.Кискин, К.А.Поглубко. - Болград, бр.21, 19.П, 1966.*
6. *Книга скорби Украины. Одесская область. - Т. 2. - Риа “Аспект”. - Одесса, 2000.*
7. *Парзулова М. Село Нова Ивановка (Одеска област) в светлината на езиковата археология / М. Парзулова.. -, Одеса : Украинская Булгарика, 2006.*
8. *Поглубко К. Весна освобождения. 1878-1978 / К. Поглубко.. – Кишинев : Картя Молдовеняскэ, 1978.*

References

1. *Bachynsky`j, A. D., Belobradova, A. E. y` dr. (1968), Sovetsky`j Pry`dunajsky`j kraj (1940-1945 gg.). Dokumenty y` matery`aly, Mayak, Kyiv.*
2. *Grek, Y`., Chervenkov, N. (1993), B`lgary`te ot Ukrajna y` Moldova. y`zd. k`shha “Хr.Ботев” , Sofy`ya.*
3. *Y`story`ya sela Novaya Y`vanovka (Esky` Kubej, kolony`ya Y`vanovo, Y`vanovka Bolgarskaya) (2004), Novaya Y`vanovka.*
4. *Ky`sky`n, X. P., Poglubko, K. A. (1966), Y`story`ya sela Novoy`vanovky` (Bolgradsky`j rajon, Odesskaya oblast`), Novoy`vanovka.*
5. *Ky`sky`n, X. P., Poglubko, K. A. (1966)? Novoy`vanovka v 1905-1907 godax. v-k ”Druzhba” , Bolgrad, br.21, 19.П.*
6. *Kny`ga skorby` Ukrainy` . Odesskaya oblast` , (2000), Ry`a “Aspekt” , Odessa, T. 2.*
7. *Parzulova, M. (2006), Selo Nova Y`vanovka (Odeska oblast) v svetly`nata na ezy`kovata arxeology`ya, Ukray`nskaya Bulgary`ka, Odesa.*
8. *Poglubko, K. (1978), Vesna osvobozhdeny`ya. 1878-1978, Kartya Moldovenyaskэ, Ky`shy`nev.*

М. Парзулова,
Університет “Проф. д-р Асен Златаров”
(Болгарія)

ВЛАСНІ ІМЕНА БОЛГАРІВ СЕЛА НОВА ІВАНІВКА, ПОВ’ЯЗАНІ З ВАЖЛИВИМИ ПОДІЯМИ В ІСТОРІЇ БЕСАРАБІЇ

Статтю присвячено історичним особливостям болгарських власних імен, які функціонують в селі Іванівка на Бессарабії. Автор аналізує важливі історичні події, які вплинули на ономастичний простір Бессарабії і створили умови для функціонування власних назв у політичному, економічному, культурному й соціальному житті села Іванівка .

Ключові слова: оним, ономастичний простір, болгарські власні імена, історичні події.

М. Parzulova,
“Prof. Dr. Asen Zlatarov” University
(Bulgaria)

NOVA IVANOVKA SETTLEMENT’S BULGARIANS’ PROPER NAMES CONNECTED WITH IMPORTANT EVENTS OF BESSARABIAN HISTORY

The article is devoted to the historical features of Bulgarian proper names, which operate in the village of Ivanovka on Bessarabia. The author analyzes the important historical events which influenced the onomastic space of Bessarabia and created the conditions for the functioning of proper names in the political, economic, cultural and social life of the village of Ivanovka.

Key words: onym, onomastic space, Bulgarian proper names, historical events.

УДК 81’374.26

Я. П. Яремко,
д-р філол. наук, проф.,
Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка,
професор кафедри української мови

КОНОТАТИВНА СЕМАНТИКА В СУЧАСНОМУ ПОЛІТИЧНОМУ ТЕРМІНІ

У статті доведено, що адекватне тлумачення природи політичного терміна потребує динамічного трактування його семантики, відходу від абсолютизації певних ознак (однозначності, точної співвіднесеності з поняттям, відсутності конотації тощо). Окреслено особливості конотативного аспекту семантики політонімів-корелятивів.

Ключові слова: термін-політонім, семантика, конотативний компонент, антропоцентричність конотації.

Постановка наукової проблеми та її актуальність. Органічним і щоденним є зв’язок людини (соціуму) із суспільно-політичною сферою, репрезентованою відповідними лінгвістичними одиницями на позначення спеціальних (суспільно-політичних) понять – політонімами. Розглядаючи термінологію як невід’ємну частину

загальнолексичної системи мови, підкреслимо: у термінолексичній відбиваються не тільки системні зв'язки між компонентами на рівні гносеології, але й співвідношення між значеннями слів у терміносистемі та їх онтологічним змістом, що проявляється на соціальному та етнічному рівнях. Це потребує комплексного підходу до аналізу семантики терміна, тобто не лише у межах термінологічного поля, але й у тих ділянках, тих дискурсах, де термін набуває додаткових прагматичних характеристик.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Сучасне термінознавство стає відкритішим для багатьох принципово нових ідей стосовно своїх головних понять та категорій і поступово відходить від їх аксіоматизації, що важливо для вирішення як термінологічних, так і загальних проблем пізнання [1, с. 6]. Така аксіоматизація має місце, наприклад, у твердженні, що «для термінознавця слово – одиниця номінації, до якої приєднується поняття у вигляді значення. Істотним є те, що для термінознавців значення терміна вичерпується його денотативною і сигніфікативною спрямованістю. Конотації, як правило, відпадають» [6, с. 154]. Не входячи у дискусію щодо знакової природи словотерміна, зауважимо: у наведеному тлумаченні простежується певне самозаперечення, яке полягає, з одного боку, у трактуванні природи цієї лінгвістичної одиниці як однобічної (монолатеральної) сутності («одиниці номінації»), з іншого – за твердженням «значення терміна вичерпується його денотативною і сигніфікативною спрямованістю» бачиться визнання двобічної (білатеральної) сутності терміна-знака, який є матеріальним й ідеальним одночасно за своєю гносеологічною природою, номінацією загальної сутності предметів, явищ, чи, точніше, понять про ці предмети, явища. Також має місце ототожнення поняття із значенням, відношення між якими є потенційно асиметричними: у поняттєву структуру терміна включаються ті релевантні (родо-видові) ознаки, які дозволяють виокремити його з-поміж інших, окреслити його нішу (значущість) у терміносистемі. Натомість значеннєва структура апріорно є глибшою, мінливою, відтак значення терміна здебільшого не вичерпується його лексикографічним тлумаченням. Однак у наведеному вище положенні та подібних нам важить інше – відмова терміну у «праві на конотації», які у ньому, «як правило, відпадають».

Мета наукової розвідки – обґрунтувати закономірність виникнення у значеннєвій структурі політичного терміна конотативного компонента, його етнокультурну зумовленість, що проявляється у термінах-корелятах.

Виклад основного матеріалу. Вимога відсутності емоційно-експресивного забарвлення як обов'язкової ознаки «ідеального терміна» продиктована тим, що категорія конотативності з характерною для неї змістовою нечіткістю і структурною аморфністю суперечить іншій невід'ємній ознаці терміна – дефінітивності, що скерована на максимально точне розкриття наукового поняття. Абсолютизація цієї ознаки – відсутність конотативного компонента у структурі значення – входить у певну суперечність з теорією лінгвістичної відповідності В. фон Гумбольдта, згідно з якою «у кожній мові виявляється закладеним своє світобачення». Порівнюючи позамовну дійсність із цілиною, «яку належить обробити людській мислі», В. Гумбольдт зазначав: «Людина може наблизитись до цієї суто об'єктивної сфери не інакше, як характерним для неї способом пізнання і сприйняття, отже, тільки суб'єктивним шляхом» [2, с. 319]. Власне суб'єктивний, а не релятивістський характер пізнання спричиняє те, що омовленню здебільшого підлягають ті предмети, пізнання якщо стимулюється потребами соціуму і в характеристиці яких відбиті не стільки їх субстанціальні ознаки, скільки їх сприйняття певним соціумом. У процесі омовлення, як слушно зауважує В. Шаховський, на ряд понять «накладаються» емотивно-суб'єктивні сітки ставлень до тих предметів, які стоять за цими поняттями [9, с. 48]. Цими сітками особливо охоплені

підсистеми суспільно-політичної терміносистеми. Її компоненти активно циркулюють в загальнонародному середовищі і через його ставлення до тих чи інших реалій набувають закономірного конотативного забарвлення. Це ставлення лінгвалізується через інтерпретацію концептів, що корелюють на осі «прогресивне-регресивне», «добро-зло», «істинне-хибне» тощо, запрограмовуючи політоніми на відповідне емоційно-експресивне навантаження. Як результат, у структурі їх лексичного значення закономірно поєднуються семи, співвідносні із предметнопоняттєвою (денотативною) його частиною, і семи, у яких реалізується прагматична (конотативна) характеристика денотата. Таку амбівалентність семантики терміна підживлюють тенденції, характерні для сучасної суспільно-політичної термінології: з одного боку, закладене в її природі тяжіння до інтелектуалізації мови, що забезпечується оптимальною денотативно-сигніфікативною співвіднесеністю термінів, чіткістю поняттєвих структур, освоєнням нових концептів тощо; з іншого боку – закономірне поширення суспільно-політичної термінології в усіх сферах соціальної практики, функціювальна «розгерметизованість», створення власної «політичної картини світу» як відбитка самотнього політичного життя певного народу, його природного прагнення до самореалізації. Тож закономірно, що у «політичній картині світу» кожної національної спільноти поряд з універсальною, інваріантною частиною є і національноспецифічна, варіантна, зумовлена культурно-історичним та соціально-психологічними чинниками. Взаємодія цих частин розкривається шляхом порівняльно-зіставних досліджень різних мовних культур.

На такому підході свого часу загострював увагу Л. В. Щерба: «Світ, який нам дається у нашому безпосередньому досвіді, залишаючись завжди одним і тим же, осягається різними способами в різних мовах, навіть у тих, якими говорять народи, що являють собою певну єдність з огляду на культури... Порівнюючи детально різні мови, ми розбиваємо ілюзії, до яких нас привчає знання лише однієї мови – ілюзію, ніби існують стійкі поняття, які є однаковими для всіх часів і народів. У результаті виходить звільнення думки з полону слова, з полону мови і додається їй справжньої діалектичної науковості» [10, с. 69, 316-317].

Одним із засобів лінгвоментальної характеристики національних спільнот є конотативний аспект семантики політонімів-корелятивів, зокрема в українській та російській мовах. Цей аспект матеріалізується у: 1) власне конотативах, лексичні значення яких безпосередньо відбивають позитивну чи негативну прагматику найменування; 2) конотативах, семантика яких опосередковано відбиває позитивну чи негативну прагматику найменування. Першу групу утворюють терміни-інтернаціоналізми: *диктатура, демократія, соціалізм, еміграція, імпічмент* та ін., а також терміни, утворені на власномовній основі укр. *державність, вільнодумство, збори, громадський*, рос. *власть, победа, произвол, государственный*. Це слова здебільшого із сигніфікативним типом семантики. Відчутною у цій групі є питома вага термінів-антропонімів, пов'язаних із суспільно-політичною характеристикою людей: укр. *державник, благодійник, опозиціонер*; рос. *благотворитель, государственный, большевик*. Для термінів цього розряду характерний денотативно-сигніфікативний тип семантики, що дозволяє антропонімам репрезентувати як окремих індивідів (референт) цього класу, так і загальне поняття про нього.

З-поміж власне конотативів можна виокремити корпус слів, значення яких змодельовані тим чи тим етносом на основі оцінно-прагматичного сприйняття світу. Вони свідчать про загострену увагу етносу до певних явищ, їх ознак, а отже, маніфестують його лінгвоментальність. Під час перекладу таких слів частина сем

закономірно втрачається: укр. *незалежність, чужина, звитяга, соборність*: рос. *господствовать, свободолюбие, победа, единство*.

Конотативна семантика політонімів другої групи сформувалася шляхом:

а) метафоризації як різновиду вторинної номінації. З антропоцентричного погляду рушієм метафоризації є здатність людини порівнювати все нове для неї «за своїм образом і подобою» [7, с. 6], за тими стереотипами сприйняття дійсності, які можуть мати як універсальний характер, так і національно-специфічний. До мовних універсалій належать, наприклад, семантичні переходи соматичних найменувань у військову термінологію: укр. *голівка (міни)*, рос. *голівка*, англ. *head*, нім. *Kopf*, фр. *tête*; укр. *крило (літака)*, рос. *крыло*, англ. *wing*, ісп. *ala*. Втративши свою образність, ці так звані стерті метафори перетворилися на розчленовані спеціалізовані найменування;

б) розширення валентності мотивувальних слів в напрямку набуття як тотожної семантики (*епіцентр суспільної думки / эпицентр общественного мнения, прискорення економічного розвитку / ускорение общественного развития, архітектори політики / архитекторы политики*), так і диференційної: *помаранчева коаліція / чеченський фактор*);

в) перифраз, спільних для української та російської мов: *сталінсько-брежнєвський гегемонизм / сталино-брежневский гегемонизм* (на позначення періоду радянського правління), *дерев'яна (дубова) мова / деревянный (дубовый) язык* (на позначення офіційної мови тоталітарного суспільства). Засобом заперечення цієї «дерев'яної мови» [4, с. 15], чи новомови у пострадянський період стали перифрази, конотативна семантика яких у зіставлюваних мовах має виразне афективно-знижене забарвлення через наявність сем дифемічності, пейоративності тощо. Національно-своєрідний характер асоціацій як підґрунтя виникнення перифраз зумовлює індивідуальні засоби вираження конотативного змісту: якщо компонентами українських перифраз є відтопонімійні прикметники типу *московська імперія, московський вплив*, які в ролі інтенсифікаторів посилюють оцінно-негативну сему субстантивів внаслідок відомих історичних асоціацій, то до складу синонімійних російських перифраз такі слова не входять. Тут складниками перифрази здебільшого виступають лексеми з інгерентною мінус-конотацією [5, с. 197].

Антропоцентричність конотації проявляється і в тому, що на позначення одного і того ж денотата в межах однієї мови виникають перифрази різного конотативно-оцінного змісту. Так, у публіцистичних працях 90-х рр. ХХ ст. поширеними були описові звороти *в'язні сумління* і *«в'язні сумління»*, *соціалізм з людським обличчям* і *«соціалізм з людським обличчям»*, де лапки як своєрідні маркери увиразнюють іронічно-пейоративну конотацію наведених перифраз.

«Суспільно-політичний словник, – зауважує В. Жайворонок, – як одна з мікросистем загальнономовного словника народжується самою історією, суспільним життям. У ньому, як ніде, спостерігаються найнесподіваніші семантичні зрушення, саме він найактивніше реагує на різноманітні емотивно-оцінні характеристики предметів, явищ, ознак. Висунення у семантичній структурі слів на перший план соціально важливих (маркованих) значень демонструє об'єктивний розвиток політичного терміна» [3, с. 29]. Якраз сучасний політичний термін відбиває певну переоцінку цінностей, що відбувається в суспільно-політичній сфері. Підтвердження цього процесу – явище конотативної енантіосемії, що має різновекторне спрямування: зміна негативної конотації на позитивну (*бізнес / бизнес; підприємець / предприниматель; власник / собственник; пан / господин*) чи навпаки (*гегемон / гегемон; колективізація / коллективизация; атеїзм / атеизм; колгосп / колхоз*). Зауважимо, що така перекомотація може і не поширюватись на окремі соціальні

групи українського і російського суспільств, зберігаючи за словами конотативно-оцінне забарвлення, характерне для радянської ідеології. Виявом методологічної поліфонійності суспільно-політичної галузі з характерним для неї співіснуванням різних ідеологій, світоглядів тощо є виразна тенденція до відновлення чи перекомотації тих політонімів, які підлягали маргіналізації чи функціональному табу у радянський період, зокрема антропоніми, що характеризували людей за належністю до військових формувань: *мазепинець, петлюривець, махновець, упівець / белогвардеец, колчаковец, деникинец, власовец*.

При зіставному вивченні лексичних конотацій важливо враховувати не стільки індивідуальне лексичне значення ізольованих політонімів, скільки їх синтагматичні зв'язки у тексті, той культурно-історичний простір, у якому народилося і функціонує слово. Пор: укр. *патріот* «той, хто любить свою батьківщину, відданий своєму народові, готовий для них на жертви й подвиги» (СУМ VI: 97); рос. *патриот* «тот, кто любит своё отечество, предан своему народу, родине // *перен.* тот, кто предан чему-л., горячо любит что-л. Патриот Ленинграда. Патриот своего завода» [МАС III, с. 32-33]. Компонентний аналіз цих політонімів-корелятивів на рівні мови виявляє подібність, але не тотожність їх значень, оскільки сема «самопожертва» в українському слові є експліцитною, в рос. – імпліцитною. Також денотативний обсяг рос. *патриот* порівняно ширший за укр. відповідник, що підтверджує семантичний відтінок. Натомість додаткового конотативно-оцінного забарвлення українська лексема набуває на рівні мовлення, зокрема в публіцистичних працях І. Франка: «Скептично аналізуючи свій власний руський патріотизм, застосовую ту саму мірку й до патріотизму патентованих польських патріотів, якими не можу захоплюватись» [8, с. 30]. Звичайно, тип людей, у яких «повен рот України» (Росії, Польщі. . .), не є рідкістю в будь-якому соціумі, але найменування *патентовані патріоти* «ті, що сповідують показний, декларований патріотизм» породжене реаліями бездержавності, що була характерна для України і Польщі на зламі XIX – XX ст. і стосувалась українського й польського суспільств.

Висновки. Як засвідчують спостереження, конотативний компонент у семантиці політонімів є закономірним і поширеним явищем. Активно циркулюючи в загальнонародному середовищі, політоніми зазнають його постійного впливу шляхом різноманітних прагматичних характеристик предметів, явищ чи ознак. Сутність конотативного аспекту політонімів якраз і базується на емотивно-оцінному ставленні суб'єкта до об'єкта, що зумовлює закріплення у значенні терміна поряд з «раціональними» (предметно-поняттевими) семами і конотативних елементів. Тому конотативний компонент політонімів є важливим засобом пізнання «політичної картини світу» певного соціуму, його світосприйняття.

Література

1. *Алексеева Л. М.* Термин и метафора / Л. М. Алексеева. – Перм : Изд-во Перм, ун-та, 1998. – 250 с.
2. *Гумбольдт В. фон.* Избранные труды по языкознанию / В. фон Гумбольдт. – М. : Прогресс, 1984. – 397 с.
3. *Жайворонок В. В.* Сучасний суспільно-політичний словник: процес оновлення / В. В. Жайворонок // Історія, стан і перспективи розбудови української термінології. – К. : НМК ВО, 1992.
4. *Караулов Ю. Н.* Великий... могучий... многострадальный... / Ю. Н. Караулов // Неделя – 1989. – № 40. – С. 15.

5. Мінчак Г. Б. Перифраза як засіб заперечення новомови / Г. Б. Мінчак // Проблеми зіставної семантики. Випуск 5. – К., 2001.
6. Панько Т. І. Українське термінознавство / Т. І. Панько, І. М. Кочан, Г. П. Мацюк. – Львів : Світ, 1994. – 215 с.
7. Серебренников Б. А.. Роль человеческого фактора в языке: Язык и картина мира. / Б. А. Серебренников, Е. С. Кубрякова и др. М. : Наука, 1988. – 214 с.
8. Франко І. Дещо про себе самого / І. Франко // Вибрані твори: У 3-х томах. – Том третій. Літературознавство, публіцистика. Упорядник та редактор О. Баган. – Дрогобич, 2004. – 688 с.
9. Шаховский В. И. Соотноится ли эмотивное значение слова с понятием? / В. И. Шаховский // Вопросы языкознания. – 1987. – № 5. – С. 48.
10. Щерба Л. В. Языковая система и речевая деятельность / Л. В. Щерба. – М. : Наука, 1974.

References

1. Alekseeva, L.M. (1998), *Term and metaphor* [Termin i metaphora], Perm, 250 p.
2. Humboldt, V. fon. (1984), *Selected Works in Linguistics* [Izbrannyye trudy po yazykoznaniiyu], Progress, Moscow, 397p.
3. Zhayvoronyuk, V. V. (1992), *Modern socio-political dictionary: update process* // History and prospects of the development of the Ukrainian terminology [Suchasnyi suspilno-politychnyi slovnyk: protses onovlennya // Istoriya, stan i perspektyvy rozbudovy ukrayinskoyi terminolohiyi], NMK VO, Kyiv.
4. Karaulov, Yu. N. (1989), *Great... mighty... suffering...* [Velykyy... mohuchy... mnohostradalnyy], Nedelya, No. 40, p.15.
5. Minchak, H. B. (2001), *Paraphrase as a means of a newspeak denial* [Peryphraza yak zasib zaperechennya novomovy], Problemy zistavnoyi semantyky, Kyiv, No. 5, pp. 35-43.
6. Panko, T. U., Kochan, I. M., Matsyuk, H. P. (1994), *Ukrainian terminology* [Ukrayinske terminoznavstvo], Svit, Lviv, 215p.
7. Serebrennikov, B. A., Kubryakova, E. S. (1988), *Role of a human factor in a language* [rol' chelovecheskoho faktora v yazyke: Yazyk i kartina mira], Nauka, Moscow, 214p.
8. Franko, I. (2004), *Something about myself* [Deshcho pro samoho sebe], Literaturoznavstvo, publitsystyka, Drohobych, 688p.
9. Shakhovskyy, V. I. (1987), *Does the correlative meaning of the word refer to the concept?* [Sootnositsya li emotivnoye znacheniye slova s ponyatiyem], Voprosy yazykoznaniiya, No. 5, p. 48.
10. Shcherba, L. V. (1974), *Language system and speech activity* [Yazykovaya sistema i rechevaya deyatelnost], Nauka, Moscow.

Я. П. Яремко,

*Дрогобычский государственный педагогический университет
имени Ивана Франко,
кафедра украинского языка*

КОННОТАТИВНАЯ СЕМАНТИКА В СОВРЕМЕННОМ ПОЛИТИЧЕСКОМ ТЕРМИНЕ

Статья посвящена адекватной трактовке природы термина, которая требует динамического понимания его семантики, отхода от абсолютизации некоторых признаков (моносемантики, отсутствия коннотации). В статье представлены национальные особенности коннотативного аспекта терминов-коррелятов.

Ключевые слова: термин-политоним, семантика, коннотативный аспект, антропоцентричность коннотации.

Ya. P. Yaremko,

*Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University,
Ukrainian Language Department*

CONNOTATIVE SEMANTICS IN A MODERN POLITICAL TERM

The article is devoted to the adequate interpretation of the term's nature, which requires the dynamic treatment of its semantics, setting off the defiance of this language unit contradiction, including some of its absolute features (monosemantics, definite relationship with a denotation, absence of connotation). It is caused by the variability of the knowledge about the concept of a confident sphere. National peculiarities of the connotative aspect of the terms-correlyatives are outlined in the article.

Expanding the research paradigm – from linguocentric (structural) to the anthropocentric (ethnocentric) reveals discursive essence of the term *politonim*, its features and functions in a real communicative process. It enables to describe not only lingual but also ideological and cultural coding system in the political terminology.

Key words: term-politonim, semantics, connotative aspect, anthropocentricity of connotation.

УДК 811.161.2'373.611

О. М. Андрішко,

*магістр філології,
ТОВ "Інтерфлекс" (м. Дніпро)*

НАЗВИ АСТЕРОЇДІВ, УТВОРЕНІ ЛЕКСИКО-СИНТАКСИЧНИМ СПОСОБОМ

У статті вперше у вітчизняній дериватології розглянуто лексико-синтаксичне творення назв астероїдів, прослідковано їхню етимологію, закономірності та особливості творення. Також з'ясовано, що лексико-синтаксичний словотвір (зрощення) може поєднуватися з іншими способами: суфіксацією, словоскладанням, телескопією, абрєвіацією.

Ключові слова: лексико-синтаксичний спосіб словотворення, зрощення, астероїд, етимологія.

Вступ. Уже давно існує думка про те, що мова подібна до живого організму. Із цим важко не погодитися, зважаючи на постійну мовну динаміку. Одні слова, що ще вчора були звичні й широкоживані, сьогодні або завтра можуть перейти в розряд історизмів чи архаїзмів. Натомість з'являється багато неологізмів, часто утворених за колись рідкісними зразками. Набули поширення і такі способи словотвору, як телескопія, графікація, креація, гендіадис тощо. Серед них останнім часом помітно активізувався лексико-синтаксичний спосіб, або зрощення. В українському мовознавстві немає однозначної думки щодо виокремлення його в самостійний спосіб словотвору, оскільки частина дослідників розподіляє слова-зрощення між композитами та юкстапозитами, визначаючи таким чином лексико-синтаксичні утворення як різновид слово- чи основоскладання. Втім, зрощення все ж варто розглядати як самодостатній спосіб словотвору, зважаючи на ряд відмінностей порівняно з вищенаведеними способами (наприклад, поєднання словосполучення в одне слово, часто – зі зміною значення; один наголос; творення на основі переважно підрядних словосполучень; зміна лексичного значення новотвору), а також на значну увагу до його різновиду – голофразису. В цій статті ми розглядатимемо зрощення як самостійний спосіб словотворення.

Постановка наукової проблеми та її актуальність. Лексико-синтаксичним способом частіше утворюються загальні назви (*вічноюний, сьогодні, болиголов, натщесерце*), а з власних – переважно прізвища (*Давиборці, Панібудьласка, Чимшит, Цабєрєбий*), топоніми (*Гуляйполе, Новоград-Волинський*) та деякі ергоніми.

Інші власні назви-зрощення менш досліджені, особливо це стосується космонімів – назв небесних тіл, які мали б становити чималий інтерес для дериватологів, але, на жаль, досліджень у цій царині не так уже й багато. Здебільшого добре вивчено наукові й народні назви сузір'їв і зірок, галактик тощо (О. Карпенко, О. Богуш, Н. Дейниченко, Л. Лиманчук, Л. Зубар, А. Соломахін). Словотвір астероїдів, яких на сьогодні нараховується понад 500 тисяч (значна частина з них має назви), взагалі майже не досліджений, не кажучи вже про вивчення назв, утворених лексико-синтаксичним способом.

Мета: дослідити назви астероїдів, утворені лексико-синтаксичним способом. Мета передбачає такі завдання:

- 1) з'ясувати семантичну природу назв астероїдів;
- 2) класифікувати назви-зрощення астероїдів відповідно до їхнього походження;
- 3) виявити нетипові моделі словотворення в межах дослідження.

Об'єкт дослідження: словотвір астероїдів.

Предмет дослідження: назви астероїдів, утворені лексико-синтаксичним способом словотвору (зрощенням).

Опис фактичного матеріалу та методів дослідження. Найбільшим на сьогодні довідником назв астероїдів є праця німецького астронома Л. Шмаделя "Dictionary of Minor Planet Names". Також у статті використано матеріали спеціалізованих інтернет-ресурсів. Основним методом дослідження є описовий і кількісний.

Цінність отриманих результатів: Ця стаття фактично є першою спробою такого дослідження у вітчизняному мовознавстві.

Виклад основного матеріалу. В астрономії вивчення цих небесних тіл почалося з XIX ст. Вчені шукали підтвердження правила Тиціуса-Бодє, за яким відстань планет

від Сонця підпорядковується закону геометричної прогресії. Астрономи визначили, що між Марсом і Юпітером теж має бути планета, яка тоді отримала назву Фаетон. У 1801 р. італієць Дж. Піацці випадково відкрив перший астероїд на місці Фаетона. Знайдену планету згодом назвали Церерою на честь давньоримської богині. Згодом астрономи переконалися в хибності гіпотези щодо Фаетона й натомість виявили велику кількість малих планет, що відомі тепер під назвою “Кільце астероїдів”, а ще пізніше подібні тіла стали знаходити і в інших місцях Сонячної системи.

Власне термін “астероїд” запропонували в 1802 р. відомий астроном В. Гершель і композитор Ч. Берні. Донедавна синонімом до слова “астероїд” була “мала планета”, але нині вона офіційно більше не використовується, хоча ми будемо вживати її у статті задля уникнення лексичних повторів.

Перші астероїди називали жіночими іменами, але згодом виявилось, що імен для цих небесних тіл не вистачить (саме тому сьогодні багато малих планет мають лише специфічні позначення, а не назви). Пізніше ці космічні об’єкти стали називати чоловічими іменами, а також топонімами, ергонімами тощо.

Першим астероїдом, назва якого утворена лексико-синтаксичним способом, був 1377 Робербоа – на честь інженера. Всього нами досліджено 15 тисяч назв, із яких виокремлено зрощення та погруповано їх за походженням.

Таблиця 1

Астероїди, назви яких утворені лексико-синтаксичним способом

Названо на честь	Кількість
Фізиків та астрономів	488
Інших учених	220
Співробітників обсерваторій і т. п.	110
Родичів і друзів дослідників	66
Письменників	54
Акторів	40
Вчителів	34
Музикантів і співаків	32
Художників	20
Пілотів і космонавтів	19
Видатних історичних постатей	18
Журналістів	18
Композиторів	16
Спортсменів	12
Кінорежисерів	9
Меценатів і філантропів	9
Літературних персонажів	9
Архітекторів	4
Скульпторів	4
Філософів	3
Інших осіб та героїв	48
Топонімів та ергонімів	32
Біонімів	5
Точна етимологія не встановлена	86
Крилатих висловів	1
Всього	1357

Назви астероїдів-зрошень, що утворені від імен та прізвищ фізиків та вчених в інших галузях, ми, зважаючи на обмежений обсяг статті та значний обсяг матеріалу в цих категоріях, подаємо не повністю, а виокремлюємо лише ті номінації, в основі яких – імена відомих осіб.

Астероїди, назви яких утворені від імен та прізвищ родичів дослідників, співробітників обсерваторій, планетаріїв тощо ми не аналізуватимемо. За бажанням назви з цього списку та їхню етимологію можна знайти у вищезазначеному довіднику Л. Шмаделя й на спеціалізованих інтернет-ресурсах.

Отже, назви астероїдів, утворені лексико-синтаксичним способом, походять від імен:

1) астрономів і фізиків: *5102 Бенфранклін* – **Бенджамін Франклін** (1706-1790) – фізик (досліджував електричну природу блискавки), дипломат, письменник, один із засновників США; *10786 Робертмаєр* – **Юліус Роберт фон Маєр** (1814-1878) – фізик, обґрунтував перший закон термодинаміки; *13093 Вольфгангпаулі* – **Вольфганг Паулі** (1900-1958) – лауреат Нобелівської премії з фізики (1945 р.);

2) інших учених: *6542 Жаківкусто* – **Жак-Ів Кусто** (1910-1997) – дослідник Світового океану, винахідник акваланга; *6547 Василькаразін* – **Василь Каразін** (1773-1842) – український хімік та агроном, засновник Харківського університету; *8525 Нільсабель* – **Нільс Абель** (1802-1829) – всесвітньовідомий норвезький математик, з 2003 року щорічно вручається премія його імені; *9447 Жульборде* – **Жуль Жан-Батист Венсан Борде** (1870-1961) – імунолог, лауреат Нобелівської премії з медицини (1919 р.), учень І. Мечникова; *9677 Гоулденгопкінс* – **Фредерік Гоулден Гопкінс** (1861-1947) – лауреат Нобелівської премії з медицини (1929 р.); *9681 Шервудровленд* – **Френк Шервуд Ровленд** (1927-2012) – лауреат Нобелівської премії з хімії (1995р.); *11332 Джеймсватт* – **Джеймс Ватт** (1736-1819) – винахідник-механік, творець парової машини, на його честь також названо одиницю потужності – ват (Вт); *12838 Адамсміт* – **Адам Сміт** (1723-1790) – шотландський економіст, засновник сучасної економічної теорії; *12356 Карлшеєле* – **Карл Шеєле** (1742-1786) – видатний хімік, першовідкривач хлору, молібдену, барію, гліцерину, перманганату калію, сірководню, багатьох кислот та інших сполук;

3) письменників: **Омар Хайям** (1048-1113) – великий перський (іранський) поет, філософ, науковець; **Божена Немцова** (1820-1862) – відома чеська письменниця; **Артур Міллер** (1915-2005) – американський драматург і прозаїк, лауреат Пулітцерівської премії, автор п'єси «Смерть комівояжера», **Олексій Толстой** (1882-1945) – прозаїк, автор фантастичних романів «Гіперболоїд інженера Гаріна», «Аеліта», казки «Пригоди Буратіно»; **Ієн Бенкс** (1954-2013) – прозаїк, автор роману «Осина фабрика»; **Роберт Бернс** (1759-1796) – видатний шотландський поет; **Роберт Гайнлайн** (1907-1988) – всесвітньо відомий письменник-фантаст, автор романів «Зоряний десант», «Чужинець у чужій країні» та ін.; **Льюїс Керролл** (справжнє ім'я – Чарльз Доджсон, 1832-1898) – англійський письменник, науковець, філософ, автор твору «Аліса в Дивокраї»; **Артур Конан Дойл** (1859-1930) – прозаїк, автор «Пригод Шерлока Холмса», роману «Загублений світ» та ін.; **Еміль Золя** (1840-1902) – прозаїк, яскравий представник натуралізму, автор циклу романів «Ругони-Маккари», **Герман Гессе** (1877-1962) – всесвітньовідомий прозаїк, класик літератури ХХ століття, Нобелівський лауреат, автор романів «Гра в бісер», «Степовий вовк»; **Жорж Санд** (справжнє ім'я – Аврора Дюдеван, 1804-1876) – французька письменниця; **Олдос Гакслі** (1894-1963) – англійський прозаїк, автор антиутопії «Прекрасний новий світ»; **Айн Ренд** (справжнє ім'я – Аліса Розенбаум, 1905-1982) – автор роману «Атлант

розправив плечі»; **Анатоль Франс** (справжнє ім'я – Франсуа Тібо, 1844-1924) – Нобелівський лауреат, автор роману «Острів пінгвінів»; **Оскар Вайлд** (1854-1900) – прозаїк, автор роману «Портрет Доріана Грея»; **Умберто Еко** (1932-2016) – італійський прозаїк, філософ, автор романів «Ім'я троянди», «Маятник Фуко», «Острів напередодні»; **Макс Фріш** (1911-1991) – швейцарський прозаїк і драматург: 3095 *Омархайям*, 3526 *Джефбел*, 3628 *Божнемцова*, 3769 *Артурміллер*, 3771 *Алексейтолстой*, 4537 *Валгрирасп*, 4764 *Джонбергарт*, 5008 *Міядзавакений*, 5099 *Іенбенкс*, 5516 *Джовільямсон*, 5739 *Робертбернс*, 5748 *Дейвбрін*, 5860 *Дінкуни*, 6312 *Робгайнлайн*, 6584 *Людекпесек*, 6794 *Масуїсакура*, 6921 *Джейнджейкобз*, 6983 *Комацусакуо*, 6984 *Льюїскерролл*, 7016 *Конандойл*, 7758 *Поландерсон*, 7910 *Алексола*, 7935 *Бенпфенольйо*, 8096 *Емільзоля*, 8611 *Юдітголдгабер*, 8726 *Масамотоназу*, 8741 *Судзукісузуко*, 9482 *Рубендаріо*, 9604 *Беллаванзуйлен*, 9704 *Георгбікман*, 9762 *Германгессе*, 9778 *Ізабельальєнде*, 10215 *Лавільдемірмо*, 10250 *Гейлагаазе*, 10733 *Жоржсанд*, 10758 *Олдосгакслі*, 10895 *Айнренд*, 11166 *Анатольфранс*, 11245 *Гансдерейк*, 11254 *Конкогекісуї*, 11588 *Готфрідкеллер*, 11736 *Вікторфішл*, 12211 *Арношмідт*, 12258 *Оскарвайлд*, 12381 *Г'югоклаус*, 12617 *Ангелуссілезіус*, 12811 *Рітоністерн*, 13024 *Конрадфердинанд*, 13069 *Умбертоєко*, 13127 *Єрунброверс*, 13130 *Ділантомас*, 14365 *Жанполь*, 14366 *Вільгельмраабє*, 14836 *Максфріш*, 14969 *Віллакартер*;

4) акторів: астероїди 8621-8627 названі на честь виконавців головних ролей у науково-популярному серіалі «**Теорія Великого вибуху**», астероїди 9617-9622 – на честь учасників британської комік-групи «**Monty Python**» (назву колективу, до речі, носить астероїд 13681 Монті Пайтон), з яких найвідомішими є **Террі Гілліам** (н. 1940 р.) – актор і режисер комедійних і фантастичних стрічок («Імаджинаріум доктора Парнаса», «Брати Грімм») та **Джон Кліз** (н. 1939 р.) – актор і сценарист, володар премії «Еммі»; **Вільям Голден** (1918-1981) – лауреат премій «Оскар» та «Еммі»; **Грейс Келлі** (1929-1982) – американська актриса, княгиня Монако; **Керрі Грант** (1904-1986) – один із найкращих акторів ХХ ст.; **Том Генкс** (н. 1956 р.) – відомий актор, володар премій «Оскар» та «Золотий глобус», виконавець головних ролей у фільмах «Форест Гамп», «Зелена миля», «Врятувати рядового Раяна»; **Робін Вільямс** (1951-2014) – видатний комічний та драматичний актор, володар багатьох престижних кінопремій; **Томас Шон Коннері** (н. 1930 р.) – один із найкращих акторів сучасності, відомий за роллю Джеймса Бонда: 2829 *Бобгоуп*, 3237 *Вікторплатт*, 4535 *Адамкаролла*, 5675 *Євгенійлебедев*, 6764 *Кіріллавров*, 6880 *Юїгаямі*, 7730 *Сергерасимов*, 7779 *Сьюзанрінг*, 7905 *Юзоітамі*, 8299 *Теалеоні*, 8347 *Лаллаворда*, 8621 *Джимпарсонс*, 8622 *Майємбієлік*, 8623 *Джоннігалакі*, 8624 *Кейлікуоко*, 8625 *Саймонгелберг*, 8626 *Меліссаройч*, 8627 *Куналнаяр*, 9339 *Кімновак*, 9340 *Вільямголден*, 9341 *Грейскеллі*, 9342 *Керрігрант*, 9617 *Грехемчепмен*, 9618 *Джонкліз*, 9619 *Террігілліам*, 9620 *Ерікайдл*, 9621 *Майкллейлін*, 9622 *Терріджонс*, 10865 *Тельмарубі*, 11548 *Джеррільюїс*, 12769 *Кандакуренаї*, 12819 *Томгенкс*, 12819 *Робінвільямс*, 13070 *Шонконнері*, 13133 *Жандеклер*, 13439 *Френкітомас*, 13441 *Янмерлін*, 13446 *Елмаркім*, 13448 *Едбрайс*, 13449 *Маргаретгарленд*.

5) кілька десятків малих планет названі на честь учителів та викладачів вишів, переважно фахівців із точних і природничих дисциплін, які зробили внесок у розвиток фізики, астрономії, математики, хімії тощо або підготували переможців престижних міжнародних наукових конкурсів: 3609 *Лілокетай*, 4525 *Джонбауер*, 5032 *Конрадгірш*, 5052 *Ненсірут*, 5189 *Фон'юнкван*, 6452 *Джонойлер*, 7077 *Шерманшульц*, 8126 *Ченвейнам*, 8417 *Ленстейлор*, 9091 *Ішидатакакі*, 9435 *Одафукаші*, 10289 *Джефперрі*,

10576 Франкобрессан, 12366 Луїзапла, 12411 Таннокайо, 12412 Мачізахі, 12644 Робертвілінга, 12872 Сьюзістівенс, 12878 Ернешіллер, 12880 Джуліягреді, 12881 Снею, 13224 Такамацура, 13557 Ліветрювант, 13928 Ааронроджерс, 14111 Кімамос, 14114 Рендірей, 14119 Джонпринс, 14135 Сінтіяленг, 14153 Даянкеплейн, 14157 Памеласобей, 14158 Аландерсон, 14172 Аманолівер, 14174 Деборасмолл, 14734 Сьюзанстокер.

6) музикантів і співаків: **Володимир Висоцький** (1938-1980) – видатний бард, поет, актор українського походження; **Анна Герман** (1936-1982) – всесвітньовідома польська співачка; **Френсіс Заппа** (1940-1993) – американський гітарист; **Джеймс (Джиммі) Гендрікс** (1942-1970) – американський музикант, визнаний найкращим гітаристом усіх часів; «**Лед Зепелін**» – британський рок-гурт, один із найкращих і найуспішніших в історії світової музики; **Глен Міллер** (1904-1944) – американський тромбоніст; **Рей Браун** (1926-2002) – джазовий контрабасист; **Святослав Ріхтер** (1915-1997) – український піаніст; **Борис Зайцев** (1925-2000) – співак, народний артист України; **Гедді Лі** (н. 1953 р.) – канадський рок-музикант, один із найвідоміших бас-гітаристів: 2374 Владвисоцький, 2519 Аннатерман, 3834 Заппафренк, 4479 Чарліпаркер, 4738 Джиммігендрікс, 4749 Ледзепелін, 5062 Гленміллер, 5634 Вікторборте, 5840 Рейбраун, 5892 Майлздевіс, 6007 Білліеванс, 6083 Джейніраблєм, 6705 Рінакетті, 6980 Куїсакамото, 7451 Ізабельюр'єва, 8149 Колменгоукінс, 8326 Полклінг, 8903 Полкрукшанк, 9014 Святоріхтер, 9148 Борисзайцев, 9205 Еддіволлі, 10426 Чарліроуз, 11067 Грінненсі, 11581 Філіпдеягер, 11585 Орландолассус, 12272 Гедділі, 12275 Марсельгоффін, 12637 Густавлеонтардт, 12640 Райнбертделеув, 12645 Якоброзамс, 13644 Ліннадерсон, 14980 Густавбром.

7) художників: **Квентін Массейс** (1465/1466-1530) – фламандський художник; **Рафаель Санті** (1483-1520) – великий живописець епохи Відродження, автор «Сікстинської мадонни»; **Йозеф Чапек** (1887-1945) – чеський художник і письменник, винахідник слова «робот»: 3570 Уесунь, 6015 Пауларего, 6938 Сонятерк, 8186 Фумікоцукімото, 9569 Квентінмассейс, 9857 Рафаелосанті, 10187 Норманроквелл, 10586 Янстеен, 10934 Польделво, 11242 Франкпост, 11848 Польлука, 11854 Людвіріхтер, 13329 Девідгарді, 13330 Дондевіс, 13520 Фелісьєнропс, 13562 Робертлтон, 14060 Патерсонівен, 14338 Шібакукан, 14449 Канаїносака, 14976 Йозефчпек.

8) космонавтів і пілотів: астероїди 8022-8032 названі на честь пілотів експериментального суборбітального літака Х-15, зокрема, **Джозефа Вокера** (1921-1966) – першого пілота, що подолав висоту 100 км; **Олексій Леонов** (н. 1934 р.) – перша людина, що вийшла у відкритий космос; **Герман Титов** (1935-2000) – друга людина в космосі: 7616 Готоюкіші, 8022 Скотткросфілд, 8023 Джозефвокер, 8024 Робертвайт, 8025 Форестпетерсон, 8026 Джонмаккей, 8027 Роберттрансворт, 8028 Джоінгл, 8029 Мілтонтомпсон, 8030 Вільямнайт, 8031 Вільямдейна, 8032 Майкладамс, 9512 Фейджунлонг, 9517 Ніхайшенг, 9533 Олексійлеонов, 10015 Валенлебедеєв, 11430 Лодевейкберг, 13010 Германтитов, 13808 Дейввільямс.

9) видатних історичних постатей: **Володимир Святославович** (960-1015) – Великий князь Київський, хреститель Русі; **Джон Адамс** (1735-1826) – другий президент США; **Мати Тереза** (справжнє ім'я – Агнеса Бояджіу, 1910-1997) – католицька черниця, лауреат Нобелівської премії миру; **Марк Аврелій** (121-180) – римський імператор, філософ; **Йоган Моріц** (1604-1679) – князь, фельдмаршал, будівничий Бразилії; брати **Орвіл** (1867-1912) і **Вілбур Райт** (1871-1948) – піонери авіації, авіаконструктори; **Анна Фройд** (1895-1982) – дочка Зигмунда Фрейда, психолог, засновник дитячої психоаналітичної психології; **Якоб де ле Мер** (1585-1616) – мореплавець, першовідкривач

деяких островів у Тихому океані; **Станіслав Конюхов** (1937-2011) – український ракетоконструктор, Герой України; 2133 *Франсرایт*, 2967 *Володисвят*, 3726 *Джсонадамс*, 4200 *Шизукагозен*, 4390 *Мадретереза*, 4524 *Барклайдетоллі*, 4896 *Томогозен*, 6859 *Датемасамуне*, 7447 *Маркаврелій*, 9258 *Джонполджонс*, 11103 *Мікрупп*, 11238 *Йоганморіц*, 11246 *Орвілرایт*, 11247 *Вілбуррайт*, 11299 *Аннафройд*, 11772 *Якобделемер*, 12164 *Ловеллтрін*, 13005 *Станконюхов*.

10) журналістів: **Мілена Єсенська** (1896-1944) – редактор журналу, перекладач творів Франса Кафки: 6441 *Міленаєсенська*, 6658 *Акіраабе*, 7093 *Джонлік*, 7197 *П'єроанджела*, 7835 *Майронкоуп*, 8462 *Гейзелсірс*, 8811 *Вальтеримадель*, 8882 *Сакаєтамура*, 9074 *Йосукейюшида*, 9745 *Шинкенвада*, 9891 *Стівенсміт*, 9983 *Рікфінберт*, 10568 *Йошітанака*, 11122 *Елізколомбіні*, 12134 *Гансфрідеман*, 13212 *Джейлено*, 13325 *Валерінатаф*, 14412 *Вольфлєвські*.

11) композиторів: **Гуго Вольф** (1860-1903) – австрійський композитор і критик; **Карл Льове** (1796-1869) – німецький композитор, співак і диригент: 3081 *Мартінюбог*, 3457 *Арненордгейм*, 5174 *Гуговольф*, 5463 *Денвелієр*, 5945 *Роупупроуч*, 6058 *Карлнільсен*, 6829 *Шармавідор*, 7578 *Георгбом*, 7625 *Луїспор*, 9329 *Ніколаймедтнер*, 9331 *Фаннігензел*, 10095 *Карлльове*, 11019 *Гансрот*, 12363 *Морінморо*, 13088 *Філіппортєра*, 13602 *П'єрбулез*.

12) спортсменів: **Джек Робінсон** (1919-1972) – видатний бейсболіст, перший афроамериканець у Головній бейсбольній лізі; **Вішванатан (Віші) Ананд** (н. 1969 р.) – чемпіон світу з шахів; **Енді Мюррей** (н. 1987 р.) – олімпійський чемпіон з тенісу (2012, 2016), переможець багатьох престижних змагань; **Джеймс Овенс** (1913-1980) – легкоатлет, чотиразовий олімпійський чемпіон, герой Берлінської олімпіади (1936); **Домінік Гашек** (н. 1965 р.) – хокеїст, олімпійський чемпіон, дворазовий володар Кубка Стенлі; **Йозеф «Пепі» Біцан** (1913-2001) – найкращий чеський футболіст усіх часів; **Кім Клейстерс** (н. 1983 р.) і **Жустін Енен** (н. 1983 р.) – видатні бельгійські тенісистки, колишні перші ракетки світу; **Ленс Армстронг** (н. 1971 р.) – велогонщик, семиразовий переможець «Тур де Франс», пізніше звинувачений у вживанні допінгу: 4319 *Джєкіробінсон*, 4538 *Вішіананд*, 5441 *Ендімюррей*, 6758 *Джєссіовєнс*, 8217 *Домінікгашек*, 9518 *Роббінейш*, 1063 *Пєпібіцан*, 11947 *Кімклейстерс*, 11948 *Жустіненєн*, 12373 *Лєнсармстронг*, 12413 *Джєннівєйр*, 13553 *Мєсаакікояма*.

13) кінорежисерів: **Фелікс Соболев** (1931-1984) – український режисер-документаліст, Заслужений діяч мистецтв України, відомий за фільмом «Я та інші»; **Володимир Шевченко** (1929-1987) – український режисер-документаліст, автор всесвітньо відомого фільму «Чорнобиль. Хроніка важких тижнів» (1986), помер від променевої хвороби; **Інгмар Бергман** (1918-2007) – видатний режисер, класик кінематографу минулого століття, лауреат премії «Оскар» та багатьох інших престижних відзнак: 3714 *Кєнрєссєлл*, 3570 *Уссунь*, 5359 *Мєркзєхєрєв*, 5940 *Фєлєксєбєлєв*, 6684 *Вєлєдшєвчєнкє*, 8664 *Грєгорієрїхтєрс*; 9081 *Гідєякєно*, 10379 *Інгмєрбєргмєн*, 14349 *Нікітємєхєлкєв*.

14) філантропів і меценатів: **Клаус Чіра** (1940-2015) – підприємець, співзасновник компанії SAP та фундації Клауса Чіра: 4384 *Гєнрїбул*, 5539 *Лїмпор'єн*, 6906 *Джєнмїллз*, 6911 *Нєнсїгрїн*, 8005 *Альбінадїєбє*, 9261 *Пєттїтємпсєн*, 11431 *Кєрєлбєшє*, 12050 *Г'ємкрєнєйн*, 13028 *Клєусчїрє*.

15) літературних персонажів А. Конан Дойла, Л. Керролла, І. Ільфа та Є. Петрова, Г. Кнудсєнє: 5050 *Доктєрвєтсєн*, 6042 *Чєшїркєт*, 6736 *Мєрчгєйр*, 7113 *Остєпбєндєр*, 8535 *Пєллєсвєнслєс*, 8537 *Бїллєхбулл*, 8889 *Мєктєртл*, 9781 *Джєбдєжєббїрд*, 14941 *Тємсвїфт*.

16) архітекторів: 5518 *Маріоботта*, 9221 *Вул'янджонг*, 10827 *Доїказунорі*, 11569 *Вірджилсміт*.

17) скульпторів: **Адам Крафт** (між 1455 і 1460 – 1509) – відомий німецький скульптор епохи пізньої готики; **Ігнац Гюнтер** (1725-1775) – німецький скульптор епохи бароко: 6146 *Адамкрафт*, 6148 *Ігнацгюнтер*, 6246 *Комуротору*, 6768 *Матіасбраун*.

18) філософів: **Рудольф Штайнер** (1861-1925) – основоположник антропософії; **Девід Гартлі** (1705-1757) – основоположник асоціонізму (асоціативної психології): 10356 *Рудольфштайнер*, 11943 *Девідгартлі*, 13585 *Джастінсміт*.

Чимала кількість назв-зрощень походить від топонімів, ергонімів та інших власних назв, зокрема: **Нікітського ботанічного саду, Київського, Харківського та Вінницького університетів**; опери Ріхарда Штрауса «**Кавалер троянди**» (1909-1910); французького департаменту **Юра**; **Малого театру**; **Чеської філармонії, станції “Мир”, лабораторії Фермі**. Назва астероїда 7192 походить від назви **французького астрономічного журналу**, 8039 – **телескопа**, 10007 – **театру**, 12053 – **обсерваторії в Німеччині**. Астероїд 10234 отримав назву від поштової адреси (**Гарден стріт, 60**), де розташований Гарвард-Смітсонівський центр астрофізики – найбільша у світі астрофізична організація. Назва астероїда № 13223 утворена від транслітерованої назви роботи Джордано Бруно “Бенкет на попелі” (“**Cena de le Ceneri**”): 3481 *Ксанлуїк*, 3705 *Готельласилья*, 3855 *Пасасимфонія*, 4288 *Токіотех*, 4480 *Нікітіботанія*, 4562 *Польюнкун*, 4607 *Зайлендфам*, 4868 *Кнушевія*, 5039 *Розенкавалер*, 5206 *Кодономорі*, 5753 *Йосидатадагіко*, 5778 *Юрафранс*, 5804 *Бамбінідіпрага*, 5862 *Кастельдепіано*, 5962 *Шікокутенкуо*, 7192 *Сільетеспейс*, 7544 *Типографіянаука*, 8309 *Грандпризм*, 9090 *Хіротенмондай*, 9479 *Мадресплазамайо*, 9545 *Петроведомості*, 9628 *Сандайоцуна*, 9665 *Інастроновини*, 10007 *Малийтеатр*, 10123 *Фідеоєя*, 10234 *Сікстігарден*, 10502 *Армагобс*, 10544 *Горснебара*, 10577 *Інчесмузеум*, 10685 *Харківунівер*, 11101 *Чесфілармоні*, 11194 *Радіокомунікате*, 11881 *Мирстейшн*, 11998 *Фермілаб*, 12053 *Тартлстар*, 13223 *Ценаценері*, 13904 *Унівінниця*, 14901 *Гідатококояма*.

До категорії “Інші” уналежнено назви, утворені від імен осіб, які представляють рід діяльності, що зустрічається серед досліджуваних назв в одиничних випадках. Також сюди зараховано унікальні у своєму роді назви, що походять від героїв ТВ-фільмів, вигаданих персонажів, наприклад, 7796 *Ярацирман* – від імені міфічного чеського генія **Яри Цирмана**, життєпис якого створений акторами Л. Смоляком, З. Свераком, І. Шебанеком. Попри несправжність, у 2010 р. його визнали головним із семи чудес Чехії. Ще до цієї категорії віднесено астероїд 9922 *Кечгеллер*, назва якого становить поєднання роману “**Пастка-22**” (“**Catch-22**”) та прізвища його автора – **Джозефа Геллера** (1923-1999).

Кілька назв малих планет утворені зрощенням латинських або англійських словосполучень, що позначають рослин або тварин: **betula pendula** – береза повисла; **netta rufina** – чернь червонодзьоба; **common tern** – крячок річковий; **barn owl** – сипуха; **arctic tern** – крячок полярний: 8644 *Бетулапендула*, 8750 *Неттаруфіна*, 8767 *Коммонтерн*, 8768 *Берновл*, 8769 *Арктиктерн*.

Назва одного астероїда – 4339 *Альмаматер* – походить від відомого латинського вислову.

В деяких випадках справді важливо знати не лише спосіб словотворення, а й етимологію назви. Наприклад, астероїди 8032 *Майкладамс*, 8793 *Томасмюллер*, 9258 *Джонполджонс* названі не на честь відомого шахіста; футболіста, нинішнього лідера мюнхенської “Баварії” та збірної Німеччини, чемпіона світу; одного з найкращих бас-

гітаристів світу, учасника гурту “Led Zeppelin”; а відповідно іменами пілота, астронома й адмірала, учасника Громадянської війни у США.

Також трапляються випадки, коли лексико-синтаксичний спосіб допомагає розрізнити двох людей, що мають однакове прізвище й на честь обох названо малі планети. Наприклад, астероїди 6312 *Робгайнлайн* і 6371 *Гайнлайн*: перший – на честь письменника-фантаста, другий – на честь співробітника Баварської лабораторії метеоритів.

Є номінації, де зрощення поєднується з іншими способами словотвору, що зазвичай не типово:

1. зрощення+суфіксація: 1544 *Вінтергансенія* → *Вінтер+Гансен+i+я*;
2. зрощення+словоскладання: 3378 *Сьюзанвікторія* → *Сьюзан+Вікторія*;
3. зрощення+абревіація: 2967 *Володисвят* → *(Володи)мир+(Свят)осла-вович*;
4. зрощення+телескопія: 9823 *Аннанталова* → *(Анна)+А(нталова)*.

Першочергове право називати космічні об'єкти належить ученим, що їх відкрили. Звідси таке розмаїття зафіксованих нами лексем, які утворені не лише від імен всесвітньо відомих особистостей, а й від імен родичів чи фахівців, які часто не відомі навіть за межами організації, в якій працюють, але зробили значний внесок у розвиток астрономії чи своєї професії.

Приємно зазначити, що маємо назви астероїдів, пов'язаних з Україною, зокрема: 2967 *Володисвят*, 4187 *Шульназарія*, 4480 *Нікіботанія*, 4687 *Брунсандрій*, 4868 *Кнушевія*, 5940 *Феліксобольєв*, 6547 *Василькаразін*, 6684 *Володшевченко*, 9014 *Святоріхтер*, 9148 *Борисзайцев*, 10459 *Володичайка*, 10685 *Харківунівер*, 10992 *Вірюславія*, 12187 *Оленагорюнова*, 12220 *Семенчур*, 13492 *Віталійзахаров*, 13904 *Унівінниця*, 14335 *Олекосипов*.

Звісно ж, на цьому потенціал лексико-синтаксичного словотвору назв астероїдів на вичерпується. Як уже наголошувалося, більше ніж половина з них поки що не має найменувань, але з кожним днем з'являються нові й нові номінації, наприклад, ті, що безпосередньо пов'язані з Україною: 269252 *Богданступка*, 291923 *Кузьмаскрябін*, який, однак, теж варто відрізнити від малої планети 6549 *Скрябін*, що названа ім'ям іншого композитора – російського.

Висновки. Лексико-синтаксичний спосіб словотвору нині є одним із найпродуктивніших, особливо коли це стосується власних назв. Астероїдів, чії найменування утворилися за допомогою зрощення, – близько 9 % від загальної кількості досліджених нами. Але словотвірна динаміка призводить до того, що з кожним днем відсоток змінюватиметься, і можливо, саме зараз виникає новотвір-зрощення на позначення однієї з малих планет. Маємо надію, що стаття стане першим кроком на шляху вивчення таких цікавих лексем, як назви астероїдів, адже це – невичерпне джерело для нових досліджень зі словотвору та етимології.

Література

1. *Schmadel, Lutz D. Dictionary of minor planet names (5th Edition). Springer Verlag, Berlin/Heidelberg, 2003.*

References

1. Schmadel, Lutz D. (2003), *Dictionary of minor planet names (5th Edition)*. Springer Verlag, Berlin/Heidelberg 2003.

О. М. Андришко,
Днепровский ООО “Интерфлекс”

НАЗВАНИЯ АСТЕРОИДОВ, ОБРАЗОВАННЫЕ ЛЕКСИКО-СИНТАКСИЧЕСКИМ СПОСОБОМ

В статье впервые в отечественной дериватологии рассмотрено лексико-синтаксическое образование названий астероидов, прослежено их этимологию, закономерности и особенности процесса. Также установлено, что лексико-синтаксическое словообразование (сращение) может сочетаться с другими способами: суффиксацией, словосложением, телескопией, аббревиацией.

Ключевые слова: лексико-синтаксический способ словообразования, сращение, астероид, этимология.

О. М. Andrishko,
“Interflex” LLC (Dnieper City)

NAMES OF ASTEROIDS FORMED LEXICO-SYNTACTICAL METHOD

The article deals with the lexical and syntactical names of asteroids, their etymology, its patterns and features; it is determined which ones are concredited to Ukraine. Out of 15 000 names, some words-coalescences were selected and classified into groups by birth names. It is determined that asteroids were named after: physicists and astronomers, other scientists, employees of observatories etc., relatives and friends of researchers, writers, actors, teachers, musicians, singers, artist, pilots and astronauts, famous historical figures, journalists, composers, athletes, filmmakers, sponsors and philanthropists, literary characters, architects, sculptors, philosophers, other person and characters, place names and ergonyms, bionyms, idioms. The exact etymology of some names is not installed.

It is established that lexico-syntactical derivation (coalescence) can be combined with other methods: suffixation, composition, telescopition, abbreviation.

Key words: lexico-syntactical derivation method, coalescence, asteroid, etymology.

УДК 81'373.232.1

Ю. Б. Бабій,
*канд. філол. наук, доц.,
Миколаївський національний університет імені В. О. Сухомлинського,
доцент кафедри загальної та прикладної лінгвістики*

ДЕРИВАЦІЙНА СПЕЦИФІКА УКРАЇНСЬКИХ ПРИЗВИЩ ІЗ ПОСЕСИВНИМИ ФОРМАНТАМИ

В статті проаналізовано структурно-словотвірні особливості українських прізвищ із посесивними суфіксами, що репрезентують середньонаддніпрянський ономастикон. Визначено сполучувальні можливості формантів у межах антропонімних одиниць досліджуваного регіону, виявлено їхню продуктивність.

Ключові слова: антропонім, ономастикон, посесивний формант, словотвірний тип, словотвірна специфіка.

Серед різноманітного мовного матеріалу вагоме місце займає онімія, що є частиною лексичного складу будь-якої мови. У широкій типологічній парадигмі онімних класів особливу увагу науковців привертають насамперед антропонімні назви, вивчення яких охоплює більшу частину ономастичних досліджень. Прізвищеві феномени, що стають об'єктом наукових зацікавлень з другої половини ХІХ ст., є невичерпним джерелом історико-культурної спадщини народу, уособлюючи не лише мовні, а й лінгвогеографічні, етнографічні, історичні та інші категорії.

Актуальність теми. Систему власних особових назв української мови детально окреслено в межах антропоніміки. З-поміж основних лінгвістичних проблем цього напряму досліджуються процеси антропонімізації у слов'янських мовах (І. М. Железняк, Ю. О. Карпенко, В. П. Шульгач), морфемна будова, етимологічний субстрат та лінгвогеографічні особливості сучасних прізвищ (В. О. Горпинич, С. М. Медвідь-Пахомова, П. П. Чучка). Значна увага приділяється вивченню історичної та сучасної антропонімії, зокрема її словотвірної специфіки (Л. Л. Гумецька, А. М. Залеський, О. Д. Неділько), аспектам семантичної класифікації прізвищ (І. Д. Сухомлин, М. Л. Худаш, П. П. Чучка), історичним передумовам виникнення антропонімів (А. П. Непокупний, Р. І. Остащ, А. М. Поповський).

Завдяки системному підходу українська антропоніміка охоплює різноманітні аспекти вивчення онімних одиниць: історико-генетичний, лексикографічний, етимологічний, дериваційно-морфологічний тощо.

Фундаментальні узагальнення щодо становлення прізвищ як окремого класу слів (див. праці В. О. Горпинича, О. В. Суперанської, П. П. Чучки та ін.) репрезентують найактуальніший у сучасній антропоніміці спосіб виникнення українських прізвищ, за яким останні постали з імен (переважно церковно-християнських православного календаря), прізвиस्क (сімейно-родових, генетично пов'язаних зі слов'янськими автохтонними іменами – відкомполітичними й відапеліативними, та індивідуальних) та апеліативних позначень особи. Становлення цих лексем у ролі прізвищ, тобто перехід від першого носія до наступного з подальшим їх офіційним закріпленням як незмінних стабільних знаків, відбулося на основі специфічних словотвірних процесів у межах цього класу онімної лексики. На думку П. П. Чучки, нові прізвища в Україні майже не утворюються: право утворювати і вживати нові прізвищеві назви на українських землях було офіційно скасоване понад 200 років тому. Тому сьогодні використовуємо лише продукти того давнього словотворчого процесу у вигляді кількохсот тисяч готових офіційних іменувань для родин та їх членів. З огляду на динамічність соціальних процесів, що безпосередньо відбиваються на становленні прізвищ регіону, слід зауважити, що сучасна прізвищева система все одно розширюється, тому позиції вчених збігаються щодо необхідності екстралінгвального дослідження словотвірної специфіки прізвищ як їх концептуальної характеристики.

У сучасній ономастичній літературі спостерігаємо різні підходи до з'ясування словотвірних особливостей прізвищ. Одні вчені аналізують усю словотвірну систему антропонімів української та інших слов'янських мов (С. І. Зінін, С. Ілчев, Ю. К. Редько), інші акцентують увагу на локальних словотвірних процесах, тому об'єктом їх наукових зацікавлень є прізвища окремих регіонів (Б. Б. Близнюк, Л. О. Кравченко, П. П. Чучка, та ін.), також привертає увагу вчених й узагальнено – характерні вирази прізвищевих значень – прізвищеві суфікси (І. М. Железняк, Ю. О. Карпенко, Л. Т. Масенко). Також ономастичні дослідження словотвірної характеристики прізвищ здійснюються з позицій синхронії (праці Л. Л. Гумецької, О. Д. Неділько та ін.) та діахронії (дослідження Б. Б. Близнюк, Г. Є. Бучко,

Т. Д. Космакової, В. Д. Познанської та ін.), що дає підстави наголосити на продуктивності чи непродуктивності окремих словотвірних типів у певний історичний період. Звісно, кожний підхід по-своєму є необхідним для розкриття словотвірних особливостей загальноукраїнської прізвищевої системи. У зв'язку з вищезазначеним, увиразнюється актуальність дослідження словотвірної специфіки прізвищ Середньої Наддніпряниці як їх концептуальної характеристики.

Упродовж останніх десятиліть поживається науковий інтерес до специфіки словотвірного аналізу, яка відмежовує його від інших аналітичних методик, зокрема від поморфемних та етимологічних реконструкцій ономастичних утворень. М. О. Демчук наголошує на необхідності розмежування етимологічного та словотвірного способів аналізу онімних одиниць: найменшою величиною дослідження історії словотворчої будови мови повинен бути словотвірний тип, який реалізується в тих чи інших конкретних однотипних словах, для етимології такою величиною є історія кожного конкретного слова [1, с. 43]. П. П. Чучка зауважує, що завданням морфемного аналізу є виявлення мінімально значущих елементів слова й визначення їх морфемної належності [6, с. 13], що принципово відрізняється від суто словотвірної методики. Завданням же словотвірного аналізу є характеристика аналізованих прізвищ того хронологічного зрізу відповідної мови, на якому ці знаки перетворювалися з живих мотивованих однопоколінних прізвиськ (прізвищевих назв) на спадкові родинні назви, тобто на прізвища. Важливу роль у цьому процесі відіграли давні суфіксальні елементи, продуктивність яких стає предметом вивчення у нашому дослідженні.

Для вираження основної прізвищевої функції (вказівки, що названий денотат є нащадком особи, згаданої у твірній основі) здавна використовувалися патронімні та посесивні форманти (ще за визначенням П. П. Чучки – родичівські, власне прізвищеві суфікси [6, с. 27]), до яких уналежнюють **-ів, -ов, -ев, -ин, -а, -ко, -ка, -ек, -енко, -ина, -ець** та багато інших. Практично кожний із таких суфіксів приєднувався до батькового або матиного іменування (особового імені чи прізвиська) з метою називання дочки або сина, наприклад, *Горпи'шин (1) < Горпина + ин син, Кова'лів (1) < Коваль + ів син*. У процесі творення прізвищевих назв морфологічним способом зафіксовано близько 30 таких формантів, що спочатку виражали належність індивідуальну (**-ів, -ов, -ин, -ей**) або колективну (**-овськ, -инськ, -ят, -их**), атрибутивність (**-ан, -ун, -ач, -н**) або демінутивність (**-ук, -чук, -ак, -ик, -ко, -ек, -енко, -еня, -ина, -ець, -ця, -аш**) [5, с. 53]. На різних етапах становлення прізвищевої системи української мови зазначені форманти виявляли неоднорідну продуктивність – одні були словотворчо активними (**-ов, -ев, -енк-о, -ук, -ин** тощо), інші характеризувалися спадним рівнем продуктивності (як, наприклад, **-н, -р, -в** та ін.). Проте, всі ці засоби виконували відповідну словотворчу роль у процесі творення прізвищ, тому ретельний аналіз деяких формантів (зокрема посесивних) у складі сучасних прізвищ вважаємо актуальним.

До посесивних формантів історично належать суфікси **-ов /-ев, -ів, -ин /-ін**, первісною функцією яких була вказівка на те, що денотат (син, дочка, онук, онука та ін.) має відношення до особи, названої передсуфіксальною частиною деривата (*Івано'в (41) < Іван+ов син*). У цьому функціональному аспекті посесивні суфікси наближуються до формантів **-ович/-евич, -ич**, хоча з часом змінюють свою семантичну функцію на патронімічну – виражають належність.

Типи із суфіксом -ин/-ін (329 утворень). Патронімно-посесивний формант **-ин/-ін** своїм походженням сягає індоєвропейської доби. Він утворився шляхом наростання **-по** на **й**-основи, первісно слугуючи в українській мові засобом творення присвійних прикметників (бабин, сестрин). Уже пам'ятки давньоруського періоду фіксують, що

суфікс **-ин** використовувався для творення присвійних прикметників. До сфери словотвору власних назв суфікс **-ин** перейшов завдяки процесу субстантивзації, а згодом і антропонізації присвійних прикметників, співвідносних з назвами осіб, тварин та персоніфікованих предметів і явищ, утворених від основ на ***-а- (*-ја)** та на ***-і**, а також рідко на ***-о, (-јо-)**. М.Л. Худаш зауважує, що іменування з патронімами на **-инь** починають вживатися в документах після возз'єднання України з Росією, тому що вони були найхарактернішими засобами ідентифікації особи в юридичній практиці Росії.

Українська антропонімна традиція на письмі здебільшого зберігає російську вимову форманта **-ин**: в суфіксі пишеться буква і – **-ін**, а не и – **-ин** [5, с. 89], що зумовлено й українськими правописними нормами: російська літера **И** передається українською **И** переважно тільки після **ДЖ, Ж, Ч, Ш, Щ, Ц** (*Гу'щин, Доро'жсин*) [6, с. 111]. Випадки типу *Ко'зин (1) – Ко'зін (1)* пояснюємо діалектними відмінностями у правописі та вимові. Прізвищева система сучасної Середньої Наддніпрянщини засвідчує перевагу утворень на **-ін** (їх зафіксовано 257, тоді як утворень з формантом **-ин** 72), що підтверджує довготривалий вплив Російської імперії (у складі якої знаходилася частина Середньої Наддніпрянщини, зокрема Лубенщина, Полтавщина, Черкащина) на становлення прізвищевої системи.

У досліджуваній прізвищесистемі виявлено, що суфікс **-ин/-ін** приєднувався до:

а) християнських чоловічих та жіночих імен різної структури (усічених і повних форм) та походження (82): *Афо'ніна (1); Ваню'хін (1); Юрчи'шин (1)*. З огляду на фактичний матеріал можна стверджувати, що суфікс **-ин** розширював новоутворені суфіксальні імена, увиразнюючи свої валентні можливості (*Акулі'нушкін (2); Васю'нин (8); Гаврю'шин (1)*).

Як зазначає П.П. Чучка, у зв'язку з домінуючою можливістю форманта **-ин** в українській мові сполучатися з особовими назвами на ***-а- (*-ја)**, він додавався переважно до іменування матері, таким чином утворюючи матроніми (*Катря – Ка'трин*). Але за наявності в українській антропонімії особових чоловічих імен на **-а, -о** (*Павло, Петро*) можливим стає процес творення патронімів за допомогою форманта **-ин** (*Па'влин (2), Пе'трин (1)*). Окрім того, на основі проаналізованого фактичного матеріалу можна стверджувати, що суфікс **-ин** міг додаватися не лише до основ іменників I відміни, а й до іменників II відміни (*Кузин (4) < Кузь чи Кузьо*), що спричиняє значну кількість патронімних утворень;

б) відкомполітичних слов'янських автохтонних імен (7): *Го'рін (4) < Гориславь; Каза'рин (20) < Казимирь; Калі'нін (21) < Калина; Ру'син (9) < Русмирь;*

в) різноманітних апелятивних твірних основ (226): *Бе'лкін (3); Блохі'н (1); Воро'нін (5); Субо'тін (1); У'ткін (22)*.

Досліджувана прізвищесистема також зафіксувала утворення із суфіксом **-ишин** фонетичним різновидом форманту **-ин**. Твірними основами таких утворень виступали андроніми з характерним суфіксом **-их-а**, властивим всім східним слов'янам. Формант **-их-а** вказував на заміжню жінку відносно її чоловіка і не був активним у межах прізвищевої системи України (за винятком західноукраїнських земель) через непопулярність ідентифікації особи за іменем матері. Прізвища на **-ишин**, на відміну від утворень на **-ин**, якнайточніше зберігають особливості відмінювання іменників та прикметників, за зразком яких вони утворилися (*Антонишин – Антони'шина – Антони'шиної*).

На території сучасної Середньої Наддніпрянщини зафіксовано 14 прізвищ із суфіксом **-ишин**, співвідносних з андронімами, наприклад: *Івани'шин (1); Кости'шин (3); Лищи'шин (2); Перви'шин (1); Юрчи'шин (1)* тощо.

Типи із суфіксом -ов/-ев, -ів (467 прізвищ). Посесивні утворення на **-ов/-ев, -ів** властиві всім слов'янським мовам, у складі яких вони зазнавали певних звукових змін відповідно до національних фонетичних законів (пор.: український **-ів**, російський **-ов**, білоруський **-ау**, польський **-ов**) [1, с. 142]. Як зазначає В. А. Ніконов, ці форманти існували за декілька століть до появи прізвищ, слугуючи засобом присвійності, і з цією функцією вони увійшли до категорії імен по батькові, а згодом до прізвищ [6, с. 184]. На думку С. Є. Панцьо, слов'янські прізвища на **-ов/-ев,-ів** виникли зі словосполучень, до складу яких належали присвійні прикметники. Основи цих прикметників мотивовані особовими іменами (*Семен Івановъ сынъ*), унаслідок чого відбулася антропонімізація форманта **-ов**, через що він і з'явився у структурі імен по батькові та прізвищ. Це спричинило явище субстантивзації присвійних прикметників як специфічного словотвірного типу прізвищ. П. П. Чучка зазначає, що давній суфікс **-овъ** за походженням присвійноприкметниковий, первісним завданням якого була посесивна функція [6, с. 34].

За твердженням Л. Л. Гумецької, перші фіксації утворень із формантом **-ов** сягають XIV – XV ст., про що свідчать пам'ятки актових мови. А. М. Залеський фіксує прізвищеві утворення із зазначеними формантами в писемних пам'ятках XV-XVIII ст. [1, с. 140]. С. М. Пахомова зазначає, що такі іменування вживалися при ідентифікації нижчих та середніх верств українського населення, підтвердженням чого є записи в актових книгах типу: Юрко пана Горностаєвъ [3, с. 178]. На українському мовному ґрунті структури із суфіксом **-ов/-ев** домінують над прізвищами, оформленими формантом **-ів** (459 утворень з формантом **-ов/-ев**, 5 утворень з суфіксом **-ів**).

Незважаючи на русифікацію зазначених формантів, прізвищевий тип на **-ів** характерна для українського прізвищевого простору, зокрема західного регіону [5, с. 47], що зумовлено специфікою фольклорно-діалектного мовлення, в якому переважає синтаксична структура присвійного прикметника із семою належності, тобто присвійні прикметники виконують семантичну функцію предиката, наприклад: *Semkiw Iwan* – Іван належить Семкові – Семко має Івана [5, с. 47]. Окрім того, формант **-ів** у тому ж західному регіоні залежно від діалектної рефлексії реалізується у фонетичних варіантах **-ув /-юв** (*Павлув*), що зумовлено угорськими та польськими діалектними впливами [6, с. 34]. Прізвища на **-ов /-ев** поширені в Запорізькій (4,4%), Миколаївській (4,36%), Луганській (4,3%) та Дніпропетровській (3,8%) областях.

На території сучасної Середньої Наддніпряни зафіксовано 459 прізвищ із суфіксом **-ов/-ев**. Фактичний матеріал засвідчив здатність форманта **-ов/-ев** сполучатися з:

а) повними та усіченими формами власних імен різного походження (83): *Аба'сов* (1); *Заха'ров* (10); *Стефа'нов* (1); *Фе'доров* (40); *Фра'нцев* (2);

б) усіченими або повними основами імен-комполітів (8): *Володи'миров* (1) < Володимир; *Казими'ров* (2) < Казими'рь; *Ско'риков* (1) < Скоромиръ;

в) відапелятивними назвами, серед яких: - особові апелятиви (126): *Богачо'ва* (1); *Гончаро'в* (7); *Ду'рнев* (2); - неособові апелятиви (242): *Балаба'нов* (2); *Бая'нов* (1); *Ма'монтова* (2).

Серед досліджуваних прізвищ лише 5 оформлені формантом **-ів**: *Ко'стів* (2) < Кость + -ів; *Ле'ськів* (5) < Лесь -к + -ів; *Па'влів* (1) < Павло + -ів; *Се'мків* (1) < Сем-к-о + -ів; *Ста'хів* (2) < Стах + -ів. У зв'язку з тим, що тривалий час українські метрики виписувались російською мовою, а українські особові назви пристосовували до російської вимови, то всі українські прізвища незважаючи на те, як вони вимовлялися

носіями, набували єдиної офіційної русифікованої форми (*Я'ковлів – Я'ковлев*), уподібнюючись до типових російських прізвищ .

Отже, серед прізвищ із посесивними формантами поширеністю відзначаються типи із суфіксом **-ин/-ін** (4%), **-ов/-ев, -ів** (5,7%): *Ваню'хін* (1), *Горни'шин* (1), *Ду'рнєв* (2), що зумовлено високим ступенем антропонімізації цих формантів у центральних та східних областях України у зв'язку з довготривалим впливом Російської імперії на становлення прізвищевих систем зазначених територій. Прізвища на **-ов/-ев** становлять значну групу прізвищевих утворень у регіоні, що обумовлюється їх первісною функцією – вказівка на те, що денотат (син, дочка, онук, онука та ін.) має відношення до особи, названої передсуфіксальною частиною деривата (*Івано'в* (41) < *Іван+ов син*). У цьому функціональному аспекті посесивні суфікси наближуються до формантів **-ович/-евич**, хоча з часом змінюють свою семантичну функцію на патронімічну – виражають належність. Прізвища на **-ів** не виявили значної активності у зв'язку з непопулярністю форманта **-ів** на більшій частині території України, який з'явився на території Середньої Наддніпрянщини, як і всієї Лівобережної України, внаслідок міграційних рухів із західного регіону.

Література

1. Демчук М. О. Слов'янські автохтонні особові власні імена в побуті українців XIV-XVII ст. / М. О. Демчук. - - К.: Наук. думка, 1988. - 119 с.
2. Карпенко Ю. О. Реєстри Війська Запорозького і проблема постання українських прізвищ / Ю. О. Карпенко // Питання історичної ономастики. - К.: Наук. думка, 1994. - С.182 - 201.
3. Пахомова С. М. Доля українських патронімів на -ич / С. М. Пахомова // Актуальні питання антропоніміки / Від. ред. І. В. Єфименко. - К.: Академперіодика, 2005. - С. 174-186.
4. Скрипник Л. Г. Власні імена людей / Л. Г. Скрипник, Н. П. Дзятківська. - К.: Наук. думка, 1996. - 335 с.
5. Фаріон І. Д. Українські прізвищеві назви Прикарпатської Львівщини наприкінці XVIII – початку XIX століття (з етимологічним словником) / І. Д. Фаріон. - Львів: Літопис, 2001. - 371 с.
6. Чучка П. П. Прізвища Закарпатських українців: Історико-етимологічний словник / П. П. Чучка. - Львів: Світ, 2005. - 703 с.

References

1. Demchuk, M. O. (1988), *Autochthonous Slavic personal names in their own home Ukrainian XIV-XVII centuries* [Slov'ianski avtokhtonni osobovi vlasni imena v pobuti ukrainsiv XIV-XVII st.], Science. opinion, Kiev, 119 p.
2. Karpenko, Y. O. (1994), *Registers Cossack Army and the problem of the rise of Ukrainian families* // Questions of historical onomastics [Reiestry Viiska Zaporozkoho i problema postannia ukrainskykh prizvyshch // Pytannia istorychnoi onomastyky], Science. opinion, Kiev, pp.182 - 201.
3. Pakhomova, S. M. (2005), *The fate of Ukrainian patronimiv on -ych* // *Current Issues anthroponimics* / from. Ed. I. V. Efimenko [Dolia ukrainskykh patronimiv na -ych // Aktualni pytannia antroponimiky / Vid. red. I. V. Yefymenko], Academperiodica, Kiev, pp. 174-186.
4. Skrypnyk, L.G, Dzyatkivska, N. P (1996), *Proper names of people* [Vlasni imena liudei], Science. opinion, Kiev, 335 p.

5. Farion, I. D. (2001), *Surname Ukrainian Carpathian names of Lviv late eighteenth - early nineteenth century (with etymological dictionary)* [Ukrainski prizvyshchevi nazvy Prykarpatskoi Lvivshchyny naprykintsi KhVIII – pochatku KhIKh stolittia (z etymolohichnym slovnykom)], Chronicle, Lviv, 371 p.

6. Chuchka, P. P. (2005), *Transcarpathian Ukrainian surnames: Historical and etymological dictionary* [Prizvyshcha Zakarpatskykh ukraintziv: Istoryko-etymolohichni slovnyk], World, Lviv, 703 p.

Ю. Б. Бабий,

*Николаевский национальный университет имени В. А. Сухомлинского,
кафедра общей и прикладной лингвистики*

ДЕРИВАЦИОННАЯ СПЕЦИФИКА УКРАИНСКИХ ФАМИЛИЙ С ПОСЕССИВНЫМ ФОРМАНТОМ

В статье проанализированы структурно-словообразовательные особенности украинских фамилий с посессивными суффиксами, формирующие средненадднепрянский ономастикон. Определены сочетательные возможности формантов в пределах антропонимных единиц исследуемого региона, обьяснена их производительность.

Ключевые слова: антропоним, ономастикон, посессивный формант, словообразовательный тип, словообразовательная специфика.

Y. B. Babiy,

*Mykolaiv National V.O. Sukhomlinsky University,
General and Applied Linguistics Department*

SPECIFICITY DERIVATIVE UKRAINIAN NAME WITH POSSESSIVE FORMANTS

Among various linguistic material a ponderable place occupies onimiya, that is part of lexical composition of any language. The antroponimni names the study of which engulfs greater part of onomastichnikh researches come into the special notice of research workers in the wide tipologichniy paradigm of onimnikh classes above all things. Due to approach of the systems Ukrainian antroponimika engulfs the various aspects of study of onimnikh units: istoriko-genetichniy, lexicographic, etymologic, derivaciyno-morfonologichniy and others like that. The study relies substantially upon the structural word-building peculiarities in Middle Naddnieprianshchyna, defines most typical word-building surname types within morphological patterns of formation and specifies. The article devoted to detailed analysis of structural and word building features Ukrainian families with possessive suffixes that represent the average Dnieper Onomasticon. Determined spoluchualni opportunities formants antroponimnyh units within the studied region, due to their performance.

Key words: antroponim, onomasticon, possessive formants, derivational specificity, word – building type.

СИНТАКСИЧНІ КОНСТРУКЦІЇ ПОРІВНЯЛЬНОЇ МОДАЛЬНОСТІ З ПОЕТОНІМНИМ КОМПОНЕНТОМ У ПОСТМОДЕРНОМУ ДИСКУРСІ МАРІЇ МАТІОС

У статті досліджено структурні різновиди синтаксичних конструкцій порівняльної модальності з поетонімним компонентом у постмодерністській прозі Марії Матіос. Провідними методами є контекстуально-інтерпретаційний та метод лінгвостилістичного аналізу. Доведено, що використання прийомів афективного синтаксису підсилює зображально-виражальний потенціал поетонімів, сприяє реалізації їхнього оказіонального конотативного значення. Результати проведеного дослідження частково вміщено в авторському «Словнику поетонімів художньої прози М. Матіос».

Ключові слова: поетонім, порівняння, порівняльна модальність, синтаксична конструкція, компаративна семантика.

Прикметною рисою ідіостилю М. Матіос є увиразнена синтаксична організація текстів. Використання прийомів афективного синтаксису сприяє експресивізації поетонімів, їхньому конотативному збагаченню. Синтаксис, за переконанням Н. Ф. Пелевіної, має більш широкі експресивні можливості, ніж морфологія, оскільки допускає більше вибору та безпосередніше пов'язаний із думкою [11, с. 44]. Синтаксичні засоби стилістики завжди привертали увагу дослідників, серед яких І. В. Арнольд, А. П. Загнітко, Н. А. Кожевнікова, Н. В. Кондратенко, В. А. Кухаренко та ін.

Найширше в художній прозі М. Матіос представлені синтаксичні конструкції із компаративною семантикою з експліцитним та імпліцитним показником порівняльних відношень. Такі конструкції відзначаються високим ступенем експресії та гіперболізацією. Дослідженню стилістичного функціонування синтаксичних конструкцій порівняльної модальності в українських художніх текстах приділено увагу у роботах Г. Конторчук [2], Н. Кучеренко [3], О. Межова [8; 9] та ін., зокрема у цьому аспекті проза М. Матіос досліджується Л. Бондаренко [1], О. Марчук [4]. Проблему функціонування порівняльних синтаксем із поетонімним компонентом висвітлено у роботах В. Калінкіна, Т. Чуб, С. Дворянчикової, І. Хлистуна, однак прозовий дискурс М. Матіос не був об'єктом поетонімологічних студій, чим зумовлено актуальність цієї розвідки.

Мета нашої статті – структурно-семантичний аналіз синтаксичних конструкцій із компаративною семантикою. Досягнення мети передбачає вирішення таких завдань: виокремлення структурних різновидів синтаксичних конструкцій порівняльної модальності із поетонімним компонентом; аналіз особливостей їхнього функціонування у художній прозі М. Матіос.

Об'єктом дослідження є художнє мовлення М. Матіос, предметом аналізу – синтаксичні конструкції порівняльної модальності із поетонімним компонентом.

Матеріалом дослідження обрано постмодерністські романи М. Матіос «Щоденник страченої», «Містер і місіс Ю-Ко в країні укрів. Mr. & Ms. U-Ko in country UA» та «Кулінарні фіглі».

Провідними методами є контекстуально-інтерпретаційний метод, залучений для аналізу семантичної специфіки поетонімів у контекстах порівняльної модальності, та метод лінгвостилістичного аналізу, використаний при інвентаризації, класифікації та інтерпретації порівняльних конструкцій із поетонімним компонентом.

Введення поетонімів до складу синтаксичних конструкцій порівняльної модальності сприяє актуалізації їхнього асоціативного фону. А. Петров зазначає, що в мові спостерігаються імпліцитний (внутрішньослівний, що є результатом семантичної деривації) і експліцитний (з опорою на різні конструкції зі значенням порівняння, уподібнення) способи вираження конотативного значення оніма [12, с. 217 – 218].

У структурі компаративних конструкцій виокремлюють предмет порівняння (*comparandum*), елемент, з яким порівнюється (*comparatum*), основу порівняння, або ознаку, на основі якої відбувається зіставлення двох об'єктів порівняння (*tertium comparationis*) та оператор, або показник порівняння – засіб мовного оформлення порівняльної семантики [13, с. 7; 14, с. 78]. Найбільш продуктивною у досліджуваній нами прозі є модель із поетонімом у ролі компонента-*comparatum*, де пропріатив розгортає асоціативний шлейф: *А це чудо, як посуд фірми Центер* [5, с. 118].

У художніх текстах М. Матіос частотним є прийом введення поетонімів до складу синтаксичних конструкцій-носіїв компаративної семантики, серед яких кількісно превалюють сполучникові структурні різновиди.

Найчастотнішими є прості сполучникові порівняння: *по мені можна було звиряти час, як за Гринвічем* [7, с. 51], – та розгорнуті порівняння: *паля <...> була такою довгою і гнучкою, як шест знаменитого світового стрибуну Бубки* [6, с. 11]; *Це приманка, як Рейд для таргана* [5, с. 104], зокрема ускладнені однорідними поширеними порівняннями: *Б'юся об заклад, що він таки упаде, як свого часу турок під стінами Хотинської фортеці чи московіт під Конотопом* [5, с. 90]; *І тому ми знову стаємо до плити і чаклуємо, як колишній мольфар Юра із «Тіней забутих предків» чи теперішній Нічай із Верховини, розганяючи хмари над нашим щастям* [5, с. 113]. Виступаючи компонентами порівняльних конструкцій, антропоетоніми *Матросов*, *Гастелло* і агіопоетонім *Христос* синонімізуються, набуваючи конотативного значення, закріпленого словником Є. С. Отіна: *Матросов* – узуальний конотативний антропонім з інтерлінгвальною конотацією та широким діапазоном відомості (УКА₂). Самовіддана людина, герой [10, с. 300]: *той, <...> хто безстрашно, як його тезка Матросов на амбразуру, а Гастелло літаком на ворожі ешелони, / кинувся прикривати своїм тілом покровителя більшої частини укрів, коли на нього зусібіч, як на Христа перед Голгофою, летіло каміння <...> – / Зіня* [6, с. 33-34] (референт – Олександр Зінченко).

Експресивізація поетонімів відбувається у заперечно-протиставному метафоричному порівнянні: *Я ж не є прозрілива, як Ванга, і передбачлива, як Глоба* [5, с. 138]. У реченні *Папа продовжував уже не як Цицерон, а як уражений в саме серце коханець <...>* [6, с. 85] антропоетонімом відконотонімного походження *Цицерон* 'красномовний оратор' входить в антонімічні відношення зі словосполученням *уражений в саме серце коханець*. У реченні *Смажте на маленькому вогні, а не як під сонцем Шарм – аль – Шейху: щоб не пригоріло* [5, с. 56] астіпоетонім, співвідносний з референтом Шарм-эль-Шейх – найпрестижнішим курортом Єгипту, конотонімізується – 'спекотна місцевість'.

Продуктивними стилістемами у художньому дискурсі письменниці є речення, до складу яких входять слова-носії компаративної семантики: а) дієслово із семою порівняння *перевершувати* у сполученні з підсилювально-видільною часткою *навіть*:

майже фантастичні дари, що перевершували навіть дари Київської Русі Константинополю [6, с. 9]; б) дієслова скидатися, нагадувати, наближатися до: Своєю чоловічою могутністю і красою розкритої фігури тато скидався на персонажа з картин Мікеланджело [7, с. 30]; І тодішні Розтоки нагадували філіал теперішнього Голлівуду <...> [5, с. 185]; в) якісні прикметники вищого ступеня порівняння, що є виразниками компаративних відношень: А обійми цієї старої курви видавалися украм солодшими за шампанські вина і смачнішими за вина Массандри і Кіндзмараулі [6, с. 8]; г) прикметник своєрідний: Суцільний екстрим. Своєрідне Міністерство надзвичайних ситуацій у час безперервної пожежі [7, с. 114]; г) синсемантичні слова подібно до, порівняно з, що виражають порівняльні смислові відношення: Даруй мені цю ласку, щоб дитина, яка зараз перебуває під моїм серцем, прийшовши до пам'яті, з радістю, подібно до святого немовляти Іоана, поклонялася Божественному Господові Спасителю <...> [7, с. 78]. Еквівалентну семантику має транслітерований французький артикль а ля: помальований примітивними, найвними картинками а ля Никифір із Криниці <...> [7, с. 10]; д) предикативні слова із зіставною семантикою нагадує, схоже. Наприклад, у присубстантивно-означальному підрядному реченні: <...> дослухайте цю дисгармонійну симфонію, що нагадує децю сумбурну музику Шнітке [6, с. 41]; навіть камінне серце, схоже на серце Кам'яної Багачки по дорозі до Федьковичевої садиби на Сторонець-Путилів, м'якне і втихомирюється [5, с. 112]; у головному компоненті складнопідрядного займенниково-означального речення: Вона була схожа на ту, / яку щойно зняли із ганебного стовпа чи хреста Голгофи <...> [6, с. 129].

Поширеними синтаксичними моделями є складнопідрядні речення з підрядними порівняльними: Зимовими днями я плету шкарпетки чи светри, тоді їх навіщось розпускаю, як розпускала колись свої полотна незбагненна Пенелопа, і знову беруся за спиці [7, с. 183], – та способу дії із повторенням предикатного слова в обох компонентах: В молодості я готувалася до любові, як галицькі дівчатка готуються до першого причастя [7, с. 49]. Експресивність речення підвищується внаслідок сегментації підрядного компонента: Сімейні мури залишилися непохитними. / Як непохитною залишилася столітня проста істина з берегів туманного Альбіону: мій дім – моя фортеця [5, с. 113].

Функціонують поетоніми у корелятивно-уточнювальних складнопідрядних реченнях з підрядними частинами адвербіально-атрибутивними, поданими окремими парцелятами, що сприяє смисловій акцентуації на кожній пропріальній конструкції: І Мітя стинав жіночий розум так, ніби косив у себе в Халеп'ї траву (1). / Ніби знав яке мольфарство від верховинського гонимарника Нічая (2), що вмів зупиняти дощі й бурі. / Ніби вчився в якій Сорбонні (3), як чарувати і улещувати жінок <...> [6, с. 69]. Поряд із комопоетонімом Халеп'я, ускладненим алюзією до рядка з поезії Л. Костенко «Незнятий кадр незіграної ролі» – Іван косив у Халеп'ї траву, – та відтопоетонімом ад'єктивом верховинський, введено узуальний інтралінгвальний конотативний прагмапоетонім – Сорбонна – узуальний інтралінгвальний конотативний топонім з широкою відомістю (УКТ₂). Ірон. Вищий навчальний заклад [10, с. 410].

Регіонально марковані топопоетоніми вводяться до складу преференційних конструкцій, що є семантичним різновидом прикомпаративних речень: Любов, ба, швидше, пристрасть в укрів була явищем гіршим, ніж діарея, і частішим, ніж літні дощі у Ворохті [6, с. 42]; Укри любили палю і гак більше, ніж любить сіль свою сивий Сиваш, і сильніше, ніж ліс у грудні свій листок останній [6, с. 8].

Численними є синтаксичні моделі з імпліцитним виявом порівняльних відношень. Сюди уналежнюємо порівняння, виражене формою орудного відмінка (так званого орудного порівняльного): *ми звалилися залишками Тунгуського метеорита* [7, с. 165]. У контексті *Вам таки подобається перебувати на кухні більшу частину свого вільного часу? <...> Знаєте, я майже бачу, як Ви снуєте дюймовочкою між отими каструлями, мисками, деками, розсадою для городу* [5, с. 100] апелюється узуальний конотативний літературний антропоетонім *Дюймовочка* – ‘невелика зростом дівчина’ та набуває оказіонального значення – ‘вправна, господаровита жінка’.

Типовою синтаксичною моделлю у прозі М. Матіос неklasичної парадигми є речення із ампліфікацією поетонімів, що підкріплюється лексемами із семантикою сукупності *на додачу, включно* та підсилювально-видільною часткою *навіть*, що сприяє конотонімізації власних назв, і наявністю предикатів, потенційно здатних до вираження компаративності: <...> *його довірені і жоден раз не пере-перепереверені друзі, ошукали його, як останні кидали. / До такого б не додумався навіть Ахмет Магометов* [6, с. 127] – ‘найбільший ошуканець з-поміж інших’; *І жодна СВЕМА і КОДАК не могли зафіксувати* <...> [6, с. 108]. У контексті *Бо процесові удосконалення палі й гака <...> міг би позаздрити навіть Захер Мазох із графом Де Садам включно* [6, с. 8] антропоетоніми розвивають у тексті спільну конотему ‘людина із психічними патологіями’.

Орнаментальність стилю письма М. Матіос обумовлено використанням буковинських топопоетонімів, що є характерною ознакою ідіолекту письменниці: *круглий, мов сільська Синичена кИчера (гора), свій живіт* [5, с. 35]; *прибуватиме масло із банушу, як весняні води у Черемош чи Тису* [5, с. 108]; *старовинна, як самі 600-літні Чернівці, єврейська весільна страва* [5, с. 125]. Повтор компаративної конструкції сприяє експресивізації контексту: *Може, ти мене також бачиш, як Сивулю в туманний день, тому не розумієш, що мені без тебе всі дні – як Сивуля в тумані???* [7, с. 113].

Отже, специфічною особливістю поетонімопростору постмодерністських текстів М. Матіос є широке використання асоціативних (конотативно насичених) поетонімів, високий ступінь образності яких реалізовано в синтаксичних конструкціях, зокрема із компаративною семантикою, завдяки чому відбувається експлікація їхнього оказіонального конотативного значення. Синтаксичні конструкції порівняльної модальності у прозі неklasичної парадигми функціонують як елемент мовної гри та репрезентанти авторської картини світу письменниці. Перспективним вважаємо комплексне дослідження синтаксичних засобів виразності поетонімів у художньому мовленні М. Матіос. Результати проведеного дослідження частково вміщено до авторського «Словника поетонімів художньої прози М. Матіос».

Література

1. Бондаренко Л. Г. Порівняння у художньому дискурсі Марії Матіос (на матеріалі збірки «Нація. Одкровення») / Л. Г. Бондаренко // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Лінгвістика» : [зб. наук. пр.]. – Херсон : ХДУ, 2013. – Випуск XVII. – С. 115 – 118.

2. Конторчук Г. Структурно-семантичні особливості порівняльних конструкцій в історичній повісті Валерія Шевчука «Розсічене коло» [Електронний ресурс] / Г. Конторчук // Волинь-Житомирщина. Історико-філологічний збірник з регіональних проблем. – Житомир, 2010. – № 20. – С. 261 – 270. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vg_2010_20_32.

3. Кучеренко Н. Порівняння як засіб гумору в мовотворчості О. Черногуза / Н. Кучеренко // Східнослов'янські мови в їх історичному розвитку : [зб. наук. пр.]. – Част. 2. – Запоріжжя : ЗДУ, 1996. – С. 94 – 96.
4. Марчук О. Структурно-типологічні параметри сполучникових порівняльних конструкцій у романі Марії Матіос «Солодка Даруся» / О. Марчук // Лінгвістичні студії : [зб. наук. пр.]. – Донецьк: ДонНУ, 2011. – Вип. 22. – С. 182 – 187.
5. Матіос М. Кулінарні фіглі [текст] / Марія Василівна Матіос. – Львів: ЛА «Піраміда», 2009. – 264 с.
6. Матіос М. Містер і місіс Ю-Ко в країні укрів. Mr. & Ms. U-Co in country UA [текст] / Марія Василівна Матіос. – Львів : ЛА «Піраміда», 2006. – 136 с.
7. Матіос М. Щоденник страченої : [психологічна розвідка] / Марія Василівна Матіос. – Львів: ЛА «Піраміда», 2005. – 192 с.
8. Межов О. Г. Порівняльні синтаксеми і підрядні конструкції в поетичних творах Лесі Українки / О. Г. Межов // Леся Українка і сучасність : [зб. наук. пр.]. – Т. 3. – Луцьк : Волин. обл. друкарня, 2006. – С. 291 – 301.
9. Межов О. Г. Синтаксичні конструкції порівняльної модальності в поетичних творах Тараса Шевченка / О. Г. Межов // Волинь філологічна: текст і контекст. Творчість Т. Шевченка: традиції і сучасність : зб. наук. пр. / упоряд. О. В. Яблонська. – Луцьк : Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2014. – Вип. 18. – С. 297 – 308.
10. Отин Е. С. Словарь коннотативных собственных имён / Евгений Степанович Отин. – [3-е изд., перераб. и доп.]. – Донецк : Юго-Восток, 2010. – 518 с.
11. Пелевина Н. Ф. Стилистический анализ художественного текста / Н. Ф. Пелевина. – Л. : Просвещение, 1980. – 272 с.
12. Петров А. В. Топоним в составе сравнительной конструкции русского языка / А. В. Петров // Реквием филологический. Памяти Е. С. Отина. Сборник научных трудов / ФГИИ «Азбука». – К.: Издательский дом Дмитрия Бурого, 2015. – С. 216 – 222.
13. Шаповалова Н. П. Функціонально-семантичний статус порівняльних конструкцій у сучасній українській мові : автореф. дис. ... канд. філол. наук / Н. П. Шаповалова. – Дніпропетровськ, 1998. – 20 с.
14. Nowakowska A. Porównanie frazeologiczne / A. Nowakowska // Perspektywy współczesnej frazeologii polskiej. Teoria. Zagadnienia ogólne / [Pod red. S. Bąby, K. Skibskiego, M. Szczyszka]. – Poznań, 2010. – S. 77–86.

References

1. Bondarenko, L.H. (2013), *Comparison of artistic discourse of Maria Matios (based on the book "Nation. Revelations")* [Porivniannia u khudozhnomu dyskursi Marii Matios (na materialy zbirky «Natsiia. Odkrovennia»)], Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Serii «Linhvistyka», KhDU, Kherson, No. XVII, pp. 115 – 118.
2. Kontorchuk, H. (2010) *Structural and semantic features of comparative constructions in the historical novel by Valery Shevchuk "Dissected circle"* [Strukturno-semantychni osoblyvosti porivniannykh konstrukttsii v istorychnii povisti Valeriia Shevchuka «Rozsichene kolo» [Elektronnyi resurs]], Volyn-Zhytomyrshchyna. Istoryko-filolohichnyi zbirnyk z rehionalnykh problem, Zhytomyr, No. 20, pp. 261 – 270. – Rezhym dostupu: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vg_2010_20_32.
3. Kucherenko, N. (1996), *Comparison as a means of humor in linguistic creativity O. Chornohuz* [Porivniannia yak zasib humoru v movotvorchosti O. Chornohuza], Skhidnoslovianski movy v yikh istorychnomu rozvytku, ZDU, Zaporizhzhia, No. 2, pp. 94 – 96.

4. Marchuk, O. (2011), *Structural and typological parameters of conjunctive comparative constructions in the novel by Mary Matios "Sweet Darusya"* [Strukturno-typologichni parametry spoluchnykovykh porivnialnykh konstruktsii u romani Marii Matios «Solodka Darusia»], *Linhvistychni studii, DonNU, Donetsk*, Vyp. 22, pp. 182 – 187.
5. Matios, M. (2009), *Cooking tricks* [Kulinarni figli], Piramida, Lviv, 264 p.
6. Matios, M. (2006), *Mr. & Ms. U-Ko in country UA* [Mister i misis Yu-Ko v kraini ukviv], Piramida, Lviv, 264 p.
7. Matios, M. (2005), *The blog of the executed* [Shchodennyk strachenoi], Piramida, Lviv, 192 p.
8. Mezhov, O. H. (2006), *Comparative syntaxemes and subordinate structures in poetry of Lesya Ukrainka* [Porivnialni syntaksemy i pidriadni konstruktsii v poetychnykh tvorakh Lesi Ukrainky], *Lesia Ukrainka i suchasnist, Tom 3, Volyn. obl. drykarnia, Lutsk*, pp. 291 – 301.
9. Mezhov, O. H. (2014), *The syntactic structure of comparative modalities in poetry of Taras Shevchenko* [Syntaksychni konstruktsii porivnialnoi modalnosti v poetychnykh tvorakh Tarasa Shevchenka], *Volyn filolohichna: tekst i kontekst. Tvorchist T. Shevchenka: tradytsii i suchasnist, Skhidnoievrop. nats. un -t im. Lesi Ukrainky, Lutsk*, Vyp. 18, pp. 297 – 308.
10. Otin, E. S. (2010), *Dictionary of Connotative Names* [Slovar' konnotativnykh sobstvennykh imen], Yugo-Vostok, Donetsk, 518 p.
11. Pelevina, N. F. (1980), *Stylistic analysis of artistic text* [Stilisticheskiy analiz khudozhestvennogo teksta], *Prosveshchenie, L.*, 272 p.
12. Petrov, A. V. (2015), *Toponym in the comparative construction of the Russian language* [Toponim v sostave sravnitel'noy konstruktsii russkogo yazyka, Rekviem filologicheskoy. Pamyati E. S. Otina. Sbornik nauchnykh trudov], FGII «Azбуka», Izdatel'skiy dom Dmitriya Burago, Kiev, pp. 216 – 222.
13. Shapovalova, N. P. (1998), *Functional-semantic status of comparative constructions in the modern Ukrainian language*. [Funktsional'no-semantychnyy status porivnyal'nykh konstruktsiy u suchasniy ukrayins'kiy movi] : avtoref. dys. ... kand. filol. nauk, Dnipropetrovs'k, 20 p.
14. Nowakowska A. Phrase comparison. Porównanie frazeologiczne / A. Nowakowska // *Perspektywy współczesnej frazeologii polskiej. Teoria. Zagadnienia ogólne* / [Pod red. S. Bąby, K. Skibskiego, M. Szczyszka]. – Poznań, 2010. – S. 77–86.

Н. Н. Бербер,

*Одесский национальный медицинский университет,
кафедра общественных наук*

СИНТАКСИЧЕСКИЕ КОНСТРУКЦИИ СРАВНИТЕЛЬНОЙ МОДАЛЬНОСТИ С ПОЭТОНИМНЫМ КОМПОНЕНТОМ В ПОСТМОДЕРНОМ ДИСКУРСЕ МАРИИ МАТИОС

В статье исследованы структурные разновидности синтаксических конструкций сравнительной модальности с поэтонимным компонентом в постмодернистской прозе Марии Матиос. Ведущими методами являются контекстуально-интерпретационный и метод лингвостилистического анализа. Доказано, что использование приёмов аффективного синтаксиса усиливает изобразительно-выразительный потенциал поэтонимов, способствует реализации их окказионального коннотативного значения.

Результаты проведённого исследования частично помещены в «Словарь поэтонимов художественной прозы М. Матиос».

Ключевые слова: поэтоним, сравнение, сравнительная модальность, синтаксическая конструкция, компаративная семантика.

N. M. Berber,
*Odessa National Medical University,
Social Sciences Department*

SYNTACTIC CONSTRUCTIONS OF COMPARATIVE MODALITY WITH THE POETONYM COMPONENT IN POSTMODER DISCOURSE BY MARIA MATIOS

The article explores the structural varieties of syntactic constructions of comparative modality with the poetonym component in the postmodern prose of Maria Matios, the specificity of their functioning in artistic discourse. The leading methods are the context-interpretation method of linguistic analysis. It is proved that the use of methods of affective syntax enhances the expressive potential of the poetonym, promotes the realization of their occasional connotative meaning. It is demonstrated that the syntactic constructions of comparative modality in the prose of the non-classical paradigm function as an element of the language game and representatives of the author's picture of the writer's world. We consider the complex study of the syntactical means of the expressiveness of the poetonyms in the artistic speech of M. Matios to be promising. The results of the research carried out are partially placed in the Dictionary of Poetonyms of Artistic Prose by M. Matios.

Key words: poetonym, comparison, comparative modality, syntactic construction, comparative semantics.

УДК 410+417+4Укр.

Е.В. Боева,
*канд. філол. наук, доц.,
ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний
університет імені К. Д. Ушинського»,
доцент кафедри української та зарубіжної літератур*

ОНІМИ СВІТОВОГО КУЛЬТУРНОГО КОЛА У ПОЕТИЧНИХ ТВОРАХ М. ЗЕРОВА

Статтю присвячено дослідженню функційних особливостей онімів, що номінують реалії світової історії та культури у поетичному дискурсі видатного українського поета-неокласика М. Зерова. Встановлено конотативне наповнення антропонімів та топонімів у контексті сонетів українського поета, способи їхньої участі у створенні художнього цілого – поетичного циклу. З'ясовано, що власні назви мають широкий функційний діапазон, завдяки їхній інформативності короткий поетичний текст набує семантичної місткості.

Ключові слова: онім, художній текст, антропонім, топонім, хронотоп, власна назва, оніми «культурного кола».

Функціонування власних назв (ВН) у художньому творі є вже традиційним предметом ономастичних зацікавлень. Необхідність розробляти цей напрямок лінгвістики визначається тим, що в художньому творі оніми стають одним із засобів художньо-стильового осмислення персонажів. На думку Ю. О. Карпенка, без аналізу ВН «справжнє розуміння тексту, його глибинних, підтекстових змістових шарів, просто неможливе. Власні назви в тексті дають неоціненну інформацію для інтерпретації цього тексту, нерідко й таку, що іншими способами в ньому не виражена» [4, с.69].

Отже, вивчення мови художньої літератури неможливе без дослідження ВН. Вивчення онімів у тексті художнього твору є значущим і **актуальним** у сучасній лінгвістиці, про що свідчить значна кількість досліджень структурної організації ономастичного простору, стилістичних функцій онімів, їх асоціативних зв'язків, співвіднесених з реалізацією конкретного образу, авторською позицією, задумом твору. Дослідники вважають, що пропріальні назви у художньому тексті (ХТ) слід вивчати в їх зв'язках із цілісною образною структурою тексту [3, с. 6]. Як зазначає І. Кочан, «вибір імені для літературного героя не буває випадковим: письменник вкладає в нього певну оцінку, характеристику, тобто використовує власні імена як додатковий художній засіб для вираження ідейно-естетичного задуму» [5, с. 24].

В представленій статті, що продовжує цикл публікацій автора з проблем української літературної ономастики, подається аналіз функціональних особливостей ВН у поезіях видатного українського поета-неокласика Миколи Зерова, ономастичний простір творів якого дослідники розглядали лише спорадично (А. А. Калетнік, О. В. Коваль, М. В. Кудряшова). На нашу думку, подібне дослідження є необхідним для подальшого розвитку теорії та практики української літературної ономастики.

Микола Зеров був визначним літературознавцем пореволюційної України, блискучим і відважним критиком та полемістом. Він відомий як першорядний майстер сонетної форми і незрівнянний перекладач античної поезії.

Поетичний світ митця насичений культурологічною інформацією. Виразниками її стають, зокрема, ВН, що презентують українське та світове культурне коло. Саме такі прагматично скеровані ВН стали **предметом** нашого дослідження. Про важливість ВН у поетичному дискурсі М.Зерова свідчить насиченість його творів пропріальною лексикою. Серед 83 віршів, вміщених на с. 22-70 першого тому [2], 63 містять оніми чи / і відонімні прикметники.

Метою роботи є дослідження функціонально-стилістичних особливостей ВН, зокрема, антропонімів та топонімів у поезіях М. Зерова, визначення їх комунікативно-прагматичної скерованості. Зазначимо, що поезії М. Зерова містять багатий ономастичний матеріал, що є свідченням незвичайної обдарованості, високої інтелектуальності, різносторонньої обізнаності цього митця. Низка поезій М. Зерова присвячена опису культурних та історичних явищ України і не тільки. Часто у цих творах використовуються антропоніми та топоніми, завдяки інформативності яких короткий поетичний текст набуває семантичної місткості. Як змістотворчий компонент ХТ, вони набувають нових конотацій, символізуються, стають важливим засобом емоційно-образного розгортання ХТ.

За нашими спостереженнями, характерною рисою культурологічно насиченої поезії М. Зерова є численні апеляції до культурних реалій, зокрема до відомих літературних текстів. Маркерами цих літературних текстів виступають, як правило, оніми.

Наприклад, М. Зеров виразно характеризує тематику творчості відомого американського письменника завдяки яскравим та продумано дібраним деталям у вірші

«Життя на **Міссісіпі**» з підзаголовком «**Марк Твен**»: «*Безвусі борода, штани картаті, / Глибока, бистра і мутна ріка / І лоцманів фантазія легка / Про чудеса на кожнім перекаті. / А байки, байки! Яку нашим штаті / Вела війну плантаторська рука, / Як позбулася міста чернь міська, / Як злочин в злій подвоївся розплаті*» [2, с.52]. Зазначимо, що при цьому предмет зображення – творчість Марка Твена на фоні місць, описаних у його романах та оповіданнях – означений тільки двома ВН: антропонімом *Марк Твен* та гідронімом *Міссісіпі*; до того ж ужиті вони не в самому тексті вірша, а в його заголовку та підзаголовку.

У циклі поезій «Мотиви Одиссеї» представлено оніми «античного кола» – антропоніми й топоніми, пов'язані з подіями, зображеними у славетній поемі Гомера. У кожному сонеті з цього циклу онімів небагато (від 2 до 4), проте вони стають важливими маркерами античного (давньогрецького) хронотопу: вказують на час і місце зображуваних подій (наприклад, *Троя, Одиссей, Посейдон, Поліфем* та інші). Сонет «*Вергілій*» більшою мірою насичений пропріальною лексикою: окрім антропоніма, винесеного у заголовок, у тексті вірша згадано ще три оніми, кожен з яких несе для культурно обізнаного читача важливу енциклопедичну інформацію: «*Мужик із Мантуї, повільний і смаглявий, / З дитинства ніжного колисаний селом, / Звеличив кий, і плуг, і мідяний шолом, / І знявся до вершин нечуваної слави. <...> / Той час минув – і Рим, і цезарів діла / Рука історії до трун поволокла, / Де сплять усіх часів ілюзії й корони. / Та він живе, і дзвін гучних його поем / Донині сниться нам риданнями Дідони, / Бряжчанням панцирів і сплесками трирем*» [2, с.60-61]. Оніми в зазначеному сонеті чітко й однозначно окреслюють час і простір зображуваного – античний Рим; більше того, завдяки вказівці на місце походження поета (із *Мантуї*) відбувається територіальна конкретизація. Ім'я карфагенської цариці *Дідони*, героїні поеми Вергілія «Енеїда», теж не випадкове у тексті сонета: епізод безмежного горя та смерті *Дідони*, яку покинув Еней, належить до найяскравіших у поемі Вергілія.

У вірші «*Овідій*», присвяченому іншому славетному поетові античної культури, так само винесено у заголовок іменування зображеної особи. В самому тексті використано лише два оніми: на початку – прізвисько Овідія *Назон*, а наприкінці – гідронім *Дунай*, що лише приблизно окреслює територію, куди було вислано опального римського поета (як відомо, Овідій відбував заслання на узбережжі Чорного моря, яке на сьогодні входить до складу Румунії). Між цими двома онімами знаходяться численні та яскраві деталі, що змальовують життя Овідія у засланні та його внутрішній стан: «*Братерство давніх днів, розкішне любе гроно! / Озвися ти хоч раз до вигнання Назона, / Старого, кволого, забутого всіма / В краю, де цілий рік негода, та зима. / Та моря тужний рев, та варвари довола... / Убогий, дикий край! Весною бруд і холод, / Улітку чорний степ: ні затишних гаїв, / Ні виноградників, ні золочених нив. / А там морози знов і небо в сивій ризі. / І от риплять вози, копита б'ють по кризі, / Вривається сармат, і все плюндрує вкрай, / І бранців лавами вигонить за Дунай*» [2, с. 81-82].

Згадка сарматів, кочових племен, що в античні часи жили в Північному Причорномор'ї, так само окреслює територіальний простір, де відбуваються події останнього періоду життя Овідія. Ще один вірш М. Зерова, присвячений Овідієві, – «Безсмертя». Йому передує епіграф з О. Пушкіна: «*Утешься: не увял Овидиев венец*». У дванадцяти рядках згадано п'ять власних назв (ім'я Овідія, дві назви його творів, ім'я верховного правителя, котрий вислав Овідія на окраїну Римської держави, антична назва Чорного моря – *Понт* < Понт Евксінський), а також два етноніми – *сармат* і *гети* (хети). Отже, онімна насиченість зазначеного тексту є досить високою.

Інший персонаж – Гуллівер, герой всесвітньо відомих романів Джонатана Свіфта, в однойменному сонеті М.Зерова згадує епізод свого перебування в країні ліліпутів, коли ліліпути полонили сонного Гуллівера. Сонет набуває узагальненого змісту – страждання людини, яка знаходиться під владою нікчемних людців: *«Гуллівер фантазує: «Ви? Збагнути?/ Чи можете у тямку взяти ви, / Що горя мав я вище голови / Не в Бробдінгнегу, не в садах Лапути, – / В південних карлів, долею забутий, / Шептав я найпалкіші молитви: / Не так-бо люті тигри й леви, / Як дріб'язкові, мстиві ліліпути. / Щоб кожен волос брати як струну, / В'язать до наколів, плести страшну / Інтригу... Лагідно і так зухвало! / І як невдячність виявить таку? .. / Давно б для мене світло дня не сяло, / Коли б не дружня щирість Блефуску»* [2, с. 61-62].

Як бачимо з наведеного уривку, крім імені персонажа, у вірші вжито три літературних топоніми, придуманих Свіфтом. Це назви країни велетнів *Бробдінгнег* (місце дії другого роману Свіфта з гулліверівського циклу) та країни (острову) *Лапута* (з третього роману зазначеного циклу). Останній літературний топонім, згаданий у сонеті, – назва сусіднього з країною ліліпутів королівства, куди втік Гуллівер наприкінці першого роману. Цікаво, що дві ВН, ужиті поетом, мають форми, відмінні від загальноприйнятих: *Гуллівер* (з наголосом на другому складі) замість *Гуллівер* (з наголошеним останнім складом) та *Блефуску* замість *Блефуску*. Імовірно, така акцентологічна зміна зумовлена пошуками ритму та ритму.

Є у М. Зерова сонети, нав'язані сюжетами Святого письма – Євангелія («Саломея», «Чистий четвер» та «Страсна п'ятниця»). Так, у «Саломеї» згадано відомий епізод, що до нього неодноразово зверталися митці (наприклад, Оскар Уайльд), – смерть Іоанна Хрестителя, якого цар Ірод звелів стратити на вимогу своєї пасербиці Саломеї. Юна дівчина танцювала перед царем і захоплений цим танцем, він пообіцяв виконати будь-яке бажання Саломеї. І тоді на вимогу матері Саломея попросила дати їй голову Іоанна Хрестителя. У цьому сонеті М. Зерова знаходимо, як це притаманно ліричному твору, не зображення подій, а вираження ставлення до них ліричного героя. В 14 рядках ужито три антропоніми й один відтопонімний прикметник: *«Там левантійський місяць діє чари / І колихає в серці теплу кров, / Там диким цвітом процвіла любов, / І все в крові – шоломи і тіари./ А з водозбору віщуванням кари/ Гримлять громи нестриманих промов.../ Йоканаан!.. Не ясний шум дібров – / В його словах пустиня і пожари. / І Саломея!.. Ще дитя (дитя!), / А н'є страшне, отруєне пиття / І тільки меч і помсту накликає. / Душе моя! Тікай на корабель,/ Пливи туди, де серед білих скель/ Струнка, мов промінь, чиста Навсікая»* [2, с.59].

Два антропоніми – це іменування головних учасників трагічного епізоду: самого *Іоанна Хрестителя* (його ім'я наближене до архаїчного біблійного варіанту вимови *Йоханаан Йоканаан*) та *Саломеї*. Остання зображена двоїсто: з одного боку, майже дитяча наївність, з іншого – жахаюча жорстокість. Тому у тексті сонета з'являється ще одне жіноче ім'я, опозиційне Саломеї – *Струнка, мов промінь, чиста Навсікая*. Царівна Навсікая з «Одіссеї» Гомера уособлює в сонеті М. Зерова поетичність душі та дівочої вроди. Нарешті, відтопонімний прикметник (*levantійський місяць*) окреслює хронотоп (просторово-часову єдність) зображуваного: *Левант* – середньовічна назва Близького Сходу, особливо Сирії та Лівану [6, с.230]. Архаїчність топоніма містить інформацію про те, що зображувані події давно минули, а сам він локалізує події у просторі. Сонет «Чистий четвер» не містить жодного (!) оніма. А от у сонеті «Страсна п'ятниця» ліричний герой висвітлює власне ставлення до того, що відбулося після найтрагічнішої з євангельських подій – смерті Ісуса, використовуючи низку ВН: *«Благообразний муж з Арімафеї,/ Поважний радник, учень потайний,/ Господню плоть*

повив у пелени / І до гробниці положив своєї. / І от під чорне сонце *Іудеї* / Мене провадять невловимі сні, / Хвилює образів наплив рясний – / Смутний ексод святої епопеї./ Спустилась ніч на *Гефсіманський сад*, / Горби, і діл, і військовий наряд – / Все спить, все спить під синьою імлою» [2, с. 64-65].

Епіграф до сонета «Страсна п'ятниця» – *Благообразний Іосиф...* – взято з тексту Євангелія. Так само й опис-характеристика Іосифа, і основні його вчинки. Пор. текст Євангелія від Луки в перекладі Івана Огієнка (глава 23): «50. І ось муж на ім'я йому Йосип, що був радником синедріону, людина шанована і праведна, 51. Не приставав він до ради та чину їх, із Ариматеї, юдейського міста, що й сам сподівався Божого Царства, 52. цей прийшов до Пилата, і тіла Ісусового став просити». Отже, два оніми – антропонім *Іосиф* та топонім *Арімафея* – поет ужив услід за Святим письмом при описі героя зазначеного євангельського епізоду, а топонім *Іудея* яскраво окреслює хронотоп події. Додатковим свідченням того, що М. Зеров використав саме Євангеліє від Луки, є не тільки епітет – характеристика Іосифа, а й введення до тексту сонета топоніма *Іудея*. Адже в цитованому євангельському тексті вжито прикметник від цього топоніма. І, нарешті, відомий Євангельський топонім *Гефсіманський сад* (місце, де Ісус провів у молитві останню ніч перед смертю) так само окреслює топос, у якому відбулася подія.

За нашими спостереженнями, у поезіях М. Зерова оніми, що входять до складу певного ХТ, як правило, належать до одного кола – часового, просторового та / чи культурного. Наприклад, у сонеті «Куліш» більшість онімів – це ВН, пов'язані з колом української літератури (*Куліш*, *Тарас*, *Костомара*, *Грабовський*, *Плетньов*) чи життям Пантелеймона Куліша (наприклад, *Мотронівка* – хутір П.Куліша під Борзною). У вірші «Розмова на пароплаві» із циклу «Дніпро» вживається назва Дніпра та оніми, так чи інакше пов'язані з історичним минулим України – козаками Запорозької Січі. У сонеті «Олександрія» вжито 8 онімів античного кола (зокрема, назва античного міста *Олександрія*, згадана двічі; беотійська гора *Гелікон* та узгір'я *Піерія* під Олімпом, де жили музи; *Атени* =Афіни, антична поетеса *Сапфо* та ін.). У «Гуллівері» вжито літературні оніми з романів Свіфта, у «Князі Ігорі» – оніми, вжиті у «Слові о полку Ігоревім», у «Страсній п'ятниці» – оніми євангельського кола. Сонет «Святослав на порогах» із циклу «Дніпро» містить 5 топонімів та двічі повторений антропонім – ім'я київського князя Святослава, сина князя Ігоря та княгині Ольги: «*Варуфорос? Геландрі? Змеженілий, / Липневі води котить Вулніпраг. / А князь стоїть, невитертий варяг – / Веде свої на північ монок сили. / Та сам полинув би що тільки сили / Під Доростолом свій поставить стяг:/ Він народивсь для бою і звитяг... / Що Київ? Мати? Досвід посивілий? <...> / Хто в далеч рвався, головою ліг, / І з черепа п'яного Святослава / П'є вже вино тверезий печеніг*» [2, с. 35].

Всі оніми, що вжиті у даному сонеті, є інформаційно важливими. Топоніми *Варуфорос*, *Геландрі*, *Вулніпраг* виконують роль маркерів хронотопу: вони його окреслюють, вказуючи тим самим на місце й час дії. Топонім *Доростол* пов'язаний з інформацією про одну з важливих подій у житті князя Святослава: князь разом зі своєю дружиною рушив на Дунай і під містом Доростолом розбив болгарське військо [1, с.25]. Сьогодні це місто на північному сході Болгарії називається *Сілістра*, проте давня його назва *Durosturum* латинського походження: *Durus* – «міцний» та *turum* – «фортеця» [6, с. 382].

Але в деяких поезіях митець використовує прийом цілеспрямованого вживання онімів, що належать до різних часо-просторових та/або культурних кіл. Наприклад, у «Саломеї» використане усвідомлене «зіткнення» онімів біблійного (євангельського) кола та протиставленої їм ВН античного кола (*Навсікая*), що у контексті сприймається

як антитеза до оніма *Саломея*. В насиченому іронічно-сумними інтонаціями сонеті «Nature-Morte» протиставлені оніми біблійного кола (два антропоніми та відантропонімний прикметник у першій частині) та оніми «марксистського» кола (в останніх шести рядках – два прізвища, двічі повторювані): «Я знаю край: скоропостижні арки/ І над дорогою старий жидівський дім. / Поріддя *Ноеве*, там *Хам* і *Сим*/ Знов поєднались без розмов і сварки. / Там грабівник і безсоромний мім / Беруть на жеребок шапки й чумарки./ А над вертепищем *Маркс* і *Лассаль*.../ В очах у *Маркса* залягла печаль,/ Шляхетне серце тягота притисла: / – *Лассалю!* Та невже в одвіті ми/ За ці брудні й понівечені крісла,/ За ці лихі й подерті килими!» [2, с. 63].

Проте використання онімів різних культурних кіл в одному тексті може використовуватись також для підкреслення гармонійного зв'язку між цими колами. Саме таку роль виконує, наприклад, використання у сонеті «Данте» оніма античного культурного кола *Вергілій* та імен італійських поетів *Данте* та *Петрарки* [2, с. 66].

У низці поетичних творів М. Зерова («Данте», «Життя на Міссісіпі», «Вергілій» «Овідій», «Безсмертя», «Гулливер», «Саломея», «Страсна п'ятниця» та інших) спостерігаються досить чіткі закономірності розташування ВН у короткому поетичному тексті. По-перше, це винесення оніма у заголовок і / чи у перший (в крайньому випадку другий) рядок. По-друге, це винесення ВН на кінець твору. Розташування останнього з ужитих у творі онімів варіюється. Це може бути абсолютний кінець поетичного тексту («Овідій», «Гулливер», «Саломея»), передостанній його рядок («Вергілій») чи остання / передостання строфа («Безсмертя», «Страсна п'ятниця»). Проте в усіх зазначених випадках ВН тяжіють до початку та до кінця поетичного твору. Аналогічну картину спостерігаємо також у сонетах «Куліш», «Святослав на порогах» та «Розмова на пароплаві».

Припускаємо, що розташування в абсолютному початку чи в кінці тексту актуалізує ВН у художньому творі. До того ж розташування оніма на початку тексту дає змогу одразу номінувати зображуваний об'єкт, а прикінцеве розташування дозволяє використати ВН як засіб і джерело оригінальної рими.

Для правильної інтерпретації тексту, де вжито пропріальну назву, читач повинен знати, з яким об'єктом пов'язана ця назва, та бути ознайомленим з найважливішими властивостями зазначеного об'єкта. Так, вірш М. Зерова, спрямований до близького йому поета П. Филиповича, носить назву, що прямо вказує на адресата («П. П. Филиповичу»), та містить низку онімів, правильне розуміння яких вимагає від читача певного культурного багажу та знання літературної дійсності: «Я заздрю вам. Десятками поезій/ Рахуєте ви лірику свою, – / Йдете доріжкою *Максима* й *Лесі* / І стежите *парнаську* течію. / Йдете собі «*кастальськими* берегами», / Тонкі серпанки топчете ногами, / А музи вас чекають на шпильях,/ І збірник ваш росте, як на дріжджах» [2, с. 73]. У розмові «для втаємничених» досить згадки імен, щоб зрозуміти, про кого йдеться: Максим – це, звичайно ж, Максим Рильський, Леся – Леся Українка. Для розуміння відтопонімних прикметників (*парнаська* течія, *кастальські* береги) читач мусить знати, що Парнас – назва гірського масиву у Греції, де, за античними міфами, жили музи; а в переносному значенні Парнас – святилище поезії. Кастальське джерело (Касталія) – священне джерело навколо грецького міста Дельфи, в одній з ущелин Парнасу, присвячене Аполлону та музам; в переносному значенні – джерело поетичного натхнення.

Специфічної функції набувають деякі ВН, що стали в мові широко відомими завдяки відомості іменованих ними об'єктів. В деяких ситуаціях ці оніми можуть у мові чи мовленні набувати переносного значення. Вживання онімів з семантичними зрушеннями

надає поетичному тексту експресивності, а тому широко використовується у поезіях М. Зерова. У деяких випадках семантичне зрушення відбувається на рівні індивідуально-авторського мовлення. Так, назва відомого центру кінопромисловості 20 ст. *Голлівуд* може вживатися у мові зі значенням «кіно» / «американське кіно». У сонеті М. Зерова «Під Новий рік» у замальовці передсвяткового міста онім *Голлівуд* використано у контекстуальному значенні «кінотеатр», «кіноафіша»: «*Ишов додому, цукор ніс пайковий / І думав про гіркий щоденний труд... / Разком огнів світився Голлівуд. / У чарах новорічної обнови*» [2, с. 42].

Проте частіше ВН, що зазнали семантичного зрушення, отримали його на рівні мови, а не на рівні мовлення. Так, наприклад, назва арабського міста *Мекки*, де знаходиться всесвітньо відома святиня ісламського світу – храм Кааба, набула у мові переносного значення – «святиня», «місце поклоніння». Саме в такому значенні вжито топонім у поезії М. Зерова: «*Чарує всіх, манить здалека / Та поетична ваша Мекка*» [2, с. 73].

Іменування поеми Гомера «Одіссея» (утворене від імені її головного персонажа) набуло у мові переносного значення «довга і важка мандрівка, пригоди». Саме в такому загальноприйнятому значенні вживає цю лексему М. Зеров у роздумах про долю сонета як жанру: «*Нині на краю сумної одіссеї / Потрапив до моїх неситих рук*» [2, с. 78]. Про остаточний перехід біблїоніма до групи загальних назв, тобто про апелятивізацію, свідчить його написання.

Чарівний крилатий кінь *Пегас* був здавна відомий у грецькій міфології: він народився з крові Горгони Медузи, коли Персей відтяв їй голову. Пізніше, у 3 ст. до Р.Х., олександрійські поети створили легенду про Пегаса як коня поетів. Якось музи, покровительки наук та мистецтв, співали так гарно, що гора Гелікон, де вони жили, почала рости й доросла аж до неба. Тоді олімпійські боги наказали Пегасові повернути гору на землю. Кінь вдарив по горі копитом, втоптавши її в землю, а на місці удару забило джерело Гіппокрена, що мало чудесну властивість надихати поетів [7, с. 158]. Таким чином, **Пегас** став символом поезії та поетичного натхнення. Саме в такому значенні вживає цей онім М. Зеров у своїх роздумах про характерні, на його думку, особливості вітчизняної поезії: «*Яка ж гірка, о Господи, ця чаша, / Ця старосвітчина, цей дикий смак, / Ці мрійники без крил, якими так / Поезія прославилася наша! / Що не митець, то флегма і сіряк, / Що не поет – сентиментальна кваша... / О ні! Пегасові потрібна наша, / Щоб не загруз у твані неборак*» [2, с. 66]. І далі в сонеті поет пропонує своє бачення розвитку української поезії, згадуючи прізвища витончених французьких поетів 19 ст. та ВН *Парнаські гори*, яка набула переносного значення «світ поезії»: «*Класична пластика, і контур строгий, / І логіки залізна течія – / Оце твоя, поезіє, дорога. / Леконт де Ліль, Жозе Ередія, / Парнаських гір незахідне сузір'я / Зведуть тебе на справжні верхогір'я*» [2, с. 67].

Отже, чимало коротких поетичних творів М. Зерова мають підвищену насиченість онімами, що набувають широкого функціонального діапазону. Ці оніми найчастіше належать до одного просторово-часового та культурного кола, проте з експресивною метою поет може включати до одного тексту ВН, що належать до різних культурних просторів. Тоді ці простори в тексті поетичного твору зіставляються або протиставляються.

ВН, що представлені в поетичних творах М. Зерова, увібрали в себе віяння різних епох, вражають своєю поетичністю. Вони набувають узагальнено-символічного забарвлення, посідаючи провідну позицію у вербальному втіленні художньої концепції твору, у розв'язанні індивідуально-естетичних завдань, сприяють поглибленому

розумінню авторського задуму. Вважаємо, що різнобічна інтерпретація онімів у поезіях М. Зерова дає багатючий матеріал для укладання в майбутньому «Словника української літературної ономастики ХІХ-ХХ ст.», потреба в якому нині гостро відчувається, а також стане у нагоді при укладанні коментарів до видання творів письменника.

Література

1. *Аркас М.* Історія України-Русі / М. Аркас. – К.: Вища школа, 1991. – 456 с.
2. *Зеров М. К.* Твори: в 2 т. / М. К. Зеров. – К.: Дніпро, 1990. – Т.1: Поезії. Переклади. – 843 с.
3. *Зубов М. І.* Ім'я персонажа як елемент мовленнєво-образної структури художнього твору / М. І. Зубов // Літературна ономастика української та російської мов: взаємодія, взаємозв'язки. – К.: НМК ВО, 1992. – С. 4–14.
4. *Карпенко Ю. О.* Мова топонімів – мова землі: онімізація тексту як художній засіб у романі Ліни Костенко «Берестечко» / Ю. О. Карпенко // Історико-літературний журнал. – Одеса, 2000. – №5. – С. 9–16.
5. *Кочан І.* Лінгвістичний аналіз тексту: [курс лекцій] / І. Кочан. – Львів: Світ, 1999. – 142 с.
6. *Никонов В. А.* Краткий топонимический словарь / В. А. Никонов. – М.: Мысль, 1966. – 208 с.
7. *Словник античної міфології* / [укладачі І. А. Козовик, О. Д. Пономарів]. – К.: Наукова думка, 1985. – 236 с.

References

1. Arkas, M. (1991), *History of Ukraine-Rus* [Istorija Ukrai'ny-Rusi], High school, Kiev, 456 p.
2. Zerov, M.K. (1990), *Works: in 2 vol.* [Tvory: v 2 t.], Dnipro, Kiev, vol. 1, 843 p.
3. Zybov, M.I. (1992), «*The name of the character as part of speech and structure-shaped work of art*» [«Im'ja personazha jak element movlennjevo-obraznoi' struktury hudozhn'ogo tvoruu»], *Literaturna onomastyka ukrai'ns'koi' ta rosij's'koi' mov: vzajemodija, vzajemozv'jazky*, NMK VO, Kiev, pp.4–14.
4. Karpenko, O.Yu. (2000), «*Language place names – it land: onimizatsiya text as an artistic tool in Lina Kostenko's novel "Berestechko"*» [«Mova toponimiv – mova zemli: onimizacija tekstu jak hudozhnij zasib u romani Liny Kostenko «Berestechko»»], *Istoryko-literaturnyj zhurnal*, Odessa, No. 5, pp. 9–16.
5. Kochan, I. (1999), *Linguistic analysis of the text [Lingvistychnyj analiz tekstu]*, *World, Lviv*, 142 p.
6. Nikonov, V.A. (1966), *A brief toponymic dictionary [Kratkij toponimicheskij slovar']*, Think, Moscow, 208 p.
7. Kozovyk, I.A., Ponomariv, O.D. (1985), *Dictionary of classical mythology [Slovyk antychnoi' mifologii']*, Scientific thought, Kiev, 236 p.

Э. В. Боева,

*ГУ «Южноукраинский национальный педагогический университет имени К. Д. Ушинского»,
кафедра украинской и зарубежной литературы*

ОНИМЫ ВСЕМИРНОГО КУЛЬТУРНОГО ДИАПАЗОНА В ПОЭТИЧЕСКИХ ПРОИЗВЕДЕНИЯХ Н. ЗЕРОВА

Статья посвящена изучению функциональных особенностей онимов, которые номинируют реалии мировой истории и культуры в поэтическом дискурсе известного украинского поэта-неоклассика Н. Зерова. Охарактеризовано коннотативное и экспрессивное наполнение антропонимов и топонимов в контексте поэзий писателя, способы их участия в создании художественной целостности произведений. Определено, что имена собственные имеют широкий функциональный диапазон, благодаря их информативности короткий поэтический текст приобретает семантическую ёмкость.

Ключевые слова: оним, художественный текст, антропоним, топоним, хронотоп, собственное имя, онимы «культурного круга».

E. V. Boyeva,

*South Ukrainian National Pedagogical
University named after K. D. Ushynsky,
Ukrainian and Foreign Literatures Department*

ONYMS OF THE WORLD CULTURAL DIAPASON IN THE POETIC WORKS OF N. ZEROV

The article is devoted to the study of the onyms' functional features that nominate the realities of world history and culture in the poetic discourse of the famous Ukrainian neo-classical poet M. Zerov. The connotative and expressive filling of anthroponyms and toponyms in the context of the writer's poetry, their part in creating artistic integrity of the works are characterized. It has been stated that onyms in the creative laboratory of the writer are the structural component that is transformed into a bright artistic device for expressing the author's ideological and aesthetic conception. It has been proved that proper names have a wide functional diapason; due to their informativeness short poetic text acquires a semantic capacity, and onyms act as distinctive identifiers. It has been stated that in the poetic discourse of N. Zerov, onyms, which are a part of a certain artistic text, as a rule, refer to the same circle – temporal, spatial, cultural. However, there are examples of purposeful "collision" of the proper names belonging to the different temporal or cultural circles that is caused by the individual and aesthetic tasks of the author. N. Zerov widely uses onyms with semantic violations that adds expressiveness to a poetic text.

Key words: onym, literary text, anthroponym, toponym, chronotope, proper name, onyms of the «cultural circle».

Т. І. Крупеньова,

канд. філол. наук, доц.

*ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»,
доцент кафедри української філології і МНФД*

ОСОБЛИВОСТІ ОНОМАСТИКОНУ ТВОРІВ БРАТІВ КАПРАНОВИХ

У статті проаналізовано особливості функціонування і стилістичну роль онімів у науково-фантастичних творах Братів Капранових, висвітлено роль власних назв у побудові художнього твору. Зазначено, що вони є органічним складником ідіостилію письменників, одним із вагомих засобів створення образу та поглибленого розуміння концепції художнього твору.

Ключові слова: власна назва, міфонім, міфокосмонім, антропонім, ономастичний простір.

Дослідження онімів є важливим напрямом сучасного мовознавства. Питання онімії художніх творів та її ролі в тексті, співвідношення поетичного і реального антропонімікону досліджували С. І. Зінін, В. Н. Михайлов, О. І. Фоякова, процеси номінації – М. Е. Рут, А. В. Суперанська, поетику власних імен – В. М. Калінкін, Е. Б. Магазаник, В. А. Кухаренко, Л. М. Щетінін, конотації онімів – Є. С. Отін, питання стилістики антропонімів у художній мові – Ю. О. Карпенко, В. А. Никонов, М. К. Фролов та інші. Засновниками науково-фантастичної літератури в Україні можна вважати В. Винниченка та Ю. Смолича, а серед сучасних фантастів фігурують імена О. Авраменка, О. Бердника, В. Бережного, О. Тесленка та інші. Проте досі відсутній опис онімів у структурно-функціональному аспекті на матеріалі сучасних літературних творів, зокрема науково-фантастичних творів Братів Капранових. Проблема виділення онімів сучасної літератури, їх глибоке смислове навантаження потребує детальнішого вивчення, тому тему нашого дослідження вважаємо **актуальною**.

Українських постмодерністів Братів Капранових (близнюків Дмитра і Віталія) сучасний читач знає як авторів таких кітчевих творів, як «Приворотне зілля», «Розмір має значення», «Кобзар-2000», «Щоденник моєї секретарки». Менш відомі дорослому читачеві їх твори для дітей, зокрема збірка пригодницьких оповідань «Зоряний вуйко». В анотації письменники зауважують, що у «цій книзі багато варіантів майбутнього, але найцікавішою виявиться незвичайна, магічна версія сьогодення» [3, с. 2]. Письменники використовують цікаві та захоплюючі сюжети, інколи це власні спостереження та щоденникові записи, користуються доступною для розуміння мовою, але в той же час їх твори є невичерпним джерелом дослідження в галузі фольклору і не тільки.

Мета нашого дослідження – здійснення функціонально-стилістичного аналізу онімів у постмодерній літературі Братів Капранових.

Об'єктом дослідження є художнє мовлення творів Братів Капранових, **предметом** – різноманітні типи онімних компонентів, що створюють певний ономастичний простір творів. **Матеріалом** дослідження було обрано роман «Приворотне зілля» [2] та збірка оповідань «Зоряний вуйко» [3].

У своїх творах Брати Капранови використовують оніми різних класів, однак більшу кількість займають міфоніми та космоніми.

У системі мовних засобів, побудованій на національно-культурній традиції, значне місце відводиться міфологічним номінаціям. Міфонімія формує специфічний комплекс номінаційного простору мови, актуалізуючи ідіоетнічний потенціал духовної культури. У лінгвістиці міфонім розглядається в межах ономастичного простору (Н. Колесник, В. Вересаєв, Н. Подольська) або як апелятивна назва об'єкта міфологічної свідомості (І. Желізняк, В. Гуторов). Сучасна наукова думка в галузі пізнання міфологічного досліджує номінації, які семантично пов'язані з концептами міфобуття.

У романі Братів Капранових «Приворотне зілля» на перший план виступає міфологема *відьми*, яку використовують для називання всіх осіб жіночої статі (*Леся, Тетяна, баба Кабачиха, Палажка-парторгова жінка*). В основному, це жінки, які продали душу чорту, так говорять автори на початку роману: *«І про цю історію, зрозуміло, довідалася, та й каже своєму жениху – це, каже, не просто так, бо та парторгова донька у нас на всю округу головна відьма»* [2, с. 14]. У творі використовуються синоніми до загального значення «відьма» – *паразитка, проститутка, сука, чортові слуги*. Баба Кабачиха вступаючи в суперечку з Миколою Пилиповичем крено захищає відьом: *«А відьми церков не руйнують. Вони до служби ходять. Відьма хреста не боїться, а не любить його. Та й те тільки вночі, коли сама сили набирає. Бо хрест і молитва призначені для того, щоб приспати людину. Як оце коліскова. А відьма тому так і називається, бо не хоче забувати. Відає вона»* [2, с. 88]. Письменники використовують топонім «українська відьма», акцентуючи фольклорні джерела і послуговуючись образами та алюзіями як народної творчості, так і Г. Квітки-Основ'яненка та М. В. Гоголя. Своє завдання – полювання на відьом два співробітники органів безпеки здійснювали під прикриттям науковців з Інституту фольклору та етнографії. Маючи уривчасті знання у цих галузях науки, вони щоразу натикаються на скептичне до них ставлення селян, які звикли звертатися як до лікарів, так і до нетрадиційної медицини, що була у «відьомській» компетенції. Комізм ситуації автори розкривають і в тому, що про відьом ведуть бесіду офіцери спецслужби і колишній парторг. Вони по-своєму інтерпретують і фільм «Вій» за Гоголівською повістю. Підпилі чоловіки бесідує про інтерес відьом до чоловічої статі: *«...відьми в цьому смислі геть невгамовні, їм все мало, скільки б чоловік не старався. Вони чоловіків приворожують, а тоді тягнуть за собою на шабаш, і там уже всім кодом...»* [3, с. 39]. І партог переповідає гостям із Києва про бувальщину, яка трапилася із молодим священиком, у якого закохалася дочка тодішнього парторга. Йшлося про зваблення новоявленного клірика цією донькою, що таки була відьмою, щось на кшталт героїні Гоголевого твору. А от у бесіді під наливочку зі священиком дізнався майор спецслужб про те, що мав би вчитати у книгах фольклористів та етнографів. Ніби за В. Гнатюком чи за Б. Грінченком священик наставляє: *«Щоб побачити відьму, треба цей кілочок заховати до Великодня [...] А як будуть виходити жінки з церкви, стати у дверях і кілочок з рукава виставити. То як буде іти відьма, у неї язик буде висунутий!»* [3, с. 94]. Щодо змалювання Братами Капрановими відьом, то можна погодитися із думкою дослідниці Д. В. Лук'яненко, що автори «створюють невеличкий карнавал, що в цілому є іронічним змалюванням сучасних залежностей лише умовно вільних людей» [6, с. 212]. Водночас Капранови милуються красою, талантами та енергетикою українських жінок, які хоч іноді і називають під час сварок одна одну відьмою [3, с. 44], але й «відають» про життя немало. Йдеться про таких героїнь, як *Марія, Наталка, Леся*, дружина священика. Всі вони – неординарні особистості, красуні і розумниці – змогли як по нотах розіграти чужинців, які не мали до них ніякої поваги.

У романі функціонують міфозооніми *заєць, кажан, цап, жаба*: «*Кажуть, що заєць – то чортова тварина. Попереду завжди біжить заєць, а позаду – чорт*» [2, с. 25]. Міфозоонім *заєць* набуває вторинної номінації «той, що близький до чорта» [5, с. 120]. За міфологічними уявленнями різних народів світу, кажан – далекий нащадок первісного дракона, «дракон у мініатюрі», тож у країнах із розвинутим культом змія, дракона, крокодила, як-то в Японії та Китаї, він символізує щастя й успіх. В українській духовній культурі, де здавна вшановується змієборство, до міфозооніма кажана, виробилося негативне ставлення, а подекуди його і взагалі ототожнили з нечистою силою: «*Кістки в глечичку були дрібні, наче й справді з якоїсь маленької тварини*» [2, с. 5]. Тетяна навчає Петра, як за допомогою грабельок зроблених з кісток кажана можна присушити (притягнути) до себе людину. Міфозоонім *цап* виступає в романі атрибутом персоніфікованого розпусництва. Дійсно під час нічного шабаша на який потрапив Петро з'являється і цап: «*А перед ним стояв чорний-чорнісінський цап і, задумливо схиливши голову, дивився на застиглого під кущем чоловіка. Звичайний собі сільський цап. Петро вилаявся та звівся на ноги*» [2, с. 103]. Але як виявилось, цей цап не був звичайним, адже наступав на Петра і був досить рішучим, що Петрові довелось тікати в кущі. Проте в міфах збережено й інше уявлення: цап ні на що не здатний, із нього нема ніякої користі – тобто виринає уже фразеологічне значення цього міфозооніма («як з цапа молока»). У чаклунстві *жаба* символізує відьму і удачу. Найчастіше на жаб перетворюються відьми. У вигляді жаби вони потрапляють до хліва і ссуть молоко з корів. На жабу може перекидатися водяника. У жаб'ячій подобі може стрибати по хаті домовик.

У романі зустрічаємо міфоніми *нечиста сила, злі духи, нечистий, чорти, біси*. Найбільш спеціалізованим персонажем нижчої міфології є *чорт*: «за забобонними уявленнями – надприродна істота, що втілює в собі зло і має вигляд темношкірої людини з козячими ногами, хвостом і ріжками; злий дух, нечиста сила, біс, диявол, сатана» [1, с. 55]. На позначення пандемоніологічних істот міфологічного світогляду вживаються номінації нечистиків, семантична структура яких маркує меліоративну (з актуалізацією відчуття жалю, співчуття: *бісенята, чортенята*) або пейоративну (вираження зневаги: *чортяка, відьмище*) емотивну оцінність. Із записів однієї героїні роману Приходько Тетяни, що з села Зелене дізнаємось про позитивні якості чорта: «*На Купала треба накосити трави косою навпаки і скласти копу, а на Різдво розрити. Звідти вилізуть чорти і дадуть все, що попросиш*» [2, с. 25]. Інколи сему *чорт* вживають на позначення лайки, для вираження великого роздратування, досади: «*Невиспаний Петро сумно крокував до пошти. І якого чорта в таку рань? Наче втече та поштарка*» [2, с. 21], «*Чорт побери! – вилаявся він*» [2, с. 38]. Дещо дивним виявляється, коли священнослужителі вдаються до гріховних діянь, вірять в якісь надприродні сили і забобони, так і тут ми спостерігаємо те, що парторг грає в карти разом з майором Миколою Пилиповичем: «*А ви що ж, з напарником своїм хіба не тренуєтесь? – хитренько запитав парторг і одразу сім на хресті*» [2, с. 40]. Число сім у слов'янських звичаях є символом удачі, з давніх язичницьких часів вважалося чародійним, чарівним, що має особливий, таємничий зміст, особливу, таємничу силу, тому його і любили вживати. Про містичну, чарівну силу числа *сім* уже давно забули, але в мові залишився слід від цих старих вірувань і уявлень.

Система психоконструкцій міфологічного тексту пов'язана із законом партиципації – причетності людини як мікрокосму до природи як макрокосму. У контексті роману цей тип міфологічних значень репрезентується семантичною моделлю: природа як магічний об'єкт: *запахний вовкун, трава-оман, чарівний відьомський тирлич, хміль сухий*. На нашу думку, назва *запахний вовкун* утворилася від

назви напівфантастичної істоти «вовкун» (вовкулака). *Трава-оман* (дивосил, дев'ясил, оман високий, дикий соняшник, болячковий корінь, велике зілля, старий хліб, старівник) – видове визначення дане в честь імені Олени – дочки Зевса, із сліз якої виросла рослина. У «Лічєбній книзі» XVIII ст. про траву-оман говориться як про ефективний засіб від корости. Освяченим у храмі листям оману посипали хату та обійстя, щоб уберегтися від усякого зла. Зберігся переказ про тирлич-траву, як рослину, яка зростає на Лисій горі понад Дніпром в Києві. Ця трава дає змогу до перевтілення. З тирлича виготовляється відвар, яким перевертні натиралися при перевтіленні. Відьми, знаючи про це, повсюдно намагалися знищити цю рослину. Люди, які володіли тирличем, зберігали його, як найвищий скарб [6, с.211]. *Хміль сухий* – символ родючості, молодого буяння [6, с.212]. Тобто за допомогою цієї рослини дівчата могли приворожити до себе парубка, тобто захмелити коханням, так само і героїня роману парторгова дочка Леся хотіла приворожити лейтенанта Петра.

У романі функціонує міфогерготонім *шабаш*: «*Розбійницька ніч, зачарована ніч. І саме такої ночі у небі над ставком з'являються дві постаті. Так, саме у небі, бо видно було, як злітали вони з різних боків, повільно, наче не одразу наважуючись піднятися у повітря. Ось вони трохи наблизились одна до одної, і стало помітно на тлі місяця, що це жінки, які сидять верхи на мітлах, – саме так, як малюють, бува, відьом*» [2, с. 94]. Є таке повір'я – всі жінки за природою своєю ангели, але якщо їм обламали крила, вони літають на мітлі. Хазяйка дому, в якому жили збирачі фолькору Микола Пилипович і Петро, яскраво продемонструвала як можна перетворитись на відьму за допомогою чудодійної мазі: «*обмастивши себе, не залишивши жодного шматочка тіла, якого б не торкнулася «косметика»*» [2, с. 100]. У віруваннях українців *купальська ніч* – особлива. Цієї ночі відьми злітаються на шабаш – на Лису гору. У романі «Приворотне зілля» саме на Купала відбувається найцікавіше дійство серед місцевих жінок, які в цю ніч перетворюються на відьом і злітаються в ліс: «*Над землею розкривала свої крила купальська ніч*» [2, с. 98]. Зірвана там тирлич-трава має особливі приворотні властивості в цю ніч.

Іменування космічного простору, користуючись усталеною термінологією, можна умовно розподілити на: космоніми – назви об'ємних космічних об'єктів; астроніми – назви одиничних об'єктів (планет, комет, зірок); зодіоніми – власна назва зодіакальних сузір'їв; констелоніми – власна назва не зодіакальних сузір'їв; галактоніми – власна назва галактики та її частин; планетоніми – власна назва будь-якого природного об'єкта на будь-якій планеті тощо [7, с. 25-26].

У збірці «Зоряний вуйко» в онімному просторі більшу кількість займають космоніми. Роглянемо космоіменування *центаврянин* Мустафа. Сема Центавр (Кентавр, Хірон) – у давньогрецькій міфології означає дикі смертні істоти з головою і торсом людини на тілі коня, мешканці гір і лісових хащ, супроводжують Діоніса і відрізняються буйною вдачею і нестриманістю. Кентаври спочатку були втіленням гірських річок і бурхливих потоків. Це одне з найпівденніших сузір'їв, відомих у давнину. Етимологічне значення міфоніма Кентавр – Хірон (за грецькою міфологією) – син Кроноса і Океаніди Філіри (Аполлодор). Хірон народився напівконе-напівлюдиною, оскільки Кронос, якого застукала в любовному союзі з Філірою дружина Рея, прийняв вигляд коня (Аполлоній Родоський). Належачи до Кентаврів, Хірон вирізнявся, проте, абсолютно іншими властивостями, ніж його дикі побратими. Тоді як останні були гірськими і лісовими божествами, втілюючи дику природу північної Греції, Хірон почитався як мудра істота, якій особливо добро відомі цілющі трави і прийоми виховання. Отже, герой оповідання Братів Капранових Мустафа теж

має неординарну зовнішність, що свідчить про те, що ця істота вигадана, міфічна: *«Так, порівняно зі мною тепер навіть Мустафа зі своїми трьома очима виглядав красенем»* [3, с. 124]. І планета його теж носить назву *Центаврія*, тобто виступає міфокосмонімом.

Ще одним незвичним найменуванням є космонім *андромедянин*. Ми вважаємо, що він функціонує в тому значенні, що й інопланетянин, тобто – розумний представник інопланетного, позаземного життя, незвичайна людина, яка відрізняється від інших поведінкою, манерами, зовнішністю: *«Найбільш годящим для справи мені здався сусідній андромедянин, в його очах горіла галактична жаждоба до грошей...»* [3, с. 44]. До незвичних космічних істот належать *спрути* – морська тварина класу головоногих моллюсків, що має лантухоподібне тіло та вісім ніг-щупальців; восьминіг. Але в даному випадку ці істоти не живуть у морі як це би мало бути, а існують на космічній планеті: *«Він міцно вхопився за гладеньку підлогу і слідом виповзло все тіло великого, завбільшки з мене, спрута»* [3, с. 57].

Варто виділити ще деякі міфокосмоніми: *УГС* – тобто Українська Галактична Служба; *Шлях Макогона* та *Шлях Рогача*. *Українська Галактична служба* – це група людей, які можуть подорожувати країнами, планетами та під різноманітними легендами, виказати їх може одна особливість – надзвичайна любов до сала: *«Задивившись на майбутню суперницю, я забув просту істину – агент Української Галактичної Служби має зливатися з натовпом...»* [3, с. 126]. Тому, ми цілком справедливо можемо прирівняти людей цієї служби до інопланетянинів тому, що їхня поведінка, секретність операцій на асоціативному рівні є подібними. Як міфопоетичні предмети зброї української жінки виступають макогін та рогач. Ми знаємо, що це предмети побуту, які є у кожної української господині, але тут уже впливає вторинне значення і ці предмети послугували назві Галактики *Шлях Макогона* та *Рогача*, що утворюють переносне значення уже в нашій уяві і виступають в ролі міфокосмонімів: *«Цікаво тільки, навіщо при такому вмінні Шлях Рогача, а тим більше Шлях Макогона?»* [3, с.125]. Найменування Макогона та Рогача як Шляху Брати Капранові запозичили з назви галактики Чумацький Шлях, назва якого утворилась від виду діяльності (тобто чумакування), що згідно з легендою *чумаки* їздили до Криму по сіль, орієнтуючись вночі на світлу смугу на небі.

Лексична номінація *місяць*, *сонце* мають дуалістичну природу, тобто залежно від значення може уживатися то як власна, то як загальна назва: Місяць – місяць, Сонце – сонце. У центрі уваги народу були Сонце, Місяць, Зоря. Саме ці астрономі відтворюють світоглядні особливості українського народу. Головним небесним світилом є *Сонце*. Сонце – найближча до Землі зоря, центральне тіло планетної системи. Сонце – це символ Всевидячого божества; Вищої космічної сили; центр буття та інтуїтивного знання; осяяння; слави; величі; правосуддя [5, с. 112]. Разом з місяцем сонце символізує чоловічий та жіночий початки. У різних міфологіях їм притаманні різні ролі. Іноді сонце може асоціюватися з образом батька, а місяць – з образом матері. Його називали оком божим, пояснюючи цим всевидючість Бога, велетенською іскрою, яка світить за божим велінням. У язичницьку епоху слов'яни обожнювали Сонце в образі Дажбога, Сварога, Хорса [5, с. 122]. Були також символи сонця в образах Ярила (бог весняного сонця), Купала (бог літнього сонця). У християнській традиції символічне значення сонця дуже різноманітне. Захід та затемнення сонця означають гнів Божий, праведне покарання, біду, скорботу, страждання. Сонячне світло символізує щастя, відкриття, виявлення, відплату та праведну кару. Сонце – символ слова Божого: *«Ми розлучилися, коли сонце своїм краєм торкалося води»* [3, с. 63]. Другим важливим небесним світилом є *Місяць*. Місяць – найближче до Землі небесне

тіло, супутник Землі, що світить відображеним сонячним світлом. Місяць – символ Матері-Богині, Цариці Небесної; циклічного ритму; вічності; постійного оновлення; духовного аспекту світла в пільмі; козака; батька [5, с. 82]. Місяць є символом циклічного ритму часу, а його фази символізують безсмертя, постійне оновлення. Та обставина, що Місяць добре видимий саме вночі, себто доби, коли, за повір'ям стародавніх людей, активізується нечиста сила, і те, що для первісної й стародавньої людини вигляд Місяця був дещо таємничим, породжувало чимало ілюзій, міфів і легенд. Однією з них є те, що саме у повний місяць злітаються відьми на свій шабаш. Тому порівняння світила із закличним символом, на нашу думку, є доречним та міфологічно вмотивованим: *«На небі, так само далеко, як і з землі, плив круглий млинець Місяця... «Супутник», – промайнуло у хлопця в голові...»* [3, с. 101].

Серед інших оповідань збірки «Зоряний вуйко», в яких ставляться важливі для нашої країни загальнолюдські проблеми і порушуються питання екологічної та морально-етичної небезпеки приваблює оповідання «Люб'язна Солоха». Зауважимо, що дослідники творчості Капранових уже акцентували алюзії з української літератури та фольклору, якими повняються вищезгадані «дорослі» твори прозаїків [1, с. 8]. *Мамай* є героєм оповідання, яке дало назву книзі «Зоряний вуйко». Але в цьому оповіданні *Мамай* вже «відійшов від справ і заспокоївся» [3, с. 126]. До нього, як це є в традиції світової і національної пригодницької літератури, служби безпеки звертаються в особливо складних випадках. Відповідно, що таке поцінування досвіду і здібностей *Мамаю* до вподоби. *«Не прожити Україні без Мамаю»*, – констатує герой, отримавши надскладну пропозицію знайти зниклого бізнесмена – одного з лідерів Галактичного Українського Конгресу. До речі, історичність *Мамаю* автори підкреслюють і згадкою про безпекову роботу старшого товариша *Мамаю Сагайдачного* [3, с. 138] та розум-хитрість *Мазепи* й підступність *Ігнасіо-Лойоли* [3, с. 140]. Відразу зауважимо, що звернення до подібних образів у літературі для підлітків нагадує про вивчення з історії України кінця XVII – поч. XVIII ст. та з української літератури.

В оповіданні «Люб'язна Солоха» супергерої *Мамай* ще на злеті своєї кар'єри в Українській Галактичній Службі. Він – практикант в Українській Галактичній Службі, а його шеф – агент першого класу *Лях*. Теж маємо історичні паралелі до українського козацтва, харизматичні ватажки якого в XVII ст. починали із військової виучки в армії Речі Посполитої. «Непереможна Солоха», вона ж – *Соломинка* (від Соломії) вже з перших сторінок оповідання постає розумнішою і сильнішою за друзів *Мамаю – Ляха* і *Мустафи*. Адже вони, як і *Мамай*, все ще носять у собі рудименти патріархальних поглядів. Така чоловіча упередженість призводить їх, у тому числі *Мамаю*, до прорахунків у заделегідь розпланованих діях. Зокрема, під час спектаклю «Напад на дівчину» *Соломія* шокувала хлопців, які перетнули їй шлях на темній вулиці, неординарною поведінкою: *«Вона, здається, не зрозуміла, що треба лякатися. Інша б уже рюмсала, бо хлопці перекрили їй шлях до відступу. А ця тільки переводила погляд з одного до іншого»* [3, с. 167].

Безперечно, це далеко не всі нюанси, які вибудовують Брати Капранові у контексті роману, демонструючи усі конотативні можливості онімів, і амплітуда цих варіацій надто велика, адже прозовий світ митців насичений багатющою культурологічною інформацією. Інформативна вагомість онімів дозволяє авторам зробити твір семантично насиченим. Індивідуально-авторська специфіка використання різних компонентів онімного простору творів Братів Капранових проявляється, на нашу думку, у значній глибині й певній прихованості, витонченості онімного письма митців. Дослідження міфокосмонімів як мовного аспекту ідіостилю Братів Капранових дає

можливість побачити всю глибину неповторності авторської індивідуальності, представлені у вербально-естетичній картині світу, оцінити їх внесок у творення особливостей фантастичних творів. Для письменників-фантастів вербальний спосіб відображення дійсності відзначається оригінальністю, адже у їхніх творах відтворено вигадану дійсність, що є показником світовідчуття автора, його ціннісних орієнтирів.

Отже, здійснений аналіз функцій та семантичного навантаження онімів представлених у творчості Братів Капранових, дає змогу стверджувати, що власні назви є органічною складовою ідіостилю письменників, одним із вагомих засобів творення образу, поглибленого розуміння концепції художнього твору, авторського задуму.

Література

1. Береза І. Ю. Українська відьма: від Гоголя до Капранових / І. Ю. Береза // Література та культура Полісся. – Вип. 53. Гоголь і український культурний контекст. – Ніжин, 2009. – С. 54-61.
2. Брати Капранови. Приворотне зілля / Брати Капранови. – К.: Зелений пес, 2004. – 288 с.
3. Брати Капранови. Зоряний вуйко / Брати Капранови. – К.: Зелений пес, 2009. – 392 с.
4. Бучко Д. Г. Словник української ономастичної термінології / Д. Г. Бучко, Н. В. Ткачова. – Харків : Ранок-НТ, 2012. – 256 с.
5. Войтович В. М. Українська міфологія / В. М. Войтович. – К.: Либідь, 2012. – 681 с.
6. Лук'яненко Д. В. Народнознавча домінанта романів Братів Капранових / Д. В. Лук'яненко // Науковий вісник Миколаївського державного університету. Філологічні науки. – Вип. 22. – Миколаїв, 2009. – С. 210-215.
7. Суперанская А. В. Общая теория имени собственного / А. В. Суперанская. – М.: Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2009. – 368 с.

References

1. Bereza, I. J. (2009), «*Ukrainian witch from Gogol to Kapranovy*» [Ukrai'ns'ka vid'ma: vid Gogolja do Kapranovyh], *Literatura ta kul'tura Polissja*, Nizhin, No. 53, pp. 54-61.
2. Brothers Kapranovs, (2004), *Philtre [Pryvorotne zillja]*, Green dog, Kiev, 288 p.
3. Brothers Kapranovs, (2009), *Star uncle [Zorjanyj vujko]*, Green dog, Kiev, 392 p.
4. Buchko, D. G., Tkacheva, N. V. (2012), *Dictionary Ukrainian onomastic terminology [Slovnyk ukrai'ns'koi' onomastychnoi' terminologii']*, Morning-NT, Kharkov, 256 p.
5. Voytovych, V. M. (2012), *Ukrainian mythology [Ukrai'ns'ka mifologija]*, Lybid, Kiev, 681 p.
6. Lukyanenko, D.V. (2009), «*Ethnology dominant novels Brothers Kapranovy*» [«Narodoznavcha dominanta romaniv Brativ Kapranovyh»], *Naukovyj visnyk Mykolai'vs'kogo derzhavnogo universytetu*, Mykolayiv, No.22, pp. 210-215.
7. Superanskaja, A. V. (2009), *General Theory of Personal Names [Obshhaja teorija imeni sobstvennogo]*, Book home "LYBROKOM", Moscow, 368 p.

Т. И. Крупенёва,
*ГУ «Южноукраинский национальный
педагогический университет имени К. Д. Ушинского»,
кафедра украинской филологии и МОПД*

ОСОБЕННОСТИ ОНОМАСТИКОНА ПРОИЗВЕДЕНИЙ БРАТЬЕВ КАПРАНОВЫХ

В статье проанализированы особенности функционирования и стилистическая роль онимов в научно-фантастических произведениях братьев Капрановых, описана их роль в построении художественного произведения. Отмечено, что собственные имена являются органической составляющей идиостиля писателей, одним из весомых средств создания образа, углубленного понимания концепции художественного произведения.

Ключевые слова: имя собственное, мифоним, мифокосмоним, антропоним, ономастическое пространство.

T. I. Krupenova,
*South Ukrainian National Pedagogical
University named after K. D. Ushynsky,
Ukrainian Philology and MTPD Department*

THE ONOMASTICON PECULIARITIES OF BROTHERS KAPRANOV'S WORKS

The article analyzes the stylistic features of the onyms in the Brothers Kapranovs' science fictional works, highlights their role in the literary text. The purpose of our research is to make functional and stylistic analysis of the onyms in the Brothers Kapranovs' postmodern literature. The subject matter of the research is the artistic discourse of the Brothers Kapranovs', the scope of the research is the different types of the onymic components, creating a certain onymic space of a literary work. It has been proved that proper names informative importance allow the authors to make the literary text semantically rich. Individual authors' specificity of the various onymic components use shows, in our opinion, great depth and a certain secrecy, sophistication of the authors' onymic writing. In the studied works the mythonyms are mostly used that is characteristic of science fiction, but also real names and family names that point out the heroic past of our people, are used. It has been stated that proper names are an integral part the writers' individual style, one of the important means of imagery creating.

Key words: onym, mythonym, mythocosmonym, anthroponym, onymic space.

Г. М. Лєсна,

канд. філол. наук, доц.,

*Московський державний інститут міжнародних відносин (університет) МЗС Росії,
кафедра російської мови для іноземних громадян (Росія)*

УКРАЇНСЬКА ТЕРМІНОЛОГІЯ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН ЯК АСПЕКТ У ВИВЧЕННІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК ІНОЗЕМНОЇ

У статті розглянуто актуальні проблеми викладання української мови як іноземної в аспекті вивчення мови професійного спрямування майбутніми фахівцями в галузі міжнародних відносин. Предметом дослідження стала специфіка мовної номінації у процесі формування термінології міжнародних відносин як складника сукупності терміносистем під умовною назвою «суспільно-політичні відносини».

Ключові слова: термінологія міжнародних відносин, викладання української мови як іноземної.

Сучасна лінгвістика приділяє значну увагу дослідженню галузевих термінологічних систем. Термінологія, що створює систему понять, мовних знаків, термінів певної галузі людської діяльності, є засобом професійної комунікації. Особливого значення термінологія набуває у галузях вузької спеціалізації, адже саме вони потребують загальної вживаності термінів, їхньої стилістичної нейтральності й семантичної однозначності, точності дефініцій та високого ступеня інформативності. Однак не всі галузеві терміносистеми можна чітко окреслити за параметрами. Серед них є такі, що набирають форм міждисциплінарних та загальнолюдських терміносистем і виходять за межі професійних сфер комунікації. На відміну від термінології природничих наук, різних видів спорту і т. ін., певні галузі суспільних наук і гуманітарні області знань належать до кількох терміносистем. Стосується це й суміжних галузей наукових досліджень.

У сучасній лінгвістиці значна частина термінології сфери міжнародних відносин є складовою кількох міждисциплінарних терміносистем. Історично міждисциплінарним було й саме термінознавство, яке, на відміну від інших лінгвістичних наук, зазвичай пов'язане з певною немовною спеціальністю й проблемами фахової комунікативної культури [6]. Спираючись на розробки відомих термінознавців (Г. Винокур, Б. Головін, В. Даниленко, А. Суперанська, Г. Піхт, Л. Гоффманн та ін.), до яких можна долучити й українських дослідників (Т. Кияк, І. Квитко, І. Кочан, Т. Панько, Л. Симоненко), поняття «термінологія міжнародних відносин» слід розуміти як сукупність термінологічних систем (чи комплексну терміносистему), де теорія та практика міжнародних відносин пов'язані з терміносистемами таких наук і галузей людської діяльності, як історія, політика, економіка й право.

У практичній фаховій діяльності міжнародників ця термінологія функціонує паралельно в кількох мовах. Тому специфіка формування професійної комунікативної компетенції у студентів-міжнародників обумовлена не тільки особливостями їхньої майбутньої фахової діяльності, але й тим, що ця діяльність передбачає знання іноземних мов, у нашому випадку – української мови як іноземної професійного спрямування. Тому засвоєння терміносистеми міжнародних відносин має безпосереднє відношення до розробки методики викладання української мови як іноземної (далі – УМІ) та навчання студентів основним методам перекладу фахових текстів, оскільки

доведено, що зазвичай «близько 50 % помилок у перекладі – це помилки, пов'язані з термінологією» [8, с.139].

В останні роки сфера міжнародних відносин інтенсивно розвивається й оновлюється, що значно розширює межі професійної лексики сучасних міжнародників, регіонознавців та дипломатів, адже тепер вони оперують термінологією з таких галузей, як культура, освіта, спорт, здоров'я, екологія і т. ін. Складовими частинами сучасної термінології міжнародних відносин стали терміносистеми цілого комплексу взаємоінтегрованих наук, що зумовлює неоднорідність складу корпусної лексики цієї системи та ускладнює процес її дослідження.

Формування терміносистеми міжнародних відносин пов'язане із загальними тенденціями, що характерні для розвитку не тільки сучасної української мови, а багатьох інших світових мов, перш за все слов'янських [3]. Адже розвиток мови є об'єктивним явищем, невіддільним від еволюції людства взагалі і функціонування окремих суспільств зокрема. Серед екстралінгвістичних чинників мовного розвитку слід назвати постійне мовне освоєння дійсності людиною, її бажання бути більш інформованою, інтеграцію народів світу та обмін технічними, науковими і культурними досягненнями. В результаті мовних контактів у мову приходять нові слова, що ми їх запозичуємо для номінації нових реалій або створюємо за законом аналогії.

Найбільш інтенсивно збагачення лексичного складу мови відбувається в епохи великих соціальних зрушень. В такі періоди суспільні зміни інтенсифікують потенційні сили, що притаманні кожній мові. Саме таку епоху переживає в останні роки українське суспільство, в якому проходять значні перетворення та інтеграція у світові міжнародні структури. Тому саме зараз українська мова, як і суспільство, відкриті для широких контактів з іншими країнами, а це означає – і з іншими мовами.

У сфері міжнародних відносин екстралінгвістичними факторами, що призвели до докорінного оновлення всієї терміносистеми міжнародних відносин, стали суспільно-політичні зміни на межі 1980-1990-х років, вихід України як незалежної держави на міжнародний рівень та подальший розвиток українського суспільства на початку нового тисячоліття. В таких умовах почався своєрідний перегляд термінології на різних рівнях мовної системи з метою з'ясування її можливостей відповідати викликам часу.

Окрім практичного функціонування у відкритих в 1990-і роки численних українських дипломатичних представництвах у різних країнах світу і використання в дипломатичному листуванні, термінологія міжнародних відносин стала основою для написання українською мовою першого підручника з дипломатичної та консульської служби [1] й викладання профільних предметів в Інституті міжнародних відносин Київського національного університету ім. Т. Шевченка та в заснованій у 1995 році Дипломатичній академії України при МЗС України. Як і фахові підручники, предметом дослідження названої термінології стали спеціалізовані наукові видання із сфери міжнародних відносин: «Науковий вісник Дипломатичної академії України» й «Актуальні проблеми міжнародних відносин».

У наш час використання термінології міжнародних відносин значно розширилося завдяки публічності сучасної дипломатії, тому за межами дипломатичних й міжнародних організацій сферою її вжитку стали засоби масової інформації. Тут ми можемо спостерігати, яке відображення в мові отримують реалії нашого часу й як мова їх трансформує в мовні явища, тобто номінує [3]. Адже зараз саме преса найбільш оперативно фіксує появу нового на всіх мовних рівнях та разом із телемовленням не

тільки відображає суспільні і мовленнєві процеси, але й певним чином формує їх, закладаючи основи сучасного мовного стандарту.

У процесі роботи над термінологією міжнародних відносин авторка уклала картотеку, в якій матеріал із фахових наукових та навчальних видань був доповнений лексикою з кількох центральних київських газет: «День», «Голос України», «Президентський вісник», «Урядовий вісник», «Хрещатик» та ін. А на головних українських телеканалах – «Перший національний», «24 канал», «1+1», «Интер», «СТБ», «ICTV» (та їхніх сайтах) – перевага надавалася програмам новин. Зібрані дані були частково використані у роботі над двома підручниками з УМІ [4; 5], написаними для рівнів А1-А2, щоб створити основу, розвиток якої на рівні В1 дає змогу студентам читати українську пресу та працювати над програмами новин українського телебачення в мультимедійному класі.

Зібраний матеріал відображає інтенсивний розвиток суспільного життя України в усіх сферах його прояву. Результатом цього процесу стали нові назви наук, об'єктів наук, пристроїв, механізмів, техніки, видів мистецтва і спорту, предметів побуту й усього, що пов'язане з поняттям «нові технології» (наприклад, *смартфон, ноутбук, модем, фейсбук, сайт, дайджест, хостис, віндсерфінг, дизайн, артдилер, консалтинг, аудит, трилер*). Цей мовний матеріал підтверджує той факт, що українське суспільство знаходиться на шляху спільного для всього людства процесу прискорення темпу життя, розвитку засобів масової комунікації, зміцнення контактів між багатьма країнами світу.

У загальному обсязі неологізмів, що стосуються предметів та явищ об'єктивного світу, кількісно переважають інновації із сфери політики, економіки й міжнародних відносин. Перегляд і збільшення кількості власне дипломатичних термінів стали не тільки результатом виходу України як держави на міжнародну арену. Процеси глобалізації, якими характеризується сучасний світ, призвели до залучення більшості світових країн в інтеграційні процеси, а також до спільної участі у вирішенні світових проблем. Звідси – поява нових міжнародних об'єднань, їхніх назв та відповідних аббревіатур (*СОТ – Світова організація торгівлі, ЧЕС – Чорноморське економічне співтовариство, АТР – Азіатсько-Тихоокеанський регіон, ОЗХЗ – Організація по забороні хімічної зброї, НКР – Національний Комітет України з питань Роззброєння, КХЗ – Конвенція про заборону розробки, виробництва, накопичення і застосування хімічної зброї та про її знищення, ДВЗЯВ – Договір із всеосяжної заборони ядерних випробувань, ЄЕП – Єдиний економічний простір*). Тими самими чинниками обумовлена поява назв самих проблем, що потребують вирішення (*збройний хаос, збройний казус, система режимів нерозповсюдження, цивільний терор, глобальне партизанство, гуманітарна інтервенція, стратегія контррозповсюдження* і т. ін.).

Для номінації соціальних змін у суспільстві часто використовується переосмислення давно відомих слів: *олігарх, підприємець, піар, імпічмент*. Процес перейменування торкнувся багатьох явищ і понять, серед яких назви вищих навчальних закладів, установ, міністерств, посад (наприклад, *референт, пошукач, здобувач, речник*); виникли нові сфери діяльності людини та їхні назви: *дилер, хакер, менеджер, аудитор, кілер*.

Нові поняття в галузі економічної діяльності людини найчастіше передаються за допомогою слів іншомовного походження: *авуари, ваучер, дегресія, деbudgetизація, ліквідант, лізинг, зворотна оренда, офшор, транш*.

Суттєву групу складають ті інновації, які не називають нові поняття, а з'явилися в результаті загальної настанови на повернення до активного вжитку лексики, що в радянський період не використовувалася, тому вони стали явищем вторинної номінації:

прес-секретар – речник, аеродром – летовище, посольство – амбасада. Ці приклади фіксують дублювання лексем, а їхнє повернення у сучасну українську мову обумовлене не потребами мовної номінації, а є прикладом пошуку мовою найбільш адекватного відповідника. Безпосередньо це стосується й термінології міжнародних відносин, адже вживання однотипних лексем для найменування одного предмета чи поняття вказує на їхню надмірність, наприклад : *переговори – перемови – перемовини – перемовляння.*

Необхідною умовою підготовки студентів є аналіз таких груп дублетів, оскільки їхнє функціонування пов'язане з основними закономірностями розвитку української мови, а семантичні дублети терміносистеми міжнародних відносин є проявом властивого для всіх її мовних рівнів функціонування варіативних форм [2]. Словотворчі інновації, що виникають у сучасній українській мові в результаті описаних процесів, у сучасному мовознавстві ще не отримали загальноприйнятої назви. А. А. Таран називає їх «конкурентними номінаціями» [7, с. 19].

Власне мовні чинники появи нових термінів міжнародних відносин обумовлені загальними для всього мовного розвитку причинами:

1) тенденцією до економії мовних засобів висловлювання. Це один із найбільш значних стимулів появи нових мовних елементів. Мовці здійснюють раціональний відбір мовних засобів для спілкування. Сюди слід віднести таке мовне явище, як заміна словосполучення одним словом: *дипломатичне представництво – диппредставництво, політичний технолог – політтехнолог, візитна картка – візитка, страховий агент – страховик, туристичний оператор – туроператор;*

2) значна частина лексичних неологізмів, що перейменовують уже відомі поняття, виникла в результаті дії самої мовної системи, що реалізує потенційні одиниці словотворчого гнізда: *силовик – представник силових структур, апаратчик – представник відомств державного апарату, бюджетник – той, чия робота (навчання) фінансуються державою, платник – той, хто сам оплачує навчання (у виші),*

3) повертаються до активного вжитку слова, що дотепер були в пасивному мовному запасі з розширенням старого значення (*речник, референт, страховик*).

Широкий спектр аналізу термінології міжнародних відносин дозволяє охарактеризувати ті зміни, які сталися в описуваній сфері в останні роки. В наш час відбувається не просто виокремлення із термінології міжнародних відносин різних тематичних груп: міжнародна політика, міжнародна економіка, міжнародне право, міжнародний бізнес, міжнародна журналістика, – але й виникнення всередині цих тематичних груп суміжних галузей: міжнародне економічне право, міжнародний бізнес й ділове адміністрування і т. ін.

Таким чином, вузькоспеціалізована термінологія міжнародних відносин, що є складовою мовної системи, функціонує за її загальними законами, але має свої особливості. Дослідження сучасного стану такої терміносистеми є необхідною умовою для визначення тенденцій її розвитку та прогнозування подальших змін в загальному контексті функціонування мовних явищ. Аналіз словотворчих процесів у фаховій термінології міжнародних відносин допомагає студентам-міжнародникам зрозуміти явища варіантності, дублетності та зміни норм мовного стандарту, що відбуваються у живій мові на їхніх очах, а загалом – засвоїти основні закони розвитку сучасної української мови. Знання цих законів впливає на формування іншомовної картини світу та допомагає досягти високого рівня професійної комунікативної культури.

Література

1. Гуменюк Б. І. Основи дипломатичної та консульської служби: Навч. посібник / Б. І. Гуменюк. – К.: Либідь, 1998. – 248 с.
2. Лесная Г. М. Вариантность и изменение языковой нормы в украинском литературном языке двух последних десятилетий / Г. М. Лесная // Славянские языки и культуры в современном мире: II Международный научный симпозиум. Москва, МГУ им. М. В. Ломоносова, Филологический факультет, 21-24 марта 2012 г.: Труды и материалы. – М.: Изд-во Московского ун-та, 2012. – С. 370 – 371.
3. Лесная Г. М. Старое и новое: некоторые особенности языковой номинации в украинском литературном языке на рубеже XX – XXI веков / Г. М. Лесная // Цивилизационно-культурные связи России и Украины. Вторая конференция Российской ассоциации украинистов: Материалы международной научно-практической конференции. Москва, 1 – 3 декабря 2011 г. Украинская история, культура и национальная мысль в наследии Тараса Шевченко: опыт переосмысления от XIX века до наших дней. Третья конференция Российской ассоциации украинистов: Материалы научно-практической конференции. Москва, 25 апреля 2014 г. / Отв. ред. Г. М. Лесная. – М.: Издательство «МГИМО–Университет», 2015. – С. 164 – 169.
4. Лесная Г. М. Украинский язык для стран СНГ : Учебник / Г. М. Лесная. – М. : РГГУ, 2010. – 368 с.
5. Лесная Г. М. Учебник украинского языка. Уровень А1 / Г. М. Лесная. – М. : МГИМО–Университет, 2010. – 120 с.
6. Піхт Г. Навчання термінології. / Геріберт Піхт / Термінологічний вісник: Збірник наукових праць / Відп. ред. В. Л. Іващенко. – К.: ІУМ НАНУ, 2011. – Вип. 1. – 124 – 132.
7. Таран А. А. Источники формирования и разновидности конкурентных групп в современном украинском языке / А. А. Таран // Славянские языки и культуры в современном мире... Указ. соч. – С. 19 – 20.
8. Шелов С. Д., Лейчик В. М. Терминологическая норма в освещении российских лингвистов в период 70-80-х годов XX века / С. Д. Шелов, В. М. Лейчик / Термінологічний вісник : Збірник наукових праць / Відп. ред. В. Л. Іващенко. – К. : ІУМ НАНУ, 2011. – Вип. 1. – С. 7–19.

References

1. Humenyuk, B. I. (1998), *Fundamentals of Diplomatic and Consular Service: Coursebook* [Osnovy dyplomatychnoi ta konsul'skoi sluzhby, Navch. posibnyk], Lybid., Kyiv, 248 p.
2. Lesnaya, G. M. (2012), *Variation and Transformation of the Language Norm in the Ukrainian Standard Language in the Last Two Decades, Slavic Languages and Culture in Today's World: II Inter-National Scientific Symposium*. Moscow, M. V. Lomonosov Moscow State University, Faculty of Philology, 21-24 March 2012: Proceedings and Materials [Variantnost' i izmenenie yazykovoy normy v ukrainskom literaturnom yazyke dvukh poslednikh desyatiletii, Slavyanskie yazyki i kul'tury v sovremennom mire: II Mezhdunarodnyu nauchnyu simpozium, Moskva, MGU im. M. V. Lomonosova, Filologicheskiiy fakul'tet, 21-24 marta 2012 g., Trudy i materialy], Moscow University, Moscow, pp. 370 – 371.
3. Lesnaya, G. M. (2015), *Old and New: Specifics of Linguistic Nomination in the Ukrainian Standard Language on the Cusp of 20th - 21st Centuries*, Civilizational and Cultural

Ties of Russia and Ukraine. Second Conference of the Russian Association of Ukrainianists, Materials of International Scientific and Practical Conference. Moscow, 1 -3 December 2011; Ukrainian History, Culture and National Thought in Taras Shevchenko Body of Work: Reinterpretation Experience of 19th Century to the Present, Third Conference of the Russian Association of Ukrainianists: Materials of Scientific and Practical Conference, Moscow, 25 April 2014, Responsible Editor G. M. Lesnaya [Staroe i novoe: nekotorye osobennosti yazykovoy nominatsii v ukrainskom literaturnom yazyke na rubezhe XX – XXI vekov, Tsivilizatsionno-kul'turnye svyazi Rossii i Ukrainy. Vtoraya konferentsiya Rossiyskoy assotsiatsii ukrainistov: Materialy mezhdunarodnoy nauchno-prakticheskoy konferentsii, Moskva, 1 – 3 dekabrya 2011 g. Ukrainskaya istoriya, kul'tura i natsional'naya mysl' v nasledii Tarasa Shevchenko: opyt pereosmysleniya ot XIX veka do nashikh dnei. Tret'ya konferentsiya Rossiyskoy assotsiatsii ukrainistov: Materialy nauchno-prakticheskoy konferentsii. Moskva, 25 aprelya 2014 g. / Otv. red. G. M. Lesnaya], MGIMO-University, Moscow, pp. 164 – 169.

4. Lesnaya, G. M. (2010), *The Ukrainian Language for CIS Countries: Course-Book* [Ukrainskiy yazyk dlya stran SNG: Uchebnyk], RGGU, Moscow, 368 p.

5. Lesnaya, G. M. (2010), *Coursebook of the Ukrainian Language. Level A1* [Uchebnyk ukrainskogo yazyka. Uroven' A1], MGIMO-University, Moscow, 120 p.

6. Picht, H. (2011.), *Yeaching Terminology*, Newsletter of Terminology: Collection of Scientific Papers, Responsible Editor V. L. Ivaschenko [Navchannia terminolohii, Terminolohichni visnyk, Zbirnyk naukovykh prats, Vidp. red. V. L. Ivashchenko], IUM NANU, Kyiv, Issue 1, pp. 124 – 132.

7. Taran, A. A. (2012), *Sources of Formation and Varieties of Competitive Groups in Modern Ukrainian, Slavic Languages and Culture in Today's World...Ibidem* [Istochniki formirovaniya i raznovidnosti konkurentnykh grupp v sovremennom ukrainskom yazyke, Slavyanskije yazyki i kul'tury v sovremennom mire...Ukaz. soch.], pp. 19 – 20.

8. Shelov, S. D., Leichyk, V. M. (2011), *Terminological Norm in the Works of Russian Linguists in the 70s – 80s of 20th Century*, Newsletter of Terminology: Collection of Scientific Papers / Responsible Editor V. L. Ivaschenko [Terminologicheskaya norma v osveshchenii rossiyskikh lingvistov v period 70–80-kh godov XX veka, Terminolohichni visnyk, Zbirnyk naukovykh prats, Vidp. red. V. L. Ivashchenko], IUM NANY, Kyiv, Issue 1, pp. 7 – 19.

Г. М. Лесная,

*Московский государственный институт международных отношений
(университет) МИД России,
кафедра русского языка для иностранных учащихся (Россия)*

УКРАИНСКАЯ ТЕРМИНОЛОГИЯ МЕЖДУНАРОДНЫХ ОТНОШЕНИЙ КАК АСПЕКТ В ИЗУЧЕНИИ УКРАИНСКОГО ЯЗЫКА КАК ИНОСТРАННОГО

В статье рассмотрены актуальные проблемы преподавания украинского языка как иностранного в аспекте изучения языка профессии будущими специалистами в области международных отношений. Предметом исследования стала специфика языковой номинации в процессе формирования терминологии международных отношений в качестве составляющей комплексной терминологической системы под условным названием «общественно-политические отношения».

Ключевые слова: терминология международных отношений, преподавание украинского языка как иностранного.

G. M. Lesnaya,
*Moscow State Institute of International Relations (University)
of the Ministry of Foreign Affairs Russian Federation,
Russian Language for Foreign Students Department (Russia)*

UKRAINIAN TERMINOLOGY OF INTERNATIONAL RELATIONS AS A COMPONENT OF LEARNING UKRAINIAN AS A FOREIGN LANGUAGE

The article looks at the topical issues of teaching Ukrainian as a foreign language in the context of learning a foreign language for specific purposes by the students specializing in international relations. The subject of the research is the specifics of the linguistic nomination in forming the terminology of international relations as a component of the comprehensive terminology corps of “social and political relations”. The author describes extra-linguistic factors which have influenced the development of the terminology of international relations and the ways of forming the innovative vocabulary in this sphere. Structural and semantic features of these lexical units can be divided into several groups depending on the lexical set and the way of formation. The results of the research have been used in the methods of teaching Ukrainian as a foreign language to students majoring in international relations in the closely related linguistic environment.

Key words: terminology of international relations, teaching Ukrainian as a foreign language.

УДК 811.161.2'38+81'366.5

О. Р. Микитюк,
*канд. філол. наук, доц.,
Національний університет «Львівська політехніка»,
доцент кафедри української мови*

АНТРОПОНИМ ШЕВЧЕНКО В ТЕКСТІ «ДУХ НАШОЇ ДАВНИНИ» ДМИТРА ДОНЦОВА

В статті розглянуто семантичне навантаження антропоніма Шевченко як наскрізного елемента твору, описано позицію та світогляд Дмитра Донцова як мовної особистості, увиразнено націє- та державотвірну функцію мови в ідіолекті письменника.

Ключові слова: Дмитро Донцов, антропонім Шевченко, науково-публіцистичний текст, позиція автора.

Постановка наукової проблеми та її актуальність. Науково-публіцистичний текст, який «обслуговує серцевину суспільного життя – ідеологію, громадську думку» [13, с. 271–172], до сьогодні не був об'єктом активного вивчення. Оскільки мова завжди відтворює національну особливість, систему поглядів автора, його ерудованість та громадську позицію, потрібним є вивчення антропонімного зрізу мовно-ментальної

картини світу на основі праці «Дух нашої давнини». Крім того, власні назви (ВН) є носіями історичної, політичної й культурної інформації, відтак національно-культурний контекст підкреслює актуальність статті.

Аналіз досліджень проблеми. Мовна самотність Т. Шевченка має тривалу історію та традицію дослідження. Привертають увагу ґрунтовні лексикографічні праці: «Словник мови Т. Шевченка» (у 2-ох томах) [16], «Епітети поетичної мови Т. Г. Шевченка» (автор – В. С. Ващенко) [2], «Конкордація поетичних творів Шевченка» [8]. Національну неповторність Т. Шевченка охарактеризовано в найрізноманітніших аспектах. Наприклад, мовно-філософське обличчя Кобзаря в духовній культурі України охарактеризувала О. Забужко [7]. Обґрунтувала Шевченків концепт «слово» у рецепції Дмитра Донцова І. Фаріон [18]. Постать Т. Шевченка в аспекті девіаріумології (щоденникознавства) розглянула Т. Космеда [10]. Внесок поета (як мовної особистості) в розвиток сучасної української мови (на основі листів Шевченка) показав М. Мозер [14]. Чималим є доробок українських мовознавців щодо дослідження художніх творів Шевченка. До прикладу, В. Ващенко простежив самотні народно-образні слова в поезіях Т. Г. Шевченка [3]. Літературно-художню антропонімію, серед якої чільне місце належить Пророкові, описав Л. Белей [1]. А. Мойсієнко подав декодування Шевченкового вірша [15]. Кобзареві архетипи на основі слова-образу і слова-ідеї проаналізував В. Кононенко [9]. Дослідив колір і барви в поезії Тараса Шевченка А. Критенко [12]. Це далеко не повний перелік праць, у яких порушено мовний аспект творчості Т. Шевченка. Пропускаю гігантсько інформативні праці про мову Кобзаря Івана Синявського, Василя Сімовича, Івана Огієнка, Івана Дзюби, Петра Тимошенка та інших ґрунтовних дослідників, бо матеріал статті присвячено ВН *Шевченко* у творі Дмитра Донцова.

Оскільки антропонімна лексика є об'єктом розгляду лінгвістики тексту [6; 11], етнолінгвістики [4], функціональної лексикології, прагмалінгвістики, когнітивістики, структурної семантики тощо, актуальним є проаналізувати антропонім *Шевченко* крізь призму світогляду та світосприйняття трибуна національної ідеології Дмитра Донцова.

Мета і завдання. Розглянути семантичне навантаження антропоніма *Шевченко* в тексті «Дух нашої давнини». Відповідно до поставленої мети завданням статті є:

- описати Дмитра Донцова як мовну особистість крізь призму постаті Шевченка;
- на основі вживання зазначеного антропоніма продемонструвати мовну компетенцію, позицію та світогляд автора;
- з'ясувати, як антропонім *Шевченко* використано в науково-публіцистичному тексті Дмитра Донцова;
- на основі частотності уживання антропоніма відтворити знання з культурно-історичного минулого;
- виявити, як автор ідеологічно скеровує читача на певний тембр розуміння тогочасної та теперішньої ситуації;
- показати антропонім *Шевченко* як зв'язковий елемент твору.

Об'єкт і предмет дослідження. Об'єктом дослідження є «Дух нашої давнини» Дмитра Донцова, предмет аналізу – антропонім *Шевченко*, який відтворює авторську позицію, концептуально налаштовує на певне сприйняття дійсності та є текстотвірним елементом.

Опис фактичного матеріалу й методів, застосованих у процесі аналізу. Твори міжвоєнного та повоєнного десятиліття ґрунтовно досліджують літератори (як

складову частину узагальнених праць з корпусу історії української літератури чи монографії про певного автора), історики, філософи, політологи, культурологи, соціологи тощо. Проте донині не показано, як мовні засоби відтворюють світогляд народу, його життєво-філософську позицію, історичне минуле та є, таким чином, ключем для розуміння сучасної ситуації та основою вербалізації мовної картини світу. Крім того, «дослідити семантику слова...означає насамперед подати опис еталонного ментального образу, що міститься в свідомості людини і відповідає слову» [4, с. 18].

Антропонім *Шевченко* в тексті Дмитра Донцова – це наскрізне джерело переконання читачів у правильності авторської позиції, це символ ідеологічних настанов, чинник передачі достовірної інформації, зв'язковий елемент твору. «Дух нашої давнини» насичено найрізноманітнішими згадками не лише про Т. Шевченка, а й маємо увиразнювальний потенціал його творів та численні звертання до персонажів текстів.

У роботі використано описовий метод, завдяки якому можна простежити роль антропоніма в системі тексту; метод контекстуального аналізу, що допомагає з'ясувати індивідуально-авторський стиль; метод історичної інтерпретації, що відтворює тло епохи; метод спостереження, що дозволяє показати вживання антропоніма відповідно до поглядів автора.

Теоретична і практична цінність отриманих результатів полягає в тому, що антропонімна лексика, та, зокрема, власна назва *Шевченко* дозволяє проаналізувати науково-публіцистичний текст крізь призму націє- та державотвірної функції мови.

Отримані результати дослідження можна практично використати для низки практичних і теоретичних курсів, метою яких є показ героїчного минулого українського народу, аналіз причинно-наслідкових зв'язків між тогочасною та теперішньою політичною ситуацією, зображення культурно-історичного аспекту життя українців. Крім того, матеріал статті можна залучати для підготовки аналітичних праць про мову, ідеологію та картину світу письменників міжвоєнного часу.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування результатів дослідження. Першорядне місце в антропонімній системі твору «Дух нашої давнини» посідає власна назва *Шевченко*. Цей антропонім є індивідуально-авторською самобутньою канвою твору, відтворює ідеологію автора, його інтелектуальний потенціал. Д. Донцов «формалізує Шевченкове слово як основну субстанцію творення світу, як інструмент сягання до душі людської, як матеріальне буття духу, а не як банальну одиницю номінації, комунікації» [18, с. 12].

Оскільки «картина світу як продукт пізнавальної діяльності людини формується на основі цілісної лексико-семантичної системи мови» [15, с. 161], в аналізованому тексті антропонім *Шевченко* уособлює патріотизм, Божу волю, героїчне минуле, культ предків, боротьбу за свою землю, відтворює славу, мужність, сильних керівників, структурування суспільства. Зрештою, Т Шевченко – це «представник героїчної України» [5, с. 140] та «інтелектуал свого часу» [14, с. 32].

1. **Патріотизм.** Антропонім *Т. Шевченко* Дмитро Донцову подає як беззаперечний чинник для пояснення принципової, наступальної та викривальної державотвірної позиції. Настанови автора співзвучні зі Шевченком, що закликає схаменутися від «беззаконія і зла» і «світ запалити» [5, с. 117]. Відтак ідея патріотизму в трибуна нації Донцова та Шевченка – понад усе [5, с. 21; 5, с. 122].

О. Ткаченко, розглядаючи мову і національну ментальність, доводить, що «найголовнішим рушієм у розвитку країни, її добробуту, міцності держави є не стільки природні багатства, скільки патріотизм народу, який розвиває в нього почуття

господаря країни» [17, с. 167]. Саме патріотизм Кобзаря бачили культурно-політичні діячі, бо, наприклад, Драгоманов закидав Шевченкові, що «був більше патріотом, ніж речником кріпаків, що більше протестував проти національної неволі, а не проти «здирства» народу» [5, с. 122]. Дмитро Донцов на боці Пророка, бо для Шевченка важливе «поняття отчизни, почуття патріотизму, а не щастя, добробут складових частин» [5, с. 122].

Антропонім *Шевченко* вжито також як маркер-протиставлення різних ідеологій. Дмитро Донцов пояснює типи світоглядів: панський і плебейський, або, за Шевченком, козаків і свинопасів [5, с. 122]. Таким чином, мовна компетенція автора спроектована на тогочасну й теперішню ситуацію.

2. Воля Бога. У розділі «Основна причина упадку народів» Дмитро Донцов дає такий епіграф з Кобзаря: «Ти люті зла не дієш без вини нікому» [5, с. 10].

Звернення до релігійної лексики творів Тараса Шевченка засвідчує християнський світогляд мислителя, який переконаний у волі Всевишнього. Автор твору «Дух нашої давнини» на боці Пророка, який «вірив у суворого караючого Бога» [5, с. 134] та у своїх віршах апокаліптичного змісту «взиває до Бога ярости зробити лад твердими руками праведників» [5, с. 144]. Навести лад (за Божими законами) прагнули ченці Руси: Феодосій, Данило Заточник, які намагалися своїм життям і проповіданням пояснити, що необхідна сувора ієрархія та порядок в суспільному житті. Антропонім *Шевченко* відтворює світосприйняття Донцова, його духовну позицію.

3. Героїчне минуле. Розглядаючи славні сторінки української історії, Дмитро Донцов у всьому тексті звертається до ВН *Шевченко*, бо в слові Пророка «дух нашої великої Минувшини» [5, с. 7; 5, с. 11]. Теоретик націоналізму доводить, що основою «блискучого завтра» [5, с. 7] є героїчне минуле, яке відтворюють Шевченкові твори наскрізною тематикою козаччини.

Дмитро Донцов уживає антропонім *Шевченко* як найточніший ідентифікатор часу та подій. Щоб вплинути на сучасні та прийдешні покоління, Пророк хоче запалити землю «новим вогнем з Холодного Яру» [5, с. 117], а воля для нього – це лише «козацька воля, яка «гарцює, трупами засіває поле» [5, с. 135].

У праці «Незримі скрижалі Кобзаря» публіцист пояснює ідеологію «Гайдамаків» Шевченка: «Нема минулого, яке б не стало майбутнім для тих, що хочуть його воскресити» [18, с. 20]. Уживаючи антропонім *Галайда* [5, с. 7], Т. Шевченко «оригінально вирішує проблему номінації головного героя поеми «Гайдамаки» [1, с. 97], бо галайда – це «скиталець», тобто для гайдамаків найважливіше – це дія (хоча для Шевченка – він Ярема), тому й дають йому таке прізвище.

Дмитро Донцов неодноразово показує велич козаків, бо вважає, що «шляхетність і благородство – це перша прикмета члена провідної верстви» [5, с. 74]. Автор твору «Дух нашої давнини» виокремлює факт зіставлення козацьких героїв з орлами. Про це мислитель зазначає: порівняння з орлами «свідчить, що бачили в них люди зовсім іншу породу, породу дуже сильних і страшних велетнів; німбом таємничих велетнів оточував народ і запорожців» [5, с. 75]. Відтак публіцист завжди апелює до «героїчної музи Шевченка» [5, с. 116], він шкодує за часом, «коли воля козацька трупом московських, польських і татарських наїзників засівала поле» [5, с. 116] та звертає увагу на мандрівних лицарів, якими пишається Шевченко та Котляревський [5, с. 147].

Антропонім *Шевченко* в Дмитра Донцова – це унаочнення слави козацької, оспівування непоборної волів козаків за самостійну державу, бо «було колись – запорожці вмiли панувати» [5, с. 124].

4. **Культ предків.** Однією з чільних рис української мовно-ментальної особливості є шана до батьків. Як трибун нації, автор твору «Дух нашої давнини» сповідує цю чільну рису Шевченка, бо усі його твори присвячено культові предків [5, с. 123]. Завдяки світоглядній позиції Дмитра Донцова читач переконаний, що Шевченкові нащадки готові йти за ділами батьків [5, с. 121].

5. **Своя земля.** У розділі «Ідеї провідної верстви у відношенні до землі» Дмитро Донцов зіставляє ставлення до землі провідної верстви і верстви підвладної. Земля для одних – це слава, це боротьба за волю, тобто бачимо представників володарської касты [с. 117]. Інші – це хлібороби, тому й інакшим є їхнє ставлення до землі.

Земля має вартість для Пророка «через те, що це «свята прадідів земля», це місце, де «гарцювала козацька воля, де ляхами, татарами засівала поле» [5, с. 115; 5, с. 136]. Відтак актуальним до сьогодні є те, що землю потрібно захищати від ворогів. Краса землі для Шевченка була «в трагізмі боротьби за неї» [5, с. 115], море в Шевченка – це «арена кривавих змагань, а не залляте сонцем, усміхнено-мрійливе ідилічне море демократа Коцюбинського» [5, с. 115], ріки «течуть кров'ю, не водою, небо палахкотить загровою пожежі, не ясніє ніжною блакиттю» [5, с. 115]. Краса землі вабила і Шевченка, і його Гайдая «своєю понурою красою» [5, с. 115]. Як володарі свого краю, козаки проводять межі «між границями своєї і чужих спільнот» [5, с. 117], «їх мандрівка – не чумацька мандрівка у Крим по сіль, а Сіркові скоки на татарські гнізда шершнів у Криму» [5, с. 117]. Відгомін цієї трагічної землі Дмитро Донцов бачить у «Слові о полку Ігоревім», творах Шевченка та переконує, що «Сірки епосу козацького» воскресли у «ватазі пройдисвітів» Енея у Котляревського [5, с. 117].

Ідеологічний текст Д. Донцова скеровує на надважливу боротьбу за свою територію, бо Шевченко, як і козаки, вважає, що земля має бути своя.

«Дух нашої давнини» відтворює знання з історичного минулого українського народу, автор переймається болем, що живем «на нашій, не своїй землі» (що трагічно відтворює Шевченко) [5, с. 134].

6. **Слава.** Текст налаштовує читача на гідне майбутнє. Дмитро Донцов переконує нас настановами Шевченка, для якого «слава – це нагорода» [5, с. 124]. Це твердять і його персонажі, бо Гонта за славу [5, с. 125], Микита Гайдай хоче «діла славою обновляти» [5, с. 121; 5, с. 125]. У Шевченкових творах «Гайдамаки», «Сон», «Тарасова ніч», «Гамалія», «Псалми», «Неофіти» «ідеал слави домінуючий» [5, с. 124]. У Пророка степ і море – це місце слави, тому «море «реве» грізною «Босфоровою мовою» [5, с. 115], «казиться, клекотить наче скажене, то стогне, то виє, мов сірий бугай» [5, с. 115].

Стратегічне мислення Донцова потверджує сказане: «Слава – це «заповідь» поета» [5, с. 124], а позиція уславити свою землю – це провідна думка твору, бо минуле завжди буде незнищеним для прийдешніх поколінь.

7. **Мужність.** Аналізуючи прикмети провідної верстви, Дмитро Донцов пише: «Мужність, відвага – третя прикмета члена провідної касты» [5, с. 94]. Свої ідеї він неодноразово підкріплює цитатами Шевченка, тобто в тексті антропонім *Шевченко* виконує увиразнювальну функцію. Позиція мислителя передбачає обов'язковий вияв двох чеснот: мудрості та мужності. Ці риси характеру людей ставить автор в один ряд, бо «ці два крила треба мати, щоб летіти» [5, с. 94], а «брак мужности паралізує здійснення найкращого замислу» [5, с. 94]. За Донцовим, мужність – це здібність «не вагатися» (риса нордійської раси), або, за Шевченком, – це «орле око», «в якому блистить «бажання формувати речі своєю волею» [5, с. 94].

Твори Шевченка доводять, що потрібно «здійснити свою правду» [5, с. 94]. Сретик прийшов, щоб розпалити «іскру вогню великого», відтак «він потребував «рук твердих та смілих» (Жіжка), цебто мужности і кріпости, які здійснили б задум мудрого Гуса» [5, с. 94].

Мовний портрет Дмитра Донцова увиразнений твердженням Котляревського та Шевченка, які переконані, що не треба гнутися «мов ті лози» [5, с. 135].

8. **Сильні керівники.** Оскільки ідея твору – відродити могутню правлячу верству, Дмитро Донцов звертається до Шевченка, який був свідомий вирішальної ролі керівників в історії [5, с. 59] та вірив у сильну козацьку старшину [5, с. 136].

У розділі «Мудрість» антропонім *Шевченко* – це символ непохитної «організуючої думки». Ідеолог націоналізму підкріплює власні погляди ідеєю Пророка, який критикував своїх земляків, що готові визнати себе раз за слов'ян, раз за монголів та «байдужих на «общее добро» [5, с. 90].

9. **Структурування суспільства.** ВН *Шевченко* в тексті відтворює знання з минулого, бо, приміром, чітка суспільна ієрархія була характерна для часів Руси-України та Гетьманщини. Українського Пророка цитує автор, коли аналізує психічну вдачу українців: «Шевченко ділив своїх земляків на козаків і свинопасів, на людей «овечої натури» і «лицарських синів» з «благородним тілом» і особливою «чистою кров'ю» [5, с. 104]. Також мислитель бачить представників володарської касты в «лицарях запеклих» Шевченка» [5, с. 117].

Відтак заглибленням в історичну сутність українських традицій, Дмитро Донцов категорично переконує в правильності «щаблювання» суспільства, що засвідчено творами Шевченка.

10. **Протиставлення поглядів.** Україноцентричні погляди Дмитра Донцова та його думки про необхідність бути сильним продемонстровано у всьому тексті. Наприклад, у прикінцевій частині «Криза європейської культури й Україна», по різні боки Дмитро Донцов ставить «представників героїчної України» [5, с. 140], до яких належить Котляревський, Шевченко, Стороженко, Щоголів і Максимович, а по іншу сторону – Грушевський, Сумцов, Драгоманов та Куліш. Публіцист вважає, що між цими письменниками настало «провалля» між світом ідей і вірувань, бо «все в них було різне: поняття Бога, отчизни, суспільности, їх філософія історії, філософія життя, ідеї про значення й ролю в історії творчої особистости й маси» [5, с. 140]. Натомість «однаковий світ понять стрічаємо ми у Шевченка і Котляревського, й у автора «Слова о полку Ігоревім», у Данила Заточника, Мономаха, Михайла Литвина, Величка, Грабянки, Сковороди, автора «Історії Русів», Вишенського, Прокоповича й ін.» [5, с. 140]. Знову ж таки позиція Шевченка – це досконалий взірець для автора.

Уживанням антропоніма *Шевченко* протиставлено героїчну та «ідилічну Україну». Дмитро Донцов аналізує, що «і епос Ігоря, і Думи козацькі, і поеми Шевченка, поеми не плуга, а меча» [5, с. 116]. Натомість (за автором тексту) маємо у певних випадках «хліборобську музу Франка» та нищівну Каменяреву оцінку українців: «Не герої ми і не богатири» [5, с. 124].

Отже, Дмитро Донцов неймовірно часто вживає ВН *Шевченко*, бо слова Кобзаря для ідеолога націоналізму – це «інтелектуальні ножі розуму та емоційні оцінки почуттів» [18, с. 10].

Висновки. Антропонім *Шевченко* є наскрізний елемент твору, позаяк Дмитро Донцов сповідує ідеї Кобзаря про патріотизм, мужність, сильних керівників, структурування суспільства.

ВН *Шевченко* актуалізує наші знання з історії України, відтворює українську ментальність, виразно показує засадничі постулати в формуванні сильної націєцентричної держави, налаштовує на власні сили в боротьбі проти ворогів, дозволяє усвідомити роль моральних засад українців: глибоку релігійність, героїчне минуле, культ предків, споконвічні традиції. Відтак антропонім *Шевченко* емоційно увиразнює твір «Дух нашої давнини» та є національно-культурним ідентифікатором тла епохи.

Численне використання антропоніма *Шевченко* в науково-публіцистичному тексті концентрує увагу читача, уможливорює реалістичність викладу та є важливим елементом ідіостилю Дмитра Донцова.

Типова функція уживання антропоніма *Шевченко* – це ідеологічна, бо очевидною є національна значущість Кобзаря. Націєвірну та державотвірну позицію Дмитра Донцова відтворює його мовний світогляд та наукова компетенція, завдяки яким Шевченко в українській історії постає перед читачами як непохитний борець за славне минуле.

Перспективи дослідження:

- з'ясувати вплив Т. Шевченка на мислителів, філософів, письменників різних часів;
- схарактеризувати антропонім *Шевченко* як чинник ідіостилю різних творів Дмитра Донцова;
- простежити функцію антропоніма *Шевченко* у творенні мовної картини світу письменників-вісниківців.

Література

1. *Белей Л. О.* Функціонально-стилістичні можливості української літературно-художньої антропонімії ХІХ-ХХ ст. [монографія] / Л. О. Белей. – Ужгород : Патент, 1995. – 119 с.
2. *Ващенко В. С.* Епітети поетичної мови Т. Г. Шевченка [словник-показчик] / В. С. Ващенко. – Дніпропетровськ, 1982 – 83 с.
3. *Ващенко В. С.* Народно-образні слова у поезіях Т. Г. Шевченка [текст] / В. С. Ващенко // Мовознавство. – 1985. – № 2. – С. 33–37.
4. *Голубовська І. О.* Етнічні особливості мовних картин світу [монографія], 2-е вид., випр. і доп. / І. О. Голубовська. – К. : Логос, 2004. – 284 с.
5. *Донцов Д.* Дух нашої давнини [текст] / Д. Донцов. – Львів–Київ : Накладом Ю. Криворучка, 2011. – 160 с.
6. *Єщенко Т. А.* Лінгвістичний аналіз тексту [навч. посіб.] / Т. А. Єщенко. – К. : ВЦ «Академія», 2009. – 264 с.
7. *Забужко О.* Шевченків міф України: Спроба філософського аналізу [текст] / О. Забужко. – К. : Абрис, 1997. – 144 с.
8. Конкордація поетичних творів Тараса Шевченка: У 4-х тт. / Ред. й упоряд.: О. Ільницький, Ю. Гавриш. – Едмонтон–Торонто, 2001. – Т. 1–4. – 3230 с.
9. *Кононенко В.* Слово-образ і слово-ідея: Шевченкові архетипи / В. Кононенко // Кононенко В. І. Мова. Культура. Стиль [збірник статей]. – К.–Івано-Франківськ : Вид-во «Плай», 2002. – С. 251–264.
10. *Космеда Т. А.* Ego I Alter Ego Тараса Шевченка в комунікативному просторі щоденникового дискурсу [монографія] / Т. А. Космеда. – Дрогобич : Коло, 2012. – 372 с.

11. Кочан І. М. Лінгвістичний аналіз тексту [навч. посіб.] – 2-е вид., перероб. і доп. / І. М. Кочан. – К. : Знання, 2008. – 423 с.
12. Крищенко А. П. Колір і барви в поезії Тараса Шевченка [текст] / А. П. Крищенко // Мовознавство. – 1967. – № 4. – С. 63–74.
13. Мацько Л. І. та ін. Стилїстика української мови [підручник] / Л. І. Мацько, О. М. Сидоренко, О. М. Мацько / За ред. Л. І. Мацько. – К. : Вища школа, 2003. – 462 с.
14. Мозер М. Тарас Шевченко і сучасна українська мова: спроба гідної оцінки [текст] / Переклав з німецької В. Кам'янець / М. Мозер – Українознавча наукова бібліотека НТШ. Ч. 32. – Львів, 2012. – 328 с.
15. Мойсієнко А. К. Слово в аперцепційній системі поетичного тексту. Декодування Шевченкового вірша [монографія] / А. К. Мойсієнко. – К. : Вид-во «Сталь», 2006. – 304 с.
16. Словник мови Шевченка: В двох томах. – К. : Наукова думка, 1964. – Т. I – 484 с.; Т. II – 566 с.
17. Ткаченко О. Мова і національна ментальність (спроба сучасного синтезу) [монографія] / О. Ткаченко: К. : Грамота. – 2006. – 240 с.
18. Фаріон І. Шевченків концепт «слово» у рецепції Дмитра Донцова [текст] / І. Фаріон // Фаріон І. Слово – меч духовний. – Львів: Вид-во Львівської політехніки, 2012. – С. 10–32.

References

1. Beley, L.O. (1995), *Functional and stylistic possibilities of the XIX – XX centuries Ukrainian literary anthroponomy* [Funktsionalno-stylistychni mozhlyvosti ukrainskoi literaturno-khudozhnoi antroponomii XIX-XX st.], Patent, Uzhgorod, 119 p.
2. Vashchenko, V.S. (1982), *Epithets in the poetic language of T. H. Shevchenko* [Epitety poetychnoi movy T. H. Shevchenka], Dnipropetrovsk, 83 p.
3. Vashchenko, V.S. (1985), *Folk figurative words in the poetry of T. H. Shevchenko* [Narodno-obrazni slova u poeziiakh T. H. Shevchenka], Movoznavstvo, No. 2, pp. 33–37.
4. Holubovska, I. O. (2004), *Ethnic peculiarities of the language world view* [Etnichni osoblyvosti movnykh kartyn svitu], Lohos, Kyiv, 284 p.
5. Dontsov, D. (2011), *The spirit of our past* [Dukh nashoi davnyuny], Nakladom Yu. Kryvoruchka, Lviv–Kyiv, 160 p.
6. Yeshchenko, T. A. (2009), *Linguistic analysis of a text: Tutorial* [Linhvistychnyi analiz tekstu: navch. posib.], VTs «Akademiia», Kyiv, 264 p.
7. Zabuzhko, O. (1997), *Shevchenko's Ukraine Myth: Trying of a philosophical analysis* [Shevchenkiv mif Ukrainy: Sproba filozofskoho analizu], Abrys, Kyiv, 144 p.
8. *Concordance of the poetry of Taras Shevchenko: in 4 vols., edited by O. Ilytskyi, Yu. Havrysh* [Konkordatsiia poetychnykh tvoriv Tarasa Shevchenka: u 4-kh tt. pid red. O. Ilytskoho, Yu. Havrysha], (2001), Edmonton – Toronto, Vol. 1–4, 3230 p.
9. Kononenko, V. (2002), *The word-image and word idea: Shevchenko archetypes* [Slovo-obraz i slovo-ideia: Shevchenkovi arkhetypy], Mova. Kultura. Styl., Plai, Ivano-Frankivsk, pp. 251–264.
10. Kosmeda, T. A. (2012), *Ego And Alter Ego of Taras Shevchenko in the communicative space of the diary discourse* [Ego I Alter Ego Tarasa Shevchenka v komunikativnomu prostori shchodennykovoho dyskursu], Kolo, Drohobych, 372 p.
11. Kochan, I. M. (2008), *Linguistic analysis of a text: Tutorial* [Linhvistychnyi analiz tekstu: navch. posib.], Znannia, Kyiv, 423 p.

12. Krytenko, A. P. (1967), *Colors and tints in the poetry of Taras Shevchenko* [Kolir i barvy v poezii Tarasa Shevchenka], *Movoznavstvo*, No. 4, pp. 63–74.
13. Matsko, L. I. (2003), *Stylistics of the Ukrainian language* [Stylistyka ukrainskoi movy], Vyshcha shkola, Kyiv, 462 p.
14. Mozer, M. (2012), *Taras Shevchenko and Ukrainian modern language: an attempt of the decent evaluation* [Taras Shevchenko i suchasna ukrainska mova: sprobha hidnoi otsinky], *Ukrainoznavcha naukova biblioteka NTSh*, Lviv, Part 32, 328 p.
15. Moisiienko, A. K. (2006), *Word in the apperception system of the poetic text. Decoding of Shevchenko poem: Monograph* [Slovo v apertsepsiinii systemi poetychnoho tekstu. Dekoduvannia Shevchenkovoho virsha: monohrafiia], Stal, Kyiv, 304 p.
16. *Dictionary of the Shevchenko's language: in two volumes* [Slovnyk movy Shevchenka: v dvokh tomakh] (1964), Naukova dumka, Kyiv, Vol. I, 484 p.; Vol. II, 566 p.
17. Tkachenko, O. (2006), *Language and national mentality (a try of the modern synthesis): Monograph* [Mova i natsionalna mentalnist (sprobha suchasnoho syntezu): monohrafiia], Hramota, Kyiv, 240 p.
18. Farion, I. (2012), *Shevchenko's concept «word» in the reception of Dmytro Dontsov* [Shevchenkiv kontsept «slovo» u retsepsiinii Dmytra Dontsova], *Slovo – mech dukhovnyi*, Vyd-vo Lvivskoi politekhniky, Lviv, pp. 10–32.

О. Р. Микитюк,

*Национальный университет «Львовская политехника»,
кафедра украинского языка*

АНТРОПОНИМ ШЕВЧЕНКО В ТЕКСТЕ «ДУХ НАШЕЙ ДРЕВНОСТИ» ДМИТРИЯ ДОНЦОВА

Рассмотрено семантическое наполнение антропонима Шевченко как сквозного элемента произведения, описано позицию и мировоззрение Дмитрия Донцова как языковой личности, выделено нацие- и государственнотворческую функцию языка в идиолекте писателя.

Ключевые слова: Дмитрий Донцов, антропоним Шевченко, научно-публицистический текст, позиция автора.

О. R. Mykytyuk,

*Lviv Polytechnic National University,
Ukrainian Language V*

ANTHROPONYM SHEVCHENKO IN THE TEXT «THE SPIRIT OF OUR PAST» OF DMYTRO DONTSOV

Purpose: The purpose of the analysis is to consider the semantic load of the anthroponym Shevchenko in the text «The spirit of our past», to describe Dmytro Dontsov as linguistic identity, to demonstrate the world-view of the author, to reproduce the knowledge of cultural and historical past.

Background: the anthroponym Shevchenko that conceptually prepares to a certain perception of reality.

Methods: descriptive; contextual analysis, historical interpretation, observation.

Results: the anthroponym vocabulary and in particular the proper name Shevchenko allows to analyse the scientific-publicistic text in the light of the nation- and state-building language functions.

Discussion: the anthroponym Shevchenko is a cross-cutting element of the work, because Dmytro Dontsov professed the poets ideas of patriotism, the will of God, heroic past, the cult of ancestors, own land, honour, courage, strong leaders and structuring of the society.

Key words: Dmytro Dontsov, anthroponym Shevchenko, scientific-publicistic text, author's position.

УДК 811.161.2'373.46

О. В. Нарушевич-Васильєва,

канд. філол. н., доц.,

*Одеська національна академія харчових технологій,
доцент кафедри українознавства та лінгводидактики*

ЕКСТРАЛІНГВІСТИЧНІ ТА ЛІНГВІСТИЧНІ ЧИННИКИ ВИНИКНЕННЯ Й ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ ХАРЧОВОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ

У статті розглянуто основні етапи формування української термінології харчової промисловості. Проаналізовано лексико-семантичні процеси, які супроводжують розвиток досліджуваної терміносфери, обґрунтовано їхню зумовленість тісною взаємодією екстралінгвістичних і лінгвістичних чинників. Окреслено особливості лексикографічного опрацювання термінології галузей харчових виробництв у різні періоди її функціонування.

Ключові слова: термін, українська термінологія харчової промисловості, лінгвістичні чинники, екстралінгвістичні чинники, лексико-семантичні процеси.

Харчова промисловість (далі ХП), яка забезпечує населення продовольством, є однією з найважливіших ланок агропромислового комплексу країни. ХП України, яка має тривалу історію розвитку, сьогодні об'єднує понад 20 галузей, серед яких основними є борошномельно-круп'яна, хлібопекарська, кондитерська, олійно-жирова, макаронна, плодоовочева, маслосироробна і молочна, м'ясна, рибна, лікєро-горілчана, цукрова, виноробна. Перетворення кустарного виробництва продуктів харчування в сучасне механізоване й автоматизоване, невпинне вдосконалювання технологій супроводжувались розвитком спеціальної лексики.

У доробку українського мовознавства є наукові студії, у яких досить ґрунтовно досліджено генезис і семантику назв продуктів харчування, страв і напоїв [3; 5; 7; 10; 16]. Зазначимо, що терміни харчової промисловості привертали увагу дослідників здебільшого в руслі історичної або сучасної лексикології, в основному в аспекті вивчення особливостей формування та функціонування окремих тематичних груп лексики. Проте, відомо, що термінологічна система, яка стосується виробничих технологічних процесів (а саме такою є терміносистема ХП), містить терміни, які позначають загальні поняття конкретної сфери виробництва та її технологій, вихідну сировину; технологічні процеси (стадії та різні операції), кінцеву (товарну) продукцію. Цей величезний термінологічний масив лексики залишився поза увагою дослідників.

Отже, актуальність нашого дослідження зумовлена тим, що термінологія ХП, яка є значним складовим елементом загального термінологічного фонду української мови, як цілісна терміносистема ще не була предметом лінгвістичного дослідження. Наразі актуальним є дослідження закономірностей становлення й розвитку різних тематичних груп термінів ХП у діяхронічному аспекті.

Метою статті є простежити процес формування української термінології ХП, проаналізувати стан її лексикографічного опису в загальномовних і галузевих словниках та особливості функціонування у фаховій літературі на різних етапах розвитку.

Як відомо, терміносистеми певних галузей відображають окремі фрагменти загальної наукової картини світу, які співвідносяться на екстралінгвістичному рівні з певними сферами науково-технічної діяльності людини. У процесі категоризації елементів навколишнього світу індивід структурує знання, що передбачає впорядкування понять та їх об'єднання в логічно організовану систему як сукупність слів, які вживаються на означення цих понять [2, с. 19]. Проведений нами аналіз дає підстави стверджувати, що поповненню терміносистеми ХП насамперед сприяли лексико-семантичні процеси, зумовлені дією екстралінгвістичних чинників, а саме: прогресивними змінами у розвитку науки й техніки, динамічним розвитком різних галузей виробництва харчових продуктів, активізацією міжкультурних контактів. Однак, хоча зовнішні чинники й мають вагомий вплив на формування української термінології ХП, поява нових спеціальних найменувань, заміна одних термінів іншими, вживання старих термінів у новому значенні та інші зміни у галузевій лексиці значною мірою пов'язані із суто лінгвістичними причинами, серед яких найважливішими є прагнення поглибити й розширити уявлення про предмет або явище, деталізувати поняття; усунення багатозначності терміна; введення до наукового обігу семантично точнішої термінологічної одиниці.

Українська термінологія ХП генетично неоднорідна. Частина термінів, які обслуговують харчову промисловість, належить до лексичного спадку праслов'янського та східнослов'янського походження. Своєрідною особливістю цієї лексики є її давність і найтісніший зв'язок із життям народу, з господарською діяльністю. Вже в найдавніших українських пам'ятках, опрацьованих та проаналізованих мовознавцями, виявлено номени, які, зазнавши в процесі розвитку мови певних семантичних або фонетичних змін, нині становлять ядро лексики зі значенням «їжа». Це такі слова: *хліб, булка, коровай, мука, борошно, жито, крупа, ікра, тісто, дріжджі, масло, молоко, сир, сметана, мед, м'ясо, кисіль, каша, вареник, свинина, риба, капуста, морква, редька, цибуля, яблуко, маслина, гриб, напій, пиво, квас, вино, вода, сік* тощо [3; 5; 16].

Такі загальнонавживані слова, поступово набуваючи дещо іншого семантичного навантаження під впливом екстралінгвістичних чинників, термінологізувалися й поповнювали лексику галузей виробництва продуктів харчування. Вони лягли в основу формування двох тематичних груп назв терміносфери ХП – «Сировина й додаткові речовини для харчових виробництв» і «Продукція харчової промисловості».

Як відомо, одним із джерел формування термінологічної лексики української мови є іноземні запозичення. Чужомовні слова засвоювалися разом із поняттями, предметами, явищами, які вони позначали. На думку Любові Струганець, процеси найбільш активного входження та кодифікації слів тематичної групи «Харчування» відбувалися у першій третині ХХ ст. У згаданий період лексичний склад української мови поповнився значною кількістю назв м'ясних страв і виробів, фруктів (переважно екзотичних), напоїв, ласощів [15, с. 71–72], що було зумовлено появою нових продуктів

споживання та активним освоєнням українською мовою іншомовних запозичень з різних мов. Це, наприклад, такі слова: *сосиска, сарделька, котлета, персик, апельсин, мандарин, банан, кокос, лимон, торт, крем, желе, шоколад, вафля, цукат, щербет, какао, кефір, лимонад, лікер, ром, коньяк* тощо. Збагачення української терміносфери ХІІ лексикою іншомовного походження відбувалося з різною інтенсивністю й у подальші періоди її розвитку.

На нашу думку, початок свідомого творення термінології ХІІ припадає на кінець ХІХ – початок ХХ ст., коли в Україні відбувався процес прискореного формування галузей індустріального виробництва. На той час борошномельно-круп'яна галузь була представлена трьома типами промислових підприємств. Перший тип – це великі товарні, технічно добре устатковані, вальцьові млини зі складами для зберігання сировини і готової продукції. Другий тип – це товарні вальцьові парові та водяні млини середньої потужності, що в основному обслуговували своєю продукцією місцеві ринки. До третього (найпоширенішого) типу належали два види підприємств – дрібні жорнові вітряні та водяні млини. За статистичними даними, напередодні Першої світової війни в Україні нараховувалось 700 великих, близько 10 тисяч середніх і близько 120 тисяч дрібних млинів [1, с. 27].

На кінець ХІХ – початок ХХ ст. припадає промислово-мануфактурний період розвитку кондитерської галузі ХІІ. Саме поняття технологічної лінії тоді ще не було усвідомлене, не був механізований процес відливання цукерок, відсутні загортальні машини, проте поступове переобладнання галузі (облаштування фабрик паровими котлами, механічними двигунами, установлення силових станцій), зменшення частки ручної праці, ускладнення технологічних процесів – все це створювало умови, за яких застосування наукового підходу обов'язкове [4].

На початку ХХ ст. особливо швидкими темпами розвивалось пивоварне виробництво, на той час працювало вже понад 200 великих, середніх і дрібних пивоварних заводів. Почала розвиватись і консервна промисловість: в Одесі та інших містах були побудовані перші консервні заводи, які виготовляли фруктові, овочеві та м'ясні консерви. Цукрова галузь, яка виникла ще в першій чверті ХІХ ст., стала однією з провідних галузей не лише ХІІ, але й промислового виробництва в Україні в цілому [1]. В окреслений хронологічний період на півдні України розташовувалася велика кількість підприємств горілчаної (винокурної) галузі, яка також мала питому вагу у структурі ХІІ. Для горілчаної і цукрової галузей були характерні концентрація виробництва, застосування нової техніки та технологій [16, с. 9–10].

У результаті проведених історіографічних досліджень також з'ясовано, що з інших галузей ХІІ в Україні на початок ХХ ст. більш-менш встигли сформуватися макаронна та дріжджова. Решта ж галузей існувала або як домашня промисловість (маслоробна і сироварна), або як промисли (хлібопекарський, виноробний та ін.), або були зовсім відсутні (маргарінова, молочна та ін.) [1, с. 42].

У 1893–1898 роках вийшов «Словарь російсько-український» М. Уманця і А. Спілки [11], в якому вже вміщено й термінолексику харчових галузей. Зокрема це слова, які належать до тематичних груп назв: 1) трудових процесів (*віяти, провіяти, решетити, вилуцувати, облуцити, обмелювати, обмолоти, обчищати, очищати, обчистка, очистка, вичищати, очистити, вимелювати, вимолоти, маринувати, пекти, випікання, смажити, пражити, заквасити, шлямувати, шлямівка, пакувати, пакування, упакування* тощо); 2) осіб за професією, видом діяльності (*винороб, бровар, пекар, цукерник* тощо); 3) обладнання – машин, приладів, пристроїв (*млин, водяний млин, жорно, млинове колесо, піч, бута, машина, гніт, чави, котел* тощо);

4) галузей ХП (*виноробство, броварство*); 5) виробничих приміщень (*круподерня, пивоварня, броварня, цукерня* тощо); 6) сировини, продукції та відходів харчового виробництва (*солод, патока, меляса, висівки, луска, опара, квасило, спирт, горілка, наливка, хліб, булка, паляниця, цукерки, манні крупи, локишина, печиво, пундик, марципан, родзинки, сир, сіль, часник, порічки, сельдь, гречка, яловичина* тощо).

Потрібно зазначити, що у словнику представлено велику кількість синонімічних назв на позначення того самого поняття, що характерно для початкового етапу становлення термінології будь-якої сфери людської діяльності.

Важливим етапом становлення української терміносистеми ХП був період 20–30-х років ХХ ст. Він характеризувався її поглибленим розвитком на науковій основі. Зокрема, перекладні російсько-українські словники технічних термінів, видані ІУНМ (Інститутом української наукової мови), мають такі ознаки: кожен словник містить передмову, у якій порушено актуальні питання термінологічної роботи та викладено принципи, за якими його укладено; словники мають статус проектів, характеризуються дублетністю поданих термінів, що вказує на дискусійний характер цих лексикографічних праць та основне їхнє призначення – залучити до обговорення запропонованих термінів широке коло фахівців технічних галузей; часто до термінів подано граматичні й галузеві ремарки, зазначено джерела фіксації реєстрових слів, що свідчить про ґрунтовну підготовку словників до видання.

У «Російсько-українському технічному словнику з додатком сільськогосподарських термінів» В. Дубровського (1926) [9] міститься близько 70 слів, які стосуються терміносфери ХП, напр.: *бочка, браговар, бражник, вальцювання, варіння, винороб, випарник, висівки, екстракт, елеватор, згушення, макуха, м'якуш, оброблення, охолодження, очищення, осад, освітлення, розпушування, соковар, сушіння, виріб* та ін. У «Словнику технічної термінології» М. і Л. Дарморосів (1926) [12] знаходимо більше трьох десятків таких слів, напр.: *апарат, піч, екстрактор, дистилятор, джгут, ферментація, сатурація, випарник, розчин, цукор, спирт, сода, маса, псування* тощо.

«Словник технічної термінології (загальний)» І. Шелудька й Т. Садовського (1928) [14] фіксує вже близько 100 термінів на позначення понять сфери харчових виробництв. Наведемо деякі з них: *технолог, технологія, тістомісилка, хліборізка, блишування, уварювання, випарювання, заморожування, хлібопечення, інверсія, вичавки, дріжджі, оцет, фермент, ферментування, емульсія, драглі, зерно, лимонада, м(а)еляса, напівфабрикат, борошно, пиво, солод, пластівці, шріт, соління, сушарня, сушіння, сировина*. Трохи згодом (у 1931 році) вийшов друком «Практичний словник виробничої термінології», укладений І. Шелудьком [8], у якому термінологія ХП представлена такими лексемами: *зерносховище, зернолушарка, зерноплюшарка, зерносушарка, зерномішалка, борошномішалка, сатуратор, термостат, емульсатор, концентрат, абсорбція, крохмаль, цукроза, сахароза, сусло, патока, паста, олійник, маслоробство, м'ясорізка, ніж, шеретування, дрібнення, розмел, продукт* тощо (загальна кількість близько 70 найменувань).

Зазначимо, що деякі терміни зафіксовано у кількох або всіх вищезгаданих словниках.

У лексикографічній праці «Словник технічної номенклатури. Мануфактурні виробництва», автором якої є Ф. Лоханько (1928) [13], знаходимо терміни, яких немає в інших словниках: *барвник, виробництво, глюкоза, загушування, загушення, закисання, закиснення, закислювання, закислення, закисник, окиснювання, промивання, сортування, пакування, зефір, казеїна, лактоза, мальтоза, олеїн, меланж*.

Аналіз вищезгаданих словників свідчить, що українська термінологія ХП в ті часи перебувала на стадії формування і становлення. Подальший розвиток галузей ХП, виникнення науки про виробництво харчових продуктів стимулювали термінотворчу роботу в напрямку переосмислення значення наявних термінів, уточнення та конкретизації понять відповідної терміносфери шляхом приєднання до вихідного однослівного терміна нових елементів. Варто наголосити, що більшість слів, зафіксованих у тогочасних технічних словниках, увійшли як стрижневі лексеми до складу пізніше створених полікомпонентних термінів ХП, при цьому деякі з них зазнали певних фонетико-морфологічних змін.

У період 30–90-х років ХХ ст. позитивним наслідком постійного розширення контактів різних народів і держав на соціально-економічному й культурному рівнях, інтенсивного розвитку науки, техніки і виробничих технологій було поповнення української терміносфери ХП як загальнонауковими лексичними одиницями, так і вузькоспеціальними термінами, серед яких чимало іншомовних слів, а також словотвірних моделей, які виникали на основі поєднання національних та запозичених елементів. Для цього періоду характерна поява у складі термінології ХП термінологічних словосполучень (напр.: *борошно одностортне обдирне, заварні пряники, желейна цукеркова маса, ферментувальна сила дріжджів, дискова дробарка, сортовий помел, жорновий посад з вертикальною віссю обертання, універсальна збивальна машина, тиражування ірисної маси, вакуум-апарат для уварювання сиропу в карамельну масу і т. ін.*). Чим більше компонентів входить до структури таких терміносполучень, тим детальніше вони характеризують позначувані ними об'єкти, процеси, властивості. Щоправда, цей період розвитку української термінології ХП супроводжувався й негативними явищами: через відомі історичні чинники нормативно-технічні документи, підручники, навчально-методичні матеріали, наукові статті у фахових збірниках і журналах публікувалися переважно російською мовою, а в тих, що видано українською, нерідко натрапляємо на термінологічні одиниці, до складу яких входять невиправдані слова-кальки з російської мови (*обробка зерна, подрібнююча машина, коління й упаковка ірису, випічка хліба* і под.); більшість оригінальних українських термінів було вилучено з ужитку, питомі українські форми замінено максимально наближеними до російських (лише у деяких тогочасних словниках штучні кальковані форми подано на першому місці, а питомі українські наведено поруч).

Для сучасного етапу розвитку української термінології ХП, який розпочався в середині 90-х років ХХ ст. та триває й донині, характерна цілеспрямована інтенсивна наукова робота дослідників у сфері національної лексикографії, пошук оптимальних моделей і способів творення технічних термінів із посиленням уваги до власне українських словотворчих засобів. Потрібно зазначити, що в цей період відбувається свідоме конструювання термінів для заповнення лакун у терміносистемі ХП, розробляються державні стандарти у сфері ХП (за нашими підрахунками, на сьогодні в них зафіксовано близько п'яти тисяч термінів і терміносполучень), видається навчальна література, яка стосується обладнання і технологій харчових виробництв.

Підсумовуючи вищесказане, можна зробити висновок, що особливо плідними в історії розвитку терміносистеми ХП є два періоди – 1921–1933 роки та від середини 90-х років ХХ ст. і до сьогодні. Вони характеризуються розширенням функціонування української мови, процесами найбільш активного входження, освоєння і кодифікації вузькоспеціальних термінів досліджуваної терміносфери, посиленням термінотворчої та лексикографічної роботи.

Подальший розвиток української термінології ХП, на наш погляд, передбачає розв'язання таких основних проблем: опис корпусу термінів ХП та його впорядкування із збереженням національної специфіки, адаптація сучасних запозичуваних термінів ХП, дослідження причин виникнення термінів-варіантів та розв'язання проблеми їх унормування, зіставлення лексикографічної та текстової семантизації термінів з метою виявлення концептуальних помилок та вироблення рекомендацій щодо їх усунення.

Література

1. Гак Д. В. Харчова промисловість України / Д. В. Гак. – К. : Держтехвидав УРСР, 1960. – 199 с.
2. Иванова Е. П. Семантизация имени существительного во французских толковых и энциклопедических словарях XVII–XXI вв. (эволюция определений наименований гидрометеоров) : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.05 / Е. П. Иванова. – СПб, 2008. – 45 с.
3. Козырева З. Г. История названий продуктов питания и пищи в украинском языке : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.02 / З. Г. Козырева. – К., 1984. – 254 с.
4. Коцюбанська О. О. Становлення та розвиток кондитерської промисловості України (друга половина XIX – 30-ті роки XX ст. : автореф. дис. ... канд. істор. наук : 07.00.01 / О. О. Коцюбанська. – Переяслав-Хмельницький, 2010. – 18 с.
5. Крижко О. А. Розвиток семантики побутової лексики українських літописів кінця XVII – початку XVIII століття (назви їжі, напоїв, продуктів харчування) : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01 / О. А. Крижко. – Бердянськ, 1997. – 220 с.
6. Москалюк М. М. Розвиток харчової промисловості на правобережній Україні (друга половина XIX – початок XX ст.) : автореф. дис. ... канд. істор. наук : 07.00.01 / М. М. Москалюк. – Черкаси, 2005. – 20 с.
7. Невойт В. И. Названия пищи и продуктов питания в древнерусском языке : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01 / В. И. Невойт. – К., 1986. – 23 с.
8. Практичний словник виробничої термінології. ВУАН, НДІМ, Відділ термінології та номенклатури. Серія практичних словників, вип. 3 / Уклад. І. Шелудько. – Х. : Рад. школа, 1931. – 110 с.
9. Російсько-український технічний словник / Уклад. В. Дубровський. – [видання 2-ге, змінене та доп.]. – К., 1926. – 103 с.
10. Руденко С. М. Закономірності та особливості термінотворення у підмові громадського харчування (на матеріалі української терміносистеми «Змішані напої») : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01 / С. М. Руденко. – К., 2000. – 183 с.
11. Словарь російсько-український : У 4 т. / М. Уманець, А. Спілка. – Львів : Друкарня НТШ, 1893–1898.
12. Словник технічної термінології з російським покажчиком / Уклад. М. і Л. Дармороси. – К. : Горно, 1926. – 292 с.
13. Словник технічної номенклатури. Мануфактурні виробництва. (Проект). УАН, ІУНМ. Матеріали до української термінології та номенклатури, т. XIV / Уклад. Ф. Лоханько. – К. : ДВУ, 1928. – 104 с.
14. Словник технічної термінології (загальний). (Проект) / Уклад. І. Шелудько, Т. Садовський. – К. : ДВУ, 1928. – 588 с.
15. Струганець Л. Назви продуктів харчування у нормативних словниках української мови / Л. Струганець // Культура слова. – К., 2001. – Вип. 57–58. – С. 65–72.

16. Яценко С. А. Назви продуктів харчування, страв і напоїв в українській мові XIV – XVII століть : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / С. А. Яценко. – К., 2009. – 242 с.

References

1. Gakh, D.V. (1960), *Food industry of Ukraine* [Harchova promyslovist' Ukrayiny], Derzhtexvydav URSR, Kyiv, 199 p.
2. Ivanova, E.P. (2008), *Semantization of noun in French definition and encyclopaedical dictionary in XVII–XXI centuries (evolution of certain names of hydrometeor)* [Semantyzatsyya imeny sushchestvytel'noho vo frantsuzskykh tolkovykh i éntsyklopedycheskykh slovaryakh XVII–XXI vv. (évoluytsyya opredelenyy naymenovanyy hydrometeorov)], Saint Petersburg, 45 p.
3. Kozyreva, Z.G. (1984), *History of food and food products names in the Ukrainian language* [Istorija nazvaniy produktov pitaniya i pishhi v ukrainskom jazyke], Kyiv, 254 p.
4. Kotsyubans'ka, O.O. (2010), *Formation and Development of the Confectionery Industry (latest half of the XIX – 30th years of the XX century)* [Stanovlennya ta rozvytok kondyters'koyi promyslovosti Ukrayiny (dryga polovyna XIX – trydtsyati roku XX st.)], Pereyaslav-Khmelnytsky, 18 p.
5. Kryzhko, O.A. (1997), *Development of the Semantics of household lexicon of Ukrainian chronicles the end of XVII – beginning of XVIII century (names of dishes, beverages, food products)* [Rozvytok semantyky pobutovoyi leksyky ukrayins'kykh litopysiv kintsya XVII – pochatku XVIII stolittya (nazvy yizhi, napoyiv, produktiv kharchuvannya)], Berdiansk, 220 p.
6. Moskalyuk, M.M. (2005), *Development of the Food Industry on the territory of Right-Bank Ukraine (latest half of XIX – beginning of the century XX)* [Rozvytok kharchovoyi promyslovosti na pravoberezhniy Ukrayini (druha polovyna XIX – pochatok XX stolittya)], Cherkasy, 20 p.
7. Nevoyt, V.I. (1986), *The Names of the Food and Food Products in the Old Russian Language* [Nazvannya pyshchy y produktov pytannya v drevnerusskom yazyke], Kiev, 23 p.
8. Shelud'ko, I. (1931), *Practical dictionary of manufacturing terminology* [Praktychnyy slovnyk vyrobnychoyi terminolohiyi], Rad. Shkola, Kharkiv, 110 p.
9. Dubrovsky, V. (1926), *Russian-Ukrainian technical dictionary* [Rosyys'ko-ukrayins'kyy tekhnichnyy slovnyk], Kyiv, 103 p.
10. Rudenko, S.M. (2000), *Predicted Patterns and Distinctive Features of terms formation in sublanguage of public catering services (based on Ukrainian terminological system «Mixed drinks»)* [Zakonomirnosti ta osoblyvosti terminotvorennya u pidmovi hromads'kogo harchuvannya (na materialy ukrajins'koyi terminosystemy «Zmishani napoyi»)], Kyiv, 183 p.
11. Umanets, M.; Spilka. A. (1893–1898), *Russian-Ukrainian dictionary* [Slovar' rosyys'ko-ukrayins'kyy], Drukarnya NTSH, Lviv.
12. Darmoros's, M. and L. (1926), *Dictionary of technical terminology with the Russian directory* [Slovnyk tekhnichnoyi terminolohiyi z rosyys'kym pokazhchykom], Gorno, Kyiv, 292 p.
13. Lokhan'ko, F. (1928), *Dictionary of technical nomenclature. Manufacturing factories.* [Slovnyk tekhnichnoyi nomenklyatury. Manufakturni vyrobnytstva], DVU, Kyiv, 104 p.
14. Sheludko, I.; Sadovskyy T. (1928), *Dictionary of technical terminology (general)* [Slovnyk tekhnichnoyi terminolohiyi (zahal'nyy)], DVU, Kyiv, 588 p.

15. Struhanets, L. (2001), *Names of food in standard dictionaries of the Ukrainian language* [Nazvy produktiv kharchuvannya u normatyvnykh slovnykakh ukrajins'koyi movy], *Kultura Slova*, Kyiv, No. 57–58, pp. 65-72.

16. Yatsenko, S.A. (2009), *The names of food products, dishes and beverages in the Ukrainian language in the XIV–XVII centuries* [Nazvy produktiv harchuvannya, strav i napojiv v ukrajins'kij movi XIV–XVII stolit'], Kyiv, 242 p.

О. В. Нарушевич-Васильева,

*Одесская национальная академия пищевых технологий,
кафедра украиноведения и лингводидактики*

ЭКСТРАЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ И ЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ ФАКТОРЫ ВОЗНИКНОВЕНИЯ И ФОРМИРОВАНИЯ ТЕРМИНОЛОГИИ ПИЩЕВОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ

В статье рассмотрены основные этапы формирования украинской терминологии пищевой промышленности. Проанализированы лексико-семантические процессы, сопровождающие развитие исследуемой терминосферы, обоснована их обусловленность тесным взаимодействием экстралингвистических и лингвистических факторов. Определены особенности лексикографического описания терминологии отраслей пищевых производств в разные периоды её функционирования.

Ключевые слова: термин, украинская терминология пищевой промышленности, лингвистические факторы, экстралингвистические факторы, лексико-семантические процессы.

O. V. Narushevych-Vasylieva,

*Odessa National Food Technologies Academy,
Ukrainian Studies and Linguodidactics Department*

EXTRALINGUISTIC AND LINGUISTIC FACTORS OF EMERGENCE AND FORMATION OF UKRAINIAN TERMINOLOGY OF FOOD INDUSTRY

The article reveals the main stages of formation of Ukrainian terminology of food industry (hereinafter FI), and describes a leading trends in terminology at each of the studied historical stages. The use of comparative historical method of analysis made it possible to justify the gradual systematization of FI terminology as a historically conditioned process, in which interacts linguistic and extra-linguistic reasons.

It is defined in the article that the dynamics of the formation and development of Ukrainian terminology of FI was determined primarily by the action of extra-linguistic factors: progressive changes in the development of science and technology, the development of various branches of food production in Ukraine, and the intensification of intercultural contacts. It is also defined that terms formation and terms regulations in the sphere of FI directly depends on the participation in these processes of scientists and linguists, bright personalities and their contribution to the development of the Ukrainian language of the FI.

Purely linguistic factors on the formation of the branch vocabulary of the FI is analyzed in the article, among which the most important are the desire to deepen and broaden the idea of an object or phenomenon, to elaborate the concept; to eliminate the polysemy of the term; to introduce to the scientific circles the most semantically precise terminology unit.

The study of the peculiarities of the formation and functioning of the terminology of the FI gives an idea of the state of the terminological science on the field of food industries and allows us to determine the problems of its further development, among which we can name: description of the core terms of the FI and its ordering with preservation of national specificity, study of the adaptation of modern borrowed terms of FI, research of the reasons for the occurrence of terms-variants.

Key words: term, Ukrainian terminology of food industry, linguistic factors, extralinguistic factors, lexical-semantic processes.

УДК 81' 37:811.161.2

Х. В. Петрина,

*ДВНЗ «Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника»,*

аспірант кафедри загального і германського мовознавства

МЕТАФОРИЗАЦІЯ АЛЮЗІЙНИХ ВЛАСНИХ НАЗВ: ВТОРИННІ НОМІНАЦІЇ

Стаття висвітлює актуальну проблему метафоричних переосмислень алюзійних найменувань із позицій когнітивної лінгвістики й теорії інтертекстуальності. Метафоризацію алюзійних власних назв розглянуто як явище їхньої вторинної номінації. Задіяно комплексний підхід до виокремлення принципів процесу метафоризації онімів і схарактеризовано твірні моделі актуалізації їхнього метафоричного значення в художньому тексті, запропоновано алгоритм їхньої ідентифікації. Проаналізовано контексти, в яких активізується метафоричне значення оніма. Виокремлено відмінності компаративного та метафоричного потенціалу алюзійних найменувань.

Ключові слова: алюзійне ім'я, метафора, вторинна номінація, мовна дійсність, текст, дискурс.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку мовознавчих студій активно досліджуються мовні засоби творення художності тексту серед яких привертають увагу алюзійні назви. Особливе зацікавлення в науковців викликає транспозиція семантичного значення алюзійних онімів, активізація їх вторинних номінацій, передумовою яких може слугувати процес метафоризації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Метафоричний процес як лінгвістичне явище досліджувалось такими науковцями як Н. Д. Арутюнова, М. Л. Новикова, А. Вежбицька, Дж. Лакофф, В. П. Москвін, О. В. Падучева, М. Блек. Проблема ометафоризування прецедентних назв висвітлена в працях Н. Д. Арутюнової, Д. Б. Гудкова, О. А. Нахімової, С. В. Перкас, однак питання метафоричного потенціалу алюзійних найменувань в українських художніх текстах залишається мало дослідженим.

Мета дослідження передбачає аналіз вторинних семантичних номінацій алюзійних імен як процесу їх метафоризації та встановлення відмінностей між компаративним й метафоричним потенціалом алюзій. Реалізація поставленої мети передбачає вирішення таких **завдань:** схарактеризувати особливості алюзійних онімів

як метафоричних структур; визначити принципи та способи процесу метафоризації алюзій-найменувань та проаналізувати їх контекстну реалізацію.

Виклад основного матеріалу дослідження. Характерною ознакою сучасної лінгвістичної парадигми є антропоцентричність, що передбачає аналіз мовних явищ на когнітивному, культурологічному, психологічному, прагматичному тлі. Така переорієнтація поглядів наклала відбиток на вивчення художнього слова. У вербальній парадигмі моделювання художності визначне місце відведено власним іменам. У складі тексту, який у категорійних ознаках і конституентній організації відповідає моделі Смисл–Текст [6] вони відбивають художньо-естетичні й смислові інтенції автора, наповнюють дискурс новими асоціативними зв'язностями й залежностями.

Положення про те, що тексти у своїй сукупності формують так звану «семіосферу» [8], дає підстави розглядати власні назви (ВН) як засоби інтертекстуальних зв'язків між культурами різно часпросторового виміру.

Оскільки оніми не лише відтворюють візуальні ознаки героя, його внутрішню сутність, окреслюють локус чи хронологічні межі, дії, але й слугують механізмом створення алюзійного смислу, то таку категорію найменувань кваліфікуємо як власну алюзійну назву (АВН). Відповідаючи контекстним вимогам, АВН прирощують нові конотації, «мігрують» із однієї семантичної парадигми в іншу. Такі динамічні процеси впливають на іллокутивну силу тексту, зумовлюють семантичні перефігурації самого оніма, що, на нашу думку, і вказує на явище метафоризації.

Доцільність метафоричного відображення проблемної сутності алюзійного імені можна пояснити тим, що алюзії залучаються у текст не в прямому, а і в переносному значенні. Використання алюзійних найменувань у прямому сенсі передбачає створення художньої деталі, яка вносить додаткові прикмети в образи героїв [10, с. 91], алюзійні назви у переносному значенні, функціонують як елементи смислопозначення художнього простору й передбачають переорієнтацію та зсув первинної семантики. Вказуючи на метафорико-інтертекстові зв'язки, Д. Б. Гудков характеризує прецедентні імена як такі, які функціонуючи у конотативному значенні, становлять метафору чи порівняння й слугують засобом уподібнення або протиставлення об'єктів [5, с. 84].

Контраверсійним залишається питання щодо існування прецедентних метафоричних імен як самостійної категорії. О. Б. Ярема у системі функційного навантаження АВН виокремлює функцію метафоричного перенесення, однак не розглядає їх як окремі автономно-існуючі метафоричні структури [11, с. 10]. І. Р. Гальперін зазначав, що алюзійні назви у позиції метафоричних одиниць можуть бути реалізовані лише у контексті [3, с. 126], отож розглядаємо їх як похідне явище, адже такий тип найменувань є вербально-смисловим утворенням АВН і контекстних елементів, яке виникає внаслідок їхньої взаємодії. Керуючись теорією прецедентності, у межах якої виокремлено денотативне (неметафоричне) й конотативне (метафоричне) смислове наповнення імен [9, с. 57], а конотативне значення схарактеризовано як семантичну модифікацію предметно-понятійних полів, можна констатувати, що метафоричний потенціал алюзійних назв виявляється з припиненням номінативної функції. Таким чином, первинна номінація переходить у постпозицію й алюзійне ім'я набуває здатності відбивати інші смислові парадигми, тобто активується в позиції вторинної номінації (здобуває додаткове конотативне значення).

Існує точка зору, що не визнає метафоричну позицію прецедентних імен як таку. Скажімо, Н. Д. Арутюнова схильна уважати, що «псевдо-ідентифікація в межах одного класу не створює метафори. Назвати товстуна Фальстафом, а ревнивця Отелло, не означає удатися до метафори» [1, с. 20]. Очевидно, дослідниця вказує лише на

компаративний потенціал прецедентних назв. Однак, якщо розглядати алюзійне ім'я з позицій когнітивної лінгвістики як відкрито, динамічно-сміслову структуру, полівалентність якої зумовлена перерозподілом семних показників та диференційними ознаками, то чи доцільно визначати таке переструктурування, що має наслідком прирощення нетрадиційних, семантично суперечливих, підсилених асоціативними одиницями значень, «чистим» порівнянням. З цього приводу А. Вежбицька зазначає, що відмінність між метафорою та зіставленням зумовлена внутрішніми процесами, які відбуваються у їхніх глибинних структурах [2]. Порівняльна властивість АВН не передбачає відтворення нових, повних у своїй інформативності об'єктів, а лише підсилює й увиразнює диференційними ознаками кваліфікацію вже існуючих образів, тобто характеризується референційною віднесеністю до наявного поняття, тоді як їх метафоричність полягає у формуванні інших значеннєвих інваріантів, смислопозначень (нерідко у повноті їхньої семантичної суперечливості, неоднозначності та неузгодженості), що виникають за рахунок нового, актуального (набутого внаслідок зв'язків *алюзійне ім'я ↔ контекст*) поняття.

Характерно, що процес актуалізації оніма як метафоричної структури визначається властивими йому чинниками. Твердження, що метафора відкидає належність об'єкта до того класу, в який він входить, і постулює залучення його в ту категорію, в яку він не може бути віднесений на раціональній основі [1, с. 75], дає підстави виокремити принцип категорійної транспозиції як один із принципів процесу метафоризації АВН. За таких умов відбувається процес семного перерозподілу (семантична транспозиція). Якщо категорійний зсув може розглядатись як довільне явище, то переструктурування сем постає необхідною підставою метафоризації алюзійної назви й передбачає позиційні трансформації основних сем (ядро-периферія / периферія-ядро) та прирощення конотативних семних показників (актуальних сем (доповнених асоціативними елементами)), внаслідок чого й виникає вторинна номінація оніма.

Схарактеризуємо особливості функціонування алюзійного імені як метафоричної та компаративної конструкції в художніх текстах. Порівняємо, зокрема (1) *Ви як Самсон мусите зняти ворота й понести їх* (В. Демонтович); (2)... *А розум спав, довірливий Самсон* (Л. Костенко). У межах обох контекстів основне смислове навантаження виконує алюзійне ім'я *Самсон*. У висловленні (1) констатовано компаративний потенціал алюзії. За умови залучення порівняльного сполучника *як* сила героя зрівнюється із міццю Самсона: *Ви як Самсон*. Принципи категорійного зсуву та семного перерозподілу перебувають у пасивній позиції, заміщення архісеми й переструктурування периферійних компонентів не передбачено. Враховуючи, що інтенсивність процесу метафоризації може бути посилена зв'язками імені з контекстними елементами, зазначаємо, що контекстний компонент, вербалізований у предикативній конструкції *зняти ворота*, не позиціонує себе як метафоризувальна одиниця, а постає як зіставна, семи якої *'засвідчувати могутність'*, *'бути сильним'*, *'міць'* дорівнюють силу чоловіка до рівня Самсона, що й засвідчує компаративний потенціал імені.

У висловленні (2) спостерігаємо явище вторинної номінації оніма на тлі метафоричних процесів. Наявність актуальної в межах контексту пропозиції *Розум – Самсон* дає підстави стверджувати про активацію принципу категорійної транспозиції: онім перекваліфіковано із категорії жива істота (людина) у категорію абстрактного поняття – розум (відображеного у тексті як сукупність аналітичних та пізнавальних здібностей), що зумовлює заміщення архісеми *'сильний чоловік'* на актуальну сему

'пізнання'. Аналізуючи вихідне (текст-джерело) та похідне (текст-реципієнт) значення АВН, можемо констатувати переструктурування периферійних сем **'найвний'**, **'необачний'** в зону ядра актуалізованого образу, внаслідок залучення епітета **довірливий**, який функціонує як суб'єктивно-оцінний елемент і вносить новий метафорично переосмислений імпліцитний смисл в дихотомію Розум/Самсон. Компаративний процес перетворення алюзійного оніма не передбачає смислової переструктуризації, а саме ім'я слугує засобом посилення та увиразнення образу, тобто функціонує як одновалентне, не нашаровуючи додаткових конотацій, тоді як в основі метафоризації найменування лежать семантичні модифікації, що відбивають зміни його первинного значення й передбачають уживання у невластивому для нього сенсі. Зазначимо, що такі інноваційні смисли виникають за певними схемами. Враховуючи у структурі імен наявність диференційних та атрибутивних компонентів [9, с. 57-58], виокремимо моделі формування метафоричного значення алюзійних імен:

Модель 1: Заміщення архісеми актуальною семою – збереження диференційних сем – доповнення асоціативними семами;

Модель 2: Порівняльне заперечення: збереження / заміщення архісеми – часткове атрофування диференційних сем (передбачає імпліцитне порівняння і в той же час його заперечення асоціативними семами);

Модель 3: Актуалізація асоціативних сем – переструктурування диференційних компонентів.

Розглянемо особливості функціонування виокремлених моделей у текстах українського художнього дискурсу:

Модель 1: *Та небагато живих залишилося в селі: колгоспні грабарі виїздили возами, завертали до дворів, підбирали трупи, вивозили за село й скидали там до виритих ям... І спитала Зореслава: – Хто ж були оті люди, які такий содом чинили?* (Р. Іваничук). Значення алюзійного найменування *содом* визначається у схарактеризуванні ситуації, яка бачиться як безлад, хаос, що дає можливість простежити актуалізацію принципу категорійного зсуву (*Содом (місто) → содом (ситуація, подія)*). На семантичному рівні метафоризація алюзійного оніма відтворена заміщенням архісеми **'місто'** актуальною семою **'подія'** та збереженням диференційних ознак **'страх'**, **'розпуста'**, **'хаос'** в зоні ядра. Сміслові межі вторинної номінації алюзійного найменування розширено через залучення предиката **вбивати** із семними показниками **'наруга'**, **'кров'**, **'смерть'**, **'біль'**, що експресивно увиразнює експлікацію оніма в ситуативному значенні.

Переосмислення імені внаслідок метафоризації за моделлю 1 знаходимо в тексті: *З цих причин Остап Бендер, прототип колишніх одеських дотепників, – продовжив він, – лише вдала вигадка, хоч і здібних письменників. Тоді як Швейк – органічний вияв душі народу, його непідробний образ* (Л. Тендюк). Метафоричне переосмислення алюзії **Швейк** відбувається водночас з активацією принципу категорійного зсуву. У межах вихідного значення онім функціонує у категорії жива істота, людина, тоді як похідне значення імені відбито у категорії абстрактних понять: **Швейк – почуття народу**, що зумовлює заміщення архісеми **'солдат'** актуальною семою **'відчуття'**. Збереження диференційних семних показників **'веселість'**, **'нерозсудливість'**, **'байдужість'**, **'кумедність'** власне й дозволяють, зобразити настрої людей крізь призму почуттів солдата Швейка.

За моделлю цього типу спостерігаємо метафоричні перефігурації назви **Вавилон** у тексті *На південну Африку випав сніг. У Таїланді помер леопард від пташиного грипу. У Колумбії вкрали єпископа. Сюрреалістичний Вавилон сучасного світу* (Л. Костенко).

Процес метафоризації, крім заміни архісеми *'місто'* актуальною семою *'світ'*, передбачає виникнення і прирощення асоціативних сем *'безглуздість'*, *'несумісність'*, *'ілюзорність'*, *'алогічність'*, внаслідок функціонування компонента прикметникового типу *сюрреалістичний*.

Модель 2: *Джульєтта хутірська... В сім'ї вона не пручатиметься* (Л. Дашвар). Заміщення архісеми відсутнє. Архісема вихідного значення – *'дівчина'*, похідного – *'дівчина'*. Принцип категорійного зсуву позиціонується як пасивний. Автор прагне порівняти героїню із Джульєттою, вказати на їхню схожість. Онім реалізовує компаративний потенціал, однак функціонування алюзійного імені у конструкції *Джульєтта хутірська*, дає підстави говорити про процес метафоризації, оскільки відбувається прирощення нового, алогічного за семантичною сполучуваністю, смислу. Прикметник *хутірський*, вибудовуючи смислові дескриптиви *'простакуватий'*, *'провінційний'*, *'грубий'*, *'сумирний'*, атрофує диференційні компоненти вихідного значення оніма *'манірна'*, *'витончена'*, *'ніжна'*, *'багата'*, зберігаючи при цьому семний показник *'закохана'*. Епітет *хутірська* функціонує як заперечення, вказуючи на відмінності дівчини й Джульєтти, що й постає передумовою метафоричних перетворень.

Переосмислення на тлі фактивного заперечення відбиває текст *Парад дешевих Афродит тебе не скине із царіці, ти не балетна танцівниця...* (М. Матіос). Метафоричне вживання імені можна пояснити його взаємодією із компонентом *дешевий*, що має наслідком переміщення диференційних сем *'унікальність'*, *'піднесеність'*, *'божественність'* у постпозицію та збереження семи 'краса' як активного смислового показника. Отже, епітет функціонує як метафоризувальний компонент, що експлікує вторинне значення алюзійного імені: *Афродити – дешева краса, буденність*. Простежуємо, що метафоризація такого типу поєднує хибне й істинне, і «так» і «ні», а заперечувальний компонент посилює значення оніма [7, с. 29];

Модель 3: *...Вогні на обрії – солодка ілюзія, та й годі, куди б він не потрапив, він буде самотній, самотній серед людей, бо всюди відчуватиме себе велетом на тлі юрми, Гуллівером духу серед ліліпутів...* (В. Дрозд). Онім *Гуллівер* постає як метафоричне відображення почуттів, що передбачає актуалізацію периферійних сем *'самотність'*, *'відчуженість'*, *'туга'*, *'біль'* та атрофування таких диференційних сем, як: *'велетень'*, *'високий чоловік'*.

За такою самою схемою простежуємо метафоризацію алюзійної назви *Аїд* в тексті *Любов між рідними сильна в розлуці. Варто ж переїхати ближче, у столицю, і знайомі щезають у млі. Це дало підстави Якову думати про Київ як про Аїд, уражений випарами амнезії* (Л. Дереша). Відомо що Аїд – це 1) давньогрецький бог підземного світу, володар царства тіней померлих; 2) підземне царство бога Аїда, куди потрапляють померлі [САМ, с. 15]. У межах контексту можемо вичленувати пропозицію *Аїд – Київ*, яку активовано залученням сполучника *як*. Перехід алюзійної назви з однієї значеннєвої категорії в іншу: *Аїд (царство мертвих) – Аїд (місто, столиця)* зумовлює семантичну перекваліфікацію імені, що пояснюється заміною архісеми *'царство мертвих'*, *'підземний світ'* актуальною семою *'місто'*. Предикативна конструкція *знайомі щезають* активує низку периферійних сем оніма *'самотність'*, *'відчуженість'*, *'швидкоплинність часу'* й зумовлює атрофування диференційних ознак *'морок'*, *'страх'*, *'відсутність життя'*.

Висновки дослідження. Отже, окрім виконання безпосередньої номінативно-характеризувальної функції кваліфікації героїв, персонажів, АВН виступають елементами творення образності та смислового збагачення тексту. Властивим для

алюзійних назв є часткова або повна втрата зв'язку зі своїм первинним референтом [3, с. 140], а також набуття нових конотацій, що бачиться як їх метафоричне переосмислення й може бути відображене у такому алгоритмі: ім'я, його семантичне наповнення (відповідно до першоджерела) → зреалізованість у тексті: зв'язок із текстуальними елементами → переорієнтація первинного значення/ метафоричний процес → вторинна номінація. Процес переходу онімів у вторинну номінацію залежить від його функціонування в тексті: метафоричне (поза традиційне слововживання) чи компаративне (увираження, підсилення експресії). **Перспективою** подальших досліджень вважаємо вивчення метафори як формально-сислового механізму створення контекстуальних алюзій.

Література

1. Арутюнова Н. Д. Язык и мир человека / Н. Д. Арутюнова. – 2-е изд., испр. – М. : «Языки русской культуры», 1999. – IV, 896 с.
2. Вежбицкая А. Сравнение – градация – метафора / А. Вежбицкая [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.studfiles.ru/preview/1715187/page:14/>
3. Гальперин И. Р. Очерки по стилистике английского языка / И. Р. Гальперин. – М. : Изд-во лит. на иностр. яз., 1958. – 460 с.
4. Гальперин И. Р. Текст как объект лингвистического исследования / И. Р. Гальперин. – 5-е изд., стереотипное. – М. : КомКнига, 2007. – 144 с.
5. Гудков Д. Б. Прецедентное имя и проблемы прецедентности / Д. Б. Гудков. – М. : Изд-во МГУ, 1999. – 149 с.
6. Кононенко В. І. Смыслові конотації у структурі тексту/ В. І. Кононенко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.library.univ.kiev.ua>
7. Лакофф Дж. Метафоры, которыми мы живем / Дж. Лакофф, М. Джонсон; пер. с англ. – М.: Единориал УРСС, 2004. – 256 с.
8. Мислива В. М. Інтертекстуальність у творчості Оксани Забужко / В. М. Мислива [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.researchgate.net/publication/277115262_Intertekstualnist_imen_u_tvorcosti_Oksani_Zabuzko
9. Нахимова Е. А. Прецедентные имена в массовой коммуникации [Текст]: монография / Е. А. Нахимова; ГОУ ВПО «Урал. гос. пед. ун-т»; И-т социального образования. – Екатеринбург, 2007. – 207 с.
10. Перкас С. В. Имена собственные и нарицательные в словаре художественного текста / С. В. Перкас // Материалы к серии «Народы и культуры». Вып. 25. Ономастика. Ч.1. Имя и культура. – М., 1993. – С. 141-143.
11. Ярема О. Б. Алюзія в текстах британської художньої літератури: лінгво-статистичний аспект (на матеріалі творів модерністів): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук / О. Б. Ярема. – Запоріжжя, 2016. – 16 с.

Словники

1. САМ - Словник античної міфології / Укл. І. Я. Козовик, О. Д. Пономарів. – 2-е вид. – К. : Наукова думка, 1989. – 240 с.

References

1. Arutiunova, N. D. (1999), *Yazyk y myr cheloveka* / N.D. Arutiunova, M., «Языки russskoi kultury», M., 2-e yzd., yspr., IV, 896 p.
2. Vezhbytskaia, A., *Sravnjenje – hradatsyia – metafora* [Elektronnyi resurs], Rezhym dostupu: <http://www.studfiles.ru/preview/1715187/page:14/>
3. Halperyn, Y. R. (1958), *Ocherky po stylystyke anhlyiskoho yazyka*, Yzd-vo lyt. na ynostr. yaz., M., 460 p.
4. Halperyn, Y. R. *Tekst kak obekt lynchvystycheskoho yssledovanyia*, KomKnyha, M., 5-e yzd., stereotypnoe, 144 p.
5. Hudkov, D. B. *Pretsedentnoe ymia y problemy pretsedentnosti*, Yzd-vo MHU, M., 149 p.
6. Kononenko, V. I. *Smyslovi konotatsii u strukturi tekstu* [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.library.univ.kiev.ua>
7. Lakoff, Dzh., Dzhonson, M. (2004), *Metafory, kotorymy my zhyvem*, Edynoryal URSS, M., – 256 p.
8. Myslyva, V. M. *Intertekstualnist u tvorchosti Oksany Zabuzhko* [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: https://www.researchgate.net/publication/277115262_Intertekstualnist_imen_u_tvorchosti_Oksani_Zabuzko
9. Nakhymova, E. A. (2007), *Pretsedentnye ymena v massovoi kommunykatsyy* [Tekst]: monohrafiia, Ekaterynburh, HOU VPO «Ural. hos. ped. un-t»; Y-t sotsyalnoho obrazovanyia, 207 p.
10. Perkas, S. V. (1993), *Ymena sobstvennye y narysatelnye v slovare khudozhestvennoho teksta*,/ *Materyaly k seryy «Narody y kultury»*, M.,. Vyr. 25. Onomastyka. Ch.1. Ymia y kultura, pp. 141-143.
11. Yarema, O. B. (2016), *Aliuziia v tekstakh brytanskoi khudozhnoi literatury: lynchvostatystychnyi aspekt* (na materialy tvoriv modernistiv): avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. filol. Nauk, Zaporizhzhia, 16 p.

Slovnyky

1. Kozovyk, I. Ya., Ponomariv, O. D. (1989), *Slovnyk antychnoi mifolohii*, Nauk. dumka, K., 2-e vyd., 240 p.

Х. В. Петрына,

*Прикарпатский национальный университет имени Василия Стефаника,
кафедра общего и германского языкознания*

МЕТАФОРИЗАЦИЯ АЛЛЮЗИВНЫХ СОБСТВЕННЫХ НАИМЕНОВАНИЙ: ВТОРИЧНЫЕ

Статья посвящается актуальной проблеме метафорических переосмыслений аллюзивных наименований с позиций когнитивной лингвистики и теории интертекстуальности. Метафоризация аллюзивных собственных имён рассмотрена как явление их вторичной номинации. Осуществлен комплексный подход к выделению принципов процесса метафоризации онимов и охарактеризованы образующие модели актуализации их метафорического значения в художественном тексте, предложен алгоритм их идентификации. Проанализированы контексты, в которых активизируется метафорическое значение онима. Выделены различия между компаративным и метафорическим потенциалом аллюзивных наименований.

Ключевые слова: аллюзивное имя, метафора, вторичная номинация, языковая действительность, текст, дискурс.

Kh. Petryna ,

*Vasyl Stefanyk Precarpatian National University,
General and Comparative Linguistics Department*

METAPHORIZATION OF ALLUSIVE PROPER NAMES: SECONDARY NOMINATIONS

Ukrainian modern artistic discourse is characterized by the use of non-traditional means of artistic reality modelling that is reflected in the complex superstructures verbalized in narrative forms and with the help of intertextual persuasions. In the verbal palette of artistic modeling an important role is given to allusive proper names. **The purpose** is to explore the ways and processes of metaphorical potential of appellatives and to highlight the differences between comparative and metaphorical potential of allusive names. The article deals with the actual problem of metaphorical rethinking of allusive names from the position of the cognitive linguistics and the intertextuality theory.

Characteristically, the process of actualization of a proper name as a metaphorical structure is determined by its own principles. To these principles we include: 1) the principle of categorical transposition (characterized by the transition from one conceptual category to another) and the principle of seme redistribution (involves archiseme change, positional transformation of denotative semes (core-periphery / periphery-core) and augment of connotative seme's-indicators (actual semes (often supplemented by associative elements)), as a result, we have a secondary nomination of a proper name.

So, we can come to the **conclusion**, that the metaphorical nature of allusive proper name is determined by the following processes: 1) the metaphorical models are one of the means of material construction of allusive units; 2) a high degree of metaphor's associativity and metaphorical meanings of elements reflect the conceptual sphere of allusive names.

Key words: allusive name, metaphor, secondary nomination, text, discourse.

УДК 81'37:001.4.001.361

А. Л. Порожнюк,

*канд. філол. наук, доц.,
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,
доцент кафедри української мови*

СЕМАНТИЧНА ЕКВІВАЛЕНТНІСТЬ У ТЕРМІНОЛОГІЇ (НА МАТЕРІАЛІ ЛІНГВІСТИЧНИХ ТЕРМІНІВ)

У статті розглядаються особливості формування семантично еквівалентних лінгвістичних термінів. Ураховуючи характерні для термінів ознаки та функції, пропонується умотивований вибір номінації для таких термінів, аналізуються причини їх появи та шляхи проникнення у мову. Визначення статусу цих термінів у термінологічній системі мови пов'язане з упорядкуванням, систематизацією та стандартизацією лінгвістичної термінології.

Ключові слова: термін, лінгвістична термінологія, семантичні еквіваленти, синоніми, терміни-дублети.

Однією з важливих умов існування й розвитку будь-якої галузі науки є наявність її власної термінології. Термінологія як складова частина лексичної системи мови розвивається й збагачується, відображаючи процес безперервного пізнання людством навколишнього світу. Зміни, що відбуваються у складі різних терміносистем, торкаються насамперед лексико-семантичних відношень терміноодиниць, зокрема тих, які трактуються як синонімічні.

Питання синонімії наукових термінів є на сьогодні дискусійним і розв'язується неоднозначно. Актуальність цієї проблеми пов'язана з появою значної кількості нових термінів, які по-різному номінують певні наукові поняття або функціонують як лексичні відповідники до вже існуючих термінів. Визначення статусу цих термінів у термінологічній системі мови – завдання важливе й актуальне, з вирішенням якого пов'язане упорядкування, систематизація термінів, їх уніфікація у відображенні сучасних наукових реалій.

Об'єктом пропонованого дослідження є сучасна наукова термінологія.

Предмет дослідження – семантично еквівалентні лінгвістичні терміни.

Мета роботи – з'ясувати особливості формування семантично еквівалентних лінгвістичних термінів. Відповідно до мети визначено такі завдання: а) урахувавши характерні для термінів ознаки та функції, запропонувати умотивований вибір номінації для семантично еквівалентних термінів; б) проаналізувати причини виникнення семантично еквівалентних термінів та типові прояви семантичної дублетності лінгвістичних термінів.

Спроба розв'язання цих завдань матиме певну теоретичну та практичну цінність: для вияву тенденцій розвитку лінгвістичної термінології у зв'язку з загальним розвитком лінгвістичної науки, для стандартизації термінів та фахового використання їх у навчально-освітній практиці та науковій сфері.

Для досягнення поставленої мети у роботі використано описовий метод та зіставний аналіз, які дали змогу дослідити функціонально-семантичну еквівалентність термінів.

У сучасних наукових працях поняття «термін» (від лат. *terminus* – межа, рубіж) трактують як «слово або словосполучення, що позначає поняття певної галузі науки, техніки тощо» [11, с. 629]. Характерними ознаками терміна є його системність, наявність наукової дефініції, однозначність у структурі власного термінополя, стилістична нейтральність функціонування у науковому стилі мови. Ознакою терміна є й те, що він «не має синонімів у межах однієї терміносистеми» [3, с. 4]. Синоніми у термінології призводять до неточності, семантичного варіювання, різного тлумачення тих самих понять. Визнаючи небажаність синонімії у термінології, деякі науковці стверджують, що серед термінів все-таки трапляються абсолютні синоніми [3, с. 44; 12, с. 157]. Висловлюються думки про те, що поряд з термінами-синонімами у мові наявні й терміни-дублети (Л. Марчук, О. Копусь, А. Попович), що в межах термінів-синонімів існують синоніми повні (абсолютні), часткові (парціальні) та відносні, або релятивні (О. Новоставська).

Відомо, що мова тяжіє до економності, а те, що на перший погляд видається абсолютним, є до певної міри умовно таким, оскільки з часом набуває виразної диференціації. «Існування абсолютних синонімів суперечить принципам побудови знакових систем, хоча номінативні еквіваленти є в усіх мовах світу» [8, с. 72].

В абсолютних синонімах «простежуються додаткові відтінки, пов'язані з походженням слів чи їхніми словотвірними зв'язками» [4, с. 74]. Ці синоніми мають різний ступінь уживаності [2, с. 226], «різну сполучуваність при ідентичному значенні» [9, с. 60]. Варто, зауважує О. Бондар, розрізняти «власне абсолютні синоніми і лексичні дублети. У власне абсолютних синонімах збігаються значення не усіх семем... Для лексичних дублетів характерний збіг усіх семем» [2, с.227].

Розбіжність у поглядах на проблему семантичної еквівалентності термінів певною мірою позначається на способі номінації цього явища. О. Ахманова, Є. Толикіна та ін. пропонують такі терміни називати не синонімами, а дублетами. Між термінами-дублетами не існує тих семантико-стилістичних відношень, які мають місце серед синонімів. Природа синонімів така, що, маючи ту саму предметно-поняттєву віднесеність, вони покликані впливати на зміст висловлювання, вирізняючи індивідуальні, стилістичні якості мовлення. Мета синонімічних словників – «передати те чи інше поняття з усіма його найтоншими відтінками і виразити всю гаму пов'язаних з ним емоційно-експресивих та оцінних нюансів» [7, с. III]. Мета термінологічних словників – це «систематизація, упорядкування та стандартизація наявної наукової термінології» [6, сс. 3; 5].

Таким чином, видається доречнішим, таким, що відповідає внутрішній суті поняття «термін», називати семантично еквівалентні терміни не синонімами, а термінами-дублетами. На рівні парадигматики терміни-дублети реалізують відношення семантичної тотожності, що є дотичними до тих, які виявляють абсолютні синоніми. Тому, беручи до уваги саме тип семантичного зв'язку між термінами-дублетами, можна говорити про «синонімію» та її специфіку в термінології.

Існування термінів-дублетів, зокрема у сфері лінгвістики, зумовлено різними чинниками. Один із них – це наявність у нашій мові значної кількості іншомовних слів, які у різні періоди суспільного розвитку потрапляли у різні галузі знань, набуваючи ознак термінів. Поряд з іншомовними термінами активно функціонують автохтонні терміни. Окрім цього, лінгвістична термінологія поповнюється за рахунок фонду української лінгвістичної спадщини. Взаємодія зазначених чинників зумовлює появу термінів-дублетів, семантична еквівалентність яких має таку типову реалізацію:

– два (інколи три) іншомовних терміни, що дублюють семантику один відносно іншого: *фразема – фразеологізм; інкорпуючі (мови) – полісинтетичні; кінема – кіне – кінеморф; силабема – морфосилабема – силабоморфема;*

– два іншомовних терміни і один рідномовний: *гносеологічна (функція) – когнітивна – пізнавальна; динамічний(наголос) – експіраторний – силовий;*

– два рідномовних терміни та їхні іншомовні дублети: *переповідний спосіб – заочний спосіб – коментатив – цитатив;*

– один іншомовний і два рідномовних терміни: *квантитативний (наголос) – довготний – кількісний;*

– два рідномовних терміни: *нерухомий наголос – постійний наголос; мова-основа – базова мова; відмінкова (граматика) – рольова (граматика);*

Найчастіше семантична дублетність спостерігається між одним запозиченим і одним автохтонним терміном: *асиміляція – уподібнення; білінгвізм – двомовність; генітив – родовий відмінок; деривація – словотвір; інфінітив – неозначена форма дієслова; кондиціоналіс – умовний спосіб; оптатив – бажальний спосіб; редеривація – зворотне словотворення; флексія – закінчення; фонографія – звукове письмо.*

Як семантичні дублети використовуються в мові іншомовний термін, що передається літерами іншого алфавіту (латиницею), та автохтонний, напр.: іменники *singularia tantum* – *однинні іменники*; *pluralia tantum* – *множинні іменники*.

Наявність термінів-дублетів, що виникають під дією як мовних, так і позамовних чинників, звичайно, не є бажаним явищем, оскільки не відповідає принципу «один термін – одне поняття» [8, с. 105]. Дублетність термінів свідчить, з одного боку, про тенденцію до інтернаціоналізації мови, а з іншого, про тяжіння науки до власних мовних ресурсів. Система лінгвістичних термінів ілюструє свою відкритість, розвиток і сучасність. Ще порівняно донедавна у наукових працях використовувалися як дублети терміни *семантичний множник* і *компонент значення*. Нині ці терміни замінив лаконічний, придатний для словотворення і вживаний в інших мовах термін «сема».

Отже, в результаті здійсненого дослідження зроблено висновок про те, що семантично еквівалентні терміни доцільно вважати термінами-дублетами, а не синонімами, які мають інше смислове наповнення і функції в мові. Лінгвістична термінологія, як і інші терміносистеми, не позбавлена термінів-дублетів, що свідчить про безперервний розвиток мовознавчої науки, її пошуки, здобутки і прагнення досягти світового рівня стандартизації термінів.

Література

1. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов / О. С. Ахманова. – М.: Едиториал УРСС, 2004. – 576 с.
2. Бондар О. І. Сучасна українська мова: Фонетика. Фонологія. Орфоепія. Графіка. Орфографія. Лексикологія. Лексикографія: навч. посіб. / О. І. Бондар, Ю. О. Карпенко, М. Л. Микитин-Дружинець. – К.: ВЦ «Академія», 2006. – 368 с.
3. Булик-Верхола С. З. Основи термінознавства: навч. посіб. / С. З. Булик-Верхола, Г. В. Наконечна, Ю. В. Теглівець. – Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2013. – 160 с.
4. Кацнельсон С. Д. Содержание слова, значение и обозначение / С. Д. Кацнельсон. – М.: Едиториал УРСС, 2011. – 116 с.
5. Новоставська О. Парадигматичні відношення (синонімія та антонімія) у філософській термінології Івана Франка / О. Новоставська // Українська мова. – 2013. – № 2. – С. 68 – 75.
6. Симоненко Л. Українська наукова термінологія: стан та перспективи розвитку // Українська термінологія і сучасність : зб. наук. праць. – К.: КНЕУ, 2001. – Вип. IV. – С. 3 – 8.
7. Словник синонімів української мови: В 2 т. / авт. кол.: А. А. Бурячок, Г. М. Гнатюк, С. І. Головащук [та ін.]. – К.: Наукова думка, 1999 – 2000.
8. Сучасна українська літературна мова: Лексикологія. Фонетика: підручник / А. К. Мойсієнко, О. В. Бас-Кононенко, В. В. Бондаренко [та ін.]. – К.: Знання, 2010. – 270 с.
9. Тараненко О. О. Синоніми чи не синоніми? / О. О. Тараненко // Культура слова: республіканський міжвідомчий збірник. – К.: Наукова думка, 1980. – Вип. 19. – С. 57 – 63.
10. Толикина Е. Н. Синонимы или дублеты? / Е. Н. Толикина // Исследования по русской терминологии. – М.: Наука, 1971. – С. 78 – 89.
11. Українська мова: енциклопедія / В. М. Русанівський, О. О. Тараненко, М. П. Зяблюк [та ін.]. – К.: Українська енциклопедія імені М. П. Бажана, - 2004. – 821 с.

12. Шевченко Л. Ю. Сучасна українська мова. Довідник / Л. Ю. Шевченко, В. В. Різун, Ю. В. Лисенко; за ред. О. Д. Пономарева. – К.: Либідь, 1996. – 320 с.

References

1. Akhmanova, O.S. (2004). *The Dictionary of Linguistic Terms* [Slovar' lingvisticheskikh terminov]. Editorial URSS, Moscow, 576 p.
2. Bondar, O.I., Karpenko, Iu. O., Mykytyn-Druzhynets, M. L. (2006). *Modern Ukrainian Language: Phonetics. Phonology. Orthoepy. Graphics. Spelling. Lexicology. Lexicography: Textbook* [Suchasna ukrainska mova: Fonetyka. Fonolohiia. Orfoepiia. Hrafika. Orfohrafiiia. Leksykolohiia. Leksykohrafiiia: navch. posib.]. Akademiia Publ., Kyiv, 368 p.
3. Bulyk-Verkhola, S. Z., Nakonechna, H. V., Tehlivets, Iu. V. (2013). *Basics of Terminology: Textbook*. [Osnovy terminoznavstva: navch. posib.]. Vydavnytstvo Lvivskoi Politekhniky Publ, Lviv, 160 p.
4. Katsnelson, S. D. (2011). *Content of the Word, Meaning and Denomination* [Soderzhanie slova, znachenie i oboznachenie]. Editorial URSS Publ., Moscow, 116 p.
5. Novostavska, O. (2013). *Paradigmatic Relations (Synonymy and Antonymy) in Ivan Franko's Philosophical Terminology* [Paradyhmatychni vidnoshennia (synonimiia ta antonimiia) u filosofskii terminolohii Ivana Franka]. *Ukrainska Mova*, No. 2, pp. 68-75
6. Symonenko, L. O. (2001). *Ukrainian Terminology and Modernity: Collection of Scientific Works* [Ukrainska terminolohiia i suchasnist : zb. nauk. prats]. KNEU Publ., Kyiv, Issue IV, pp. 3 - 8.
7. Buriachok, A. A., Hnatiuk, H. M., Holovashchuk, S. I., et al. (1999 – 2000). *The Dictionary of Synonyms of the Ukrainian Language: in 2 vol.* Naukova Dumka Publ., Kyiv:
8. Moyissienko, A. K., Bass-Kononenko, O.V., Bondarenko, V.V., et al. (2010). *Modern Ukrainian Literary Language: Lexicology. Phonetics: Textbook* [Suchasna ukrainska literaturna mova: Leksykolohiia. Fonetyka: pidruchnyk]. Znannia Publ.,Kyiv, 270 p.
9. Taranenko, O. O. (1980). *Synonyms or Not Synonyms? In: Culture of Words: A Republican Interdepartmental Collection*. [Synonimy chy ne synonimy? // Kultura slova: respublikanskyi mizhvidomchyi zbirny]. Naukova Dumka Publ., Kyiv, Issue 19, pp. 57 - 63.
10. Tolikina, E. N. (1971). *Synonyms or Doublets? In: Russian Terminology Studies*. [Sinonimy ili dublety? // Issledovaniya po russkoy terminologii.]. Nauka Publ., Moscow, pp. 78 - 89.
11. Rusianivsky, V. M., Taranenko, O. O, Zyabljuk, M. P., et al. (2004). *Ukrainian Language: Encyclopedia*. [Ukrainska mova: entsyklopediia]. Ukrainska Entsyklopediia Imeni M.P. Bazhana Publ., Kyiv, 821 p.
12. Shevchenko, L. Iu., Rizun, Iu. V., Lysenko V. V., Ponomarev O.D. (ed). (1996). *Modern Ukrainian Language. Handbook*. [Suchasna ukrainska mova. Dovidnik]. Lybid Publ., Kyiv, 320 p.

А. Л. Порожнюк,

*Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова,
кафедра украинского языка*

СЕМАНТИЧЕСКАЯ ЭКВИВАЛЕНТНОСТЬ В ТЕРМИНОЛОГИИ (НА МАТЕРИАЛЕ ЛИНГВИСТИЧЕСКИХ ТЕРМИНОВ)

Статья посвящена исследованию научных терминов, находящихся в отношении семантической эквивалентности. Проанализированы причины появления в языке терминологических эквивалентов, предложен выбор номинации для семантически эквивалентных терминов. Результаты исследования свидетельствуют о тенденциях развития лингвистической терминологии, способствуя стандартизации научных терминов.

Ключевые слова: термин, лингвистическая терминология, семантические эквиваленты, синонимы, термины-дублиеты.

A. L. Porozhniuk,

*Odesa National I. I. Mechnikov University,
Ukrainian Language Department*

SEMANTIC EQUIVALENCE IN TERMINOLOGY (LINGUISTIC TERMS)

The article is devoted to the study of scientific terms that are in a relation of semantic equivalence. Defining the status of these terms in the language terminology system involves issues of their ordering, systematization and unification in the reflection of the realities of modern science. The object of the research is modern scientific terminology. Semantically equivalent linguistic terms are the research subjects. The purpose of this research is to describe characteristics of the formation of semantically equivalent linguistic terms. To achieve this goal, we used descriptive and comparative research methods that gave us a possibility to study functional and semantic equivalence of terms. As a result of the research, we propose a reasoned choice of denominations for semantically equivalent terms. We also analyzed the reasons why semantically equivalent terms appear and the ways they penetrate into the language. This analysis will make it possible to identify trends in the development of linguistic terminology associated with general development of linguistic science, and will facilitate standardization of scientific terminology.

Key words: term, linguistic terminology, semantic equivalents, synonyms, doublets.

УДК 811.161.2'373.23'282.3(477.86)

Г. В. Сеник,

*Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,
старший викладач кафедри української мови*

МОРФОЛОГІЧНА ПРИРОДА ПРИЗВИСК

У статті розглядаються прізвиська наддністрянської Івано-Франківщини з позицій їхнього частиномовного вираження. Звертається увага на лексико-граматичні розряди, граматичні форми іменників, субстантивованих прикметників та інших частин

мови, які переходять у розряд неофіційних іменувань. З'ясовуються особливості вираження роду антропонімів, що співвідносяться з іменниками I, рідше II відмін і можуть належати особам як жіночої, так і чоловічої статі.

Ключові слова: неофіційне іменування, прізвисько, частиномовна форма, морфологічні категорії, прізвиська іменникового та прикметникового типу.

Постановка проблеми. Дослідження семантики, структури, мотивації, функціонування неофіційних іменувань на початку XXI століття значно розширили свою географію як на теренах України, так і в близькому та далекому зарубіжжі. Цей найдавніший клас особових іменувань, який далі продовжує функціонувати в усному та художньому мовленні, має свої традиції, граматичні закони, вивчення яких дає можливість говорити про певні закономірності розвитку та становлення іменника різних регіонів України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення прізвиськ пов'язане з питаннями, розв'язання яких часто буває непростим. Усний характер функціонування прізвиськ зумовлює проблему збирання матеріалу, ускладнюється ще й тим, що вимагає від дослідника обов'язкового врахування ряду етичних моментів, пов'язаних із специфікою такого роду найменувань.

Прізвиська залишаються найцікавішою категорією антропоніміки, що може яскраво відбивати як увесь психоментальний і фізичний комплекс окремої особистості, її характерологічні риси, так і свідчити про особливості розвитку певного міста, області, регіону, виявляючи культурно-національну своєрідність носіїв мови. Наведене визначає непересічну увагу науковців до поглибленого вивчення цього розряду онімної лексики, що засвідчують ґрунтовні праці українських (М. Худаш, І. Сухомлин, П. Чучка, І. Ковалик, Р. Осташ, Д. Бучко, Г. Бучко, М. Лесюк, Г. Аркушин, О. Михальчук, М. Наливайко, О. Вербовецька, В. Чабаненко), російських (М. Ушаков, П. Поротников, З. Нікуліна, Г. Сіміна, В. Мокієнко, В. Робустова), білоруських (М. Бірила, А. Усінцович), польських (М. Бйолік, Е. Комар, А. Цеслікова) та інших учених, а також поява новітніх напрямів наукової кваліфікації неофіційного антропонімікону: лінгвокогнітивного, прагмалінгвістичного, текстоутворювального (О. Карпенко [5], Н. Федотова [10], Т. Денисова [4]) тощо.

Проте, незважаючи на наявність фундаментальної бази для опрацювання неофіційних антропонімів, на сучасному етапі ще не отримали свого остаточного вирішення питання про чітке дефінування таких одиниць, ядерних і периферійних структурних моделей. Крім того, на особливу увагу заслуговує необхідність з'ясування особливостей граматичного вираження прізвиськ, що й визначає *актуальність* нашої розвідки.

Метою нашої статті є аналіз морфологічних особливостей неофіційних антропонімів наддністрянської Івано-Франківщини. Мета зумовила розв'язання таких *завдань*: 1) узагальнити дослідження граматичних особливостей неофіційних іменувань у сучасному мовознавстві; 2) схарактеризувати частиномовні форми та граматичні категорії, у яких виражаються індивідуальні прізвиська; 3) висвітлити особливості визначення роду та вживання відмінкових закінчень в прізвищевій номінації.

Предметом дослідження стало визначення частиномовної належності прізвиськ та їх мотивуючих основ, а також з'ясування лексико-граматичних розрядів та граматичних категорій словоформ, що лягли в основу творення прізвиськ даного регіону.

Виклад основного матеріалу дослідження. Орієнтація лінгвістики кінця ХХ століття на проблеми, пов'язані з людиною, свідчила про перехід від лінгвістики традиційної з її домінуючою увагою до мовних форм до лінгвістики антропоцентричної, що передбачає дослідження мови в безпосередньому зв'язку з індивідуумом [8, с. 189]. Тож, звертаючись до мовних питань, розв'язання яких обов'язково вимагає врахування принципу антропоцентричності, знаходимо відображення уявлення людини, народу про світ, про їх оточення. Наступна теза Ю. Лотмана підкреслює важливість людського компонента в дослідженні будь-якого елемента мови: «мова є код плюс її історія, історія ця у кожного багато в чому своя і не схожа на «історію» іншого» [6, с. 13]. У зв'язку з цим І. Синиця зауважує, що, можливо, тому, використовуючи стандартні мовні дані (лексеми, граматичні форми, однотипні структури речень, текстові структури і т. п.), кожна людина, що намагається сформулювати власне висловлення чи то у повсякденному спілкуванні, чи то у спеціальній сфері комунікації, обов'язково привносить своє «я», свій досвід, своє світосприйняття в мовну тканину речення, висловлення, тексту, дискурсу [8, с. 192]. Саме в неофіційному іменуванні чи не найяскравіше відбивається народна мовотворчість, яка безпосередньо залежить від внутрішнього світу особистості, від території її проживання, культурних традицій. Тому в цій царині є ще багато цінного матеріалу, який може бути розкодований через слово, словоформу чи іншу одиницю усного мовлення.

Як правило, при дослідженні неофіційних антропонімів найбільше уваги приділяють питанням семантики мотиваційних основ та структури такого типу онімів.

Розлога розвідка «О грамматических особенностях прозвищных имен» [9] посприяла активізації уваги науковців до висвітлення цього питання. Маємо можливість познайомитися з граматичною структурою неофіційних іменувань в окремих параграфах дисертацій Н. Шульської [12], В. Павлюк [7]; також відзначимо і ґрунтовну статтю О. Антонюк «Грамматичні особливості прізвиськ (на матеріалі антропонімії Донеччини)» [2].

Питання граматичної структури сучасних прізвиськ становлять для ономастологів значний науковий інтерес, оскільки, виявляючи спільні ознаки як з апелятивною лексикою, так і з власними назвами інших класів, ці найменування відрізняються від них граматичною будовою, зокрема частиномовною належністю, особливостями вираження категорій роду й числа, відмінковою формою [2, с. 132].

Більшість прізвиськ досліджуваного регіону є найменуваннями іменникового та прикметникового типів (така ж тенденція підтверджується матеріалом з інших областей України: (Вінниччини – відіменникові та відприкметникові прізвиська [7]; Західного Полісся – субстантивний та атрибутивний тип [12]; Донеччини – найменування іменникового та прикметникового типу [1]; Нижньої Наддніпрянщини – іменникові та прикметникові прізвиська) [11].

Прізвиська іменникового типу, які виражені іменниками, співвідносяться з відповідними лексико-граматичними розрядами: 1) назви істот – *Доцент, Барон, Циган, Коник, Щур, Суслик, Гава, Качур, Кабан, Лис, Лисичка, Курочка*; 2) назви неістот – *Дзвоник, Пензлик, Голубец, Бомба, Хмара, Заліско* (діал. «праска»), *Куна*; 3) назви конкретних предметів – *Бульбочка, Кавун, Горіх, Колета, Ножик*; 4) абстрактні назви – *Біда, П'еса, Зиск, Ляпота, Фрасунок* (**ФРАСУНОК** – «сум, турбота, неспокій»); 5) загальні назви – *Німець, Бальон* (діал. «м'яч»), *Сова, Шпичка, Таранька*; 6) власні назви (трансонімізація) – *Щорс, Гітльир, Понка, Колобок, Бейжа, Ріта, Кастро, Ірод, Чапаєв, Ковпак, Хапцаліс* (від прізвища футболіста *Хапсаліс*); 7) речовинні – *Метана*

(сметана), *Мармуляда* (діал. «повидло»), *Борицук*, *Мамалига*, *Гріс* («висівки»), *Махорка*. Збірних та одиничних іменників у ролі прізвиськ не виявлено.

Найчисельнішу граматичну категорію представляють прізвиська, що виражені іменниками першої та другої відмін. Іменники I відміни в називному відмінку однини мають закінчення **-а**: *Сойка*, *Паскуда*, *Чвертка*, *Пігичка*, *Гуцулка*, *Баворка*, *Рибка*, *Кацабайка*, *Коломійка*, *Капейка*, *Гарачка*, *Вушінка*, *Зупа*, *П'ятка* (від назви купюри вартістю п'ять карбованців. Цікавим є той факт, що саме через правильну вимову фонему /a/ (у галицько-буковинській групі говорів південно-західних діалектів, зокрема в наддністрянських говірках, фонема /a/ реалізується в позиції після м'яких приголосних, шиплячих та [j] найчастіше у звуках [и], [і]: *пійтка*) до хлопця «причепилося» це прізвисько). Звичайно ж, у таких антропонімах важко без тексту, без пояснення інформаторів визначити стать іменованого (мабуть, така ситуація є однією із особливостей конотації неофіційних іменувань): *Калябуха*, *Хмара* – міцні, великі чоловіки; *Вушінка*, *Дулька* – маленькі чоловіки; *Дівчинонька* – любив співати пісню, що починалась цим словом; *Сова* – сонливий; *Кавальїрка* – «кавалер на все село»; *Ковбаса* – працював в ресторані; *Семушка* – працював на заготівлі зерна; *Мньїрка* (мірка) – працював у млині; *Груба* (іменник у значенні «піч») – товстий; *Куна* – вчителька; *Таранька*, *Шпичка* – худорляві жінки; *Задрига* – кирпата; *Бомба* – непривітна. О. Антонюк у таких випадках зауважує, що на лінгвістичному рівні маркерами для диференціації прізвиськ на позначення чоловічої та жіночої статі виступають дієслова, займенники, іменники, прикметники [1, с. 251] (веселий *Кавальїрка*, прийшов *Семушка*, моя *Таранька*). На місці закінчення **-я** (в іменниках м'якої групи, що вказують на назви жінок) в наддністрянських говірках часто зустрічаємо **-і** (про реалізацію фонему /a/ згадувалося вище): *Цариці*, *Марусі з-під гори*, *Галюсі*, *Цянци* (від Катерина), *Гані-Пані*, *Бідуся* (*Бідусі*) (від *біда*), *Гудярниці*. Виявлено іменник спільного роду – *Паскуда*, яким називали хлопчика, що був дуже симпатичний («*щоб не врікли* («зурочили»)»).

Стосовно надання жінкам чи чоловікам прізвиськ іменникового типу на **-а** російські ономасти стверджують, що цей процес може бути спричинений впливом іменників так званого спільного роду [9, с. 102].

Також до складу неофіційних іменувань на **-а** відносимо андроніми – іменування жінок за прізвищем, прізвиськом або ім'ям чоловіка. Найпоширенішим способом утворення андронімів є суфіксація – **-их-а**, **-к-а**: *Коцюбиха* ← *Коцюба*, *Маскалиха* ← *Маскаль*, *Танітиха* ← *Таніто*, *Юриха* ← *Юра*, *Цьончиха* ← *Цьоник*, *Американка* ← *Американець*, *Бендьичка* ← *Бендьик*, *Петруничка* ← *Петруник*.

Дуже широко представлені прізвиська, які за формою нагадують іменники II відміни. Найчисельнішою є група, що співвідноситься з іменниками чоловічого роду: *Колобок*, *Кабан*, *Дрозд*, *Цьвик* (цвях), *Гранчик* (гранчак), *Зуб*, *Довбач*, *Балій*, *Бобко*, *Кавун*, *Попель*, *Батинько*, *Пастушок*, *Доцент*, *Кугутик*, *Борицук*, *Бідочко*, *Штайко*, *Дуцкало*, *Бетас*, *Буржуй*, *Суботник*, *Дзвоник*, *Бусьок*, *Кіномеханік*, *Заяць*, *Цар*. Деякі із вказаних вище онімів можуть називати осіб і чоловічої, і жіночої статі: *Колобок* (про товстеньких), *Попель* (про колір волосся), *Дзвоник* (вчителька і чоловік-веселун). Іменники середнього роду представлені спорадично: *Заліско*, *Море*, *Стигно*, *Золотко*. Перші три оніми називають осіб чоловічої статі, останній – жіночої (*кохана дружина*).

Іменники III відміни майже не представлені в прізвиськовій номінації. Можливо, з одного боку, через те, що більшість лексем мають абстрактне значення, яке рідше використовується в асоціативному ряді, а з іншого боку, до цієї відміни належать іменники тільки жіночого роду. У зв'язку з цим оноματοлоги вважають, що рідкісне

використання іменників III відміни у ролі прізвиськ можна пояснити намаганням носіїв мови врівноважити морфологічне оформлення прізвиська відповідно до статі іменованої особи [9, с. 113]. У наших матеріалах фіксуємо такий ряд онімів: *Піч* – гаряча жінка, *П'єц* (у значенні «піч») – гарячий, запальний чоловік, *Груба* (у значенні «піч») – товстий чоловік. Тобто поряд з іменником III відміни використовуються слова з таким самим лексичним значенням, але іншою граматичною формою (адже для прізвиськ підбирають переважно слова не широковживані, не особливо частотні, а навпаки – рідкісні лексеми-діалектизми, архаїзми, рідко вживані слова, оскільки є потреба індивідуалізувати найменованого в його середовищі). Антропонімів, що співвідносяться з іменниками IV відміни, не виявлено.

Другу позицію за поширеністю займають прізвиська прикметникового типу, адже основна функція неофіційних антропонімів – характеристика денотата в певному комунікативному соціумі, а прикметники найповніше в прізвиськах виконують характеристичну функцію [12, с. 151]: *Висока, Мокра, Риженька, Сороката, Куца, Малий, Сумний, Смішний, Вусатий, Кукурудзіний* (про рудого), *Нечесна, Підгайний, Блюдницка, Масинький, Кривий, Кривинький*. У даних антропонімах чітко визначається стать іменованого за закінченням: **-ий (-ій)** – чоловіки (*Чорний, Куций, Моцний*), **-а** – жінки (*Жи́ра, Кучьри́ва* (кучерява), *Ла́дна* (гарна)). Для творення відприкметникових прізвиськ використовуються усі розряди прикметників: якісні – *Білий, Малий, Високий, Лисий, Сліпий, Рібий* (рябий), *Хора* (хвора); відносні – *Вусатий, Підлісний, Підгайний, Кремидівська, Зубата, Рішката* (від роги); присвійні – *Кумів, Гринів, Румунчиків, Дзюбкова, Мультипансів, Смольчин, Саваринова, Кимошина, Ладимірчина*. Серед якісних прикметників іноді зустрічаються форми вищого ступеня порівняння: *Старша, Дрібніша*.

Як зазначає В. Павлюк, частина ознак, заявлених у семантичній структурі прикметникових прізвиськ (характеристик за зовнішніми, внутрішніми особливостями, місцем проживання), не відповідають денотату або ж пов'язані з ними метафорично, метонімічно, опосередковано або ситуативно [7, с. 133], наприклад: *Високий* – навпаки, малий на зріст; *Мокра* – обличчя в пухирях; *Рішката* – зав'язувала хустку кінцями вгору; *Рускій* – у дитинстві під час гри завжди хотів бути на боці «русских», а не німців.

Наступні групи прізвиськ представлені невеликою кількістю прикладів: віддієслівні – *Перезуйсі, Слухай, Штуй* (стій) – наказові форми, *Понімаєш*; віддієприкметникові – *Подруцканий* (побитий), *Вмитий*; відчислівникові – *Тлиціть Тли* (тридцять три), *Тринацітий*; відзайменникові – *Наш, Муй* (мій), *Тамтой* (той). Н. Шульська зауважує, що використання займенників у ролі прізвиськ переважно засвідчене серед тих іменувань, що вказують на повторення мовцем якогось слова [12, с. 163].

Дещо частіше зустрічаються неофіційні антропоніми, мотивацією яких стали безпосередньо вигуки (*Гу, Гой, Мой, Ге, Довідзенья, Нупагаді, Бляха-Муха, Труту-тутубавх, Піць-Піць* (*пече* – вигук для дитини), *Пуля-Пуля* (вигук для підкликання курчат, каченят)) або похідні від них слова (*Гудярниці* (дружина *Гу*), *Гойчиха, Мойчиха, Гайдик* (від *гайда*), *Цьоник* (*цьонь-цьонь* – заклик для коней), *Базюк* (базь-базь – заклик для ягнят).

Категорія числа характерна майже для всіх форм іменних частин мови, але щодо прізвиськової номінації має свої особливості. Форма множини представлена в колективно-територіальних (*Китайці, Фльики, Віники* – назви жителів одного села, кутка; *Бурштинські Батарей* – у деяких селах так називають студентів Бурштинського енергетичного коледжу) та сімейно-родових іменуваннях – *Ковалі, Цьоники, Васи́лики, Барани, Цати*. Останні оніми спершу виникли у формі однини на означення голови

роду, але в подальшому так почали називати всіх членів родини, використовуючи безпосередньо іменникову форму або посесивну з іменем: *Цьоник, Петро Цьоників*. Фіксуємо групу прізвиськ, мотивацією яких стала саме форма множини: *Світі* – два брати – Петро й Павло; *Бобрики* – близнята; *Пулита, Гриби, Біди, Вушівці* – так назвали сім'ї, де було багато дітей. Але пізніше, коли діти розходилися з рідних домівок, неофіційне іменування починало використовуватися і в формі однини: *Світій Петро, Гриб Василь, Старий Гриб*.

Щодо граматичної категорії відмінка, то вона, як правило, реалізується в повній відмінковій парадигмі. Відчутні відмінності у закінченнях притаманні формам наз. відм. однини іменників жіночого роду I відміни м'якої групи та орудн. відм. однини твердої і м'якої груп (а також узгоджуваних з ними прикметників та займенників) [3, с. 219]: *Капейка, Капейкоу; Цариці, Царицеу; Куца, Куцоу; Кремидівська, Кремидівскоу*. В іменниках II відміни фонетичні зміни в закінченнях спостерігаються в дав.-місц. відм. однини: переважає флексія **-ови, -еви**: *Колобкови, Цьвикови, на Зайцеви, Заліскви*. Зрідка так само, як і в інших регіонах України, зустрічаються невідмінювані оніми, які представлені іншомовними словами: *Кастро, Чучо, Мері, Філе*. Прізвисько *Кіно* (чоловік першим у селі купив телевізор) у досліджуваному регіоні змінюється за аналогією до відмінюваних іменників середнього роду: «*З тим Кіном тьшико говорити*».

Для більшості південно-західних діалектів характерне вирівнювання відмінювання прикметників м'якої групи за зразком твердої групи, внаслідок чого всі прикметники відмінюються за твердою групою [3, с. 219]: *Крайній (Крайного, Крайному, Крайним...)*.

Отже, значна частина прізвиськ наддністрянської Івано-Франківщини є відіменниковими утвореннями, що представлені майже усіма лексико-граматичними розрядами. В основному це іменники першої та другої відмін. У відприкметникових прізвиськах найчисельнішою є група якісних прикметників, через які найповніше проявляється характеристична функція онімів. Серед інших субстантивованих частин мови, які стали мотиваторами для творення неофіційних антропонімів, кількісно виділяються ще вигуки.

Вивчення прізвиськ в мовленні – одне із найбільш актуальних питань, важливих для виявлення процесів динаміки антропонімів. Здатність прізвиськ диференціювати носія залежить від конкретної антропонімічної ситуації в певному соціальному колі. Дослідження специфічності цієї категорії у різних регіонах дає дуже цікаві результати. У перспективі плануємо продовження роботи над граматичними особливостями прізвиськ – синтаксичними моделями.

Література

1. *Антонюк О. В.* Граматичні особливості прізвиськ (на матеріалі антропонімії Донеччини) / О. В. Антонюк // *Лінгвістичні студії [Текст] : зб. наук. пр. / Донец. нац. ун-т / наук. ред. А. Загнітко. – Донецьк : ДонНУ, 2009. – Вип. 19. – С. 250-254.*
2. *Антонюк О. В.* Сучасні прізвиська Донеччини (семантика і структура) : дис. ... на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.01 – українська мова / О. В. Антонюк. – Донецьк, 2011. – 296 с.
3. *Бевзенко С. П.* Українська діалектологія / С. П. Бевзенко. – К. : Вища шк., 1980. – 246 с.
4. *Денисова Т. Т.* Прозвища как вид антропонимов и их функционирование в современной речевой коммуникации (на материале прозвищ Шумячского и

Ершичского районов Смоленской области) : автореф. дис... канд. филол. наук / Т. Т. Денисова. – Смоленск, 2007. – 22 с.

5. Карпенко О. Ю. Когнітивна ономастика : навчальний посібник / О. Ю. Карпенко. – Одеса : Фенікс, 2010. – 158 с.

6. Лотман Ю. М. Культура и взрыв / Ю. М. Лотман. – М. : Гнозис ; Издательская группа «Прогресс», 1992. – 272 с.

7. Павлюк В. А. Становлення неофіційного антропонімікону Вінниччини / дис. ... на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.01 – українська мова / В. А. Павлюк. – Вінниця, 2016. – 244 с.

8. Синиця І. А. Антропологічна інтерпретація суб'єктивності на текстовому рівні / І. А. Синиця // Acta Universitatis Palackianae Olomucensis. Facultas Philosophica. Philologica 89-2006. Ucrainica II. Souasn Ukrajinistika. Problmy jazyka, literatury a kultury. 1 st.– Olomouc : Univerzita Palackho v Olomouci, 2006. – С.189-194.

9. Ушаков Н. Н. О грамматических особенностях прозвищных имен / [Н. Ушаков, В. Васильева и др.] // Ономастика и грамматика. – М. : Наука, 1981. – С. 98-122.

10. Федотова Н. М. Сучасні прізвиська Луганщини : когнітивна прагматика творення тексту оніма: автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 “Українська мова” / Н. М. Федотова; Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна. – Харків, 2008. – 20 с.

11. Чабаненко В. А. Прізвиська Нижньої Наддніпрянщини : у 2-х кн. / В. А. Чабаненко. – Запоріжжя, 2005. – К.1. – 260 с.

12. Шульська Н. М. Неофіційна антропонімія Західного Полісся : дис. ... на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.01 – українська мова / Н. М. Шульська. – Луцьк, 2011. – 339 с.

References

1. Antonyuk, O. V. (2009), *Grammatical Features of Nicknames (Donetsk Region's Anthroponyms)* [Hramatychni osoblyvosti prizvysk (na materialii antroponimii Donechchyny)]. In : Linguistic studies [Text]: Collection of Scientific Works. Donetsk National University. Ed. by A. Zahnitko, Donetsk University Publ., Donetsk, Issue 19, pp. 250-254.

2. Antonyuk, O. V. (2011), *Modern Nicknames of Donetsk Region (Semantics and Structure)* [Suchasni prizvyska Donechchyny (semantyka i struktura)], PhD Dissertation. Speciality : 10.02.01 – the Ukrainian Language, Donetsk, 296 p.

3. Bevzenko, S. P. (1980), *Ukrainian dialectology* [Ukrainska dialektolohiia], Vyshcha shk., Kyiv, 246 p.

4. Denisova, T. T. (2007), *Nicknames as a Kind of Anthroponyms and Their Functioning in Modern Speech Communication (Based on Nicknames Registered in Shumyachsky and Ershichsky Districts of the Smolensk Region)* [Prozvisycha kak vid antroponimov i ikh funktsionirovaniye v sovremennoy rechevoy kommunikatsii (na materiale prozvisych Shumyachskogo i Yershichskogo rayonov Smolenskoj oblasti)], PhD Dissertation Abstract, Smolensk, 22 p.

5. Karpenko, O. Iu. (2010), *Cognitive Onomastics : Textbook*. [Kohnityvna onomastyka : navchalnyi posibnyk], Phoenix Publ., Odesa, 158 p.

6. Lotman, Yu. M. (1992), *Culture and Explosion* [Kul'tura i vzryv], Gnosis; Progress Publ., Moscow, 272 p.

7. Pavliuk, V. A. (2016), *Formation of an Informal Anthroponimicon of the Vinnytsya Region* [Stanovlennia neofitsiinoho antroponimikonu Vinnychchyny], PhD Dissertation. Speciality : 10.02.01 – the Ukrainian Language, Vinnytsia, 244 p.

8. Synytsia, I. A. (2006), *Anthropological Interpretation of Subjectivity at Text Level* [Antropolohichna interpretatsiia sub'iektyvnosti na tekstovomu rivni]. In : Acta Universitatis Palackianae Olomucensis. Facultas Philosophica. Philologica 89-2006. Ucrainica II. Souasn Ukrajinistika. Problmy jazyka, literatury a kultury. 1 st. Olomouc: Univerzita Palackeho v Olomouci, pp.189-194.

9. Ushakov, N., Vasiliev, V., et al. (1981), *On Grammatical Features of Nicknames*. [O grammaticheskikh osobennostyakh prozvischnykh imen]. In: Onomastics and Grammar, Nauka Publ., Moscow, pp. 98-122.

10. Fiedotova, N. M. (2008), *Modern Nicknames of Lugansk Region: Cognitive Pragmatics of Producing Proper Name Text*. [Suchasni prizvyska Luhanshchyny: kohnityvna prahmatyka tvorennia tekstu onima], PhD Dissertation Abstract. Speciality : 10.02.01 – the Ukrainian Language, Kharkiv National University named after V. N. Karazin, Kharkiv, 20 p.

11. Chabanenko, V. A. (2005), *Nicknames of the Lower Dnieper Ukraine : In 2 Books* [Prizvyska Nyzhnoi Naddnyprianshchyny : u 2-kh kn.], Zaporizhzhia, Book 1, 260 p.

12. Shulska, N. M. (2011), *Informal Anthroponimy of Western Polissya* [Neofitsiina antroponimiia Zakhidnoho Polissia], PhD Dissertation. Speciality : 10.02.01 – the Ukrainian Language, Lutsk, 339 p.

A. В. Сенник,

*Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова,
кафедра украинского языка*

МОРФОЛОГИЧЕСКАЯ ПРИРОДА ПРОЗВИЩ

В статье рассматриваются прозвища надднестровской Ивано-Франковщины с точки зрения их выражения словами разных частей речи. Обращается внимание на лексико-грамматические разряды, грамматические формы существительных, субстантивированных прилагательных и других частей речи, которые переходят в разряд неофициальных именованний. Выясняются особенности выражения рода антропонимов, которые соотносятся с существительными I, реже II склонений и могут принадлежать лицам как женского, так и мужского пола.

Ключевые слова: неофициальное именование, прозвище, части речи, морфологические категории, прозвища-существительные и прозвища-прилагательные.

G. V. Senyk,

*Odesa I. I. Mechnikov National University,
Ukrainian Language Department*

MORPHOLOGICAL NATURE OF NICKNAMES

The article describes grammatical peculiarities of individual nicknames in the Upper Dniestrian area of Ivano-Frankivsk region. An important characteristic of nicknames is the part of speech they are derived from. Although such unofficial anthroponyms have grammatical features of substantives, they may be derived from nouns, adjectives, verbs, or other parts of speech. Attention is drawn to lexico-grammatical categories, grammatical forms of nouns, substantiated adjectives, and other parts of speech that can be converted into unofficial names. Anthroponyms that correlate with first declension nouns and, less often,

with second declension nouns may belong to both females and males, and preserve the corresponding declension paradigm. The plural form is most often used for forming family and lineage names that can later be used in the singular. Nicknames derived from adjectives indicate the gender of the named persons by their endings. Nicknames derived from verbs, numerals, particles, adverbs, and exclamations are less common.

Key words: unofficial naming, nickname, part of speech, morphological categories, nicknames derived from nouns and adjectives

УДК 81'23

А. П. Загнітко,

*д-р філол. наук, проф., чл.-кор. НАН України,
Донецький національний університет імені Василя Стуса,
завідувач кафедри загального та прикладного
мовознавства і слов'янської філології*

**СИНТАГМАЛЬНА МОДЕЛЬ ВІДМІНКОВОЇ СИСТЕМИ ЮРІЯ
ШЕВЕЛЬОВА І ЄВГЕНА ТИМЧЕНКА: ДАВАЛЬНИЙ ВІДМІНОК¹ (II)²**

Скваліфіковано теоретичні та прикладні засади тлумачення давального іменникового в концепції Євгена Тимченка з окремими зіставленнями тлумачення давального Юрієм Шевельовим у різних синтагмальних моделях, запропоновано інтерпретацію поглядів Євгена Тимченка на статус давального в конструкціях з неперехідними дієсловами з висвітленням валентнозумовленого внутрішньореченневого, конструктивно мотивованого внутрішньореченневого і вільно прилеглого внутрішньореченневого давального. Особливу увагу приділено розвитку синтагмальних інтенцій дієслівних лексем із визначенням втрати чи набуття ними відповідної валентності.

Ключові слова: давальний відмінок, давальний особи, давальний конструктивний, давальний валентнозумовлений, давальний вільно прилеглий, безособове односкладне речення, активна валентність, пасивна валентність, валентність дієслова.

Стаття продовжує низку студіювань, присвячених граматичним концепціям провідних мовознавців ХХ ст. Юрія Шевельова і Євгена Тимченка. Їх праці наповнені глибокими теоретичними міркуваннями з адекватним фактичним матеріалом. Надзвичайно актуальною в цьому розрізі постає відмінкова система та її розгляд талановитими лінгвістами. Українська відмінкова система особлива і структурно, і семантично, і функційно, і комунікативно, і прагматично і комунікативно. У ній простежувано площини міжвідмінкової транспозиції і впливів, водночас відмінок є особливим за функційним навантаженням у міжчастиномовних трансформаціях [1, с. 16–28; 2, с. 101–126; 3, с. 18–41]. Кваліфікуючи відмінки, Ю. Шевельов бере за основу внутрішньореченневе навантаження відмінка і простежує давальний через

---

¹ Пропоноване дослідження є другою частиною розгляду концептуального тлумачення давального відмінка Юрієм Шевельовим і Євгеном Тимченком. Воно охоплює розгляд закономірностей вияву давального іменникового в окремих групах дієслів, приділено увагу тлумаченню давального відмінка в особливих синтаксично мотивованих утвореннях. У відмінково-граматичній концепції Є. Тимченка, зокрема в аналізі давального, охоплено студіювання давального в безособових односкладних реченнях, прокоментовано його статус у вільній синтаксичній внутрішньореченневій позиції та ін.

² Дослідження виконано в рамках програми фундаментальних досліджень Міністерства освіти і науки України (проект №0115U000088 “Комунікативно-прагматична і дискурсивно-граматична лінгвоперсонологія: структурування мовної особистості та її комп'ютерне моделювання”)

призму його статусу в реалізації форм синтаксичного зв'язку. Для науковця істотним є врахування трьох визначальних аспектів студіювання – наукового, нормативного і стилістичного. У Є. Тимченка особливого статусу набувають різноманітні історичні та лінгвоконтрастивні студії із визначенням (інколи надто побіжним) генези форми іменниково-давального. У сучасному розрізі лінгвістичних студіювань особливо важливо встановити концептуально-засадниче підґрунтя відмінково-граматичних теорій Юрія Шевельова і Євгена Тимченка з простеженням тяглості граматичної традиції в студіюваннях інших лінгвістів та значущості в сучасних теоретико-морфологічних напрацюваннях, що й мотивує актуальність пропонованого дослідження.

Метою заявленого студіювання постає визначення домінант у кваліфікації форм давального відмінка у відповідних синтагмальних моделях, розкриття засадничих основ тлумачення давального Юрієм Шевельовим і Євгеном Тимченком. Встановлена мета мотивує необхідність вирішення таких завдань: 1) з'ясувати синтагмальні інтенції давального іменникового в інтерпретаціях Юрія Шевельова і Євгена Тимченка; 2) схарактеризувати структурні та семантичні ознаки іменникового давального відмінка особи при так званих неособових дієсловах; 3) визначити функційні параметри навантаження інтенційно-сполучувального потенціалу форм давального відмінка та їх семантичні реалізації в аналізі Юрія Шевельова і Євгена Тимченка.

Новизна аналізу ґрунтована на інтерпретації відмінково-морфологічних концепцій Юрія Шевельова і Євгена Тимченка та визначенні класифікаційно-кваліфікаційних основ дефінування давального відмінка, окресленні лінгвістами статусу давального особи в реченнєвих структурах. Об'єктом наукового студіювання постають дослідження давального відмінка Юрія Шевельова і Євгена Тимченка, а предметом – тлумачення в аналізованих працях лінгвістів синтагматики давального відмінка. У дослідженні використано описово-інтерпретаційний, аналітично-конструювальний, моделювальний методи як основні. Застосовано окремі методики спостереження, суцільного обстеження та ін. Теоретичне значення мотивовано встановленням визначальних критеріїв тлумачення давального відмінка Юрієм Шевельовим і Євгеном Тимченком та з'ясуванням силових інтенцій давального у відмінковій системі, диференціюванні валентнозумовленого, конструктивно мотивованого і вільно прилеглого внутрішньореченнєвого давального. Практичне значення студіювання визначене можливостями застосування досягнутих результатів в університетському вивченні синтаксису української та інших слов'янських і неслов'янських мов, використанні під час опрацювання нових і новітніх спецкурсів з теорії та методології мови, актуальних питань сучасної лінгвістики.

Для Юрія Шевельова визначальною функцією давального відмінка є показування так званого непрямого об'єкта [22, 207], тобто вказування на той предмет, «до якого спрямовується дія, на користь або на шкоду якому вона відбувається» [22, 207], пор.: *Усі ці чутки так чи так доходили кінець кінцем до Віри Павлівни, але що могла вона сказати цим людям, які просто не розуміли* (Б. Антоненко-Давидович); *Як мені хотілося сказати йому: "Татку, татку мій! Нащо ти приїхав?..»* (Б. Антоненко-Давидович); <...> *вона, готуючись до іспитів, ледве могла спромогтись купити малому молока й зварити якусь кашу...* (Б. Антоненко-Давидович). Такий валентнозумовлений внутрішньореченнєвий давальний є регулярним, охоплюючи дієслова мовлення, інформування та ін. [5, с. 700–751; 7, с. 114–141]. Мовознавець диференціює безпосередній перехід дії – форма знахідного відмінка (*що; "Татку, татку мій! Нащо ти приїхав?..»*) чи форма родового партитивного (*молока*) – та

посередній її перехід на об'єкт, що виражений формою давального відмінка. Для мовознавця давальний відмінок перебуває між сильними називним і знахідним та наближеним до них (особливо до знахідного) родовим партитивним.

В аналізі давального Юрій Шевельов має опертям його статус у загальній відмінковій системі та внутрішньореченнєвий вияв. До низки дієслів, що вимагають форми давального відмінка, Ю. Шевельов зараховує *дякувати, докоряти, дорікати, заздрити, прощати, вибачити*: *Ні, йому, Миколі Степановичу, вони повинні були б дякувати за його виступ, а вони...* (Б. Антоненко-Давидович); *Льоня ніяк не міг додуматися, за що йому могла б докоряти оця незнайома дівчина* (В. Владко); *Полетіла сова до орла, вилупила на нього свої банькати очі та й стала йому дорікати: «Орле, орле! Чом же ти слова свого не додержав, нащо діток моїх похатав?»* (Б. Антоненко-Давидович); *Людям взагалі властиво: хворим – заздрити здоровим, сліпим – заздрити видющим, в'язням – заздрити вільним...* (І. Багрянний); *Петро приступив тоді та запитався Його: Господи, скільки разів брат мій може згрішити проти мене, а я маю прощати йому?* (Біблія. Пер. І. Огієнка); *<...> він мовби глянув на неї очима Яковенка, то чому ж Яковенко мав прощати Ляскову, чому спокійно мав миритися з таким нечуваним грабіжництвом?* (П. Загребельний).

Розвиваючи думки про давальний та аргументуючи його різну функційність, Ю. Шевельов звертає увагу на особливу функцію «показувати дійову особу в безособових реченнях відповідної будови <...>, – бо ж у безособових реченнях назва дійової особи буває практично залежна і означає не так активного витворювача дії, як її більш-менш пасивного виявника» [22, с. 208]: *Тільки бідній вдові було не до втіхи, бо зненацька розхворілася і мусіла злягти* (Ю. Винничук); *Хтось позаду голосно зареготав, але Євграфові Фірсовичу було не до сміху* (Б. Антоненко-Давидович). Водночас в аналізі таких реченнєвих структур науковець наголошує на їх особливому статусі, оскільки в них «заперечується можливість активної участі особи в чомусь» [22, с. 120]. В аналізованих структурах регулярним постає конструктивно мотивований давальний (пор. [12, с. 160–162; 13, с. 175–177, 244–245]). У розгляді безособових речень лінгвіст простежує декілька функційних виявів форм давального, хоча основною для дослідника постає площина безособових структур з диференціюванням: 1) безособових речень з єдиним головним членом, що виражений безособовим зворотним дієсловом на зразок *Я працюю як віл, а не можу дозволити собі з'їсти те, чого мені хочеться, й без кінця обдурюю свій шлунок чаєм* (Б. Антоненко-Давидович). Вільно прилеглий давальний Ю. Шевельов розглядає в межах безособово-дієслівних односкладних речень.

Давальний Є. Тимченко студіює через призму його вияву в різних синтагмальних моделях, зосереджуючи увагу на давальному при перехідних, неперехідних та рефлексивних (рефлексійних, за термінологією вченого) дієсловах [20, с. 32–42] (Регулярність чи нерегулярність давального при дієсловах розглянуто в попередній статті [8, с. 25 – 35]), а також на особливому вияві давального в безсуб'єктних (безсуб'єктивних, за термінологією лінгвіста) зворотах [20, с. 43–45], у вільнім сполученні з дієсловами [20, с. 45–55] із розмежуванням давального призначення, внутрішнього стану (стосунку), закономірностей чергування давального з родовим посесивним як другого компонента формування семантичних інтенцій давального [7, с. 145–167]. Окремо з'ясовано синтагмальні реалізації давального з інфінітивами [20, с. 55–56], іменниками (речівниками [20, с. 56–57]), прикметниками [20, с. 57–60], сполучниками (межислівцями [20, с. 60]), прийменниками [20, с. 60–62].

Давальний безсуб'єктний, за Є. Тимченком, репрезентований зазвичай давальним особи при неособових дієсловах, котрі позначають «міру того, що кладеться при них в родовому відмінку» [20, с. 43], пор.: *більшати / побільшати, бракувати / забракувати, вистачати / вистачити, меншати / поменшати, перебувати / прийти, убувати / убути*: **Замовлень нам побільшало** (Український тиждень. – 2012. – Ч. 24. – С. 12); **Мені справ побільшало після приходу нового начальника** (А. Кокотюха); **Їм бракувало хліба, пшона, олії, зуживалось останнє дрантя одягу** (Б. Антоненко-Давидович); **До цього часу нам вистачало розумового потенціалу** (О. Бердник); **Мені сили наче прибуло** (К. Гриб); **Вони злякались, та не мужиків, бо тих держав добре Ярема, лише того, що убувало їм робучої сили** (А. Чайковський). Такий давальний постає перехідним між керованим і конструктивно мотивованим [8]. Іншу групу становлять неособові дієслова із загальним значенням 'моральної потреби', яким властивий керований давальний: *годитись, випадати, впадати, належати / належатися*, пор.: **Здається, мені годилося б відмовитися від гри, і я спробував учинити це незагадно** (Валерій Шевчук); **І, між іншим, думаю, що вам би не випадало з нами сваритися** (І. Багрянний); **І от поки один імператор в своєму чорному залізному вбранні роками пропадав у військових походах, навіть не з'являючись в столиці, його брат виконував усе інше, що належалося імператорам для підтримання зовнішнього, показного блиску, царствування, для вдоволення константинопольських натовпів і засліплення іноземних гостей** (П. Загребельний).

В окрему групу виділяє дослідник давальний особи при неособових зворотних дієсловах, які у співвідносній конструкції регулярно втрачають зворотну форму: *снитися, їстися, питися, слухатися* (у значенні 'чується': **Їй слухається, що в хатині ягня ревнуло** (приклад з [20, с. 47]; таке значення не зафіксовано ані в Словнику за редакцією Бориса Грінченка, СУМ: В 11-и т.), *верзтися, дріматися, почутися, прястися* та ін.: **Вочевидь, їй почало снитися щось приємне** (О. Авраменко, В. Авраменко); **Поминальники сиділи довгими рядами попід горою й пили та їли, аби й небіжчикові пилося й їлося смачно на тім світі, в зеленому вирію <...>** (І. Білик); **Йшов, ішов з Карані, а отямився аж біля тину. І на ходу йому верзлося** (О. Бердник); **У трапезній було тепло, пахло свічковим воском і тришки ладаном, отож дрімалося мені солодко** (Ю. Мушкетик); **Тук-тук-тук, почулося Луці** (С. Андрухович). Такий підхід мотивований намаганням дослідника виявити закономірність у регулярній сполучуваності форм давального іменного не лише з вирізнюваними тематичними групами, а й наголошенням на відповідних синтагмальних особливостях аналізованих дієслівних лексем та простеженням характеру їх системного зв'язку через творення опозицій, де похідна лексема маркована елементом *-ся* як маркером замкнутості дії на тому чи тому суб'єкті (пор. [14, с. 77–91; 21, с. 92–114]): **Десь о пів на другу, коли я почав був дрімати, пролунав дзвінок у двері каюти** (О. Авраменко, В. Авраменко) ↔ **Під їх (крапель) тиху музику Оксенові стало дріматися. Потім дрімота відлетіла, він відкрив очі і тяжко, з шумом, зітхнув** (Григорій Тютюнник).

Лаконічною є заувага Є. Тимченка про давальний особи при неособових формах неперехідних дієслів зразка *вийти* (*вийшло* – очевидно, лише в усталеному звороті зразка *вийти з літ* (*Роди бабо, коли бабі з літ вийшло* (приклад з [20, с. 51]), що в сучасних словниках не зафіксовано), *приспіти* (*приспіло*), *наскучити* (*наскучити*), котрі в сучасних словниках у таких випадках містять регулярну ремарку *безос.*, пор.: *приспівати, приспіти, приспінути* – 4. 'безос. Бути дуже потрібним, украй необхідним' [23₈, с. 31]: **Хочемо ми того чи не хочемо, а вже й гру сприймаємо так, ніби це не гра, а дійсність, і нам приспіло приймати рішення** (М. Білкун), хоча в окремих випадках такі

ремарки відсутні. Останнє відповідно суперечить наведеному ілюстративному матеріалу: *надокучати / надокучити* 'ставати неприємним, нестерпним від повторення, одноманітності і т. ін.' [22/5, с. 74], пор.: *Зараз його займало лише одне: чи довго ще я буду надокучати йому своєю присутністю* (О. Авраменко, В. Авраменко); *Я б ще хотів більше сказати про нужди вітчизни нашої, та боюся надокучити вам і вивести із терпіння* (Ю. Мушкетик) і <...> *від спокійного голосу єгомостя, у вухах йому вже нічого не надокучало й відлягло від душі* (Г. Пагутяк); *Мені надокучило все це* (О. Бердник); *Наскучило мені* (Б. Лепкий). У синтагматиці аналізованих дієслівних лексем давальний може бути нерегулярним (експліцитно / імпліцитно керованим) і непослідовним (*вийти* – конструктивно мотивованим) і/чи регулярним та обов'язковим (*надокучити, приспіти*), останні в лексикографічних працях початку ХХ ст. або фіксовані в синтагмальній моделі давального (*надокучити/надокучати: А вже ж тії кучері мені надокучили* (Номис) [18/2, с. 484], або синтагмальна модель із давальним не підтверджувана: *приспіти/приспівати* [18/3, с. 440], пор.: *Хочемо ми того чи не хочемо, а вже й гру сприймаємо так, ніби це не гра, а дійсність, і нам приспіло приймати рішення* (М. Білкун); (Василина:) *Тай чого це тобі так приспіло?* (С. Васильченко).

Грунтовно розглядає Є. Тимченко дієслова *вестись, випадати, доводиться / вестись, докучити, звидітись, здаватись, ітись, кортіти, пітись, поводитись, прийтись, припасти, сприкритись, стребитись, трапитись, упасти, фортунити (хвортунити, за Є. Тимченком), щастити, щаститись* у розрізі їх сполучуваності з давальним особи, котрий позначає суб'єкта, поза участю якого реалізацію тієї чи тієї дії чи вияв стану постають не можливими. Зосередження уваги на валентнозумовленому керованому давальному особи при неособових дієсловах зумовило аналіз таких дієслів лише в окремих із їх значень, пор., наприклад, лексема *вестися* – '2. безос. Бути у звичаї, узвичаєним': – *Це правда, що їй у моєї сестри буде добре вестися, але все-таки я рада би знати, як і що* (О. Кобилянська); Істотним є те, що в окремих із них у сучасних лексикографічних виданнях відсутні вказування на одноособовий статус: *докучити* (*Просто, щоб вам докучити. Ми ж можемо говорити на кількох мовах, чи це не гарно?* (У. Самчук)); *здаватись* (*З певного моменту йому почало здаватися, що вже розрізняє обриси вертольота, почув гавкіт пса і далекі співи* (С. Андрухович));. Для окремих дієслів наведено ремарку *безос.* у лівобічній частині словникової статті як обов'язкову й регулярну, що підтверджувано відповідним ілюстративним матеріалом. Подібне простежувано, наприклад, у розгляді лексеми *ітися* у всіх 4 значеннях: *ітися (йтися), ідеться (йдеться); мин.ч. ішлося (йшлося); недок., безос. 1. кому, чому. 'Мати охоту, бажання, силу і т. ін. іти (перев. з обставинами способу дії)': Легко йдеться молодим намлілим у роботі ногам по весняній землі* (М. Стельмах); *Зоя могла б уже йти, але їй чомусь не йдеться, їй якось само стоїть на місці* (О. Гончар); 2. кому. 'Певним чином відбуватися, здійснюватися, робитися': *Він собі так покладає: як піде чоловікові з якого дня, то так воно вже і йдеться...* (М. Коцюбинський); *Він [Богдан] поклав руки на стіл і схилив чоло. Щось не так ідеться в його житті, не так, як думалось* (І. Білик); // *Щастити комусь. Кому йдеться, то й на скінку прядеться* (Номис); *Дівчина співала журливої пісні про фортуна, про чумака, що поїхав у Крим, що погано йому йшлося* (Л. Первомайський) [19/4, с. 57]. Термін 'безособове дієслово' в цьому разі використано в традиційному розумінні, коли основну увагу зосереджено на перебігу дії або вияві стану незалежно від діяча (особи чи предмета) (Новий): *Стихло раптом. І спало. І одлягло. Одкотилось. Завіяло. Доц. Дивний доц* (Б. Олійник); *Надворі світало; / Пропало, пройшло, пролетіло, / Минулося, щезло, сплигло. / Лишень головошками тліло. / Лишень попелищем цвіло. / Обвіялось, сном одіснилось, /*

Одмарилось, ген набулось, / Вкотилось і ген одкотилось, / Солодким риданням зайшлося (І. Драч). Хоча в більшості випадків суб'єкт дії чи стану постає експлікованим або ж він внутрішньо прогнозований семантикою дієслівної лексеми: *Дівчина співала журливої пісні про фортуна, про чумака, що поїхав у Крим, що погано йому йшлося* (Л. Первомайський); *Легко йдеться молодими намлілим у роботі ногам по весняній землі* (М. Стельмах). В окремих випадках взагалі про відсутність формально вираженого підмета можна говорити умовно: *Невисокого росту, круглолиця, чорнява, наряджена у чорне оксамитове плаття, котре так йшлося до її білого, як сніг, тіла, вона, наче лілія серед пучка квіток, виділялася серед своїх товаришок* (Панас Мирний). Питання про функційне навантаження таких лексем є досить складним, оскільки охоплює нерівнорядні вияви їх вжитку. З одного боку, масив дієслів та їх модифікацій (фазових, модальних, негативних та ін.) на позначення явищ природи (*вечоріти, гриміти, дніти, дощити, морозити, підмерзати, полоднішати, розвиднятися, світати, смеркати, холоднішати*), стихійних явищ (*вигоріти, вимерзнути, висушити, залити, замести*), з другого, – лексеми на позначення фізичного і психічного стану людини (*віритися, гнітити, кортіти, лежатися / не лежатися, морозити, нудити, пекти, різати, сидітися / не сидітися, спатися / не спатися, трусити, тягнути*), існування чи міру наявності (відсутності) предмета та явища (*бракувати, не вистачати, минутися, розійтися, статися*), випадковість явища, незалежність його вияву від особи (*судитися / не судитися, таланити / не таланити, щастити*). У розгляді дієслова *кортіти* Є. Тимченко³ наголошує, що давальний є малоюмовірним, оскільки, на думку лінгвіста, регулярним постає знахідний, аргументуючи тезу відповідним фактичним матеріалом: *Кортить литвинка скоринка* (Номис); *Хто язик держить за зубами, то того нічого не кортить* (Номис), *Кортить Маринку, що не була на ринку* (Номис) [20, с. 48]. Сучасне функціонування аналізованої лексеми виявляє високу частоту давального у придієслівній позиції: *Кортить вам зрізатися, майте гонор: викличіть на бій* (Р. Андріяшик); *Чогось мені не кортить до Тернополя* (Р. Андріяшик); *Мені кортить крикнути їм* (Б. Антоненко-Давидович); <..> *хоч на моє дитинство лягли товстим шаром літа, мені кортить вибігти, як колись, надвір і по-дитячому* <..> (Б. Антоненко-Давидович); <..> *що ж робити, коли Петрикові кортить швидше взятись за свої обов'язки й нагодувати товаришів супом з макаронами й перловою кашею!* (Б. Антоненко-Давидович); *Вадимові кортить зчинити бучу, але на це немає часу* (Б. Антоненко-Давидович); *Кортить цареві чужі землі воювати* (О. Бердник). У цьому разі показовим є те, що дієслівна лексема *кортіти* і в Словнику Б. Грінченка витлумачувана в лівобічній частині як 'безос., кому, кого, з інфін. і без додатка., розм.' [18/4, с. 301], що збережено і в СУМ [19/4, с. 301] із відбиттям значення 'Дуже хотітися, бажатися; тягти до чогось' та ін.

У відмінково-граматичних концепціях Юрія Шевельова та Євгена Тимченка спільним є розгляд функційного наповнення форм давального в регулярній сполучуваності таких форм з активно валентними лексемами (термін валентність ні Ю. Шевельов, ні Є. Тимченко не використовують) із вирізненням окремих тематичних груп – у Є. Тимченка, тих чи тих рядів дієслівних лексем – у Ю. Шевельова, простеженням закономірностей реалізації конструктивно мотивованого давального. Спільним у поглядах лінгвістів на давальний постає розкриття його функціонування у вузьких (із дієсловами відповідної семантики) та розширених (у внутрішньореченневій

³ У статті не розглянуто реалізацію датива при інфінітивах, прислівниках, а також у вільно прилеглий внутрішньореченневій позиції, що вимагає окремого ґрунтовного дослідження.

структурі) контекстах та диференціювання різних статусів у дво- та односкладних реченнях із диференціюванням регулярності виявів у сполученні з лексемами безособовими та інфінітивами. Очевидною є відмінність у відмінково-граматичних студіюваннях Євгена Тимченка та Юрія Шевельова, зокрема в розгляді давального відмінка. Є. Тимченко у своєму аналізі має опертям порівняльно-історичні концептуальні засади, використовуючи у встановленні еволюційних змін давального від субстанційно-просторового до адресатно-особового напрацювання К. Бругмана [23, с. 44–47, 101–167] та ін. Для вичерпного аналізу сучасного функціонування давального особи / давального неособи в різних їх семантичних навантаженнях у внутрішньореченневих реалізаціях Є. Тимченко залучає глибинні історичні шари, зіставляє сучасний статус давального з аналогічним і/або нетотожним в інших споріднених чи неспоріднених мовах, що посилює обґрунтування тез про залишки давального локативної семантики та ін. у сучасних діалектах, усній народній творчості. Ю. Шевельов студіює давальний через його внутрішньореченневий статус, встановлення варіативних реалізацій форм підрядного синтаксичного зв'язку, зокрема керування.

Студіювання відмінково-граматичних студій Є. Тимченка і Ю. Шевельова є особливо перспективним для розкриття динаміки граматичних поглядів у всьому лінгвістичному просторі, розкритті тяглості мовознавчих підходів, попри постійні волюнтаристські впливи на можливість вивчення мовознавчої спадщини. Не менш актуальним є студіювання граматичних концепцій видатних лінгвістів минулого для з'ясування засадничих (методологічних, філософських та інших) наукового аналізу мовних явищ та використання відповідної практики в сучасних мовознавчих студіях.

Література

1. *Апресян Ю.Д.* Экспериментальное исследование семантики русского глагола [монографія] [Текст] / Юрий Дереникович Апресян. – Москва: Наука, 1967. – 252 с.
2. *Вихованець І.Р.* Система відмінків в українській мові : [монографія] [Текст] / Іван Романович Вихованець. – Київ: Наукова думка, 1987. – 232 с.
3. *Вихованець І.Р.* Частини мови в семантико-граматичному аспекті : [монографія] [Текст] / Іван Романович Вихованець. – Київ: Наукова думка, 1988. – 256 с.
4. *Вихованець І.Р.* Теоретична морфологія української мови : [монографія] [Текст] / Іван Романович Вихованець, Катерина Григорівна Городенська. – Київ: Університетське вид-во «Пульсари», 2004. – 398 с.
5. *Загнітко А.П.* Теоретична граматики сучасної української мови. Морфологія. Синтаксис : [монографія] [Текст] / Анатолій Панасович Загнітко. – Донецьк: ТОВ «ВКФ «БАО», 2011. – 992 с.
6. *Загнітко А.П.* Словник сучасної лінгвістики : поняття і терміни : у 4-х т. / Анатолій Панасович Загнітко. – Донецьк: ДонНУ, 2012. – Т. 1. – 402 с.; Т. 2. – 350 с.; Т. 3. – 426 с.; Т. 4. – 388 с.
7. *Загнітко А.П.* Теорія граматики і тексту : [монографія] [Текст] / Анатолій Панасович Загнітко. – Донецьк: Ноулідж (донецьке відділення), 2014. – 478 с.
8. *Загнітко А.* Граматичні концепції давального Юрія Шевельова і Євгена Тимченка : теоретико-прикладні студії [Текст] / Анатолій Загнітко // Граматичні студії : зб. наук / А.П. Загнітко (наук. ред.). – Донецьк: ДонНУ імені Василя Стуса, 2017. – Вип. 3. – С. 25 – 35.
9. *Масицька Т.* Типологія семантико-синтаксичних реченневих залежностей: [монографія] [Текст] / Тетяна Євгенівна Масицька. – Луцьк: Твердиня, 2016. – 416 с.

10. *Межов О. Г.* Типологія мінімальних семантико-синтаксичних одиниць : [монографія] [Текст] / Олександр Григорович Межов. – Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2012. – 464 с.
11. *Мірченко М. В.* Структура синтаксичних категорій : [монографія] [Текст] / Микола Васильович Мірченко. – 2-ге вид., переробл. – Луцьк : Вежа, 2004. – 393 с.
12. *Мустайоки А.* Теория функционального синтаксиса : от языковых структур к языковым средствам : [монографія] [Текст] / Арто Мустайоки. – Москва: Языки славянской культуры, 2006. – 512 с.
13. *Плунгян В.А.* Введение в грамматическую семантику : грамматические значения и грамматические системы языков мира : [учеб. пособ.] [Текст] / Владимир Александрович Плунгян. – Москва: РГГУ, 2011. – 672 с.
14. *Плющ М. Я.* Категорії суб'єкта і об'єкта в структурі речення : [навч. посібник] [Текст] / Марія Яківна Плющ. – Київ : Вища школа, Голов. вид-во, 1978. – 175 с.
15. *Потебня А. А.* Из записок по русской грамматике [науч. изд.] [Текст] / Александр Афанасьевич Потебня // общ. ред., предисл., вступ. ст. В.И. Борковский. – Москва: Учпедгиз, 1958. – Т. 1–2. – 536 с.
16. *Русская грамматика* : [науч. изд.]. – Т. 1–2. – Praha: Academia Československé akademie věd, 1979. – 1144 s.
17. *Селіванова О. О.* Лінгвістична енциклопедія [наук.-довідк. вид.] [Текст] / Олена Олександрівна Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2011. – 844 с.
18. *Словарь української мови* / Упор. з дод. матеріалу Б. Грінченко : В 4-х т. – Київ: Вид-во Академії наук Української РСР, 1958.
19. *Словник української мови* : В 11-и т. – Київ: Наукова думка, 1970 – 1980.
20. *Тимченко Є.* Номінатив і датив в українській мові : [наук. вид.] [Текст] / Євген Тимченко. – Київ: Вид Укр. АН, 1925. – 64 с. (<http://zbruc.eu/node/57967>)
21. *Чернобай Г.С.* Міфологічний суб'єкт безособового речення в українській мові : [дис. ... канд. філол. наук; спеціальність 10.02.01 – українська мова] [Текст] / Ганна Сергіївна Чернобай. – Харків, 2014. – 304 с.
22. *Шевельов Ю.* Нарис сучасної української літературної мови та інші лінгвістичні студії (1947 – 1953 рр.) : [наукове видання] [Текст] / Юрій Шевельов. – Київ : Темпора, 2012. – 664 с.
23. *Brugmann K.* Kurze vergleichende Grammatik der indogermanischen Sprachen : [wissenschaftliche Forschung] [Text] / Karl Brugmann. – Strassburg, 1904. – 777, XVIII S.

References

1. Apresyan, Yu.D. (1967) *Experimental study of the semantics of the Russian verb* [Eksperymental'noe issledovanye semantiki russkoho glagola]. Nauka, Moskva, 252 p.
2. Vykhoanets', I.R. (1987) *System of a Ukrainian language* [Systema vidminkiv v ukrayins'kiy movi]. Naukova dumka, Kyyiv, 232 p.
3. Vykhoanets', I.R. (1988) *Parts of speech in semantic and grammatical aspect* [Chastyny movy v semantyko-hramatychnomu aspekti]. Naukova dumka, Kyyiv, 256 p.
4. Vykhoanets', I.R., Horodens'ka K.H. (2004) *Theoretical morphology Ukrainian language* [Teoretychna morfolohiya ukrayins'koyi movy]. Pulsary, Kyyiv, 398 p.
5. Zahnitko, A.P. (2011) *Theoretical grammar of modern Ukrainian language. Morphology. Syntax* [Teoretychna hramatyka suchasnoyi ukrayins'koyi movy. Morfolohiya. Syntaksys]. TOV «VKF «BAO», Donetsk:, 992 p.

6. Zahnitko, A.P. (2012) *Dictionary of modern linguistics, concepts and terms, in 4 vols* [Slovnyk suchasnoyi linhvistyky : ponyattya i terminy : u 4-kh t.]. DonNU, Donets'k, T. 1, 402 p.; T. 2, 350 h.; T. 3, 426 p.; T. 4, 388 p.
7. Zahnitko, A.P. (2014) *The theory of grammar and text* [Teoriya hramatyky i tekstu]. DonNU, Donets'k, 478 p.
8. Zahnitko, A.P. (2016) «Grammatical concepts dative Shevelov and Eugene Timchenko: theoretical and applied studies» [«Hramatychni koncepciyi daval`noho Yuriya Szeveliova I Yevhena Tymchenka: teoretyko-prykladni studiyi»], Hramatychni studii, Vinnytsia, No 4, pp. 25 – 35.
9. Masyts'ka, T. (2016) *Typology of semantic and syntactic rechennyevyh dependencies* [Typolohiya semantyko-syntaksychnykh rechennyevykh zalezhnostey]. Tverdunya, Luts'k, 416 p.
10. Mezhov, O. H. (2012) *Types of minimal semantic and syntactic units* [Typolohiya minimal'nykh semantyko-syntaksychnykh odynyts']. Volyn. nats. un-t im. Lesi Ukrayinky, Luts'k, 464 p.
11. Mirchenko, M. V. (2004) *The structure of syntactic categories* [Struktura syntaksychnykh katehoriy. – 2-he vyd., pererobl.]. Vezha, Luts'k, 393 p.
12. Mustayoki, A. (2006) *Theory of functional syntax: from language structures to linguistic means* [Teoryya funktsyonal'noho sintaksisa : ot yazykovykh struktur k yazykovym sredstvam]. Yazyki slavjanskich kul'tur, 512 p.
13. Plungyan, V.A. (2011) *Introduction to grammatical semantics: grammatical meanings and grammatical systems of the world's languages* [Vvedenie v grammaticheskuyu semantiku : grammaticheskie znacheniya i grammaticheskie sistemy yazykov mira]. RGGU, Moskva, 672 p.
14. Plyushch, M. Ya. (1978) *Category sub'ekta and ob'ekta in the structures of the region* [Katehoriyi sub"yekta i ob"yekta v strukturi rechennya]. Vyshcha shkola, Holov. vyd-vo, Kyyiv, 175 p.
15. Potebnia, A. A. (1958) *From notes on Russian grammar* [Iz zapisok po russkoj grammatike]. Uchpedhyz, Moskva, t. 1–2, 536 p.
16. *Russian grammar*, (1979) [Russkaya grammatika]. Atsademiiya ĀeskoslenskĀ akademie vĀd, Praha, t. 1–2, 1144 p.
17. Selivanova, O. O. (2011) *Linguistic encyclopedia* [Linhvistychna entsyklopediya]. Dovkillya-K, Poltava, 844 p.
18. *Ukrainian Language Dictionary* (1958) [Slovar' ukrayins'koyi movy / Upor. z dod. materialu B. Hrinchenko : V 4-kh t.]. Vyd-vo Akademiyi nauk Ukrayins'koyi RSR, Kyyiv.
19. *Ukrainian Language Dictionary* (1970 – 1980) [Slovnyk ukrayins'koyi movy : V 11-y t.]. Naukova dumka, Kyyiv.
20. Tymchenko, Ye. (1925) *Nominative and datyv in Ukrainian* [Nominatyv i datyv v ukrayins'kij movi]. Vyd Ukr. AN, Kyyiv, 64 p. (<http://zbruts.eu/node/57967>)
21. Chernobay, H. S. (2014) *Mythological subject impersonal sentences in Ukrainian* [Mifolohichnyy subjekt bezosobovoho rechennia v ukrayins'kij movi : [dys. ... kand. filol. nauk]. Donbas'kyj derrzavnyj pedahohichcznyj universytet, Slovians'k, 304 p.
22. Szeveliov, Yu. (2012) *Sketch of modern Ukrainian literary language and other linguistic studies (1947 – 1953 years)* [Narys suchasnoyi ukrayins`koyi literaturnoyi movy ta inszi linhvistychni studiyi (1947 – 1953 rr.)]. Tempora, Kyyiv, 664 p.
23. Brugmann, K. (1904) *Kurze vergleichende Grammatik der indogermanischen Sprachen* : [wissenschaftliche Forschung]. Strassburg, 1904. 777, XVIII p.

А. А. Загнитко,

*Донецкий национальный университет имени Василя Стуса,
заведующий кафедрой общего и прикладного
языкознания и славянской филологии*

СИНТАГМАТИЧЕСКАЯ МОДЕЛЬ ПАДЕЖНО СИСТЕМЫ ЮРИЯ ШЕВЕЛЕВА И ЕВГЕНИЯ ТИМЧЕНКО: ДАТЕЛЬНЫЙ ПАДЕЖ (II)

Квалифицировано теоретические и прикладные основы толкования дательного имени существительного в концепции Евгения Тимченко с отдельными сопоставлениями толкования дательного Юрием Шевелёвым в различных синтагматических моделях, предложено интерпретацию взглядов Евгения Тимченко на статус дательного в конструкциях с непереходными глаголами с анализом валентнообусловленного, конструктивно мотивированного внутрипредложенческого и свободно примыкающего внутрипредложенческого дательного. Отдельно рассмотрено развитие отдельных синтагматических интенций глагольных лексем с определением потери и/или приобретения ими соответствующей валентности.

Ключевые слова: дательный падеж, дательный лица, дательный конструктивный, дательный валентнообусловленный, безличное односоставное предложение, активная валентность, пассивная валентность, валентность глагола.

A.P. Zahnitko,

*Vasyl' Stus Donetsk National University,
Head of Department of general and Applied Linguistics and Slavonic Philology*

SYNTAGMATIC MODEL OF CASE SYSTEM BY GEORGE Y. SHEVELOV AND YEVHEN TYMCHENKO (II)

This article continues the study of case and grammar views by George Y. Shevelov and Yevhen Tymchenko, as it is important to establish the fundamental conceptual basis for interpretation of the dative by scientists, observing the continuity of grammatical tradition and the importance of views of linguists in modern theoretical and morphological developments, that motivates the timeliness of the proposed analysis.

The purpose - defining the dominance in the dative case in syntagmatic models, disclosing the foundations of the dative case interpretations by George Y. Shevelov and Yevhen Tymchenko. Objectives: 1) to check syntagmatic intentions of the dative in interpretations by George Y. Shevelov and Yevhen Tymchenko; 2) to characterize structural and semantic features of the dative person of non-finite verb forms; 3) determination of the dative forms functional parameters, studied in the analysis of scientists.

The novelty lays in defining of the dative interpretation in the works by George Y. Shevelov and Yevhen Tymchenko. The objects of scientific study appear examinations of the dative by George Y. Shevelov and Yevhen Tymchenko and the subject - interpretations by the linguists of the dative syntagmatics. Descriptive and interpretative, analytical and constructive, as well as modeling techniques were used as the basic ones. The theoretical value – providing of the main criteria of interpretation of the dative by George Y. Shevelov and Yevhen Tymchenko, the clarification of its kinds in within the sentence structure. The practical significance was motivated by possibilities of application of results in a university study of syntax in Ukrainian and other Slavic and non-Slavic languages.

The theoretical value was investigated in the process of establishing criteria for the interpretation of the dative by George Y. Shevelov and Yevhen Tymchenko, and clarifying its intentions in case system. The practical significance of the study was defined by possibilities of using the results, achieved in the university study of syntax of Ukrainian and other Slavic and non-Slavic languages.

Common in case-grammatical concepts by George Y. Shevelov and Yevhen Tymchenko is the consideration of the dative through regular compatibility. The difference in the study of the dative by George Y. Shevelov and Yevhen Tymchenko is based on their linguistic paradigms. The analysis of case-morphological researches by the scientists is promising for uncovering the dynamics of grammatical views in all linguistic space, revealing the continuity of linguistic approaches.

Key words: dative, dative person, dative constructive, dependent on valency components dative, contiguous free dative, impersonal composite sentence, active valence, passive valence, verb valence.

УДК 81'367.622

В. П. Олексенко,
*д-р філол. наук, проф.,
Херсонський державний університет
професор кафедри соціальних комунікацій*

ФУНКЦІОНУВАННЯ І СЛОВОТВІРНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ПРЕПОЗИТИВІВ КВАНТИТАТИВНО-ОЦІННОЇ СЕМАНТИКИ МІКРО-, МАКРО- В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

У статті простежено функціонування та словотвірний потенціал препозитивів квантитативно-оцінної семантики мікро- та макро- у складі української лексики. На прикладі окремих лексем з'ясовано особливості пристосування їх до словотвірної системи української мови та участь у словотвірних процесах.

Ключові слова: інновації, субстантивні похідні одиниці, квантитативно-оцінне значення, препозитив, словотворчий формант, новотвір, композит, словотвірний процес, словотвірна система.

Розвиток будь-якої мови виявляється передусім у поповненні й удосконаленні її словникового складу, в розгалуженні й уточненні словесних значень

Поповнення сучасної української мови значною кількістю нових лексем, особливе функціонування та засвоєння їх системою мови, їхня словотвірна активність зумовлює всебічне вивчення таких мовних одиниць.

Із-поміж мовознавчих розвідок, що присвячені дослідженню проблеми змін у системі мови, аналізові динаміки розвитку української мови, заслуговують на увагу праці Є. Карпіловської [8], Н. Клименко [10], Д. Мазурик [14], О. Стишова [20], Л. Струганець [21].

Динаміку лексикону виявляє не лише лексика на позначення нових реалій і понять суспільного життя, їхніх ознак і процесів з ними, а й лексика, появу якої в сучасному активному українському лексиконі спричинює дедалі глибша й об'ємніша зміна самих мовних норм, комунікативних настанов мовців. На думку Є. Карпіловської, «обличчя» сучасного українського лексикону формує не тільки лексика, яка становить

результат нових явищ в україномовній категоризації світу, а й нових процесів в аспектуалізації вже категоризованих явищ і понять, їхньому сприйнятті та оцінці, в тому числі й з погляду відповідності зміненим мовним нормам» [7].

Зміна стану й статусу української мови на початку ХХІ сторіччя сприяє активізації в ній інноваційних словотвірних процесів. Розвиток суспільства виявляється виразно й чітко в лексико-семантичному аспекті словотворення, зокрема в поповненні словотвірних типів новими похідними словами, в активізації тих чи тих семантичних розрядів лексики і твірних основ.

Характерним для мови цього періоду є інтенсифікація префіксації, що засвідчує зростання аглютинативності в лінгвальній практиці. Високою продуктивністю у творенні нових префіксальних лексем, на думку О. Стишова, вирізняються іншомовні, насамперед інтернаціональні префікси та префіксоїди. Активізується використання не лише тих словотвірних морфем, що мали високу продуктивність у попередні періоди розвитку української літературної мови (О. Муромцева, В. Русанівський, К. Городенська, А. Чернецька), у новітню добу (Г. Віняр, С. Соколова, К. Ленець, Т. Коць, О. Семенюк Д. Мазурик), а й тих, які раніше мали обмежене використання.

Найбільшою неологічністю в українській мові, як і в більшості слов'янських, відзначаються іменники, оскільки саме вони виконують функцію називання предметів і понять дійсності. **Метою** пропонованої розвідки є аналіз субстантивних інновацій початку ХХІ сторіччя, утворених за допомогою препозитивних іншомовних компонентів із кількісно-оцінним значенням.

Джерелом фактичного матеріалу слугували неологічні словники: 1) словопоказчик авторських неологізмів як додаток до монографії О. Стишова «Українська лексика кінця ХХ ст. (на матеріалі мови засобів масової інформації)» (К., 2005); 2) Нові й актуалізовані слова та значення: Словникові матеріали (2002 – 2010) / Кер. проекту і відп. ред. О. Тищенко, авт. колектив: В. Балог, Н. Лозова, Л. Тименко, О. Тищенко. – К., 2010); 3) Словотвірність незалежної України. 1991 – 2011: Словник / Укл. А. Нелюба. – Х.: Харківське історико-філологічне товариство, 2012. – 608 с.); 4) (А. Нелюба Лексико-словотвірні інновації. 2012 – 2013: Словник / А. Нелюба, Є. Редько [заг. ред. А. Нелюби]. – Х.: Харківське історико-філологічне товариство, 2014. – 172 с.; 5) матеріали інтернет-видань, а також приклади з картотеки автора.

У науковій літературі наголошено на тому, що у творенні слів з іншомовними препозитивними чи постпозитивними компонентами переважає спосіб складання. Слово- та основоскладання здатне точніше, повніше, економніше передати нові поняття, тому цей спосіб розвиває сьогодні високу дериваційну активність. Особливо це стосується творення інновацій із першим незмінним усіченим чи зв'язаним компонентом інтернаціонального походження.

Серед препозитивних елементів, що за останні півсторіччя набули значної словотвірної активності, виділяють групу префіксоїдів квантитативної семантики: **макро-, мікро-** що характеризуються значною абстрагованістю значення. Свого часу мовознавці чимало уваги приділили статусу таких словоелементів, дослідженню ступеня їх словотвірної активності [3; 5]. На думку К. Городенської, іншомовні елементи з кількісно-оцінним значенням мають найвищий ступінь префіксоїдності через їх здатність до десемантизації [5, с. 41].

Префіксоїди **макро-** як зазначають Н. Клименко, Г. Віняр, В. Дяченко, Л. Козак, в українській мові проявляють високу активність і утворюють цілі семантичні мікрополя. Так, на думку Л. Козак, «вони мають яскравий термінологічний характер і виділяються

лише тоді, коли є відповідні безпрефіксні основи або коли ті самі корені приєднують до себе інші префікси чи префіксоїди [12, с.7].

Серед префіксоїдів іншомовного походження найпродуктивнішим є **макро-** (< гр. **macro** – довгий, великий), що у структурі композита реалізує двоє значень: «великий», «довгий» та пов'язаний із вивченням або вимірами великих предметів, величин і є першою частиною складних слів [17, с. 612]. В «Етимологічному словнику української мови» читаємо: «**макро-** перший компонент складних слів – наукових термінів зі значенням «великий» [6, т.4, с.368].

Лексеми з компонентом **макро-** позначають **наукові галузі (вчення):** **макроекономіка** – економічна наука, що вивчає взаємозв'язки і пропорції розвитку народного господарства загалом і окремих його галузей [17, с. 612]; **процеси:** **макроеволюція** – процес еволюції організмів усередині роду, родини та інших систематичних категорій, вищих за вид [Там само]; **частини флори і фауни:** **макрофауна** – рештки викопних тваринних організмів, які людина бачить неозброєним оком [17, с. 613]; **макрофаги** – клітини сполучної тканини тварин і людини, здатні активно захоплювати і перетравлювати бактерії, рештки загиблих клітин та інші сторонні або токсичні для організму частинки [Там само]; **будову:** **макромолекула** – сукупність великої кількості атомів, з'єднаних хімічними зв'язками; велика молекула, молекула полімеру [2, с. 505]; **макрорельєф** – великі форми рельєфу (гірські хребти, плоскогір'я, низовини), що визначають загальний характер будови земної поверхні [Там само]; **макроструктура** – будова твердих тіл, яку можна спостерігати простим оком або за незначного збільшення з допомогою лупи [Там само]; Окремі терміни позначають назви **знарядь праці:** **макроліти** – великі за розмірами, здебільшого прикріплювані до дерев'яних або кістяних держаків, кам'яні знаряддя (свердла, сокири, кирки-мотики), що їх застосовували за мезоліту та неоліту [2, с. 505]; **види риб:** **макроподи** – рід тропічних і субтропічних риб підряду лабіринтових; деякі види розводять в акваріумах [2, с. 505]; **систему:** **макросистема** – фізична система, що складається з макротіл, доступних для сприймання органами чуттів [2, с. 505]; **зображення:** **макрофотографія**; **природні чинники:** **макроклімат**; **зразки:** **макрошиф**; **осіб за певною ознакою:** **макроцефал** – людина з ненормально великою або видовженою спереду назад головою [2, с. 505].

Деякі терміни по-різному трактують у лексикографічних джерелах. Напр.: лексему **макроекономіка** у «Великому тлумачному словнику сучасної української мови» [2, с. 505] витлумачують як «систему взаємозв'язків різних галузей і сфер промисловості, сільського господарства». У «Словнику іншомовних слів» [17, с. 612] читаємо: «економічна наука, що вивчає взаємозв'язки і пропорції розвитку народного господарства в цілому і окремих його галузей».

Багатозначною є лексема **макросвіт**: 1). Світ дуже великих фізичних величин; 2). перен. Про дійсність, що оточує людину, людей [2, с. 505].

Серед лексем із першим препозитивним елементом **макро-** є чимало таких, що утворюють антонімічні пари зі словами, у складі яких є початкова морфема **мікро-**: **макросвіт** – **мікросвіт**, **макродобриво** – **мікродобриво**, **макроструктура** – **мікроструктура**, **макросистема** – **мікросистема**, **макромолекула** – **мікромолекула**. Іноді аналізовані іменники вступають в антонімічні відношення в межах одного і того самого речення. Напр.: *У системі живлення рослин значення всіх мікродобрив таке ж важливе, як і основних, так званих макродобрив* (Із газети).

Незважаючи на антонімічність елемента **мікро-**, семантика **макро-** дещо вузуча, зокрема в ній відсутнє значення певної кількісної частки виміру. Напр.: *Тож вартість*

обробки 1 га є в рази меншою, ніж обробка основними добривами, враховуючи, що більшість **мікродобрив** вносяться одночасно з іншими агрохімікатами і не потребують додаткових технологічних витрат (сайт «Добробут», режим доступу: <http://www.humiplant.com>). "Florenta" КАЛІЙ – концентроване, рідке, монокомпонентне калійне **макродобриво** з високим вмістом калію у вигляді солей органічних кислот (сайт «ЄвроАгроТрейд», режим доступу: <http://euroagrotrade.ub.ua>).

У всіх аналізованих лексемах компонент **макро-** є першим складником, що приєднується до латинських (**макроструктура**, **макротурбуленція**, **макрофункція**); грецьких (**макроекономіка**, **макросистема**); англійських (**макропроцесор**); французьких (**макрорельєф**, **макромолекула**, **макрокоманда**) слів.

Переважна більшість іменників із префіксоїдом **макро-** належить до термінологічної лексики: **біології** (**макроклімат**, **макроорганізм**, **макрофауна**, **макрофлора**, **макроеволюція**, **макроелементи**); **ботаніки** (**макромолекули**, **макроспорофіл**, **макрофілія**, **макроліти**, **макроелементи**); **медицини** (**макроглобулін**, **макроглюсія**, **макрокардія**, **макромолекула**, **макрофагоцит**, **макрофонія**, **макроцефалія**, **макроцит**); **техніки**, **хімії**, **фізики**, **математики** (**макроаналіз**, **макрогеометрія**, **макроклімат**, **макрокорозія**, **макромодель**, **макромолекула**, **макрооб'єкт**, **макроприлад**, **макрознімок**, **макрофізика**, **макрошліф**, **макроелемент**).

У терміносферах утворення з **макро-** здебільшого виступають із протилежним значенням стосовно іменників з **мікро-**: **макрознімок**, **макронаселення**, **макрополе**, напр.: *У пробах води треба підрахувати кількість мікроскопічної флори і фауни, яка є поживою для макронаселення океану* (Із журналу).

У поодиноких випадках утворення з **макро-** засвідчено в мові художньої літератури, зокрема в гумористичних творах, напр.: *І якщо саса – це автономний мікрочас, то замані – макрочас, тобто все, що було до цього, «кладовище часу», за висловом Дж. Мбіті* (Із газети, режим доступу: <http://readbookz.com>).

До продуктивних префіксоїдів належить термінологічний елемент **мікро-** (< гр. **micro** – малий), що означає: а) малий, найдрібніший (**мікрОВИбух**, **мікрОДОЗА**); б) пов'язаний з вивченням або вимірюванням дуже малих предметів, явищ, величин (**мікроаналіз**, **мікрОбар**) [17, с. 639] і є першою частиною складних слів.

В «Етимологічному словнику української мови» читаємо: **мікро-** перший компонент складних слів, що означає «дуже малий» (**мікрОкнига**), «пов'язаний з вивченням дуже малих предметів» (**мікрОаналіз**), «мільйонна частка одиниці міри, названої другим компонентом слова» (**мікрОампер**) [6, т. 3, с. 474].

Н. Клименко зауважує, що «широка комбінаторика цього форманта з іншими основами зумовлена абстрактністю його семантики, що визначає малі розміри, величини, пов'язані з вивченням та вимірюванням дуже малих предметів, явищ, одиниць» [11, с. 198].

Словотвірний тип із префіксоїдом **мікро-** вказує на дуже малі розміри, обсяги об'єктів, реалій, названих твірним словом, пор.: **мікрОавтобус** – дуже малий автобус, **мікрОелемент** – хімічний елемент, що міститься в рослинних і тваринних організмах у дуже малих кількостях; **мікрОклімат** – клімат невеликої ділянки всередині певного географічного ландшафту, **мікрОорганізм** – найдрібніша жива істота рослинного і тваринного походження, яку можна бачити лише під мікроскопом; **мікрОрайон** – невелика частина району, яку виділяють з якою-небудь метою; **мікрОфільм** – зменшена фільмо- або фотокопія чого-небудь. Напр.: *Нагадаємо, ввечері 17 серпня в іспанській Барселоні стався теракт – мікрОавтобус наїхав на перехожих, унаслідок чого загинули вже 15 людей* (Із журналу); *Саме тому мікрОелементи неможливо замінити*

ніякими іншими речовинами, і їх нестача може негативно вплинути на ріст та розвиток рослин (Із газети); Через унікальний **мікроклімат** печери, всі творіння залишаться в першоствореному вигляді назавжди (Із журналу); В Антарктиці знайшли **мікроорганізми**, які поїдають парникові гази (Із журналу); Ця історія сталася на тодішній околиці Києва, тепер уже в **мікрорайоні**, десь років тридцять тому (А. Дімаров).

Префіксоїд використовують для утворення назв **приладів, інструментів, пристроїв**: **мікроманіпулятор** – лабораторний прилад, за допомогою якого здійснюють під мікроскопом операції над дуже дрібними об'єктами [2, с. 528]; **мікробарограф** – прилад для реєстрації малих коливань атмосферного тиску [Там само]; **мікроінструмент** – інструмент дуже малих розмірів для тонких, особливо точних робіт [Там само]; **мікрокалькулятор** – мініатюрний обчислювальний пристрій [Там само]; **мікромом** – прилад, за допомогою якого виготовляють найтонші зрізи тканин (рослинних або тваринних) для мікроскопічного дослідження [Там само]; **мікротон**, **мікрокатор**, **мікротерези**, **мікроперемикач**, **мікротелефон**. Напр.: Колекція старовинних купюр і монет, печатка відомої поміщиці Катерини Балашової, арифмометр, перший **мікрокалькулятор**, побутовий комп'ютер та зразки фальсифікату – ці та інші експонати можна побачити у оновленому музеї історії державної податкової служби Черкаської області (<http://novadoba.com.ua>, 6.07.14); Виконання того чи іншого алгоритма можливо при наявності **мікропроцесора** та пристроїв, в яких зберігається програма (<http://ua.textreferat.com>); префіксоїд зафіксований у **назвах тлумачень, наукових понять**: **мікроесейчик**, **мікрорецензія**, **мікрокоментар** – ... не розумію, чому серед думок такого А.Г. снують **мікроесейчики** чи спогади такого собі Неборака... (ЛУ, 29/08, с. 5); **Мікрокоментар** вкаже клієнту, що у вас є конкретна пропозиція, з якою необхідно ознайомитися (static.2gis.com); **Остання мікрорецензія**, можливо, не здасться такою кричущою, якщо порівнювати її з репліками інших авторів попередніх десятиліть (<http://mari.kiev.ua>); **назвах послуг, систем управління**: **мікрокредит**, **мікромаркетинг** – У рамках програми банк створив такі види кредитних послуг як експрес-кредит, **мікрокредит** та мікролінії (у формі кредитної лінії (<http://www.lvivpost.net>, 15.08.08 14); **Мікромаркетинг** розвивався паралельно з традиційним маркетингом і предметом його розгляду є окремі туристичні підприємства і підприємства туристичної індустрії (<http://tourlib.net>); **назвах одиниць вимірювання малих величин**: **мікробар** – одиниця вимірювання тиску, 10^{-6} бара [7, с. 639]; **мікроампер** – одиниця сили електричного струму, 10^{-6} ампера [Там само]; **мікродина** – одиниця сили [2, с.528]; **мікроміліметр** – те саме, що мікрон [Там само].

Словотвірну активність **мікро-** проявляє у творенні мінералів, організмів: **мікроклін** – мінерал групи калієвих польових шпатів класу силікатів білого, рожевого, сірого, інколи зеленого кольору; **мікроорганізм** – загальна назва тваринних і рослинних організмів, які можна побачити під мікроскопом; **мікропорит** – силікатний теплоізоляційний дрібнопористий матеріал; **мікротомі** – білковоліпоїдні тільця клітини субмікроскопічної структури, багаті на рибонуклеїнову кислоту; **мікроспора** – менша спора вищих різноспорових рослин, з якої розвивається чоловічий заросток, наприклад, пилок у квіткових рослин; **мікрочастинка** – частина дуже малої маси (елементарні частинки, атомні ядра, атоми, молекули); **мікрофлора** – сукупність мікроорганізмів, що існують у певному середовищі – у ґрунті, воді, повітрі, харчових продуктах, організмі людини, тварин і рослин; **мікроелементи** – хімічні елементи, що містяться в рослинних і тваринних організмах у дуже малих кількостях (у тисячних

частках відсотка) і які входять до складу ферментів, вітамінів, гормонів та інших біологічно активних сполук; ця лексема має ще значення – мініатюрні деталі (транзистори, діоди), призначені для застосування в мікромодулях, меншу активність проявляє у назвах хвороб: *мікроінсульт*, *мікроінфаркт*; позначає **територію, простір, приміщення**: *мікрорайон* – комплекс житлових будинків і системи закладів культурно-побутового обслуговування, які задовольняють щоденні потреби населення [17, с. 641], *мікрорельєф* – рельєф місцевості з коливанням висот до кількох метрів [2, с. 529], *мікроклімат* – клімат невеликої ділянки земної поверхні, зумовлений специфікою місцевості [2, с. 528]; **наукові галузі (вчення)**: *мікробіологія* – розділ біології, що вивчає мікроорганізми [Там само]; *мікроелектроніка* – галузь електроніки, що займається створенням електронних пристроїв, блоків і т. ін. в мікромініатюрному виконанні [Там само]; *мікрометрія* – розділ фізики, що вивчає точні виміри лінійних величин, *мікрохімія* – розділ аналітичної хімії, що вивчає і визначає надзвичайно малі кількості речовин [Там само]; **процеси**: *мікроеволюція* – еволюційний процес, що відбувається всередині популяцій [Там само]; *мікросейсми* – коливання земної поверхні незначної амплітуди, зумовлені переважно атмосферними процесами (дією циклонів, тайфунів тощо), *мікрофотографія* – фотографування мікроскопічних об'єктів за допомогою фотокамери, з'єднаної з мікроскопом, а також зображення, виготовлене в цей спосіб, *мікрофотокопіювання* – виготовлення мікрофотокопій, мікрофільмування; *мікрофільмування* – виготовлення на світлочутливій плівці мікрофільмів і мікрофотокопій [Там само]; **речовини та матеріали**: *мікродобриво* – добриво, основним чинником якого є мікроелементи, що потрібно рослинам у дуже малих кількостях (Купрум, Бор, Манган, Цинк та ін.), *мікродомішки* – речовини, що входять до складу інших речовин у дуже малих дозах, *мікроелементи* – хімічні елементи, що містяться в рослинних і тваринних організмах у малих дозах [2, с. 529]; *мікропорит* – силікатний теплоізоляційний дрібнопористий матеріал [17, с. 642]; *мікрошпон* – тонкий деревинний матеріал для облицювання поверхонь, фанерування меблів; **методи дослідження**: *мікроскопія* – практична наука, що вивчає будову і використання мікроскопа, вивчення чого-небудь за допомогою мікроскопа, *мікрометрія* – сукупність методів вимірювання лінійних розмірів тіл [2, с. 528]; **осіб за фахом чи виконуваною ними роботою**: *мікробіолог* – фахівець із мікробіології, *мікрорізьбяр* – майстер з різьби по дуже дрібних предметах [2, с. 529]; *мікрохімік* – фахівець із мікрохімії [Там само]; **транспортні засоби**: *мікроавтобус* – багатомісний легковий автомобіль [Там само]; *мікроавтомобіль* – малолітражний автомобіль, *мікромотоцикл* – легкий мотоцикл, різновид мопеда, *мікроролер* – невеликий ролер [Там само].

Деякі утворення з компонентом **мікро-** відзначаються багатозначністю. Напр.: *мікроекономіка* – 1) система виробничих підприємств і підприємств послуг, що безпосередньо задовольняють потреби населення в товарах і послугах; 2) економічна наука, що вивчає взаємозв'язки та пропорції в межах окремої ланки виробництва чи окремого підприємства, господарства [2, с. 528]. У «Словнику іншомовних слів» [17] це слово зафіксовано тільки з другим значенням.

Полісемія властива й іншим лексемам. Пор.: *мікроклімат* – 1) клімат невеликої ділянки земної поверхні, зумовлений специфікою місцевості; 2) сукупність погодних умов (температура, вологість повітря і т. ін.), що створюються в приміщенні, на якій-небудь обмеженій території для нормального самопочуття людей, тварин, розвитку рослин й т. ін.; 3) *перен.* про характер відносин між ким-, чим-небудь, ставлення до кого-, чого-небудь у тому чи тому (порівняно невеликому) колективі, суспільстві й т. ін. *Моральний мікроклімат. Духовний мікроклімат* [2, с. 528]; *мікроліти* – (одн.

мікроліт) – 1) дрібні голчасті або пластинчасті кристали, властиві основним масам ефузивних порід; 2) дрібні кам'яні знаряддя певної геометричної форми (трикутника, трапеції, сегмента та ін.), створені первісною людиною в епоху мезоліту [Там само]; *мікросвіт* – 1) світ дуже малих фізичних величин; 2) *перен.* про вузьке, обмежене коло людей, невеликий колектив, який існує, живе за своїми правилами, законами; 3) *перен.* внутрішній світ окремої людини, її думки, почуття і т. ін. [Там само].

Утворення з компонентом **мікро-** часто мають синонімічні відповідники з компонентом **міні-**, наприклад, *мікроавтомобіль* – *міні-автомобіль*, *мікроанкета* – *міні-анкета*, *мікроспектакль* – *міні-спектакль*, *мікрокомп'ютер* – *міні-комп'ютер*, *мікромодель* – *міні-модель* та ін. Ці утворення синонімічні в значенні «малий, зменшений», хоч їх значення не вичерпується цим. **Мікро-** має такі ЛСВ: 2) пов'язаний із вивченням дуже малих величин (*мікроаналіз*, *мікробарограф*); 3) «мільйонна частка одиниці міри, яка названа другою частиною складання» (*мікроампер*, *мікрвольт* та ін.). Лексеми з компонентом **міні-** мають також друге значення – «дуже короткий», що реалізується в сполученні з назвами предметів одягу: *міні-пальто*, *міні-шубка*. До речі, це значення стало можливим і в утвореннях із **мікро-** у зв'язку з появою наприкінці ХХ ст. утворень *мікроспідниця* у тому самому значенні, що й *міні-спідниця*.

Антонімію аналізованих лексем спостерігаємо, зіставивши їх з утвореннями на **макро-**: *мікроеволюція* – *макроеволюція*, *мікроекономіка* – *макроекономіка*, *мікроклімат* – *макроклімат*, *мікрокосмос* – *макрокосмос*, *мікроліти* – *макроліти*, *мікросвіт* – *макросвіт*, *мікросистема* – *макросистема*, *мікроструктура* – *макроструктура*, *мікропроцесор* – *макропроцесор*, *мікроцефал* – *макроцефал*. Напр.: *мікроеволюція* – еволюційний процес, що відбувається всередині популяцій [2, с. 528]; *макроеволюція* – процес еволюції організмів всередині родини та інших систематичних категорій, вищих, ніж вид [2, с. 505]; *мікроструктура* – будова твердих тіл, зокрема металів, що її можна спостерігати лише за допомогою оптичного або електронного мікроскопа [2, с. 529]; *макроструктура* – будова твердих тіл, яку можна спостерігати простим оком або за незначного збільшення з допомогою лупи [2, с. 505].

Усічені основи **мікро-**, **макро-** містять ознаки протилежності розміру, вираженого другим компонентом: *мікроідентифікація* – ідентифікація за конкретними ознаками; протил. *макроідентифікація*; *макроідентифікація* – ідентифікація за загальними ознаками; протил. *мікроідентифікація*. Напр.: *Якщо ж розглядати ідентифікаційні практики самого поняття територіальної ідентичності у вертикальному вимірі, за висхідною (від мікроідентифікації з «малою батьківщиною» до макроідентифікації із, приміром, «загально-імперським громадянством»), то в цій ієрархії знайдеться місце і для національної (громадянської), і для етнічної ідентичності* (<http://ji.lviv.ua>).

Коло сполучуваності форманта **мікро-**, – зауважує О. Безпояско, – раніше обмежувалося основами термінів [1, с. 33]. Дальший розвиток суспільства спричинив появу нових малих величин, що зумовило і розширення сфери вживання цього форманта. Спочатку він додавався тільки до слів іншомовного походження: латинських (*мікроабсцес*, *мікрофлора*, *мікроелемент*, *мікрокапсула*, *мікрокультура*); грецьких (*мікробіологія*, *мікросхема*, *мікроспора*); французьких (*мікрозонд*, *мікротранслюатор*, *мікроорганізм*, *мікрорайон*); англійських (*мікрофільм*, *мікросканер*, *мікропринтування*).

У кінці ХХ – початку ХХІ ст. компонент дедалі частіше став додаватися до слів рідномовних: *мікворосинки*, *мікродобриво*, *мікротранслюатор*, *мікродобавка*, *мікродослідження*, *мікрополіт*, *мікрооб'єм*, *мікропам'ять*, *мікрословник*,

мікроволокно. Напр.: Для запобігання стресових факторів рекомендується додавати у бакову суміш з пестицидами та мікроелементами **мікр**одобриво Актив-Харвест Полімікс (<https://market.imperiya-agro.com>); Цього разу ми завітали до дизайн-бюро «Хочу раю» (Hochu rayu), де у невеличкому приміщенні команда дизайнерів створює **мікр**освіти для інших й перш за все для себе (Із газети).

Досить вільно і широко префіксоїд сполучається з конкретними іменниками: **мікро**автобус – автобус невеликих розмірів; **мікро**модуль – мініатюрний модуль – блок радіоелектронної апаратури, що складається з декількох мініатюрних деталей (мікроелементів); **мікро**фільм – фотокопія документа, рукопису, книги тощо, виконана на фотоплівці зі зменшенням у десятки і сотні разів; **мікро**книга, **мікро**лампа, **мікро**комп'ютер, **мікро**об'єктив, **мікро**фотографія, **мікро**фотознімок.

Значною кількістю представлені також абстрактні іменники, що означають назви процесів, результати дії, властивостей і характеризуються додатковим значенням зменшеності: **мікро**утворення, **мікро**шум. Напр.: У будь-якому хворому організмі виникають **мікро**утворення, які, як простягнуті руки, захоплюють цілющі світлові промені, а отримавши їх, орган починає швидко позбавлятися від хвороби (<http://centervasilenko.ua>).

Більшість новотворів засвідчують використання префіксоїда **мікро**- в терміновотворенні (**мікро**біосейсмополігон, **мікро**сейсморайонування, **мікро**бульба, **мікро**лептон, **мікро**землетрус, **мікро**педіатрія, **макро**рівень). Напр.: До речі, основою моделі стала ідея А.Охатріна про розумні «**мікро**лептони», що заповнюють матеріальний світ (Із журналу).

Досить поширеними в технічній термінології є іменники з **мікро**-, що означають назви різних приладів, пристроїв, машин: **мікро**голка, **мікро**генератор, **мікро**двигун, **мікро**літак, **мікро**прилад. Напр.: Пластир з **мікро**голками, розміром близько одного квадратного сантиметра, чіпляють на оголену шкіру (<http://www.movementhealth.org>); На початку сеансу корекції станція.. з допомогою спеціальної оптичної системи і **мікро**двигунів була орієнтована на Сонце (Із газети).

Наведені ілюстрації свідчать, що компонент **мікро**- не дає чіткої вказівки на терміносистему. Він уживається в суспільно-політичній лексиці (**мікро**Соловки, **мікро**Сандармохи), виробничо-професійній (**мікро**бюстик, **мікро**кредит, **мікро**комп'ютер), побутовій (**мікро**холодильник). Наприклад: Ми все ще розвінчуємо звірства сталінізму і не зауважуємо, що країна на наших очах стрімко обертається на легалізований ГУЛАГ, що **мікро**Соловки і **мікро**Сандармохи відбуваються серед білого дня, на вулицях, біля під'їздів і в підвороттях будинків, на дорожніх трасах тощо (ЛУ, 48/06, с. 6); Він протягує долоню, і я опускаю в неї льодовий **мікро**бюстик Грушевського, який уже почав танути (ЛУ, 27/08, с. 4).

Початкова морфема **мікро**- сполучається з твірними основами, до складу яких входить ще який-небудь препозитивний іншомовний елемент: **мікро**електрозварювання, **мікро**електродвигун, **мікро**радіоприймач, **мікро**фотоустановка, напр.: Конструктивно «бджілка» являє собою електричний вібратор з **мікро**електродвигуном, що живиться від батарейок (Із журналу). Це свідчить про більші можливості поєднання компонента **мікро**- з основами різної структури і семантики.

Утворення з **мікро**-, другим компонентом яких є іменники з конкретним значенням, називають предмети нестандартно малих розмірів: **мікро**книга, **мікро**містечко, **мікро**плівка. Напр.: ... Княжичі, хто не знає – **мікро**містечко із будівель бандитсько-партійної сотні (<http://30seconds.com.ua>).

Чіткість семантики, вільне поєднання елемента **мікро-** з конкретними й абстрактними іменниками сприяє зростанню продуктивності таких утворень у нейтральному і розмовному стилях. Вони мають яскравий відбиток індивідуального словотворення і досить часто вживаються в гумористичних творах, пародіях і служать для іронічно гострої характеристики явищ, предметів, понять: *мікровітер, мікродощ, мікролюдина, мікросуспільство*.

Словотвірне гніздо з префіксоїдом **мікро-** поповнюється неологізмами: *мікрокатастрофа, мікрокредит, мікроконфлікт, мікрорайонування, мікрофотознімання, мікрофотокопіювання* тощо.

Отже, розвиток науки і техніки, необхідність називання нових наукових, технічних, суспільних понять і явищ, зростання торговельних, економічних та культурних зв'язків між народами, збільшення кількості перекладної наукової та художньої літератури сприяє посиленню міжмовного взаємовпливу, взаємообміну не лише лексичними одиницями, а й словотвірними моделями, а також збагачення словникового складу української мови запозиченнями, іншомовними лексичними одиницями-морфемами.

Зафіксований нами фактичний матеріал ілюструє перевагу у творенні лексичних одиниць, покликаних виконувати передусім номінативну функцію, що безпосередньо пов'язано з потребами суспільства у виникненні інновацій.

Література

1. *Безпояско О.К.* Іншомовні префікси в українській мові // Українська мова і література в школі. – 1979. – №7. – С. 28 - 33.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод., допов. та СД) [Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел]. – К.; Ірпінь: ВПФ «Перун» 2003. – 1440 с.
3. *Віняр Г.М.* Розвиток системи дериваційних засобів на базі кореневих морфем / Г.М. Віняр // Вісник Житомирського педагогічного університету. – Житомир, 2004. – Вип. 14. – С. 210 – 214.
4. *Городенська К.Г.* Префікси і префіксоїди в українській мові / К.Г. Городенська // Мовознавство. – 1986. – № 1. – С. 36-41.
5. Етимологічний словник української мови: в 7 т. / АН УРСР, Ін-т мовознав. ім. О.О. Потебні: [гол. ред. О. Мельничук]. – К.: Наукова думка, 1982 – 2006. – Т. 1 – 5.
6. *Карпіловська Є. А.* Функціональний потенціал та підтримка мовних інновацій // Лінгвістичні студії: зб.наук.праць. Вип.15/ укл.: А.Загнітко (наук.ред) та ін.. – Донецьк: ДонНУ, 2007 с.402 (406).
7. *Карпіловська Є. А.* Динаміка сучасної української мови в словниках нового покоління (проект серії словників нової української лексики / Є. А. Карпіловська // Українська мова. – 2004. – №3. – С. 3-29.
8. *Клименко Н. Ф.* Неологізування в українській мові в часи глобалізації / Н. Ф. Клименко // V Міжнародний конгрес Міжнародної асоціації україністів. Мовознавство. – Чернівці: Рута, 2003. – С.38-42.
9. *Клименко Н.Ф.* Морфемні структури слів у сучасній українській мові / Н.Ф. Клименко, Є.А. Карпіловська // Мовознавство. – 1991. – № 4. – С. 10 – 21.
10. *Козак Л.В.* Українська електротехнічна термінологія (словотвірний аспект): дис. ...канд. філолог. наук: 10.02.01 «Українська мова» / Л.В. Козак. – Дніпропетровськ, 2002. – 171 с.
11. *Мазурик Д.В.* Інноваційні процеси в лексиці сучасної української літературної мови (90-і роки ХХ ст.) / Д.В.Мазурик // Автореф. дис. ... канд. філол. наук. – Л., 2002.

12. Словник іншомовних слів / Уклад. Л.О. Пустовіт. – К.: Довіра, 2000. – 1018 с.
13. *Стишов О.А.* Українська лексика кінця ХХ століття (на матеріалі мови засобів масової інформації) / О.А. Стишов. – [2-ге вид., переробл.]. – К.: Пугач, 2005. – 388 с. – Бібліогр.: С. 289 – 331.
14. *Струганець Л. В.* Динаміка лексичних норм української літературної мови ХХ століття / Л. В. Струганець. – Тернопіль, 2002.

References

1. Bezpoiasko, O.K. *Foreign-language prefixes in the Ukrainian language // Ukrainian language and literature at school [Inshomovni prefiksy v ukrainskii movi]*, No. 7, P. 28 - 33.
2. *Great explanatory dictionary of the contemporary Ukrainian language (with additions)* [Compiler and Ch. Ed. V.T. Busel] [Velykyi tлумachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy], Perun, Kyiv, Irpin, 2003, 1440 p.
3. Viniar, H.M. *Development of the system of derivative means on the basis of root morphemes // Visnyk of Zhytomyr Pedagogical University [Rozvytok systemy deryvatsiinykh zasobiv na bazi korenevnykh morfem]*, Zhytomyr, Issue 14, P. 210 - 214.
4. Horodenska, K.H. *Prefixes and prefixoides in the Ukrainian language // Linguistics [Prefiksy i prefiksoidy v ukrainskii movi]*, No. 1, P. 36-41.
5. *The etymological dictionary of the Ukrainian language: in 7 Vol. (1982-2006)* [Etymolohichnyi slovnyk ukrainskoi movy: v 7 t.], Academy of Sciences of the USSR, Institute of Linguistics named after O.O. Potebnia, [Ch. Ed. O. Melnychuk], Naukova Dumka, Kyiv, Vol. 1 - 5.
6. Karpilovska, Ye. A. *Functional Potential and Support for the Language Innovations [Funktsionalnyi potentsial ta pidtrymka movnykh innovatsii] // Linguistic Studies: Collection of Sciences Studies, Vol. 15, Compiler A.Zahnitko and others, DonNU, Donetsk, p.402 (406).*
7. Karpilovska, Ye. A. *Dynamics of modern Ukrainian language in the dictionaries of the new generation (a draft of a series of dictionaries of the new Ukrainian vocabulary [Dynamika suchasnoi ukrainskoi movy v slovnykakh novoho pokolinnia (proekt serii slovnykiv novoi ukrainskoi leksyky] // Ukrainian language, No. 3, P. 3-29.*
8. Klymenko, N.F. *Neologization in the Ukrainian language during the times of globalization [Neolohizuvannia v ukrainskii movi v chasy hlobalizatsii] // 5th International Congress of the International Association of Ukrainianists. Linguistics, Ruta, Chernivtsi, P. 38-42.*
9. Klymenko, N.F. *Morph family structure of words in the modern Ukrainian language [Morfemni struktury sliv u suchasni ukrainskii movi] // Linguistics, No. 4, P. 10 - 21.*
10. Kozak, L.V. *Ukrainian Electrotechnical Terminology (word-building aspect): diss. ... Candidate of Philology: 10.02.01 "The Ukrainian language" [Ukrainska elektrotekhnichna terminolohiia (slovotvirnyi aspekt)], Dnipropetrovsk, 171 p.*
11. Mazuryk, D.V. *Innovative processes in the vocabulary of modern Ukrainian literary language (90s of the 20th century) [Innovatsiini protsesy v leksytsi suchasnoi ukrainskoi literaturnoi movy (90-i roky XX st.)] // Author's abstract... Dis ... Candidate of Philology, Lviv.*
12. *Dictionary of foreign words [Slovnyk inshomovnykh sliv] / Compiler L.O. Pustovit, Dovira, Kyiv, 2000, 1018 p.*

13. Styshov, O.A. *Ukrainian vocabulary of the late 20th century (based on the language of the media)* [Ukrainska leksyka kintsia XX stolittia (na materiali movy zasobiv masovoi informatsii)] [2nd ed., reworked], Puhach, Kyiv, 388 p.; Bibliographer: P. 289 - 331.

14. Struhanets, L.V. *Dynamics of lexical norms of the Ukrainian literary language of the 20th century* [Dynamika leksychnykh norm ukrainskoi literaturnoi movy XX stolittia], Ternopil.

В. П. Олексенко,

*Херсонский государственный университет
кафедра социальных коммуникаций*

ФУНКЦИОНИРОВАНИЕ И СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНЫЙ ПОТЕНЦИАЛ ПРЕПОЗИТИВОВ КВАНТИТАТИВНО-ОЦЕНОЧНОЙ СЕМАНТИКИ В УКРАИНСКОМ ЯЗЫКЕ

В статье прослеживается функционирование и словообразовательный потенциал препозитивов квантитативно-оценочной семантики микро- и макро- в составе украинской лексики. На примере отдельных лексем выяснены особенности приспособления их к словообразовательной системе украинского языка и участие в словообразовательных процессах.

Ключевые слова: инновации, субстантивные производные единицы, квантитативно-оценочное значение, препозитив, словообразовательный формант, новообразование, композит, словообразовательный процесс, словообразовательная система.

V.P. Oleksenko,

*Kherson State University,
Department of Social Communications*

FUNCTIONING AND WORD-BUILDING POTENTIAL OF PREPOSITIVES OF QUANTITATIVE-EVALUATIVE SEMANTICS IN THE UKRAINIAN LANGUAGE

The article deals with the functioning and word-building potential of prepositives of quantitative- evaluative semantics as part of the Ukrainian vocabulary. The peculiarities of lexeme adapting to the word-building system of the Ukrainian language and participation in word-building processes were clarified based on the definite lexemes.

It is traced that lexicon dynamics is caused not only by the vocabulary showing new realities and concepts of social life, their features and processes with them, but also by the vocabulary, the appearance of which in the modern active Ukrainian vocabulary forced by an ever deeper and more extensive change of the language norms, communicative speakers' guides. The development of society is manifestly and clearly comes out in the lexical-semantic aspect of word-building, in particular, in the replenishment of word-building types with new derivative words, in activating definite semantic classes of vocabulary and derived stems. Various means of word-formation with foreign language prepositive or postpositive components are described.

Key words: innovations, substantive derivative units, quantitative-evaluative meaning, prepositive, word-building formant, neologism, composite, word-building process, word-building system.

СЕМАНТИЧНА СТРУКТУРА ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ НА ПОЗНАЧЕННЯ ІНТЕНСИВНОСТІ ДІЇ

У статті досліджено фразеологічні одиниці української мови із семантикою інтенсивності дії. Виокремлено фразеосемантичну групу фразеологічних одиниць із семантикою інтенсивності дії, встановлено й описано фразеосемантичні підгрупи на позначення різного ступеня вияву інтенсивності дії. Наведено результати семантичного та структурного аналізу досліджуваних одиниць.

Ключові слова: категорія інтенсивності, інтенсивність дії, фразеологічна одиниця, фразеосемантична група, фразеосемантична підгрупа.

Постановка наукової проблеми та її актуальність. Категорія інтенсивності, засоби її вираження в мові та мовленні протягом останніх десятиліть привертають увагу багатьох вчених. В українському мовознавстві категорії інтенсивності присвятили свої дослідження В. Русанівський, І. Вихованець, К. Городенська, О. Безпояско, В. Барчук, О. Попенко. Фразеологічні одиниці виконують роль слова і є еквівалентом морфологічної одиниці, значення якої виражають. На граматичному рівні фраземи виконують роль словоформи. Тож фразеологізми є окремим типом одиниць зі специфічними граматичними функціями і виражають усі властиві словоформам граматичні ознаки.

Об'єктом нашого дослідження є фразеологічні одиниці як грамеми. Джерельною базою праці є фразеологічні одиниці, дібрані методом суцільної вибірки із фразеологічного словника української мови [див.: 12, 13], які є еквівалентами дієслів, що виражають семантику інтенсивності. Аналіз ґрунтується на характеристиці функціонально-семантичної природи та граматичних ознак дієслова, імплікованих у структурі фразеологізмів.

Аналіз досліджень проблеми. Категорія інтенсивності є виявом загального значення квантитативності та властива дієсловам в межах граматичних ознак категорії інтервалу. Різні семантичні групи фразеологізмів вивчалися багатьма дослідниками, зокрема: фразеологізми на позначення кількості І. Джочкою [5]; фразеологічні одиниці на позначення інтенсивності інтелектуальної та перцептивної діяльності Д. Ігнатенком [7]; фразеологічні одиниці на позначення негативної емоційної оцінки дії О. Трофімовою [10]; фразеологічні одиниці із семантикою інтенсивності Л. Дідун [4].

Метою статті є встановлення та опис фразеосемантичних підгруп (ФСП), які виражають значення інтенсивності дії. В опрацьованому матеріалі ми добирали фразеологізми, які мають виражене кількісне некрратне значення. При цьому фразеологічна одиниця нами аналізується як еквівалент однослівної грамеми, адже «показником і носієм значення посилення слугує не який-небудь окремий компонент фразеологізму, а фразеологізм у повному обсязі» [9, с. 29].

Виклад основного матеріалу й обґрунтування результатів дослідження. Квантитативність як вияв сили дії виражена інтенсивністю: недостатні, помірні, достатні, надмірні дії. Семантика інтенсивності контамінує з іншими значеннями інтервалу, зокрема кратністю, оскільки кратність є базовою семою квантитативності.

Це об'єктивно, бо значення інтенсивності є зовнішньою ситуативною ознакою дії й виступає в семантиці предиката факультативно, тобто орієнтоване на ускладнення базової ітеративної, тобто кратної, семантики дієслова [1, с. 140-169]. В українській мові розвинена система засобів вираження інтенсивності дії, наприклад, недостатню інтенсивність універсально виражає подвійний префікс *недо-*, водночас функціонально-семантичне значення інтенсивності дії зорієнтоване і на синтаксичний рівень.

В українській лінгвістиці запропоновано в найбільш узагальненому вигляді систематизацію української фразеології, яка передбачає розподіл усіх фразеологічних одиниць між трьома фразеотематичними групами (ФТГ) («Людина», «Абстрактні відношення і поняття», «Природа»), які в свою чергу поділяються на фразеосемантичні поля (ФСП) [11, с.53]. Фразеотематична група «Абстрактні відношення і поняття» включає такі фразеосемантичні поля (ФСП): «Можливість», «Простір», «Кількість», «Якість» [11, с.55]. Фразеосемантичне поле «Кількість», як зазначають автори «Фразеології сучасної української мови», об'єднує варіантно-синонімічні групи «дуже багато» і «дуже мало» [11, с.55]. На думку І. Джочки, «більш детальну семантичну класифікацію аналізованих фразеологічних одиниць подає С. Кравцова. Вона визначає, «фраземи, які передають значення кількості «виражають різноманітні кількісні відношення: 1) повну відсутність (когось) чогось – «(нікого) нічого нема»: *ні макової росини*; 2) абсолютну кількість – «абсолютно всі (все)»: *усі як один*; 3) точно визначену кількість, відповідну певному числу – «13»: *чортова дюжина*; 4) точно визначену кількість, відповідну потрібній – «стільки, скільки треба»: *ні більше, ні менше*; 5) надмірну кількість – «надто багато»: *лопатою не перевернеш*; 6) достатню кількість – «багато»: *скільки сягає око*; 7) недостатню кількість щодо необхідної – «менше, ніж треба»: *крапля в морі*; 8) взагалі недостатню кількість – «мало, дуже мало»: *як кіт заплакав...»*» (див.: [5]).

Матеріалом для дослідження обрано ФО, які об'єднані спільною семою «інтенсивність дії» і можуть бути виділені в окрему фразеосемантичну групу (ФСГ). Вважаємо доцільним у межах цієї групи на основі диференційних сем (недостатності, помірності, достатності, надмірності) досліджувані одиниці поділити на чотири різновиди: ФО недостатності дії, ФО помірності дії, ФО достатності, ФО надмірності, в кожному з яких охарактеризувати фразеосемантичну підгрупу (ФСП). На перший погляд, аналізовані фразеологічні одиниці об'єднуються на основі архісеми інтенсивності дії. Але при цьому можна виділяти ряди фразеологізмів, які мають певні семантичні відтінки, виходячи з того, що «семантична спільність, на основі якої ґрунтується фразеологічна синонімія, не означає, що фразеологічні одиниці синонімічного ряду є тотожними, адекватними. Об'єднуючись спільними значеннями, фразеологічні синоніми різняться синтаксичними відтінками» (див.: [5]). Ми подаватимемо спершу ті ФО, які є еквівалентами дієслова, а згодом ті, що входять до дієслівних комплексів із семантикою інтенсивності.

I. ФО, які позначають надмірність дії є найбільш продуктивним різновидом у кількісному плані. Серед ФО на позначення надмірності дії можна виділити такі ФСП:

ФСП «конкретні дії і процеси» об'єднує ФО із такими різновидами значень:

1) «наддостатня старанність, ретельність при виконанні дії»: *пнутися із шкіри; брати / взяти ноги на плечі (в руки, за пояс); не чути (рідко не почувати, не відчувати) землі [під собою (під ногами)]*. 2. з дієсл. руху; *не чути (не відчувати) ніг (під собою)*. 1. з дієсл. руху.; *крутитися як білка в колесі; давати / дати волю ногам; летіти на крилах; на повну силу, з дієсл.; кипнем (кипенем) кипіти; аж дим іде з дієсл.; аж пил курить з дієсл.; як (мов, ніби і т. ін.) в'юн [посолений (в ополонці, на сковороді)] з сл.*

вертїтися, крутїтися; *летїти сторч головою*, з сл. бігти, летїти, влітати і т. ін.; *аж рвати землю*; *аж іскри летять*; *аж курява з-під ніг зривається*; *аж [що й (тїльки) і т. ін.] пір'я летить*; *аж стїни (дверї, вікна) дрижать (трясуться)*; *як (мов, ніби і т. ін.) в окропі кипить*; *кипнем (кипенем) кипїти*; *аж гай гуде*; *[аж] горить (кипить) у руках (під руками)*;

2) «надмірне захоплення чимось»: *переходити / перейти между (міру, через край і т. ін.)*; *перехоплювати / перехопити через край*; *полоскатися в горїлці (у винї і т. ін.)*; *аж за (поза) вухами (ушами) лящить (тріщить)*, з сл. їсти, уминати і т. ін. жарт; *як (мов, ніби, немов і т. ін.) не в себе*, з сл. їсти, пити і т. ін.; *як (мов, ніби і т. ін.) Мартин мила*, з сл. набратися, налігатися і т. ін., зневажл.; *аж очї рогом лізуть / полізли, перев. у кого, кому*; *як (мов, ніби і т. ін.) скажений*; *ї міри (нема) немає*; *кінця немає*;

3) «наполегливо виконувати дії, долати великі перешкоди, труднощі»: *недосипати (недосипляти) / недоспати [ночей], [ї (та)] недоїдати / недоїсти [хліба (шматках хліба)]*; *рватися з шкури*; *ні (ї) рук, ні (ї) ніг не чути (не почувати, не відчувати)*; *лити (проливати) / пролити кривавий (солоний, сьомий і т. ін.) / піт*; *аж піт очї заливає*, перев. з сл. працювати, трудитися і т. ін.; *у три поти*, з сл. робити. трудитися і т. ін.; *за трьох*, з сл. працювати, робити.; *аж шкіра тріщить*; *аж ребра ходять (здухвинами)* з сл. працювати і т. ін.; *через силу*; *з усієї сили*; *з усіх жил*; *з останніх сил*; *з боєм*;

4) «доведення дії до негативного результату»: *з ніг валитися*; *відкинути / відкидати ноги (копита, ратиці)*; *надривати / надірвати пупа*; *надривати (надсаджувати) / надірвати (надсадити) сили*; *рвати / порвати жили (руки, силу)*; *вбиватися з снаги*; *вбиватися / вибитися з сил (з мочі, рідко з моці, з снаги)*;

5) «однократну миттєву дію»: *як (мов, ніби, неначе і т. ін.) обухом (обух) по голові*, з дієсл.; *з усього маху* перев. з сл. ударити, ляснути, кинути, ударитися і т. ін.; *з усього розмаху*; *не моргнувши (не зморгнувши) оком (бровою)*; *як (мов, ніби і т. ін.) із пожежі (з пожару)*, з сл. ускочити, влетїти і т. ін.; *у три скоки*; *як (мов, ніби і т. ін.) шалений*;

6) «довготривалість інтенсивної дії»: *гнути горба (горб)*; *брати / взяти (прийняти) на [свої] плечі*; *без пам'ятї*. 2. з сл. бігти, мчати, мчатися, летїти і т. ін.; *на всіх (повних) парах*. 1. з сл. мчати, бігти і т. ін.; *на повних (всіх) парусах*, з сл. мчати, летїти і т. ін.; *аж спотикатися*, з сл. бігти, мчати і т. ін.; *не знаючи сну й відпочинку*;

7) «голосно висловлюючись, передавати в який-небудь спосіб свої почуття, думки»: *як (мов, ніби і т. ін.) недорізаний*, з сл. кричати, верещати, галасувати і т. ін.; *нам весь (повний, у повний і т. ін.) голос*. 1. з сл. кричати і гукати, співати, звучати і т. ін.; *аж лягати покотом (падати) / аж лягти [покотом] від смїху*;

ФСП, що характеризує «стан людини та її предметну діяльність» утворюють ФО, семантика яких відрізняється нашаруванням конотативних відтінків оцінного змісту (почуття, переживання тощо). Вони позначають:

1) зміну фізичного стану суб'єкта: *аж іскри з очей сиплються (летять, скачуть, крешуть і т. ін.) / посипались (полетїли, поскакали, скакнули і т. ін.)*;

2) зміна душевного стану людини: *завити вовком*; *бити через край*; *перетліти на вугіль (на попїл)*; *серце переболїло (перегорїло, перекипіло і т. ін.)*; *душа переболїла (перегорїла, перекипіла і т. ін.)*; *кожною жилкою* з сл. грати;

3) результативний вияв волї, бажання суб'єкта: *цуцика крутити*. з сл. ганяти; *як (мов, ніби і т. ін.) циган сонцем*, з сл. крутити, вертїти і т. ін.

ФСП, що характеризує «суб'єктно-суб'єктні / об'єктні відношення». ФО цієї групи виражають інтенсивність дії у сферї:

1) «фізичного впливу суб'єкта на суб'єкт/ об'єкт»: *виганяти / вигнати сім потів (сьомий піт) з кого; у три батоги*, з сл. гнати, бити;

2) «завдати болю, мук, страждань кому-, чому-небудь»: *списати / списувати спину (шкуру, шкіру); оббити / оббивати шкуру на кому, зневажл.; дерти шкуру (шкіру) з кого.; видирати душу з тіла*, з сл. бити, побити; *здирати (знімати, здіймати, лупити і т. ін.) / зідрати (зняти, здійняти, злупити і т. ін.) шкуру (дві шкури, по три шкури, сім шкур, десяту шкуру і т. ін.); краяти ремені зі шкіри; пом'яти / м'яти боки (ребра і т. ін.); кістки цілої не оставили* 2. з сл. побити, понівечити і т. ін.; *іти смертельним боєм*, зі сл. бити і под; *іти боєм; аж іскри з очей поскакали; без милості*;

3) «емоційно-морального впливу»: *виїдати / видавити (вижати, вичавити, рідко виїсти) усі соки з кого.; допикати (дошкуляти, діймати, дозольовати і т. ін.) / допекти, (дошкулити, дійняти, дозолити і т. ін.) до живих печінок, до живого, до душі, до серця і т. ін.); надривати (насаджувати) / надірвати (надсадити) серце (душу) кому.*

Фразеологізми в межах ФСП, що позначають надмірність, можуть виконувати роль дієслова з прозорим значенням інтенсивності самостійно або у комплексі із дієсловами як квантифікатори дії. Варто зауважити, що дієслова із такими фразеологізмами утворюють функціонально і семантично неподільні комплекси. Це засвідчує структура словникової статті, адже, на відміну від прислівникових кількісних атрибутів дії, які поєднуються з необмеженою кількістю дієслів, дієслова входять до структури тільки окремих фразеологізмів, вказаних словником.

Словник подає низку прикладів, у яких прозоро виявлене значення інтенсивності, як-от: *брати / взяти ноги на плечі (в руки, за пояс)*. 3. 'прискорювати ходу, дуже поспішати'. – *Але сьогодні ви ще в Дубину не зайдете, зайдете аж, мабуть, завтра надвечір, коли добре візьмете ноги за пояс* (Козл.) [12, с.52] – вказує на швидку, раптову нестримну дію, зокрема інтенсивність бігу.; *списати / списувати спину (шкуру, шкіру)*. 'дуже бити або шмагати, залишаючи сліди від ударів'. *Прийшов, а хазяїн як почав мене ретязем катувать...Ось як списав спину (Підніма сорочку, показує)* (Кроп.) [13, с.848]; *дерти горло (горлянку)*. 1. 'з великим напруженням кричати, галасувати' [Никодим:] *Люде [люди] діло роблять, а ви, як півень той, раз у раз горлянку дерете!* (К-Карий) [12, с.232] – такі ФО характеризують результат напруженої, інтенсивної роботи – виснаження суб'єкта та порушення нормального функціонування його організму.

Досить продуктивними є коло фразеологізмів, компоненти яких поєднуються з окремими дієсловами, які вказують на дії, що іманентно виявляють здатність до інтенсифікації, наприклад: *як чорний (той) віл [у ярмі]* з сл. робити, працювати 'дуже важко, надмірно' *Ладний був до господарства її Стефан..Робив як чорний віл* (Чорн.) – аналіз подібних одиниць показує, що всі вони відображують відношення людини до праці, яке може бути і позитивним, і негативним, якщо робота є важкою; *як (мов, ніби і т. ін.) циган сонцем*, з сл. крутити, вертити і т. ін., 'у великій мірі, дуже сильно'. – *На шахту йду! – гукав Карпо дружині. – Годі мною крутити, як циган сонцем!* (Ю.Яновський) [13, с.940] – ФО на позначення цієї риси характеру мотивовані зовнішніми проявами особливостей зверхньої поведінки людини. Деякі фразеологізми репрезентовані різними комбінаціями 'інтенсивність' і 'раптовість, моментальність', що зумовлено амбівалентністю семантичної структури: з *усього маху* перев. з сл. ударити, ляснути, кинути, ударитися і т. ін. 'дуже сильно, щосили'. *Василь.., розпалившись, з усього маху ударив сестру кулаком по голові* (Мирний) [12, с. 481] – вказують на разовість дії і динаміку суб'єкта як результат раптової дії. Також ФО поєднуються з дієсловами інтенсивного руху *бігти, гнати, летіти, мчати*, наприклад:

без пам'яті. 2. з сл. бігти, мчати, мчатися, летіти і т. ін. 'дуже швидко, стрімко'. *От дурна псина. Очі заплющила, голову вбік...і без пам'яті мчиться наосліп* (Коцюб) [13, с. 605]. Окремі одиниці типу як (*мов, ніби і т. ін.*) в'юн [*посолений (в ополонці, на сковороді)*] з сл. вертїтися, крутїтися 'дуже швидко, прудко'. *Архітектурний юнак вертївся, мов посолений в'юн* (Загреб.) [12, с. 166] – представлені різноманітними за семантикою і структурою порівняльними конструкціями образно-метафоричного плану.

П. ФО, що позначають достатність дії кількісно поступаються ФО із семантикою надмірності дії. При цьому виділяємо кілька нашарувань на основне значення.

ФСП «конкретні дії і процеси» об'єднує ФО, які вказують на:

1) «досягнення результату для самого суб'єкта дії»: *докладати / докласти сил (зусиль, праці); сідати / сісти каменем; уганятися коло роботи; ламати голову [собі] над чим; натискати (натискувати, жати) / натиснути (нажати) на всі педалі;*

2) «дія, виконана великою мірою чи з надлишком»: *оббивати каблуки, жарт. обривати / обірвати з пуповиною; давати / дати волю ногам; до чортиків. 2. з сл. напиватися і под.; на весь рот. 2. із сл. їсти, уплітати, ковтати і т. ін.; від пуза, з сл. їсти, годувати, нагулятися і т. ін.; три мішки гречаної вовни [і (та) всі неповні]. 1. з сл. наговорити, наказати, набалакати і т. ін., жарт.; скільки душа забажає (запрагне, захоче і т. ін.); аж чуби трїщать; аж тини трїщать; у смак;*

3) «доведення дії до результату шляхом докладання зусиль»: *іти (лізти) / піти (полізти) пробоєм (на пробій); братися / взятися зубами за що; брати / взяти криком; видирати (виривати) / видерти (вирвати) зубами; скільки [є (що є)] духу;*

4) «довготривалість інтенсивної дії»: *спина не розгинається у кого; наковтатися сліз; товктися як в ступі; гору (гори) труда витрудити; вертїтися (крутїтися) на ногах; литися ливцем; як Сірко на прив'язі 1. з сл. набігатися, намотатися і т. ін.; як (мов, ніби і т. ін.) той Марко у пеклі (по пеклу, по пеклі), з сл. товктися, гасати і т. ін. ірон.*

ФСП, що характеризує «стан людини та її предметну діяльність». О. Попенко зазначає, «переважна більшість дієслів зі значенням емоційного стану відображає сему інтенсивності» [8]. ФО цієї групи відображають замкнутість суб'єкта «на собі»:

1) зміну фізичного (фізіологічного) стану суб'єкта: *вимотувати (висотувати) / вимотати (висотати) жили. 3. з сл. себе; ходити / заходити ходором (ходуном); як чїп. 2. з сл. пити, напиватися;*

2) зміну душевного стану людини: *битися як (мов, ніби і т.ін.) риба в саку (в сітях, неводі); битися як горлиця (як пташка).*

ФСП «суб'єкт - суб'єктні / об'єктні відношення». ФО виражають інтенсивність дії у сфері:

1) «знищення або позбавлення життя когось»: *скрутити (рідко вкрутити) / скручувати в'язи (карка, карк) кому;*

2) «заподіяння шкоди, болю кому-небудь»: *давати / дати стусанів (стусана) кому; давати / дати буханів (бухана) кому; задати (дати всипати) бобу кому; всипати перцю (патиків, на галушки) кому;*

3) «емоційно-морального впливу»: *пити (смоктати, ссати і т. ін.) кров з кого; висотувати (сотати) / висотати сили (силу) з кого; до нестями;*

4) «повна вичерпність дії суб'єкта»: *на січку (капусту, локшину), з сл. бити, рубати, сікти і т. ін.; на гамуз. 1. з сл. трошити, товкти і т. ін.; на цурпалки (на цурупалки); на (в) дрізки (друзки) з сл. розбити, потрошити, побити і т. ін.*

Як бачимо, більшість ФО, еквівалентних дієслівній графемі, виражають значення достатності дії: *всипати перцю (патиків, на галушки) кому*. 1. 'побити, суворо покарати кого-небудь'. *Головним злодіям повипікали очі, іншим поприпалювали підощви та всипали по пару сот [по парі сочень] патиків* (Франко) [12, с. 153]; *як (мов, ніби і т. ін.) найнятися 'дуже активно, інтенсивно діяти і т. ін.'*. *Вийшов з хати і почав рубати дрова. Рубав до самого вечора, мов найнявся* (Леся Українка) [13, 525] – ФО характеризують дії суб'єкта пов'язані з деструкцією організму, фізичного виснаження.

ФО як компоненти дієслівних комплексів вступають у дистрибутивні зв'язки із дієсловами деструкції, вказівкою на знищення, наприклад: *на (в) дрізки (друзки)* з сл. розбити, потрощити, побити і т. ін. 'повністю, дощенту, до найменших шматочків'. *Ввечері [батько] розсердився і порубав глабці сокирою на друзки* (Минко) [12, с. 269]. Прозоре значення інтенсивності дії виділяється цілою низкою синонімічних варіантів ФО, яке базується на порівнянні швидкого руху людини із тваринами: *як Сірко на прив'язі* 1. з сл. набігатися, намотатися і т. ін. 'дуже, надзвичайно'. – *Обов'язково буду завтра, бо сьогодні намотався за день, як Сірко на прив'язі, кості старечі щось ломить і в попереку струже* (Збан.) [13, с. 810]. Сюди входять ФО із значенням різноспрямованого руху, безперервного, циклічного руху, як-от: *як (мов, ніби і т. ін.) той Марко у пеклі (по пеклу, по пеклі)*, з сл. товктися, гасати і т. ін. ірон. 'невпинно, безугавно, не перестаючи; без потреби'. *А вночі парубок не заснув жодної хвилини. Він товкся на своєму твердому ложі, як Марко в пеклі, виходив надвір, тинявся* (Добр.) [12, с. 464]. Варто зазначити, що ФО у функції компонента дієслівного комплексу творять з дієсловами неподільну структуру.

Окремо треба сказати про ФО із значенням 'дія, виконана великою мірою чи з надлишком'. Наприклад: *давати / дати волю ногам* 'запально, темпераментно танцювати'. *Хлопці посеред вагона давали лиха закаблукам, бо як же ти не танцюватимеш, коли війні каюк і їдеш додому* (Загребельний) [12, с. 204]. На перший погляд, достатність межує з надмірністю дії, оскільки експлікує максимальне зусилля суб'єкта дії для її реалізації (*запально*). Однак «сила дії», необхідна для її виконання, визначена суб'єктом та є оптимальною для її здійснення, отже достатньої інтенсивності.

III. ФО, які позначають помірність дії, реалізують такі ФСП:

ФСП «конкретні дії і процеси» об'єднує ФО, які виражають значення:

1) «помірно виконувати дію»: *у міру сил; крок за кроком*;

2) «зробити кому-небудь прикрість, неприємність»: *підсипати жару; підкидати, підсипати / підсипати перцю; підмочувати (хитати і т. ін.) підмочити (розхитати і т. ін.) репутацію (авторитет); підливати (доливати) / підлити (долити) масла (олії, оливи, лою і т. ін.) у вогонь (до вогню)*;

3) «довготривалість інтенсивної дії»: *плутати (заплутувати, сплутувати) / заплутати (сплутати) [свої] сліди; ледве (ледь, насилу) переступати ногами*. 2. з сл. іти, заходити і т. ін.; *як (мов, ніби і т. ін.) у сні*, з сл. ходити, жити і т. ін.; *як (мов, ніби і т. ін.) [той] слимак*, з сл. лізти, повзти і т. ін.; *як мокре горить.*; *як (мов, ніби і т. ін.) черепаха; як муха в сметані; як (мов, ніби і т. ін.) сонна муха, ірон.*

ФСП «стан людини та її предметна діяльність»:

1) «зміну фізіологічного стану суб'єкта»: *ледве (насилу) ноги нести (носити, виносити); ледве (ледь, насилу) переставляти ноги* 2. з дієсл. іти, плестися і т. ін.;

2) «фізичного впливу суб'єкта на суб'єкт / об'єкт з метою досягнення результатів»: *підкручувати (закручувати, підгвинчувати і т. ін.) / підкрутити (закрутити, підгвинтити і т. ін.) гайку (гайки).*; *втовкти (втовкмачити /*

втокмачувати в голову (в довбешку, в макітру) кому.; брати / взяти змором кого, рідко.

Не винятком є ФО, еквіваленти дієслівної грамеми, у тлумаченнях яких є пряма вказівка на помірну інтенсивність дії: *ледве (насилу) ноги нести (носити, виносити)* ‘не мати змоги нормально рухатися (від старості, втоми, переживань і т. ін.)’. *Ледве, ледве несучи ноги* (Шевч.) [13, 555]. Промовистою виявляється внутрішня форма дієслівних комплексів ФО типу *як мокре горить* ‘дуже повільно, мляво, не поспішаючи і т. ін. робити що-небудь’ «*Катре*» – *кажу їй, – так ти діло робиш, голубко, як мокре горить!*» «*Аби то - вона мені, - аби день до вечора!*» (Марко Вовчок) [12, с. 502]; *як (мов, ніби і т. ін.) [той] слимак*, з. сл. лізти, повзти і т. ін. фам. ‘дуже повільно’. «*Ах, мій Боже! лізе, як той слимак!*» – *думала Софія, ведучи свою пані. Їй було сором* (Леся Укр.) [13, с. 826] – субстантив-символ (черепаха, слимак) вказує на спосіб переміщення і ступінь його інтенсивності. Звичайно, помірність дії визначається дієслівним компонентом із значенням руху як обов’язковим елементом фразеологізму (*лізти, повзти* і т. ін.).

IV. ФО, які позначають недостатність дії, крім основного значення, експлікують такі:

1) «не результативний вияв волі, бажання суб’єкта»: *бити мимо цілі; над (понад) силу; не під силу кому;*

2) «зміна зовнішнього вигляду»: *з сонних очей.*

Семантика недостатності дії прозоро виявлена в усіх наведених прикладах: *не під силу кому* ‘хто-небудь не може здійснити, виконати щось; зовсім неможливо або дуже важко’ *Одній – не під силу боротись людині* (Нех.) [13, 804].

Кількісний аналіз матеріалу демонструє перевагу ФО, побудованих за схемою словосполучень. ФО зі структурою словосполучення охоплюють дієслівні – *дерти шкуру (шкіру) з кого* ‘жорстоко знущатися з кого-небудь, катувати когось’; субстантивні – *з усіх жил* ‘з максимальним напруженням; не зупиняючись ні перед чим’; ад’єктивні *на повну силу*, з дієсл. Найбільш кількісно представленими є дієслівні ФО. Частотними структурами, які представляють дієслівні ФО, є такі: Дієсл. + Імен. (або її варіант Імен. + Дієсл.): *гнути горба (горб)* ‘дуже багато, важко працювати’; *кипнем (кипенем) кипіти* ‘здійснюватися, відбуватися дуже енергійно, з великою силою, інтенсивністю’. Високою продуктивністю відзначаються структури Част. + Імен. + Дієсл.: *аж пил курить*, з дієсл. ‘дуже інтенсивно’; Част. + Імен. + Прийм. + Імен. + Дієсл.: *аж піна з рота скаче* ‘дуже сильно, у великій мірі’. Наступні наведені типи структур є менш частотними: Дієсл. + Числ. + Імен.: *виганяти / вигнати сім потів (сьомий піт) з кого*. ‘змушувати кого-небудь напружено, з останніх сил працювати; виснажувати непосильною роботою’; Прийм. + Прикм. або Займ. + Імен.: *на повну силу*, з дієсл. ‘з великим напруженням, з найбільшою інтенсивністю’, *на весь рот*. 2. з сл. їсти. уплітати, ковтати і т. ін. ‘з великим апетитом, зі смаком, жадібно’. ФО типу речень подані простими двоскладними та односкладними реченнями: *аж курява з-під ніг зривається* з сл. втікати, бігти і т. ін. ‘дуже швидко’, *видирати душу з тіла* з сл. бити, побити і т. ін. ‘дуже сильно’.

Українська мова демонструє широку вживаність соматизмів у складі ФО: вухо, горло, очі, шкіра, ноги, руки, спина, голова. (див. приклади вище). Серед інших активних компонентів виявлені такі: а) назви емоцій: *аж лягати покотом (падати) / аж лягти [покотом] від сміху*; ‘дуже сміятися, реготати’; б) дієслова, що позначають процес або результат вербальної дії: *як (мов, ніби і т. ін.) недорізаний*, з сл. кричати, верещати, галасувати і т. ін. ‘дуже сильно’; в) дієслова, що позначають деструктивну

фізичну дію: *ламати голову [собі]* над чим, рідко ‘перейматися турботами, переживати, шукаючи розв’язання якогось питання, виходу зі скрутного становища і т. ін.’ г) порівняльні конструкції: *битися як горлиця (пташка)* ‘гірко тужити, горювати, побиватися’.

Висновки та перспективи дослідження. Аналіз фразеологічних одиниць на позначення інтенсивності дії свідчить про те, що категорія інтенсивності дії в сучасній українській мові багата засобами вираження. Продуктивними в аналізованому матеріалі виступають ФО, які виражають надмірний вияв інтенсивності дії. Менший ступінь продуктивності становлять ФО з семою достатності. Як показав матеріал дослідження, спостерігаються також нерегулярні вживання фразеологічних одиниць, які фіксують помірність дії. Є окремі ФО, в яких реалізується сема недостатності дії. В семантичній структурі ФО, окрім архісеми «інтенсивності дії», виявлено ряд семантичних ознак, які конкретизують різний вияв інтенсивності. Найбільш чисельною є група ФО, що виконують роль дієслова з прозорим значенням різного ступеня вияву інтенсивності дії самостійно. Також досить значним є коло фразеологізмів, які позначають інтенсивне значення у комплексі із дієсловами.

Аналіз структурних особливостей ФО свідчить, що найбільш численним класом ФО зі структурою словосполучення виявилися дієслівні моделі. Поширеними структурними моделями виступають Дієсл. + Імен. та Част. + (Прийм.) Імен. + Дієсл. Встановлено, що до найбільш продуктивних компонентів у складі ФО відносяться соматизми, що пояснюється антропоцентричністю мови та особливостями процесу людського пізнання, коли людина стає мірою усіх речей. Частотними є структури із такими компонентами: назви емоцій; дієслова, що позначають вербальну дію та її результат; дієслова деструктивної фізичної дії; порівняльні конструкції. ФО, що позначають інтенсивність дії є стилістично маркованими.

Перспективою подальших досліджень є порівняльний аналіз інших семантичних груп ФО зі значенням інтенсивних дій, станів, процесів.

Література

1. *Барчук В. М.* Граматична темпоральність: Інтервал. Час. Таксис: [монографія] / В. М. Барчук. – Івано-Франківськ: Сімик, 2011. – 416 с.
2. *Безпояско О. К.* Граматика української мови: морфологія / О. К. Безпояско, К. Г. Городенська, В. М. Русанівський. – К.: Либідь, 1993. – 335 с.
3. *Вихованець І., Городенська К.* Теоретична морфологія української мови: Академічна граматики української мови. – К.: Пульсари, 2004. – 398 с.
4. *Дідун Л. І.* Фразеологізми із семантикою інтенсивності в сучасній українській літературній мові: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 “Українська мова” / Дідун Л. І. – К., 2016. – 21 с.
5. *Джочка І. Ф.* Семантико-валентні характеристики фразеологізмів на позначення кількості / І. Ф. Джочка // Українознавчі студії. – 2007-2008. – № 8-9. – С. 75-82.
6. *Ігнатенко Д. Є.* Метафоричні моделі фразеологізмів на позначення інтенсивності руху в англійській, німецькій, російській та українській мовах / Д. Є. Ігнатенко // Науковий вісник ДДПУ імені І. Франка. Серія «Філологічні науки». Мовознавство, 2014 – № 2. – С.46-51.
7. *Ігнатенко Д. Є.* Фразеологічні одиниці на позначення інтенсивності інтелектуальної та перцептивної діяльності в германських і слов’янських мовах /

Д. Є. Ігнатенко // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Філологія. – 2016. – № 24. – С. 86-89.

8. Попенко О.М. Функціонально-семантична категорія інтенсивності дії: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 “Українська мова” / Попенко О.М. – К., 2005. – 21 с.

9. Скрипник Л.Г. Фразеологія української мови. – К.: Наука, 1973. – 280 с.

10. Трофімова О.В. Фразеологічні одиниці на позначення негативної емоційної дії в англійській і українській мовах / О.В. Трофімова // Філологічні трактати. – 2010. – № 1. – с. 88-93.

11. Ужченко В. Д., Ужченко Д. В. Фразеологія сучасної української мови: Навч. посібник. – К.: Знання, 2007. – 494 с.

12. Фразеологічний словник української мови / [укл. В. Білоноженко, В. Винник]. – К.: Наукова думка, 1999. – Т.1. – 528 с.

13. Фразеологічний словник української мови / [укл. В. Білоноженко, В. Винник]. – К.: Наукова думка, 1999. – Т.2. – 984 с.

References

1. Barchuk, V. M. (2011.), *Hramatychna temporal'nist': Interval. Chas. Taksys: Monohrafiya*. Ivano-Frankivs'k: Simyk, 416 p.

2. Bezroyasko, O.K. (1993), *Hramatyka ukrayins'koyi movy: morfolohiya* / O. K. Bezroyasko, K. H. Horodens'ka, V. M. Rusanivs'kyu. – K.: Lybid', 335 p.

3. Vykhovanets', I., Horodens'ka, K. (2004), *Teoretychna morfolohiya ukrayins'koyi movy: Akademichna hramatyka ukrayins'koyi movy*. – K.: Pul'sary, 398 p.

4. Didun, L.I. (2016), *Frazeolohizmy iz semantykoyu intensyvnosti v suchasniy ukrayins'kiy literaturniy movi: Avtoref. dys. kand. filol. nauk*. Kyiv, 21 p.

5. Dzhochka, I. F. (2007-2008), *Semantyko-valentni kharakterystyky frazeolohizmiv na poznachennya kil'kosti* / I.F. Dzhochka // *Ukrayinoznavchi studiyi*, Vol. 8-9, pp.75-82.

6. Ihnatenko, D. Ye. (2014) *Metaforychni modeli frazeolohizmiv na poznachennya intensyvnosti rukhu v anhliys'kiy, nimets'kiy, rosiys'kiy ta ukrayins'kiy movakh* / D. Ye. Ihnatenko // *Naukovyy visnyk DDPU imeni I. Franka. Seriya «Filolohichni nauky»*. *Movoznavstvo*, Vol.2. pp.46-51

7. Ihnatenko, D.Ye. (2016), *Frazeolohichni odyntsi na poznachennya intensyvnosti intelektual'noyi ta pertseptyvnoyi diyal'nosti v hermans'kykh i slov'yans'kykh movakh* / D. Ye. Ihnatenko // *Naukovyy visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Ser.: Filolohiya*, Vol.24, pp. 86-89.

8. Popenko, O.M. (2005), *Funktsional'no-semantychna katehoriya intensyvnosti diyi: Avtoref. dys. kand. filol. nauk*. Kyiv, 21 p.

9. Skrypnyk, L.H. (1973), *Frazeolohiya ukrayins'koyi movy*. – K.: Nauka, 280 p.

10. Trofimova, O.V. (2010), *Frazeolohichni odyntsi na poznachennya nehatyvnoyi emotsiyanoi diyi v anhliys'kiy i ukrayins'kiy movakh* / O.V. Trofimova // *Filolohichni traktaty*. Vol. 1, pp. 88-93.

11. Uzhchenko, V.D., Uzhchenko, D.V. (2007), *Frazeolohiya suchasnoyi ukrayins'koyi movy: Navch. posibnyk*. – K.: Znannya, 494 p.

12. *Frazeolohichnyy slovnyk ukrayins'koyi movy* / [ukl. V. Bilonozhenko, V. Vynnyk]. – K.: Naukova dumka, 1999. – Т.1. – 528 p.

13. *Frazeolohichnyy slovnyk ukrayins'koyi movy* / [ukl. V. Bilonozhenko, V. Vynnyk]. – K.: Naukova dumka, 1999. – Т.2. – 984 p.

И. В. Вакалюк,

*Ивано-Франковский национальный медицинский университет,
кафедра языкознания*

СЕМАНТИЧЕСКАЯ СТРУКТУРА ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ СО ЗНАЧЕНИЕМ ИНТЕНСИВНОСТИ ДЕЙСТВИЯ

В статье исследованы фразеологические единицы украинского языка с семантикой интенсивности действия. Выделена фразеосемантическая группа фразеологических единиц с семантикой интенсивности действия. Установлены и описаны фразеосемантические подгруппы фразеологизмов для обозначения разной степени проявления интенсивности действия. Представлены результаты семантического и структурного анализа исследуемых единиц.

Ключевые слова: категория интенсивности, интенсивность действия, фразеологическая единица, фразеосемантическая группа, фразеосемантическая подгруппа.

I.V. Vakaliuk,

*Ivano-Frankivsk national medical university.
Linguistics Department*

THE STRUCTURAL AND SEMANTIC FEATURES OF PHRASEOLOGICAL UNITS AS NOMINATION OF INTENSITY OF ACTION

The article deals with the analysis of phraseological units which marked intensity of action in Ukrainian. The general principles of the category of intensity is established. Intensity is defined as a semantic category, which value is the quantitative characterization of a certain quality. Intensity as a component of semantic structure of phraseological units is considered. It belongs to the connotative aspects of idiomatic meaning. It was considered common indicators of the semantics intensity expressing in the interpretation and on the level of phraseological units structure. The semantic analysis has made it possible to pick out basic metaphorical models of the phraseological units. The phraseosemantic group of phraseological units which marked intensity of action are singled out. Established and described phraseosemantic subgroups to describe varying degrees of intensity expression action. The article presents the results of the semantic and structural analysis of phraseological units.

Key words: category of intensity, intensity action, phraseological units, phraseosemantic group, phraseosemantic subgroup.

УДК 811.161.2'373.611

М. С. Глуховська,

*Харківська державна академія фізичної культури,
завідувач підготовчого відділення
відділу міжнародних зв'язків*

МЕХАНІЗМ АСОЦІАТИВНОЇ МОТИВАЦІЇ СЛОВОТВІРНИХ ІННОВАЦІЙ

У статті розглянуто механізм асоціативної мотивації на прикладах новотворів у мовній картині світу українців. Зроблено опис основних ознак асоціативної мотивації,

встановлених унаслідок когнітивно-ономасіологічного аналізу інноваційних слів. Наголошено на значущості асоціативної мотивації як підґрунтя механізму словотвірної інновації. Виокремлено донорські та реципієнтні зони, що утворюються під час переосмислення інновації, а також типи переосмислення новотвору на асоціативному рівні мовця.

Ключові слова: асоціативна мотивація, структурно-метафорична мотивація, дифузно-метафорична мотивація, гештальтна мотивація, новотвір, когнітивний підхід.

Ключовим поняттям ономасіології є поняття мотивації. Ця стаття зорієнтована на аналіз асоціативної мотивації та її різновидів (структурно-метафоричної, дифузно-метафоричної і гештальтної), що останнім часом активно вивчається на рівні мовлення. Особливої ваги вивчення словотвірної мотивації набуло в середині ХХ ст. Незважаючи на значну кількість наукових праць з цієї проблеми (А.В. Архангельська, В.О. Горпинич, О.А. Земська, І.І. Ковалик, О.С. Кубрякова, В.В. Лопатін, О.О. Селіванова, І.С. Улуханов), асоціативна мотивація в ракурсі словотвору має низку остаточно не вирішених питань. Будь-яка словотвірна інновація є елементом мовлення і вживається в ньому. Ставши частиною мови, інновація зазнає функціональної перебудови, тобто бере на себе виконання інших завдань, ніж у мовленні. Цих завдань більше, якісь відходять на другий план, з'являються нові, а найголовнішим є вивчення механізму асоціативної мотивації новотвору. Вважаємо за необхідне звернути увагу на механізми породження словотвірних інновацій.

Інноваційні слова досі не були об'єктом комплексних ономасіологічних досліджень, які дали б змогу дослідити мотивацію на підставі інтерпретації ономасіологічної структури, зокрема асоціативну мотивацію та її механізм у когнітивно-ономасіологічному аспекті, що і свідчить про **актуальність** нашої розвідки.

У роботі спираємося на методику когнітивно-ономасіологічного аналізу, розроблену О.О. Селівановою, що базується на принципі двовекторності дослідження (від слова до думки та від думки до слова).

Об'єктом дослідження є асоціативна мотивація та її типи, а предметом – механізм асоціативної мотивації значень словотвірних інновацій.

Мета статті полягає в тому, щоб виявити механізм асоціативної мотивації, виокремити типи переосмислення на асоціативному рівні. Мета передбачає виконання таких завдань: 1) схарактеризувати мотиваційні відношення подібності як основу асоціативної мотивації слова; 2) проаналізувати особливості типів асоціативної мотивації та відношень їхньої подібності.

Матеріалом дослідження слугували словники словотвірних інновацій, укладені А. М. Нелюбою (2008-2009, 20012-2013, 2014), словник Л. О. Ставицької «Український жаргон», художні твори, тексти масмедіа.

В кінці ХХ – на початку ХХІ ст. набув поширення когнітивно-ономасіологічний підхід до аналізу мовних явищ, підвалини якого викладені в роботах О.С. Кубрякової, О.О. Селіванової та інших. Цей лінгвістичний підхід належить до класу функціональних підходів, що не тільки реєструє мовні явища, а й пояснює, чому вони реалізуються саме так, а не інакше. Прихильники когнітивного підходу визнають особливу роль мовної одиниці, що полягає в її здатності фіксувати й відтворювати у свідомості людини осмислений нею фрагмент дійсності, вказувати на нього, відсилати до нього, збуджувати у свідомості всі пов'язані з ним знання й оперувати цим фрагментом у процесах розумової та мовленнєво-розумової діяльності [4].

Із переходом сучасної лінгвістики до когнітивізму питання мотивації почало розв'язуватися на основі нового принципу типологізації мотиваційних процесів, пов'язаного з визначенням концептуального місця мотиватора в ментально-психонетичному комплексі (далі МПК) позначуваного об'єкта [5].

В сучасній лінгвістиці явище мотивації має неоднозначне трактування. В термінологічній енциклопедії О. О. Селіванової запропоновано кілька визначень мотивації (залежно від напрямку дослідження), але ми спираємося на те, що «Мотивація – у сучасній когнітивній ономазіології наскрізна у процесі творення номінативної одиниці лінгвопсихоментальна операція встановлення семантичної і формальної залежності між мотиватором і похідною номінативною одиницею (мотивованим знаком) на підставі зв'язків різних компонентів структури знань про позначуване в етнічній свідомості» [7, с. 401].

На думку дослідниці, цей метод уможливорює встановлення типу мотивації мовних одиниць і передбачає два етапи: інтерпретацію ономазіологічної структури й концептуальне моделювання структури знань про позначене або її фрагмента, на основі чого формують мотиваційну базу, обирають мотиватор і створюють номінативну структуру [6, с. 244]. Залежно від концептуального статусу мотиватора у структурі МПК ми, слідом за О.О. Селівановою [5, с. 154], виокремлюємо пропозиційно-диктумний, асоціативно метафоричний, модусний і змішаний типи мотивації.

Особливо продуктивним семантичним способом новотворів у мові вважаємо зміни в семантиці слова на основі метафори та метонімії, що є характерним для асоціативного типу мотивації.

Асоціативно-термінальний тип мотивації є метафоричним в етносвідомості народу [5, с. 172]. Метафора, в основі якої лежить згорнене або приховане порівняння (Аристотель), як один із загальних принципів номінації передбачає “імпліцитну аналогію нового з наявним, “дальшого” з “ближчим”, менш відомого з відомішим” [11, с. 334]. Під метафорою розуміємо «семантичний процес, при якому форма мовної одиниці або оформлення мовної категорії переноситься з одного об'єкта позначення на інший на основі певної подібності між цими об'єктами при відображенні в свідомості мовця» [8, с. 307]. Метонімію розглядаємо як процес перенесення значення на основі «суміжності, дотичності (просторового, часового, атрибутивного, каузального та іншого характеру)» між об'єктами позамовної дійсності [9, с. 312]. Наприклад, *тарасик* – назва грошової одиниці номіналом 100 гривень. *Ви що сьогодні тарасиками будете розраховуватися?* (усне мовлення). Перенесення відбувається за рахунок асоціативних зв'язків, оскільки, на купюрі номіналом 100 гривень зображено портрет відомого українського письменника Тараса Григоровича Шевченка. В цьому разі донорською та реципієнтною зоною є ЛЮДИНА; широке значення слова стає вужчим і пишеться з маленької літери.

В сучасній лінгвістиці метафору розглядають як когнітивний феномен мислення людини, прийом пізнання, категоризації та концептуалізації. Метафору представляють у вигляді концептуальної проекції з однієї концептуальної сфери на іншу [12, с. 379]. Наприклад, словотвірна інновація «кнопати» означає «набирати текст». Асоціативність пов'язана з іменником «кнопка», що переходить в дієслово «натискати на кнопку», тобто набирати текст. *Більшість сучасних смартфонів (іншими словами – телефонів на базі ... чисто для того, щоби не кнопати по екрані телефону назву закладу, графік ...* (городоцький форум, 02.04.2013 р.). Слова в процесі метафоризації отримують своє значення не випадково, як і не випадковим є вибір лексичних одиниць із певних сфер. В основі вибору лежить когнітивна основа, оскільки під час процесу метафоризації

людина мислить на когнітивному рівні, коли відбувається модифікація концептів під дією мотивувальної та мотивованої категорій.

Дослідження асоціативної мотивації семантичних інновацій показують, що принципи, на основі яких здійснюється підведення тієї чи тої мовної одиниці під певну категорію, не є суто мовними, в цьому процесі мова спирається на ментальну концептуалізацію світу, тобто на "осмислення інформації, що надходить, через конструювання предметів і явищ, яке призводить до утворення певних уявлень про світ у вигляді концептів" [1, с. 23]. Численна кількість зіставних функцій новотворів у мові спирається на метафору і метонімію, але "нові слова при цьому не набувають нових значень, а лише розширюють можливості свого вживання" і виконують виключно виразові, образні функції [3, с. 170]. Наприклад, дієслово *вкурити* вживається у значенні «зрозуміти». «Вкурити» означає втягнути в себе, наповнитися чимось за аналогією до процесу паління. *Росіяни ніяк не можуть вкурити!!! Майдан переможе* (Українська правда 24.07.2016 р.). *Донорською зоною виступає ЛЮДИНА (фізична дія), а реципієнтною – ЛЮДИНА (психічна дія).*

Асоціативно-термінальна мотивація в концепті демонструє можливості свідомості пов'язувати різні сфери знань за аналогією. Тому за загальним механізмом найменування референта така мотивація є метафоричною й залежною від метафоричних операцій. О.О. Селіванова залежно від способу взаємодії донорської та реципієнтної зон у процесі позначення виокремлює три різновиди асоціативно-термінальної мотивації: структурно-метафоричний, метафорично-дифузний та гештальтний, розмежування яких залежить від механізму асоціювання та аналогізації і зумовлене типом метафоричного поєднання та структурою породжувального простору [5, с. 172-175].

Структурно-метафоричний різновид формує найменування шляхом висвітлювання зв'язків слоту-диктуму зі слотом іншої когнітивної моделі, що забезпечує появу асоціата-термінала, який стає її мотиватором. Під час структурно-метафоричної мотивації відбувається поєднання двох концептів на ґрунті однієї слотової позиції, у результаті чого у вихідному концепті формується асоціативний термінал, позначений найменуванням іншого концепту. Наприклад, *телезомбування* має значення впливати на свідомість людей за допомогою телебачення – зомбувати їх. Утворився новотвір за базі злиття двох слів: телебачення + зомбувати. *Без російського телезомбування. До уваги власників і керівників громадських закладів Івано-Франківської області* (Галичина 04.09.2014 р.). Композити утворюються за принципом складання двох слів за аналогією до характерної поведінки, способу існування зомбі.

Метафорично-дифузний різновид асоціативно-термінальної мотивації, на відміну від попереднього, відображає дифузну природу інтеграції концептів. За умови метафорично-дифузної мотивації з зближення концептів спирається на декілька ознак, тому метафора, що лежить в основі перенесення назви з одного предмета на інший, має нечітке підґрунтя [5]. Наприклад, *фотожába* – графічна карикатура, шарж; сленгова назва різновиду фотомонтажу, переробки зображення за допомогою растрового або векторного графічного редактора із застосуванням спецефектів комп'ютерного дизайну. Рідше сленгове «жаба» використовується як вираз недовіри стосовно змісту поста або коментаря, у тому числі не графічного, а текстового: *Вчорашній приліт нардепа, льотчиці Надії Савченко не залишив байдужим нікого, тому й не дивно, що у Мережі умить з'явилася велика кількість фотожаб на тему "обмін Савченко"*.

Донорською зоною виступає ТВАРИНА, а реципієнтною – ЛЮДИНА. Механізм асоціативної мотивації базується як на зовнішніх ознаках – карикатурній формі жаби,

так і на ґрунті негативного сприйняття підробки зображення. Метафоричний образ у цьому разі розмитий, нечіткий.

Гештальтний (образний) різновид ґрунтується на конекціях асоціативно-термінальної частини когнітивної моделі із зоровими, слуховими, тактильними та іншими образами, уявленнями, відчуттями на основі дотичності двох концептів [5, с. 174]. В.М. Телія зазначає, що при цьому співвідносяться різні сутності, створюючи новий гештальт із редукованих прототипів, формуючи на його основі новий гносеологічний образ і синтезуючи в ньому ознаки гетерогенних сутностей [6, с. 4]. О. М. Веселовський довів, що фізіологічний синкретизм і асоціації чуттєвого сприйняття людини виражені в мові. Образність мовних форм пояснюється «...фізіологічним синкретизмом і асоціацією чуттєвого сприйняття, тому ми постійно сприймаємо враження сукупного характеру, природа яких нам відкривається випадково чи в процесі наукового спостереження» [2, с. 62].

Найбільш поширеним є гештальтування. Наприклад, *австріїлізація*. Цей новотвір означає опредметнену дію (процес), пов'язану з Австралією (набуття ознак Астралії). Асоціативні процеси виникають на ґрунті зовнішніх та внутрішніх ознак, а саме: територіальна цілісність, політичні риси: *Щоб Україну почали сприймати серйозно, вона має стати активнішою у своїй зовнішній та оборонній політиці, припинити гратися в нейтралітет та «фінляндизацію» та «австріїзацію» та чітко визначитися, на чьому вона боці в умовах дедалі більшої агресивності Кремля* (УТ-і, 26/2014 р.). Донорською та реципієнтною зоною виступає АРТЕФАКТ.

Висновок. Асоціативна мотивація пов'язана з типами метафоричного перенесення донорських зон, що є характерним для механізму асоціативної мотивації інновації у мові. Механізм може супроводжуватися зміною сфери функціонування. Дослідження нових слів на основі асоціативної мотивації у мові висвітлює активність процесу метафоризації та метонімізації значень. Метафора – результат пізнавальної діяльності мовця, вона занурена не лише в буденну мову, а й водночас змінює способи сприйняття й розуміння світу, виражає і формує нові поняття у мові, поєднуючи дійсність, свідомість та пізнання.

Опис механізму асоціативної мотивації, доводить, що найбільш поширеним є гештальтний різновид асоціативної мотивації словотвірних інновацій. Він складає приблизно 60 % опрацьованого матеріалу. Метафорично-дифузний становить приблизно 22 %, структурно-метафоричний – приблизно 18 %.

Слід зазначити, що утворення на основі метафори більш продуктивні, ніж на основі метонімічного перенесення. Підґрунттям механізму асоціативної мотивації новоутворень здебільшого є аналогії зовнішніх і внутрішніх ознак, слухових та зорових образів, поведінки, характеру із відповідними компонентами донорських концептів. Треба відзначити, що асоціативна мотивація новотворів демонструє різні зв'язки із сферою «Людина», яка відображає специфіку мисленнєвих процесів мовця і становить близько 65 % опрацьованого матеріалу.

Література

1. *Болдырев Н. Н.* Когнитивная семантика: Курс лекций по английской филологии / Н. Н. Болдырев. – Тамбов: Издательство Тамбовского университета, 2000. – 123 с.
2. *Веселовский А. Н.* Из истории эпитета / А.Н. Веселовский // Историческая поэтика. – М. : Высшая школа, 1989. – С. 56–76.

3. Карпенко О. Ю. Про літературну ономастику та її функціональне навантаження / О. Ю. Карпенко // Записки з ономастики. – Одеса : Астропринт, 2000. – Вип. 4. – С. 68–74.
4. Кубрякова Е. С. Язык и знание: На пути получения знаний о языке: Части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира / Е. С. Кубрякова. – М. : Языки славянской культуры, 2004. – 560 с.
5. Селиванова Е. А. Когнитивная ономазиология: монография / Е. А. Селиванова. – К. : Изд-во украинского фитосоциологического центра, 2000. – 248 с.
6. Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2010. – 844 с.
7. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2006. – 716 с.
8. Тараненко О. О. Метафора / О. О. Тараненко // Українська мова : Енциклопедія / Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України. – 3-тє вид. – К. : Українська енциклопедія, 2007. – С. 307–309.
9. Тараненко О. О. Метонімія / О. О. Тараненко // Українська мова : Енциклопедія. – 3-тє вид. – К. : Укр. енциклопедія, 2007. – С. 312–314.
10. Телия В. Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты / В. Н. Телия. – М.: Языки русской культуры, 1996. – 288 с.
11. Українська мова : Енциклопедія / Редкол. : В. М. Русанівський, О. О. Тараненко та ін. – К. : Укр. енцикл., 2004. – 824 с.
12. Turner M. Conceptual Integration / Mark Turner // The Oxford Handbook of Cognitive Linguistics / ed. by D. Geeraerts and H. Cuyskens. – Oxford: Oxford University Press, 2007. – P. 377-394
13. Городоцький Форум . – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://gorodok.lviv.ua/forum/index.php?topic=1528.0;all>

References

1. Boldyreva, N. N. (2000), *Cognitive semantics: Lectures of English philology* [Когнитивна семантика: Курс лекцій по англійській філології], Tambov university press, Tambov, 123 p.
2. Veselovsky, A. N. (1989), *From the history of epithet* [Iz istoriy épiteta Istoricheskaya poétika], Higher School, Moscow, pp. 56-76.
3. Karpenko, O. Yu (2000), «*On literary onomastics and its functionality*» [«Pro literaturnu onomastyku ta yiyi funktsionalne navantazhennya»], Zapysky z onomastyky, Odessa, № 4, pp. 68-74.
4. Kubriakova, E. S. (2004), *Language and Knowledge: On the way obtaining knowledge of language: Parts of speech with cognitive point of view. The role of language in cognition of the world* [Yazyk i znanie: Na puti polucheniya znaniy o yazyke: Chasty rechy s kohnityvnoi tochki zreniia. Rol yazyka v poznaniy mira], Slavic Languages Culture, Moscow, 560 p.
5. Selivanova, E. A. (2000), *Cognitive onomasiology* [Когнитивна ономазиологія], Publishing Center, Kiev, 248 p.
6. Selivanova, O. O. (2010), *Linguistic encyclopedia* [Лінгвістична енциклопедія], Dovkillia-K, Poltava, 844 p.

7. Selivanova, O. O. (2006), *Modern Linguistics: terminology Encyclopedia* [Suchasna lnhvistyka: terminolohichna entsyklopediia], Dovkillia -K, Poltava, 716 p.
8. Taranenko, O. O. (2007), *Metaphor* [Metafora], Ukrainian Encyclopedia, Kiev, №3rd ed., pp. 307-309.
9. Taranenko, O. O. (2007), *Metonymy* [Metonimiya], Ukrainian Encyclopedia, Kiev, №3rd ed., pp. 312-314.
10. Teliia, V. N. (1996), *Russian phraseology. Semantic, pragmatic linguistic and cultural aspects* [Russkaia frazeolohiia. Semanticheskie, prahmaticheskie i lnhvokulturolohicheskie aspekty], Languages of Russian Culture, 288 p.
11. *The Ukrayinka Language (2004)* [Ukraiinska mova], Ukrainian Encyclopedia, Kiev, 824 p.
12. Turner, M. (2007), *Conceptual Integration* [Konsepsual intehraishen], The Oxford Handbook of Cognitive Linguistics, Oxford University Press, Oxford, 377-394 pp.
13. *Gorodocz`ky`j Forum* [Elektronny`j resurs]. – Rezhy`m dostupu: <http://gorodok.lviv.ua/forum/index.php?topic=1528.0;all>

М. С. Глуховская,
*Харьковская государственная
академия физической культуры,
отдел международных связей*

МЕХАНИЗМ АССОЦИАТИВНОЙ МОТИВАЦИИ СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ИННОВАЦИЙ

В статье рассмотрен механизм ассоциативной мотивации на примерах новообразований в языковой картине мира украинцев. Сделано описание основных признаков ассоциативной мотивации, установленных вследствие когнитивно-ономасиологического анализа инновационных слов. Отмечена значимость ассоциативной мотивации как основы механизма словообразовательной инновации. Выделены донорские и реципиентные зоны, образующиеся при переосмыслении инновации. Выделены типы переосмысления новообразований на ассоциативном уровне говорящего.

Ключевые слова: ассоциативная мотивация, структурно-метафорическая мотивация, диффузно-метафорическая мотивация, гештальтная мотивация, новообразование, когнитивный подход.

M. S. Hlukhovska,
*Kharkiv State Academy of Physical Train,
International Office Department*

THE MECHANISM OF ASSOCIATIVE MOTIVATION OF STRUCTURAL WORD INNOVATION

The article is devoted to the mechanism of associative motivation of word innovations in Ukrainian language world. The author described the main features of associative motivation, established as a result of cognitive analysis of innovative onomasiological words. Analyzed the views of Ukrainian and foreign linguists who researched associative motivation. The author emphasized the importance of associative motivation mechanism as a starting word creative innovation. Highlight donor and recipient zone formed during rethinking innovation. It is separated types rethinking structural word formation in associative speaker level where motivation mechanism of association is closely intertwined with metaphor and metonymy.

Key words: associative motivation, structural and metaphorical motivation diffuse metaphorical motivation heshtaltna motivation, word innovation, cognitive approach.

УДК 81'367.332.7

Н. В. Кобченко,
*канд. філол. наук, доцент,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
Інститут філології,
доцент кафедри української мови та прикладної лінгвістики*

ВЗАЄМОДІЯ ПОДВІЙНОГО ВЛАСНЕ-ПРЕДИКАТИВНОГО СИНТАКСИЧНОГО ЗВ'ЯЗКУ З ІНШИМИ ТИПАМИ

Статтю присвячено аналізу взаємодії подвійного власне-предикативного зв'язку з іншими типами синтаксичного зв'язку в межах простого й складного речень. З'ясовано, які саме типи одиничного й подвійного синтаксичного зв'язку взаємодіють із подвійним власне-предикативним, схарактеризовано механізми кожної взаємодії, описано структурно-семантичні різновиди речень, що постають унаслідок цих взаємодій.

Ключові слова: синтаксичний зв'язок, подвійний синтаксичний зв'язок, предикативний синтаксичний зв'язок, синтаксична трійка, подвійний присудок, предикативне означення, дуплексив, депіктив.

Вагомим внеском у теорію речення протягом останніх десятиліть стали напрацювання в галузі подвійного синтаксичного зв'язку, а саме його предикативного різновиду, що функціює в конструкціях структурної моделі $S_1+V_f+Adj_{1,5}$. На сьогодні висвітлено семантичний спектр складників цих побудов, семантико-синтаксичні відношення між ними, а також запропоновано кілька концепцій граматичної природи цього зв'язку та кілька потрактувань синтаксичної ролі (реченневої позиції) поєднаних ним компонентів. Проте взаємодія подвійного власне-предикативного зв'язку з іншими синтаксичними зв'язками, що призводить до модифікації конструкцій зазначеної

структурної моделі у межах розгортання речення, ще не потрапляла в поле уваги науковців.

У сучасному українському мовознавстві цілком описані всі способи поширення й ускладнення простого речення, з'ясовано участь різних типів синтаксичного зв'язку в модифікаціях структурної схеми речення. Спираючись на це, І.Р. Вихованець обґрунтував роль різних типів і форм синтаксичного зв'язку в організації простого речення, визначив за цією ознакою їхню центральність/ периферійність [1, с. 16-30]. Також лінгвіст окреслив будівельну роль підрядного, сурядного та недиференційованого синтаксичних зв'язків для різних типів складного речення [2, с. 295-296, 347-349]. Участь різних типів і форм синтаксичного зв'язку в утворенні й модифікації центральних синтаксичних одиниць стала критерієм їхньої класифікації для А. П. Загнітка. Учений на підставі цього ранжував їх на реченнєвотвірні, реченнєвомодифікаційні й словосполученнєвотвірні [3 (I), с. 16-28]. М. В. Мірченко, потрактувавши синтаксичні зв'язки формально-синтаксичними категоріями, здеталізував їхню роль у формуванні й модифікації простого й складного речень [5, с. 192-289]. О. В. Кульбабська схарактеризувала типи синтаксичних зв'язків, що забезпечують формальну організацію речень із вторинною предикацією [4, с. 476-556]. Сутність подвійного предикативного зв'язку, формально-граматичну й семантико-синтаксичну організацію речень, у яких він функціонує, спеціально студіювали як зарубіжні [6; 9; 11; 12; 13; 14], так і вітчизняні [8] мовознавці. І саме особливий статус подвійного зв'язку зумовлює потребу в спеціальному дослідженні його взаємодії з іншими типами синтаксичного зв'язку, що охоплює й аналіз модифікацій конструкцій структурної моделі $S_1+V_f+Adj_{1,5}$, які постають наслідком цієї взаємодії.

Мета пропонованої розвідки зумовлена її актуальністю й полягає в описі взаємодії подвійного власне-предикативного зв'язку з іншими типами синтаксичного зв'язку в межах речення. Досягнення поставленої мети передбачає реалізацію таких завдань: 1) з'ясувати, з якими типами синтаксичного зв'язку взаємодіє подвійний власне-предикативний зв'язок у структурі простого речення; 2) установити, з якими типами синтаксичного зв'язку взаємодіє подвійний власне-предикативний зв'язок у структурі складного речення; 3) висвітлити модифікації конструкцій структурної моделі $S_1+V_f+Adj_{1,5}$, які супроводжують зазначені взаємодії. Об'єкт дослідження – речення з подвійним власне-предикативним синтаксичним зв'язком (речення, що містять конструкції структурної моделі $S_1+V_f+Adj_{1,5}$), предмет безпосереднього аналізу – формальна організація, способи поширення й ускладнення цих речень. Фактичний матеріал дослідження становлять двоскладні прості речення з подвійним присудком та складні речення, в одній із предикативних частин яких наявний подвійний присудок, дібрані методом суцільної вибірки з творів художньої літератури. Мета, завдання та предмет дослідження зумовили застосування таких методів: комплексний аналіз реченнєвих побудов на формально-граматичному та семантико-синтаксичному рівнях, аналіз за безпосередніми складниками, аналіз у термінах залежностей та описовий. Результати пропонованого дослідження доповнять синтаксичну науку відомостями про способи поширення й ускладнення речень, предикативний центр яких організований подвійним синтаксичним зв'язком, сприятимуть оформленню цілісної теорії синтаксичних зв'язків, а також удосконалять інструментарій членування реченнєвих побудов на формально-граматичному й семантико-синтаксичному рівнях.

Потребує пояснення використана у студії термінологія. Зокрема, поняттям **синтаксична трійка** оперуємо на позначення трикомпонентної конструкції, між складниками якої реалізується подвійний синтаксичний зв'язок. Усім конструкціям, що

є сферою функціонування подвійного синтаксичного зв'язку, притаманна семантична або структурно-семантична неелементарність та синтаксична похідність. Вони витворюються внаслідок перебудови та ускладнення синтаксичних зв'язків між компонентами двох вихідних структур у процесі об'єднання їх у похідну, напр.: *Мавка виходить з лісу пишно завітчана, з розпущеними косами* (Леся Українка) ← *Мавка виходить з лісу* + *Мавка є пишно завітчана*. Спільний лексичний компонент вихідних речень у похідній конструкції називатимемо **вершиною синтаксичної трійки**, між компонентами якої встановлюється подвійний синтаксичний зв'язок. Відповідно, **основа синтаксичної трійки** – це два інші компоненти синтаксичної трійки, які містяться в різних вихідних реченнях, а в похідному входять до складу синтаксичної трійки. І **членом основи синтаксичної трійки** називаємо кожен з цих компонентів.

Синтаксичні трійки структурної моделі $S_1+V_f+Adj_{1,5}$, які є сферою реалізації подвійного власне-предикативного зв'язку, функціуючи в мовленні, досить часто зазнають певних модифікацій. Ускладнення цих конструкцій постає наслідком взаємодії подвійного власне-предикативного зв'язку з іншими типами синтаксичного зв'язку й полягає в поширенні одного чи двох членів синтаксичної трійки або ж синтаксичної трійки загалом одиницями, що надають реченню семантичної завершеності в умовах певної комунікативної ситуації або розширюють його інформативну перспективу. Проведене дослідження особливостей синтаксичної організації та способів ускладнення конструкцій структурної моделі $S_1+V_f+Adj_{1,5}$, уможливило зробити висновок про залежність цих способів ускладнення не лише від комунікативних потреб, а й від граматичної природи складників розглянутих побудов. На здатність подвійного власне-предикативного зв'язку взаємодіяти з тим чи тим типом одиничного синтаксичного зв'язку, а отже й на шляхи поширення синтаксичної трійки, у якій він реалізується, певним чином впливає семантико-граматична специфіка ад'єктива чи його еквівалента. Зокрема, вживання в таких побудовах займенникового прикметника *такий* не лише переводить у площину дійсності значення стану, у якому перебуває підмет під час виконання дії, а й урізноманітнює можливості для структурно-семантичного поширення цієї синтаксичної трійки. Коли ж цей прономінатив ужитий перед повнозначним прикметником чи його еквівалентом, він набуває перехідного граматичного характеру й створює дещо іншу перспективу ускладнення аналізованих синтаксичних трійок. З огляду на це варто окремо розглянути способи модифікації синтаксичних трійок структурної моделі $S_1+V_f+Adj_{1,5}$ залежно від семантико-граматичної природи ад'єктивного компонента. Але в пропонованій розвідці зосередимось лише на особливостях модифікації зазначених синтаксичних трійок, у яких недієслівний компонент присудка виражений власне-прикметником, власне-іменником чи цілісним словосполученням.

Найпростіший і найчастотніший тип модифікації аналізованих побудов ґрунтується на залученні підрядного прислівного зв'язку й полягає в поширенні одного, двох чи всіх членів синтаксичної трійки валентно-зумовленими чи валентно-незумовленими підпорядкованими компонентами. Наслідком цього постає речення з другорядними членами, чітко розподіленими на групу підмета, напр.: *Хмільний Януш іще лежав голим у піні поміж смаглявими жінками* <...> (Петро Яценко); *Одноногий дідो Міська нажлуктався горілки першиим* <...> (Петро Яценко); групу дієслівного компонента присудка, напр.: *Хмільний Януш іще лежав голим у піні поміж смаглявими жінками* <...> (Петро Яценко); *Одноногий дідо Міська нажлуктався горілки першиим* <...> (Петро Яценко); та групу недієслівного компонента присудка, напр.: *Юрій стояв приголомшений такою неймовірною жорстокістю* <...> (Роман Іваничук).

Взаємодія подвійного власне-предикативного зв'язку з підрядним детермінантним модифікує синтаксичну трійку, долучаючи до неї детермінантні обставини, які поширюють її загалом, напр.: *Потім він приїздив до нас такий радісний та щасливий* (Михайло Старицький). Також ця взаємодія, як уже було зазначено, може виходити за межі простого речення й спричиняти утворення складнопідрядних речень розчленованої структури. Прикметно, що приєднаним у такий спосіб підрядним предикативним частинам не властиве семантичне розмаїття, вони обмежені лише компаративним значенням, напр.: *Він дивився на мене зчудований, мов побачив мене такою перший раз у житті* (Ольга Кобилянська); *Амалія натомість стояла штивна, наче статуя Мелюзини на Ринку* (Юрій Винничук). Взаємодія зазначених типів синтаксичного зв'язку може формувати не лише складнопідрядні компаративні двосуб'єктні, а й моносуб'єктні конструкції. Підрядна предикативна частина таких утворень також побудована за моделлю синтаксичної трійки $S_1+V_f+Adj_{1,5}$, а предметом зіставлення в них постають різні дії особи, які супроводжував той самий її стан, напр.: *Вона вмерла безталанною, як і родилась безталанною* (Іван Нечуй-Левицький).

Ще один тип модифікації аналізованих побудов спричинений взаємодією подвійного власне-предикативного зв'язку з напівпредикативним. Унаслідок цього постають речення з порівняльним зворотом, що поширює один з членів основи синтаксичної трійки, а саме ад'єктивний компонент, напр.: *Тільки зараз помічаю Рому, вона стоїть осторонь біда, як стіна* (Анатолій Дністровий); *Сидів <Петро> надутий, як сич, червоними пораненими руками скручував цигарку* (Софія Андрухович).

Доволі поширеною є модифікація розгляданих побудов на підставі сурядного зв'язку. Однорідні члени речення, як відомо, не створюють нових семантико-синтаксичних і формально-граматичних позицій [10, с. 92; 1, с. 27], а дублюють уже наявні, розташовуючись паралельно до якогось з компонентів синтаксичної трійки, і, відповідно, “характеризуються спільними лініями синтаксичних зв'язків” [3 (II), с. 21] з цим компонентом. Влучно, на наш погляд, передає статус однорідних членів у структурі речення термін “роздвоєні актанти”, застосований Л. Теньєром [7, с. 337], адже позиції цих членів у проекції на структурну схему ніби складаються в одну, а лінії їхніх зв'язків з іншими компонентами збігаються. У такий спосіб один із членів синтаксичної трійки постає “роздвоєним” або, якщо однорідних членів понад два, “розмноженим”. Оскільки кожен компонент синтаксичної трійки поєднаний з двома іншими водночас, то введення однорідного члена щодо одного з них спричиняє дублювання двох ліній зв'язку з трьох, які становлять комплекс подвійного власне-предикативного зв'язку.

Отож, унаслідок взаємодії подвійного власне-предикативного зв'язку з сурядним виникають такі модифікації синтаксичних трійок структурної моделі $S_1+V_f+Adj_{1,5}$:

1) з розмноженою позицією підмета (з розмноженою вершиною синтаксичної трійки): *Останніми прийшли Іллєвський і Пузанов* (Олесь Гончар); *Закохані й пияки прокидаються першими* (Сергій Жадан); *Юрко й Надійка повернулися з парку голодні* (Розмовне); *Ось лежать мертві-побиті не якісь язичники-погани, не мусульмани і навіть не фалаши-іудеї, а самі християни* (Василь Кожелянко). Прикметно, що цей тип модифікації розгляданих синтаксичних конструкцій не актуалізований в мовній практиці. Коли є потреба передати ситуацію, що відбиває однакові дії двох чи більше осіб, які під час виконання цих дій перебувають у тому самому стані, здебільшого використовують конструкції з підметом, вираженням займенниковим іменником у формі множини, подекуди – власне-іменником у формі множини, збірним іменником чи цілісним словосполученням з кількісним значенням, напр.: *Ми їхали в село вже*

підготовленими до практики (Григір Тютюнник); *Вони валялися п'яні в багнюці* (Лариса Денисенко); *Жінки, як і студент, одягом себе не обтяжують, роздягнутими працюють там* <...> (Олесь Гончар); *Після екзекуції розбійники мали пригноблений вигляд, мовби змирилися з усім, що їх чекає, сиділи охлялі й посоловілі* (Юрій Винничук); *І жили там рабами в тяжкій чужій роботі заворожені в неволю люди* (Степан Васильченко); *Лягала молодь у труну жива...* (Леся Українка); <...> *кілька дітей упали на підлогу непритомні* (Таня Малярчук). Очевидно, цей факт пов'язаний із семантичною спеціалізацією аналізованих конструкцій – відбивати ситуації, у яких суб'єкт, виконуючи якусь конкретну дію, водночас перебуває у певному стані, тобто ситуації синхронізованого протікання конкретної дії та стану того самого суб'єкта. Якщо конструкція такого зразка виражає кілька ситуацій, у яких кілька суб'єктів виконують однакові дії й водночас перебувають в однакових станах, то стан і дія кожного суб'єкта постають синхронізованим не лише між собою, а й щодо дій і станів інших суб'єктів. Вираження цих суб'єктів однією одиницею (з лексичним чи граматичним значенням множинності) увиразнює злагодженість і одночасність тих самих дій і станів кількох суб'єктів, актуалізує їхню синхронність. У такий спосіб кілька позамовних ситуацій на рівні мовної репрезентації постають як цілісність;

2) з розмноженою позицією недієслівного компонента присудка (з розмноженим одним з членів основи синтаксичної трійки). Однорідні недієслівні компоненти подвійного присудка в таких реченнях позначають або кілька станів (приміром, фізичний і психологічний), у яких перебуває суб'єкт під час виконання дії, або його внутрішній стан / стани й зовнішню ознаку/ ознаки. З-поміж модифікованих у такий спосіб конструкцій можна виокремити два різновиди: з однаковим морфологічним виявом однорідних недієслівних компонентів подвійного присудка, напр.: *Стояли вони насуپлені й мовчазні* (Борис Антоненко-Давидович); *Сіримі, принишклими та мовчазними покидали Львів мешканці – його душа* (Петро Яценко); <...> *Ліле вийшла у гарній сукні та капелюшку, з якого на її обличчя спадала вуаль* (Петро Яценко); *Стався, щоправда, раз, іще до війни, такий випадок, коли не першим вийшов Хорошун у косарській вервечці, а другим – за покійним Василем Карим* (Григір Тютюнник); та з різним морфологічним виявом однорідних недієслівних компонентів подвійного присудка, напр.: *Ягнич стояв у роздумі, насуплений* (Олесь Гончар); *Такі, як ти, народжуються дорослими, борцями, з горбом вічних каменярьсько-пролетарських проблем* (Галина Тарасюк); *Захарко лежав із закритими очима, али начеб усміхнений* (Володимир Лис);

3) з розмноженими позиціями обох членів подвійного присудка (з розмноженими обома членами основи синтаксичної трійки): *Микола пішов на фронт рядовим, а повернувся сержантом* (А. Яна); *Ішов <він> на фронт рядовим, солдатом, а демобілізувався – гвардії капітаном* (Василь Минко); *Марко побіг гуляти викупаним, а повернувся замурзаним; Марина весь вік прожила забезпеченою, а померла у злиднях*. Семантичний спектр дієслів у конструкціях цього зразка обмежений, зазвичай це лексеми зі значення руху та існування. Компоненти таких однорідних присудків представлені власне- або контекстуальними антонімами й вступають у протиставні семантико-синтаксичні відношення;

4) з розмноженим комплексом позицій подвійного присудка (з розмноженою основою синтаксичної трійки як цілим). Цей тип модифікації синтаксичних трійок структурної моделі $S_1+V_f+Adj_{1,5}$ зумовлений появою в реченні ще однієї (подекуди й більше) предикативної позиції, яку заповнюють простий дієслівний, складений дієслівний або складений іменний присудки, напр.: *Світ старітиме, люди житимуть вічно або*

помиратимуть молодими (Петро Яценко); *Дорогою ті двоє грілися самогоном, реготали, щось цвенькали до Ганнусі, та вона не обізуалась до них ані словом, сиділа закам'яніла, не відчуваючи холоду, і їй здавалося, що лоно її теж закам'яніло* (Василь Шкляр); *Я прокидалася стомленою, ледь могла підвестися* (Лариса Денисенко); *Лена була готова до радикальних дій, першою рвалася в бій* (Таня Малярчук). Взаємодія подвійного власне-предикативного зв'язку із сурядним у такому разі полягає в тому, що певний компонент приєднується сурядним зв'язком до основи синтаксичної трійки, члени якої поєднані тяжінням як формою-складником подвійного зв'язку, і, відповідно, вступає в предикативний зв'язок у формі координації з основою синтаксичної трійки;

5) зі змішаною сурядністю: **Ягельський** тим часом вже спокійно **вмер** і **лежав** тепер **нерухомий, мертво-сірий, витягнений** на весь зріст, до всього **байдужий** остаточно (Іван Багряний). Модифікація цього типу спричинена появою в реченні двох ліній сурядного зв'язку, одна з яких розгортається від одного з членів основи синтаксичної трійки (від недієслівного компонента подвійного присудка), а інша – від основи синтаксичної трійки загалом (від подвійного присудка в комплексі). Перша лінія сурядного зв'язку, внутрішня, взаємодіє з двома формами-складниками подвійного власне-предикативного зв'язку, адже долучає ад'єктиви, які приєднуються до дієслівного компонента присудка тяжінням і до підмета – предикативним зв'язком у форму координації, напр.: **Ягельський лежав нерухомий, мертво-сірий, витягнений** на весь зріст, до всього **байдужий** остаточно. Друга ж лінія сурядного зв'язку, зовнішня, взаємодіє лише з однією формою-складником подвійного власне-предикативного зв'язку, бо приєднує простий присудок, який вступає в предикативний зв'язок у формі координації з підметом, напр.: **Ягельський [вмер]** і **[лежав нерухомий, мертво-сірий, витягнений, байдужий]**.

Окремо варто зауважити, що обстежений матеріал не засвідчує модифікації синтаксичних трійок розгляданого зразка з розмноженим дієслівним компонентом. Звичайно, ситуації, у яких суб'єкт виконує дві дії, перебуваючи під час цього в тому самому стані, трапляються, проте на рівні мовної репрезентації вони постають у конструкціях з лексичним повтором ад'єктива, який виражає цей стан. Саме тому ці ситуації експліковані модифікованими синтаксичними трійками з розмноженою основою, напр.: *Але й раніше я приходила чужою і відходила чужою, коли не знаходила для себе, так би мовити, “родючого ґрунту”* (Галина Пагутяк).

Модифікація аналізованих побудов нерідко постає наслідком взаємодії подвійного власне-предикативного зв'язку з кількома одиничними. Найчастіше він одночасно взаємодіє з підрядним прислівним та сурядним зв'язками, структуруючи речення з подвійним присудком, поширене другорядними членами та ускладнене чи однорідними підметами, чи однорідними ад'єктивними компонентами присудка чи однорідними присудками цілком, що демонструють більшість вищенаведених синтаксичних утворень. Подекуди можлива взаємодія подвійного власне-предикативного зв'язку з напівпредикативним і сурядним. До прикладу, речення ***Вона, така маленька супроти мене, стояла несміла й розгублена, мов дитина, і дивилася на мене*** (Богдан Бойчук) демонструє ускладнення синтаксичної трійки двома лініями сурядного зв'язку – внутрішньою й зовнішньою (розмноженою є позиція ад'єктивного члена основи синтаксичної трійки: ***Вона стояла несміла й розгублена***, та позиція основи загалом: ***Вона [стояла несміла й розгублена] і [дивилася]***) – та двома напівпредикативними зв'язками, які приєднують відокремлене означення до вершини синтаксичної трійки (***Вона, така маленька супроти мене***) та порівняльний зворот до одного з членів основи (***розгублена, мов дитина***).

Власне-предикативний зв'язок, окрім одиничних зв'язків, взаємодіє й з іншими типами подвійного зв'язку. Зокрема, зафіксовано модифікацію розгляданих синтаксичних трійок на ґрунті перетину власне-предикативного зв'язку з опосередкованим. У такому разі до одного з членів синтаксичної трійки приєднується уточнювальний компонент, який за його посередництва вступає у зв'язок з двома іншими компонентами цієї трійки. Обстежений матеріал засвідчує, що за такої модифікації вузлом опосередкованого зв'язку виступає субстантив-підмет, напр.: *Свідки цього – Настя й Василь – тепер сиділи задумані <і серйозні>* (Степан Васильченко); або ад'єктив чи його еквівалент, напр.: *<...> відразу, як вона переступила обшарпаний поріг лікарні, з якої <вона> вийшла вже зовсім іншою, чужою собі людиною* (Наталка Сняданко). Дієслово через свою категорійну специфіку здебільшого не здатне приєднувати уточнювальні поширювачі.

Отже, власне-предикативний подвійний зв'язок у синтаксичних трійках структурної моделі $S_1+V_f+Adj_{1,5}$, ад'єктивний компонент яких виражений власне-прикметником, власне-іменником або цілісним словосполученням, взаємодіє як з одиничними синтаксичними зв'язками – підрядним (прислівним і детермінантним), напівпредикативним та сурядним, так і з подвійними, зокрема з опосередкованим. Специфікою цих процесів є те, що вони розгортаються здебільшого на рівні формально простого речення. Взаємодія подвійного власне-предикативного зв'язку з підрядним прислівним та підрядним детермінантним поширює кожен з компонентів синтаксичної трійки прислівними членами й синтаксичну трійку загалом детермінантними обставинами, відповідно. Його взаємодія із сурядним зв'язком зумовлює модифікацію синтаксичної трійки за рахунок розмноження позицій вершини синтаксичної трійки, ад'єктивного члена основи синтаксичної трійки або основи синтаксичної трійки загалом. Подекуди до взаємодії можуть бути залучені два сурядні зв'язки, унаслідок чого відбувається одночасне розмноження двох елементів синтаксичної трійки. Взаємодія подвійного власне-предикативного зв'язку з напівпредикативним зумовлює ускладнення синтаксичної трійки відокремленими означеннями щодо її вершини та відокремленими порівняльно-квантитативними обставинами щодо ад'єктивного члена основи. З усіх типів подвійного зв'язку власне-предикативний взаємодіє лише з опосередкованим, модифікуючи синтаксичну трійку приєднанням до її вершини або ад'єктивного члена основи уточнювальних одиниць. На рівні складного речення подвійний власне-предикативний зв'язок взаємодіє лише з підрядним детермінантним, формуючи складнопідрядні конструкції розчленованої структури з підрядною компаративною частиною. Перспективи дослідження вбачаємо в аналізі способів і механізмів модифікації синтаксичних трійок структурної моделі $S_1+V_f+Adj_{1,5}$, ад'єктивний компонент яких виражений займенниковим прикметником *такий* або сполукою власне-прикметника з цим прономінативом.

Література

1. *Вихованець І.Р.* Нариси з функціонального синтаксису української мови / І.Р. Вихованець. – К. : Наук. думка, 1992. – 224 с.
2. *Вихованець І.Р.* Граматика української мови. Синтаксис : [підручник] / І.Р. Вихованець. – К. : Либідь, 1993. – 368 с.
3. *Загнітко А.П.* Основи українського теоретичного синтаксису [у 3-х част.] / А.П. Загнітко. – Горлівка : ГДПІМ, 2004. – Ч. 1. – 228 с.; Ч. 2. – 253 с.; Ч. 3 – 265 с.
4. *Кульбабська О.В.* Вторинна предикація у простому реченні : [монографія] / О.В. Кульбабська. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2011. – 672 с.

5. Мірченко М.В. Структура синтаксичних категорій : [монографія] / М.В. Мірченко. – [2-ге вид., переробл.]. – Луцьк : РВВ „Вежа” Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2004. – 393 с.
6. Силкина З.А. Опосредствованная синтаксическая связь именных форм с подлежащим и прямым дополнением (Именное тяготение) : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. филол. наук : спец. 10.01.01 / З.А. Силкина. – Воронеж, 1973. – 20 с.
7. Теньер Л. Основы структурного синтаксиса [пер. с фр. И.М. Богуславского и др.; Вступ. ст. В.Г. Гака] / Л. Теньер. – М. : Прогресс, 1988. – 656 с.
8. Томусяк Л.М. Семантико-синтаксична організація речень з дуплексивами : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Л.М. Томусяк. – Чернівці, 1999. – 199 с.
9. Чеснокова Л.Д. Семантические типы членов предложения с двойными отношениями: [материалы для спецкурса] / Л.Д. Чеснокова. – Ч. П. – Ростов-на-Дону, 1973. – 103 с.
10. Чеснокова Л. Д. Связи слов в современном русском языке : [пособие для учителей] / Л. Д. Чеснокова. – М. : Просвещение, 1980. – 110 с.
11. Kačala J. Doplnok v slovenčine / J. Kačala. – Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1971. – 277 s.
12. Nichols J. Secondary predicates / J. Nichols. – Proceedings of the Berkeley Linguistics Society. – 1978. – № 4 – P. 114-127.
13. *Secondary Predication and Adverbial Modification. The Typology of Depictives.* [ed. by N.P. Himmelmann, E.F. Schultze-Berndt]. – Oxford: University Press, 2005. – 448 p.
14. Szajbel-Keck M. Secondary Predication in Polish / M. Szajbel-Keck // A dissertation ... for the degree of Doctor of Philosophy in Slavic Languages and Literatures. – Berkeley: University of California, 2015. – 127 p. – Режим доступу: <http://escholarship.org/uc/item/89j0m68h>

References

1. Vykhovanets, I. R. (1992), *Essays on Functional Syntax of the Ukrainian Language* [Narysy z funktsionalnoho syntaksysu ukrainskoi movy], Naukova dumka, Kyiv, 224 p.
2. Vykhovanets, I. R. (1993), *Grammar of the Ukrainian Language. Syntax* [Hramatyka ukrainskoi movy. Syntaksys], Lybid, Kyiv, 368 p.
3. Zahnitko, A. P. (2004), *Fundamentals of the Ukrainian Theoretical Syntax* [Osnovy ukrainskoho teoretychnoho syntaksysu], Vol. 1-3., HDPIIM, Horlivka, Vol. 1, 228 p., Vol. 2, 253 p., Vol. 3., 265 p.
4. Kulbabska, O. V. (2011), *Secondary Predication in a Simple Sentence* [Vtorynna predykatsiia u prostomu rechenni], Chernivetskyi nats. un-t, Chernivtsi, 672 p.
5. Mirchenko, M. V. (2004), *The Structure of the Syntactic Categories* [Struktura syntaksychnykh katehori], RVV „Vezha” Volyn. derzh. un-tu im. Lesi Ukrainky, Lutsk, 393 p.
6. Silkina, Z. A. (1973), *Mediate Syntactic Connection of Noun's Forms with Predicate and Direct Object* [Oposredstvovannaya sintaksicheskaya svyaz' imennykh form s podlezhashchim i pryamym dopolnieniem (Imennoe tyagotenie)], Abstract of the Diss., Voronezh, 20 p.
7. Ten'er, L. (1988), *Grounds of Structural Syntax* [Osnovy strukturnogo sintaksisa], Progress, Moskva, 656 p.
8. Tomusiak, L. M. (1999), *Semantic-Syntactic Structure of Sentences with Duplexes* [Semantyko-syntaksychna orhanizatsiia rechen z dupleksyvamy], Diss., Chernivtsi, 199 p.

9. Chesnokova, L.D. (1973), *Semantic types of the sentence parts of double relations* [Semanticheskie tipy chlenov predlozheniya s dvoynymi otnosheniyami], Vol. II., Rostov-na-Donu, 103 p.

10. Chesnokova, L. D. (1980), *Connections of words in the Modern Russian Language* [Svyazi slov v sovremennom russkom yazyke], Prosveshchenie, Moskva, 110 p.

11. Kačala, J. (1971), *Doplnok v slovenčine*, Vydavateľstvo SAV, Bratislava, 277 p.

12. Nichols, J. (1978), *Secondary predicates*, Proceedings of the Berkeley Linguistics Society, No. 4, pp. 114-127.

13. *Secondary Predication and Adverbial Modification. The Typology of Depictives*, ed. by N.P. Himmelmann, E.F. Schultze-Berndt, University Press, Oxford, 448 p.

14. Szajbel-Keck, M. (2015), *Secondary Predication in Polish*, (Doctoral dissertation), University of California, Berkeley, 127 p., Retrieved from: <http://escholarship.org/uc/item/89j0m68h>.

Н. В. Кобченко,

*Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко,
Институт филологии, кафедра украинского языка и прикладной лингвистики*

ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ ДВОЙНОЙ СОБСТВЕННО-ПРЕДИКАТИВНОЙ СИНТАКСИЧЕСКОЙ СВЯЗИ С ДРУГИМИ ТИПАМИ

Статья посвящена анализу взаимодействия двойной собственно-предикативной связи с другими типами синтаксической связи в рамках простого и сложного предложений. Установлены типы единичной и двойной синтаксической связи, которые вступают во взаимодействие с двойной собственно-предикативной, охарактеризованы механизмы каждого взаимодействия, структурно-семантические разряды предложений, являющихся результатами этих взаимодействий.

Ключевые слова: синтаксическая связь, двойная синтаксическая связь, предикативная синтаксическая связь, синтаксическая тройка, двойное сказуемое, предикативное определение, дуплексив, депиктив.

N. V. Kobchenko,

*Taras Shevchenko National University of Kyiv,
Institute of Philology, Ukrainian Language and Applied Linguistic Department*

THE INTERACTION BETWEEN THE DOUBLE PROPERLY-PREDICATIVE SYNTACTIC CONNECTION AND THE OTHER TYPES

The paper deals with the clearing up of the modifications of sentences that grounded on the double proper-predicative syntactic connection. The purpose of the analysis is to find out the arrangement of the double proper-predicative syntactic connection's interactions with the other types and describe the consequences of these interactions for the sentence structure. The simple and complex sentences that contain syntactic triplets of the formal model $S_1+V_f+Adj_{1,5}$ are the object of our analysis. The main methods of this research are complete sentence analysis on the formal-syntactic and semantic-syntactic levels, constituent analysis, analysis by the terms of dependence and descriptive device.

The double proper-predicative syntactic connection interacts with the subordinate to-word connection, the subordinate determinative connection, the semi-predicative connection and the double mediate syntactic connection in the structure of simple sentence. The

consequences of these interactions cause the modifications of syntactic triplets of the formal model $S_1+V_f+Adj_{1,5}$ by the way of subordinate sentence parts', homogeneous sentence parts' and unattached phrases' appearance. In the structure of the complex sentence the double proper-predicative syntactic connection interacts with the subordinate determinative connection only. The result of this interaction is the formation of complex sentences with the comparative clause. The prospective of our study is to research the ways and arrangements of modification of the syntactic triplets of the formal model $S_1+V_f+Adj_{1,5}$, where the adjective constituent is expressed with the pronoun *такий* or with the compound of the proper-adjective and this pronoun.

Key words: syntactic connection, double-syntactic connection, proper-predicative syntactic connection, syntactic triplet, double-predicate, predicative attribute, duplexes, depictive predicate.

УДК 811.161.2'367.633'373.612

О. В. Орленко,

канд. філол. наук,

Національний університет «Львівська політехніка»,

асистент кафедри прикладної лінгвістики

ЩО ГОВОРИТЬ ГРАМАТИКА ПРО КОГНІТИВНІ МЕХАНІЗМИ? (НА ПРИКЛАДІ ПРИЙМЕННИКІВ ВІД – ДО)

У статті запропоновано когнітивний підхід до опису семантичних відношень прийменників *від* і *до*. Сконструйовано моделі семантичних мереж прийменників і досліджено мотиваційні зв'язки між окремими значеннями. Визначено основні когнітивні структури та механізми, які сприяють розширенню семантичної мережі.

Ключові слова: прийменник, образна схема, траєктор, орієнтир, семантична мережа, когнітивний механізм.

Грамматика як засіб відображення способу мислення людини заснована на наївній картині світу. До уваги беруться ті особливості існування оточення, які помітні неозброєним оком і не вимагають спеціальних знань. Деталі, які відрізняють народні картини світу одна від одної, переважно зосереджені в лексиці мови, а граматичний стрій мов є надзвичайно подібним, оскільки відображає універсальні когнітивні механізми людини. Сучасна лінгвістична думка відійшла від надмірного релятивізму, який змушував вважати, що можливості відмінностей між мовами майже безмежні. Погоджусь із твердженням В. Чейфа, що семантичні структури різних мов значно подібніші, ніж їхні поверхневі структури [1, с. 98]. Відмінності охоплюють, здебільшого, формальне вираження глибинних структур.

С. Левінсон стверджує, що просторові уявлення є основою для великої частини наших непросторових уявлень, і це зумовлено тим, що простір є центральним когнітивним доменом для будь-якого рухомого створіння, а людське мислення є глибоко просторовим, оскільки більшість інформації про світ ми отримуємо перцептивно [8, с. 131]. Одним із тверджень когнітивної лінгвістики є фізична зумовленість мовленнєвих висловів, що називають концептуальним втіленням [4]. Просторовий досвід є основою для категоризації та концептуалізації людиною світу, що виявляється й у мові. Основними мовними засобами вираження особливостей

розташування об'єктів у просторі є прийменники, семантика яких є доволі абстрактною, що й становить складність аналізу їхнього концептуального змісту. Метою цієї статті є описати основні когнітивні структури та механізми, які зумовлюють наше мислення, прослідковуючи їх у розвитку семантичних мереж первинних прийменників на прикладі опозиції ВІД – ДО. Для цього здійснено концептуальний аналіз на матеріалах Корпусу української мови⁴, з якого було вибрано по 1000 контекстів із кожним прийменником. Мотиваційну базу зв'язків між окремими смислами досліджено на засадах **підходу принципової полісемії** (the approach of principled polysemy) [11], згідно з яким усі значення, у яких вживаються прийменники в різних прийменникових конструкціях, утворюють семантичну мережу (semantic network), яку можна розглядати як категорію із центром та периферією [2, с. 154–157, 170]. Прототипна організація надає категорійній системі необхідної гнучкості: поява нових контекстів не вимагає утворення нової категорії, оскільки вже наявні категорії здатні до них пристосуватися, створюючи в собі інформацію, яка може відхилитися від центру категорії [5]. Ядром семантичної мережі є протосцена (proto-scene) [11] – та просторова конфігурація об'єктів, з якою пов'язане центральне значення прийменника (або ж ідеальне значення, за А. Герсковітц [6]). Протосцена визначається двома критеріями: 1) концептуальний зміст асоціюється лише з одним значенням; 2) зміст не залежить від контексту [3, с. 262–265].

На основі протосцени формується образна схема – одиниця ментального рівня, основна когнітивна структура, яка й формує семантику прийменника, тобто образні схеми ґрунтуються на зоровому сприйнятті просторового протиставлення двох або більше учасників – **траєктора** (trajector, TR) та **орієнтира** (landmark, LM) [7], з яких один виконує функцію фігури, а інший (інші) виконує функцію тла [10, с. 153]. Функційний елемент прийменників *від* і *до* – це напрямок або орієнтація⁵. Образні схеми обох прийменників вказують на антропоцентричну модель сприйняття світу, оскільки передбачає наявність у траєктора й орієнтира передньої і тильної сторін, за якими й визначаються орієнтація та напрямок. У прийменниковій конструкції з *від* акцентовано вихідну точку, яку позначає орієнтир (див. приклад (1) і Схема 1), а в конструкціях із *до* орієнтиром є кінцева точка (приклад (2), Схема 2). У граматичних конструкціях з дієсловами руху саме дієслово профілює ШЛЯХ, який передбачає наявність вихідного та кінцевого пунктів (4), (5). Останній часто представлений як мета у конструкціях з *до*, оскільки кінцевий пункт є експліцитним завдяки орієнтиру. Однак орієнтир розуміють як мету завдяки дієслову, а не прийменнику. Порівняймо приклади (2), (3) і (5), у (5) орієнтир *гори* дійсно отримує функцію мети, але у (2) і (3) орієнтир *стіл* зовсім не є метою траєктора – суб'єкта дії. Образна схема, пов'язана з прийменниками *від* і *до* не містить концептуалізації шляху. Прийменники *від* і *до* позначають лише вектор відношень траєктор—орієнтир, вказує на розташування (1) або орієнтацію (2), (3) траєктора відносно орієнтира.

(1) По обидва боки **від** Ворона дибки стала трава.

(2) Потім якось ненароком повернувся **до** столу і – аж кинувся від здивування...

(3) У кімнаті *стіл* зсунений так, що, сидячи при нім, С. одночасно сидів боком **до** клавіатури старезного фортепіано.

⁴ Корпус української мови — проект Лінгвістичного порталу MOVA.info. — Режим доступу: <http://www.mova.info/corpus.aspx?11=209>

⁵ Згідно з дослідженнями В. Еванса і А. Тайлера семантики англійського прийменника *to*, категорії шляху й мети не є визначальними для цього прийменника, а ознака 'динамічність' з'являється тільки завдяки контексту й первинно належить дієслову, поряд із яким ужито прийменник [11, с. 267]. Можна стверджувати, що такі характеристики релевантні й для українських *до* і *к*.

(4) *Марнота над марнотами, все намарне, – думав ворон, дивлячись услід бричці, яка віддалялася від Кривого Узвозу.*

(5) *Тоді тато сказав, що зможемо перепочити, коли дістанемося до тих гір.*

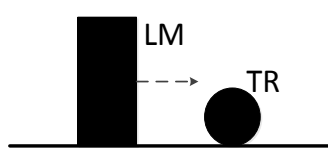

Схема 1. Образна схема ВІД: протосцена

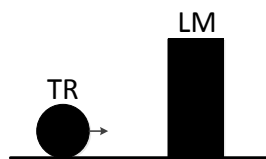

Схема 2. Образна схема ДО: протосцена

У наданні об'єкту певної просторової структури відіграє активну роль суб'єкт, який пізнає, т. зв. концептуалізатор, тобто мовець, який спостерігає певну сцену (етап переживання дійсності смислами), наштовхується на те, що бачить закладену в мові поняттєву мережу (етап концептуалізації), і наприкінці виражає всі переживання мовою (етап кодування понять через замикання їх у певних символічних осередках мови) [9, с. 62–63]. У такий спосіб образна схема, яка відображає певні просторові відношення, формує семантику прийменника та лежить в основі розвитку його похідних значень. На Схемах 2 і 3 представлено семантичні мережі прийменників *від* і *до*.

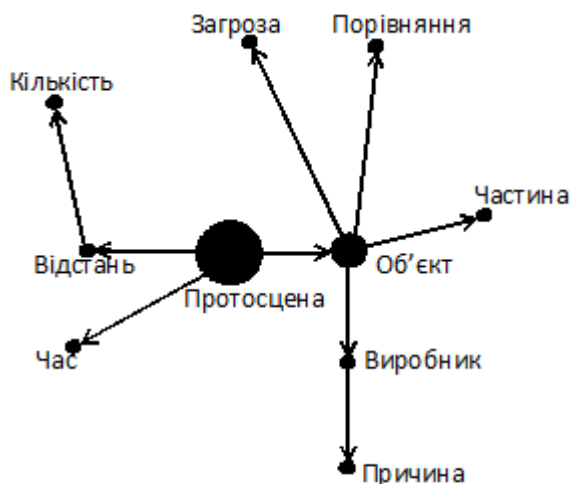

Схема 3. Семантична мережа прийменника ВІД

Периферійні значення прийменників забезпечують широкі дистрибутивні можливості, різні типи траєктора й орієнтира залучають образну схему просторового прийменника для опису різних концептуальних доменів. Синтаксична конструкція загалом (прийменникова синтагма) у взаємодії її членів модифікує значення, яке пов'язано з прийменником, ґрунтуючись на протосцені або похідній схемі цього прийменника. Розширення семантичної мережі забезпечують універсальні когнітивні механізми.

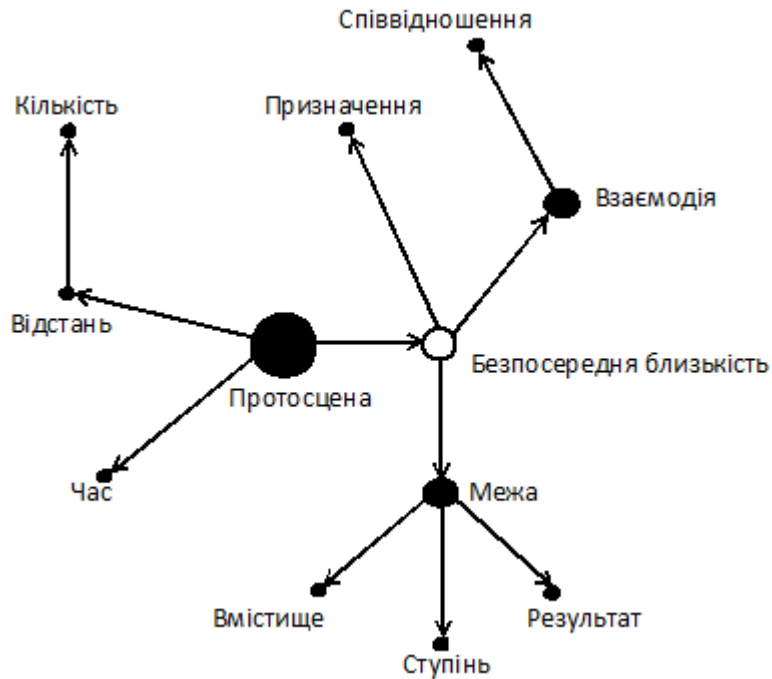

Схема 4. Семантична мережа прийменника ДО

За допомогою когнітивного механізму метонімії образна схема, яка відображає динамічну сцену з прийменником *від*, як у (4), – Схема 5, стає актуальною для позначення відстані від орієнтира до траєктора. Такий самий процес відзначено й у мережі прийменника *до* (5), Схема 6. Видається, що концептуальна метонімія у цьому випадку зумовлена існуванням бінарної опозиції ВІД – ДО. За допомогою прийменників *від* і *до* та інших елементів конструкції може концептуалізуватися відстань між траєктором і орієнтиром, прийменник вказує на орієнтацію траєктора та обмеженість простору, а орієнтир позначає початковий або кінцевий пункт просторового відрізка.

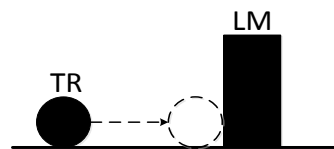
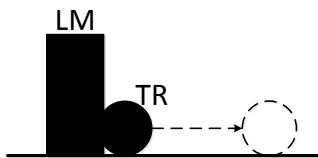

Схема 5. Динамічна сцена з прийменником ВІД   Схема 6. Динамічна сцена з прийменником ДО

На Схемат 6 і 7 зображено просторові сцени, описані конструкціями разом із динамічним дієсловом, тільки на Схемі 7 траєктор рухається у напрямку орієнтира, однак орієнтир не є кінцевим пунктом чи метою руху (6), а на Схемі 6 траєктор рухається з метою опинитися в безпосередній близькості або в межах орієнтира. Отже, деталізація Схем 6 і 7 відбувається завдяки контексту та представляє просторову сцену конструкції дієслово—траєктор—прийменник—орієнтир, сам прийменник профілює лише Схему 2.

(6) *Раптом автобус звернув до гір.*

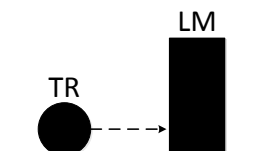

Схема 7. Динамічна сцена з прийменником ДО: напрямом

Парні просторові прийменники *від...до* позначають відстань між орієнтиром А, який є початковим пунктом, та орієнтиром В, який є кінцевим пунктом, а траєктор перебуває в межах простору між орієнтирами А і В (Схема 8). Значення прийменників залишаються незмінними незалежно від контексту: чи то в ситуації векторного руху (7), ареалу (8), чи способу розташування траєктора.

(7) *Від* Красної Поляни *до* лісничівки на кордоні треба було ще двадцять кілометрів іти пішки.

(8) *За якусь мить* прибігла Тіна з сувоям марлі і ні сіло ні впало почала обмотувати йому руки – *від* долонь аж *до* ліктів: «Скажеш, обкидало виразками».

Схема 8. Образна схема відношень з ВІД і ДО

Концептуальна метонімія зумовлює використання образних схем прийменників *від* і *до* у ситуаціях позначення кількісних характеристик, внаслідок того, що кількість ми концептуалізуємо як лінійний вимір з певним вектором на осі координат. Може бути задіяно концепти як лінійної (9), (10), так і нелінійної системи виміру (11). Кількісне значення характерне для конструкцій, які експлікують просторові (9), часові (10) й абстрактні відношення (11).

(9) *Це були* п'ятдесятитонні судна, завдовжки *від* двадцяти *до* тридцяти метрів, із трьома щоглами та косими трикутними латинськими вітрилами.

(10) *У той час* можна було простояти в черзі *до* восьми годин – чим не повноцінний робочий день?

(11) *Потім* Назарько, як старший, взяв їх собі в зброєносці, зцементував перевагою у віці, ще далі відбувся непомітний процес переходу *від* звичайного байдикування *до* дрібних крадіжок, до ласування чимось там смачним, затишним був перший ковток горілки...

Найчастотнішим когнітивним механізмом, який бере участь у розширенні семантичних мереж прийменників є концептуальна метафора. Час мислиться як лінійна і спрямована величина, якій реверсивність у межах однієї мови не властива. Використання прийменників *від* і *до* репрезентують метафору ЧАС СТАТИЧНИЙ, А МИ РУХАЄМОСЯ КРИЗЬ НЬОГО. Події та дії, які визначаються тривалістю, мають момент початку і завершення, напрямок розгортання події зумовлений одновекторністю часу і пов'язаний з орієнтаційними метафорами МАЙБУТНЄ Є ПОПЕРЕДУ та МИНУЛЕ Є ПОЗАДУ. Прийменник *від* вживається з темпоральними концептами як початковою точкою існування чогось (12), та, відповідно *до* маркує вектор з акцентом на кінцевому пункті (13). Орієнтиром у темпоральних відношеннях виступають суто часові явища або ж події чи етапи тривалого процесу.

(12) *Із донесення уповноваженого Кременчуцького губчека в Чигиринському повіті* *від* 6 грудня 1921 року.

(13) *Взуттєвий відділ працює* *до* шостої години.

Крім того, часові відношення в українській мові можуть реалізуватися в еліптичних конструкціях, де формально орієнтиром виступає другий суб'єкт. У випадку (14) *до* із займенником *мене* вказує на час, певний проміжок часу між прибуттям на визначене місце “його” і “я” завдяки концептуальній метонімії.

(14) *Він був на місці* *задовго* *до* мене.

У семантичній мережі прийменника *від* можна виокремити кластер Об'єкт, оскільки доволі поширеним є вживання *від* у ситуаціях, де орієнтир позначає конкретний об'єкт, а не місце, яке він займає або яке з ним асоціюється. Часто як об'єкт представлено абстрактні концепти за допомогою концептуальної метафори АБСТРАКТНЕ ЯВИЩЕ – це ФІЗИЧНИЙ ПРЕДМЕТ (15). У цьому кластері можна виокремити значення 'порівняння', коли траєктор порівнюють із орієнтиром, який представлено як початкову точку відліку (16). Значення, умовно назване 'виробник', зумовлене концептуалізацією орієнтира як вихідного пункту, а також частотною є метафора, завдяки якій ментальна чи соціальна діяльність представлена як фізичний концепт (17). Від цього значення походить абстрактне значення 'причина' (18). Орієнтир позначає причину дії, що відбувається з траєктором, та представлений як вихідний пункт, а дія – як спрямований рух.

(15) ... [вони] подалися чимдалі **від** гріха аж на Старосілля.

(16) Вона значно молодша **від** нього, я думав, це ненадовго, коли ж ні.

(17) Син у неї **від** першого шлюбу, вчиться у восьмому класі.

(18) **Від** дикого холоду по скронях аж пробігають невеличкі судоми.

У семантичній мережі прийменника *до* можна виокремити кластер Безпосередня близькість, що зумовлено акцентом у просторовій сцені на кінцевому пункті (Схема 9). У цьому кластері є три значення: 'Призначення' (19), 'Взаємодія' (20) та 'Межа' (21). Два останніх становлять основу для розвитку інших значень, як це показано на Схемі 4.

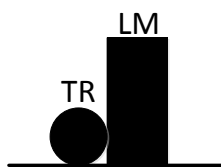

Схема 9. Прийменник *ДО*: безпосередня близькість

(19) *Пес так старанно охороняв хату, що до нас перестали приносити пошту* (←...**нам** перестали приносити пошту).

(20) *Небіжка часто приходила до нас, вони з дядзем сиділи вечорами на лавці під сливками.*

(21) *На останньому поверсі старезної камениці, тої, що прилягає до Успенської церкви, жила наша старенька тітка.*

Вживання прийменника *до* в українській мові з іменником або займенником поширюється на зв'язки, які первинно реалізуються давальним відмінком іменної частини мови. Такі відношення умовно названо 'призначення', оскільки вони корелюють із відношеннями прийменника *для*. У випадку (22) це значення актуалізовано завдяки метафорі АБСТРАКТНЕ ЯВИЩЕ – ЦЕ ФІЗИЧНИЙ ПРЕДМЕТ. Концептуальна метафора ДІЯЛЬНІСТЬ – ЦЕ ПОДОРОЖ зумовлює профілювання діяльнісних ситуацій у соціумі та подій як місць або фізичних об'єктів (23), (24).

(22) *Однак нікому не вдалося знайти ключ до її веселого серця.*

(23) *З найближчими приятелями ми почали якраз перед тим готуватися до перевороту, який мав вивільнити Західну Україну від радянського союзу.*

(24) *Юрко хотів пофотографувати кілька старих будинків, призначених до знесення.*

Значення 'взаємодія' розвивається на підставі просторових умов реалізації соціальних відношень (дружба, гостювання, відвідування тощо). Сцена перебування траєктора в безпосередній близькості з орієнтиром імпліцитно передбачає спілкування

або іншого типу взаємодію між людьми (*звертатися до когось*). Метафора ДІЯЛЬНІСТЬ – ЦЕ ПОДОРОЖ уможлиблює сполучуваність прийменників із різними процесуальними дієсловами. Відтак механізм концептуальної інтеграції дає змогу застосовувати схеми просторових відношень до фізичних дій, які не мають чітко окресленого видимого просторового вираження або до абстрактних ситуацій, які можуть мати фізичне підґрунтя (25), (26) чи не мати його (пор. зі *звикнути до думки*). У (25) відбувається зорове та слухове сприйняття траєктором фізичного об'єкта – орієнтира; у (26) спостерігаємо контакт орієнтира і траєктора, внаслідок якого орієнтир стає постійною частиною екзистенції траєктора. На основі постійного фізичного контакту виникають ментальні операції, пов'язані з орієнтиром. Орієнтаційна схема визначає відношення траєктора й орієнтира на основі профілювання функційного елемента 'взаємодія'.

(25) *Весь цей час я придивлявся до трави і молодого листя, щоби переконатися, що на Кавказі все інакше.*

(26) *Під час відряджень ми звикли до кофеїнових драже.*

Підґрунтям уявлень про людську комунікацію є змішування двох ментальних просторів – схеми просторової взаємодії людей та їхньої розумової діяльності. Орієнтир концептуалізує втілену ментальну сутність⁶, а прийменник – звернення траєктора до орієнтира з метою взаємодії з нею. Траєктором може бути як особа (27), (28), так і абстрактне поняття (29).

(27) *У його бейсболці був приклеєний папірчик з написом латинкою – дорога, під їжджаючи до дівчат, він кланявся, знімав шапку і вичитував слово, яке ніяк не міг запам'ятати.*

(28) *Ми записалися на прийом до лікаря.*

(29) *Не на любов до сестри, не на пекучий вогонь жалости вона кладе свій розум, а холодний, кам'яний, безстрастний олтарь ідола, що претендує на універсальність.*

Значення 'співвідношення' (30) корелює зі значенням прийменника від 'порівняння'. Імовірно пов'язане з перенесенням уявлень про соціальні стосунки між людьми на відношення між іншими об'єктами.

(30) *При курсі долара до гривні п'ять до одного щомісячна виплата банку досягала 4 мільйонів гривень.*

Значення 'межа' розвивається на підставі концептуалізації контакту з орієнтиром як крайньої позиції. У конструкціях із прийменником до може бути задіяно когнітивну схему ВМІСТИЩЕ, яка пов'язана зі значенням 'межа'. Такі конструкції можемо поділити на два види за типом просторового орієнтира: а) орієнтир має очевидні межі (стінки), як у (31); б) орієнтиром виступає певний простір із розмитими межами, як у (32). У другому випадку актуалізується метафора ВМІСТИЩЕ, оскільки орієнтир не є очевидним вмістищем, а тільки мислиться у термінах вмістища.

(31) *Кілька разів на день ми обходили всі ці посудини, зливаючи дощівку до відра.*

(32) *Якось до Делятина приїхав мій приятель-ентомолог.*

Схема ВМІСТИЩЕ з'являється у просторовій сцені тільки за умови, що орієнтир здатний слугувати вмістищем, тобто іменник активує схему ВМІСТИЩЕ, а не прийменник. Первинно в конструкціях з до імплікується орієнтація траєктора в бік орієнтира досягти безпосередньої близькості з орієнтиром, що можемо спостерігати на прикладі (33). Траєктор (ми) не має на меті потрапити всередину орієнтира (поїзда), а

⁶ Частотним є механізм метонімії, завдяки якому ментальну сутність названо об'єктами, поруч із якими вона перебуває: *Тоді молодик звернувся до сусіднього віконечка*; та синекдохи: *Після Бродів він пішов додому, але дорогою потрапив до рук мобілізаційній комісії...*

лише опинитися біля нього. Крім ситуацій, у яких траєктор вступає в тісний контакт з орієнтиром (21), (34), конструкція з прийменником *до* може репрезентувати сцену, в якій траєктор стає частиною орієнтира (35).

(33) *Іншим разом ми відправляли когось до нічного поїзда.*

(34) *Нас запросили до столу Князя.*

(35) *Хліб у надзвичайно великих кількостях додавали до сніданків першокласників.*

Діяльність людини відзначається тривалістю в часі та концептуальною векторністю і структурована, відповідно, у термінах простору. Образна схема прийменника *до* за допомогою механізму концептуальної інтеграції набуває значення 'результат', або 'підсумок'. Метафора ДІЯЛЬНІСТЬ – ЦЕ ПОДОРОЖ уможливорює цей процес. Орієнтиром є когнітивний підсумок розумових операцій та наслідки виконуваних дій (36), представлені як кінцевий пункт.

(36) *Після довгих виснажливих пошуків ботаніки дійшли до висновку, що такий вид взагалі не міг існувати у цій місцевості.*

Образну схему векторних прийменників використовують у ситуаціях міри і ступеня дії, зусиль, знань, уявлень (37). Значення 'ступінь' розвивається на основі перенесення значення 'межа' на абстрактні явища (метафора АБСТРАКТНЕ ЯВИЩЕ – ЦЕ ФІЗИЧНИЙ ПРЕДМЕТ).

(37) *Нарешті, слід взагалі до тонкощів вивчити правила продажу автомобілів, детально продумати план операції, врахувати можливі перепони.*

Синонімічний для *до* прийменник *к* має подібну або й тотожну семантичну мережу. Чотири варіації образної схеми *до* (Схеми 2, 6, 7, 9) релевантні й для його концептуального змісту. Крім того, трапляються не лише просторові вживання (38), а й із задіянням концептуальної метафори (39).

(38) *Була я у гаях і забрела дуже далеко, аж туди к чужосільським левадам.*

(39) *Всі зійшлися на думці, що то знамення й воно не к добру.*

Однак прийменник *к* в українській мові рідковживаний і має архаїчну стилістику. Найчастотнішими його вживаннями є в усталених сполуках *к бісу*, *к чорту*, *к бісовій / чортовій матері*, *к лихій годині* тощо.

(39) *Женіть його к бісовій мамі!*

Таким чином, можна зробити кілька висновків.

1. Особливості сприйняття простору є зразком для категоризації темпоральних і абстрактних явищ або понять, що й відображено у граматиці мови. Щоб пояснити семантику прийменників, крім знання структури мови, треба враховувати прагматичні знання – про властивості живих і неживих сутностей, про соціальні конвенції, що визначають стосунки між людьми.

2. Основною когнітивною структурою, яка формує семантику прийменника, є образна схема. Когнітивні механізми (концептуальна метафора, концептуальна метонімія та / або концептуальна інтеграція) забезпечують актуалізацію просторової образної схеми для часових та абстрактних концептів і розширюють семантичну мережу прийменника.

3. Прийменник *до*, який схематизує орієнтацію траєктора відносно кінцевої точки у траєкторії сприйняття ситуації, має ширшу семантичну мережу. Крім того, існує синонімічний прийменник *к*, хоча й рідковживаний. Це має антропоцентричне підґрунтя, оскільки орієнтацію самої людини (відповідно до протиставлення передній (функціональний) бік ↔ тильний (нефункціональний) бік) та напрямку її руху фізично зручніше визначати за протиставленими їй об'єктами. У сприйнятті світу людиною вона сама є вихідним пунктом, тому він рідше потребує профілювання.

4. Протиставлення динамічність ↔ статичність зазвичай стає релевантним завдяки контексту, проте не входить до основного змісту прийменника, а належить дієслову, поряд із яким ужито прийменник; тому категорія мети не є визначальною для векторних прийменників.

Література

1. Чейф У. Л. Значение и структура языка / У. Л. Чейф. – М.: Прогресс, 1975. – 432 с.
2. Evans V. A Glossary of Cognitive Linguistics / V. Evans. – Edinburg: Edinburg University Press, 2007. – 239 p.
3. Evans V. Rethinking English “Prepositions of Movement”: The Case of To and Through / V. Evans, A. Tyler // Adpositions of Movement (Belgian Journal of Linguistics, 18) / H. Cuyckens, W. de Mulder, T. Mortelmans (Eds.). – Amsterdam: John Benjamins, 2004. – P. 247–270.
4. Evans V. The perceptual basis of spatial representation / V. Evans // Language, Cognition and Space / Ed. by V. Evans, P. Chilton. – London: Equinox Publishing Ltd., 2010. – P. 21–48.
5. Givón T. Prototypes: Between Plato and Wittgenstein / T. Givón // Noun Classes and Categoriyation / Ed. by C. Craig. – Amsterdam: Benjamins, 1986 – P. 77–102.
6. Herskovits A. Space and the Prepositions in English: Regularities and Irregularities in a Complex Domain / A. Herskovits. – Stanford: University Microfilms International, 1982. – 293 p.
7. Langacker R. Foundations of Cognitive Grammar: Volume I. Theoretical Prerequisities / R. W. Langacker. – Stanford, CA: Stanford University Press, 1987. – 540 p.
8. Levinson S. C. Spatial language // Encyclopedia of cognitive science / L. Nadel (Ed.). – London: Nature Publishing Group, 2003. – P. 131–137.
9. Przybylska R. Polisemia przyimków polskich w świetle semantyki kognitywnej / R. Przybylska. – Kraków: Towarzystwo autorów i wydawców prac naukowych UNIVERSITAS, 2002. – 608 s.
10. Taylor J. Prepositions: Patterns of polysemization and strategies of disambiguation / J. R. Taylor // The Semantics of Prepositions: From Mental Processing to Natural Language Processing / Ed. by C. Zelinsky-Wibbelt. – Berlin – New York: Mouton de Gruyter, 1993. – P. 151–175.
11. Tyler A. The Semantics of English Prepositions: Spatial Scenes, Embodied Meaning, and Cognition / A. Tyler, V. Evans. – Cambridge: Cambridge University Press, 2003. – 268 p.

References

1. Chafe, W. (1975), *Meaning and the Structure of Language* [Znache`nie i struktura jazyka`], Progress, Moscow, 432 p.
2. Evans, V. (2007), *A Glossary of Cognitive Linguistics*, Edinburg, University Press Edinburg, 239 p.
3. Evans, V., Tyler, A. (2004), “*Rethinking English “Prepositions of Movement”*”: *The Case of To and Through*”, *Adpositions of Movement* (Belgian Journal of Linguistics, 18), H. Cuyckens, W. de Mulder, T. Mortelmans (Eds.), John Benjamins, Amsterdam, P. 247–270.
4. Evans, V. (2010), *The perceptual basis of spatial representation*, *Language, Cognition and Space*, V. Evans, P. Chilton (Eds.), Equinox Publishing Ltd., London, P. 21–48.

5. Givón, T. (1986), *Prototypes: Between Plato and Wittgenstein*, Noun Classes and Categorization, C. Craig (Ed.), Benjamins, Amsterdam, P. 77–102.
6. Herskovits, A. (1982), *Space and the Prepositions in English: Regularities and Irregularities in a Complex Domain*, University Microfilms International, Stanford, 293 p.
7. Langacker, R. (1987), *Foundations of Cognitive Grammar: Volume I. Theoretical Prerequisites*, Stanford University Press, Stanford, CA, 540 p.
8. Levinson, S. C. (2003), *Spatial language*, Encyclopedia of cognitive science, L. Nadel (Ed.). Nature Publishing Group, London, P. 131–137.
9. Przybylska, R. (2002), *Polisemia przyimków polskich w świetle semantyki kognitywnej*, Towarzystwo autorów i wydawców prac naukowych UNIVERSITAS, Kraków, 608 s.
10. Taylor, J. (1993), *Prepositions: Patterns of polysemization and strategies of disambiguation*, The Semantics of Prepositions: From Mental Processing to Natural Language Processing, C. Zelinsky-Wibbelt (Ed.), Mouton de Gruyter, Berlin – New York, P. 151–175.
11. Tyler, A. (2003), *The Semantics of English Prepositions: Spatial Scenes, Embodied Meaning, and Cognition*, Cambridge University Press, Cambridge, 268 p.

О. В. Орленко,

*Национальный университет «Львовская политехника»,
кафедра прикладной лингвистики*

ЧТО ГОВОРИТ ГРАММАТИКА О КОГНИТИВНЫХ МЕХАНИЗМАХ? (НА ПРИМЕРЕ ПРЕДЛОГОВ *ВІД* – *ДО*)

В статье используется когнитивный подход к описанию семантических отношений украинских предлогов *від* и *до*. Сконструированы модели семантических сетей предлогов, а также исследованы мотивационные связи между отдельными значениями. Определены когнитивные структуры и механизмы, которые способствуют расширению семантической сети.

Ключевые слова: предлог, образная схема, траектор, ориентир, семантическая сеть, когнитивный механизм.

O. V. Orlenko,

*Lviv Polytechnic National University,
Applied Linguistics Department*

WHAT GRAMMAR SAYS ABOUT COGNITIVE MECHANISMS? (THE CASE OF PREPOSITIONS *VID* AND *DO*)

The aim of this article is to describe semantic relations in the prepositions and the cognitive structures and mechanisms that contribute to the extension of the semantic networks of prepositions. The object of the study is cognitive structures and mechanisms, which we can see in grammar. The subject of the study is semantic networks of the Ukrainian prepositions *vid* and *do*. The primary prepositions provide such cognitive mechanisms as conceptual integration, metaphor and metonymy. The preposition *do* have more extensive semantic network. It has anthropocentric grounds as human orientation and direction of his/her movement physically is easier to identify on the basis of the opposed objects. In human perception of the world the source point is the very person, who requires profiling less often. The static↔dynamic opposition usually becomes relevant because of the context, but is not

part of the conceptual content of preposition; therefore the category of goal is not crucial for prepositions.

Key words: preposition, image schema, trajector, landmark, semantic network, cognitive mechanism.

УДК 811.161.2'366(075.8)

Л. І. Хаценко,

*канд. філол. наук, доц.,
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,
доцент кафедри української мови*

ЗМІНИ СЕМАНТИЧНОГО НАПОВНЕННЯ СЛОВОТВІРНИХ ТИПІВ ВІДДІЄСЛІВНИХ ІМЕННИКІВ ІЗ СУФІКСАМИ -ИЦ(Я) ТА -ИН(И)

У статті розглядаються питання семантичних зрушень у складі двох словотвірних типів віддієслівних іменників. Поява подібних семантичних зрушень тісно пов'язана із виходом із вжитку застарілих слів та появою нових слів. Для аналізу особливостей семантичної динаміки віддієслівних іменників із суфіксами **-иц(я)** та **-ин(и)** було залучено матеріали двох словників: «Словаря української мови» за ред. Б. Грінченка (XIX ст.) та «Словника української мови» в 11-ти томах (XX ст.).

Ключові слова: словотвірний тип, словотвірне значення, семантична динаміка, віддієслівні іменники.

Сучасній системі словотворення української мови властиві такі закономірності:

1. Зростання аглютинативності в семантиці та структурі похідного слова, яке знаходить вираження шляхом втрати багатозначності словотвірних морфем, а також виявляється у зменшенні кількості чергувань на стиках морфем, зменшенні кількості аломорфів та зростанні інтерфіксації. Спостерігається також зменшення кількості похідних варіантних утворень та варіантів морфеми.

2. Швидкий розвиток такого способу словотворення, як аббревіація, а також зростання кількості слів, утворених за допомогою словоскладання, основоскладання та з допомогою основоскладання і суфіксації, усічення за зразком аббревіації.

3. Тенденція до зростання продуктивності та регулярності не лише продуктивних і регулярних словотвірних типів, але й типів непродуктивних та нерегулярних. Це, в свою чергу, призводить до зростання спеціалізації словотвірних засобів.

4. Посилення стилістичного розмежування словотвірних засобів.

5. Зростання змін семантики словотвірних типів під впливом змін у колі часткових словотвірних значень, властивих цим словотвірним типам.

Словотвірний тип (СТ) – одне з основних понять словотвору. СТ – це ряд похідних слів, які належать до однієї частини мови і характеризуються наступними словотвірними ознаками: а) похідністю від слів однієї частини мови; б) спільним способом словотвору; в) спільним словотвірним значенням; г) тотожним словотворчим формантом.

Словотвірне значення (СЗ) у похідних словах – це узагальнене, спільне для певного лексико-семантичного розряду слів значення. Так, слова читач, перекладач, оглядач, доповідач належать до одного словотвірного типу, бо всі вони утворені від дієслів (читати, перекладати, оглядати, доповідати), мають спільний формант – суфікс **-ач**, спільне

загальне словотвірне значення «носій процесуальної ознаки», усі ці деривати утворені суфіксальним різновидом морфемного способу. СТ можуть бути продуктивними і непродуктивними, регулярними і нерегулярними. Продуктивним буде СТ, що є незамкненим рядом похідних і поповнюється новотворами. Регулярним буде СТ, до якого входить значна кількість дериватів. Загальне СЗ властиве словотвірному типу. Це узагальнене значення, спільне для певного лексико-семантичного розряду слів, яке є результатом впливу категоріального значення форманта на категоріальне і лексичне, тобто лексико-граматичне, значення мотивуючого слова. У межах загального СЗ можна виділити часткові СЗ. Загальне СЗ – більш абстрактне, часткове СЗ – більш конкретне, максимально наближене до лексичного значення слів. На основі часткових СЗ у межах СТ виділяються словотвірні підтипи (СП). Наприклад, у межах СТ віддієслівних іменників із загальним СЗ «носій процесуальної ознаки» можна виокремити такі часткові СЗ (а на їхній основі – наступні СП): «особа – виконавець дії, названої мотиватором», «особа – носій процесуальної ознаки, названої мотиватором», «неістота, з допомогою якої виконується дія, названа мотиватором», «неістота – носій процесуальної ознаки, названої мотиватором», «тварина – носій процесуальної ознаки, названої мотиватором», «істота – носій процесуальної ознаки, названої мотиватором», «особа – об'єкт і результат дії, названої мотиватором», «неістота – об'єкт, процес і результат дії, названої мотиватором», «тварина – об'єкт і результат дії, названої мотиватором», «істота – об'єкт і результат дії, названої мотиватором», «місце дії, названої мотиватором».

Вихід із ужитку застарілих слів веде до зменшення продуктивності та регулярності СТ (і СП). У деяких випадках зі складу СТ можуть зникати цілі СП, яким властиві певні часткові СЗ, що призводить до суттєвих семантичних зрушень у межах СТ.

Об'єктом нашого дослідження є два СТ віддієслівних іменників – СТ віддієслівних іменників із суфіксом **-иц(я)** та СТ віддієслівних іменників із суфіксом **-ин(и)**. **Предмет** дослідження – функціонування двох названих вище СТ в українській мові ХІХ – ХХ століть.

Джерельну базу становлять «Словарь української мови» за ред. Б. Грінченка та «Словник української мови» в 11-ти томах (СУМ). **Фактична база** дослідження – 290 віддієслівних іменників із суфіксами **-иц(я)** та **-ин(и)**.

Мета роботи – здійснити спостереження над семантичними зрушеннями у складі СТ віддієслівних іменників із суфіксом **-иц(я)** та СТ віддієслівних іменників із суфіксом **-ин(и)**.

У другій половині ХХ ст. СТ віддієслівних іменників із суфіксом **-иц(я)** і загальним СЗ «носій процесуальної ознаки» втрачає деривати, що були наявні у середині ХІХ ст. і характеризувалися такими частковими СЗ (Примітка: зіставляються деривати-лексеми (або окремі семми багатозначних дериватів-лексем), наявні у «Словарі...» за ред. Б. Грінченка (ХІХ ст.) і у СУМі (ХХ ст.). Арабська цифра-індекс у правому нижньому кутку за дериватом вказує на порядковий номер даної семми у словниковій статті «Словаря...». Розмежування явищ словотвірної омонімії передається за допомогою арабських цифр-індексів перед словами):

1. «неістота, з допомогою якої виконується дія, названа мотиватором»:
²ВІШАЛЬНИЦЯ – висїлиця; ГВАДЖЕНИЦЯ (ГЛАДЖЕНИЦЯ) – трепалка, снарядь для трепання льна, пеньки; ГОЙНИЦЯ – целебное средство; ЗАБІЙНИЦЯ – снарядь для убивання хорька; КАЛЯНИЦЯ – деготь, стекающий изъ колесъ; ²КІТВИЦЯ – доски, по которымъ скатывають возъ, чтобы поставитъ его на дубъ при перевозкѣ на другую сторону рѣки; КРАВАЛЬНИЦЯ – дощечка у сапожниковъ, на которой режуть товаръ и выстругиваютъ гвозди; ЛАМАНИЦЯ – трепалка, снарядь для трепання льна, пеньки;

ПОМІРНИЦЯ – бочка, в яку ссыпають зерно мельнику; ХОДИЛИЦІ (ХОДИЛЬНИЦІ) – ходули; ЧМОВХАЛЬНИЦЯ – трепалка;

2. «неістота – носій процесуальної ознаки, названої мотиватором»: БОВТИЦЯ – 1) подв'язка кь серыгъ, 2) кисть на шнуркъ для украшенія гуцульской шляпы или верхней одежды, 3) металлическая цѣпочка, украшающая кожаный поясъ гуцула, 4) медный кружокъ, родъ пуговицы, употребляемый... для украшенія гуцульскихъ кожаныхъ сумокъ, ремней, сбруи и пр.; ПИЙМИЦЯ – участники свадьбы, отправляемые отъ жениха за невѣстой; ²ПОМИНАЛЬНИЦЯ – одна изъ четырехъ осеннихъ субботъ, въ которыя поминаются умершія подаваніемъ священнику «на часточку»...; РОСХІДНИЦЯ – угощеніе, устраиваемое молодежью въ день окончанія... хожденія на вечерниці; ДУЯВИЦЯ – вьюга, мятель;

3. «тварина – носій процесуальної ознаки, названої мотиватором»: СКАКАВИЦЯ – лягушка; ЩИПИЦЯ – насѣкомое ухвертка; КИГИЦЯ – чайка;

4. «істота – носій процесуальної ознаки, названої мотиватором»: ЛІТАВИЦЯ – сказочное женское существо, соблазняющее молодыхъ мужей; ЛОСКОТНИЦЯ – щекотунья, русалка, которая замучиваетъ щекотаньемъ встрѣчающихся ей людей;

5. «неістота – об'єкт, процес і результат дії, названої мотиватором»: ПРИЙМИЦЯ – приємъ, угощеніе; ¹СТУПИЦЯ – деревянная ловушка для звѣрей; ТЯГУЛИЦЯ – употреблено въ загадкѣ на возъ: чотири чотиренки та два хведоренки тягли тягулицю за хвіст на вулицю; ІХАВИЦЯ – їзда;

6. «місце дії, названої мотиватором»: КУПІЛЬНИЦЯ – ванна та інші.

До складу семантичної структури названих вище дериватів-лексем входить переважно лише один *лексико-семантичний варіант* (ЛСВ), інколи кілька ЛСВ з однаковим частковим СЗ. Вихід із активного вжитку дериватів-лексем ЗАБІЙНИЦЯ, ²КІТВИЦЯ, КРАВАЛЬНИЦЯ, ПОМІРНИЦЯ, ²ПОМИНАЛЬНИЦЯ, РОСХІДНИЦЯ, ¹СТУПИЦЯ, а також окремих ЛСВ (БОВТИЦЯ 2, 3, 4) пояснюється виходом із ужитку реалій, названих даними дериватами. Іноді вихід деривата з ужитку супроводжується виходом з ужитку мотивуючої основи: чмовхати – ЧМОВХАЛЬНИЦЯ.

У деяких випадках відбувається витіснення з активного вжитку деривативного утворення словом-синонімом, синонімічним словосполученням або однокореневим утворенням синонімічного словотвірного типу (при цьому у середині ХІХ ст. вони у переважній більшості випадків існували як рівноправні): ²ВІШАЛЬНИЦЯ – шибениця; ГОЙНИЦЯ – ліки; ДУЯВИЦЯ – заметіль; ХОДИЛИЦЯ – ходули; ІХАВИЦЯ – їзда; ПРИЙМИЦЯ – приймання, пригощання тощо.

Подібне витіснення з активного вжитку окремих дериватів-лексем (і окремих ЛСВ багатозначних дериватів-лексем) пояснюється дією тенденції до нормалізації і стилістичної диференціації слововживання. При цьому слово, яке осмислюється у мовленнєвій практиці як просторічне, діалектне, виходить з ужитку, а залишається слово, нейтральне у стилістичному відношенні. У деяких випадках діє тенденція до термінологізації лексики: з двох абсолютно «рівноправних» назв залишається одна, друга втрачає активність. Важливу роль відіграє взаємодія синонімічних СТ, напр., віддієслівні деривати з **-иц(я)**, що характеризуються частковим СЗ «неістота – процес і результат дії, названої мотиватором» витісняються віддієслівними дериватами з суф. **-ни(я)** і загальним СЗ «опредметнена дія», що становлять високопродуктивний СТ віддієслівних іменників. СТ іменників на **-ни(я)** з названим СЗ має високу продуктивність, оскільки деривати цього типу утворюються від основ дієслів доконаного і недоконаного виду, як префіксальних, так і безпрефіксних, дієслова можуть бути перехідними і неперехідними, легко відбувається творення дериватів від

твірних основ іншомовного походження. Для **словотвірного підтипу (СП)** віддієслівних іменників з суф. **-иц(я)** і частковим **СЗ** «неістота-процес і результат дії ...» існують певні обмеження, деривати утворюються переважно від дієслівних основ недоконаного виду, не утворюються деривати від твірних основ іншомовного походження.

Вихід з активного вжитку окремих віддієслівних дериватів із суф. **-иц(я)** пояснюється змінами умов життя сучасних людей. Життя в умовах урбанізації та відчуження особистості веде до забуття народних фольклорних традицій, традицій народної медицини, традицій сільського способу життя. Тому зникли КИГИЦЯ, ЛІТАВИЦЯ, ЛОСКОТНИЦЯ, ПІЙМИЦЯ, ТЯГУЛИЦЯ. Однак слід зауважити, що у наш час відродження українських народних традицій можливим є повернення таких слів із складу пасивної лексики до складу лексики активної.

У другій половині ХХ ст. виходять з ужитку і багатозначні деривати-лексеми середини ХІХ ст. з різними СЗ окремих семем:

ЗБІРНИЦЯ – 1) метла («неістота, з допомогою якої виконується дія, названа мотиватором»), 2) сборище («неістота – об'єкт і результат дії, названої мотиватором»);

НАЙМИЦЯ – 1) («неістота – процес і результат дії...»), 2) наємная плата («неістота, з допомогою якої виконується дія...»).

У наш час вийшли з ужитку також окремі семемі, наявні у складі семантичної структури багатозначного деривата-лексеми у ХІХ ст., (при цьому всі останні ЛСВ деривата-лексеми фіксуються і в середині ХІХ ст., й у другій половині ХХ ст.). Напр., вийшли з ужитку такі семемі:

ПРИГРЕБИЦЯ₂ – *ходь въ помещеніе съ гончарнымъ горномъ; ПРИГРЕБИЦЯ₃ – *у колесниковъ: входъ въ яму, служащую для склада топлива и сообщенія съ топкой; КАЗАЛЬНИЦЯ₂ – кафедра.**

Результатом виходу з активного вжитку великої кількості деривативних утворень є різке зниження продуктивності та регулярності СТ віддієслівних іменників із суф. **-иц(я)** та загальним СЗ «носій процесуальної ознаки». Даний СТ у другій половині ХХ ст. втратив близько 123 дериватів-лексем (не рахуючи окремих семем, що теж вийшли з активного вжитку), близько 167 семем (включаючи семемі дериватів-лексем, що вийшли з ужитку). При цьому фіксуються лише окремі деривати, які можна вважати новотворами ХХ ст. Поряд із цим не можна говорити про значну зміну семантики даного СТ. У другій половині ХХ ст. даний СТ втратив лише один СП із частковим СЗ «істота-носій процесуальної ознаки, названої мотиватором», цей СП не складався з великої кількості дериватів й у середині ХІХ ст. Інші СП із частковим СЗ «неістота, з допомогою якої виконується дія, названа мотиватором», «неістота-носій процесуальної ознаки, названої мотиватором», «тварина-носій процесуальної ознаки...», «неістота – об'єкт, процес і результат дії...», «місце дії, назване мотиватором» існують й у середині ХІХ, й у другій половині ХХ ст. У межах даних СП спостерігаються значні зміни кількісного складу, прямо пропорційні кількості деривативних утворень (напр., СП, що характеризуються СЗ «неістота, з допомогою якої виконується дія...», «неістота – носій процесуальної ознаки», «неістота – об'єкт, процес і результат дії...», втратили найбільшу кількість дериватів, але за кількістю дериватів вони, як і раніше, переважають інші СП).

За даними «Словаря української мови» і творів української літератури ХІХ ст. **словотвірний тип (СТ)** віддієслівних іменників із суфіксом **-ин(и)** і загальним **словотвірним значенням (СЗ)** «носій процесуальної ознаки» в українській мові другої половини ХІХ ст. мав 40 дериватів. Майже всі вони – однозначні та багатозначні – були назвами народних звичаїв та обрядів:

ВИВОДИНИ – первое посещение церкви женщиною через шесть недель после рождения ею ребенка для получения очистительной молитвы; так называется также и сама молитва;

ВИХІДЧИНИ – народний звичай відзначати залишення житла при переїзді, виїзді (у Грінченка відсутнє; джерело – І. Нечуй-Левицький «Кайдашева сім'я»);

ВІДВОДИНИ – обед новобрачных, свекра и свекрови у тестя и тещи в последний день свадебных пиршеств – субботу той недели, в начале которой было **ВЕСІЛЛЯ**, а затем ужин тестя и тещи в хате новобрачного;

ГОСТИНИ – гостювання (у Грінченка відсутнє; джерело – І. Франко «Захар Беркут»);

ДОМОВИНИ – обрядовый перед свадьбой договор относительно числа свадебных гостей, подарков;

ДЯТИНИ – обычай: на третий день Христова Воскресения после обедни раздавать бедным куски освященных пасхи, мяса, колбас **и яйца**;

ЗАГОВИНИ – заговенье, канун поста;

ЗАЗОВИНИ – пирушка у свадебных гостей после свадьбы;

ЗАКЛАДИНИ – основание (здания), также и пиршество по этому поводу;

ЗАМОВИНИ – заговор, заклинание;

ЗАПОЇНИ – обрядовое угощение от жениха родителей невесты и других родственников после заручин и сопровождаемое положенными для этого песнями;

ЗАРУЧИНИ – обручение;

ЗВОДИНИ – 1) свадебный обряд, состоящий в том, что после первой свадебной ночи сваха, **ДВІ ПРИДАНКИ** и **ДРУЖКО ВЕСІЛЬНИЙ** входят у **КОМОРИЮ** и заставляют новобрачных встать (**ЗВОДЯТЬ** молодых), затем одевают новобрачную...; 2) очная ставка;

ЗГОВОРИНИ – сговор относительно **весілля**;

ЗЛИВИНИ – 1) сливание, обливание; 2) обрядовое омовение роженицы и рук повивальной бабки после крестин; 3) слитое из разных сосудов в один;

ЗМОВИНИ – 1) уговор; 2) сговор (*про весільний обряд*);

МОЛИТВИНИ (від дієслова **МОЛИТВАТИ**) – обряд чтения очистительной молитвы над новорожденным и наречения ему имени;

НИКОНИ – 1) третий день после праздника; 2) *никони ловити* – никати;

ОБЗОРИНИ – 1) огляд; 2) оглядини (у Грінченка відсутнє; джерело – І. Нечуй-Левицький «Старосвітські батюшки та матушки»);

ОБМОЛОТИНИ – окончание молотьбы и угощение по этому случаю;

ОБСТРИЖЧИНИ (**ПОСТРИЖЧИНИ**) – обрядовая первая стрижка ребенка по истечении первого года его жизни;

ОГЛЯДИНИ – 1) осмотр, осматривание; 2) осмотр жилья и хозяйства жениха, делаемый родителями невесты после сватовства и оканчивающийся угощением;

ПЕРЕПРОСИНИ – 1) извинение; 2) пирушка после примирения;

ПЕРЕТЯГАНИ – переход гостей от тестя к свекру во время свадьбы, также в первое воскресенье после свадьбы;

ПОВ'ЯЗИНИ – обряд повязывания новобрачной;

ПОГРЕБОВИНИ – поминки по усопшем;

ПОТРУСИНИ – собрание небольшого числа гостей, лиц, более близких семье, на другой день после пирушки для доедания и допивания остатков от вчерашнего дня;

ПОЧЕПИНИ – надевание на новобрачную головного женского убора;

ПРИНОСИНИ – приношение, пожертвование, жертва;

ПРОВІДИНИ – приїзд або прихід до кого-небудь з метою провідати (у Грінченка відсутнє; джерело – І. Нечуй-Левицький «Старосвітські батюшки та матушки»);

ПРОДИРИНИ – празднество на второй день крестин;

РОДИНИ – 1) рождение, роды; 2) празднество по случаю родин;

РОЗГОВИНИ – разговеньє;

СМІЇНИ – свадебный пир на четвертый день свадьбы;

ТОРОЧИНИ – свадебный обряд, состоящий в том, что девушки пришивают

торочки до рушників;

УВОДИНИ – 1) введение в храм родильницы после шести недель; 2) посещение новобрачною церкви в понедельник после брачной ночи для получения молитвы;

УМЕРЛИНИ – акт смерти и сопряженные с ним народные обряды;

УХІДЧИНИ – пирушка на новосельє;

УХОДИНИ – 1) вход; 2) = УХІДЧИНИ;

ХРЕСТИНИ (ИРШИНИ) – крестины.

Семантика даного СТ у другій половині ХІХ ст. була досить обмеженою і визначалася переважно одним частковим СЗ: «неістота – процес і результат дії, названої мотиватором», зрідка фіксується ще одне часткове СЗ «неістота – об'єкт і результат дії, названої мотиватором». Даний СТ був малопродуктивним у той час і мав вузьку семантичну сферу. Спостерігається, проте, перехід значної кількості віддієслівних дериватів із суфіксом **-ин(и)** до розряду застарілої лексики (у «Словнику української мови» в 11-ти томах наявні лише поодинокі віддієслівні утворення з цим суфіксом, дуже часто ці приклади супроводжує помітка «застаріле»). Вийшли з ужитку або стали маловживаними такі деривати: ВИВОДИНИ, ВІДВОДИНИ, ДЯТИНИ, ЗАГОВИНИ, ЗАМОВИНИ, ЗАПОЇНИ, ЗВОДИНИ, ЗЛИВИНИ, ЗЛЮБИНИ, МОЛИТВИНИ, НИКОНИ, ПЕРЕТЯГАНИ, ПОВ'ЯЗИНИ, ПОТРУСИНИ, ПОЧЕПИНИ, ПРОДИРИНИ, СМІЇНИ, ТОРОЧИНИ, УВОДИНИ. Перехід до розряду застарілої лексики цих дериватів можна пояснити докорінним зламом умов життя українського народу: поступово забувався цілий ряд народних традицій, звичаїв та обрядів. СТ віддієслівних іменників з цим суфіксом у 70-80-х роках ХХ ст. став непродуктивним. Зараз почався процес відродження української духовності, традицій народного життя, у зв'язку з чим можна припустити, що відроджуватимуться «забуті» нами народні звичаї й обряди. Отже, із розряду застарілої до розряду активної лексики повернуться і слова, що називають ці звичаї та обряди, у тому числі й названі вище віддієслівні деривати із суфіксом **-ин(и)**. Можливо, згодом СТ віддієслівних іменників з цим суфіксом стане регулярнішим та продуктивнішим.

Література

1. Словарь української мови / за ред. Б. Д. Грінченка. – К., 1907 – 1909. – Т. 1 – 4.
2. Словник української мови: В 11-ти томах. – К. : Наукова думка, 1970 – 1980. – Т. 1 - 11.
3. Словотвір сучасної української літературної мови. – К. : Наукова думка, 1979. – 591 с.
4. Хрустик Н. М. Проблеми морфемного, словотвірного та етимологічного аналізу / Н. М. Хрустик. – Одеса : Фенікс, 2011. – 114 с.

References

1. *The dictionary of Ukrainian language, (1907 – 1909)*, ed by B. D. Grinchenko [Slovar' ukrains'koi movi : u 4 t. / za red. B. D. Grinchenka], Kyiv, V. 1 – 4.
2. *The dictionary of modern Ukrainian language, (1970 – 1980)*, [Slovnick ukrains'koi movi : u 11 t.], Nauk. dumka, Kyiv, V. 1 – 11.
3. *The word-formation of modern literary Ukrainian language, (1979)*, [Slovotvir suchasnoi ukrains'koi literaturnoi movi : monografiya], Nauk. dumka, Kyiv, 407 p.
4. Khrustyk, N. M. (2011), *The problems of morphemic, word – building and etymological analysis* [Problemi morfemного, slovotvirного ta etimologichного analizu : nauk.-metod. posib.], Phenix, Odesa, 114 p.

Л. И. Хаценко,

*Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова,
кафедра украинского языка*

ИЗМЕНЕНИЯ СЕМАНТИЧЕСКОГО НАПОЛНЕНИЯ СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ТИПОВ ОТГЛАГОЛЬНЫХ СУЩЕСТВИТЕЛЬНЫХ С СУФФИКСАМИ -ИЦ(Я) И -ИН(И)

В статье рассматриваются вопросы семантических изменений в составе двух словообразовательных типов отглагольных существительных. Появление подобных семантических изменений связано с выходом из употребления устаревших слов и образованием неологизмов. Для анализа особенностей семантической динамики отглагольных существительных с суффиксами **-иц(я)** и **-ин(и)** были использованы материалы двух словарей: «Словаря украинского языка» под ред. Б. Гринченко (XIX век) и «Словаря украинского языка» в 11-ти томах (XX век).

Ключевые слова: словообразовательный тип, словообразовательное значение, семантическая динамика, отглагольные существительные.

L. I. Hatsenko,

*Odessa National I. I. Mechnikov University,
Ukrainian Language Department*

THE FUNCTIONING OF THE WORD-FORMATIVE TYPES WITH SUFFIXES -ИЦ(Я) AND -ИН(И) IN UKRAINIAN LANGUAGE

The deverbative word-formative types in Ukrainian language defined in works by I. Kovalyk, S. Bevzenko, S. Samiylenko, V. Tokar, L. Humetska and other. The article is devoted to the study of functioning of the word-formative types with suffixes **-иц(я)** and **-ин(и)**. The attention is focused of the development of these word-formative types. Our research is based on examples from «Dictionary of Ukrainian language» (1907 – 1909) by B. Grinchenko and «Dictionary of Ukrainian language» (1970 – 1980). To reach the aim we had to solve the following problems: to outline the verbal nouns of the word-formative types with formants **-иц(я)** and **-ин(и)** in the dictionaries; to study characteristics of these word-formative types; to analyse of they semantic load transformations on the development. Methodology: the descriptive method, the continuous sampling method, the method of morphemic and derivational analysis.

Key words: word-formative types, derivational meaning, semantic dynamic, verbal nouns.

АКТИВНІ ПРОЦЕСИ СЛОВОТВОРЕННЯ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ: ПРЕФІКСОЇДНІ ТА ПРЕФІКСАЛЬНІ ДЕРИВАТИ

Стаття присвячена дослідженню активних процесів словотворення в сучасній українській мові на матеріалі ЗМІ. Розглядається питання деривації слів, утворених префіксоїдами та префіксами. Наголошено, що префіксоїдні та префіксальні деривати завдяки особливостям своєї словотвірної структури здатні оперативнo й максимально адекватно номінувати нові явища й процеси. Визначаються й аналізуються причини, якими зумовлена активізація способів словотворення, що продукують ці лексеми.

Ключові слова: розвиток української мови, ЗМІ, активні процеси словотворення, префіксоїдні деривати, префіксальні деривати.

Серед найбільш активних дериваційних процесів у сучасній українській мові – продукування слів, утворених префіксоїдами та префіксами. Вивченню цих номенів в українській морфеміці та дериватології присвячено чимало праць. Особливо добре обстежені префіксальні деривати (В. С. Ільїн [3], В. М. Русанівський [9], Н. Ф. Клименко [5 – 7], К. Г. Городенська [1; 2]). Меншою мірою досліджені композитоїди (термін О. О. Селіванової) – лексеми, утворені афіксоїдами – префіксоїдами та суфіксоїдами (В. М. Русанівський [9], Н. Ф. Клименко [5 – 7], К. Г. Городенська [1; 2]). Пояснюється це особливістю префіксоїдів та суфіксоїдів як морфем перехідного типу. Чимало питань, пов'язаних із дослідженням афіксоїдів належить до дискусійних і потребують подальшого глибокого вивчення. Так, напр., існує певна термінологічна невизначеність щодо називання цих морфем. Афіксоїди не мають спеціального позначення при визначенні морфемної структури слів: їх виокремлюють як кореневі морфемі або ж як відповідні афікси залежно від того, до яких морфем вони більш близькі за своїми ознаками. Проблемним є визначення ступеня десемантизації морфем перехідного типу, з чим безпосередньо пов'язане розрізнення корневих морфем у складних словах, афіксоїдів та відповідних префіксів і суфіксів. Як правило, визначення статусу цих морфем відбувається суб'єктивно, оскільки чітких критеріїв, за якими можна було б з'ясувати, на якому саме етапі переходу перебуває морфема, не існує [12, с. 41 – 42]. Безперечно, усі ці питання є актуальними й важливими для вивчення морфемно-словотвірної системи української мови і потребують необхідного опрацювання в **перспективі**.

Мета нашої статті – дослідження активізації продукування лексичних одиниць за допомогою префіксоїдів та префіксів як однієї із закономірностей розвитку сучасного процесу словотворення в українській мові. Об'єкт вивчення – сучасний процес словотворення в українській мові. Предмет нашого аналізу – зростання продуктивності творення префіксоїдних та префіксальних похідних одиниць як важлива ознака дериваційного процесу. Своє завдання вбачаємо в тому, щоб довести, що творення префіксоїдних та префіксальних лексем є однією з найбільш яскравих ознак сучасного дериваційного процесу в українській мові, а також з'ясувати, якими причинами зумовлена активізація продукування слів цими

шляхами. У дослідженні використано описовий та функціональний методи, а також елементи морфемного та словотвірного аналізу. Питання вивчення тенденцій розвитку мови загалом та її окремих підсистем завжди було й нині залишається актуальним. Його дослідження дозволяє фахівцям прогнозувати, що чекає на мову в майбутньому, яким буде її подальше функціонування.

Спостереження показують, що важливою закономірністю розвитку сучасного українського словотворення є активне продукування поруч зі складними словами, про які ми писали в одному зі своїх досліджень [11], лексем, утворених префіксоїдами та префіксами. Похідні слова, утворені афіксоїдами – кореневими з походження морфемами, що функціонально зблизилися з префіксами (префіксоїди) та суфіксами (суфіксоїди), дуже близькі за своїми семантико-словотвірними ознаками до юкстапозитів та композитів. До слово- та основоскладання за своїми структурно-словотвірними ознаками прилягає також префіксація. В. М. Русанівський наголошує, що неперехідного бар'єра між префіксацією і словоскладанням немає [9, с. 231]. Н. Ф. Клименко слушно зауважує, що префіксація у всіх частинах мови посідає у словотворі проміжне місце між морфемним (афіксальним) словотвором і словоскладанням [5, с. 15]. Ця думка ґрунтується на тому, що між приєднаннями і префіксами існує генетичний зв'язок, який позначається на кореляції їх семантики й у сучасній мові [9, с. 229].

Спробуємо з'ясувати, які причини зростання активності творення префіксоїдних та префіксальних лексем в українській мові нині.

Основним середовищем активного продукування лексичних одиниць виступає публіцистичний та розмовний стиль. Важливе місце в цьому належить спілкуванню в Інтернеті. Наше дослідження базується на спостереженнях, які стосуються, головним чином, мови ЗМІ, зокрема мовлення Першого каналу українського радіо. У ЗМІ виробляються мовні стандарти, формуються певні мовні смаки у слухачів, стимулюється на цій основі їх власна словотворчість. Усе зазначене робить мас-медіа важливим джерелом з погляду дослідження мовних процесів [11, с. 126].

Позамовні чинники вимагають, а внутрішньомовні сприяють утворенню багатьох нових слів. Словотвірна імпровізація – одна з найхарактерніших рис сучасного дериваційного процесу. Поява нових слів зумовлена двома основними причинами: одна з них – необхідність якнайточніше та якнайшвидше номінувати предмет, явище, дію, процес тощо, які не мають назви, друга – прагнення до мовної компресії. Спонтанність мовлення сприяє вияву індивідуальності, творчої особистості. Відсутність цензури, відчуття свободи, зокрема відчуття внутрішньої свободи, яке з'явилося в громадян, зокрема в журналістів, у зв'язку з бурхливими соціально-політичними змінами в українському суспільстві, матеріалізувалося у процесі словотворчості [12, с. 126]. Його наслідком є поява багатьох потенційних та okazіональних утворень, серед яких значна кількість композитоїдів та префіксальних утворень. Напр.: *аквафермер, антиобшорний, антирекорд, антирейтинг, антипереможці, антишашилик, біокотел, біорізноманіття, арт-директор, арт-десант, арт-кафе, арт-психолог, арт-форум, арт-ярмарок, відеосповідь, гіперактивність, гіпердіагностика, гіперенергетичний, гіперкрадіжка, гіпермотивація, гіперопіка, гіпоопіка, гіперсандвіч, гіперчутливість, дегонтаризація, деобшоризація, екомобіль, екосумка, екс-боєць, екс-українець, екс-урядовиця, інтерфест, квазіармія, квазіеліта, квазіінформування, квазіментальність, квазімонархічний, квазіреспубліка, квазіреформатор, кіноспадок, лжереальність, максторгівля, мегадім, мегапозитивний, мегааргументи, мегамарш, мегаустановка, міні-вибори, міні-ГЕС, міні-саміт, мононаціональний, монорелігійний, моносалон,*

мультиартист, мультидисциплінарний, мультикультурний, мультимедійний, мультимовний, необільшовик, післясмак, постмортальний, постсовковий, посттоталітарний, псевдоармія, псевдобанкомат, псевдобрати, псевдоволонтер, псевдодвері, псевдоеліта, псевдозамінування, псевдомайдан, псевдопіар, псевдопрацівник, псевдореспубліка, псевдореформатор, псевдореформи, псевдотериторіальний, ретрозалізняця, ретромайданчик, ретромашина, ретропотяг, ретротранспорт, самоідентифікатор, самопіар, самореклама, сантабайкери, співгромадяни, співфінансувати, суперавангардний, суперзлочинець, суперкомп'ютер, суперінтелектуальний, супермерседес, супернегативний, суперпокупець, супертеатр, суперфаворит, ультрамарафон, телемедицина, топ-десятка, топ-красуня, топ-менеджмент тощо. Лексеми, утворені суфіксоїдами: *бібліобус, електробус, шенгенбус, георгієносець, грантофобія, карцерофобія, джазвумен, джазчїлдрен, зрадофіли, києвофобія, корупціогенний, мандатносець, медіатека, родознавець, полісвумен, путіномобіль, путінофіл, путінофоб, сїнемафіли, шопоманія, шпїгуноманія* тощо.

До найпродуктивніших префіксоїдів та префіксальних афіксів належать такі морфеми, як: *анти-, арт-, віп-, де-, екс-, квазі-, мега-, мульти-, недо-, пост-, про-, псевдо-, ре-, само-, спів-, супер-, топ-* тощо. Це, як правило, запозичені префіксоїди та префікси, які використовуються при творенні іменників та прикметників. Відбувається їх поєднання з твірними словами, з якими раніше вони не взаємодіяли, чим забезпечується номінація нових фактів дійсності та формування понять про них. До цих афіксів належать як давно запозичені, так і ті, що з'явилися в українській мові пізніше. Чимало з них вступають між собою, а також з питомими українськими морфемами в синонімічні відношення. Пор., напр.: *псевдо-, квазі-, лже-* (*псевдоармія, псевдореволюціонер, псевдореформатор, псевдомайдан, псевдоконсульство, псевдопредставництво, псевдонауковець, квазіармія, квазіеліта, квазіреволюціонер, квазіреформатор, квазіреволюція, квазімонархічний, лжевчений*); *мульти-, полі-, багато-* (*мультимовний, мультимедійний, мультиартист, мультидисциплінарний, мультикультурний, поліфункціональний, багатоконфесійний*); *мега-, супер-, ультра-* (*мегапозитивний, мегамарш, мегатвір, мегааргументи, меганастрій, мегаважливо, супернегативний, суперінтелектуальний, супершок, супермерседес, ультрамарш*) тощо. У цьому синонімічному різноманітті простежується процес відбору мовцем потрібного словотворчого засобу.

Зростає також продуктивність деяких суфіксоїдів, головним чином, запозичених. Серед них, напр., такі морфеми, як: *-знавець, -лог, -фоб, -ман, -маній-, -фобій-*. Напр.: *родознавець, успіхолог, галичанофоб, націєфоб, дієтоман, кіноман, орендоманія, рейтингоманія, шпїгуноманія, ісламофобія, ринкофобія* тощо. Утім, вони суттєво поступаються своєю словотворчою активністю перед префіксоїдами і їх продуктивність не є показовою для сучасного дериваційного процесу, що має своє пояснення. Значення префіксальних афіксів абстрактніше від значення кореневих морфем, але завжди більш конкретне порівняно зі значенням суфіксів. Префіксоїди та префікси на противагу суфіксоїдам та суфіксам не мають тих формальних перешкод при сполученні з твірною базою, які мають останні. Звідси можна припустити, що саме ці ознаки префіксів є однією з причин того, що продуктивність творення слів префіксами та префіксоїдами в сучасній мові значно вища від творення похідних лексем суфіксоїдами та суфіксами. Префіксальні та префіксоїдні деривати більш ефективно номінують нові поняття.

Оскільки префіксоїдні та префіксальні утворення за своїми семантико-словотвірними ознаками дуже близькі до складних слів, то вони, як і юкстапозити та композити, мають властивість більш повно виражати нові поняття. У них

поєднуються стислість і семантична насиченість, проявляється економія мовних засобів [8, с. 163]. Завдяки особливостям своєї структури ці деривати легко поєднують у своєму значенні, на перший погляд, семантично несумісні складники, даючи життя новим поняттям. Нерідко префіксоїди та префікси корегують, уточнюють, підсилюють, а то й характеризують, оцінюють те, що названо твірним словом, до якого приєднується. У процесі деривації взаємодія префіксоїдів та префіксів з твірною базою лише зрідка супроводжується морфологічними змінами. Це, як правило, зміна наголосу в похідному утворенні. Відсутність формальних обмежень виступає важливим чинником, який сприяє продуктивності творення префіксоїдних та префіксальних дериватів. Перелічені ознаки префіксоїдів та префіксів роблять їх зручним інструментом, який дозволяє мовцеві за певної необхідності реагувати миттєвою словотворчістю. Цими властивостями означеного масиву слів зумовлене значне зростання продуктивності способу складання та префіксального способу словотворення в мові в перехідні періоди історичного розвитку суспільства.

Одна із ознак мови ЗМІ – повсякденність. Префіксоїдні та префіксальні словотвірні номени, зафіксовані в мовленні Першого каналу українського радіо, спрямовані на відображення щоденної політичної та економічної ситуації в країні та світі, подій, пов'язаних з освітою, наукою, охороною здоров'я, культурою, діяльністю церков різних конфесій, спортом тощо. Особливе місце посідає висвітлення інформації про стан проведення АТО на Сході України, а також усього, що з нею пов'язано [12, с. 128]. Функція префіксоїдних та префіксальних дериватів, значна частина яких є новоствореними словами-одноденками, полягає не лише в тому, щоб якнайточніше номінувати те чи інше явище, подію, процес, причетність до них відомих політичних та громадських діячів тощо, але й дати їм певну оцінку. Пор., напр., деякі утворення з префіксом *недо-*: *недоєвропа* (про Україну з її проблемами та негараздами), *недопрезиденти* (про В. Ющенка та В. Януковича), *недогітлер* (про В. Путіна), *недовідставка* (подання у відставку з посади прем'єр-міністра А. Яценюка та домовленість з депутатами Верховної Ради про те, щоб вони не голосували за цю відставку), *недопредставництво* (про уповноважених учасників переговорів у Мінську щодо подій на Сході України), *недобудівництво*, *недорекострукція* (про будівництво, реконструкцію, які так і не вдалось завершити), *недосуржик* (про мовлення, яке містить не більше 25 – 30% елементів іншої мови), *недочоловік*, *недожінка* (про ставлення до дітей і проблеми виховання) тощо. Усі ці слова вказують на неповноту вияву значення тих іменників, якими вони мотивуються, характеризуються незвичністю, експресивністю, емоційним забарвленням, мають прив'язаність до певного контексту, мовленнєвої ситуації. Цікавий також з цього погляду субстантивований дієприкметник *недовбитий* (про В. Ющенка). Дієприкметник, який вказує на абсолютну ознаку за дією, поєднуючись з префіксом *недо-* зі значенням неповноти вияву дії, якнайточніше передає сутність суперечливої історії смертельного отруєння экс-президента та його одужання.

У сучасній мові спостерігається збільшення кількості запозичених афіксоїдів, зокрема префіксоїдів, які формуються на базі препозиційних та постпозиційних частин складних слів. Напр.: *арт-* (*арт-кафе*), *бліц-* (*бліцтур*), *гала-* (*гала-концерт*), *євро-* (*євродама*), *прес-* (*прес-кар*), *ток-* (*ток-шоу*), *топ-* (*топ-наречена*), *шоп-* (*шоптур*); *-вумен* (*бізнесвумен*), *-чілдрен* (*джазчілдрен*) тощо. Масив цього виду морфем у сучасній українській мові дуже значний. Усього за «Інверсійним словником української мови» фіксується 362 префіксоїди і 15 суфіксоїдів [4, с. 779 – 780]. Нині їх уже значно більше. Префіксоїди та суфіксоїди, які, перебуваючи у

процесі розвитку в напрямку від кореневої морфеми до афіксальної, поступово змінюють свій статус, – дуже продуктивне джерело поповнення фонду префіксів та суфіксів.

Узагальнюючи вищевикладені міркування, можна стверджувати, що активізація процесу творення слів за допомогою префіксоїдів та префіксів є результатом відображення взаємодії мови, зокрема її словотвірної системи, з особливостями розвитку і потребами українського суспільства на сучасному етапі. Саме лексеми, утворені префікоїдами та префіксами, поруч зі складними словами (юстапозитами, композитами, у першу чергу, та абрєвіатурами) завдяки особливостям своєї семантико-словотвірної структури здатні оперативнo й максимально адекватно номінувати всі ті нові явища і процеси, які з'являються. Нерідко названі деривати є ключовими словами, які акумулюють і репрезентують інформацію про певні події. З цього погляду вони також становлять значний інтерес. Перспективу дослідження композитоїдів та префіксальних утворень, окрім уже вище названих напрямів їх вивчення, становить визначення механізмів номінації, на яких вони ґрунтуються. На цій основі виникає можливість простежити втілення в мові особливостей національного менталітету та роль у ній глобалізаційних процесів, що, у свою чергу, дозволяє впливати на вектор розвитку мови, на рівні державної політики дбати про її безпеку.

Література

1. *Городенская Е. Г.* Аффиксоиды украинского языка / Е. Г. Городенская // Проблема статуса деривационных формантов. – Владивосток : ДВО АН СССР, 1989. – С. 86 – 94.
2. *Городенська К. Г.* Про префікси і префіксоїди в українській мові / К. Г. Городенська // Мовознавство. – 1986. – № 1. – С. 36 – 41.
3. *Ільїн В. С.* Префікси в сучасній українській мові / В. С. Ільїн // Мовознавство. – 1953. – Т. 9. – С. 59 – 70.
4. Інверсійний словник української мови / відп. ред. С. П. Бевзенко. – К. : Наук. думка, 1985. – 811 с.
5. *Клименко Н. Ф.* Морфологічна будова композитів / Н. Ф. Клименко // Морфологічна будова сучасної української мови. – К. : Наук. думка, 1975. – С. 5 – 54.
6. *Клименко Н. Ф.* Система афіксального словотворення сучасної української мови / Н. Ф. Клименко. – К. : Наук. думка, 1973. – 186 с.
7. *Клименко Н. Ф.* Словотворча структура і семантика складних слів у сучасній українській мові / Н. Ф. Клименко. – К. : Наук. думка, 1984. – 251 с.
8. *Потиха З. А.* Современное русское словообразование : пособ. для учителя / З. А. Потиха. – М. : Просвещение, 1970. – 384 с.
9. *Русанівський В. М.* Префіксальний словотвір / В. М. Русанівський // Словотвір сучасної української літературної мови. – К. : Наук. думка, 1979. – С. 228 – 284.
10. *Селіванова О. О.* Сучасна лінгвістика : термінологічна енциклопедія / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2006. – 716 с.
11. *Хрустик Н. М.* Активні процеси словотворення в сучасній українській мові : складні слова / Н. М. Хрустик // Слов'янський збірник : зб. наук. пр. – Чернівці : Букрек, 2016. – С. 123 – 125.

12. Хрустик Н. М. Сучасна українська мова. Морфеміка. Словотвір : підручник / Н. М. Хрустик. – Одеса : Фенікс, 2015. – 270 с.

Referenses

1. Gorodenskaya, Ye. G. (1989), *The prefixoides in Ukrainian language* [Affiksoidy ukrainskogo yazyka, Sbornik nauchn. trud. : Problemy statusa derivatsionnykh formantov], DVO AN SSSR, Vladivostok, pp. 86 – 94.

2. Horodenska, K. H. (1986), *Concerning the prefixes and prefixoides in Ukrainian language* [Pro prefiksi i prefikcoidi v ukrains'kiy movi, Movoznavstvo], No 1, pp. 36 – 41.

3. Ilyin, V. S. (1953), *The prefixes in the modern Ukrainian language* [Prefiksi v suchasniy ukrains'kiy movi, Movoznavstvo], v. 9, pp. 59 – 70.

4. *The inverted vocabulary of Ukrainian language*, ed. by S. P. Bevzenko (1985), [Inversiynyi slovník ukrains'koi movi], Nauk. dumka, Kyiv, 811 p.

5. Klymenko, N. F. (1975), *The morphological structure of composite words* [Morfologichna budova kompozitiv, Monographiya : Morfologichna budova suchasnoi ukrains'koi movi], Nauk. dumka, Kyiv, pp. 5 – 54.

6. Klymenko, N. F. (1973), *The system of word-building with affixes in modern Ukrainian language* [Sistema afiksalnogo slovtvorenniya suchasnoi ukrains'koi movi], Nauk. dumka, Kyiv, 186 p.

7. Klymenko, N. F. (1984), *The word-building structure and semantics of complex words in modern Ukrainian language* [Slovtvorcha struktura i semantika skladnikh sliv u suchasniy ukrains'kiy movi], Nauk. dumka, Kyiv, 251 p.

8. Potikha, Z. A. (1970), *The modern Russian word-formation* [Sovremennoe russkoe slovoobrazovanie], Prosveshchenie, Moscow, 384 p.

9. Rusanivskiy, V. M. (1979), *The word-formation with prefixes* [Prefiksalniy slovtvir, Monographiya : Slovtvir suchasnoi ukrains'koi literaturnoi movi], Nauk. dumka, Kyiv, pp. 228 – 284.

10. Selivanova, O. O. (2006), *Modern linguistics : terminological encyclopedia* [Suchasna lingvistika : terminologichna entsiklopediya], Dovkillya-K, Poltava, 716 p.

11. Khrustyk, N. M. (2016), *Active processes of word-formation in modern Ukrainian language : complex words* [Aktivni protsesi slovtvorenniya v suchasniy ukrains'kiy movi : skladni slova, Zbirnik naukovikh prats': slov'yans'kiy zbirnik], Bukrek, Chernivtsi, No 20, pp. 123 – 135.

12. Khrustyk, N. M. (2015), *The modern Ukrainian language. Morphemics. Word-formation* [Suchasna ukrains'ka mova. Morphemika. Slovtvir], Fenix, Odesa, 270 p.

Н. М. Хрустык,

*Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова,
кафедра украинского языка*

АКТИВНЫЕ ПРОЦЕССЫ СЛОВООБРАЗОВАНИЯ В СОВРЕМЕННОМ УКРАИНСКОМ ЯЗЫКЕ: ПРЕФИКСОИДНЫЕ И ПРЕФИКСАЛЬНЫЕ ДЕРИВАТЫ

Статья посвящена исследованию активных процессов словообразования в современном украинском языке на материале СМИ. Рассматривается вопрос деривации

слов, образованных префиксоидами и префиксами. Отмечено, что префиксоидные и префиксальные дериваты благодаря особенностям словообразовательной структуры способны оперативно и максимально адекватно номинировать новые явления и процессы. Анализируются причины активизации способов словообразования, которыми продуцируются эти слова.

Ключевые слова: развитие украинского языка, СМИ, активные процессы словообразования, префиксоидные дериваты, префиксальные дериваты.

N. M. Khrustyk,
Odesa National I. I. Mechnikov University,
Ukrainian Language Department

THE SEMIPREFIXAL AND PREFIXAL DERIVATIVES AS AN ACTIVE MODERN TREND DEVELOPMENT OF THE UKRAINIAN LANGUAGE IN DERIVATION

The article is devoted of the question of studying semiprefixal and prefixal derivatives as an active modern trend development of the Ukrainian language in derivation. The author proves of this problem being adequate, actual and perspective. The semiprefixal and prefixal words in derivation of different years outlined and defined in works by V. S. Ilyin, V. M. Rusanivskyi, N. F. Klymenko, K. G. Gorodenska and other.

The **purpose** of our research is to study semiprefixal and prefixal words as an active modern trend of the Ukrainian language in derivation. The **object** of the research is proper functioning derivation of the Ukrainian language. The **subject** of our research is semiprefixal and prefixal derivatives as an active modern trend development of the Ukrainian language in derivation. To teach the aim we should solve such **problems**: outline the semiprefixal and prefixal words as an active modern trend of the Ukrainian language in mass media; to study characteristic of this trend development and what causes their formation.

Methodology. The descriptive method, continuous sampling method, the method of morphemic and derivational analysis are used.

Results. The semiprefixal and prefixal words are a main modern trend development of the Ukrainian language in derivation.

Key words: functioning of the Ukrainian language, mass media, an active trends development in derivation, semiprefixal derivatives, prefixal derivatives.

УДК 811.161

Ф. С. Бацевич,

д-р філол. наук, проф.,

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
завідувач кафедри загального мовознавства*

МОДУС, МОДАЛЬНІСТЬ І ТИПОЛОГІЯ ОДИВНЕНИХ ХУДОЖНІХ ТЕКСТІВ

Автор поділяє думку вчених щодо текстотвірної природи категорій модусу і модальності. Обґрунтовується підхід, згідно з яким текстові модуси і модальності сприяють формуванню текстотипів, розмежуванню «узуальних» і одивнених художніх текстів. У межах останніх різні типи модальностей виформовують одивнені фрагменти.

Ключові слова: текст, текстотип, текстове одивнення, модус, модальність, типи модусів, типи модальностей.

Сучасний функціонально-комунікативний, когнітивно і прагматично зорієнтований підхід до аналізу явищ мови актуалізував дослідження низки достатньо традиційних мовних категорій під загальним радикалом виконуваних ними тексто-дискурсивних функцій. Серед таких категорій в останній час особливої ваги набрали категорії модусу і модальності.

Достатньо традиційно, слідом за Ш. Баллі, модус розглядається як категорія, пов'язана з формуванням (породженням) і сприйняттям (інтерпретацією) суб'єктивного смислу речень, як поняття, нерозривно синтезоване з диктумним змістом комунікативної одиниці. Це категорія глибокої антропоцентричності, суб'єктності й суб'єктивності живої природної мови. У пізніших працях кінця ХХ – початку ХХІ ст. все частіше категорія модусу пов'язується зі способами сприйняття, осмислення і представлення світу в текстах (дискурсах). Зокрема, Н. Д. Арутюнова виділяє перцептивний (сенсорний), ментальний (когнітивний, епістемічний), емотивний і волитивний модуси мови [1, с. 106]. Перспективною вважаємо концепцію модусу сучасної української дослідниці Оксани Ніки, яка його розуміє як «дискурсивну категорію, що фіксує в тексті результат пізнавального процесу мовця, спрямованого на ту чи іншу ситуацію, що стала об'єктом авторської референції, рефлексії та аксіології» [9, с. 19]. Інакше кажучи, категорія модусу в останній час сприймається як ментально-прагматична, глибоко антропоцентрична.

Незважаючи на те, що питання щодо співвідношення модусу і модальності залишається відкритим, все частіше висловлюється думка про ієрархічні зв'язки між цими антропними категоріями: модальність розглядається як підпорядкована модусу, його складник [9, с. 16]. Модуси сприйняття, осмислення і зображення реалізуються в низці («віялі») модальностей; кожному модусу відповідає свій набір модальностей. У такому аспекті модус постає як «метакатегорія, що центрує різні модальні категорії, об'єднані за ознакою суб'єктивності» [9, с. 20].

Розуміння модусу як когнітивно-прагматичної категорії породження, представлення і, відповідно, сприйняття (інтерпретації) текстових (дискурсивних) світів, як ментально-оцінних установок адресанта й адресата дозволяє типологізувати як тексти, що належать до різних стилів, жанрів, напрямів, традицій тощо, так і тексти одного жанру, напряму, традиції і навіть тематики (наприклад, полемічної літератури XVII ст. [9]). Схоже можна сказати також про категорію модальності, яка в останній час значно розширила об'єм і сфери свого застосування і пов'язується з різними перцептивними і ментально-ціннісними установками адресанта і адресата тексту (дискурсу) (див., напр. про такий підхід у: [2; 3, 6] та ін.). Так, А.Г.Баранов зазначає, що «в процесі життєдіяльності людина включається в різноманітні нормативно-оцінні системи – фрагменти суспільної практики і випрацьовує на мотиваційній основі оцінні таксономії, які пронизують індивідуально-когнітивну систему на всіх її рівнях і служать когнітивним базисом модальностей» [3, с. 100]. На конкретному текстово-дискурсивному матеріалі дослідники переконливо показують, що є всі підстави розуміти модальність як категорію, «що виражає спосіб (установку) ментально-чуттєвого відображення дійсності» [6, с. 137]. Як зазначає А.П.Бабушкін, «різні види модальностей видозмінюють картину світу, викликаючи її девіації стосовно стандартного стану» [2, с. 16]. Досліджуваний матеріал одивнених текстів дозволяє цю категорію розуміти навіть ширше: як спосіб ментально-духовно-перцептивного відображення і сприйняття всього, що оточує людину, входить в її сферу осмислення й текстотворення. Інакше кажучи, модальність у низці випадків можна витлумачувати як **категорію способу смислопородження і смислосприйняття**.

У випадках саме такого підходу до категорії модальності в іншому світлі постає низка мовних, мовленнєвих і комунікативних чинників, наприклад, традиційна метафора, яку під когнітивно-прагматичним кутом зору можна розглядати як особливий вияв модальності [6, с. 135-136]; різними типами модальності охоплюються поняття зв'язності, цілісності, змістової організації тощо текстів. Зокрема, В.Бріцин і В.Мозгунов говорять про «модальну пресуппозицію» [6, с. 135-136], модальність «чуттєвого сприйняття», «віри», переконання, припущення тощо [6, с. 135]. У цілому сприймаючи розуміння цієї категорії як такої, що пов'язана з когнітивно-прагматичними аспектами текстопородження і текстосприйняття, все ж вважаємо, що в подібних випадках варто говорити не стільки про модальнісні, скільки про модусні форми втілення текстового змісту, формування «текстової історії», які, своєю чергою, породжують низку модальностей, що виконують різні когнітивно-прагматичні функції як в аспекті текстотворення, так і в аспекті текстосприйняття.

Мета пропонованої статті подвійна: з одного боку це спроба доведення тези, згідно з якою категорії модусу і модальності можуть у низці випадків слугувати критеріями розрізнення типів і підтипів художніх текстів, зокрема, текстів «зузальних» і «одивнених», а з іншого – можливості диференціювати в межах останніх підтипи вияву одивнення змісту тексту, так званої «текстової історії».

На початку розглянемо два фрагменти різних текстів:

- (1) Німим отверзуться уста;
Прорветься слово, як вода.
І дебрь-пустиня неполита,
Зцілющою водою змита,
Прокинеться ... [12, с. 137].

(2) Открыв полные глаза
сидела круглая коза
её суставы костяные
висели дудками в темноте
рога сердечком завитые
пером стояли на плите ...⁷ [10, с. 67].

Розглядаючи наведені поетичні текстові фрагменти, можемо говорити про те, що вони відрізняються своїм сприйняттям: перший, попри те, що його зміст абсолютно онтологічно неіконічний стосовно так званого «реального» світу, сприймається як «нормальний», «узуальний», високопоетичний, тобто такий, що повною мірою відповідає усталеним канонам високої філософської поезії, а другий, навіть попри більшу міру іконічності стосовно «реального» світу (зображена коза, яка сидить на плиті), – як такий, що належить іншій художній традиції – традиції текстового одивнення (у даному випадку абсурдизму). Якихось експліцитних, спеціально «експлуатованих», мовно-комунікативних сигналів різної стилістичної, жанрової тощо приналежності цитованих фрагментів, фактично, немає; ці сигнали імпліцитні, їх природа художньо-естетична і закорінена в різних когнітивно-прагматичних, оцінних за своєю природою, модальностях сприйняття поезії. Це зайвий раз підкреслює справедливість думки про те, що типи модальностей «жорстко не закріплені за певними мовними формами» [3, с. 104].

Модальнісні чинники подібного типу, як такі, що здатні впливати на деформацію і деструкцію творення мовної картини світу в її взаємозв'язках з «реальною», «актуальною» лежать в основі сприйняття як одивненої, нетипової, «неправильної» форми текстотипу. Так, наприклад, у малій прозі Д.Хармса спостерігається явище, яке отримало назву «смерті сюжету». Як відомо, найважливіша риса класичної моделі побудови сюжету – його діалогічність, тобто наявність протилежних «модусів», які можна умовно охарактеризувати як «позитивний» і «негативний» (наприклад, перемога добра над злом чи навпаки). Д. Хармс у деяких творах повністю ігнорує сам принцип подібного діалогізму, в результаті чого сюжет втрачає властивості дискретності; в його структурі відсутні звичні для сприйняття згадані модуси протиставлення. Як зазначають російські дослідники Т. В. Цвігун і А. Н. Черняков, «твори Д. Хармса будуються на напруженні, конфлікті між сприйняттям читача, який інерційно інтерпретує текст в його модусній подвійності, та реальній пресупозиції самого тексту, байдужого до можливої категоризації модусів» [11]. Для прикладу розглянемо текст оповідання «Синфонія 2». Він побудований, якщо можна так сказати, на експлуатації прийому нанизування «безмодусних» блоків інформації про різні потенційні дійові особи, котрі в підсумку не стають героями текстової історії:

Антон Михайлович плюнул, сказал «эх», опять плюнул, опять сказал «эх», опять плюнул, опять сказал «эх» и ушел. И Бог с ним. Расскажу лучше про Илью Павловича.

Илья Павлович родился в 1893 году в Константинополе. Еще маленьким мальчиком его перевезли в Петербург, и тут он окончил немецкую школу на Кирочной улице, потом еще что-то делал, а в начале революции эмигрировал за границу. Ну и Бог с ним. Я лучше расскажу про Анну Игнатьевну.

⁷ В усіх випадках цитування відтворюється специфіка авторської орфографії і пунктуації.

Но про Анну Игнатьевну рассказывать не так то просто. Во-первых, я о ней ничего не знаю, а во-вторых, я сейчас упал со стула и забыл, о чем собирался рассказать <...> [10, с.216].

В розглянутому «оповіданні» спостерігаємо явище порушення «статусу достовірності текстотипу» [3, с. 103]; схожі до цього прийоми ґрунтуються на використанні категорій модусу й модальності.

Згадані аксіологічно-деонтичні вияви модальності можна визначити як «високе», «узуальне», «традиційне» VS «одивнене» («абсурдне»), «неузуальне», «авангардистське», навіть «епатажне». Інакше кажучи, варто ставити питання щодо текстотвірної, жанроформуванняльної природи категорії модальності або й ширше – стилетвірної функції загальнономовних категорій модусу й модальності. Насправді, окрім багатьох категорійних ознак функціональних стилів, яким присвячена значна наукова література, не останнє місце в їхній диференціації посідає категорія модусу. Так, художньо-белетристичний функціональний стиль в своїй основі зображальний, візуальний, слуховий, ґрунтований на оцінно-естетичних критеріях сприйняття; в основі офіційно-ділового стилю лежить деонтичний нормотвірний модус; релігійний спирається на модус віри, науковий – на епістемічний модус, щоденниковий – модус пам'яті тощо.

Виникає логічне запитання щодо можливості використання категорій модусу й модальності з метою створення поки що відсутньої в сучасній лінгвістиці обґрунтованої типології одивнених текстів.

Під „одивненими” художніми текстами розуміємо тексти, формальна організація яких порушує узуальні жанрові канони літературного твору, а змістове наповнення не відповідає онтологічним засадам існування „реального” світу, соціальним чинникам функціонування суспільства, поведінці його членів, законам мислення, мовлення, комунікації і т. ін. (детальніше про природу, сутність і витоки цього поняття див: [4; 5]). Це, перш за все тексти абсурдні, невротичні й психотичні (зокрема, шизофренічні), парадоксальні, паралогічні, тавтологічні, оксюморонні, асемантичні (нонсенсні), створені у змінених станах свідомості; до них зараховують низку текстів фольклорного характеру (наприклад небилиці), деякі жанри дитячої літератури та інші типи текстів (дискурсів), а також їх складники – мовленнєві акти і мовленнєві жанри.

Розглянемо фрагменти кількох текстів з метою порівняння чинників, які лежать в основі одивнення їх змістового наповнення:

(1) На столі між класних журналів бовваніла синьо-фіолетова школярська чорнильниця, цяцькована вухастим зайчиком. І я, знаючи давню звичку нашого директора перевтілюватися в чорнильницю, коли хотів, аби його не турбували (перевтілювався він так мистецьки, що завуч, який сидів в одному з директором кабінеті, часом вмокав в ту чорнильницю ручку), пильно подивився на мальованого зайчика та голосно проказав.

– Семене Семеновичу, даруйте, але я до вас у дуже невідкладній справі!

Чорнильниця бубнявіла, наче квасоля чи гарбузове зерня напровесні у мокрому рукавичку, кільчилася, росла і вже за столом сидів директор з одутлим фіолетовим обличчям, лагідними очима і родимкою на щоці [8, с. 26];

У цьому фрагменті одивнюються онтологічні константи «актуального» («реального», «цього») світу: людина трансформується в неживі об'єкти, інші сприймають ці трансформації, як щось звичне, нормальне і т. ін. Подібний тип одивнення, в якому деформуються основні константи реальності – час, простір, якісні й кількісні диспозиційні ознаки об'єктів світу тощо, – можна назвати **онтологічним одивненням**. В його основі

лежить модус сприйняття світу; цей тип одивнення можна також розуміти як вияв деонтичної модальності, відхилення від норми існуючих констант світу, який ми називаємо «реальним» (див. схоже розуміння в: [2, с. 16-19]). При цьому структурні аспекти мовного коду формально не деформовані. У низці наших праць цей тип одивнення отримав назву **онтологічного абсурду** (див., напр.: [4]).

(2) ... обратите внимание на то, что за спиной Николая Ивановича нет ничего. Не то, чтобы там не стоял шкаф, или комод, или вообще что ни будь такое, а совсем ничего нет, даже воздуха нет. Хотите верьте, хотите не верьте, но за спиной Николай <Ивановича> нет даже безвоздушного пространства, или, как говорится, мирового эфира. Откровенно говоря, ничего нет [10, с. 93-94].

У даному випадку об'єктом одивненого зображення став процес сприйняття (перцепції) світу. За низкою ознак це так званий **перцептивний абсурд**, достатньо близький за своєю сутністю до абсурду онтологічного, оскільки пов'язаний із сприйняттям того, що оточує людину в текстовому світі, однак має свої особливості (див. детальніше: 5]). У розглянутому фрагменті тексту мовний код також формально не порушений, тобто сприйняття його як одивненого ґрунтується на когнітивно-прагматичних засадах деонтичної модальності «нормативності» / «не нормативності» сприйняття світу.

(3) [В п'єсі Д.Хармса «Єлизавета Бам» слідчі Іван Іванович і Петро Миколайович прийшли арештувати Єлизавету Бам, оскільки її підозрюють у вбивстві. Вона ж пропонує їм зіграти в дитячу гру «латки» (рос. пятнашки). Слідчі погоджуються]:

Петр Николаевич (хлопаєт Івана Івановича) Ты пятнашка!

Елизавета Бам. Иван Иванович, бегите сюда!

Иван Иванович. Ха-ха-ха, у меня ног нет!

Петр Николаевич. А ты на четверинках!

Елизавета Бам. Кто пятнашка?

Иван Иванович. Я, ха-ха-ха, в штанах! [10, с. 487-488].

Одивненість цитованого фрагмента полягає у невідповідності трагічної ситуації необхідності арешту й смерті головної героїні й поведінки дорослих учасників сценічної дії. Це свідоме порушення автором деонтичних норм соціальної поведінки дорослих людей, які повинні виконати покладений на них офіційний обов'язок; можна говорити про «експлуатацію» модусу соціальної поведінки людей з метою досягнення трагікомічного художнього ефекту, формування відповідних комунікативних смислів одивненого характеру. Це так званий **поведінковий абсурд**. Мовні норми при цьому, як і в попередніх випадках, фактично, не порушуються.

(4) [Мислення річної (!) дитини Петрика Петрова із п'єси О.Введенського «Ялинка у Іванових»]:

Я умею говорить мыслями. Я умею плакать. Я умею смеяться. Чего ты хочешь? [7, с. 241];

Один я буду сидеть на руках у всех гостей по очереди с видом важным и глупым, будто бы ничего не понимая. Я и невидимый Бог [7, с. 241];

Я самый младший – я просыпаюсь раньше всех. Как сейчас помню два года тому назад я еще ничего не помнил. Я слышу собака произносит речь в стихах. Она так тихо плачет [7, с. 254].

У наведених фрагментах п'єси, як і в попередніх випадках, деформації й деструкції мовного коду відсутні; спостерігаємо вживання недиспозиційних предикатів мислення, мовлення, пам'яті стосовно малої дитини, яка за своїм віком не може так мислити, говорити, згадувати. Інакше кажучи, експлуатуються прийоми створення

невідповідності актуалізованих деонтичних модусних аспектів когнітивних процесів (пам'яті й мовлення). Можна говорити про **ментальний абсурд** у тексті.

(5) Приклад із драматичних мініатюри Д.Хармса «Комедія міста Петербурга. Частина II»:

Николай II. Здрасьте. Как на улице тепло или холодно?

Комсомолец Вертунов. Тепло Ваше Величество.

Николай II. А я под стол плеваться умею!

Комсомолец Вертунов. Очень интересно Ваше Величество.

Николай II. Хочешь покажу?

Комсомолец Вертунов. Ну покажи!

Николай II. Тьфу!

Комсомолец Вертунов. Вот это здорово! [10, с. 421];

Потенційний читач цього тексту (або глядач вистави), спираючись на свої знання, почерпнуті з історії або ж знайомства з класичною художньою літературою, засвоєні правила комунікації між особою такого соціального статусу як цар і представник «простого» народу, тобто на деонтичні модальні характеристики «нормальної», «правильної», неконфліктної комунікації, розуміє, що перед ним умисне порушення цих норм, правил, максимум тощо з метою створення одивнених комунікативних смислів гумористично-сатиричного, в цілому абсурдного, характеру. Це приклад так званого **комунікативного абсурду**, який у багатьох своїх виявах також спирається на деонтичні й аксіологічні за своєю природою категорії «норма VS не норма» в комунікації

(6) Приклади деформацій і деструкцій мовного коду із творів Д.Хармса:

Соединение

Дом с клювом

Дитя с татариним

Корабельщик в керосине

Тарелка без волос

Ворона между сквозных чисел

Шуба с треском по имени Фофа

Каля в безвыходном положении

Румын из рукомойника

Ангел ершов.

Побег

Петух бежал из воды

Гвоздь бежал из парафина.

кнутик пригнал из графина

меч бежал из таракана.

Опыт ехал из-под стакана.

Астроном бежал из ваты

ключ лежал продолговатый <...> [10, с. 235-236].

Наведені фрагменти тексту відрізняються від попередніх, оскільки в їх основі лежать механізми глибокої деформації, (місцями деструкції), одиниць і категорій мовного коду і, відповідно, природа їх одивнення інша (див., напр.: [4; 5]).

Отже, в низці випадків механізми одивнення ґрунтуються на девіаціях і деструкціях мовного коду, а також на порушеннях модусно-модальних чинників текстотворення і текстоприйняття. Ці порушення стосуються всіх виявів модусно-модальних чинників, перш за все міжособистісних, суб'єктивної установки та референційних. Від модусу і

модальності залежить низка текстових аспектів, зокрема, їх змістова реалізація в багатьох її виявах, приналежність до конкретних жанрів, піджанрова типологія і т. ін. Як засвідчують спостереження, співвідношення між модусом і модальністю (модус розгортається у низку модальностей) може реалізовуватися по-різному у випадках породження різних типів тексту (дискурсу), а схема їх ієрархічної залежності – лише одна з можливих. Приклади аналізу конкретних виявів одивнених текстів засвідчує, що можливі варіанти, коли конкретна модальність стає найважливішим чинником породження і сприйняття типу тексту, і уже в межах цього типу реалізуються провідні модуси його втілення, які, своєю чергою, «обрастають» конкретнішими типами модальностей. Інакше кажучи, процеси текстотворення і текстосприйняття, спираючись на когнітивно-прагматичні категорії модусу і модальності, можуть їх варіювати, модифікувати і в результаті цих процесів виформовуються різноманітні за змістовим наповненням класи текстотипів, зокрема одивнених.

Дослідження категорій модусу і модальності в аспекті текстотворення і текстосприйняття відкриває перед дослідниками нові перспективи розуміння природи тексту. Виявлення і обґрунтування достатньої кількості модальностей в межах відповідних модусів, які поряд з іншими лінгвальними і позалінгвальними чинниками створюють і диференціюють типи текстів, – важливий крок до опису різних текстотипів у когнітивно-прагматичному аспекті. Модуси і модальності беруть активну участь у творенні маладосліжених у сучасній літературі текстів одивненого змісту і форми.

Література

1. *Арутюнова Н. Д.* Типы языковых значений; Оценка. Событие. Факт. [монографія] / Н. Д. Арутюнова. – М. : Наука, 1988. – 341 с.
2. *Бабушкин А. П.* «Возможные миры» в семантическом пространстве языка [монографія] / А. П. Бабушкин. – Воронеж : Воронежский государственный университет, 2001. – 86 с.
3. *Баранов А. Г.* Функционально-прагматическая концепция текста [монографія] / А. Г. Баранов. – Ростов н/Д : изд-во Ростов н/Д. ун-та, 1993. – 182 с.
4. *Бацевич Ф. С.* Лингвистический анализ абсурдного художественного текста: аспекты, возможности, перспективы / Ф. С. Бацевич // Язык и метод. Русский язык в лингвистических исследованиях XXI века / Редакторы: Дорота Шумска, Кшиштоф Озга. – Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2016. – S. 289-297.
5. *Бацевич Ф. С.* Абсурдистські художні тексти: спроба типології / Ф. С. Бацевич // Мовознавство. – 2016. – № 1. – С. 3-10.
6. *Бріцин В. М., Мозгунов В. В.* Когнітивні аспекти теорії модальності (на матеріалі східнослов'янського художнього дискурсу) / В. М. Бріцин, В. В. Мозговий // Мовознавство. – 2013. – № 2-3. – С. 128-148.
7. *Введенский А. Всё* / А. Введенский. – М. : ОГИ, 2011. – 736 с.
8. *Дрозд В. Ирій* // В. Дрозд. Ирій: Повісті, оповідання. – Харків : Фоліо, 2008. – С. 3-132.
9. *Ніка О. І.* Модус у староукраїнській літературній мові другої половини XVI – першої половини XVII ст. [монографія] / О. І. Ніка. – Київ : КНУ ім. Т. Г. Шевченка, 2009. – 444 с.
10. *Хармс Д.* Собрание сочинений в трех томах. Том первый. Авиация превращений / Д. Хармс. – СПб.: Азбука, 2011. – 672 с.

11. Цвигун Т.В., Черняков А.Н. «Смерть сюжета» в поэтике Д.Хармса. [Электронный ресурс] / Т.Цвигун, А.Черняков. – Режим доступа к ресурсу: http://avangard.narod.ru/beitraege/ra/cc_harms.htm

12. Шевченко Т. Исаия. Глава 35 (Подражание) // Т.Шевченко. Твори в п'яти томах. Т. 2. Поетичні твори (1847-1861). – К. : Дніпро, 1984. – С. 216-217.

References

1. Arutyunova, N. D. (1988), *Types of Language Meanings* [Типы языковых значений. Оценки. События. Факты.], Nauka, Moscow, 341 p.

2. Babushkin, A. P. (2001), «Possible Worlds» in the Semantic Spase of the Language [«Vozmozhnyye miry» v semanticheskom prostranstve yazyka], Voronezh State University, Voronezh, 86 p.

3. Baranov, A. G. (1993), *Functional-Pragmatic Conception of a Text* [Функционально-прагматическая концепция текста], Rostov University Publishing House, Rostov-na-Donu, 182 p.

4. Batsevich, F. S. (2016), *Linguistic Analysis of an Absurd Artistic Text: Aspects, Possibilities, Perspectives* [Lingvisticheskiy analiz absurdnogo khudozhestvennogo teksta: aspekty. vozmozhnosti. Perspektivy], Yazyk i metod. Russkiy yazyk v lingvisticheskikh issledovaniyakh XXI veka, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, pp. 289-297.

5. Batsevych, F. S. (2016), *Absurd Artistic Texts: an Attempt of Typology* [Absurdistski khudozhni teksti: sprobа tipologii], Movoznavstvo, Kiiiv, No.1, pp. 3-10.

6. Britsin, V. M. Mozgoviy, V. V. (2013), *Cognitive Aspects of the Theory of Modality (on the material of West Slavonic Artistic Discourse* [Kognitivni aspekti teorii modalnosti (na materiali skhidnoslov'yanskogo khudozhnogo diskursu)], Movoznavstvo, Kiiiv, No. 2-3, pp. 128-148.

7. Vvedenskiy, A. (2011), *All [Vse]*, OGI, Moscow, 736 p.

8. Drozd, V. (2008), *South [Iriy]*, Folio, Kharkiv, pp. 132.

9. Nika, O. I. (2009), *Modus in Old Ukrainian Literary Language of the second half of the XVIth – the first half of the XVIIth centuries* [Modus u staroukraïnskiy literaturniy movi drugoi polovini XVI – pershoi polovini XVII st.], KNU, Kiiiv, 444 p.

10. Kharms, D. (2011), *Complete Works in Three Volumes. Aviation of Transformations* [Sobraniye sochineniy v trekh tomakh. Aviatsiya prevrashcheniy], Azbuka, StPeterburg, Vol. 1, 672 p.

11. Tsvigun, T.V., Chernyakov A.N. «Plot Death» in D. Kharms' Poetics [«Smert syuzheta» v poetike D. Kharmsa], <http://avangard.narod.ru/beitraege/ra/ccxarms.htm>.

12. Shevchenko, T. (1984), *Isaiah, Chapter 35 (Imitation)* [«Isaiya», Glava 35 (Podrazhanie) // T.Shevchenko. Tвори v p'yati tomakh. T.2. Poyetichni tvori (1847-1861)], Dnipro, Kiiiv, pp. 216-217.

Ф. С. Бацевич,

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко,
кафедра общего языкознания*

МОДУС, МОДАЛЬНОСТЬ И ТИПОЛОГИЯ ОСТРАННЕННЫХ ХУДОЖЕСТВЕННЫХ ТЕКСТОВ

Автор присоединяется к мнению ученых относительно текстоформирующей природы категорий модуса и модальности. Обосновывается подход, согласно которому текстовые модусы и модальности способствуют формированию текстотипов, разграничению «узуальных» и остранных художественных текстов. В пределах последних разные типы модальностей формируют остранные фрагменты.

Ключевые слова: текст, текстотип, текстовое остраннение, модус, модальность, типы модусов, типы модальностей.

F. S. Batsevych,

*Ivan Franko Lviv National University,
General Linguistics Department*

MODUS, MODALITY AND TYPOLOGY OF MARVELLED (ODYVNENI) ARTISTIC TEXTS

The introduction contains the review of the aspects of correlation of the general linguistic notions of modus and modality as textual categories. The author shares the views of a number of researchers, according to which textual moduses and modalities play an important role in the formation of text types. The purpose of the article is dual: on the one hand, it is an attempt to prove the thesis that the categories of modus and modality may in a number of cases serve the criteria of differentiating types and subtypes of artistic texts, «usual» and marvelled, in particular; on the other, within the bounds of the latter may differentiate subtypes of the expression of marvelling the text content, a so called «text history». It has been proved that modus and modality form the basis of differentiating ontological, perceptive, behavioural, mental, language and communicative types of marvelling texts and their extracts.

Key words: text, text type, text marvelling, modus, modality, types of moduses, types of modalities.

УДК 811.162.2

Т. П. Беценко,

*д-р філол. наук, проф.,
Сумський державний педагогічний університет ім. А. С. Макаренка,
професор кафедри української мови*

АНАЛІЗ ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ: ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ ПІДХІД

У статті розглянуто специфіку лінгвокультурологічного аналізу художнього (поетичного) тексту. З'ясовано зміст цього різновиду роботи з текстом, мету та завдання, подано алгоритм аналізу. Обґрунтовано складники лінгвокультурологічного

аналізу. Лінгвокультурологічний аналіз художнього твору осмислено в аспекті його народознавчих, етнографічних, фольклорних зв'язків.

Ключові слова: лінгвокультурологічний аналіз художнього (поетичного) тексту, алгоритм лінгвокультурологічного аналізу тексту, народознавство, мовні рівні аналізу тексту.

Постановка проблеми. Лінгвокультурологія – галузь мовознавчої науки, що вивчає вияви культури народу в його мові та мовленевій діяльності, способи, засоби і форми, якими "мова зберігає в лінгвокультурах елементи культури й передає їх через тексти в суспільну мовну практику" [1, с. 61]. Культура при цьому мислиться як спосіб життя народу, його духовно-матеріальна буттєвість. Відповідно лінгвокультурологія – комплексна наукова дисципліна про взаємозв'язок і взаємодію "культури і мови в її функціонуванні", про факти, реалії народної дійсності в усій її духовно-матеріальній цілісності, що відображені (зафіксовані) народним досвідом у мовних знаках та макрознаках; це лінгвістика народознавства – мовносеміотична система, що організує (позначає) культурний (етнічний) континуум; це ментальна цілісність, онтологічно реалізована з допомогою різнорівневих мовних одиниць. Лінгвокультурологія своєрідно перетинається з лінгвофольклористикою, етнолінгвістикою, лінгвокраїнознавством, лінгвосеміотикою тощо, а також з етнографією, етнологією, країнознавством, міфологією, уснословесністю, культурологією, етикетом, релігієзнавством та ін.

Аналіз останніх досліджень. Питання зв'язку культури народу та його мови розглядали вже у XIX ст. у рамках порівняльно-історичного мовознавства (Я. Грімм, Ф. Буслаєв, І. Гердер та ін.), психологічного напрямку лінгвістики (В. фон Гумбольдт, Г. Штейнталь, Г. Пауль, О. Потебня, К. Бюлер та ін.), в XX ст. – у неогумбольдтіанстві, лінгвокраїнознавстві, етнопсихолінгвістиці та ін.

Сьогодні питаннями лінгвокультурології в Україні займаються – С. Я. Єрмоленко, В. Жайворонок, В. Калашник, Л. Мацько, О. Селіванова, в Росії – Н. Арутюнова, В. Костомаров, Ю. Степанов, Т. Толстая, М. Толстой, в Білорусі – В. Маслова, в Польщі – А. Вежбицька, Є. Бартмінський. Сама собою постає потреба у здійсненні лінгвокультурологічного аналізу художнього тексту. Розв'язання цієї проблеми порушила Л. Мацько. На думку Л. Мацько, "лінгвокультурологічний аналіз художнього тексту передбачає добру загальнолінгвістичну орієнтацію в тексті і вимагає знання теоретичних засад лінгвокультурології, її методології й методики аналізу основних понять лінгвокультурології: лінгвокультурний концепт, національна лінгвокультурна ментальність, лінгвокультура, культурна сема, культурна конотація, культурний фон, культурний простір, культурна традиція, культурна спадщина, культурна парадигма" [1, с. 61]. Акад. Л. Мацько означила основні напрями (складники) лінгвокультурологічного аналізу художнього тексту.

Формулювання мети і завдань, об'єкта і предмета дослідження.

Мета розвідки – схарактеризувати зміст, мету та завдання, з'ясувати специфіку та етапи лінгвокультурологічного аналізу художнього тексту.

Основне **завдання** розвідки полягає в тому, щоб визначити засадничі положення лінгвокультурологічного аналізу як одного з новітніх підходів, застосовуваних до розбору художнього тексту.

Об'єктом дослідження є текст як явище культури, **предметом** – його лінгвокультурологічний опис.

Наукову новизну дослідження вбачаємо в тому, що вперше сформульовано і обґрунтовано мету, об'єкт, предмет, завдання лінгвокультурологічного розбору тексту, запропоновано розгорнутий алгоритм означеного виду аналізу.

Теоретична і практична цінність дослідження. Інтерпретація тексту в лінгвокультурологічному аспекті – новий підхід, що зумовлений вимогами сьогодення і підпорядкований практичним завданням лінгвокультурології. Виокремлення цього різновиду роботи, опис методики виконання, формулювання термінологічного апарату поглиблює вітчизняну текстознавчу галузь. Практичне значення дослідження полягає у створенні підґрунтя для опанування методикою лінгвокультурологічного аналізу тексту як специфічним підходом, що базується на виявленні різнорівневих етнічних, народномовних, лінгвонароднокультурних тощо доміант текстової організації. Лінгвокультурологічний аналіз художнього тексту (як поетичного, так і прозового) – плідна галузь пізнавально-інтелектуальної діяльності, що може бути успішно реалізована в навчальному процесі і стати основою здійснення наукових порівняльних мовознавчих студій. Використання цього виду роботи в різному обсязі доцільно практикувати при вивченні української мови з іноземцями (з урахуванням їхньої культурної специфіки).

Виклад основного матеріалу. Лінгвокультурологічний аналіз художнього тексту полягає у *виявленні* різнорівневих мовних одиниць, що безпосередньо вказують на народномовне, лінгвоетнічне, країнознавче середовище / джерело, слугують засобами позначення етнічної дійсності, мають чітко виражене національне забарвлення, орієнтують на етноідентифікацію відтворюваних реалій, слугують маркерами національної картини світу; у *встановленні* культурної (народознавчої) семантики різнорівневих лінгвоодиниць та їх співвіднесеності з певним етносом; у *з'ясуванні* народознавчого характеру повідомлюваної в тексті інформації; у *пошуку та описові* особливостей реалізації в тексті ментальності мовця / автора.

Мету лінгвокультурологічного аналізу художнього тексту вбачаємо у цілеспрямованому виявленні, аналізові та описові різнорівневих мовних одиниць, що співвіднесені з певним етнокультурним простором, є характерною ознакою народного (етнічного) континууму – його духовно-матеріальної дійсності, позначені народномовним (етномовним) колоритом і створюють культурний фон тексту, ідентифікують його з визначеним етнокультурним буттям, забезпечують відтворення національно картини світу і виступають мовно-естетичними знаками національної культури.

Завдання лінгвокультурологічного аналізу художнього тексту:

- з'ясувати ідейно-тематичну спрямованість текстової інформації в аспекті її етнокультурної аргументації;

- схарактеризувати загальний культурний фон, представлений в тексті; встановити співвіднесеність тексту з певною культурою, етносоціумом, що реалізує культурну дійсність у назвах предметів духовно-матеріальної сутності; мотивувати з погляду традицій певної культури образно-сюжетну канву тексту, персонажі та образи як складники етнодійсності; виявити мовнокультурний феномен тексту з позицій ментальності автора, у контексті доби;

- осмислити стильову та жанрову належність тексту з погляду етнокультурної, мовнокультурної, мовноестетичної дійсності, національних мистецьких традицій, культурно-естетичних настанов, норм;

- пізнати мовнокультурну своєрідність тексту з урахуванням та на основі сфери спілкування і ситуації, на яку орієнтований текст, функцій тексту, фактора адресата, типу мислення, форми та типу мовлення;

- довести лінгвокультурну належність тексту на підставі аналізу його різносистемної мовної організації; виявити засоби та способи відтворення культури (етнодійсності) на прикладі опису мовного матеріалу, спостереженому в тексті;

- встановити різнорівневі мовні одиниці, що пов'язані з певним культурним, культурно-мистецьким, лінгвокультурним, народнопобутовим, народознавчим контекстом і забезпечуть відтворення етнодійсності в тексті; класифікувати та описати лінгвокультуреми; схарактеризувати лінгвокультуреми з урахуванням етимологічних, культурносемантичних, стильових та стилістичних тощо відомостей;

- розглянути мовно-естетичні знаки національної культури, засвідчені в тексті, як факти інтелектуально-образної діяльності, як показники творчого духу;

- обґрунтувати вагу лінгвокультурних одиниць у плані формування мовно-етнічної картини світу в художньому творі;

- усвідомлено сприйняти лінгвокультурні одиниці, використані в тексті, як факти мовно-мисленнєвої діяльності індивіда, показники освоєння ним довкілля – рідного чи чужоземного, осмислити майстерність авторського змалювання етноконтинууму на прикладі актуалізації відповідного мовного матеріалу, схарактеризувати вміння митця представити лінгвокультурну дійсність у художньому творі; довести вирішальне значення мовної субстанції, що є тлом, яке створює / відтворює певну етночасопросторову дійсність;

- мотивувати емоційний колорит тексту, співвідносячи його естетику з етнокультурною мовленнєво-етичною, мовленнєво-етикетною традицією певної культури.

Об'єктом лінгвокультурологічного аналізу художнього тексту вважаємо мовнокультурний феномен організації тексту як різнорівневої, різноаспектної цілісності, що є фрагментом етнобуття, фактом етнодійсності, реалією духовно-матеріальної життєдіяльності етномовця (автора, персонажа тощо), **предметом** – аналіз різнорівневих мовних одиниць, що співвіднесені з визначеним етнокультурним соціумом, виступають характерними складниками його мовно-побутової дійсності, слугують створенню необхідного культурного фону тексту.

Пропонований вид інтелектуально-творчої діяльності зараховуємо до різновиду філологічного аналізу тексту, що також об'єднує його лінгвостилістичний аналіз.

Для виконання власне лінгвокультурологічного аналізу тексту треба добирати твір (фрагмент), який би відзначався виразним народознавчим колоритом. Наприклад, епізод з роману М. Стельмаха "Дума про тебе". Не всі тексти мають яскраве народознавче забарвлення у різнорівневій організації. Часто трапляються тексти з крапленнями елементів культури.

Для успішного виконання лінгвокультурологічного аналізу тексту необхідно засвоїти відповідні терміни та оперувати поняттями *лінгвокультурема*, *культурна сема*, *культурна конотація*, *культурний фон*, *концепт культури*, *культурно маркована одиниця*, а також *знак етнокультури*, *національна картина світу*, *етнографізм*, *фольклоризм*, *народнопоетичний символ*, *мовно-естетичний знак національної культури* та ін.

Алгоритм лінгвокультурологічного аналізу художнього (поетичного) тексту передбачає обов'язкове визначення 1) теми, ідеї, мотивів твору, з'ясування специфіки сюжету та композиції, встановлення образів та персонажів з загальною

характеристикою їх зв'язку з національною культурно-мистецькою, літературною традицією, канонами національного літературного жанру, фольклорними джерелами тощо; окреслення культурного часу та культурного простору, що реалізовані в тексті; встановлення культурного фону; 2) обґрунтування стилю тексту, жанру; сфери спілкування; ситуації, на яку орієнтований текст; визначення основних функцій тексту; фактора адресата; типу мислення; форми мовлення з підкресленням етнокультурного, національного характеру означених реалій, їх ментального колориту, етноонтологічної виразовості; 3) аналіз загальних стильових рис тексту в етнокультурному аспекті; спостереження за мовною організацією тексту, опис мовних ознак тексту на всіх рівнях з урахуванням етнокультурної, мовнокультурної, етнолінгвістичної, етнографічної, народознавчої інформації; а) характеристика фонічних засобів, реалізованих в тексті, що засвідчують зв'язок з певною етномовнокультурною дійсністю (позначення вимови, наголошування слів та ін.); виявлення ознак національно-культурної просодики (ритму, метру та ін.); б) аналіз лексичних одиниць, належних визначеному етноконтинууму: вичленування лінгвокультурем; виявлення етнографізмів, діалектної лексики; з'ясування культурних сем номенів, що позначають культурні реалії; встановлення наявності культурологічних концептів з обґрунтуванням їхньої контекстуальної семантики; характеристика лексичного складу тексту як відображення національно-мовної картини буття, репрезентованої в творі; спостереження за використанням стилістично маркованих етноодиниць, за культурною конотацією стилістичних значень мовних одиниць, визначення їхньої етнокультурної належності та емотивної виразовості; етнокультурна характеристика фразеологічних конструкцій, окреслення культурної семантики сталих виразів, їхньої народознавчої належності, особливостей уживання; в) обґрунтування етнолінгвокультурної специфіки граматичної організації тексту: актуалізації національно-мовної словотвірної бази, характерних морфологічних одиниць, національно маркованих граматичних конструкцій як способів та засобів вираження думки, забезпечення актів комунікації (наприклад, у діалозі: – *А чи знаєш, що я тебе хочу спитати?* (народномовна конструкція, використовувана у спілкуванні); з'ясування національно-мовного колориту, що властивий синтаксичним структурам (наприклад, звертальним конструкціям *голубе милий; голубко сизокрила; соколе ясний* та ін.); 4) характеристика тропеїстики: виявлення традиційних для певної культури художньо-виражальних засобів, встановлення їхньої культурної семантики, специфіки уживання (трансформації); аналіз епітетів, метафор, перифразів, символів як лінгвокультурних одиниць – як мовно-естетичних знаків національної культури з традиційною семантикою, конотацією, специфікою уживання, з урахуванням їхньої архетипової природи; обґрунтування сутності національно-культурної естетики (конотативної семантики), притаманної мовним одиницям; опис національно-мовного емоційного колориту тексту як способу та засобу представлення / реалізації культурної інформації; загальний культурно-емоційний фон тексту; 5) фіксація інтертекстуальних культурних зв'язків у тексті, мотивація їхніх стильових та стилістичних потенцій.

Лінгвокультурологічний аналіз тексту не обов'язково здійснювати на прикладі спостереження за мовною організацією та культурно-стилістичною семантикою одиниць, реалізованих у творах, присвячених описові української дійсності. Те, що національні художні тексти, по можливості, обов'язково повинні бути проаналізовані у вказаному аспекті, безсумнівно. Але надзвичайно пізнавально спробувати проспостерігати за лінгвокультурологічним оформленням текстів українських письменників, що присвячені описові іноземної дійсності (японської, китайської, польської, німецької та ін.): наприклад, уривок з роману П. Загребельного "Роксолана".

Ще цікавіше та суттєвіше – спробувати аналізувати з використанням лінгвокультурологічного підходу тексти зарубіжних авторів, у яких реалізовано певну картину світу – американську, індіанську, турецьку, казахську, татарську ... (тексти чи фрагменти творів Ч. Айтматова, О. Хайяма, Ж. Верна, Сервантеса, Р. Стівенсона, О. Уайльда, Д. Аліг'єрі, В. Гюго та ін.). Не менш вагомим буде здійснення лінгвокультурологічного аналізу фольклорних текстів (споріднених та неспоріднених культур). (Сьогодні, наприклад, відбувається взаємодія та переплетення, взаємопроникнення, трансформація української та китайської культур – відповідно – неоднозначне тлумачення семантики символів; українська національна символіка в смисловому плані стирається і забувається, замінюючись трактуваннями інакомовнокультурного середовища). Пізнавальний потенціал такого аналізу – невичерпний. Наступною сходинкою, напевне, буде здійснення компаративного лінгвокультурологічного аналізу поетичних текстів чи фрагментів прози.

Труднощі, які можуть виникнути у процесі лінгвокультурологічного аналізу тексту, на нашу думку, пов'язані:

- з незнанням відповідного термінологічного апарату та з невмінням його використовувати;

- з відсутністю умінь та навичок здійснювати аналіз тексту, з неволодінням методикою аналізу мовного / текстового матеріалу, методикою роботи з науково-довідковою літературою;

- з браком знань про світ, інші культури та цивілізації;

- з відсутністю чуття мови.

Важливість та потребу в оволодінні й використанні лінгвокультурологічного аналізу тексту вбачаємо в тому, що він дає змогу глибоко, всебічно осягнути іншу етнічну дійсність при допомозі мови. У процесі виконання такого виду роботи значно розширюється світогляд індивіда, підвищується надбання його креативний потенціал, пробуджується його інтерес до культурного інших народів тощо.

Висновки. Отже, світ (картина світу народу) пізнається через текст. У тексті з допомогою мовних знаків певної культури кодується етнічна дійсність. Лінгвокультурологічний аналіз художнього тексту покликаний акцентувати увагу на значущих народнокультурних величинах, що формують картину світу (естетичну, художньо-образну, національно-мовну картину світу) етносу.

У подальшому вбачаємо необхідність подати зразки культурологічного аналізу художнього тексту.

Література

1. *Мацько Л.* Лінгвокультурологічний аналіз художнього тексту / Любов Мацько // *Культура слова.* – 2011. – Вип. 75. – С. 56-66.

Reference

1. Matsko, L. (2011) *Linguistic and cultural analysis of literary text* [Lingvokulturologihnuj analys hudoznogo textu], *Cultura slova*, Vup. 75, pp. 56-66.

Т. П. Беценко,

*Сумской государственной педагогической университет им. А. С. Макаренко,
кафедра украинского языка*

АНАЛИЗ ХУДОЖЕСТВЕННОГО ТЕКСТА: ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКИЙ ПОДХОД

В статье представлено попытку рассмотреть специфику лингвокультурологического анализа художественного текста. Выяснено содержание этой разновидности работы с текстом, цели и задачи, представлен алгоритм анализа. Обосновано составляющие лингвокультурологического анализа. Лингвокультурологический анализ художественного произведения осмыслен в аспекте его народоведческих, этнографических, фольклорных связей.

Ключевые слова: лингвокультурологический анализ художественного текста, алгоритм лингвокультурологического анализа текста, народоведение, языковые уровни анализа текста.

T. P. Betsenko,

*Sumy State Pedagogical University Behalf of A. S. Makarenko,
Ukrainian Language Department*

ANALYSIS OF THE ARTISTIC TEXT: LINGVOCULTURAL APPROACH

The article presents an attempt to consider the specifics of linguistic cultural analysis of an artistic text. The contents of this type of work with the text, goals and tasks are clarified, the analysis algorithm is presented. The components of the linguistic cultural analysis are justified. The linguistic cultural analysis of an artistic work is interpreted in the aspect of its folk-cultural, ethnographic, folklore connections.

The importance and the need to capture and use linguistic and cultural text analysis finds that it allows deeply and comprehensively understand different ethnic reality by means of language. In carrying out this type of work greatly expands the outlook of the individual, increasing his creative potential, awakened his interest in the cultural heritage of other nations like.

Cultural Linguistic analysis of literary text (as poetry and prose) – a fruitful area of cognitive-intellectual activity, can be successfully implemented in the educational process and the implementation of research form the basis of comparative linguistic studies. Using this kind of work in varying degrees it is advisable to practice in studying the Ukrainian language to foreigners (including their cultural specificity).

The proposed form of intellectual and creative activities considered to be the kind of philological analysis of the text, which also combines its stylistic analysis.

Key words: linguistic cultural analysis of the artistic text, algorithm of linguistic cultural analysis of the text, ethnology, language levels of text analysis.

ПАРЦЕЛЬОВАНІ КОМУНІКАТИ ЯК МАРКЕРИ ВЕРБАЛІЗАЦІЇ ІНТЕНЦІЙ МОВЦЯ ТА ЕКСПРЕСИВНОСТІ ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ

У статті проаналізовано комунікативно-інтенційний зміст, функційні можливості та пунктуаційні параметри парцельованих комунікатів у художньому тексті, зокрема, зазначено, що парцельовані конструкції слугують релевантними синтаксичними засобами вербалізації інтенцій мовця, спрямованих на актуалізацію змістового центру висловлення, на виокремлення його інтенційної домінанти, на розширення і поглиблення інформації, увиразнення індивідуально-авторського бачення світу та емотивно-аксіологічних параметрів текстової комунікації; встановлено, що функціонування парцельованих комунікатів пов'язане з прагматичною компетенцією мовця-автора, його умінням використовувати трансформативні вияви узвичаєної синтаксичної структури задля створення експресивності та динаміки художнього тексту.

Ключові слова: комунікативна інтенція, мовець, парцельовані комунікати, експресивність, дискурсивне висловлення, абзацна парцеляція, текст.

Постановка наукової проблеми та її актуальність. Когнітивно-дискурсивний вектор сучасної української лінгвістики, що є визначальним в її поліпарадигмальному вимірі, актуалізує низку питань, які потребують ґрунтовного вивчення і мають стосунок до мовної особистості, її лінгвокреативних можливостей та прагматичної компетенції, до глобальних інтенцій тексту і релевантної експлікації авторського задуму, мовленнєвих стратегій і тактик. Такий динамічний, комунікативно-прагматичний підхід відкриває нові горизонти для дослідження зв'язку між глибинними ментально-когнітивними концептами і використанням різнорівневих мовних засобів у дискурсивній практиці мовців, дає змогу глибше з'ясувати прагматичний потенціал та функційні можливості одиниць мови в текстовій комунікації, увиразнює їхню важливу роль у процесі вербалізації мовленнєвих інтенцій та експресивізації художнього тексту.

Комунікативна інтенція – одна з антропозорієнтованих лінгвістичних категорій, що завжди співвіднесена з мовцем, який визначає інтенційні обшари спілкування, добирає систему мовних засобів для реалізації авторського задуму, детермінує розвиток толерантної чи атолерантної комунікації. Широкий спектр інтенційних намірів мовця (наприклад, інтенцій розповідності, питальності, спонукальності, оптативності тощо) репрезентує низка синтаксичних засобів: синтаксем, висловлень, реченнєвих еквівалентів, дискурсивно-жанрових форм. Актуальність нашого дослідження, власне, і визначається побільшеною увагою до синтаксичних одиниць, зокрема – до фігурально-риторичних конструкцій, що слугують засобами вираження інтенцій естетичності в художньому дискурсі, відображають його експресивність та динаміку, формують архітектоніку словесної тканини загалом.

У мовознавчих дослідженнях текстові одиниці (складне синтаксичне ціле, надфразна єдність, дискурсивне висловлення, жанр) вивчають здавна, проте розгляд їх у контексті комунікативних інтенцій та стратегій, у ракурсі чіткої систематизації та дискурсивно-жанрових диференціацій з опертям на прагматичні настанови мовця-автора потребує глибокого лінгвістичного аналізу. Як видно з праць вітчизняних мовознавців (Н. Гуйванюк, С. Єрмоленко, І. Колегаєва, Н. Кондратенко, І. Кочан, В. Кухаренко, О. Селіванова, Н. Сологуб, М. Степаненко, Т. Радзієвська, К. Шульжук та ін.) студіювання цього аспекту все ж розпочато і пов'язано передусім із антропозорієнтованим скеруванням лінгвістики, із кваліфікацією тексту як комунікативного засобу, здатного передати світ людських емоцій та оцінок.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Художній текст «є результатом суб'єктивного авторського осмислення дійсності і, природно, відображає не просто світ, а світ, побачений очима автора» [6, с. 83]. Авторська модальність розкриває справжнє ество митця, його ментальність, безпосереднє сприйняття та розуміння життєвих реалій, інтенційний простір. Синтаксичні конструкції увиразнюють цей модально-інтенційний обшир комунікації. С. Єрмоленко цілком слушно зауважує: «Думка, народжуючись, втілюється в певній мовній формі; вона відразу народжується як стилістично окреслене, призначене для конкретної сфери спілкування, зумовлене комунікативною метою висловлення» [1, с. 118].

Художній текст як цілісний і завершений продукт виформовують різні синтаксичні конструкції: питальні й непитальні, повні й неповні, поширені й непоширені, складні й прості ускладнені речення. Утім, важливу роль у передаванні його динаміки та експресивності відіграють ті синтаксичні утворення, що не відповідають певному реченнєвому зразку, не підлягають граматичному членуванню, проте слугують виразними засобами експлікації мовленнєвих намірів. До таких конструкцій належать парцельовані комунікати, що їх у практиці мовознавчих досліджень називають приєднувальними конструкціями (П. Коструба, П. Дудик), приєднувально-видільними одиницями (І. Петличний), відокремленими синтагмами (Є. Кротевич, І. Чередниченко), еквівалентами речення, комунікатами (І. Слинько, Н. Гуйванюк, М. Кобилянська); нечленованими і неповними реченнями (І. Вихованець); парцельованими конструкціями (В. Жайворонок, А. Загнітко); дискурсивними висловленнями (Н. Гуйванюк, В. Шинкарук).

Водночас парцеляцію як спосіб мовного оформлення й «вербалізації думки-інтенції» [11, с. 232], як мовленнєве членування єдиного змісту кількома комунікемами вивчають у лінгвостилістиці в контексті стилістичних фігур мови, серед тропейчних мовних одиниць, що мають особливу будову та синтаксування. Вони пов'язані з «трансформацією узвичаєної синтаксичної структури» [3, с. 478], із «граматичними інноваціями та сегментованими конструкціями» [4, с. 520]. Так, на думку Н. Гуйванюк, парцеляція як спосіб комунікативної реалізації висловлення є функціонально-значущим відхиленням від типового зразка, яке виявляється в максимальній актуалізації парцельованого компонента (певного відрізка цілісного висловлення) [3, с. 460].

У контексті сучасних комунікативно зорієнтованих лінгвістичних тенденцій важливого значення набуває розгляд парцельованих комунікатів як маркерів впливу на співрозмовника, як конструкцій, які, з одного боку, вербалізують інтенції мовця, а з іншого – створюють експресивність художнього дискурсу, увиразнюють його динаміку й емоційність.

Мета статті – визначити функційні можливості парцельованих комунікатів у художньому тексті, окреслити їхній комунікативно-інтенційний обшир та структурно-семантичні параметри в текстовій комунікації.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування результатів дослідження. Парцельовані комунікати слугують засобами вербалізації індивідуально-авторських інтенцій, що реалізуються в особливому мовленнєвому розподілі та сегментуванні предикативних і релятивних відрізків висловлення. Спектр таких інтенцій сконцентрований на тому, щоб виокремити певну позицію мовця, виразити авторське сприйняття світу не тільки як спонтанного вияву мовленнєвого наміру, але і як спланованого, свідомого використання мовних одиниць. Як зауважує А. Загнітко, у внутрішньореченневих синтаксичних інноваціях особливе місце належить парцеляції – членуванню єдиного цілого на окремі компоненти з метою актуалізації останніх та надання їм інформативної викінченості та ситуативної значущості [3, с. 526], пор.: *Я сита. Незалежна. Можу мати кого хочу і коли хочу. А його – не можу* (М. Матіос); *Сонце заходило криваво. На вітер. На неспокій в його душі* (Ірина Вільде).

Функційні можливості парцельованих конструкцій пов'язані зі створенням образно-змістового та естетичного ефекту текстової комунікації, передаванням її динаміки, актуалізацією тих чи тих сегментів – інтонаційно-змістових одиниць мовлення. Парцеляція як явище динамічного (експресивного) синтаксису виражене «в структурно-семантичному та інтонаційному вичленуванні однієї або кількох синтагм (чи речень), що обов'язково виносяться за межі речення і розташовуються в постпозиції стосовно базового речення» [5, с. 3]. Сегментування єдиної синтаксичної структури речення на окремі синтагми зумовлене авторською інтенцією і слугує стилістично вмотивованим прийомом оформлення думки, оскільки застосовують парцеляцію для виразнення емоційної насаги висловлення, порушення звичних інтонаційно-синтагматичних моделей із конкретною метою – актуалізувати увагу на потрібному слові, уникаючи одноманітності, естетично впливати на адресата, створювати експресивність художнього тексту. Отже, такий прийом спланований, стилістично вмотивований і цілком відповідає авторському задуму й текстовим стратегіям.

Комунікативна інтенція, зреалізована в парцельованому висловленні, перервана й відображає індивідуально-авторське бачення світу. Як відомо, парцельовану конструкцію формує базова структура і парцелят, який доповнює, уточнює, конкретизує думку стрижневого речення і перебуває в безпосередній залежності від нього, пор.: *Над містом розмовляють голуби. Про що, не знаю. Про цікаві речі. Про той собор. Про людство. Про війну. Про білий світ, про небо* (Л. Костенко). Пунктуаційно-інтонаційне членування висловлення на дві частини фіксує «не стільки формальний розрив синтаксичних зв'язків у цих конструкціях, скільки виступає як засіб емоційно-експресивного виділення їх частин, особливо другої» [7, с. 68].

Парцельованими можуть бути головні, однорідні й відокремлені члени речення, частини складного (складнопідрядного, складносурядного чи безсполучникового) речення, конструкції з різними видами синтаксичного зв'язку в межах надфразної єдності, тексту. Зокрема, на динамічне розгортання текстової комунікації впливає передусім парцеляція головних членів речення – підмета і присудка. У такому разі авторську інтенцію реалізують сегментовані висловлення – окремі синтаксеми, що вияскраплюють ту чи ту інтенційну домінанту, напр.: *Але є інші люди. У них є діти. Чоловік. Кухня. Потреба піклуватися і опікуватися* (М. Матіос); *Справжнє тільки те, що відкидають. Невидані твори, невиставлені картини, неприйняті*

скульптури, покладені на полиці кінострічки, що не побачили екрана (П. Загребельний); *Готую сніданки й вечері. Мию. Перу. Натираю чоловікові хвору спину. І здебільше – мовчу* (М. Матіос). Синтаксичні побудови з парцелятами можна об'єднати в одну комунікативну одиницю, бо вони тісно пов'язані змістовими та граматичними характеристиками, але тоді, як зауважує Т. Шевченко, втрачається емоційна насиченість, яка сприяє експресивному виділенню думки [12, с. 365], її актуалізації та сегментації.

Динаміку художнього тексту та його експресивізацію передають парцельовані поширювачі, зокрема – поширювачі об'єктного типу (*Чи має жінка зняття тортур? Має. Руки. Язик. Губи* (М. Матіос); *Тут я вперше відчула запах книжок. І дух слова* (Г. Тарасюк), означального типу (*І це був вирок їй – як жінці. Непередбачуваний. Остаточний* (Г. Тарасюк) та обставинного типу (*До того я ніколи не думала, що можна так легко ускочити до чужого чоловіка в обійми, а ще швидше – в ліжко. Без у.о. Без присягань і торгів* (М. Матіос); – *Досі я чекала Казимира. Всім серцем. Кожною ниткою нервів. Наяву і уві сні* (Ірина Вільде). Зрідка фіксуємо парцеляцію мішаного типу, напр.: *А далі він робив з мене квітку. Нічну. Матіолу* (М. Матіос); *Хотіла спочити. Від усього. Набратися сил* (Г. Тарасюк). Комунікативні інтенції в таких конструкціях мають емотивно-оцінний характер, який виявляється в експресивному наголошуванні кожного елемента висловлення, у динамічності повідомлюваної думки.

Парцеляція на базі простого речення розширює його інформаційну насиченість, інтенсифікує зміст тих чи тих синтагм, надає їм виразності, актуалізує комунікативно найважливіші компоненти думки-інтенції. Кількість актуалізованих синтагм варіюється від однієї до трьох і більше. Пор.: *Ще трохи – і ваша хата. І двері...* (Г. Тарасюк); *Потрібне серйозне лікування. І чималі гроші... І, звичайно, надія на Бога...* (Г. Тарасюк); *Страх – ваша велич. Ваша слава. Ваша сила* (Г. Тарасюк). Нанизування парцелятивів створює почуттєво-напружений семантичний відрізок тексту, сприяє змістовій конденсації та логічному виділенню, увиразненню думки, напр.: *Єдина душа, яка любила її... Справді любила. Так віддано... Так ніжно...* (Г. Тарасюк).

Дещо по-іншому реалізується інтенція в складних реченнях. Її експлікація представлена предикативною одиницею – окремим дискурсивним висловленням. Наприклад, парцеляція підрядної частини увиразнює та розширює прагматичну настанову автора – основного суб'єкта текстової комунікації. Залежно від сполучникових засобів, якими вводиться сегментований компонент, парцельована конструкція може передавати різний семантичний діапазон, пор.: парцелят зі значенням причини: – *Та я й собі трохи пригонорюся. Бо вже до церкви треба приновити одіж* (Г. Тарасюк); парцелят зі значенням місця: – *Приберіть його звідси. Куди завгодно, аби тільки не було його тут* (П. Загребельний); парцелят зі значенням мети: – *Я хочу спізнати байдужу пристрасть, силувану. Щоб зрозуміти, чим вона відрізняється від спонтанної* (М. Матіос); парцелят зі значенням умови: – *Я хочу вийти за межі цих стін. Коли не сама, то з довіреними людьми* (П. Загребельний); парцелят із порівняльним значенням: *Коли є про що довідатися, то чоловік довідається неодмінно. Як хворощів не сила приховати від лікаря, коли вони є в тілі, так і тут* (П. Загребельний).

Парцеляцію речень із сурядним зв'язком між поєднуваними частинами оформляють сурядні сполучники (*а, але, та*), які виражають здебільшого протиставні відношення, напр.: *Хтось по житті, як з компасом, вперед – і ордени. А в мене тільки комплекси і манія вини* (Г. Тарасюк); *Наступного дня в горах зіпсувалася погода і дощ перішив безперестанку. Але ми не мали бажання згортатися* (М. Матіос).

Парцельовані конструкції створюють своєрідні пунктуаційно ізольовані інтонаційні комплекси, які в лексико-семантичному оточенні цілісного текстового тла корелюють із стилістично нейтральними мовними одиницями.

Парцелят як текстотвірний елемент відображає всебічну репрезентацію інтенцій, зреалізованих у надфразній єдності, у якій спостерігаємо тісну взаємодію базового речення з парцельованими конструкціями за допомогою різних типів синтаксичного зв'язку (сурядного, підрядного, безсполучникового), напр.: *Людина людину бере в смертельну облогу своїх пристрастей, амбіцій, бажань. І хто, якими грошими заплатить за цей марафон, за щоденне випробування серця на розрив? Ніякий Київстар зі своєю посекудною оплатою не здожене* (М. Матіос).

У художньому тексті парцелят поєднується зі стрижневим і наступним висловленням такими типологічними виявами семантичного зв'язку, що загалом впливає на динаміку текстової комунікації та її експресивність:

1. Парцелят семантично стосується тільки базового речення, конкретизуючи, пояснюючи якесь опорне слово в його структурі, напр.: *З хати вийшла невістка. **Здорова, виплекана, високогруда*** (Ірина Вільде); *Був барвний ранок. **Свіжий, яскравий, дзвінкий*** (У. Самчук); *Міст співав свою бойову пісню. **Не першу й не останню*** (Г. Тарасюк). Такі парцеляти комунікативно спрямовані на розширення змісту стрижневого речення, акцентуацію однієї думки, виділення якогось слова, комунікативно значущого для мовця.

2. Парцелят має тісні зв'язки з наступними після нього реченнями, напр.: *Чому ця комашня завжди така метушлива? І ця ось, окремо взята. Я хочу її розчавити. За активність, яка не співпадає з моєю теперішньою бездіяльністю. Цікаво, чи комусь спадає на думку розчавити мене, як мурашу? І за що, цікаво?* (М. Матіос). Парцеляти такого типу різноспрямовані. З одного боку, об'єктний поширювач граматично залежить від присудка, а з іншого – він лексично пов'язаний із наступними висловленнями через повтори.

3. Парцелят здебільшого має прямі лексичні проєкції за межами свого безпосереднього оточення, тобто він як ремо-тематичний елемент розвиває думку не тільки в структурі одного синтаксичного цілого, а й на межі інших надфразних єдностей. Напр.:

Люди – це носії масок, а не облич. І незалежно, хто вони, де вони і з ким.

Маску можна зірвати, як присохлий до свіжої рани бинт, – силою болю. Або силою смерті.

За інших умов люди масок не зривають. Вони їх нашаровують одна на одну – а згодом під ними ж, прибраними масками, задихаються.

А кохання – лише найвидатніша прижиттєва маска людини.

Але за всякими щоденними клопатами її можна прогавити (М. Матіос).

Членування однієї думки на декілька висловлень відповідає комунікативній ідеї, мовленнєвій потребі автора. У такому разі варто говорити про абзацну парцеляцію. Винесення парцелята в окремий абзац поглиблює думку, обґрунтовує, мотивує базове речення. Слова-скріпи в таких текстах не тільки поєднують усі речення в єдине синтаксичне ціле, а й актуалізують важливий згусток інформації. Названі парцельовані конструкції вирізняються афористичністю, яка виявляється у виборі нестандартної синтаксичної форми, в індивідуально-авторському прагненні саме так передати життєву істину, якусь філософську позицію.

За допомогою абзацної парцеляції створюється відповідне текстове тло, для якого характерна абстрактна семантика, конденсація думки, влучність, образність.

Парцельовані комунікати не відірвані від мікроконтексту, а корелюють із темою всього тексту, беруть участь в інтеграції мовних засобів для реалізації авторської інтенції. Використання парцеляції пов'язане зі створенням мовної естетики й поетичності, експресії та оцінки, пор.: *Я маю... Я повинен... Я мушу... Словом рідним святити душу...* (І. Вихованець); *Людина може любити, скільки завгодно разів. І кожного разу по-іншому. І щоразу – вперше* (М. Матіос); *Аби ніхто з добрих людей не дочекався чогось позичати. Ні голки... Ні нитки... Ні топорища...* (Ірина Вільде). Як бачимо, парцелювання є індивідуально-авторським прийомом, який уповні передає категорію експресивності, а відтак функцію фігурально-риторичних конструкцій пов'язуємо не тільки з передаванням якоїсь інформації у відшліфованій, чітко структурованій формі, а з можливістю мовця показати свою комунікативну майстерність за допомогою трансформації узвичаєної синтаксичної структури, з уміння автора-адресанта актуалізувати увагу на потрібному слові й естетично впливати на адресата.

Комунікативно-інтенційний зміст парцельованих конструкцій доповнює пунктуаційно-інтонаційний аналіз. Як зазначає Н. Плющ, інтонація є засобом існування парцеляції [7, с. 69]. Адже кожен виділений сегмент, окрім того, що вносить нову, ремну інформацію, має інтонаційний контур і логічний наголос на комунікативно значущому слові. Парцеляти можуть уповільнювати і прискорювати темп висловлення, пор.: *Коли читаю зімітовані скандали людей публічних, я думаю про них, як про людей нещасних більше, аніж я. Розумію, що їм не вистачає натуральності саме приватного життя. І тому вони такі охочі до публічного епатажу й продукування сенсацій* (М. Матіос). Спостерігаємо в такій надфразній єдності сповільнений тон, актуалізуються окремі змістові центри, які загалом спрямовані на повідомлення висновку, підсумку, результату. І навпаки: *Все нагадує, все в очі коле! Хоч з хати тікай світ за очі... Або вішайся... Але ж – ні втекти, ні повіситись, бо – діти!* (Г. Тарасюк). У цьому разі парцеляти логічно виділяються, а тому поглиблюється, інтенсифікується їхня інформативна наснага.

Комунікативна інтенція деяких парцельованих конструкцій зумовлена емоційністю мовця, що передбачає високу окличну чи питальну інтонацію, обірваний, уривчастий, незавершений інтонаційний малюнок, використання авторських розділових знаків тощо. Напр.: *... Я не зістарюся ніколи!!! Ніколи! Ніколи!!! Ніколи не вийду на люди з такою вселенською тугою в очах, розтріпанім волоссям і густою павутиною зіжмаканої шкіри довкруг очей!* (М. Матіос); *Бо насправді – його просто нема, як нема на цій землі нічого святого! Чистого! Ідеального!* (Г. Тарасюк); *І то була – правда! Страшна, пронизлива! Убивча! Але – правда!* (Г. Тарасюк); *... Господи, знову терзаю себе: чому? За що? Через кого?* (Г. Тарасюк). Комунікативно-інтенційний зміст таких конструкцій передає розмірковування мовця-автора, увиразнює мотивацію змісту базового висловлення. Емоційне напруження парцельованих конструкцій посилюється, коли в абсолютному кінці дискурсивного висловлення ставлять два розділові знаки (знак питання і знак оклику; знак питання чи знак оклику з трьома крапками), напр.: *Я коротала біля нього довгі ночі в холодній реанімації, потім іще довго варила супчики, бульончики й кашку. Цілими вечорами тримала його долоню у своїй. Заспокоювала. Умовляла. Переконувала. Виправдовувалася. Господи... чому час робить із нормальної людини мавпу?!* (М. Матіос). Безперечно, експресивність таких конструкцій очевидна. Вона посилюється пресупозитивними чинниками текстової комунікації та особистісними характеристиками мовця, його емоційним напруженням і душевним станом.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Парцельовані комунікати, функціонування яких є результатом мовленнєвого членування єдиного змістового цілого на окремі інтонаційні сегменти, слугують яскравими синтаксичними засобами вербалізації інтенцій мовця. Комунікативно-інтенційний зміст таких конструкцій сфокусований на актуалізації змістових центрів – інтенційної домінанти висловлення, розширенні та поглибленні інформації, вираженні емоційно-оцінної семантики. Функційні можливості парцельованих комунікативних конструкцій виявляються в релевантній вербалізації інтенційного простору мовця на рівні сегментування головних членів речення, його поширювачів і предикативних одиниць – дискурсивних висловлень у простому та складному реченнях, що поглиблюють та розширюють певну інформацію, увиразнюють змістове наповнення інтенцій мовця, актуалізуючи семантику причини, мети, місця, часу тощо. На рівні тексту спостерігаємо абзацну парцеляцію як усебічну репрезентацію мовленнєвих інтенцій, зреалізованих у надфразних єдностях, окремих абзацах, що загалом відповідає комунікативній ідеї автора художнього тексту.

Парцельовані комунікати – яскраві маркери інтенцій естетичності, афористичності та експресивності художнього тексту, використання яких пов'язане з прагматичною компетенцією та комунікативною майстерністю мовця, його вмінням актуалізувати потрібну інформацію, використовувати в процесі комунікації трансформативні вияви узвичаєної синтаксичної структури задля створення образно-змістового та естетичного ефекту комунікації. Водночас пунктуаційно-інтонаційний аналіз експресивно виділюваних фрагментів-парцелятивів посилює думку про те, що парцельовані конструкції – засоби динамічності та емоційності художнього дискурсу, використання яких зумовлене глобальною прагматичною настановою тексту, низкою комунікативних стратегій і тактик, вивчення і систематизація яких виформовує предмет наших подальших наукових студій у царині експресивного та комунікативного синтаксису української мови.

Література

1. Єрмоленко С. Я. Лінгвостилістика : основні поняття, напрями й методи дослідження / С. Я. Єрмоленко // Мовознавство. – 2005. – № 3 / 4. – С. 112 – 125.
2. Гуйванюк Н. В. Синтаксис неповного речення. Еквіваленти речень : [навчально-методичний посібник] / Н. В. Гуйванюк, А. М. Агафонова, С. Т. Шабат-Савка. – Чернівці : Рута, 2007. – 100 с.
3. Гуйванюк Н. В. Слово – Речення – Текст : Вибрані праці / Н. В. Гуйванюк. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2009. – 664 с.
4. Загнітко А. П. Теоретична граматики української мови: Синтаксис: [монографія] / А. П. Загнітко. – Донецьк : ДонНУ, 2001. – 662 с.
5. Зверева О. С. Функціонування парцельованих конструкцій в сучасному російському поетичному мовленні (у порівнянні з українським) : автореф. дис. на здобуття канд. філол. наук : спец. 10.02.02 «Російська мова». – К., 1998. – 16 с.
6. Кухаренко В. А. Інтерпретація тексту / В. А. Кухаренко. – Вінниця : Нова книга, 2004. – 272 с.
7. Плющ Н. П. Парцеляція як засіб експресивного синтаксису / Н. П. Плющ // Українська мова і література в школі. – 1981. – № 1. – С. 68 – 71.
8. Радзієвська Т. В. Текст як засіб комунікації / Т. В. Радзієвська. – К. : Видавництво НАН України, 1998. – 194 с.
9. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика : напрями та проблеми : [підручник] / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2008. – 712 с.

10. Слинко І. І. Синтаксис сучасної української мови: Проблемні питання : [навч. посібник] / І. І. Слинко, Н. В. Гуйванюк, М. Ф. Кобилянська. – К. : Вища школа, 1994. – 670 с.

11. Шабат-Савка С. Т. Категорія комунікативної інтенції в українській мові : [монографія] / С. Т. Шабат-Савка. – Чернівці : «Букрек», 2014. – 412 с.

12. Шевченко Т. Парцеляція як засіб емотивної експресії в текстовій організації мовленнєвого масиву / Т. Шевченко // Лінгвістичні студії : зб. наук. пр. – Вип.13. – Донецьк : ДонНУ, 2005. – С. 364 – 368.

References

1. Iermolenko, S. Ya. (2005), *Linhvostylistyka : osnovni poniattia, napriamy u metody doslidzhennia* [Linguo-stylistics: basic concepts, directions and methods of research], *Movoznavstvo*, № 3 / 4, pp. 112 – 125.

2. Huivaniuk, N. V., Agafonova, A. M., Shabat-Savka, S. T. (2007), *Syntaksys nepovnoho rechennia. Ekvivalenty rechen* [Syntax of the incomplete sentence. Sentence equivalents], Ruta, Chernivtsi, 100 p.

3. Huivaniuk, N. V. (2009), *Slovo – Rechennia – Tekst : Vybrani pratsi* [Word - Sentence - Text: Selected Works], Chernivetskyi nats. un-t, Chernivtsi, 664 p.

4. Zahnitko, A. P. (2001), *Teoretychna hramatyka ukrainskoi movy: Syntaksys* [Theoretical grammar of the Ukrainian language: Syntax], DonNU, Donetsk, 662 p.

5. Zvierieva, O. S. (1998), *Funktsionuvannia partselovanykh konstrukttsii v suchasnomu rosiiskomu poetychnomu movlenni (u porivnianni z ukrainskym)* [Functioning of parcellated constructions in contemporary Russian poetic speech (as compared with Ukrainian)], K., 16 p.

6. Kukharenko, V. A. (2004), *Intepretatsiia tekstu* [Text Interpretation], Nova knyha, Vinnytsia, 272 p.

7. Pliushch, N. P. (1981), *Partseliatsiia yak zasib ekspresyvnoho syntaksysu* [Parcellation as a means of expressive syntax], *Ukrainska mova i literatura v shkoli*, № 1, pp. 68 – 71.

8. Radziievska, T. V. (1998), *Tekst yak zasib komunikatsii* [Text as a means of communication], K., Vydavnytstvo NAN Ukrainy, 194 p.

9. Selivanova, O. O. (2008), *Suchasna linhvistyka : napriamy ta problemy* [Modern linguistics: trends and issues], Dovkillia-K, Poltava, 712 p.

10. Slynko, I. I., Huivaniuk, N. V., Kobylianska, M. F. (1994), *Syntaksys suchasnoi ukrainskoi movy: Problemni pytannia* [Syntax of the modern Ukrainian language: Problematic issues], Vyscha shkola, K., 670 p.

11. Shabat-Savka, S. T. (2014), *Katehoriia komunikatyvnoi intentsii v ukrainskii movi* [Category of communicative intention in the Ukrainian language], Bukrek, Chernivtsi, 412 p.

12. Shevchenko, T. (2005), *Partseliatsiia yak zasib emotyvnoi ekspresii v tekstovii orhanizatsii movlennievoho masyvu* [Parcellation as a means of emotional expression in a text organization of the speech array], *Linhvistychni studii*, Vyp.13, DonNU, Donetsk, pp. 364 – 368.

С. Т. Шабат-Савка,

*Черновицкий национальный университет имени Юрия Федьковича,
кафедра современного украинского языка*

ПАРЦЕЛЛИРОВАННЫЕ КОММУНИКАТЫ КАК МАРКЕРЫ ВЕРБАЛИЗАЦИИ ИНТЕНЦИЙ ГОВОРЯЩЕГО И ЭКСПРЕССИВНОСТИ ХУДОЖЕСТВЕННОГО ТЕКСТА

В статье проанализировано коммуникативно-интенциональное содержание, функциональные возможности и пунктуационные параметры парцеллированных коммуникатов в художественном тексте, в частности, отмечено, что парцеллированные конструкции служат релевантными синтаксическими средствами вербализации интенций говорящего, направленных на актуализацию смыслового центра высказывания, на выделение его интенциональной доминанты, на расширение и углубление информации, подчеркивания индивидуально-авторского виденья мира и эмоционально-аксиологических параметров текстовой коммуникации; установлено, что функционирование парцеллированных коммуникатов связано с прагматической компетенцией говорящего-автора, его умением использовать трансформационные проявления общепринятой синтаксической структуры ради создания экспрессивности и динамики художественного текста.

Ключевые слова: коммуникативная интенция, говорящий, парцеллированные коммуникаты, экспрессивность, дискурсивное высказывание, абзацная парцелляция, текст.

S. T. Shabat-Savka,

*Yurii Fedkovych Chernivtsi National University
Modern Ukrainian Language Department*

PARCELLATED COMMUNICATES AS MARKERS OF VERBALIZATION OF THE SPEAKER'S INTENTIONS AND EXPRESSIVENESS OF A FICTION TEXT

The article analyzes the communicative-intentional message, functionality, and punctuation-intonational features of parcellated communicates in a fiction text, and states in particular that parcellated constructions are relevant syntactic means of verbalization the speaker's intentions aimed at actualizing the semantic center of the utterance, highlighting its intentional dominant, expanding and deepening information, expressing the author's individual vision of the world and emotion-axiological parameters of text communication. It is postulated that the segmentation of the single syntactic structure of the sentence into separate syntagmas is due to the author's intention and serves as a stylistically motivated means of formulation of thought, since parceling is used to vividly express the emotional power of the utterance and to violate conventional intonational-syntagmatic models for a particular purpose.

Functional potential of parcellated communicates is manifested in the relevant verbalization of the speaker's intentional space at the segmentation level of the main members of the sentence and its distributors, predicative units – discourse statements in simple and complex sentences that deepen and expand information, emphasize the speaker's intention message actualizing the semantics of cause, purpose, place, time etc. At the text level, paragraph parcellation is observed as a comprehensive representation of the speaker's

intentions realized in superphrasal unities, separate paragraphs, which is generally in line with the communicative idea of the author of a fiction text.

With the use of a number of linguistic methods (for example, descriptive and contextual interpretation methods, methods of transformation analysis), it is established factually that functioning of parcellated communicates is connected with the pragmatic competence of the speaker-author, his/her ability to use transformative implications of conventional syntactic structures to create expressiveness and dynamism of a fiction text.

Key words: communicative intention, speaker, parcellated communicates, expressiveness, discursive utterance, paragraph parcellation, text.

УДК 811.161.2'371:82-1Костенко

О. В. Яковлева,

д-р філол. наук, проф.,

*Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,
професор кафедри загального та слов'янського мовознавства*

ДО ПРОБЛЕМИ ЗНАЧЕННЯ СЛОВА В ЛІНГВІСТИЦІ (НА МАТЕРІАЛІ ПОЕТИЧНИХ ТВОРІВ ЛІНИ КОСТЕНКО)

У статті описано різновиди значення слова, які наразі є актуальними у лінгвістичних дослідженнях. Особлива увага приділяється символічному значенню онімів у віршах видатної української поетеси Л. Костенко. Крім символічного наповнення, до семантики онімів додаються й авторські конотації.

Ключові слова: найближче значення, лексикографічне, психологічно реальне й символічне значення, онім, апелятив.

Як відомо, наука про значення – семасіологія, або семантика – виникла в ХІХ ст. Упродовж всього століття ця наука лише спиналася на ноги [2, с. 98]. Але й сьогодні значення є об'єктом уваги не тільки лінгвістичної семантики, а й інших наук, зокрема, логіки, філософії, психології тощо. Таким чином, проблема значення є однією з найбільш складних і дискусійних у гуманітарних галузях знань [7, с. 185].

Метою статті є аналіз значення, у тому числі й символічного, у власних назвах вибраних поезій Л. Костенко з урахуванням авторських конотацій, які додаються до загальновідомої символіки.

О. Селіванова наводить ідеї як вітчизняних, так і зарубіжних науковців стосовно розуміння феномена значення. Ми звернули увагу на яскраву метафору, що ілюструє неможливість виокремлення фіксованого, раз і назавжди закріпленого у свідомості значення слова, бо такі значення – «це не мертві комахи, які можна приколотися шпильками, а живі метелики, що невловимо кружляють біля нас, або риби, які вислизують із рук, коли здається, що їх спіймали» [там само, с. 186].

Дослідники мають не тільки власне розуміння, визначення значення, а й оригінальні теорії, у яких звертають увагу на різні аспекти тлумачення цього феномена. Важливим для нашого дослідження є психологічний аспект, «у якому значення трактується як складне психічне (духовне) явище, що має дві сторони – індивідуальний зміст і колективний досвід, – або як складна психічна сутність, феномен, пов'язаний із чуттєво сприйнятим символом [8, с. 80-81].

Й. Стернін, порівнюючи значення і концепт, виділив у цих поняттях спільне й відмінне. Науковець зауважив, що і значення, і концепт мають когнітивну природу, обидва є результатом віддзеркалення дійсності. В той же час, значення – це, по-перше, тільки частина концепту, що виражена мовним знаком, яким регулярно користуються носії мови; по-друге, ця частина є комунікативно релевантною для конкретної лінгвокультурної спільноти [9, с.136]. Науковець справедливо вважає, що значення, яке зафіксовано у словниках, а в лінгвістиці отримало назву *системне*, слід називати *лексикографічним*. Таке значення, на думку дослідника, є штучно створеним лексикографами, які фактично апріорі виходять з того, що саме цей семантичний простір є важливим і частотним для носіїв мови. Однак численні психолінгвістичні експерименти, спостереження за текстами й повсякденною практикою слововживання свідчать про інше. Зокрема, що семантичний об'єм лексикографічного значення є значно меншим за реально існуюче у свідомості носіїв мови значення. У такому разі, вважає Й. Стернін, необхідним стає виділення *психологічно реального* значення, виявити й описати яке можна тільки в результаті глибокого аналізу всіх зафіксованих контекстів, у яких вживається дане слово. Це завдання, вважає Й. Стернін, є майже нереальним з технічної точки зору. Також психологічно реальне значення може бути виявлено й експериментальним шляхом, тобто проведенням комплексу психолінгвістичних експериментів з тим чи іншим словом [там само, с. 138].

Описуючи класичні й сучасні теорії сенсу і значення, Н. Акімова провела паралель між термінами, запропонованими Й. Стерніним, О. Залевською та О. Потебнею: «Не викликає сумнівів той факт, що найближче (за О. О. Потебнею), психологічно реальне (за Й. А. Стерніним) або психологічне (за О. О. Залевською) значення не збігається із словниковою дефініцією... і буде ширше лексикографічного» [1, с. 8].

Дискусійним є питання стосовно наявності значення у власних назвах. Тут ми орієнтуємось на ідеї Ю. Карпенка, який писав: «Що б не казали про семантику власної назви (вона є чи її не існує) – то голе теоретизування, а насправді власна назва містить незміряний, величезний обсяг інформації – треба тільки ту інформацію побачити самому й зуміти передати читачеві. Можливо, не існує більш вдячного мовного матеріалу для художньо - стилістичного використання, ніж власні назви» [5, с. 75]. Незважаючи на численні дослідження і самого Ю. Карпенка, і його учнів, науковець зауважив, що ономастичні глибини поетичних творів Л. Костенко безмежні [там само, с. 76].

Підтвердженням можуть бути і наші власні підрахунки. На першій сотні сторінок збірки вибраних творів Л. Костенко [6] ми зафіксували сімдесят сім власних назв, серед яких топонімів – 30, антропонімів – 12, міфонімів і діючих осіб у текстах усної народної творчості українців – 23, гідронімів – 10 і 2 теоніми.

Точно відтворюючи час і місце дії, поетеса поєднує сучасне з далеким минулим і намагається розгадати таємниці історії. Перед нами ціла галерея постатей у віршах Л. Костенко, і «поетеса щоразу прагне проникнути в людську душу, побачити те, що вело людину життєвою дорогою, що мучило її, підносило або кидало у прірву відчаю... Серед тих образів, які стають джерелом моральних сил і духовності в художньому світі Л. Костенко, бачимо Г. Сковороду, Т. Шевченка, М. Рильського, О. Довженка, О. Пушкіна, О. Блока, Л. Толстого, Б. Пастернака та визначних культурних діячів багатьох інших країн... [3, с. 35; 67].

Відомо, що феномен символу вивчали, починаючи з Арістотеля, філософи, культурологи, фольклористи і т.д. Кожний символ – полісемічний. Символічне значення не лежить на поверхні, воно, як правило, є імпліцитним поєднанням

когнітивного та лінгвального, або воно є тільки потенційним у психологічно реальному значенні кожної лексеми.

Д. Зеленін спробував хронологічно визначити появу символічної функції слова як особливого різновиду магічної функції. Це сталося, на думку науковця, на ранній стадії історії людства. Спочатку первісні люди захищали себе від демонів і злих духів знаряддями – оберегами. Крик, свист та інші шуми відлякували їх. І це вже був другий етап самозахисту людини. На третьому етапі знаряддя-обереги підміняються їхніми магічними символами. До цих трьох етапів можна віднести й мовні табу, які вважаються релігійними надбудовами... Символічна ж функція слова з'являється у період між виділенням першої найдавнішої функції – апотропеїчної, захисної, та другої – заклично-магічної функції... [4, с. 47; 54].

Коли йдеться про символічне значення у власних назвах авторських творів, слід пам'ятати, що таке значення – це продукт образно-чуттєвого типу мислення письменників чи поетів. Саме тому, до загальновідомого символічного значення онімів, як правило, додаються й авторські конотації. Наші предки вважали власне ім'я людини – частиною самої людини, через маніпуляції з іменами магічно впливали й на носіїв цих імен. Наявність символічного значення, або проявлення символічної функції слова, в тому числі й оніма, залежить також і від екстралінгвальних чинників і, перш за все, наскільки відомою є чи була людина, і чи залишилося її ім'я в історії країни або людства в цілому.

Проілюструвати трансформації, що відбуваються у символічних значеннях онімів у поетичних творах Л. Костенко, дозволяють методи когнітивної та лінгвокультурологічної інтерпретації, які ґрунтуються на реальних знаннях як ментальних утвореннях про носія того чи іншого імені, закріплених у мовних проявах.

Загальновідомим є фразеологізм *нитка Аріадни*, пов'язаний з античною міфологією. Саме Аріадна, дочка критського царя, допомогла Тесею перемогти Мінотавра, якому жителі Афін жертвували по сім юнаків і дівчат. Аріадна дала Тесею клубок ниток та гострий меч. Тесею прив'язав один кінець нитки біля входу в лабіринт і пішов заплутаними ходами. Після перемоги він вийшов сам і вивів приречених на смерть. Отже, фразеологізм *нитка Аріадни* набув значення: *дороговказ, провідна нитка, порятунок*.

У вірші «Пастораль ХХ сторіччя» Л. Костенко розповідає про загибель трьох хлопчиків-пастушків, які підірвалися на гранаті, що залишилася з часів війни, а діти – *кирпаті сільські аргонавти* – вирішили її розібрати. Після трагедії *ніяка в житті Аріадна вже не виведе з горя отих матерів...* [6, с. 32].

Значення фразеологізму *нитка Аріадни* в авторському контексті звужується до значення міфоніма *Аріадна*, який, у свою чергу, набуває авторських конотацій: *вихід з важкого психічного стану*.

Міфонім *аргонавти* – ті, хто відплив на кораблі «Арго» у Колхиду за золотим руном, символічно означає людей, які шукають пригоди, відправляючись у небезпечні мандри. В тексті вірша це символічне значення апелятива розширюється до значення дітей, яких приваблює все невідоме, цікавить устрій незнайомих предметів, і яким ще невідомі поняття «безпека й небезпека».

Зазнало трансформацій і символічне значення оніма *Афродіта* – богиня кохання й краси у контексті вірша «Прощай, морська королева...» [6, с. 55]. Ця богиня народилася з морської піни, в яку попала крапля крові Урана. Звідси й прізвисько богині – «пінонароджена», що дало можливість Л. Костенко перенести це символічне значення на

морську корову: *Чи нафта розплилась, чи, може, це казки, – на Командорах, кажуть, серед літа з морської піни вийшла на піски коров'яча остання Афродіта* [там само].

Описуючи чернігівську дорогу, поетеса переносить символічне значення богині плодючості й землеробства, *Деметри*, на літню жінку, яка все життя працювала на землі, а щоб виживати на старості літ, вимушена продавати овочі зі свого городу: *Від магістралі за два метри, уся закутана в що є, сидить бабуся, як Деметра, у відрах моркву продає* [6, с.123].

Яскравого символічного значення у поетичному тексті української поетеси набуває міфонім *каріатида* й онім *Атлант*. Каріатида в грецькій міфології – це жриці храму Артеміди. Друге значення – назва архітектурного елемента, це – колони у вигляді жіночих фігур, які підтримують дах в античних та європейських будівлях. Атлант – брат Прометея, який, за наказом Зевса, був приречений тримати на своїх плечах небесний звід. У контексті поеми «Зоряний інтеграл» ці міфоніми мають символічне значення українських селян, чоловіка та жінки, які у всі часи, попри нещастя, що випадали на їхню долю, виживали, рослили дітей, і цим самим перемагали смерть: *Мати. Каріатида з божої глини. Підпирає перетрухлі балки своєї хати. Стріха осіла їй на стомлені плечі, солома стирчить між зашкарубленими пальцями, і ластівка звилла гніздо на грудях. Батько. Старий Атлант. З могутнього кореня. Шліфований і покорчений тяжкою працею. Мати тримає на собі хату, батько тримає на собі світ...* [6, с.153].

З давньогрецької поеми «Іліада» увійшов у мову стійкий вираз *сізіфова праця* у значенні «важка виснажлива робота, що позбавлена сенсу й перспективи і яка не приносить результатів». Існують різні варіанти міфу про царя Сізіфа, який був покараний богами за хитрість і віроломство, перший зі смертних, хто наважився обдурити смерть. У царстві Аїда він був приречений котити на гору камінь, який кожен раз скочувався вниз.

У вірші «Тінь Сізіфа» Л. Костенко символічно називає долю й працю поета сізіфовою. Молоді мандрівники, які пішли у гори – це *подряпані Сізіфи*, які тягнуть *вгору камінь-рюкзаки* [6, с. 180]. Камінь у контексті цього вірша – це також символ безрезультатних зусиль українців, які не можуть, навіть важко працюючи, подолати злидні. Думки про це поетеса висловлює від імені Сізіфа, тінь якого бачить у горах: *Сидить Сізіф і журиється, біда... Я знаю, важко. У твоєму віці. Либонь, я знаю, що й подумав ти: «Вже краще йти до Бога пасти вівці, ніж на Вкраїні камінь цей тягти»* [там само]. Ім'я Сізіфа переноситься на долю самого автора, його камінь, який скочується у прірву, набуває символічного значення важкої роботи поета, чия праця, на перший погляд, є безрезультатною: *... Йдемо угору, і нема доріг. І тінь Сізіфа, тінь моєї долі... І камінь в прірву котиться з-під ніг...* [там само].

В іншому вірші «Марную день на пошуки незримої...» поетеса розгортає символічне значення оніма Сізіф: *Я – алкоголік страченої суті, її Сізіф, алхімік і мурах. Мої слова, у чоботи не взуті, спливають кров'ю на її тернах* [6, с. 187].

Відомо, що Шекспір у свій час порівняв життя з театром. Цю ж думку підтримує Л. Костенко, наділяючи символічним значенням і власну назву найбільшого амфітеатра античної епохи – Колізей. Саме там у Стародавньому Римі влаштовували бої гладіаторів і бої людей з екзотичними дикими тваринами. За однією з версій, у Колізеї цькували звірами й перших християн (ці події описані у романі Г. Сенкевича «Quo vadis» (у перекладі з латини «Куди ідеш»)). Поетеса порівнює себе з тими, хто готовий був жертвувати своїм життям заради віри.

Отже, символічного значення набуває не тільки Колізей, а й уся версія про страту перших християн. Таке ж значення має і одна з ситуацій у пригодах Одиссея з вірша «А

затишок співає, мов сирена». Відомо, що Одиссей, пропливаючи поблизу острова сирен, наказав своїй команді закрити вуха воском, щоб не чути, як співають сирени. Це врятувало їм життя: *А затишок співає, мов сирена. Не треба воску, я не Одиссей. Вже леви ждуть, і жде мене арена. Життя, мабуть, – це завжди Колізей... Коли мене потягнуть на арену, коли на мене звіра нацькують, о, я впізнаю ту непроторенну глупоту вашу, вашу мстиву лють!* [6, с.205].

У вірші «Іспанка Карменсіта» символічне значення відмічаємо у таких онімах: *Кармен, Прометей, скринька Пандори, Мінотавр*. Ім'я *Кармен* набуло символічного значення в сюжеті однойменної опери Бізе. Головна героїня є символом волелюбної жінки, яка передає свою енергію в неповторних іспанських танцях і піснях.

Серед полісемії символічних значень імені *Прометей* є й значення довготривалого страждання, що й актуалізується у вірші.

Фразеологізм «Відкрити скриньку Пандори» означає: *скоїти дію з неоправними наслідками, яку не можна скасувати*. Мінотавр є символом лиха.

Звернімося до тексту вірша, в якому поетеса засуджує громадянську війну в Іспанії 1936-1938 рр., описує ті часи, коли в Радянський Союз протягом 1937-1938 рр. привезли 34 тисячі іспанських дітей, щоб урятувати від загибелі. Дітей всиновлювали, вони жили й навчалися у СРСР. Патріотичні почуття Л. Костенко підсилюють, у тому числі, й символічні значення онімів: *Студентські вечори... Танцюють чи не всі там і чардаш, і мазурку, і танці всіх племен. Приходила до нас іспанка Карменсіта. Любила танцювати, на те ж вона й Кармен... А десь іржаві бомби рибальські рвали сіті. А десь народ іспанський конав, як Прометей... Той час іще настане, ще та хвилина прийде. Колись же вони щезнуть, всі скрині всіх Пандор. Танцюй, танцюй, дитино! Життя – страшна корида. На сотню Мінотаврів – один тореадор* [6, с. 114].

Символічне значення *погана, дурна звичка* у вірші Л. Костенко має вираз з онімом: *давня звичка з профілем Ксантиппи*. Це – ім'я дружини давньогрецького філософа Сократа, що стало апелятивом зі значенням «сварлива й лиха дружина»: *Криши, ламай, троци стереотипи! Вони кричать, пручаються, – ламай! Хоч давня звичка з профілем Ксантиппи благає, плачуть, просять: «Не займай!»* ... [там само, с. 11].

Таким чином, аналіз тільки деяких онімів, що набули символічного значення з авторськими конотаціями, дає підстави стверджувати, що поетичні твори видатної української поетеси Ліни Костенко є невичерпним джерелом імпліцитного поєднання когнітивного та екстралінгвального, що, у свою чергу, є актуальним у мовознавчих дослідженнях різноманітних значень і смислів.

Література

1. *Акімова Н. В.* Проблема розуміння крізь призму теорій сенсу і значення / Н. В. Акімова // *Філологічні студії*. – 2012. – № 7. – С. 5-14.
2. *Вакуленко С. В.* Чому Олександр Потебня не започаткував науки семантики resp. семасіології? / С. В. Вакуленко // *О. О. Потебня й актуальні питання мови та культури* : Зб. наук. праць. – К.: Видавничий Дім Дмитра Бураго. – 2004. – с. 98-108.
3. *Жуковська Г. М.* «Усе іде, але не все минає». Пам'ять і час у творчості Ліни Костенко: Монографія / Г. М. Жуковська. – К.: Книга, 2010. – 188 с.
4. *Зеленин Д. К.* Магическая функция слов и словесных произведений / Д. К. Зеленин // *Избранные труды. Статьи по духовной культуре. 1934-1954* / Вступ. ст., сост., подготовка текста и коммент. Т. Г. Ивановой. – М.: Индрик, 2004. – С. 45-55.

5. Карпенко Ю. О. Про літературну ономастику: Міркування на базі твору Ліни Костенко «Коротко – як діагноз» / Ю. О. Карпенко // *Linguistica slavica*. Ювілейний збірник на пошану Ірини Михайлівни Железняк. – К.: Київ, 2002. – С. 75-83.
6. Костенко Л. В. Вибране / Л. В. Костенко. – К.: Дніпро, 1989. – 559 с.
7. Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія / О. О. Селіванова. – Полтава: Довкілля- К, 2010. – 844 с.
8. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми: Підручник / О. О. Селіванова. – Полтава: Довкілля-К, 2008. – 712 с.
9. Стернин И. А. Значение и концепт: сходства и различия / И. А. Стернин // *Общение. Язмовое сознание. Межкультур-ная коммуникация* : сб. ст. / Ин-т язмовознания РАН. – Калуга : КГПУ им. К. Э. Циолковского, 2005. – С. 135-143.

References

1. Akimova, N. V. (2012), *Problema rozuminnya kriz' pryzmu teorii sensu i znachennya*, *Filolohichni studiyi*, № 7, pp. 5-14.
2. Vakulenko, S. V. (2004), *Chomu Oleksandr Potebnya ne zapochatkuvav nauky semantyky resp. semasiolohiyi?*, О. О. Potebnya у aktual'ni pytannya movy ta kul'tury : Zb. nauk. prats', Vydavnychyy Dim Dmytra Buraho, K., pp. 98-108.
3. Zhukovs'ka, H. M. (2010), «*Use ide, ale ne vse mynaye*». *Pam'yat' i chas u tvorchosti Liny Kostenko*: Monohrafiya, Knyha, K., 188 p.
4. Zelenyn, D. K. (2004), *Mahycheskaya funktsyya slov y slovesnykh proyzvedenyyu*, *Yzbrannyye trudy. Stat'y po dukhovnoy kul'ture. 1934-1954*, Vstup. st., sost., podhotovka teksta y komment. T. H. Yvanovoy, . Yndryk, M., pp. 45-55.
5. Karpenko, Yu. O. (2002), *Pro literaturnu onomastyku: Mirkuvannya na bazi tvoriv Liny Kostenko «Korotko – yak diahnoz»*, *Linguistica slavica*. Yuvileynyy zbirnyk na poshanu Iryny Mykhaivlivny Zheleznyak, Kyu, K., pp. 75-83.
6. Kostenko, L. V. (1989), *Vybrane*, Dnipro, K., 559 p.
7. Selivanova, O. O. (2010), *Linhvistychna entsyklopediya*, Dovkillya- K, Poltava, 844 p.
8. Selivanova, O. O. (2008), *Suchasna linhvistyka: napryamy ta problemy*, *Pidruchnyk*, Dovkillya-K, Poltava, 712 p.
9. Sternyn, Y. A. (2005), *Znachenye y kontsept: skhodstva y razlychyya*, *Obshchenye. Yazmkovoe soznanye. Mezhhul'tur-naya kommunykatsyya* : sb. st., Yn-t yazmkoznanyya RAN, . K·HPU ym. K. Z. Tsyolkovskoho, Kaluha, pp. 135-143.

О. В. Яковлева,

*Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова,
кафедра общего и славянского языкознания*

К ПРОБЛЕМЕ ЗНАЧЕНИЯ СЛОВА В ЛИНГВИСТИКЕ (НА МАТЕРИАЛЕ ПОЭТИЧЕСКИХ ПРОИЗВЕДЕНИЙ ЛИНЫ КОСТЕНКО)

В статье описаны разные типы значения слова, которые сегодня являются актуальными в лингвистических исследованиях. Основное внимание уделено анализу символического значения онимов в стихотворных текстах известной украинской поэтессы Л. Костенко. В данных текстах отмечены и авторские коннотации, которые сопровождают широко известную символику в отдельных именах.

Ключевые слова: ближайшее значение, лексикографическое, психологически реальное, символическое значение, оним, апеллятив.

O. V. Yakovleva,
*Odessa Mechnikov National University,
General and Slavonic Linguistics Department*

TO THE PROBLEM OF THE MEANING OF THE WORD IN LINGUISTICS (ON THE MATERIAL OF POETRICAL WORKS BY LINA KOSTENKO)

The article describes different types of meanings of the word, which today are relevant in linguistic research. The main attention is paid to the analysis of the symbolic significance of onyms in poetic texts of the famous Ukrainian poetess L. Kostenko. The author's connotations, which accompany the well-known symbolism in individual names are noted in these texts.

The analysis of some onyms having gained a symbolic meaning with the author's connotations allows to state that the poetic works of the outstanding Ukrainian poet Lina Kostenko are a constant origin of the cognitive and extralingual implicit combination, which, in its turn, is essential in the linguistic researches of different meanings and senses.

Key words: the nearest meaning, lexicographic, psychologically real, symbolic meaning, onym, appellative.

УДК 81'373.7+82-3+008

В. В. Бадюл,
*ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет
імені К.Д. Ушинського»,
аспірант кафедри української філології і методики навчання фахових дисциплін*

АНТРОПО-МЕНТАЛЬНИЙ СУБКОД КУЛЬТУРИ В УКРАЇНСЬКІЙ ЖІНОЧІЙ ПРОЗІ ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ (НА МАТЕРІАЛІ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ)

У статті запропоновано ієрархічну модель антропного коду культури на матеріалі фразеологічних одиниць української жіночої прози початку ХХІ століття; досліджено структурно-семантичний аспект фразеологічної інтерпретації антропо-ментального субкоду культури в прозі переможниць «Коронації слова» (Ірен Роздобудько, Галина Вдовиченко, Дара Корній, Наталія Гурницька, Вікторія Гранецька), лауреатів цього конкурсу (Світлана Талан, Ніка Нікалео) та авторок-початківців Лесі Олендій, Ірини Хомин.

Ключові слова: код культури, антропо-ментальний субкод культури, фразеологічна одиниця, українська жіноча проза початку ХХІ століття.

У ХХІ столітті об'єктом пильної уваги науковців є лінгвокультурологічна проблематика, яка сприяла актуалізації використання поняття «код культури».

Кодам культури як методологічній, поняттєвій основі лінгвокультурології присвячено праці О. Л. Березович, М. Л. Ковшової, В. В. Красних, В. А. Маслової, О. О. Селіванової, В. М. Телії та ін.

Термін *код культури* мовознавці визначають як зумовлену культурою мережу членування, категоризації, оцінок світу (В. В. Красних, О. О. Селіванова), систему знаків, що репрезентують культурні смисли (Д. Б. Гудков, М. Л. Ковшова, Л. В. Савченко, В. М. Телія).

Як вторинна знакова система код культури акумулює ціннісний для культури зміст і функціонує як спосіб опису світогляду лінгвоспільноти.

Підтримуємо ґрунтовну думку О. О. Селіванової, що *код культури* – це «мережа членування, категоризації, оцінок інтеріоризованого світу та внутрішнього досвіду людини, зумовлена культурою певного етносу й репрезентована в семіотичних системах природної мови, мистецтва, обрядів, звичаїв, вірувань, а також у нормах моралі, поведінці членів етнічної спільноти» [10, с. 43].

Коди культури фіксують колективні уявлення, утворюють систему координат, яка задає еталони культури. Учені (Г. Г. Багаутдинова, О. Л. Березович, Т. П. Вільчинська, О. М. Галинська, М. Л. Ковшова, В. В. Красних, В. А. Маслова, К. І. Мізін, М. В. Піменова, Л. В. Савченко, О. О. Селіванова, В. М. Телія, В. Д. Ужченко, І. С. Чибор та ін.) виділяють різну кількість культурних кодів, проте однак в тому, що їхні межі нестабільні. Поряд із терміном «код» уживають термін «субкод», який визначає різновиди, підсистему загального коду, комунікативний засіб меншого обсягу, більш вузької сфери використання.

Вважаємо, що код є своєрідним репрезентантом організації простору культури й основним механізмом інтерпретації фразеологічних одиниць (далі – ФО) через співвідношення їхніх компонентів і семантики з кодами культури.

Проте фразеологічне кодування культури в сучасній українській жіночій прозі не дістало ґрунтовного вивчення, що зумовлює *актуальність нашої наукової розвідки*.

Мета статті – дослідити структурно-семантичний аспект фразеологічної інтерпретації антропо-ментального субкоду культури в українській жіночій прозі початку ХХІ століття.

Поставлена мета передбачає вирішення таких *завдань*: 1) з'ясувати особливості тлумачення й класифікації поняття «код культури»; 2) дослідити ієрархічну модель антропоного коду культури, трансльованого ФО української жіночої прози початку ХХІ століття; 3) проаналізувати структурно-семантичну релевантність антропо-ментального субкоду культури на матеріалі ФО прози українських письменниць сьогодення.

Об'єктом дослідження є лінгвокультурологічні особливості фразеологічних одиниць сучасної української жіночої прози.

Предмет аналізу – структурно-семантичний потенціал фразеологічної трансляції антропо-ментального субкоду культури в українській жіночій прозі початку ХХІ століття.

Джерельною базою нашого дослідження є щемлива українська жіноча проза початку ХХІ століття – романи та збірки оповідань. Це неймовірні історії про закоханих та покинутих; про щасливих і тих, хто загубив себе, про романтику й буденність сучасних українців. Зокрема, фактичний матеріал почерпнуто з художніх творів переможниць «Коронації слова» (Ірен Роздобудько, Галина Вдовиченко, Дара Корній, Наталія Гурницька, Вікторія Гранецька), лауреатів цього конкурсу (Світлана Талан, Ніка Нікалео) та авторок-початківців Лесі Олендї, Ірини Хомин.

Теоретичну та практичну цінність запропонованого дослідження вбачаємо в тому, що проведений оглядовий аналіз лінгвокультурологічних особливостей фразеологічних одиниць сучасної української літературної мови дозволяє з'ясувати особливості зв'язку лінгвокультурології та ФО. Крім того, виявлення культурно маркованих сигналів у фразеологічних одиницях як «згорнутих» мікротекстах, що зберігають культурну інформацію, а компоненти та образи яких пронизані культурними кодами [9, с. 62] сприяє усвідомленню механізмів поєднання у фразеологічному знакові мовної та культурної семантики. Здійснені напрацювання необхідні в подальшому аналізі особливостей кодування культури у фразеологічній палітрі української жіночої прози початку ХХІ століття.

Зауважимо, що вивчення української фразеології в лінгвокультурологічному напрямі сьогодні зорієнтовано на розкриття особливостей відображення у ФО елементів народної культури (Н. Д. Бабич, В. М. Васильченко, Т. В. Григоренко, М. В. Жуйкова, Г. Т. Кузь, Л. В. Мельник, Л. В. Савченко, М. В. Скаб, Д. В. Ужченко), виявлення способів втілення культурної інформації у семантиці ФО та її розкодування через співвіднесення з кодами культури (Г. Г. Демиденко, О. П. Левченко, О. С. Пальчевська, Л. В. Савченко, О. О. Селіванова, Н. О. Скоробагатько, О. С. Снитко, Л. Ф. Щербачук).

Наголосимо, що в культурній інтерпретації ФО домінантним є співвіднесення її компонентів із кодами культури; це породжує культурну конотацію ФО, формує її роль як знака культури.

Співвідношення з кодами культури, як стверджує В. М. Телія, – це кореспонденція ФО з тими джерелами – живими істотами, артефактами, ментофактами, та ін., які є предметами «окультуреного» їхнього осмислення та оцінювання людиною в процесі життєдіяльності [12].

Створена картотека ФО прози українських письменниць початку ХХІ століття дає змогу акцентувати на антропному, соматичному, предметному, біоморфному, природному, духовному, просторовому, часовому кодах культури, репрезентованих у ФО.

Фразеологічний фонд української жіночої прози початку ХХІ століття вможливує зазначити, що антропний код перший і найчисленніший в ієрархічній системі кодування. Це пов'язано, на нашу думку, з тим, що сучасна людина (здебільшого це успішна й самодостатня жінка в кар'єрі та особистому житті, але переважно лише в професійній діяльності чи мати-одиначка) постійно перебуває в площині культури, яка стала для неї реальним явищем.

Під *антропним кодом культури* розуміємо сукупність назв людини загалом та уявлень про неї, що пов'язані з ментальними, інтелектуальними та емоційними проявами, їхніми назвами, які «несуть додатково до природних властивостей функціонально значущі для культури смисли, які надають цим найменуванням роль знаків «мови» культури» [1, с. 47]. До антропного коду культури належать, як наголошує Л. В. Савченко, також діяльнісні характеристики людини [9, с. 95]. На цій підставі в антропному кодуванні фразеологічного багатства української жіночої прози початку ХХІ століття виокремлюємо групу субкодів культури (далі – СКК):

1) антропоморфний: «*Лерка продовжувала вертїти хлопцями, як циган сонцем...*» [5, с. 189] (пор.: як циган сонцем з сл. вертїти) – «у великій мірі, дуже сильно» [13, с. 940]; «*З істеричками та базарними бабами справ краще не мати*» [6, с. 97] (пор.: базарна баба) – «криклива, сварлива, груба людина» [13, с. 16];

2) антропо-ментальний: «Він подумав, що вона таки **не має рації**» [8, с. 34]; «**Ти маєш рацію**» [8, с. 65] (пор.: *мати рацію*) – «1. Бути правим; правильно, слушно думати, говорити, діяти» [13, с. 474];

3) антропо-інтелектуальний: «**Друзі вважали, що він з'їхав з глузду...**» [8, с. 107] (пор: *з глузду з'їхати*) – «збожеволіти, стати дурним» [13, с. 336]; «**Звідки я міг знати, що в неї клепки в голові не вистачає**» [11, с. 113] (пор.: *не вистачає однієї клепки в голові*) – «хто-небудь дурний, розумово обмежений» [13, с. 544];

4) антропо-сенсорний: «**Дівчата мало не наштотувалися на неї, коли вона стояла як укопана** [2, с. 54] (пор.: *як укопаний* з сл. *стояти*) – «нерухомо, непорушно, застигли на місці» [13, с. 913]; «**..а її знов обдало жаром від звуку його голосу**» [4, с. 64] (пор.: *обдати жаром*) – «викликати у кого-небудь стан сильного хвилювання, збентеження, переляку» [13, с. 564];

5) антропо-емоційний: «**Магда сьогодні була в ударі, майже не замовкала**» [3, с. 49] (пор: *в ударі* з сл. *бути*) – «в стані душевного піднесення, натхнення; у піднесеному настрої» [13, с. 911]; «**З першого ж погляду на подругу стало зрозуміло, що та у глибокому мінорі**» [3, с. 148]; «**Бачиш, вона не в собі**» [7, с. 181] (пор.: *не при собі*) – «1. У поганому настрої, у стані душевного розладу» [13, с. 841];

6) антропо-аксіологічний: «**Коханий віддалявся поступово та якимось зовсім безглуздо. Так банально, що аж вити хотілося від болю**» [4, с. 46] (пор.: *хоч криком кричи*) – «уживається для вираження дуже скрутного або безвихідного становища, відчаю» [13, с. 398];

7) антропо-діяльнісний: «**У мене проблеми на роботі...і в особистому житті, я приїхав до Львова, щоб перевести дух, перезарядити батарейки**» [4, с. 26]; «**Вона перевела подих**» [4, с. 96] (пор.: *перевести дух, подих*) – «робити коротку перерву, короткий перепочинок в чому-небудь» [13, с. 615].

Зважаючи на значущість, звернемо увагу на фразеологічну вербалізацію *антропо-ментального ССК* в українській жіночій прозі початку ХХІ століття.

Необхідно наголосити на тому, що *антропо-ментальний ССК* – це «сукупність найменувань уявлень людини, пов'язаних із ментальними проявами та їхніми назвами, що несуть додаткову культурно значиму характеристику й надають цим номінатамам роль знаків мови культури» [9, с. 97]. ФО є складниками, що містять культурний потенціал народу і відображають його ментальність.

Фактичний матеріал уможливорює виокремлення в *антропо-ментальному ССК* кількох мікрокодів культури (далі – МКК), що співвідносні з семантичним навантаженням ФО: *мнемонічний, мисленнєвий, уваги, волі, мовленнєвий, свідомості*. Такі ФО зберігають мовну символіку української свідомості, особливості національного характеру, культуру, звичаї і транслюють ці знання наступним поколінням.

Аналізуючи фразеологічну інтерпретацію *мнемонічного МКК*, поняття «пам'ять» розглядаємо як психічний процес, який охоплює запам'ятовування, збереження, відтворення та забування різноманітного досвіду. У ФО досліджуваної прози відображено індивідуальний підхід до процесу пам'яті, яка трансльована через семантику та значення компонентів ФО: «**Їй було дев'ять років, той випадок засів у пам'яті надовго**» [2, с. 52]; «**Дівочу пам'ять маєте, чесне слово**» [3, с. 166]. Аналізовані речення свідчать, що *мнемонічний МКК* реалізовано через протиставну опозицію *пам'ятати / забути* на семантичному рівні ФО.

Мисленнєвий МКК об'ємніший за *мнемонічний МКК*. Нагадаємо, що мислення – це процес опосередкованого й узагальненого відображення дійсності під час її аналізу

та синтезу. Ментальність людини безпосередньо корелює з полем мисленнєвої діяльності й численно трансльована ФО в українській жіночій прозі початку ХХІ століття: «...**думки сумні-невеселі роїлися в голові Оксани**» [6, с. 135]; «**Рояться, сперечаються думки**» [6, с. 138] (пор.: *думки снуються в голові*) – «хто-небудь постійно, напружено думає про щось» [13, с. 272]; «**Думала відразу на десяток різних тем, але це не було обтяжливо, як то трапляється через безсоння: думки пливли крізь неї самі по собі, ніби Єва не мала до їхнього народження жодного стосунку**» [8, с. 61] (пор.: *думки обсідають голову*) – «хто-небудь постійно думає про щось» [13, с. 272]. Зафіксовані ФО зі стрижневим компонентом «думка» мисленнєвого МКК свідчать про природну для сучасних українців обміркованість своїх дій. Думки персонажів досліджуваних художніх творів у безперервному русі, нагадують характерний для українців діяльнісний аспект – бджільництво. Із цієї причини, мабуть, думки, немов рій бджіл, рояться чи сперечаються за «місце під сонцем» у внутрішньому світі людини.

Крім того, ФО з лексемою *думка* відображають повернення, упорядкованість думок, напруження: *думки повернулися в голову* [4, с. 143]; *прийшла думка* [7, с. 15]; *зібратися з думками* [7, с. 61] (пор.: *зв'язувати докупі думки*) – «намагатися знайти логічний зв'язок у думках, зрозуміти суть сказаного» [13, с. 328]; усвідомлення чогось: *ловив на думці* [6, с. 22; 6, с. 35] (пор.: *ловити себе на думці*) – «усвідомлювати, розуміти щось стосовно себе» [13, с. 445]; небажання думати про щось: *відкинути думку* [2, с. 63] (пор.: *викинути з думки*) – «перестати думати про кого-, що-небудь» [13, с. 91]; *думку гнав від себе* [5, с. 29]; зникнення чітких думок: «**Думки пішли шкереберть**» [8, с. 35] (пор.: *думки колесом закрутилися*) – «зникла ясність, чіткість мислення у кого-небудь» [13, с. 272] чи поява їхньої креативності: «**І так ця думка мене потішила, що я купив у сусідньому кіоску листівку із зображенням Божої Матері та вкопав її в землю просто перед його носом**» [8, с. 28] (пор.: *жива думка*) – «внесення в яку-небудь справу, діяльність чогось нового, свіжого, оригінального» [13, с. 272].

Фразеологічна палітра української жіночої прози початку ХХІ століття також дає змогу виокремити ФО мисленнєвого МКК, у яких прочитуємо ментальну рису сучасних українців – не звернення своїх думок на дріб'язкові речі чи обмеженість мисленнєвої уваги щодо свого близького оточення через втому, пов'язану з кар'єрною чи родинною заклопотаністю: «**Їй навіть на думку не спало б, що чоловікові це не до снаги**» [2, с. 92]; «**Знаєш, що спало на думку**» [2, с. 123]; «**Вперше спало на думку, що він може бути одруженим**» [6, с. 63]; «**Мені це навіть на думку не спало**» [2, с. 183] (пор.: *спадати на думку*) – «1. Хто-небудь починає думати про кого-, що-небудь, задумуватися над чимсь» [13, с. 845]; «**Така асоціація чоловікам на думку не спадала**» [2, с. 163] (пор.: *спадати на думку*) – «2. Згадуватися, пригадуватися» [13, с. 845].

Варто зазначити, що сучасні українські письменниці серед розмаїття ФО мисленнєвого МКК надають перевагу як у мовленні персонажів, так і в авторській мові ФО, що безпосередньо пов'язані з протиставленням *думати / не думати*, з перевагою наявності мисленнєвих процесів: «...**але навіть гадки не має ображатися**» [8, с. 21] (пор.: *і гадки не мати*) – «4. *перев. з інф.* Зовсім не припускати чогось, якихось дій, вчинків; не виявляти наміру, бажання щось робити» [13, с. 469]; «**Колись давно він і гадки не мав про Малакську затоку**» [8, с. 66] (пор.: *і гадки не мати*) – «3. *про що.* Нічого не знати про щось» [13, с. 469].

В українській жіночій прозі початку ХХІ століття виокремлюємо також ФО МКК *уваги*. На матеріалі фактичного матеріалу можна стверджувати, що увага – це форма організації психічної діяльності людини, яка полягає в зосередженості її свідомості на певних об'єктах. Наприклад, за допомогою ФО МКК *уваги* фіксуємо фразеологічну

вербалізацію сенсорної форми уваги, якій властива підвищена активність зорових аналізаторів: «*Сашко тримає Оксану за руку, майже не зводить погляду з її змарнілого личка*» [6, с. 175]; «*Студент сидів у першому ряду і не зводив з неї уважного погляду*» [7, с. 46] (пор.: *не зводити погляду*) – «1. Пильно дивитися на кого-, що-небудь, уважно розглядати, милуватися кимось, чимось» [13, с. 328]; «*Вона нарешті відриває погляд від води, озиряється і пильно дивиться на чоловіка*» [6, с. 84] (пор.: *відривати погляд*) – «переставати дивитися на кого-, що-небудь» [13, с. 125]; «*Вона мимоволі перевела погляд на його праву руку*» [4, с. 63]; «*...тоді перевів зачудований погляд на маму*» [4, с. 74] (пор.: *переводити погляд*) – «поглядати, дивитися на кого-небудь іншого, на щось інше» [13, с. 615].

Результативність процесу уваги співвідносна з ФО на позначення продуктивної / непродуктивної уваги з боку людини: «*Юну квіткарку вже проминала артистична пара, на неї й перемкнула вона свою увагу*» [4, с. 14]; «*...вони не в змозі були відвести погляди від захопливого дійства*» [4, с. 20] (пор.: *не зводити погляду*) – «1. Пильно дивитися на кого-, що-небудь, уважно розглядати, милуватися кимось, чимось» [13, с. 328]. Як видно з аналізованих ФО, сучасні українці різної статі й соціального походження виражають увагу зовнішньо в специфічній міміці, яку можна спостерігати чи узагальнювати про уважність персонажів досліджуваних творів.

У системі антропо-ментального СКК української жіночої прози ХХІ століття виокремлено також ФО на відтворення МКК волі. Під поняттям *воля* розуміємо таку ментальну рису, як здатність людини здійснювати свідому організацію та регуляцію своєї діяльності, поведінки, спрямовану на подолання труднощів для досягнення мети: «*Не погодився, мав навчитися самотужки давати собі раду в житті*» [5, с. 111] (пор.: *давати собі раду*) – «самостійно, без чийсь допомоги справлятися з якими-небудь труднощами, турботами, клопотами» [13, с. 210]; «*Під ранок, коли не спалося, вона не раз впадала у паніку*» [3, с. 39] (пор.: *занепадати духом*) – «зневірятися в чомусь, втрачати надію» [13, с. 314]; «*Оксана втрачає рівновагу і падає на засніжену долівку мосту*» [6, с. 20] (пор.: *втрачати рівновагу*) – «перебуваючи в стані нервового збудження, хвилювання, роздратування виявлятися нездатним зберігати спокій, самовладання, терпіння» [13, с. 159]; «*Не волієш братися за розум – тебе змусять*» [6, с. 107] (пор.: *братися за розум*) – «1. Ставати розсудливішим, розумнішим; починати поводити себе розумно, діяти розсудливо» [13, с. 58].

Важливе місце в системі антропо-ментального кодування досліджуваних художніх творів посідають ФО, які транслюють мовленнєвий МКК та МКК свідомості.

Базовими поняттями мовленнєвого МКК в українській жіночій прозі початку ХХІ століття є протиставлення *говорити / мовчати*, наділені відповідною конотативною інтерпретацією. ФО з конотацією *говорити* ремарковані розмовними компонентами, служать засобом індивідуалізації мовлення персонажів: «*Мені не хотілося теревені розводити про неї*» [7, с. 21] (пор.: *теревені розводити*) – «1. Говорити дурниці, нісенітниці» [13, с. 687]; «*Що точиш яси з баяндрасами?*» [5, с. 45].

Культурну конотацію ФО, які характеризують мовчання, можемо прослідкувати завдяки слову-компоненту, співвіднесеним зі скарбом кожного земного мешканця, – *мова*: «*Від здивування, здається, і дар мови втратив*» [5, с. 99]; «*Від хвилювання Софійка втратила дар мовлення, тому лише кивнула головою на знак згоди*» [11, с. 126]; «*При зустрічі відбирало мову і всі слова панічно розбігалися, мов мурахи в зруйнованому мурашнику*» [6, с. 85]; «*Втратила дар мови*» [6, с. 125] (пор.: *відбирати мову*) – «1. Хто-небудь втрачає здатність говорити від несподіванки, здивування, хвилювання, переляку, гніву» [13, с. 114]. Семантично ємними є, крім того, ФО

мовленнєвого МКК, які вербалізують культурну інформацію, зокрема вміння мовчати: «У машині вона не встрявала в теревені – дивилася собі у вікно...» [2, с. 56]; «...на мить слова каменем застрягли в горлі» [11, с. 86] (пор.: слова застрягли в горлі) – «хто-небудь втрачає здатність говорити» [13, с. 827]; «Тільки ти про це нікому на селі нічичирк» [11, с. 94]; «Не мели дурниць, а їдь своєю дорогою» [11, с. 104] (пор.: ні слова) – «нічого не сказати, не промовити» [13, с. 826]. Ілюстрації засвідчують стереотипність сприйняття дійсності.

Виокремлений МКК свідомості підкреслює, що свідомість людини є вищою формою відображення дійсності, властива людям і пов'язана з їхньою психікою, абстрактним мисленням, світоглядом, самосвідомістю. Ознаки відображення свідомості людини в дійсності репрезентовані за допомоги таких ФО української жіночої прози початку ХХІ століття: «Ловить себе на думці, що жодного разу, відколи він тут, йому не хотілося повернутися додому» [5, с. 253]; «Оксана ловила себе на думці, що сумує за Владом, за його піснями під вікном з репертуару Цоя...» [6, с. 35] (пор.: ловити себе на думці) – «усвідомлювати, розуміти щось стосовно себе» [13, с. 445]. Як видно з речень із ФО, що свідомість сучасних українців демонструє свою пізнавальну функцію, що полягає в побудові певного образу світу, який несе в собі ступінь освоєння людиною буття.

Отже, ФО української жіночої прози початку ХХІ століття – це безмежна царина для лінвокультурології. Зокрема, за допомоги ФО можна дослідити парадигму антропного коду культури з акцентуванням уваги на структурі антропо-ментального субкоду культури, виокремлюючи такі мікрокоди: *мнемонічний, мисленнєвий, уваги, волі, мовленнєвий, свідомості*. Фактичний матеріал дає змогу пізнати глибину менталітету сучасного українця.

Перспектива мовознавчих пошуків полягає у встановленні ґрунтовних особливостей фразеологічного кодування культури в українській жіночій прозі початку ХХІ століття, розширивши джерельну базу дослідження.

Література

1. Большой фразеологический словарь русского языка : значение, употребление, культурологический комментарий / отв. ред. В. Н. Телия. – М. : АСТ-ПРЕСС КНИГА, 2006. – 784 с.
2. Вдовиченко Г. «Інші пів'яблука» : роман / Галина Вдовиченко, передм. М. Руданської. – Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2013. – 256 с.
3. Вдовиченко Г. «Пів'яблука» : роман / Галина Вдовиченко. – К. : Нора-Друк, 2008. – 240 с.
4. Гурницька Н. Львів. Кава. Любов : збірка / укл. і передм. Н. Нікалео / Н. Гурницька, Г. Вдовиченко, В. Гранецька та ін. . – Харків : Книжковий клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2016. – 272 с.
5. Корній Дара. Зірка для тебе : роман / Дара Корній; поетичне оздоблення Л. Долик; передм. О. Хвостової. – 3-тє вид., стереотип. – Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2016. – 304 с.
6. Корній Дара. Тому, що ти є / Дара Корній. – Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2012. – 240 с.
7. Роздобудько І. Гудзик; Все, що я хотіла сьогодні...; Оленіум : романи / Ірен Роздобудько. – Харків : Фоліо, 2008 – 475 с.
8. Роздобудько І. Дві хвилини правди : роман / Ірен Роздобудько. – К. : Нора-Друк, 2008 – 248 с.

9. Савченко Л. В. Феномен етнокодів духовної культури у фразеології української мови: етимологічний та етнолінгвістичний аспекти : монографія / Л. В. Савченко. – Сімферополь : Доля, 2013. – 600 с.
10. Селіванова О. Сучасна лінгвістика : термінологічна енциклопедія / О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2006. – 716 с.
11. Талан С. Купеля : збірка / Світлана Талан. – Харків : Книжковий клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2016. – 240 с.
12. Телия В. Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты / В. Н. Телия. – М. : Языки русской культуры, 1996. – 288 с.
13. Фразеологічний словник української мови [укл. В.М. Білоноженко та ін.] / В. М. Білоноженко – К. : Наукова думка, 1999. – 984 с.

References

1. *Big phraseological dictionary of Russian language* (2006) : mean, usage, culturological comment / contributing editor Dr. Philological Sciences Veronica Teliya, AST-PRESS BOOK, Moscow, 784 p.
2. Vdovichenko, G. (2013), *Other apple half: novel*, Book Club «Family Leisure Club», Kharkov, 256 p.
3. Vdovichenko, G. (2008), *Half of apple: novel*, Nora-Druk, Kyiv, 240 p.
4. Hurnytska, N., Vdovichenko, G., Hranetska, V. (2016), *et al. Lviv. Coffee. Love: collection*, Ed. and the preface. N. Nikaleo, Book Club «Family Leisure Club», Kharkov, 272 p.
5. Dara, Korney (2016), *Star for you*, Book Club «Family Leisure Club», Kharkov, 304 p.
6. Dara Korney (2012), *Star for you*, Book Club «Family Leisure Club», Kharkov, 240 p.
7. Rozdobudko, I. (2008), *Button; All i want now*, Olenium: novels, Folio, Kharkov, 475 p.
8. Rozdobudko, I. (2008), *Two minutes truth : novel*, Nora-Druk, Kyiv, 248 p.
9. Savchenko, L (2013), *The phenomenon of etnocodes of spiritual culture of the Ukrainian language in phraseology : etymological and ethnolinguistic aspects: monograph*, Dolia, Simferopol, 600 p.
10. Selivanova, E. (2006), *Modern linguistics : Terminology encyclopedia*, The environment-K, Poltava, 716 p.
11. Talan, S. (2016) *Pools: collection*, Book Club «Family Leisure Club», Kharkov, 240 p.
12. Telyya, V. N. (1996), *Russian phraseology Semanticheskyy, prahmatycheskyy lnhvokulturolohycheskyy aspects and*, Languages of Culture, Moscow, 288 p.
13. *Phraseological Dictionary of the Ukrainian language* (1999), [made by Vera Bilonozhenko and others] / The scientific thought, Kyiv, 984 p.

В. В. Бадюл,

*ГУ «Южноукраинский национальный педагогический университет имени К. Д. Ушинского»,
кафедра украинской филологии
и методики обучения профессиональным дисциплинам*

АНТРОПО-МЕНТАЛЬНЫЙ СУБКод КУЛЬТУРЫ В УКРАИНСКОЙ ЖЕНСКОЙ ПРОЗЕ НАЧАЛА XXI ВЕКА (НА МАТЕРИАЛЕ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ)

В статье предложена иерархическая модель антропного кода культуры на материале фразеологических единиц украинской женской прозы начала XXI века; исследован структурно-семантический аспект фразеологической интерпретации антропо-ментального субкода культуры в прозе победительниц «Коронации слова» (Ирэн Роздобудько, Галина Вдовиченко, Дара Корний, Наталия Гурницкая, Виктория Гранецкая), лауреатов этого конкурса (Светлана Талан, Ника Никалео) и начинающих авторов Леси Олендий, Ирины Хомин.

Ключевые слова: код культуры, антропо-ментальный субкод культуры, фразеологическая единица, украинская женская проза начала XXI века.

V. V. Badyul,

*South Ukrainian National Pedagogical University
named after K. D. Ushynsky, Ukrainian Philology and Technique
of Training of Professional Disciplines Department*

ANTHROPO-MENTAL SUBCODES CULTURE IN UKRAINIAN WOMEN'S PROSE EARLY XXI CENTURY (BASED ON PHRASEOLOGICAL UNITS)

A hierarchical model of anthropic code on the material culture idioms Ukrainian feminine prose XXI century; emphasized that analyzed phraseological fund prose allows to isolate the Anthropic crops such subcodes code: anthropomorphic, anthropo-mental, and intellectual antropo, anthropotouch, anthropo-emotional-axiological antropo, anthropo-activity; thoroughly studied the structural and semantic aspects of phraseological interpretation anthropo-mental subcodes culture prose winners «Coronation words» (Iren Rozdobudko, Galina Vdovichenko, Dara Korney, Natalia Hurnytska, Victoria Hranetska), the winner of this competition (Svetlana Talan, Nika Nikaleo) and authors-beginners Lesya Olendiy, Iren Khomyn.

The scientific exploration stressed that Ukrainian phraseological palette feminine prose XXI century - a boundless realm for linvokulturolohiyi. In particular, the arsenal idioms explore the potential structure enables anthropo-subcodes mental culture, isolating these microcode that correlate with semantic load idioms: mnemonic, mental, attention, freedom, speech, mind. The actual material makes it possible to know the depth of modern Ukrainian mentality.

Key words: culture code, anthropo-subcodes mental culture, phraseological unit, Ukrainian women prose XXI century.

Т. О. Євтушина,

канд. філол. наук, доц.,

ДЗ «Південноукраїнський національний

педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»,

доцент кафедри української філології і методики навчання фахових дисциплін

ЕТНІЧНА ІДЕНТИФІКАЦІЯ МОВЦЯ У ВИГУКОВИХ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЯХ ПРОЗИ МАРІЇ МАТІОС

У статті досліджено вигукові фразеологічні одиниці як вербалізатори етнічної ідентифікації гуцулів і буковинців у прозі Марії Матіос. З'ясовано, що у структурі таких фразеологізмів відображено релігійні стереотипи гуцулів і буковинців. Доведено, що вигукові фразеологічні одиниці охоплюють етнічні формули привітання, прощання, подяки, вибачення, прохання, присягання, переплітаючись із природною лайливістю та забобонністю гуцульських і буковинських селян.

Ключові слова: етнічна ідентифікація гуцулів і буковинців, вигукові фразеологічні одиниці, лексема Бог, проза Марії Матіос.

На сучасному етапі еволюції мовознавчих наук домінує креативний бум: «центром лінгвістичних досліджень, за твердженням Т. Маслової, стає людське Я, тобто формується антропоцентрична парадигма» [4, с. 32]. Учена спільнота ці тенденції кваліфікує як поліпарадигмальні, «методологічно еkleктичні», що, як правило, можна пояснити багатодетермінантністю мовного феномену. На думку О. Селіванової, методологічний еkleктизм лінгвістики ХХІ століття не є свідченням кризової ситуації, це результат «пошуків нового багатофокусного пізнавального простору» [8, с. 7]. Тому останнім часом активізовано такі аспекти вивчення фразеології: психокогнітивний (О. Селіванова), потрактування фразеологічних одиниць із позицій етнокультури, лінгвокраїнознавства (Н. Бабич, В. Білоноженко, В. Жайворонок, В. Кононенко, В. Лавер, О. Левченко, Р. Міняйло, М. Олійник, Н. Романюк, О. Селіванова, Г. Ступінська, Г. Удовиченко, В. Ужченко); дослідження фразеології як вираження національного менталітету (О. Майборода, О. Назаренко) тощо.

Актуальність статті полягає в тому, що феномен фразеологічних одиниць (ФО), які є трансляторами етнічної ідентифікації мовця, в сучасній українській прозі ще недостатньо вивчений лінгвістами. Зокрема, поза увагою дослідників є функційне призначення вигукових фразеологізмів у мові художніх творів популярної сучасниці – Марії Матіос – лауреата Національної премії імені Т. Шевченка (2005 рік), переможця конкурсу «Книга, яку найбільше читають» (2007 рік), депутата Верховної Ради України.

Об'єктом дослідження є фразеологічні одиниці прози Марії Матіос.

Предмет аналізу – функційні особливості вигукових ФО як репрезентантів етнічної ідентифікації гуцулів і буковинців у художніх творах Марії Матіос.

Джерельною базою статті є фразеологічний компонент сімейних саг Марії Матіос «Майже ніколи не навпаки», «Солодка Даруся» і повісті «Черевички Божої Матері», багатоярусний сюжет яких із трагічними історіями та роздумами над вічною дилемою любові – ненависті, гріха – спокути, дивовижне мовне багатство викликають потребу занурюватися в багатоликий і колоритний світ письменницької уяви.

Теоретична й практична цінність запропонованої наукової розвідки полягає в тому, що проведений аналіз особливостей вивчення фразеологічних одиниць доводить, що в рамках зацікавлень сучасних лінгвістів перебуває людський фактор: основні акценти зміщують із об'єкта пізнання на суб'єкт, коли людину розглядають у мові й відповідно мову в людині. Теоретично з'ясовано, що антропоцентризм фразеології – це спрямованість стійких одиниць на позначення світу людини. Здійснені напрацювання необхідні в подальшому дослідженні ментальних рис українців в ідіолекті Марії Матіос на матеріалі фразеологізмів.

У процесі аналізу фактичного матеріалу послуговуємося твердженням, що фразеологічні одиниці – явище самобутнє та специфічне. Вони не так описують навколишній світ, як інтерпретують його, виражаючи суб'єктивне, емоційне ставлення носія мови до дійсності [2, с. 88]. Адже «фразеологічний склад мови – це дзеркало, у якому лінгвокультурна спільнота ідентифікує свою національну самосвідомість» [9, с. 9].

Не зважаючи на те, що творчості Марії Матіос приділено увагу в літературознавчих працях Я. Голобородька, Т. Гундорової, Т. Ткаченко, Р. Харчук та ін., у мовознавчих розвідках Т. Беляєвої, А. Вегеш, Ю. Вороніної, Л. Марчук, І. Тимченко, М. Цуркан, Н. Шарманової та ін. сьогодні є доречним дослідження фразеологічного відтворення етнічної ідентифікації гуцулів і буковинців у сімейних сагах Марії Матіос «Солодка Даруся», «Майже ніколи не навпаки» та повісті «Черевички Божої Матері».

На нашу думку, ідіоматика в системі образного мислення Марії Матіос – це передусім спосіб думання й почування її персонажів, засіб утворення унікальної безпосередності.

У процесі вивчення фразеологічної палітри прози однією з найвідоміших українських постмодерністок зафіксовано, що персонажі художніх творів Марії Матіос часто апелюють до Бога, що засвідчує їхню побожність, богобоязливість, а також характерні комунікативні традиції: **Бог (Господь) знає** [6, с. 96; 7, с. 9]; **Божка його знає** [6, с. 4; 6, с. 42; 6, с. 61; 6, с. 110; 6, с. 121; 6, с. 123] (пор.: *Бог знає*) – «ніхто не знає, невідомо» [10, с. 36]. Зафіксовані вигуківі ФО охоплюють етикетні регіональні формули привітання, прощання, подяки, вибачення тощо. Їх згруповано в прозі Марії Матіос навколо загальнолюдських понять – щастя, здоров'я, добра, спокою, достатку. Оскільки «завдання кожного християнина – плекати почуття людяності, милосердя, щедрості, мудрості, віри, любові до ближнього. На мовному рівні ці етнопсихологічні риси українців знайшли відображення в багатьох етикетних висловах безпосереднього спілкування, семантичним центром яких є слово Бог. В уяві християн Бог – це справедливість, правда, добро» [3, с. 101].

Природними в прозі письменниці є ситуації вітання, у яких буковинці використовують регіональні вигуківі ФО поштивості: «**-Слава Йсу!.. - Навіки Слава Богу!**» [6, с. 17]. Такі етикетні ФО вирізняють стильову манеру ведення розмови й посилюють емоційну забарвленість прози Марії Матіос.

Неповага до цієї етикетної ФО є гріхом: «**Хіба не гріх, що вона не всім «Слава Йсу!» казала?!** *Покійна бацьба вчила: вітатися треба з кожним, хто стрінеться на дорозі*» [7, с. 69]. Цитовані ФО «є свідченням того, що Бог в уяві українця, – це опікун, який оберігає від усіляких негараздів, від усього лихого. Ці вітальні конструкції демонструють наявність щирої віри в Бога та його науку» [3, с. 101].

Марія Матіос колоритизує гуцульський і буковинський соціум. Це, зокрема, етикетні ФО, які творять довірливо-добродушний настрій, підсилюють

загальнолюдські ціннісні орієнтації мовного етикету, вони виконують роль національно-мовного компонента в художньому відтворенні дійсності письменниці: «**Бог у поміч, Докійко...**» [5, 69]; «**Слава Йсу, Бог на поміч, ксьондзе!**» [6, с. 18]. Такі вигуківі ФО мешканці Західної України вживають як вітання з побажанням успішної роботи людині, яка щось робить, чи тому, хто чимось заклопотаний, кому потрібна допомога. Іменник *поміч* означає участь кого-небудь, зокрема Бога, у здійсненні кимось дії, підтримки, сприяння.

Характерною особливістю щоденного мовлення гуцулів і буковинців є своєрідні ФО-присягання: «**Видить Бог, я не хотів її займати**» [5, с. 25]; «**Бігме Боже, нібито на весіллю «гуцулку» грає, крутиться, руки тримає широко, спідниця догори підфітькується**» [6, с. 29] (пор.: *бачить Бог*) – «уживається як запевнення в правдивості висловленого; справді, дійсно» [10, с. 36]. У структурі зафіксованих вигуківих ФО відображено релігійні стереотипи мешканців Західної України з часів першої світової війни до трагедійних днів середини ХХ століття. Адже проявом їхньої релігійності була і є безмежна відданість Божій волі, бо для них Бог – це суддя, заступник, спаситель.

Лексема Бог у вигуківих ФО мовлення персонажів прози Марії Матіос засвідчує не лише ознаки побожності, а й віру гуцулів і буковинців у справедливість Всевишнього: «**Та у вас нема, дякувати Творцеві, більма на оці**» [7, с. 29]; «**Язик вона тримала за зубами, і, дякувати Богу, грузовікі більше ні за ким не вернуться**» [7, с. 167] (пор.: *дякувати Богові*) – «уживається в значенні: на щастя» [10, с. 287]; «**Най Бог нам помагає, – перехрестилася жінка...**» [5, с. 53]; «**Боже помагай! – тієї ж миті привітався Варварчук із Кейваном і ступив у скошену траву під горіхом**» [5, с. 116]; «**Боже помагай, домнуле Мігаю!**» [6, с. 140] (пор.: *помагай Боже*) – «уживається як побажання кому-небудь успіху в роботі, в якійсь справі» [10, с. 671]. Наведені фрагменти з вигуківими ФО соціального етикету акумулюють у собі великий духовний та етичний потенціал, доводячи, що «мовний етикет українців є унікальною універсальною моделлю їхньої мовної діяльності, що виявляється в системі стійких мовних виразів. Знання цієї системи, а ще більше – повсякденна реалізація, гармонія знань і внутрішнього світу людини, без перебільшень, є своєрідним барометром зрілості нації» [1, с. 7].

Етнічна ідентифікація гуцулів і буковинців пов'язана з їхньою покірливістю перед Богом, вони вірять у всюдиприсутність Бога: **як Бог дасть** [5, с. 28; 6, с. 79; 6, с. 113; 7, с. 62] (пор.: *як Бог дасть*) – «1. Уживається для вираження сподівання на щось» [10, с. 41].

Персонажі прози Марії Матіос послуговуються вигуківими ФО з лексемою Бог із метою вираження в процесі художньої комунікації волевиявлень, бажань, заборон, команд, у яких втілено покірливість, надію, вдячність. Це підтверджує думку про залежність матеріального та соціального статусу гуцулів і буковинців від божої волі: «**Хай Бог милує від такого горя...**» [6, с. 34].

Відтінок «застереження» має супроводжувальний компонент люб'язності у вигуківих ФО зі стрижневою лексемою Бог: «**А що вже ваша Августина колот межі людьми робить, най Бог боронить!**» [7, с. 60]; «**Свят-свят-свят, най Бог боронить...**» [7, с. 64]; «**Най Бог боронить, аби друга война колись зачалася. Най Бог боронить!**» [7, с. 113]; «**Але Боже борони тебе сказати татові чи Павлові, що я тобі приповівся**» [5, с. 26]; «**Най Бог боронить, яке дурне сказав!**» [7, с. 166] (пор.: *хай Бог боронить*) – «2. Уживається для вираження застереження від чого-небудь, небажання чогось» [10, 39]; «**Та ще рано вам, бійтеся Бога!**» [6, с. 24] (пор.: *бійся Бога*) – «2.

Уживається з метою викликати в кого-небудь почуття сорому, жалю за свої вчинки, слова» [10, с. 29]; «-**Господь з тобою, дитино моя люба, і собі схлинула мама**» [7, с. 90].

Показово, що подібні вигуківі ФО репрезентують нагнітання психологічної атмосфери, служать для відтворення збудженого емоційного стану героїв, є засобом пізнання менталітету персонажів художнього доробку Марії Матіос: «-**Господь з тобою, Павле, май Бога в череві. Не тримається хати дитина – і хоч убийся**» [7, с. 72] (пор.: *Господь з тобою*) – «1. Уживається для вираження здивування, заперечення, докору, застереження, заспокоєння» [10, с. 29]; (пор.: *мати Бога в животі*) – «бути милосердним, жалісливим, справедливим» [10, с. 470]. Етнічна ідентифікація буковинців репрезентована вигуківими ФО як заключним акордом до трансльованих вірувань і забобонів персонажів прози Марії Матіос. Зокрема, цитованими ФО із лексемою Бог жінка застерігає чоловіка, що не можна голу зважувати їхню доньку, головного персонажа повісті «Черевички Божої Матері». Оскільки, за давніми віруваннями, жінка, яку зважували голою, перед смертю карається не менше, ніж відьма.

Як свідчить фразеологічна палітра прози Марії Матіос, етнічний мовопростір Буковини авторка щільно переплітає із соціумом душі, її хвилює проблема долі людини, і вона зосереджує свій розповідний погляд на передісторії, історії своїх персонажів, на траєкторії їхнього мислення, кроках і вчинках, душевних і психологічних зіткненнях.

Наприклад, у сімейній сазі «Солодка Даруся» письменниця акцентує увагу на переслідуваній хворобами, замкненій у німотній самоті, осміюваній сусідками, душі шляхетної дівчини. Головна героїня постає як горда страдниця, одержима правдолюбством і водночас почуттям провини за свій дитячий гріх. Подібним чином вербалізовано відвідування Дарусею могили тата: «**Щоб вона тоді їм кинула кусник кулешки – боронь Боже, їй би руки відсохли і ноги би відібрало, коли б вона, княжна, думала тепер іще про когось, окрім тата**» [6, с. 23] (пор.: *боронь Боже*) – «уживається для вираження застереження від чого-небудь лихого, неприпустимого, небажаного» [10, с. 46].

Для прози письменниці властиві численні вигуківі ФО із лексемою Бог, у яких репрезентовано доброзичливість як етнічну рису гуцулів і буковинців: «-**Слава Богові, вона – здорова – як цвях**» [5, с. 100]; «-**Та й дитина все більше у Марії, дай Боже, їй здоров'я**» [6, с. 119]; «-**Слава Христові-Богові, що вертають живі-здорові...**» [5, с. 144]; «**Слава Богові, в їхніх садах урожай на яблука майже кожного року великий**» [7, с. 103].

ФО, ускладнюючи комунікативний план висловлень, переконливо реалізують функцію виховного, естетичного впливу на читача: **Боже милосердний** [6, с. 30; 5, с. 168]; **Господи милосердний** [6, с. 89]; **Боже праведний** [5, с. 160; 6, с. 110; 7, с. 136]; «-**Боже милосердний...**- зітхає мама так глибоко, ніби має пірнати під воду, і несподівано пригортає Іванку до грудей» [7, с. 41] (пор.: *Боже мій*) – «уживається для вираження відчаю, розпачу, великого захоплення» [10, с. 43]; «-**Але, святий Боже, який старий її молодий!**» [5, с. 97]; «- **«Святий Боже!»**» [5, с. 165] (пор.: *Боже мій*) – «уживається для вираження відчаю, розпачу, великого захоплення і т. ін.» [10, с. 43]. «**А тепер вона пересохлими, пошерхлими губами шепче в ту чоловічу срамоту (Боже праведний!) покаянну якусь молитву, вигадуючи для неї на ходу слова...**» [5, с. 25] (пор.: *Боже благий*) – «уживається для вираження великого захоплення, подиву, відчаю, розпачу» [10, с. 43].

Крім того, етнічну ідентифікацію гуцулів і буковинців у прозі Марії Матіос транслює улюблена експресивна ФО-лайка **бодай шлях трафив**. Письменниця влучно трансформує семантичний план вигукової ФО, актуалізуючи її приховані смислові можливості: *«Навіть коли б сюди надійшов такий самий німецький (шляк би його не трафив понині!) її Іван із канчуком у руках»* [5, с. 122]; *«-Я вам скажу, Васюто, так мене серце тоді заболіло, що вже й сваритися із своїм Славком пережумала, а він усе ж не каліка... шляк би го трафив ще в моїй утробі, як мені дні коротає тою горілкою, згорів би був, дай Боже...»* [6, с. 5]; *«-А ви питаєте, що стряслося у мене, най шляк вас трафить з такими вихованням»* [6, с. 52]; *«-Я тоді дитину через Курика скинула, шляк би го був трафив ще в утробі, як він не одному тут життя перебив»* [6, с. 130] (пор.: *шляк би трафив*) – «уживається для вираження крайнього незадоволення або обурення ким-, чим-небудь, зневаги, зла до когось» [10, с. 966]. Багатозначна вигукова ФО **бодай шлях трафить** підтверджує той факт, що лише в художній мові ФО відзначена смисловою невичерпністю. Зокрема, у контексті ФО проявляє свою неповторність, властиву загальній тенденції письменниці, і володіє характерною манерою, емоційною забарвленістю.

Такі семантичні модифікації мають здебільшого психологічне підґрунтя. Мовна свідомість, індивідуальне мислення, що важко пояснити, часто оперують вигуковими ФО, через які авторка має змогу проникнути у світ почуттів, мислення персонажів: *«-Що ти таке собі надумала, пес би його губи лизав, що Маєра через тебе леда шляк не трафив?!»* [7, с. 31]; *«-Але най мені Бог заплатить за все моє зло на цьому світі»* [5, с. 73]; *«-А най мій язик чиряки обсиплять, яке дурне сказала!»* [6, с. 5]. Марія Матіос подбала про життєву правдивість кожної деталі: функціональна емність вигукових ФО щільно переплетена з природною лайливістю та забобонністю буковинських селян, експлікуючи не лише етнічні, а й національні риси менталітету українців: *«А Гаврило що був без фуку, коли лупив свою невинну жінку, бо так робили інші чоловіки в горах?! Усохли би були йому руки!»* [6, с. 82] (пор.: *щоб руки повсихали*) – «1. Уживається для вираження погрози, побажання зла кому-небудь» [10, с. 771]; *«-Язык би ваш чиряками обкинуло, Штефко, яке пусте пророкуєте»* [6, с. 94] (пор.: *хай язик у роті руба стане*) – «уживається для вираження великого незадоволення чийми-небудь словами, розмовами» [10, с. 976]; *«-Заткайся, заткала би тя лиха година!»* [6, с. 32] (пор.: *побила б тебе лиха година*) – «1. Уживається для вираження незадоволення з приводу кого-, чого-небудь» [10, с. 176]. Цитовані вигукові ФО репрезентують нагнітання психологічної атмосфери й служать для відтворення збудженого емоційного стану героїв у момент мовлення. Як наголошує Р. Харчук, «письменниця завжди шукає гостру інтригу, надає перевагу емоційному надміру, різко протиставляючи добро і зло, пише про межові стани ефектно, але не ефективно» [11, с. 70 – 71].

Отже, етнічна ідентифікація гуцулів і буковинців на фразеологічному рівні у прозі Марії Матіос здебільшого представлена в діалогах персонажів. Уживаючи ФО, гуцули й буковинці часто апелюють до Бога. Вигукові ФО, у структурі яких домінує, як правило, лексема Бог, охоплюють етнічні формули привітання, прощання, подяки, вибачення, прохання, присягання, переплітаючись із природною лайливістю та забобонністю гуцульських і буковинських селян.

У подальшому перспективним є аналіз релевантності фразеологічних одиниць на відтворення ментальної діяльності людини в ідіолекті Марії Матіос.

Література

1. Богдан С. К. Мовний етикет українців: традиції і сучасність / С. К. Богдан. – К. : «Рідна мова», 1998 – 478 с.
2. Голубовська І. О. Етнічні особливості мовних картин світу: [монографія] / І. О. Голубовська. – К. : Логос, 2004. – 284 с.
3. Іваночко О. Християнсько-релігійні елементи у формулах ввічливості українського народу / О. Іваночко // Науковий вісник Чернівецького університету : зб. наук. праць (Слов'янська філологія). – Чернівці : «Рута», 2000. – В. 87. – С. 101 – 103.
4. Маслова Т. С. Лінгвокультурна специфіка фразеологізмів на позначення зовнішніх рис людини / Т. Маслова // Лінгвістика : зб. наук. праць. – № 3 (15). – 2008. – С. 31 – 38.
5. Матіос Марія. Майже ніколи не навпаки / Марія Матіос. – Львів : ЛА «Піраміда», 2007. – 176 с.
6. Матіос Марія. Солодка Даруся / Марія Матіос. – Львів : ЛА «Піраміда», 2007. – 188 с.
7. Матіос Марія Черевички Божої Матері : повість / Марія Матіос. – Львів : ЛА «Піраміда», 2013. – 208 с.
8. Селіванова О. Нариси з української фразеології (психокогнітивний та етнокультурний аспекти) : [монографія] / О. Селіванова. – К. – Черкаси : «Брама», 2004. – 276 с.
9. Теля В. Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты / В. Н. Теля. – М. : Языки русской культуры, 1996. – 288 с.
10. Фразеологічний словник української мови [укл. В.М. Білоноженко та ін.] / В. М. Білоноженко – К. : Наукова думка, 1999. – 984 с.
11. Харчук Р. Б. Сучасна українська проза : постмодерний період / Р. Харчук. – К. : «Академія», 2008. – 248 с.

References

1. Bogdan, S. K. (1998), *Ukrainian language etiquette, tradition and modernity*, Mother tongue, K., 478 p.
2. Golubovska, I. O. (2004), *Ethnic peculiarities of language world*, K., 284 p.
3. Ivanochko, A. (2000), *Christian religious elements in the formulas of politeness Ukrainian people*, Scientific Bulletin of Chernivtsi University, Coll. Science. works (Slavic Philology), Ruta, Chernivtsi, V. 87, pp. 101-103.
4. Maslova, T. S. (2008), *Linhvokulturna specificity phraseology to describe the external features of human*,/ Linguistics: Coll. Science. Works, № 3 (15), pp. 31 –38.
5. Matios, Maria (2007), *Almost never contrast*, LA «Pyramid», Lviv, 176 p.
6. Matios, Maria (2007), *Sweet Darusya*, LA «Pyramid», Lviv, 188 p.
7. Matios, Maria (2013), *Our Lady Shoes torn page from Bukovina Saga : Story*, LA «Pyramid», Lviv, 208 p.
8. Selivanova, E. (2004), *Essays on Ukrainian phraseology (psychokohnityvnyy and ethnocultural aspects)*: [monograph], Cherkasy «gate», Kyiv, 276 p.
9. Telyya, V. N. (1996), *Russian phraseology. Semanticheskyy, prahmatycheskyy lnhvokulturolohycheskyy aspects and* , Languages of Culture, Moscow, 288 p.
10. *Phraseological Dictionary of the Ukrainian language* (1999), [made by Vera Bilonozhenko and others], The scientific thought, Kyiv, 984 p.

11. Kharchuk, R. B. (2008), *Modern Ukrainian prose, postmodern period*, Academy, K., 248p.

Т. А. Евтушина,
*ГУ «Южноукраинский национальный педагогический университет имени К. Д. Ушинского»,
кафедра украинской филологии и методики обучения профессиональным дисциплинам*

ЭТНИЧЕСКАЯ ИДЕНТИФИКАЦИЯ ГОВОРЯЩЕГО В МЕЖДОМЕТНЫХ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦАХ ПРОЗЫ МАРИИ МАТИОС

В статье исследованы междометные фразеологические единицы как вербализаторы этнической идентификации гуцулов и буковинцев в прозе Марии Матиос. Определено, что в структуре таких фразеологизмов отображены религиозные стереотипы гуцулов и буковинцев. Доведено, что междометные фразеологические единицы охватывают этнические формулы приветствия, прощания, благодарности, извинения, просьбы, переплетаясь с природным использованием инвективы гуцульских и буковинских крестьян.

Ключевые слова: этническая идентификация гуцулов и буковинцев, междометные фразеологические единицы, лексема Бог, проза Марии Матиос.

Т. О. Ievtushyna,
*South Ukrainian National Pedagogical University
named after K. D. Ushynsky,
Ukrainian Philology and
Technique of Training of Professional Disciplines Department*

ETHNIC AUTHENTICATION OF MOVCSYA IN PHRASEOLOGY UNITS EXCLAMATION OF PROSE MARIA MATIOS

This article explores exclamation phraseological units as verbalizatory ethnic identification hutsuls and Bukovina in prose Mary Matios. It is established that the structure of the phraseology reflected hutsuls religious stereotypes and Bukovina, piety, fear of God, typical communication traditions. It is proved that ethnic identification hutsuls and Bukovina in phraseology level of family sagas Mary Matios «Sweet Darusya», «Almost never vice versa» and the novel «Our Lady Slippers» mostly represented in the dialogues of the characters. When making phraseology units hutsuly and Bukovina often appeal to God. It was found that the investigated exclamation phraseological units covering ethnic formula greeting, farewell, gratitude, forgiveness, please, swear, interwoven with natural laylyvisty and superstition Hutsul peasants and Bukovina.

Key words: ethnic identification Hutsuls and Bukovina, shouting phraseology units, token God, Maria Matios prose.

ПАРАЛЕЛЬНИЙ КОРПУС ТЕКСТІВ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ ТА ЛЕКСИКОГРАФІЧНИЙ АНАЛІЗ, ПРИНЦИПИ ЗАСТОСУВАННЯ

У статті розглядаються теоретико-методологічні аспекти обробки двох чи більше текстів на основі корпусного перекладу. Вказується на позитивний лексикографічний рівень паралельного корпусного перекладу (збагачення тексту стійкими словосполученнями, ідіомами, уточненнями, термінами, термінологічними виразами тощо). Зроблено висновок про збереження в окремих конструкціях-колокаціях стійких лексичних одиниць, які піддаються автоматизації та графічній корекції.

Ключові слова: колокація, паралельний корпусний підхід, лексикографічний аналіз, автоматизація тексту, авторський переклад.

Актуальність дослідження тісно пов'язана з проблемою лексикографічної диференціації паралельного корпусу текстів офіційно-ділового стилю. Під час застосування окремих корпусних ресурсів (Британського національного корпусу, Браунівського корпусу, Національного корпусу української та російської мови, корпусу російських текстів СинТагРус, ПАРТЕКС та інших) виникає проблема деталізації українських термінів та фразеологічних одиниць колокації тексту. Вдосконалення прикладної системи паралельного корпусу аналізу тексту зумовлює необхідність досліджувати великі обсяги природно-мовного матеріалу. Тому дослідження ґрунтується на об'єктивних корпусних даних, що опрацьовуються достовірними методами.

Мета дослідження – визначити теоретичні та методологічні принципи застосування паралельного корпусу текстів, пояснити лексикографічні зміни окремих одиниць колокації тексту.

Концептуальні завдання:

1) Обґрунтувати взаємозв'язки між корпусним підходом та паралельним корпусом тексту;

2) З'ясувати принципи побудови паралельного корпусу текстів різних функціональних стилів;

3) Визначити похибки паралельного корпусного підходу (вирівнювання, розбіжності, збігання тексту; лексико-граматичні та фразеологічні розбіжності).

Виклад основного матеріалу, результати дослідження. У структурі автоматизованої обробки тексту робота з корпусами (масивами текстів) стала одним із важливих напрямів сучасних лінгвістичних досліджень. Корпус текстів найчастіше класифікують за ступенем організації і структурованості (електронний архів, електронна бібліотека, корпус текстів, субкорпус); за хронологічною ознакою (синхронний, моніторний, діахронний); за індексацією (простий, анотований); за мовою (одномовний, двомовний, багатомовний); за способом застосування і використання корпусу (дослідницький, ілюстративний, паралельний); за способом існування корпусу (динамічний, статичний).

У процесі пошуку корпус може висвітлити можливі варіанти обраного слова в безпосередньому контексті, на підставі чого перекладач може визначитися з вибором синоніма при перекладі або із сполучуваністю слів (Риков В. В.) [8]; частотність уживання слова в певній галузі знань (Ягунова Е. В.) [9]; слова, які найчастіше стоять поруч з обраним словом (Касьяненко М. К.) [7, с. 16]; інтертекстуальність: значення слова зі суміжністю його вживання; розвиток концептів у часі (Лебедев К. М.) [7, с. 19].

Багатомовні корпуси можуть бути двох типів: вирівняні або паралельні (*aligned*) і не вирівняні (*not aligned*). «Вирівняність» означає, що в корпусі існує чіткий зв'язок між одиницями перекладу, які відповідають один одному: можна швидко знайти, як те чи інше слово перекладається на іншу мову. Зазвичай такими одиницями перекладу виступають так звані «пропозиції». До кожної фрази існує мовний відповідник та його еквіваленти іншою мовою.

Відповідно, сучасні дослідження паралельного корпусу текстів тісно переплітаються: 1) із категоріями корпусної лінгвістики, як можливості цифрової обробки текстів, їх лексико-граматичного аналізу, розробки систем машинного перекладу, з метою створення комп'ютерних словників (концепція Волченкової К. Н.); 2) із репрезентацією та розвитком корпусного підходу (концепція Д. Сінклера) [13, с. 86].

Відповідно до певного процесу автоматизованого перекладу застосовується паралельний корпус текстів та порівняльний корпусний підхід. Паралельний корпус текстів (*parallel/translational corpus*) трактується здебільшого, як перекладацький корпус на мові оригіналу та відповідних текстах мови перекладу. Яскравою характеристикою паралельного корпусу є розмітка, яка при великих за обсягом корпусах, виконується автоматичним способом.

Вихідна мова корпусу має відповідати пропозиції мови перекладу. Якщо порушують співвідношення, здійснюється ручне редагування, щоб не допустити розбіжності пропозицій мовою оригіналу з пропозиціями мовою перекладу. Такий корпус дає кілька можливостей: встановити відповідності між потрібними елементами корпусу; виявити їх послідовність; створити список подібних одиниць, що є синонімічно близькими. Різновидом паралельного корпусу є зворотний перекладацький корпус (*back-translational corpus*), у якому можна змінити напрямок перекладу «мова А» переходить в «мову Б», а «мова Б» у «мову А». Можна погодитися з М. Бакером [10, с. 230], який вважає, що на відміну від порівняльного корпусу, у якому складно виявити параметри зіставлення, паралельний корпус володіє точнішими відповідниками при перекладі.

Паралельний корпусний підхід цілком доцільно застосовувати в корпусних ресурсах: Британський національний корпус, Браунівський корпус, Національний корпус української та російської мови, корпус російських текстів СинТагРус тощо.

Клименко С. В., розглядаючи похідні моделі паралельного корпусу тексту, враховує (в процесі їх створення) роль логічних дедуктивно-індуктивних принципів [8]. Наприклад, більшість існуючих і новостворюваних паралельних корпусів за типом об'єкту, можна поділити на корпуси поширених мов (стандартні, спеціалізовані, паралельні) і корпуси малопоширених і вимираючих мов. Оскільки час складання корпусу для вимираючих мов є критичним фактором, пріоритети зміщуються в бік кількісних аспектів, і в ролі упорядника може виступати будь-яка людина. Таким чином їх наповнення зводиться до опису програмно-апаратних способів реєстрації мовних даних, окреслення принципів маркування текстів за частинами мови, принципів транскрипції і транслітерації усного мовлення.

До проблемних факторів паралельного корпусу текстів відносимо вирівнювання та сегментацію (Вероніс Й., Добровольський Д. О., Кретов А. А. і Шаров С. А.) [6; с. 282], колокацію відповідно до функціонального стилю (Бобкова Т. В., Перебийніс В., Сорокін В.) [1, с. 159], лексико-граматичні похибки кодування (Большакова Є. І., Борисова Є. Г., Митрофанова О. А.) [5, с. 82].

Вирівнювання текстів за пропозиціями створює складні завдання, часто з множинними рішеннями, що виникають у результаті неоднозначності рішення самого завдання сегментації тексту на пропозиції (багатозначності точки як знака пунктуації, особливостей опису прямої мови в текстах художньої літератури, публіцистики, офіційно-ділових документів, відсутності фіксації кінця пропозиції); у результаті розбіжності розподілу вхідного і вихідного текстів на пропозиції (збігання виникає при ручному перекладі текстів і виражається в декількох варіантах).

Корпус паралельних текстів обслуговується також програмою ПАРТЕКС, яка має на вході два паралельні тексти – оригінал і переклад, тому вирівнювання здійснюється на рівні пропозиції. Програма видає на виході синхронізований текст, у якому послідовно за кожною пропозицією оригіналу йде переклад. Згодом програмою проводиться вирівнювання, і в результаті виходить файл Excel з паралельними пропозиціями англійською, російською й українською мовами.

Проблема колокації паралельних корпусів визначається передусім функціональним стилем тексту і стилем мови загалом. Бобкова Т. пропонує застосовувати в даному випадку семантико-синтаксичні підходи [2, с. 40]: лексико-семантичний, лексико-функціональний, лексико-граматичний і синтаксичний (Рис. 1).

Рис. 1. Семантико-синтаксичні підходи для ліквідації лексичних проблем паралельного корпусу текстів

Запропоновані підходи ідентифікації та екстракції колокацій із тексту притаманні закритим і відкритим спискам. Методика закритого списку припускає наявність заздалегідь заданих потенційних відповідей системи або наявність реєстру лексичних одиниць, у нашому випадку – стійких сполучень. Використання більш складного щодо методики напівзакритого списку ґрунтується на закритому спискові значень необхідних пошукових одиниць. Методика відкритого списку теоретично не передбачає ніяких обмежень щодо інтерпретації статистичних результатів обробки тексту. Відповідно, у традиційних лінгвістичних дослідженнях для виділення колокацій

використовується в основному методика закритого списку, а в корпусно-орієнтованих – методика відкритого списку.

Двомовний паралельний корпус текстів офіційно-ділового стилю поділяється за принципами кодування і морфологічною розміткою текстів документів з певної тематики. Складовими корпусу текстів є тематично однорідні, але різножанрові тексти: 1) офіційні документи (законодавчі акти, документи НАТО); 2) офіційно-ділові листи; 3) дискусії, що стосуються певних питань.

Лінгвістичний аналіз і переклади паралельних текстів з однієї мови на іншу вимагають уваги до морфологічної розмітки, що належать до мов різних граматичних систем. В автоматизованих системах для кожної частини мови розроблена окрема система буквено-цифрових кодів.

Створення уніфікованої системи кодів для англо-українського паралельного корпусу текстів пов'язане з об'єктивними проблемами, пов'язаними, насамперед, із різними типологічними характеристиками досліджуваних мов. Під час перекладу в українській мові граматичне значення слова виражається синтетично. Для такого способу характерне поєднання граматичних засобів вираження значення разом із словом або стійким фразеологічним сполученням.

Граматичне значення виражається за допомогою закінчення, суфікса, префікса, зміни наголосу, внутрішньої флексії. В англійських корпусах переважає аналітичний спосіб вираження граматичного значення, він проявляється за межами слова за допомогою прийменників, артиклів, допоміжних дієслів, інших службових слів, порядку слів у реченні.

Тому, головне завдання під час дослідження паралельного корпусу текстів на початковому етапі полягає в зіставленні кодів і кодових ланцюжків, щоб якісно зіставити тематично однорідні фрагменти, перекладати документи з однієї мови на іншу, створювати словники одного типу текстів; порівнювати способи вираження понять у мовній колокації різних мов.

Похибки також може створювати напівавтоматичне морфологічне кодування, за допомогою якого укладаються частотні словники словоформ і ведеться робота з вирівнювання речень оригіналу й перекладу. У створеному корпусі використовуються авторські програми для: 1) морфологічного кодування англійського дієслова на основі 15 диференційних ознак; 2) пошуку за словоформою, лемою і граматичним кодом; 3) пошуку еквівалента англійського речення в українському масиві.

Розглянемо морфологічні властивості паралельного перекладу. В процесі перекладу паралельних корпусів текстів офіційно-ділового стилю, система кодування українських прикметників більш розгалужена, ніж в англійських, зокрема фіксується рід, число, відмінок, ступені порівняння; для англійських прикметників – тільки ступені порівняння; тому в одному англійському коді з'являються кілька кодів українських іменників і прикметників. Так само розрізняються форми ступенів порівняння англійських фразеологізмів. При кодуванні українських і англійських займенників розпізнаються займенники-іменники, займенники-прикметники, а в українських текстах – їх перехід у певний розряд займенників. Не повністю висвітлюються інваріанти дієслівних форм офіційних документів. І все це пояснюється особливістю стилю.

Сьогодні корпус із морфологічною розміткою є найбільш поширеним серед інших типів корпусів. При цьому кодування охоплює не тільки ознаки частиномовної належності, а також і коди граматичних категорій, властивих для цієї частини мови. Результатом частиномовного кодування є текст, що містить однозначні морфологічні маркери. Наприклад, у процесі створення систем автоматичного аналізу російського й

українського офіційно-ділового тексту для кожної частини мови розроблено систему буквено-цифрових кодів. Тому одним із головних завдань створення двомовного паралельного корпусу текстів було зіставлення розроблених кодів щодо системи англійської мови. Натомість, створення уніфікованої системи кодів для англо-українського корпусу текстів пов'язано з об'єктивними труднощами, які пояснюються насамперед різними типологічними характеристиками досліджуваних мов.

Потенціал паралельного корпусу текстів офіційно-ділового стилю реалізовується на лексикографічному рівні.

Важливу роль відіграють гібридні підходи, як спроба подолання обмежень односторонніх підходів до вирішення завдань вилучення термінів на основі як лінгвістичних, так і статистичних елементів. Одним з основних методів оцінки ступеня термінологічності є метод автоматичного виявлення багатоконпонентних термінів у тексті. Тут використовується корпус текстів вихідної мови, на його основі формується список лексем та їх перехід у багатоконпонентні терміни. Ці терміни впорядковуються за ступенем термінологічності, який встановлюється на основі порівняння таких елементів: сумарних частот компонентів словосполучення; частоти словосполучення, включеного в довші структури; частоти головного слова і словосполучення в національному корпусі текстів. Отриманий результат оцінюється науковцем у конкретній предметній сфері. Як правило, підходи з використанням показників термінологічності засновані на об'єднанні лінгвістичної і статистичної інформації. Лінгвістична інформація складається з граматичної розмітки корпусу текстів за частинами мови, лінгвістичний фільтр обмежує тип знайдених термінів і використовує список «стоп-слів».

Тому лінгвістична база, яка реалізовує метод граматичної розмітки, містить такі компоненти: 1) інформацію про частини мови, отриману з результатів граматичної розмітки корпусу текстів; 2) власне лінгвістичний фільтр, який застосовується до розміченого корпусу текстів. До таких моделей належать невирішена комбінаторика окремих частин мови. Тоді можливе застосування як «закритого» фільтра, що дає змогу вибрати ланцюжки слів тільки конкретних типів, так і «відкритого» фільтра, у якому перераховуються лише недозволені типи ланцюжків; 3) список невпізнаних слів.

Відповідно до класифікації, статистична частина аналізує частотні характеристики ланцюжка лексичних одиниць, які упізнаються системою як терміни. Необхідність гібридного підходу визначається тим, що доступна для аналізу статистична інформація без спеціальної лінгвістичної фільтрації не є достатньою, щоб дати позитивні результати. Вибір конкретного лінгвістичного фільтра і його наповнення залежить від того, яким чином у системі збалансовані повнота і точність: перевага точності над її повнотою вимагає використання закритого фільтра, натомість перевагу повноти визначає використання відкритого. Можна зробити висновок, що методи, які використовуються в статистичних системах, варіюють точні дані, на відміну від простих підрахунків частот та зв'язку елементів колокацій, які можуть бути в структурі лексеми, що визначається як термін.

Висновки. Розглянувши похибки та позитивні показники паралельного корпусу текстів офіційно-ділового стилю, можемо стверджувати, що його побудова здійснюється для конкретної мови, спеціальних цілей, встановлення комплексу лінгвістичних і статистичних параметрів. Головні завдання, які необхідно виконати – знайти похибки в кодовій структурі термінів та ліквідувати нерівномірність колокації.

Література

1. Бобкова Т., Перебийніс В., Сорокін В. Частотні словники паралельних текстів / Т. Бобкова, В. Перебийніс, В. Сорокін // Людина. Комп'ютер. Комунікація: [зб. наук. праць]. – Львів: Вид. Національного університету «Львівська політехніка», 2008. – С. 158–160.
2. Бобкова Т. В. Лексикографический корпус как источник для словарей нового типа. / Т. В. Бобкова // In A. Diomidova, L. Kamičaitytė, J. Radavičiūtė, ed. Žmogus kalbos erdvėje, no. 8, 2015. – P. 15–26.
3. Бобкова Т. В. Теоретико-методологічні підходи до вивчення колокацій у сучасному мовознавстві / Т. В. Бобкова // Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Сер.: Філологія. – 2014. – т. 17, № 2. – С. 14–22.
4. Большакова Е. И. Автоматическая обработка текстов на естественном языке и компьютерная лингвистика: учеб. пособие / Е. И. Большакова, Э. С. Клышинский, Д. В. Ландэ. А. А. Носков, О. В. Пескова, Е. В. Ягунова. – М.: МИЭМ, 2011. – 272 с.
5. Борисова Е. Г. Фразеологическое значение в устойчивых словосочетаниях / Е. Г. Борисова, О. В. Захарова // Филологические науки, №4. 1994. – С. 77–84.
6. Добровольский Д. О. Корпус параллельных текстов: архитектура и возможности использования / Д. О. Добровольский, А. А. Кретов, С. А. Шаров // Национальный корпус русского языка: 2003-2005. – М.: Индрик, 2005. – С. 263–296.
7. Касьяненко М. К. Принципы побудови корпусу текстів різних функціональних стилів / М. К. Касьяненко, К. М. Лебедев, П. М. Петренко // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Вежа: 2009, – №12. – С. 25-28.
8. Клименко С. В. Логические индукция и дедукция как принципы отражения предметной области в корпусе текстов [Электронный ресурс] / С. В. Клименко, В. В. Рыков, 2001. – www.dialog-21.ru/materials/archive.asp?id=6915&y=2001&vol=6078.
9. Ягунова Е. В., Пивоварова Л. М. От коллокаций к конструкциям. Acta linguistica petropolitana. Труды Института лингвистических исследований. РАН. [Электронный ресурс] available at: http://www.webground.su/data/lit/pivovarova_yagunova/Ot_kollokatsiy_k_konstruktsiyam.pdf [Accessed April 2015].
10. Baker M. Corpora in Translation Studies. An Overview and Suggestions for Future Research / M. Baker // Target. – 1995. – Vol. 7:2. – pp. 223–243.
11. Delpech E., Daille B. Dealing with lexicon acquired from comparable corpora: validation and exchange // Proceedings, 9th Conference on Terminology and Knowledge Engineering (TKE). Fiontar, Dublin City University, 2010. – P. 229-223.
12. Granger S. The corpus approach: a common way forward for Contrastive Linguistics and Translation Studies // S. Granger, J. Lerot and S. Petch-Tyson (eds). Corpus-based Approaches to Contrastive Linguistics and Translation Studies. – Amsterdam: Rodopi, 2003. – pp. 17–29.
13. Sinclair J. Corpus and Text – Basic Principles [Text] / J. Sinclair // Developing Linguistic Corpora: a Guide to Good Practice, ed. M. Wynne. – Oxford: Oxbow Books. – 2005. – pp. 1-16.
14. Véronis J. From the Rosetta Stone to the Information Society: A Survey of Parallel Text Processing // J. Véronis (ed.). Parallel Text Processing: Alignment and Use of Translation Corpora. Kluwer Academic Publishers, 2000. – pp. 1–24.

References

6. Bobkova, T., Perebyinis, V. and Sorokin, V. (2008), *Frequency dictionaries of parallel texts* [Chastotni slovnyky paralelnykh tekstiv], Liudyna. Kompiuter. Komunikatsiia: [zb. nauk. prats], Lviv, pp. 158–160.
7. Bobkova, T. V., (2015), *Lexicographic corpus as a source for new type of dictionaries* [Leksikograficheskiy korpus kak istochnik dlya slovarey novogo tipa]. In A. Diomidova, L. Kamičaitytė, J. Radavičiūtė, ed. *Žmogus kalbos erdvėje*, No. 8, pp. 15–26.
8. Bobkova, T. V., (2014), *Theoretical and methodological approaches to the study of collocation in modern linguistics* [Teoretyko-metodolohichni pidkhody do vyvchennia kolokatsii u suchasnomu movoznavstvi], *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho linhvistychnoho universytetu*. Ser.: Filolohiia, No. 2, pp. 14–22.
9. Bolshakova, E. Y., Klyshinskiy, E. S., Lande., D. V., Noskov, A. A. and Peskova, O. V., (2011), *Automatic processing of texts in natural language and computer linguistics: a tutorial* [Avtomaticheskaya obrabotka tekstov na estestvennom yazyke i komp'yuternaya lingvistika: uchebnoe posobie], Moscow: MIEM, 272 p.
10. Borisova, E. G., (1994), *Phraseological meaning in collocations* [Frazeologicheskoe znachenie v ustoychivyykh slovosochetaniyakh], *Filologicheskie nauki*, No. 4, pp. 77–84.
11. Dobrovol'skiy, D. O., Kretov, A. A. and Sharov, S. A., (2005), *Corpus of parallel texts: architecture and usage possibilities* [Korpus parallel'nykh tekstov: arhitektura i vozmozhnosti ispol'zovaniya], *Nacional'nyj korpus russkogo jazyka: 2003–2005*, Moscow: Indrik, pp. 263–296.
12. Kasianenko, M. K., Lebediev, K. M. and Petrenko, P. M., (2009), *Principles of construction the corpus texts of different functional styles* [Pryntsypy pobudovy korpusu tekstiv riznykh funktsionalnykh styliv], *Naukovyi visnyk Volynskoho natsionalnoho universytetu imeni Lesi Ukrainky*. No. 12, pp. 25–28.
13. Klimenko, S. V. and Rykov, V. V., (2001), *Logical induction and deduction as the principles reflected in the domain corpus* [Logicheskie indukciya i dedukciya kak principy otrazheniya predmetnoj oblasti v korpuse tekstov]. [online] available at: <<http://www.dialog-21.ru/materials/archive.asp?id=6915&y=2001&vol=6078>>.
14. Jagunova, E. V. and Pivovarova, L. M., (n.d.) *From collocations to structures* [Ot kollokatsiy k konstruktsiyam]. [online] *Acta linguistica petropolitana. Trudy Instituta lingvisticheskikh issledovaniy: RAN*. available at: <http://www.webground.su/data/lit/pivovarova_yagunova/Ot_kollokatsiy_k_konstruktsiyam.pdf> [Accessed April 2015].
15. Baker, M., (1995), *Corpora in Translation Studies. An Overview and Suggestions for Future Research*. *Target: International journal of translation studies*, Vol. 7:2, pp. 223–243.
16. Delpech, E. and Daille, B., (2010), *Dealing with lexicon acquired from comparable corpora: validation and exchange*. *Proceedings, 9th Conference on Terminology and Knowledge Engineering (TKE)*. Fiontar, Dublin City University, 2010, pp. 229–223
17. Granger, S., (2003), *The corpus approach: a common way forward for Contrastive Linguistics and Translation Studies*. In S. Granger, J. Lerot and S. Petch-Tyson (eds). *Corpus-based Approaches to Contrastive Linguistics and Translation Studies*. Amsterdam: Rodopi, pp. 17–29.
18. Sinclair, J., (2005), *Corpus and Text – Basic Principles*. In ed. M. Wynne *Developing Linguistic Corpora: a Guide to Good Practice*. Oxford: Oxbow Books, pp. 1–16.

19. Véronis, J., (2000), *From the Rosetta Stone to the Information Society: A Survey of Parallel Text Processing*. In ed. J. Véronis. *Parallel Text Processing: Alignment and Use of Translation Corpora*. Kluwer Academic Publishers, pp. 1–24.

Ю. И. Демьянчук,

*Львовский государственный университет безопасности жизнедеятельности,
кафедра технического перевода*

ПАРАЛЛЕЛЬНЫЙ КОРПУС ТЕКСТОВ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЙ И ЛЕКСИКОГРАФИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ, ПРИНЦИПЫ ПРИМЕНЕНИЯ

В статье рассматриваются теоретико-методологические аспекты обработки двух или более текстов на основе корпусного перевода. Указывается на положительный лексикографический уровень параллельного корпусного перевода (обогащение текста устойчивыми словосочетаниями, идиомами, уточнениями, сроками, терминологическими выражениями и т.д.). Сделан вывод о сохранении в отдельных конструкциях-коллокациях устойчивых лексических единиц, поддаются автоматизации и графической коррекции.

Ключевые слова: коллокация, параллельный корпусный подход, лексикографический анализ, автоматизация текста, авторский перевод.

Yu. I. Demianchuk,

*Lviv State University of Life Safety,
Technical Translation Department*

PARALLEL CORPUS OF TEXTS: THEORETICAL, METHODOLOGICAL AND LEXICOGRAPHICAL ANALYSIS OF PRINCIPLES

The article deals with theoretical and methodological aspects of processing two or more texts from the corpus translation, indicates a positive lexicographical level of parallel corpus translation (text enrichment stable phrases, idioms, specification, terms, terminology expressions, etc. (rich text set phrases, idioms, updates, deadlines, terminology and expressions etc., outputs to maintain in the individual designs collocation stable lexical units, which are amenable to automation and graphical correction).

The main aim of the article is to identify the theoretical and methodological principles on the use of parallel corpus of texts, explain lexicographical changes of individual units of the collocation of text.

Conceptual objectives are: to prove the relationship between corpus approach and parallel corpus of text; to determine the principles of construction the parallel corpus of texts of different functional styles; to determine errors of parallel corpus approach (align, differences, saving recognized text, lexical, grammatical and phraseology differences).

The main task in the study of parallel corpus of texts at an early stage is to compare the codes and code strings to qualitatively compare thematically homogeneous fragments, translate documents from one language to another, creating a type of dictionary texts; compare ways of expressing concepts in language collocation of different languages.

Having examined the errors and the positive performance of parallel corpus of texts of the official-business style, we can assert that its construction is carried out for a specific language, special purposes, establish complex linguistic and statistical parameters. The main

tasks that must be done are to find errors in the code structure terms and to eliminate uneven collocation.

Key words: collocation, parallel corpus approach, lexicographical analysis, automation text, author's translation.

УДК 811. 161. 2'42

Н. Я. Лужецька,

Дрогобицький державний педагогічний університет

імені Івана Франка,

аспірант кафедри філологічних дисциплін

та методики їх викладання

ПОЛІТИЧНА МОВА У ЛІНГВОПОЛІТОЛОГІЧНІЙ ХАРАКТЕРИСТИЦІ ІВАНА ФРАНКА

Фундаментальний підхід до характеристики політичної мови спостерігаємо у політичному дискурсі Івана Франка – засновника української „школи політичного мислення”. Мета наукової розвідки – через лінгвополітологічні погляди мислителя висвітлити особливості тогочасної політичної мови.

Ключові слова: політичне мислення, політична мова, комунікація, Іван Франко, лінгвополітологія, маніпуляція свідомістю.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Дослідження лінгвополітологічної проблематики зумовлене концептуальним спрямуванням сучасної лінгвістичної науки до антропоцентричної парадигми, що базується на тріаді „культура – свідомість – мова”. Оскільки „ми можемо дістатися до думки тільки через слова” [1, с. 293], то метою лінгвополітології закономірно постає вивчення за мовленнєвою поведінкою специфіки політичного мислення. У соціально-психологічних характеристиках політичних комунікацій і комунікантів гострої актуальності набуває проблема використання мови як засобу маніпуляції свідомістю.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Реалізація маніпулятивних стратегій і тактик особливо поширена у політичній комунікації. Окреслена проблема стала об'єктом досліджень американських і західноєвропейських лінгвістів (П. Серіо, Р. Мідоу, Д. Болінджер, Р. Блакар, Х. Вайнрих, Р. Водак, Т. ван Дейк, Р. Лакофф, Л. Лассвел, В. Клемперер та ін.). У 80-ті рр. ХХ ст. У 90-ті рр. до проблематики політичної лінгвістики звернулися у колишніх країнах СРСР: спершу досліджувалася тоталітарна мова радянської епохи, що характеризувалася гаслами, ритуалізованістю, імітацією свята (А. Баранов, Ю. Левін, Н. Купина, С. Єрмоленко, Є. Рабинович, В. Алпатов та ін.), згодом вектор студій було спрямовано на теоретичне розроблення мовних особливостей організації політичного дискурсу (Е. Лассан, О. Шейгал, А. Белова, О. Романов, В. Козловський, О. Паршина, Л. Синельникова та ін.). Український політичний дискурс останніх років став предметом уваги не лише вітчизняних лінгвістів (Г. Яворської, Л. Ставицької, С. Єрмоленко, Н. Кондратенко та ін.), а й представників української діаспори в Канаді та США (Б. Гарасиміва, Л. Павлюк, В. Полковського й ін.) [4, с. 565].

Ще у 80-их рр. XIX ст. фундаментальний підхід до характеристики політичної мови спостерігаємо у політичному дискурсі І. Франка – засновника, за його ж характеристикою, національної „школи політичного думання”. Ця школа не просто розкривала, так би мовити, секрети політичної кухні, а виробляла в українського реципієнта критичне ставлення до бездержавної політичної дійсності, давала ключ для „пізнання політичних справ і інтересів” [6, с. 202]. Привертають увагу пророчі візії мислителя, які виступали своєрідною ідеологічною протидією маніпуляційним стратегіям і тактикам в тогочасному політичному дискурсі.

Об’єктом дослідження є націософський дискурс Івана Франка.

Предмет дослідження – політична мова кінця XIX – початку XX ст. в рецепції Івана Франка.

Мета наукової розвідки – через лінгвополітологічні погляди І. Франка висвітлити особливості тогочасної політичної мови, її функції у процесі політичної комунікації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Головними функціями політичного дискурсу сучасні лінгвополітологи вважають боротьбу за владу (агітацію за владу, захоплення й утримання влади), інтеграцію й диференціацію групових агентів політики; здійснення вербальних політичних дій та інформування про них; створення „мовної реальності” поля політики та її інтерпретацію; маніпуляцію свідомістю й контроль за діями політиків й електорату тощо [4, с. 567]. Семіотичний простір політичного дискурсу формує мова політики, зорієнтована на масового адресата. Для досягнення у політичній комунікації своєї мети політик-адресант використовує набутий комунікативний досвід, широкий арсенал вербальних та невербальних засобів мовного коду. Тому мова політики театралізована, навіть карнавалізована, насичена знаками вербальної агресії, міфологемами [4, с. 266], а також „правильною” риторикою з ідеологічно привабливими для масової свідомості ключовими словами-політонімами. В умовах інформаційної агресії адресат-населення не відчуває і не усвідомлює, що він піддається відповідно зацентрованому маніпуляційному впливу, оскільки поряд із функцією маніпулювання використовується функція комунікативної мімікрії.

Звісно, у дискурсних практиках часів І. Франка набір політико-технологічних інструментів не був таким багатим, як у сучасних ЗМІ, зрештою, і слова „психотехнології” теж не існувало. Однак політична мова як тоді, так і тепер зберігає типологічну функційну подібність, що проявляється у боротьбі за владу. Невипадково політичне мислення І. Франка, його лінгвополітологічні погляди зацентровані на соціально-психологічних особливостях цієї мови. Так, у статті «Критичні письма о галицькій інтелігенції» (1878 р.) мислитель аргументовано й глибинно висміює і розвінчує механізм маніпуляційних стратегій і тактик, до яких вдаються, зокрема, західноєвропейські ліберали. В цьому аспекті показовою є їх мовна поведінка (мовні засоби, риторичні прийоми, побудова аргументації тощо) й зміст політичних текстів (дескриптивний напрям політичної лінгвістики). У ліберальній риторичній Франко простежив тенденцію до семантичного вихолощування слів, їх кон’юнктурного тлумачення: «Вже сама назва – «лібералізм» характеризує дуже добре людей, котрі до неї признаються. Що вона властиво значить, яке поняття виражає собою, що належить конче до сього поняття, а що ні, сього вам, певно, ні один ліберал не здужає сказати» [5, с. 79] (підтекст: кожен цю назву тлумачить по-своєму, пристосовує до власної ідеології).

Декодування імпліцитних смислів у Франковому тексті здійснюється також через «занурення» у підводні течії політичної мови. Тут можна спостерігати парадоксальну невідповідність між теоретичною дефініцією політичного терміна і окресленою

політичною реалією: «В теорії свобода, рівність, братерство, а на ділі «святе право власності», «вільна угода» з молодим робітником, а кінець кінців одне велике, широке і глибоке «я», котре обнімає, прикриває і задавлює всю прославлену свободу» [5, с. 80].

Франко ясно усвідомлював ті ідеологічні пастки, у які могло потрапити політично несформоване українство. Тому аналітичним скальпелем політичного мислителя робив внутрішній зріз ідеологічної моделі чи комуністів, чи соціалістів, чи соціал-демократів і розкривав подвійну, фальшиву сутність їх „кермування” державою. Демократичне за формою, за політичною мовою, це „кермування” стало б деспотичним за змістом у політичній реальності. Для стратегічного політичного мислення Франка такі „перспективи” були гранично прозорими.

Пророчі перестороги спостерігаємо у націософському дискурсі І. Франка, де вчений-політик підноситься в оцінці суспільно-політичних явищ до рівня провидіння. Проникливий політичний зір, історична інтуїція підказали йому таку візію: „Поперед усього та всеможна сила держави налягла би старшенним тягарем на життя кожного поодинокого чоловіка, бо ану ж держава признає її шкідливою, непотрібною. Виховання, маючи на меті виховувати не свобідних людей, але лише пожиточних членів держави, зробилось би мертвою духовою муштрою, казенною. Люди виростали б і жили би в такій залежності, під таким доглядом держави, про який тепер у найабсолютніших поліційних державах нема й мови. Народна держава сталась би величезною народною тюрмою” [7, с. 341].

Франкова соціально-психологічна характеристика „народної держави” разюче дисонує із риторикою політичних доктринерів. Їх політична мова – це словесна декорація для маніпуляції мовною свідомістю та здійснення соціальної влади. Тому ключове слово-політонім „народна держава” в політичній аргументації соціал-демократів набуває кон’юнктурного тлумачення, а в результаті – семантично вихолощується, деспеціалізується. Слова, які служать знаряддям пристосування до власної ідеології будь-якими способами, у політичній лінгвістиці (лінгвополітології) кваліфікуються як фантомні слова-симулякри. Вони є типовими у дискурсній практиці політичних маніпулянтів, де акцентується увага на ідеологічно привабливих політонімах типу *народна держава*, *соціальна демократія* [7, с. 341], *громадянський порядок* [7, с. 340] тощо, а натомість замовчуються наслідки політичного диктату влади. На дешифрування мімікрійної природи вербальних політичних дій скеровані Франкові риторичні запитання: „А хто були б її [народної держави – Н.Л.] сторожі? Хто держав би в руках кермо тої держави? Сього соціал-демократи не говорять виразно, та в усякім разі ті люди мали би в своїх руках таку величезну власть над життям і долею мільонів своїх товаришів, якої ніколи не мали найбільші деспоти» [7, с. 341-342]. Передбачливі перестороги із знаменитої Франкової праці «Що таке поступ?» (1903 р.) глибинно схвилювали аналітичного Є. Маланюка, який присвятив Каменяреві окремі студії «Франко незнаний», «Франко як явище інтелекту» і з півстолітньої відстані часу (1956 р.) риторично запитував: «Чи це не пророча візія великої людини, візія, що здійснилася до найменших деталей» [3, с. 123]. За оцінкою Є. Маланюка, ці висновки науково-здисциплінованого інтелекту Франка можна порівняти з найвищим світовим «ірраціональним візіонерством»: «Року 1904 Франко вже оперує такими поняттями як «*всеволодство*» (ми сказали б – тотальність) дослівно – «*комуністичної держави*», «*державний соціалізм*», «*тріумф нової бюрократії над матеріальним і духовим життям суспільности...*» [3, с. 123].

Візії Франка на природу виникнення тоталітарного суспільства є актуальними для сучасної політології. Мало того, «пророчі остороги і стисло наукові висновки

героїчного інтелекту Івана Франка» [3, с. 123] своєю націєтворчою цілеспрямованістю і політичною проникливістю, методологічно-пізнавальним потенціалом створили підґрунтя для становлення політичної лінгвістики (по-іншому, лівгополітології) – комплексної міждисциплінарної наукової дисципліни, що спрямована на дослідження взаємодії мови, ідеології та влади, конкретніше – на дослідження мовних засобів політичної сфери спілкування, політичної комунікації та маніпуляції масовою свідомістю. Створені мислителем соціально-психологічні характеристики політичних комунікантів уможлилювали розгледіти за мовними засобами – особливо імпліцитними – специфіку політичного мислення влади, сповідувану нею ідеологію, мета якої – легітимізувати «всевладність керманічів – усе одно, чи родовитих, чи вибраних – над мільонами членів народної держави» [7, с. 342].

Невипадково політики не люблять конкретних визначень: у своїй риториці із різною ідеологічною спрямованістю вони часто вдаються, за спостереженнями Франка, до використання наведених вище номінацій типу *спільна праця, спільна власність, народна держава, братерство, рівність, лібералізм* та ін. Через семантичне вивітрювання слова, зневагу до його біографії, зокрема до семантичного центру терміна-політоніма, такі фантомні слова-симулякри утворюють семантичний простір гри.

І. Франко завдяки інтелектуальному аналізму, історичній інтуїції зумів добачити в доктринах соціал-демократів, лібералів зручну для них систему ідеологем, за словесною, закамуфльованою оболонкою яких він розгледів двоїсту, облудну суть. Добачене і „декодоване” він доносить до свого читача: коли думка набувала саркастичного забарвлення, мислитель вдавався до гранично виразних експліцитних засобів: „Я не силую”, „я маю”, „мені вільно” – ось вічний рефрен усіх ліберальних бесід. Кожий старається якнайбільше поля займати для власної свободи, а до других йому байдуже, – як „маєш” і ти, займай собі, а „не маєш”, ну, то про мене вільно ти втопитися, вільно й повіситися, – у нас прецінь силування нема, ми ліберали” [5, с. 80].

Показово, що в аргументації лібералів нібито відсутні експліцитні засоби „силування”, тобто вербальної агресії, характерної для мови політики. Однак політична практика західноєвропейських лібералів викликає у Франка скептичну оцінку, передусім через фальшиве пафосне теоретизування, облудність комунікативної поведінки, мета якої – приховати дволикість натури. Вона рельєфно проступає зі спостереження автора, де схарактеризовано „важніші ціхи західноєвропейського лібералізму”: „Передовсім – неозначеність основного поняття *свободи*, а з другого боку, тісне, сліпе самолюбство, – а відси, конечно, виходить багато напівсмішних, напівсумних супротивностей межі словами а ділами. В бесіді вони часто люблять широкі, розмашні фрази, грімкі слова, а на ділі вони крайні матеріалісти, консерватисти та самолюби. Сеся дволичність підточує і підгризає всю їх натуру в самій глибині і видна в кожному їх поступі, надає всім їх ділам ціху нерішучості, необдуманості і недовговічності” [5, с. 80].

Наведені фундаментальні тези Франка дають змогу збагнути неоднориміру, складну природу західноєвропейського лібералізму, який на галицькому суспільному ґрунті поставав „з каламутної мішанини клерикалізму, вузькоглядства та мертвого формалізму. ...Недостача видержки в діланні, страх перед критикою, перед аналізом і одвертими висказом своїх засад, фразерство і крутанина логічна надають нашому недавньому лібералізму ще туманніший і неясніший вигляд, ніж на Заході” [5, с. 83] (підтекст: не варто купуватися на ліберальну риторику і адекватно оцінювати суспільну практику).

Висновки та перспективи подальших досліджень. Вже тоді у цій риторичі Франко вловив головну прикмету, що ставала своєрідною міною сповільненої дії для лібералізму як суспільного явища: це внутрішній і дуже гострий конфлікт між проголошуваними цінностями й реальними інтересами, простіше кажучи: між цінностями і цінами.

Позачасову актуальність цих передбачливих застережень підтверджує і наш час, коли Європейський Союз набагато частіше підпорядковує свої дії інтересам, а не принципам, культурним і політичним традиціям, високим гуманістичним та демократичним ідеалам, які власне й зробили Європу Європою. Кризу глобалізації засвідчив, зокрема, референдум про вихід Британії з Європейського Союзу.

Перспективним вважаємо осмислення нових граней універсалізму Франка. Його історико-філософська ерудиція, загострена здатність спрагло реагувати на виклики політичної доби і стереометрично бачити завтрашню політичну реальність українського соціуму стали національно-екзистенційним опертям для розв'язання конкретних суспільно-політичних проблем як тоді, тепер, так і в майбутньому. У науковому вимірі синтез живої політичної думки мислителя і його живого слова заклали в українському мовознавстві основи лінгвополітології (політичної лінгвістики). З огляду на національну «заангажованість» Франкових лінгвополітологічних візій, вони, безперечно, зберігають свою наукову вагу для аналізу лінгвополітичного стану сучасного українського соціуму.

Література

1. *Вежбицкая А.* Семантические универсалии и описание языков // Пер. с англ. А. Д. Шмелева под. ред. Т. В. Булыгиной. / А. Вежбицкая. – М.: Языки русской культуры, 1999. – 777с.
2. *Маланюк Є.* Франко незнаний / Є. Маланюк // Книга спостережень. – Торонто: Гомін України, 1962. – С. 81-90.
3. *Маланюк Є.* Франко – як явище інтелекту / Є. Маланюк // Там само. – С. 117-123.
4. *Селіванова О.* Лінгвістична енциклопедія / О. Селіванова. – Полтава: Довкілля, 2006. – 716с.
5. *Франко І.* Критичні письма о галицькій інтелігенції / І. Франко // Зібрання творів: У 50 т. – К., Наукова думка, 1976 – 1984. – К., 1980. – Т. 26. – С. 74-84.
6. *Франко І.* Кілька слів о тім, як упорядкувати і проводити наші людські видавництва / І. Франко // Там само. – К., 1986. – Т.26. – С. 187–203.
7. *Франко І.* Що таке поступ? / І. Франко // Там само. — К., 1986. – Т.45. – С. 300–348.

References

1. Vezhbitskaya, A. (1999), *Semantic universals and description of languages* [Semanticheskie universaii i opisaniye yazykov], Yazyki russkoy kultury, Moscow, 777p.
2. Malanyuk, Ye. (1962), *Franko unknown* [Franko neznanyi], Knyha sposterezhen, Homin Ukrayiny, Toronto, pp. 81 – 90.
3. Malanyuk, Ye. (1962), *Franko as the phenomenon of intelligence* [Franko yak yavyshe intelektu], Knyha sposterezhen, Homin Ukrayiny, Toronto, pp. 117 – 123.
4. Selivanova, O. (2006), *Linguistic encyclopaedia* [Linhvistychna entsyclopediia], Dovkillya, Poltava, 716p.

5. Franko, I. (1980), *Critical letters about Galician intelligentsia, Collection of works* [Krytychni pysma o halytskii intelihentsii, Zibrannia tvoriv], Naukova dumka, Kyiv, T.26, pp. 74 – 84.

6. Franko, I. (1986), *A few words about the fact as to organize and conduct our people publishing* [Kilka sliv o tim, yak uporyadkuvaty i provodyty nashi lyudovi vydavnytstva], Tam samo, Kyiv, T.26, pp. 187 – 203.

7. Franko, I. (1986), *What is progress ?* [Shcho take postup?], Tam samo, Kyiv, T.45, pp.

Н. Я. Лужецкая,

*Дрогобычский государственный педагогический университет
имени Ивана Франко,
кафедра филологических дисциплин и методики их преподавания*

ПОЛИТИЧЕСКАЯ РЕЧЬ В ЛИНГВОПОЛИТОЛОГИЧЕСКОЙ ХАРАКТЕРИСТИКЕ ИВАНА ФРАНКО

В статье отражены новые грани в характеристике Франко-лингвиста, осмыслена значимость его идей в становлении современной лингвополитологии. Акцентировано внимание на проблеме использования языка как средства манипулирования сознанием в процессе коммуникации.

Ключевые слова: политическое мышление, политический язык, коммуникация, Иван Франко, лингвополитология, манипулирование сознанием.

N. Ya. Luzhetska,

*Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University,
Philological Disciplines and Their Teaching Methods Department*

POLITICAL LANGUAGE IN A LINGUOPOLITOLOGICAL CHARACTERISTIC OF IVAN FRANKO

The article provides a comprehensive description of a modern multidisciplinary national political world's picture as a cognitive and psychological image of the nation, its political culture. The methodological basis of the lingual-cognitological analysis of the conceptual notions is the triad "culture – consciousness – language". In this context the research analyzes the semantic transformation of the political term as a representant of a logical-conceptual beginning into a concept – lingual-cognitological phenomenon. Primarily, culture creates a nation and a state. The representative of a national communicative personality can act as a separate communicant and as a cultural predetermined type of communicants.

The research outlines I. Franko's innovation in the evolution of the Ukrainian political and lingual-cognitological thought, especially his original ideas about new type interdisciplinary studies in the Ukrainian linguistics.

Key words: political thinking, political language, communication, Ivan Franko, linguopolitology, manipulation of consciousness.

ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ БЕЛОРУССКОГО НАУЧНОГО ЯЗЫКА В НАЧАЛЕ XX В.

Статья посвящена анализу особенностей формирования белорусского научного языка в начале XX в., определению роли терминологии в становлении белорусского языка науки. В исследовании осуществляется попытка осмысления воздействия экстралингвистических факторов на становление белорусского научного языка.

Ключевые слова: научный язык, специальная лексика, термин, терминология, экстралингвистические факторы.

В связи с расширением международных контактов в научной, технической и гуманитарной сферах возрастает объем и значение научного языка и специальной лексики (терминологии и номенклатуры). Вместе с тем белорусскими учеными единодушно отмечается неупорядоченность и недостаточная унифицированность белорусского национального терминологического фонда, что значительно сдерживает решение актуальных для общего терминоведения вопросов и замедляет включение белорусской терминологии в международные стандарты. В контексте этой проблемы представляется важным переход от преимущественно спонтанного пути упорядочения белорусского научного языка и терминологии к количественным критериям оценки их реального употребления. Анализ специфических условий функционирования белорусского научного языка и научной терминологии важен для осмысления их дальнейшей унификации и перспектив развития.

Следует отметить, что в отечественном языкознании отсутствует целостное представление о сущности белорусского научного языка. Кроме того, на сегодняшний день комплексных исследований, рассматривающих особенности формирования белорусского научного языка, проведено не было, что обуславливает актуальность изучения данной проблемы. Разработка теоретических основ изучения белорусского научного языка способствует созданию базы, на основе которой в дальнейшем может быть развернута многовекторная деятельность по изучению проблем белорусского научного языка и национальной терминологии, что сможет оказать существенное влияние на повышение теоретического и методического уровня терминологической работы в стране.

Отечественные и зарубежные лингвисты в своих исследованиях не однажды обращались к теме становления и развития белорусского научного языка и национальной терминологии. На сегодняшний день существует ряд монографических исследований, посвященных изучению этого вопроса (Л. Антонюк, Г. Бидер, Д. Дятко, В. Красней, А. Кулеш, Е. Лапковская, Е. Любецкая, П. Сцяцко и др.). Несмотря на некоторые достижения в изучении истории белорусской терминологии и научного языка, отсутствуют специальные работы, в которых рассматриваются особенности становления белорусского научного языка, определяются проблемы его формирования, отмечается уникальность развития.

В связи с отмеченным выше, целью работы можно считать определение особенностей формирования белорусского научного языка в начальный период его становления. Для достижения цели предполагается рассмотрение путей формирования белорусского научного языка через призму терминологии, учет влияния экстралингвистических факторов на развитие белорусской терминологии и научного языка.

Объектом исследования служит белорусский научный язык. Предмет исследования – пути формирования и разработки белорусского научного языка в начале XX в. Фактическим материалом для изучения являются теоретико-практические материалы, в которых нашли отражение предложения и подходы к созданию белорусского научного языка в начале XX в.

Научная значимость исследования проявляется в том, что оно важно для развития теоретической базы белорусского научного языка, упорядочения национальной терминологии. Теоретическая значимость исследования заключается в возможности осмысления обстоятельств исторического формирования белорусского научного языка, получения данных, необходимых для определения факторов, которые воздействовали на становление белорусского научного языка на начальном этапе его развития. Практическая значимость данных исследования видится в возможности объяснения не только предыдущего терминологического опыта, но и определения путей развития национальной терминосистемы в дальнейшем. Анализируя историю развития белорусского научного языка, можно говорить о наличии в нём периодов, которые, с одной стороны, отражают историческую последовательность осуществленной терминологической работы и характеризуются большей или меньшей активностью терминологической деятельности, а с другой стороны, отличаются разной продолжительностью, целями и задачами проведения терминологической работы, подходами к разработке специальной лексики.

Исследуя социолингвистические аспекты функционирования литературного языка во второй половине XX в., лингвисты приходят к заключению, что «для каждого этапа можно найти некоторую доминанту, которая в той или иной степени определяет характер языковой ситуации, особенности социокультурной и языковой ориентации общества и направления активных процессов в разных областях языковой деятельности и структуры самого белорусского языка» [9, с. 27]. В любом случае в соответствие с общими тенденциями формирования национальной терминологии в определенный период отдается предпочтение тем или иным способам упорядочения терминологии, которые сохраняют свои позиции как основные либо теряют их. Выразительным подтверждением осуществленной терминологической деятельности можно считать периоды т. н. терминографических взрывов – время наиболее продуктивной подготовки терминологических справочников и словарей. В свою очередь взлёты и падения проведения терминологической работы тесно связаны с внешними условиями функционирования белорусского языка.

До начала XX в. задача разработки и кодификации белорусской терминологии не ставилась, если не считать словари-справочники для чтения старобелорусских юридических актов, которые, однако, имели специальную ограниченную функцию. Исследователями отмечается, что в плане проведения терминологической работы *началу XX в.* характерно «стихийное» и «управляемое» [10, с. 15] формирование номинативно-терминологического фонда белорусского языка. При этом создание белорусских терминов осуществляется преимущественно на народной основе. Создатели «Семязычного словаря» (1918) [14], где белорусский язык впервые поставлен в один ряд с немецким, русским, польским, литовским, латышским языком и идиш, стараются «уловить дух

языков и прислушиваются к боязливым попыткам народа, который из естественных побуждений старался создать слова для новых непривычных понятий <...>» [14, с. 5]. Авторами отмечалось, что «однажды найденное и выделенное из списка синонимов слово приобретало определенное значение, и с этого момента вариант считался полным соответствием немецкому слову» [14, с. 5]. Для авторов многоязычного словаря во время терминотворческой деятельности определяющей стала ориентация на собственные возможности белорусского языка и т.н. «приблизительный перевод» более или менее близким по смыслу уже известным белорусским словом или словосочетанием. Соответствия немецким терминам создавались преимущественно на основе названий, закрепленных в народной традиции и распространенных в Беларуси, например: нем. *Staatsanleihe* – бел. *dzierżajnajaja pazyka*, нем. *Rechnungslegung* – бел. *sprawazdača*, нем. *Auflage (Steuer)* – бел. *padatak*, нем. *Innung* – бел. *cech*, нем. *Güter (zum Verladen)* – бел. *tawar* (экономическая лексика). Не все приведенные эквиваленты в связи с ограниченным характером функционирования белорусского языка могли рассматриваться на время подготовки лексикона как нормативные и закрепились в будущем. С современной точки зрения не все предложения первой половины XX в. удачные, некоторые лексемы на сегодняшний день получили статус разговорных, например: вместо бел. *abiecanka* прижилось *абяцанне, абавязак*; вместо бел. *adhawor* – *адмена, скасаванне*; вместо бел. *adklad, addal, pierewaloka* – *адтэрміноўка*; вместо бел. *lichadziejstwa* – *злоўжыванне* (юриспруденция). Вышли из активного употребления прежде всего те наименования, которые отражали уровень развития общественных и управленческих отношений на оккупированной территории, например: нем. *Amtsbezirk d. Chefs Verwalt.* – бел. *okruh*, нем. *Amtsbezirk d. Amtsvorsteher* – бел. *okruh načalnika upraўleńnia*, нем. *Polizeistunde* – бел. *palicejskaja hadzina*, нем. *Gemeindevorstand* – бел. *walasny ŭrad*. Утрата некоторых номинаций обусловлена тем, что компоненты словосочетаний вышли из активного употребления и перешли в пассивный запас. Так, в сочетаниях бел. *pruwileja na šynkarstwa, zakładnaja kredyтка, karnaja haspoda* компоненты *шынкарства, крэдытка* и *гаспода* квалифицируются как устарелые. Северо-западным говорам обязаны своим происхождением лексемы *ўласць, складанка, плацежа*, но предложения “Семязычного словаря” бел. *baćkaўskaja ўлаść*, бел. *skladanka*; бел. *srok placieży* в дальнейшем не распространились и были заменены. В современных, наиболее полных справочниках, употребляются соответственно *бацькаўская ўлада, узнос* с вариантами 20-х гг.: *укладка, узнос, складка, уклад, заплата, ахвяраванне; тэрмін плацяжу*. Несмотря на то, что не все решения по упорядочению белорусской терминологии нашли своё отражение в дальнейшем, а сам период характеризуется скорее как стихийный, важно отметить, что именно в этот время были осуществлены первые попытки терминологической работы на основе средств белорусского языка.

Целенаправленный процесс терминотворчества развернулся в 20–30-е гг. XX в. во время деятельности Терминологической комиссии. «В 20-е годы формирование корпуса белорусского научного языка осуществлялось одновременно с установлением белорусской государственности, рядом со строительством сетки научных и учебных учреждений, в условиях демократизации образования и науки” [7, с. 5]. На формирование белорусской части лексиконов оказывали влияние объективные (неразработанность белорусской терминологии, нерешенность теоретических проблем перевода терминологической лексики, отсутствие белорусских соответствий ряду иноязычных терминов) и субъективные (влияние установок авторов лексиконов) причины [13, с. 19]. По мнению исследователей терминологической деятельности этого периода, отличительным для белорусской терминологии этого времени стала

«ускоренность» её разработки. Внешними причинами целенаправленного терминотворчества является расширение общественных функций и социальной базы белорусского языка, когда он получил статус государственного, «стал языком делопроизводства, науки, образования, культуры, политической и художественной литературы, языком средств массовой информации» [11, с. 99]. О формировании норм белорусского литературного языка 20-х гг. XX в. говорится, «что именно в этот период выкристаллизовывается тенденция манифестации и закрепления в литературной норме специфических черт белорусского языка. Последнее в свою очередь оправдывает тенденцию к отталкиванию белорусского языка от подобных явлений как в русском, так и в польском языках [12, с. 55]. Для начального этапа создания терминологических систем характерна терминологизация общенародных, территориально ограниченных и узко-диалектных слов, например: *гарляк (гартань), дзедзіна сэрца (вобласць сэрца), жаўцяк (жоўцевы пузыр), пасака (лімфа), дванастки (дванаццаціпалая кішка), пакрытніцы (эпітэліі), слізніцы (слізістая абалонка)* – медицина. С другой стороны, при нехватке средств народного языка авторы справочников активно обращались к созданию новых слов. Исследователями особенностей формирования терминологической лексики в этот период отмечается, что «по причине отсутствия универсальной концепции терминообразования, вся белорусская терминография 1920-х гг. характеризуется достаточно высокой степенью так называемой «этимологической вариантности» – когда включение в реестры словарей тех или иных терминологических единиц во многом зависит от субъективного подхода конкретного автора либо авторского коллектива» [6, с. 38]. «Известно, многие термины, предложенные авторами терминологических проектов, оказались нежизнеспособными. Однако сегодня недостатки и недочеты мы должны рассматривать не как злую нацдемовщину, а как объективный результат стремительного развития, который переживал белорусский язык в период белоруссизации <...>. Мы можем сказать, что в 20-е гг. были правильно очерчены цели, задачи, принципы и пути разработки терминологии, которые могут быть сформулированы следующим образом: терминология должна быть упорядочена по содержанию и быть национальной по своей форме <...>» [10, с. 14].

При формировании номинативно-терминологического фонда в 20-е годы XX ст. принцип ориентации на иноязычные термины интернационального характера был минимальным, в отличие от доминирующего принципа максимального использования собственных языковых ресурсов. При упорядочении отраслевых терминологий членами Научно-терминологической комиссии обращалось внимание на то, что «само собой понятно, что комиссия должна брать и чужие слова. Но это делается тогда, когда 1) в народном языке не было соответствия белорусскому термину, 2) когда созданные неологизмы были очень ненатуральные и 3) когда эти чужеземные слова были распространены в языках культурных народов [3, с. 10].

Следует отметить, что создатели белорусской терминологии в 20-30-е годы XX ст., члены Научно-терминологической комиссии относились к заимствованию как принципу формирования специальной лексики дифференцированно в разных отраслях науки. «Как будто было общее согласие в том, что основой литературного языка должен быть язык народный, но как только возникали вопросы адаптации народного языка в сфере терминологической практики, как только осмысливались отношения белорусского языка с русским и польским, то сразу же можно наблюдать идеологически обусловленные расхождения между представителями разных взглядов» [8, с. 8]. Так, Л. А. Антонюк замечает, что «значительно больший процент заимствованных слов в физико-техническом, математическом и геологическом выпусках «Белорусской научной терминологии» (40–

50%) по сравнению с сельскохозяйственным, ботаническим и обществоведческим выпусками (около 15%)» [1, с. 174].

Так, основными подходами к разработке национальной терминологии в этих словарях стали: 1. создание неологизма из собственно-белорусских компонентов, например: *множнік, сказоўнік, выклічча*; 2. создание неологизма на основе собственно-белорусской словообразовательной базы + иноязычный формант, например: *суадносiны* (иноязычная приставка *су-* + *адносiны*), *паказчык* (*паказ* + русскоязычный суффикс *-чык*), *дэзстасункі* (иноязычная приставка *дэз-* + *стасункі*); 3. создание неологизма на базе иноязычного слова + белорусскоязычный аффикс, например: *інвентарны, працоўны, вульгарны, кампанавец*.

Таким образом, становление белорусского научного языка и терминологической системы в этот период осуществляется разными путями. Особое место среди способов формирования специальной лексики национального языка занимает заимствование. Для введения иноязычной единицы в терминологическую систему существуют как лингвистические, так и экстралингвистические причины, которые влияют на процесс заимствования совместно, неотделимо одна от другой.

Отношение к заимствованию как средству языкового обогащения в разные периоды развития национальной лексической системы было неодинаковым. Поскольку реализация пуристической тенденции не могла быть реализована на практике в полной мере, то авторы «Белорусской научной терминологии (1922 – 1930) обращались к иным способам создания терминов: передача интернациональных терминов средствами белорусского языка, частичной передаче интернациональных терминов средствами белорусского языка, создание неологизмов, использование заимствованной лексики.

В 1930-е гг. белорусский язык не часто востребуется в сфере научной коммуникации, «закономерно, что и созданные в 1920-е гг. словари перестали активно использоваться и даже были запрещены. Соответственно пути и способы нормирования словарного состава белорусского языка, основанные на идеях пуризма, потеряли свою актуальность и правомочность» [4, с. 42]. К этому времени белорусский период до начала военных действий на территории Беларуси принято считать «антипуристическим», которому характерно «изменение ориентиров в терминообразовании на русскоязычные образцы и интенсификация калькирования из русского языка, который становился единственным источником пополнения терминологической лексики» [5, с. 32], например: *агібаючая, адначлен, быстра вагаючыся крывыя, верцячыйся, ізабражэнне, квадрат точны, множыцель інтэгруючы, памяншаемае* [5, с. 33] – математическая терминология.

Таким образом, решение насущной задачи упорядочения белорусского научного языка предполагает прежде всего проведение историко-лингвистического анализа, что позволяет оценить состояние развития специальной лексики в определенный период, проследить динамику изменений и выделить примеры положительного опыта. Периоду начала XX в. характерны отличительные подходы и способы формирования языка науки. Комплексный учет контекста социально-исторических обстоятельств становления отечественного языка науки позволяет определить доминантные процессы в его развитии. Исследование белорусского научного языка в начале XX в. показало, что его формирование осуществлялось с ориентацией на основные тенденции развития науки и обусловлено воздействием экстралингвистических факторов совместно с лингвистическими. В этот период можно отметить наличие разных вариантов его формирования (натуральный путь и сознательное терминотворчество как результат языковой политики).

Літэратура

1. Антанюк Л.А. Беларуская мова: прафесійная лексіка / Л.А. Антанюк, Б.А. Плотнікаў. – Мінск: Акадэмія кіравання пры Прэзідэнце Рэспублікі Беларусь, 2006. – 240 с.
2. Антанюк Л. А. Спецыяльная лексіка беларускай мовы. Тэрміналогія / Л. А. Антанюк. – Мінск : Акадэмія кіравання пры Прэзідэнце Рэспублікі Беларусь, 2005. – 99 с.
3. Вестник Народного Комиссариата просвещения ССРБ: беларускі адзел. Мінск, 1921. № 2. – С. 11.
4. Губкіна А. В. Лексікалогія і лексікаграфія беларускай мовы ХХ ст.: сацыялінгвістычны аспект / А. В. Губкіна. – Мінск : Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт, 2012. – 143 с.
5. Дзятко Д. В. Фарміраванне і склад беларускай матэматычнай тэрміналогіі : дыс. ... канд. філал. Навук : 10.02.01 / Д. В. Дзятко. – Мінск, 2006. – 167 с.
6. Дятко Д. В. Становление методологии белорусской терминологии в первой половине ХХ века / Д. В. Дятко // Лексикографические штудии. – Москва : Издательство Московского ун-та, 2013. – С. 31–47.
7. Запрудскі С. М. Гісторыя беларускага мовазнаўства, 1918–1941 : хрэстаматыя / С. М. Запрудскі, Г. І. Кулеш. – Мінск : Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт, 2005. – Ч. 1. – 213 с.
8. Запрудскі С. М. Прадмова / С. М. Запрудскі // Arche. – 2010. – № 11 (98). Лінгвістыка 1920-х гадоў. – С. 5-8.
9. Красней В. П. Беларуская мова / В. П. Красней, А. А. Крывіцкі, А. А. Лукашанец, М. Р. Прыгодзіч, Т. Р. Рамза, Л. І Сямешка, І. Р. Шкраба. – Opole : Uniwersytet Opolski ; Instytut filologii polskiej, 1998. – 293 с.
10. Красней В. П. Пошукі прынцыпаў і шляхоў рспрацоўкі беларускай нацыянальнай тэрміналогіі на пачатку ХХ ст. / В. П. Красней // Тэрміналагічны бюлетэнь. – 1997. – Вып. 1. – С. 8–15.
11. Лексікалогія сучаснай беларускай літаратурнай мовы / А. Я. Баханькоў і інш. ; [пад рэд. А. Я. Баханькова]. – Мінск : Навука і тэхніка, 1994. – 463 с.
12. Лукашанец А. А. Сучасныя працэсы ў словаўтварэнні беларускай мовы: да праблемы міжмоўнага збліжэння і адштурхоўвання / А. А. Лукашанец // Мовазнаўства. Літаратура. Культуралогія. Фалькларыстыка : XIII Міжнар. з’езд славістаў (Любляна, 2003) : [даклады беларус. дэлегацыі]. – Мінск : Беларуская навука, 2003. – С. 52–69.
13. Любецкая Е.П. Белорусская национальная терминология: тенденции формирования в XX-XXI вв. / Е.П. Любецкая // Термінолагічний вісник: Збірник наукових праць. – К. : Інститут української мови НАНУ, 2015. – Вип. 3(1). – С. 17-25.
14. *Sieben-Sprachen-Wörterbuch: Deutsch-Polnisch-Russisch-Weissruthenisch-Litauisch-Lettisch-Jiddisch.* – Leipzig : Otto Spamer Verl., 1918. – 420 S.

References

1. Antanjuk, L.A. (2006), *Belarusian: professional lexicon: course of lectures* [Belaruskaja mova: prafesijanaja leksika: kurs lekcyj], Akademija kiravannja pry Presidence Respubliki Belarus, Minsk, 2006, 240 p.
2. Antanjuk, L.A. (2005), *Special lexicon of Belarusian: terminology* [Specyjalnaja leksika belaruskaj movy: terminalogija], Akademija kiravannja pry Presidence Respubliki Belarus, Minsk, 2005, 99 p.

3. *Messenger of a national commissariat of education* (1921) [Vestnik Narodnogo Komissariata prosveshhenija SSRB: belaruski addsel], Minsk, 1921, № 2, p. 11.
4. Gubkina, A.V. (2012), *Lexicology and lexicography of Belarusian of the XX century: sociolinguistical aspect* [Lexikologija i leksikografija belaruskaj movy XX st.: saczjalingvistyczny aspekt], Belaruskij dsjarzhauny universitet, Minsk, 2012, 143 c.
5. Dsjatko, D.V. (2006), *Formation and composition of the Belarusian mathematical terminology* [Farminavannje i sklad belaruskaj matematychnaj terminalogii : dys. ... kand. filal. navuk 10.02.01], Minsk, 167 s.
6. Djatko D.V. (2013), *Formation of methodology of the Belarusian terminografija in the first half of the XX century* [Stanovlenije metodologii belorusskoj terminografii v pervoj polovine XX veka], Lexikograficheskie shtudiji, Isdatelstvo Moskovskogo universiteta, Moskva, 2013, pp. 31–47.
7. Saprudski, S.M., Kulesh, G.I. (2005), *History of the Belarusian linguistics, 1918–1941: anthology*, [Gistoryja belaruskaga movasnaustva, 1918 – 1941: hrestamatyja], Ch. 1, Belaruskij dsjarzhauny universitet, Minsk, 213 p.
8. Saprudski, S.M. (2010), *Foreword* [Pradmova], Arche, Minsk, № 11 (98), pp. 5-8.
9. Krasnej, V.P., Kryvicki, A.A., Lukashanec, A.A., Prugodzich, M.r., Ramsa, T.R. (1998), *Belarusian*, [Belaruskaja mova], Universitet Opolski, Opole, 293 p.
10. Krasnej, V.P. (1997), *Searches of the principles and ways of development of the Belarusian national terminology at the beginning of the XX century* [Poshuki pryncypau i shljahou raspracouki belaruskaj nacyjanalnaj terminalogiji na pachatku XX st.], Terminalagichny bjuleten, Vyp. 1, pp. 8-15.
11. *Lexicology of the modern Belarusian* [Lexikologija suchasnaj belaruskaj movy], Navuka i tehnika, Minsk, 1994, 463 p.
12. Lukashanec, A.A. (2003), *The modern processes in word formation of Belarusian: to a problem of interlanguage convergence and repulsion* [Suchasnyja pracesy u slovautvarenni belaruskaj movy: da prablemy mizhmounaga sblichennja i adshturhouvannja], Movaznaustva. Litaratura. Kulturalogija. Falklarystyka, Belaruskaja navuka, Minsk, pp. 52-69.
13. Ljubeckaja, E.P. (2015), *Belarusian national terminology: formation tendencies in XX-XXI centuries* [Belorusskaja nacyjonalnaja terminologija: tendenciji formirovanija v XX-XXI vv.], Terminologichni visnik, Institut ukrainskoji movi NANU, Vyp. 3(1), pp. 17-25.
14. *Seven-lingual dictionary*, (1918), [Siben-Shprahen-Wjorterbuh: Dojtcj-Polnish-Russish-Vaissrutenish-Litauish-Lettish-Jiddish], Otto Spamer Verlag, Leipzig, 420 p.

Е. П. Любецкая,

*Белорусский государственный университет,
кафедра русского языка как иностранного и общеобразовательных дисциплин*

ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ БЕЛОРУССКОГО НАУЧНОГО ЯЗЫКА В НАЧАЛЕ XX В.

Статья посвящена анализу особенностей формирования белорусского научного языка в начале XX в., определению роли терминологии в становлении белорусского языка науки. В исследовании осуществляется попытка осмысления воздействия экстралингвистических факторов на становление белорусского научного языка.

Ключевые слова: научный язык, специальная лексика, термин, терминология, экстралингвистические факторы.

E. P. Liubetskaya,
*Belarusian State University,
Russian as a Foreign Language and of General Educational Disciplines Department*

PECULIARITIES OF FORMATION OF THE BELARUSIAN SCIENTIFIC LANGUAGE AT THE BEGINNING OF THE XX

The purpose of the work is to determine the peculiarities of the formation of the Belarusian scientific language. Objectives of the research: consideration of ways of the Belarusian scientific language formation through the prism of terminology. The object of the research is the Belarusian scientific language, the subject - approaches to its development in the early twentieth century. In the initial period of the formation of the Belarusian scientific language the existence of different variants of its formation can be identified (natural way and conscious terminological approach as a result of language policy).

Key words: scientific language, special vocabulary, term, terminology, extralinguistic factors.

УДК 811.161.2'373.612.2

К. О. Мікрюкова,
*канд. філол. наук,
Миколаївський національний університет імені В. О. Сухомлинського,
старший викладач кафедри загальної та прикладної лінгвістики*

ПРИКМЕТНИКОВІ ДИСТРИБУТИВНІ МОДЕЛІ ЛЕКСЕМИ «МІСТО» В ХУДОЖНЬОМУ ДИСКУРСІ УКРАЇНСЬКИХ ПОСТМОДЕРНІСТІВ

У статті розглянуто актуальні прикметникові словосполучення, де лексема «місто» вживається як опорний компонент дистрибутивної моделі Adj + «місто/город/град». Проаналізовано семантичні особливості прикметників, що виступають у ролі дистрибутивних партнерів у художньому дискурсі постмодерністів. З'ясовано особливості епітетних конструкцій, що виникли на основі прикметникової дистрибуції.

Ключові слова: дискурс, дистрибуція, дистрибутивна модель, епітет.

Місто – вагоме для соціального осмислення фундаментальне поняття, що лише починає привертати увагу вчених (Л. Волошук, Н. Колошук, В. Пропп, Я. Веремич, М. Дністрянський, Д. Зубрицький, М. Вебер, С. Катаєв, І. Шепеленко, Ю. Нікіщенко, І. Патрон, К. Червенко, Г. Залізник, Л. Корновенко, І. Кудрейко, О. Слободян, Є. Степанов, А. Титаренко, Я. Янчишина та ін.). Місто – важливий лексичний сегмент, актуальний для сучасної людини. Ціннісно-філософське тлумачення міста дає змогу розглядати його як необхідну умову існування не лише людини, а й усього живого. З виникненням та розвитком міст узагалі пов'язують прогрес суспільства. Тому цілком закономірно, що уявлення про місто відбиваються в лексичній системі української мови та вербалізуються численними лексичними засобами: в різних лексикографічних джерелах зафіксовано понад 300 відповідних лексичних маркерів (лексеми «місто», «город», «град» тощо). Соціальна специфіка феномену міста та різноманіття його форм, функціонування ціннісно-оцінних і художніх уявлень про місто, семантична

потужність і варіативна динаміка його мовних репрезентантів створили складний за змістом, мобільний фрагмент мовної картини світу з відповідним концентром, що вимагає цілеспрямованого ґрунтовного дослідження.

Активність уживання номінацій на позначення міста в дискурсі письменників-постмодерністів й практична відсутність наукових праць зазначеної проблематики зумовила наукову релевантність розгорнутого аналізу дистрибутивного оточення лексеми «місто» у прозі О. Ірванця, Л. Дашвар, Л. Дереша, Ю. Андруховича як найяскравіших представників українського постмодерну. Специфіку уживання номінацій на позначення міста в прозі письменників-постмодерністів досліджено у працях Т. Щербакової, О. Пресіч, Л. Мялковської. Синтагматичні (структурно-дистрибутивні) особливості дієслів синонімічних рядів «утішати» та «заспокоювати», а також найчастотніші дистрибутивні моделі відповідних лексем проаналізовано С. Ковалів [11]. Синтаксичну та семантичну сполучуваність фінансових дієслів-конверсивів у системі англійської мови та структурі фахового (фінансового) та тематично маркованого художнього дискурсів описано Т. Колісниченко [12]. Дистрибутивно-статистичний аналіз дієслова стояти в повістях І. С. Нечуя-Левицького здійснено Л. Лонською [13]. Дистрибутивні моделі заперечних конструкцій в англійській мові розроблено І. Захарчук [9].

Мета статті – проаналізувати прикметникові дистрибутивні моделі лексеми «місто» в художньому дискурсі українських постмодерністів. Відповідно до поставленої мети необхідно виконати низку **завдань**: виявити та систематизувати дистрибутивне оточення лексеми «місто», дослідити семантичне наповнення прикметникової групи групи, з'ясувати особливості епітетних конструкцій, що виникли на основі прикметникової дистрибуції.

Вивчення художнього дискурсу – важливий та перспективний напрям сучасної лінгвістики. Дискурс витлумачують як «зв'язний текст у контексті численних супровідних фонових чинників – онтологічних, соціокультурних, психологічних тощо; текст занурений у життя; замкнена цілісна комунікативна ситуація, складниками якої є комуніканти й текст як знаковий посередник, зумовлена різними чинниками, що опосередковують спілкування й розуміння; стиль, підмова мовного спілкування; зразок мовної поведінки в певній соціальній сфері, що має відповідний набір змінних» [14, с. 120]. У контексті дослідження під терміном «художній дискурс» розуміємо мову художньої літератури, яка в процесі мовленнєвої реалізації постає у вигляді текстів художніх творів О. Ірванця, Л. Дашвар, Л. Дереша, Ю. Андруховича.

Аналіз дистрибутивного оточення лексеми «місто» в дискурсі українських письменників-постмодерністів дав змогу встановити актуальні дистрибутивні моделі та з'ясувати її функціональну семантику. Вибірка склала 162 лексеми, зафіксовані у 488 контекстах.

Оскільки дистрибуція – «це сукупність сполучуваних елементів певної мовної одиниці у всіх можливих контекстах» [14, 130], то в межах нашого дослідження розглядаємо усю сукупність мовних оточень, в яких контекстуально перебуває мовна одиниця «місто/город/град».

Лексема «місто» характеризується широкою дистрибуцією та різнобічним лексичним оточенням. У прозі постмодерністів можна виокремити п'ять груп словосполучень із цією лексемою: дієслівні словосполучення (37 % від усіх контекстів), прикметникові словосполучення (31 %), номінативні словосполучення (16 %), займенникові словосполучення (15 %), прислівникові словосполучення (1 %).

Оскільки прикметникові словосполучення дають багатий матеріал для аналізу семантичної різноплановості лексеми «місто», то ми зосереджуємо увагу саме на них.

Для впорядкування опису в дистрибутивному аналізі використовуємо позначення Adj – прикметник.

У прикметникових словосполученнях лексема «місто» вживається як опорний компонент (модель Adj + «місто/город/град»). Наприклад: «*не велике й не мале, дуже середнє місто*» [2, с. 216]; «*належить до найсумовитіших островів не тільки нашого веселого міста, але й, мабуть, усього Божого Світу*» [3, с. 100]; «*прощавай, моє любе, маленьке, затишне моє місто*» [2, с. 213]; «*Вогні чужого міста розгортаються якоюсь примарною картою*» [2, с. 18].

У ролі дистрибутивних партнерів виступають прикметники, що виражають такі ознаки:

а) за розміром, зовнішніми особливостями: *велике / найбільше* («*Принаймні, на щастя у моєму Великому Місті*») [5, с. 18], *невеличке* («*Місто в нас невеличке, але не без заскоків*») [7, с. 55], *гарне / найкрасивіше* («*Гарне місто...*») [2, с. 195], *розділене* («*Георг жваво цікавився ситуацією в обох частинах України й особливо – в розділеному місті Рівному*») [2, с. 22], *нецікаве* («*Респондент зауважив, що Венеція зовсім нецікаве місто*») [3, с. 43], *нове* («*генерал Денікін, входячи в нове місто, першою справою віддавав наказ...*») [8, с. 7], *компактне* («*... в давніші часи це компактне місто з легкої руки Стефаника називали містом “недібраної трійці: куців, якихось міністерських чиновників і Ольги Кобилянської”*») [6, с. 42], *тьмяне* («*був також золотистий зоряний пил, що сипався на тьмяне місто, ніби сніг*») [1, с. 54] тощо;

б) за темпоральними ознаками:

– вказівкою на хронологію: *древнє* («*Древнє сакральне місто, що стояло столицею 1400 років, ростило в собі паросток дерева Бо*») [5, с. 48], *старе* («*Її відзняли десь у старому місті, на тлі того самого по-англійському розмальованого муру*») [1, с. 55], *середньовічне* («*А кому б вдалося це зрозуміти після моря випитого коньяку на крижаній вулиці середньовічного міста...*») [4, с. 10],

– вказівкою на назву частини доби, року: *нічне* («*Прогулянка була короткою, але такою емоційно насиченою, ніби саме нічне місто пристрасно поцілувало Трішу в губи*») [4, с. 65], («*Навкруги лежало передвечірнє вересневе місто*») [2, с. 184].

в) враження від міста (переносні значення, переважно антропоморфні): *дурне* («*Якби він знав, скільки він важить у моєму житті, він таки покинув би своє дурне місто...*») [7, с. 61], *затуркане* («*І віриш, якби не були Мідні Буки таким затурканим містом, Корія точно засадили б у дурку*») [8, с. 38], *веселе* («*Як відомо, острів Сан Мікеле, де мені доводиться відправляти Службу в однойменній церкві, належить до найсумовитіших островів не тільки нашого веселого міста, але й, мабуть, усього Божого Світу*») [3, с. 100], *кохане* («*Прощавай, кохане місто*») [4, с. 83], *чарівливе* («*З побажаннями плідної роботи і найсильніших вражень у чарівливому місті*») [3, с. 40], *чуже* («*Там, у рідному і вже кілька років – чужому місті. Невже – чужому? Яке воно тепер?*») [2, с. 28] тощо;

г) за призначенням, функціями: *індустріальне* («*з п'ятизначним індексом бридкого індустріального міста*») [3, с. 19], *пролетарське* («*Другий – це Львів, пролетарське місто*») [1, с. 44] тощо.

На основі прикметникової дистрибуції у дискурсі українських постмодерністів часто виникають епітетні конструкції. Епітет – це «стилістична фігура, троп, що є означенням чи обставиною в реченні як атрибут предмета, дії, стану та

характеризується високою емотивно-експресивною зарядженістю, оцінністю й образністю. У широкому розумінні епітет є не лише метафорою чи метонімією, а й будь-яким емоційно-оціночним та експресивним атрибутом» [16, с. 153]. Епітет можна розглядати тільки в поєднанні з означуваним словом, на яке він і переносить свої ознаки, пояснюючи його. Тому епітетною конструкцію називаємо синтаксично двочленну конструкцію, що складається із означення (епітета) та означуваного слова.

Епітети на означення міста у дискурсі О. Ірванця, Л. Дашвар, Л. Дереша, Ю. Андруховича можуть виражати емоційно-психологічне сприйняття міста героєм. Наприклад: «*Актори Вільного театру, задіяні у виставі вже наперед кайфували, передчуваючи турне теплими й затишними містами*» [10, с. 190]; «*«А це наше місто, місто орденосне, місто, овіяне легендами партизанських часів, місто, яке навіть у розділеному стані, з вини агресивних кіл Заходу, залишається містом будівничих і трударів, містом молоді і студентів, містом весни*» [2, с. 156]; «*Бо Уолтер старіє без крихти сили у приреченому місті, а він розкошує такою владою, яка не снилася навіть тим потворним гострозубим жерцям з Увеа*» [7, с. 80]; «*...Ецірван – безбатченко, який вилив відро помиїв на найсвятіше, що є в серці кожного ровенчанина, на рідне місто*» [2, с. 156]; «*Ти – поет такого милого міста. Шлоймо*» [10, с. 195]; «*...посланець Пана встиг іще заповісти виникнення славного і пишного міста на довколишніх островах*» [3, с. 72]; «*І чом би я не мусив це зробити, адже ж я не останній, не найгірший між блудних синів твоїх, блудне місто моє*» [2, с. 214]; «*... вона кидала дротики у карту, а потім надсилала у діряве місто...*» [3, с. 19].

Іншу групу становлять епітети локально-просторової, що вказують на територіальне розташування міста, дають загальну вказівку на локалізацію об'єкта або акцентують увагу на конкретному місцезнаходженні. Наприклад: «*Здавалося, що вони вп'яютьх ... десть із тиждень валанцяються нічними вулицями під крижаним вітром чомусь південного міста*» [3, с. 20], «*Ах, так, східне місто живе ж за тим, попереднім часом, київським, або ж московським...*» [10, с. 34].

Епітети зі значенням зорового сприйняття виконують роль візуальних маркерів, що реалізують ознаку за розміром, кількістю населення, зовнішніми сприйняттєвими особливостями. Наприклад: «*... він вдивлявся в обличчя продавців маленьких пафосних крамничок, більше схожих на інопланетян, і думав про те, що це перенаселене місто навіки лишиться для нього чужим, тимчасовим притулком*» [5, с. 81]; «*Ну а потім уже був той останній день у «найкрасивішому місті нашої Батьківщини», з самохвальством якого ні я, ні більшість моїх друзів категорично не погоджуємося. Холодне воно якесь. Провінційне і претензійне*» [4, с. 11].

Темпоральні епітети описують динаміку існування міста в часі та характеризують місто з позиції певного часового інтервалу. Темпоральні епітети в контексті додають до значення дистрибута часову семантику. Наприклад: «*Середньовічне місто застрягло в кризі середнього віку...*» [4, с.42]; «*...ми коротаємо дні й ночі у новому місті, куди перебралися спішно, як злодії, намагаючись утекти від жахливого кривавого минулого*» [7, с. 80].

Отже, опорний компонент атрибутивних словосполучень представлено значним обсягом якісних та відносних прикметників, що конкретизують місто, містять його оцінку. Прикметники узгоджуються з ключовими лексемами у роді, числі та відмінку. Значна частина прикметникових дистрибутивних партнерів лексеми «місто» вживаються тропейчно, передусім у вигляді епітетів та епітетних конструкцій, що збагачують семантичне поле дистрибута новою емоцією чи смислом. Епітети в дискурсі українських письменників-постмодерністів виступають продуктивним засобом творення

мовного образу та динаміки тексту загалом, увиразнюючи та доповнюючи при цьому певні семи дистрибути. У подальший наукових розвідках планується провести детальний порівняльний аналіз дистрибутивного оточення лексеми «місто» у художніх творах зарубіжних письменників-постмодерністів.

Література

1. Андрухович Ю. Дванадцять обручів / Юрій Андрухович. – К. : Критика, 2004. – 105 с.
2. Андрухович Ю. Московіада. Роман жахів / Юрій Андрухович. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2000. – 88 с.
3. Андрухович Ю. Перверзія. Роман / Юрій Андрухович. – Львів : ВНТЛ-Класика, 2002. – 289 с.
4. Дашвар Л. Молоко з кров'ю: роман / Люко Дашвар. – Харків : Клуб сімейного дозвілля, 2008. – 125 с.
5. Дашвар Л. Рай. Центр / Люко Дашвар. – Харків : Клуб Семейного Досуга, 2009. – 153 с.
6. Дашвар Л. Село не люди / Люко Дашвар. – Харків : Клуб Семейного Досуга, 2010. – 272 с.
7. Дереш Л. Культ / Любо Дереш. – Харків : Клуб сімейного дозвілля, 2008. – 90 с.
8. Дереш Л. Поклоніння ящірці: Як нищити ангелів : Роман / Любо Дереш. – Х. : Фоліо, 2007 – 189 с.
9. Захарчук І. О. NOT-дистрибуція в дискурсі Джефрі Чосера / І. О. Захарчук // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка / редкол. : С. Д. Абрамович [та ін.]. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2012. – Вип. 29. – Т. 2. – С. 155–157.
10. Ірванець О. Рівне/Ровне (стіна). Нібито роман / Олександр Ірванець. – Харків : Фоліо, 2010. – 219 с.
11. Ковалів С. Ю. Дистрибуція та сполучуваність вербальних засобів вираження утішання та заспокоєння в сучасній англійській мові / С. Ю. Ковалів // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Філологічні науки. Мовознавство. – 2009. – № 6. – С.252–257.
12. Колісниченко Т. В. Семантична сполучуваність дієслів-конверсивів у фінансовому дискурсі / Т. В. Колісниченко // Англїстика та американїстика. – 2013. – Вип. 10. – С. 16 – 19.
13. Лонська Л. Дистрибутивно-статистичне дослідження дієслова стояти в ідіостилі І. С. Нечуя-Левицького / Л. Лонська // Лінгвістичні студії. – 2011. – Вип. 23. – С. 274 – 278.
14. Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія / Олена Олександрівна Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2010. – 844 с.

References

1. Andruhovich, Y. (2004), *The twelve hoops* [Dvanadcyat` obruchiv], Krytyka, Kyiv, 105 p.
2. Andruhovich, Y. (2000), *Moskoviada. The horror novel* [Moskoviada. Roman zhaxiv], Lileya-NV, Ivano-Frankivsk, 88 p.
3. Andruhovich, Y. (2002), *Perverziya. The novel* [Perverziya. Roman], VNTL-Klasyka, Lviv, 289 p.

4. Dashvar, L. (2008), *Milk with blood: a novel* [Moloko z krov'yu: roman], The club of family leisure, Kharkiv, 125 p.
5. Dashvar, L. (2009), *The paradise. The center* [Raj. Centr], The club of family leisure, Kharkiv, 153 p.
6. Dashvar, L. (2010), *The village are not people* [Selo ne lyudy`], The club of family leisure, Kharkiv, 272 p.
7. Deresh, L. (2008), *The cult* [Kul`t], The club of family leisure, Kharkiv, 80 p.
8. Deresh, L. (2007), *The worship to a lizard: How to destroy the angels: the novel* [Pokloninnya yashhirci: Yak ny`shhy`ty` angeliv : Roman], Folio, Kharkiv, 189 p.
9. Zaharchyk, I.O. (2012), *NOT-distribution in a discourse of Geoffrey Chaucer* [NOT-dy`stry`buciya v dy`skursi Dzhefri Chosera], The scientific works of Kamyanets-Podilsky National University named after Ivan Ogiyenko, Aksioma, Kamyanets-Podilsky, No 29, pp. 155 – 157.
10. Irvanec, O. (2010), *Rivne / Rovno (the wall). Ostensibly a novel* [Rivne/Rovne (stina). Niby`to roman], Folio, Kharkiv, 219 p.
11. Kovaliv, S.Yu. (2009), *The distribution and compatibility of verbal means of expression calm in modern English* [Dy`stry`buciya ta spoluchuvanist` verbal`ny`x zasobiv vy`razhennya utishannya ta zaspokoyennya v suchasnij anglijs`kij movi], The scientific journal of Volyn National University named after Lesya Ukrainka. Philology. Linguistics, No 6, pp. 252 – 257.
12. Kolisnichenko, T.V. (2013), *The semantic combination of verb- konversivs in a financial discourse* [Semanty`chna spoluchuvanist` diyesliv-konversy`viv u finansovomu dy`skursi], An English and American Studies, No 10, pp. 16 – 19.
13. Lonska, L. (2011), *The distribution and statistical research of a verb “stand” in idiostyle of I. Nechuy-Levickyi* [Dy`stry`buty`vno-staty`sty`chne doslidzhennya diyeslova stoyaty` v idiosty`li I. S. Nechuya-Levy`cz`kogo], The linguistic studies, No 23, pp. 274 – 278.
14. Selivanova, O. O. (2010), *The linguistic encyclopedia* [Lingvisty`chna ency`klopediya], Dovkillya-K, Poltava, 844 p.

Е. А. Микрюкова,

*Николаевский национальный университет имени В. А. Сухомлинского,
кафедра общей и прикладной лингвистики*

ПРИЛАГАТЕЛЬНЫЕ ДИСТРИБУТИВНЫЕ МОДЕЛИ ЛЕКСЕМЫ «ГОРОД» В ХУДОЖЕСТВЕННОМ ДИСКУРСЕ УКРАИНСКИХ ПОСТМОДЕРНИСТОВ

В статье рассмотрены актуальные прилагательные словосочетания, в которых лексема «город» употребляется как опорный компонент дистрибутивной модели Adj + «город / град». Проанализированы семантические особенности прилагательных, которые выступают в роли дистрибутивных партнеров в художественном дискурсе постмодернистов. Выявлены особенности эпитетных конструкций, возникших на основе прилагательной дистрибуции.

Ключевые слова: дискурс, дистрибуция, дистрибутивная модель, эпитет.

К. О. Mikryukova,
Mykolayiv National University Named after V.O.Syhomlinkiy,
General and Applied Linguistics Department

THE ADJECTIVE DISTRIBUTIVE MODELS OF THE LEXEME «CITY» IN THE LITERARY DISCOURSE OF UKRAINIAN POSTMODERNISTS

The lexical-semantic field is a set of lexical units of different parts of speech, that are related in a common semantics and are combined in a paradigmatic, syntagmatic and epigrammatic relations. The syntagmatic relationships are analyzed by the example of distributive models of the lexeme «city» in the texts of Y. Andrukhovych, L. Dashvar, L. Deresh, O. Irvanec. The lexeme «city» is characterized by wide distribution and versatile lexical environment. The adjective distributive models of the lexeme «city» is 31%. The article studies the actual adjective phrase in which the lexeme «city» is used as a base component of distributive model Adj + «town / city». We used following notation: Adj – adjective for the ordered description during the distributive analyze. We analyzed the semantic features of adjectives that act as distribution partners in the postmodernist art discourse. It is planned to conduct a detailed comparative analysis of distributive environment of the lexeme «city» in the artistic works of foreign postmodern writers. We clarifies the features of epithet structures arising from adjectival distribution.

Key words: discourse, distribution, distributive model, epithet.

УДК 811.161.2'373.42:821.161.2

О. Ф. Немировська,
канд. філол. наук, доц.,
ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний
університет імені К.Д.Ушинського»,
доцент кафедри української філології і методики навчання фахових дисциплін

ТЕМПОРАЛЬНІ ЛЕКСИЧНІ МАРКЕРИ ЯК ЗАСІБ СТВОРЕННЯ ХУДОЖНЬОГО ЧАСУ В ЖАНРІ ІСТОРИЧНОЇ ПРОЗИ

Статтю присвячено дослідженню темпоральної лексики у «Повісті врем'яних літ». Предметом аналізу є функціональне навантаження, особливості вживання, стилістичні функції, експресивний, образний потенціал темпоральної лексики. Продемонстровано діапазон уживання темпоральних лексем, їхню залежність від авторської стратегії та від історичного контексту. Встановлено, що темпоральна лексика виконує текстоутворюючу, хронотопічну, експресивну функції, сприяє розкриттю авторської концепції.

Ключові слова: темпоральна лексика, художній час, художній хронотоп, історична проза, онім.

Час і простір є ключовими компонентами художнього твору. «Часові і просторові координати є не тільки каркасом твору, але одним із дійових засобів організації його змісту» [4, с. 228]. Просторово-часові уявлення письменника є основою композиції твору [2, с. 97], вони визначають його своєрідність.

Вивчення мовних засобів утворення художнього часу (ХЧ) є однією з важливих проблем сучасного мовознавства. Категорія часу тісно пов'язана з природою художнього твору, пов'язана з екзистенцією людини, її світосприйняттям, історичними процесами, що відбуваються, загальним прискоренням ритму життя (...) Для поета, письменника час (...) пов'язаний із життям самої людини, суспільства, з історією країни [3, с. 175]. Зазначена проблема знаходиться у сфері уваги багатьох мовознавців (Т. О. Андреева, С. О. Бабушкін, М. М. Бахтін, І. Р. Гальперін, Д. С. Лихачов, Ю. М. Лотман, Л. А. Приходько, Ю. І. Селезньов, О. В. Спачіль, М. І. Шапошникова та ін.). Дослідження проводяться, в основному, на матеріалі російської та західноєвропейських літератур. У контексті української літератури існують розвідки, здійснені на матеріалі творчості Лесі Українки [8] і В. Сосюри [7]. Майже недослідженим залишається аспект функціонування ХЧ, мовностилістичних засобів його утворення в жанрі історичної прози, поезії, драматургії, що й зумовлює актуальність нашого дослідження.

Найдавніша пам'ятка давньоруської літератури «Повість врем'яних літ» [6] створена на межі XI-XII століття. Вона є не лише цінним джерелом історії Київської Русі, а й видатним літературним пам'ятником, збірником легенд, пісень та переказів про далеке минуле нашого народу. З точки зору функціонування темпоральної лексики (ТЛ) «Повість» є досить цікавою – час відтворено за допомогою різноманітних лексичних, граматичних і синтаксичних засобів. З урахуванням обсягу статті об'єктом дослідження обрано лексичні і частково синтаксичні засоби актуалізації ХЧ, предметом – темпоральні лексичні маркери (ТЛМ), що є органічним складовим елементом «Повісті врем'яних літ». Ми поставили за мету з'ясувати особливості функціонування темпоральної лексики в контексті твору, її роль у створення ХЧ. Далі, при посиланні на джерело дослідження [6], ми будемо вказувати лише сторінки.

«Повість» насичена ТЛ, що має різноманітні засоби вираження. Ключовим темпоральним показником є заголовок, що відразу створює відповідну перспекцію – «*Повість врем'яних літ*». Перш за все це пряме, або конкретне датування (КД): *в літо 852; в літо 858; в літо 859; в літо 862 [14]; в літо 866 [18]; в літо 869 [19]; в літо 879; в літо 882 [20]; в літо 885; в літо 903; в літо 907 [22]; в літо 911 [24]; в літо 913 [25]; в літо 914; в літо 915; в літо 920; в літо 941 [26]; в літо 943; в літо 944 [27]; в літо 945 [28; 32]; в літо 946 [36]; в літо 947 [38]; в літо 955 [39]; в літо 964; в літо 965 [40]; в літо 966; в літо 967; в літо 968 [41]; в літо 969 [43]; в літо 970 [44]; в літо 971 [45]; в літо 972; в літо 973; в літо 975 [51]; в літо 977 [52]; в літо 980 [55]; в літо 981; в літо 983 [59]; в літо 984 [60]; в літо 985; в літо 986 [61]; в літо 987 [64]; в літо 988 [65]; в літо 989 [72]; в літо 991 [73]; в літо 992 [74]; в літо 996 [75]; в літо 997 [77]; в літо 1015 [79]; в літо 1016 [84]; в літо 1017 [85]; в літо 1019 [86]; в літо 1022 [89]; в літо 1023; в літо 1024 [90]; в літо 1027; в літо 1028; в літо 1029; в літо 1030; в літо 1031 [92]; в літо 1032; в літо 1036 [93]; в літо 1037 [94]; в літо 1043 [97]; в літо 1044 [98]; літо 1047; літо 1052; в літо 1051 [99]; в літо 1054 [101]; в літо 1060; в літо 1061; в літо 1064 [103]; в літо 1066; в літо 1067 [104]; в літо 1068 [105]; в літо 1069 [107]; в літо 1071 [108]; в літо 1072 [115]; в літо 1073 [116]; в літо 1075; в літо 1076; в літо 1077; в літо 1078 [117]; в літо 1079; в літо 1080; в літо 1085; в літо 1086; в літо 1092 [120]; в літо 1093 [121]; в літо 1094 [127]; в літо 1095 [128]; того ж літа, 1096 [130]; в літо 1097 [137]; в літо 1100 [148]; в літо 1101 [149]; в літо 1102 [150]; в літо 1103 [153]; в літо 1104; в літо 1106 [155]; в літо 1107 [156]; в літо 1108 [157]. До КД належать і назви періодів релігійного року і календарних днів, а також геортоніми – назви свят: *якраз перед Великим постом [144]; у першу субботу Великого Посту [102];**

після весняних великодніх свят [122]; третього лютого [104]; п'ятого лютого [157]; четвертого квітня [154]; сьомого травня [156]; тринадцятого серпня [148]; того ж літа, десятого червня [105]; на п'ятнадцятий день вересня [107]. КД стає дійовим засобом побудови темпоральних відносин та історичного фону, на якому відбуваються описувані події.

Образ часу пронизує весь твір наскрізними зв'язками, від першої сторінки до останньої. Одним із вагомих чинників утворення темпоральності є лексема *час*, що є одним із засобів вираження таксису: «Семантика таксису розкриває відношення, як мінімум, між двома діями і складається з трьох семантичних зон: передування, одночасності та наступності» [1, с. 48]. Зазначена лексема уживається 6 разів у відповідному лексичному оточенні, в тому числі і у сполученні з онімами: «Тим часом Болеслав увійшов у Київ із Святополком» [85; 147]; «З того часу і дразнять радимичів...» [60]; «Не в довгому часі знайшовся якийсь чоловік, мирянин із міста Любича» [99]; «Одного разу, під час неврожаю на Волзі, в ростовських землях з'явилися два волхви з Ярославля» [109]; «У ті часи було знамення на заході, звіздар велика, з промінням мовби кривавим» [103]; «В ті ж часи земля стугнула так, що багато хто чув» [121]. Отже, автор постійно зосереджує увагу читача на історичному часі, пов'язує його з історичним контекстом.

З інших видів темпорального датування у «Повісті» виявлено наступні:

1. Датування: 1) датування за годинами: *година молитви* [106]; 2) датування за частинами доби: *всю ніч* [18]; *на ніч* [141]; *вночі* [82; 105; 120; 125; 144; 157]; *уночі* [79]; *у ту ж ніч* [83]; *тієї ж ночі* [141]; *три ночі підряд* [155]; *вдень* [121]; *ні вдень, ні вночі* [100]; *зранку* [84]; *на ранок* [74-2; 78; 83; 131; 141]; *ранком* [42; 91; 107; 139; 148]; *наступного ранку* [146]; *перед сходом сонця* [44]; *перед світанком* [157]; *з вечора* [91]; *до вечора* [125]; *до самого вечора* [126]; 3) датування за днями тижня, тижнями: *три дні* [77]; *наступного дня* [71]; *до сьогоднішнього дня* [89]; *і по сей день* [93]; *саме в цей день* [104]; *через день* [100]; *сім днів* [103]; *через три дні* [44]; *сьомого дня* [104]; *на другий день* [143]; *на п'ятнадцятий день* [79]; *у неділю* [122; 146]; *в неділю ввечері* [130]; *дев'ять тижнів* [126]; 4) датування за місяцями: *березень*; *жовтень* [20]; *грудень*, *себто ноябр* [142]; *у липні* [79]; *місяць* [58-2]; *того ж місяця* [156]; *за шість місяців* [20]; 4) датування за сезонами: *весна* [51]; *осінь* [24; 32]; *все літо* [37]; *на третє літо* [98]; *на п'яте літо* [25; 109]; *на прийдешне літо* [150]; *того ж літа* [59; 90; 92; 109; 121-3; 127; 128; 155-2; 156; 157]; *наступного літа* [92]; *минуло чотири літа* [25]; 5) датування за роками: *чотири роки назад* [132]; *сорок літ* [101]; *три роки* [73]; *три літа тому* [132]; *десять років* [78]; *декілька років* [25]; *і було всіх літ князювання його тридцять і три* [25]; *з першого літа Ігорева; від першого літа Ігорева до першого літа Святославого 33 роки; від першого літа Олега, який сів у Києві, до першого літа князювання Ігоря 31 рік; від першого літа царювання Михайла до першого літа князювання Олега, руського князя, 29 літ* [14]; 6) загальне псевдодатування: *завтра* [42-2; 71; 84; 147]; *сьогодні* [115]; *через багато літ* [5];

2. Власне темпоральність (теперішній, минулий, майбутній час: *зараз*; *досі* [100]; *нині* [28]; *тоді* [60-2; 86-3; 89; 90; 98-2; 102; 143; 146; 149]; *тепер* [118; 138; 143; 145]; *колись* [28; 55; 122]; *пізніше* [101]; *дні минулі* [14]; *в давності* [117]; *минуло ще одне літо, в тій порі* [65]; *того ж року* [102; 150];

3. Часова локалізованість: 1) повторюваність, тривалість, власне нелокалізованість дії: *кожної неділі* [76]; *до цих пір* [103]; 2) інтервальна локалізованість та локалізованість із кінцевою часовою межею: *коли настала весна* [145]; *коли смеркло в степу* [147]; *після*

смерті Ярослава [102]; після того [68; 101]; під наступним роком [150]; перед світанком [157]; і до цього дня [99]; були вже заморозки [84];

У створенні історичного фону взагалі і ХЧ зокрема автор використовує різноманітні мовностилістичні засоби, що, сполучаючись між собою, сприяють правдивому відтворенню історичної правди. В художньому творі «немає жодного зайвого слова (...) він будується лінійно, тобто чергою використаних лексем, і тому їх сума (...) відіграє певну, інколи і значущу роль у творенні і сприйняття художнього тексту» [5, с. 71]. Так, темпоральні лексеми і словосполучення у разі разом із іншими онімними засобами сприяють реалістичному зображенню історичних подій, оніми відіграють особливу роль у контексті: «Через багато літ сіли слов'яни на Дунаї, де тепер земля угорська і болгарська» [5]; «В літо 852, коли почав царювати у греків Михайло, стала називатися Руська земля» [14]; «В літо 869. Хрещена вся земля Болгарська» [18]; «Через три дні Ольга померла, і плакали за нею плачем великим син її, і внуки її, люди всі» [44]; «В літо 972, коли настала весна, поплив Святослав через пороги» [51]; «...і всіх літ князювання Святослава було двадцять вісім» [51]; «Після смерті Олега Ярополк успадкував владу його на Древланській землі» [55]; «Опісля ж, коли помер великий князь Ярослав, владу взяв його син Ізяслав і сів у Києві» [100]; «І от настав кінець життя його, і помер він у першу суботу Великого Посту (...) жив же він усіх літ сімдесят шість» [102]; «Одного разу, під час неврожаю на Волзі, в ростовських землях з'явилися два волхви з Ярославля» [102]; «Того ж літа, десятого червня, брати Ярославичі цілували хрест чесний і передавали Всеславові» [105]; «А ранком прислав до нього Святополк гінця» [139]; «І от у неділю, після весняних великодніх свят, прийшов Святополк у Київ» [122]; «Одного разу, вночі, якраз перед Великим постом, покликав мене до себе Василько» [144]; «У день четвертого квітня велике спасіння прийшло на Руську землю – перемога збулася над ворогами нашими» [154]. Масштабність, панорамність оповіді утворюється завдяки онімним масивам: «В літо 942. Пішов Ігор походом на греків. І послали болгари звістку до царя, що йде Русь на Царгород» [26]; «В літо 946. Ольга із сином своїм Святославом зібрала багато хоробрих воїнів і пішла на Древланську землю» [36]; «В літо 955. Попливла Ольга в Грецьку землю. І прийшла до Царгорода» [39]; «В літо 970. Святослав посадив свого сина Ярополка у Києві, а Олега в древлан» [44]; «А вночі взяли його люди і таємно перевезли до Києва, і поклали поруч із братом Борисом у церкві Святого Василя» [82]; «Тим часом Болеслав увійшов у Київ із Святополком» [85]; «Того ж літа, коли Ярослав був у Новгороді, прийшов Мстислав із Тмуторокані до Києва» [90]; «Коли Ярослав перебував у Новгороді, прийшла до нього звістка, що печеніги взяли в облогу Київ» [93]; «Тільки на третє літо (...) відпустили Вишату на Русь до князя Ярослава» [98]; «Після смерті Ярослава сів Ізяслав на батьковому столі у Києві, Святослав же в Чернігові, В'ячеслав у Смоленську» [102]; «Того ж літа об'явився один волхв (...) Прийшовши до Києва, він розповідав людям, що на п'яте літо Дніпро потече назад (...) що Грецька земля стане на місце Руської, а Руська на місце Грецької» [109]; «Того ж літа прийшов Олег з половцями із Тмуторакані і підступив до Чернігова» [127]; «Того ж літа, 1096-го, прийшов Боняк з половцями до Києва, в неділю ввечері, і повоював навколо Києва, підпалив двір княжий на Берестові» [130]; «Тієї ж ночі повезли Василька у Білгород, невеличке місто за Києвом» [141]; «Та коли настала весна, Володар і Василько рушили на Давида» [145]; «А тим часом Давид вів на Волинь Боняка» [147]; «Тридцятого серпня в Уветичах зібралися в одне коло всі брати – Святополк Київський, Володимир Мономах, Олег Чернігівський» [148]; «Сьомого травня померла жона Володимира Мономаха – Гіта, дочка англійського короля Геральда. Того ж місяця воював Боняк і

захопив коней біля Переяслава» [156]; «Того ж літа була велика вода на Дніпрі, на Десні і на Прип'яті» [157]. Автор вдається також і до тропів, фігур: «Тим самим збулось на Русі пророцтво: «Древнє й ветхе минуло, тепер настає все нове» [72]; «І була вона [Ольга. – О.Н.] передвісницею християнської землі, як ранкова зоря перед сходом сонця» [44]. В контексті оповіді про Святого Антонія Печерського і початок Печерського монастиря літописець, завдяки нагромадженню темпоральних лексем і онімів, створює урочисту тональність і змальовує величну постать ченця-подвижника: «І прийшов Антоній до гори, і викопав іншу печеру, яка зараз під новим монастирем, і в ній закінчив свої дні, живучи скромно, не виходячи з печери сорок літ. У ній лежать його моці і до цього дня. З тих днів і розпочинається Печерський монастир; від того, що жили ченці спершу в печерах, і назвався він Печерським. Після того було поставлено ігуменом Феодосія. І коли жив Феодосій у монастирі і приймав усіх прочан (...) Написав я се і визначив, у який рік почався Печерський монастир і ради чого називається він Печерським» [100-101].

Таким чином, проведений аналіз засобів актуалізації ХЧ у «Повісті врем'яних літ» дозволяє зробити висновок про значну роль темпоральних показників у жанрі історичної прози. Час пов'язаний з простором, рухом, усіма засобами побудови сюжету і є одним із засобів реального зображення далекого минулого нашої батьківщини. ТЛМ є дійовим засобом відтворення історичної правди, розкриття авторської точки зору на події минулого і завдяки цьому прекрасна пам'ятка давньоруської літератури - «Повість врем'яних літ» - є відображенням історичного часу і його проблем.

Література

1. Бондар О. І. Темпоральні відношення в сучасній українській літературній мові: Система засобів вираження: Наукова монографія / О. І. Бондар. – Одеса: Астропринт, 1996. – 192 с.
2. Брандес М. П. Стилистический анализ / М. П. Брандес. – М.: Наука, 1987. – 189 с.
3. Волинцева О. В. Тема времени в поэзии Осипа Мандельштама / О. В. Волинцева // Мова: Науково-теоретичний часопис з мовознавства. – Одеса: Астропринт, 2007. – № 11. – С.175-178.
4. Гей Н. К. Время и пространство в структуре произведения / Н. К. Гей // Контекст-1974: Литературно-критические исследования. – М.: Наука, 1975. – С.213-228.
5. Науменко В. К. Філологічний аналіз тексту (основи лінгвопоетики) / А. М. Науменко. – Вінниця: НОВА КНИГА, 2005. – 416 с.
6. *Повість врем'яних літ* / Худож.-оформлювач А. С. Ленчик. – Харків: Фоліо, 2005. – 317 с.
7. Приходько Л. А. Художній час і художній простір у поезії: АКД / Л. А. Приходько. – Кіровоград, 2004. – 19 с.
8. Скиба С. М. Художній час і художній простір у творчості Лесі Українки: АКД / С. М. Скиба. – Кіровоград, 1998. – 18 с.

References

1. Bondar, O. I. (1996), *The temporal relationships in the modern Ukrainian literary language: the system of the means of the expression: monograph* [Temporalni vidnoshennia v suchsniij ukrainskij literaturnij movi: systema zasobiv vyrazennia: naukova monografija], Asrtoprint, Odessa, 192 p.

2. Brandes, V. P. (1971), *The stylistically analysis* [Stilisticheskij analiz]. Nauka, Moskow, 189 p.

3. Volyntseva, O. V. (2007), *The theme of the time in Osyp Mandelshtam's poetry / Mova: The language Journal* [Thema vremeni v poezii Osipa Mandelshtama, Mova], Astroprint, Odessa, No 11, pp. 175-178.

4. Gey, N. K. (1975), *The time and the space in the structure of the belle-lettre, Context-1974: The literary and the critical studies* [Vremia i prostranstvo v structure hudozestvennogo proizvedenia, Context-1974: Literaturno-criticheskie issledovania], Moskow, pp. 213-228.

5. Naumenko, A. M. (2005), *The philological analysis of the ne[n] (The basis of the lingual poetry)* [Philologichnyj analiz tekstu (Osnovy lingvopoetyki)], Nova kniga, Vinnitsa, 416 p.

6. *The Story of temporal years* (2005) [Povist' vremjanych lit], Folio, Kharkov, 317 p.

7. Prychod'ko, L. A. (2004), *The Belles-lettres time and belles-lettres space: Author's thesis* [Hudoznij chas i hudoznij prostir v poezii: avtoref. dys. ... kand. philol. nauk], Kirovograd, 19 p.

8. Skyba, S. M. (1998), *The belles-lettres time and belles-lettres space in Lessia Ukrainka's poetry: Author's thesis* [Hudoznij chas i hudoznij prostir v poezii Lesi Ukrainki: avtoref. dys. kand. philol. nauk], Kirovograd, 18 p.

А. Ф. Немировская,

ГУ «Южноукраинский национальный педагогический университет имени К.Д. Ушинского»,

кафедра украинской филологии и методики обучения специальным дисциплинам

ТЕМПОРАЛЬНЫЕ ЛЕКСИЧЕСКИЕ МАРКЕРЫ КАК СРЕДСТВО СОЗДАНИЯ ХУДОЖЕСТВЕННОГО ВРЕМЕНИ В ЖАНРЕ ИСТОРИЧЕСКОЙ ПРОЗЫ

Статья посвящена исследованию темпоральной лексики в «Повести временных лет». Предметом анализа является функциональная нагрузка, особенности употребления, стилистические функции, экспрессивный, образный потенциал темпоральной лексики. Продемонстрированы диапазон употребления темпоральных лексем, их зависимость от авторской стратегии и исторического контекста. Установлено, что темпоральная лексика выполняет текстообразующую, хронотопическую, экспрессивную функции, способствует раскрытию авторской концепции.

Ключевые слова: темпоральная лексика, художественное время, художественный хронотоп, историческая проза, оним.

O. F. Niemirowskaja,

*South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky
Ukrainian Philology Department*

TEMPORAL LEXICAL MARKERS AS A MEANS OF REFLECTING TIME IN THE FICTION IN GENRE OF HISTORICAL PROSE

The object of the article is the temporal lexical markers in "The story of temporal years" There are artistic functions of the temporal lexemes analyzed in the story as well as the

peculiarities of their usage, stylistic connotations, expression potency and variability. The usage of the temporal markers first of all depends on the contents and the theme of fiction, and of the author's idea than leads to a certain functioning of the temporal lexemes and its organization peculiarities in poetry. The usage of each lexeme is well thought out by the author, and every lexeme illustrates a wide range of imaginative transformations as well as a close interaction with other lingual and extralingual factors. The result of the study establishes that a frequency dynamics, paradigm, and scope amplitude depend of linguistic and extralingual factors. The potential of each of the lexeme used by the author was described in this article, is close connect with the historical events. The main findings of the research consist in determining the functions of the temporal lexical markers as text-forming, characterizing, space and time showing, and expressive, which facilitate revealing the general met message and the author's concept of the text.

Key words: temporal lexemes, temporal lexical markers, time the fiction, chronotope, onyms, historical prose.

УДК 811.161.2'276.6:796.332

І. Р. Процик,

канд. філол. наук, доц.,

Національний університет «Києво-Могилянська академія»,

доцент кафедри української мови

**«НА ЦІЛЕ ЖИТТЯ ЗАЛИШИВСЯ ГАРЯЧИМ ПРИХИЛЬНИКОМ
КОПАНОГО М'ЯЧА». УКРАЇНСЬКА ФУТБОЛЬНА ЛЕКСИКА
В ХУДОЖНІХ ТВОРАХ 30–40-Х РР. ХХ ст.**

Досліджено функціонування української футбольної лексики в різножанрових художніх творах 30-40-х років ХХ століття, авторами яких були галичани Іван Керницький, Іван Смолій, Зенон Тарнавський. З'ясовано семантику футбольних лексем, здійснено їх тематичну класифікацію, проаналізовано випадки їхніх семантичних трансформацій у художніх текстах.

Ключові слова: художній текст, українська футбольна лексика, тематичні групи футбольної лексики, український футбольний дискурс 30-40-х рр. ХХ століття.

Копім і ми – свій мяч⁸! [...]

Копім мяч прямо до воріт –

До тих воріт – де рай –

А хоч чоло окриє піт –

Копи – не нарікай!

Уляна Кравченко, «З пісень спортсменів» //

Спортіві вісти. – 1933. – Ч. 9. – 19 червня

Далеко не поодинокі випадки функціонування галузевої термінології поза межами наукового стилю спричинили інтерес мовознавців до проблеми вживання спеціальної лексики в різних функціональних стилях мови, зокрема в художньому. Мовознавче зацікавлення питанням «мігрування» термінової лексики до художніх текстів зосереджене передовсім на змінах стилістичних функцій фахової лексики в незвичних

⁸ У всіх цитатах із художніх творів 30-40-х рр. ХХ ст. збережено тогочасний правопис і пунктуацію.

для неї контекстних ситуаціях. Використання української футбольної лексики в художніх текстах стало об'єктом досліджень лінгвістів зовсім недавно. Зокрема, розглянуто специфіку вживання лексики футболу в творах футбольної тематики сучасних українських письменників [5; 7]. Прикметно, що художні тексти про футбол вітчизняних постмодерністів є в історії української літератури далеко не єдиними творами подібної тематики. У період між двома світовими війнами в Галичині внаслідок масового захоплення новим видом спорту, що його українці називали копаним м'ячем, з'явилися й різножанрові художні твори, присвячені темі футболу, – прозові, поетичні та драматичні. Для аналізу в цій статті запропоновано твори про футбол трьох галицьких письменників – Зенона Тарнавського⁹, Івана Смолія¹⁰, Івана Керницького¹¹, зокрема розглянуто три гумористичні оповідання Івана Смолія – «Безкровна жертва воротаря», «Футбольний герой поневолі», «Тиждень на офсайді» [1], які він у 1937 р. опублікував під псевдонімом Гіякинт Брунька у першому українському спортивному тижневику «Змаг», та комедію Івана Керницького «Король стрільців» (Краків – Львів, 1943) [4]. Об'єктом аналізу стала також повість учасника львівського літературного угруповання міжвоєнного періоду «Дванадцятка» Зенона

⁹**Зенон Тарнавський** (1912-1962) – український письменник, перекладач, журналіст, редактор, театральний діяч, член літературної групи «Дванадцятка», родом із Самбора на Львівщині, випускник Вищої школи журналістики у Варшаві, з 30-х рр. працював у газеті «Українські Вісті». Автор п'єси «Тарас Шевченко» (1936), перекладав із французької й англійської драматичні твори зі світової класики, робив сценічні адаптації прозових творів. Під час німецької окупації був співробітником львівського радіо, автор споминів про діяльність Першої української радіостанції імені Євгена Коновальця «Говорить Львів. Спогад про Львівський радіокомітет». У 1942-1944 рр. організував театр малих форм «Веселий Львів», був його мистецьким керівником, написав для театру низку ревій. Водночас був директором Літературно-мистецького клубу у Львові. Після війни емігрував до Німеччини, у Мюнхені редагував тижневик «Українська трибуна», а згодом літературно-мистецький місячник «Арка» та військовий журнал «До зброї». З 1949 р. мешкав у США. Викладав історію української культури й історію українського театру на Академічних курсах українознавства, вів українські програми на радіо. У 50-х рр. створив у Детройті самодіяльну групу «Театральне товариство», яка здійснювала постановки п'єс світової літератури у його перекладах. Очолював Українське театральне товариство в Америці. Перебуваючи на еміграції, друкувався у часописах «Театр», «Шлях Перемоги», «Київ». Автор книги «Дорога на Високий Замок: Новелі, оповідання, нариси» (Торонто; Детройт, 1964), яка вийшла вже після його смерті. Написав кілька п'єс у співавторстві з Богданом Нижанківським і Владиславом Ковальчуком; вдавався до літературних містифікацій, публікуючи твори під прибраними чужомовними іменами [2, с. 159-161; 3, VIII, с. 3132-3133].

¹⁰**Іван Смолій** (1915-1984) – український письменник, автор оповідань, гуморесок, фейлетонів, родом зі села Михновець у Західній Бойківщині (тепер Бещадський повіт у Підкарпатському воєводстві (Польща)), випускник Перемиської гімназії, з 1936 р. вчителював. Дебютував 1937 р. під псевдонімом Гіякинт Брунька. Друкувався в щоденних львівських газетах «Діло» та «Новий час», часописі «Назустріч», спортивному тижневику «Змаг». Перша книга автора – п'єса «Життя на вазі» (1939). Під час війни емігрував до Німеччини, у Регенсбурзі видав збірку оповідань «Дівчина з Вінниці» (1947). З 1947 року проживав у США, де працював журналістом, а від 1979 р. – головний редактор тижневика «Народня воля» у Скрентоні. В еміграції опублікував такі твори: повість «Кордони падають» (1951), п'єсу «Ніч над пшеничною землею» (1954), збірки оповідань «Манекени» (1956) і «Зрада» (1959), ілюстроване віршоване оповідання «Сонцебори» (1960). У видавництві «Свобода» вийшла друком повість «У зеленому Підгір'ї» (1960), а видавництво «Сучасність» опублікувало роман з воєнних переживань «Неспокійна осінь» (1981). Був членом еміграційного Об'єднання українських письменників «Слово» [1, с. 11-12; 3, VIII, с. 2921].

¹¹**Іван Керницький** (1913-1984) – український письменник, драматург, фейлетоніст, журналіст, гуморист, співробітник концерну «Українська преса» Івана Тиктора у Львові та на еміграції, родом із села Суходіл Бібрського повіту (тепер Перемишлянського району) Львівської області. Автор збірок оповідань «Святоіванські вогні» (1934), «Мій світ» (1938), «Село горить» (1940), «Будні і неділя» (1973); гуморесок «Циганськими дорогами» (1947), фейлетонів «Перелетні птахи» (1952); повісті «Герой передмістя» (1958); драматичних творів «Король стрільців» (1943), «Квіт папороті» (1943), «На ріках Вавилонських» (1948), «Тайна доктора Горошка» (1953). У 30-ті роки ХХ ст. належав до модерністського середовища галицької літератури, яке гуртувалося довкола часопису «Назустріч». Був редактором журналу «Наш прапор». З 1932 друкувався в гумористичних журналах «Зиз», «Комар». За німецької окупації працював у різних редакціях, заробляв на життя виготовленням реклами. У 1943 р. опублікував кілька драматичних творів, серед яких п'єса «Король стрільців», що *мала неймовірний успіх*. Після другої світової війни виїхав до Австрії, потім до Західної Німеччини, а далі – до США. Був співредактором гумористичного місячника «Ліс Микита». Писав гуморески і статті про долю емігрантів, а для газети «Свобода» – новели й фейлетони (1953–1984). Був членом Президії Об'єднання українських письменників «Слово». Творчість та громадська діяльність відомого гумориста зробила його одним із найпопулярніших українських авторів на чужині [9; 3, III, с. 994].

Тарнавського «Вітер над Янівською» [2], яка, хоч і не присвячена цілком футбольній тематиці, проте містить «футбольні» фрагменти. Ці твори цікаві насамперед тим, що в них використано українську футбольну лексику, яка функціювала у футбольному дискурсі Галичини 20-40-х років ХХ ст., і яка, на жаль, не зафіксована в лексикографічних виданнях цього періоду. Для виявлення розмаїття української футбольної лексики в художніх творах українських письменників міжвоєнної Галичини до наукового обігу введено футбольні терміни, використані в різножанрових текстах, які вперше в українській літературі порушують тему футболу. Варто зазначити, що поодинокі футбольні лексеми, вживані в мовленні галичан у першій половині ХХ ст., внесено до реєстру словника «Лексикон львівський: поважно і на жарт», який 2009 р. уклав авторський колектив відділу української мови Інституту українознавства імені Івана Крип'якевича НАН України [8]. **Метою** розвідки є представлення особливостей функціонування футбольної лексики в структурі художніх творів галицьких авторів 30-40-х рр. ХХ ст. **Завдання статті:** 1) відібрати фрагменти із художніх творів Івана Керницького, Івана Смолія та Зенона Тарнавського, в яких вони використали футбольну лексику; 2) з'ясувати семантику футбольних лексем, вживаних в українському футбольному дискурсі першої половини ХХ ст., подати їхнє тлумачення та сучасні відповідники до цих спеціальних назв; 3) покласифікувати зафіксовані футбольні назви за тематичним принципом, залучивши показники частотності їхнього вживання; 4) виявити випадки семантичних трансформацій спеціальної футбольної лексики в художньому контексті.

Для здійснення тематичної класифікації футбольної лексики, вжитої в художніх текстах, запропонованих для аналізу в цій розвідці, використано методику поділу на тематичні групи української футбольної лексики кінця ХІХ – першої половини ХХ ст., яку авторка розробила на основі аналізу спеціальних видань, присвячених футболі, статей на теми футболу в українській спортивній періодиці згаданого періоду, і представила у статті «Копаний м'яч учить боронити і здобувати: тематична класифікація української футбольної термінологіки кінця ХІХ – початку ХХ ст.» [6].

Розгляд особливостей функціонування футбольної лексики в художніх творах Івана Смолія, Івана Керницького та Зенона Тарнавського варто розпочати з тих лексем, які вживали у своїх текстах всі автори чи хоча б двоє з них. Це дасть змогу простежити, як відбувався відбір спеціальних назв із ряду термінів-синонімів, які використовувались у першій половині ХХ ст. на окреслення одного спеціального поняття. Так, наприклад, із синонімічного ряду лексем для називання **футбольної гри** (*копаний м'яч, м'яч, футбол, футболь*) усі троє авторів найчастіше використовували номінації **копаний м'яч**: «Ти знаєш, як цей феномен від *копаного м'яча* називається?» [2, с. 13], «Клим на ціле життя залишився гарячим прихильником *копаного м'яча*» [7, с. 185]) та **футбол**: «*Футбол* – це дуже старовинна і культурна гра. ... От, у такому Лондоні, то навіть сам архієпископ грає у *футбол*» [2, с. 27], «Грав *футбол* із колегами на блонях коло Чернівецького двірця» [7, с. 184], «Добрі люди вибивали йому різними способами *футбол* із голови» [1, с. 202]. Для найменування **гравця у футбол** із ряду синонімів (*грач, копун, футболіст, футболістий*) домінували назви **футболіст**: «Куди ділися *футболісти* „Поділля“?» [1, с. 219], «А далі – якийсь там Скакун, прославлений *футболіст*, мав приїхати зі Львова до клубу «Хуртовина»» [2, с. 42] і **грач**: «...старшим не дуже по душі були тренерові „рунди“, то й молоді *грачі* подумали, що... мяч не заяць – не втече!» [1, с. 230], «Тяжко його було переїхати і стрілити у ворота, але через те, що забагато на карному полі *грачів* із нашої команди падало, і то дуже часто з розбитими носами, суддя диктував карні удари» [7, с. 184-185]. З-поміж ряду номінацій

особи, що змагається, спортсмена (*змагун, спортсенець, спортсмен*) переважали назви **спортсенець** (спортсмен): „Печериця був *спортсменом* з крові й кости, хоч у своїй спортивній кар'єрі не стратив ні краплі крові і не зламав собі жадної кости” [1, с. 189], «Гурт *спортсменів*» [2, с. 2] і **змагун**: (той, що змагається, бере участь у змаганнях; спортсмен) «*Змагун без тренінгу – як риба без води*» [2, с. 17], «Самособою *змагун* «Стрибунців» були пригноблені браком воротаря не менше свого провідника, але чинні спортсменці мають ту добру прикмету, що вміють у найтрагічнішому моменті дошукатись найтонших ниточок оптимізму й іти назустріч небезпеці з одним оружжам – ризиком...» [1, с. 190]. Для називання **правого нападника**, одного з п'яти футболістів лінії нападу (відповідно до тактичної схеми, застосовуваної у футболі в першій половині ХХ ст.), який грав на правому фланзі, між центрфорвардом і гравцем на правому крилі, вживали номінацію **правий лучник** (від дієслова ‘лучити’ – поєднувати; нападник, що забезпечував спільність атакуювальних дій на правому боці поля, взаємодіючи з футболістом в центрі нападу і *крайником* – фланговим правим нападником): „Бо вже у найближчих хвилинах найкращий технік „Вихру” Черепаха дістав від середнього напасника мяч, „кинув” Шпильку *правого лучника* „Грому”, стягнув на себе двох помічників і випустив мяч у дірку, між правого заложника і помічника» [1, с. 204], «Мені треба *правого лучника*, а не вашої несподіванки» [2, с. 15]. Для називання **капітана футбольної команди** вживалася використовувана дотепер лексема – **капітан, капітан дружини / команди**: „Прикусуючи зуби молився в душі нишком, щоб *капітан* переміг” [1, с. 203], «*Капітан команди* делікатно вияснив йому, в чому справа, і Клим перестав грати» [7, с. 185]; «– Слухайте, пане Копунець – промовив шепотом *капітан дружини* – а може, може...заграв би Завада? – і сам перестрашився своїх слів» [1, с. 202]; залежним словом у цій складеній номінації частіше була лексема **дружина**, аніж команда: «Ви не знаєте, що за два тижні наша *дружина* розіграє вирішні змагання за мистецтво?» [2, с. 6], «*Дружина* «Грому» починала набирати віри у свої сили» [1, с. 204]. Для найменування **футболіста-«зірки»** вживали терміна, запозиченого зі сфери театрального мистецтва – **примадонна** (футбольна зірка, найкращий футболіст): „Цьогорічну, химерну, як душа футболевої *примадонни*, весну віщували три ластівки” [1, с. 198], «Що ж, годі, *примадонна, зірка* має свої екстраваганції» [2, с. 21]. Для номінації півзахисників, **футболістів, що грають у півзахисті** або творять **лінію півзахисту**, використано термін **поміч**: „Напад розвинув у бою цілу свою лінію і роздобувши мяч від ворожої *помочі*, як повинь грянув на ворота противника” [1, с. 206], «Мабуть знову міняєте або купуєте якесь «крило» або «*поміч*?»» [2, с. 9]. Серед номінацій **інших учасників футбольного матчу** найуживанішою в аналізованих текстах усіх трьох авторів є лексема **суддя** (арбітр): „Тієї чарівної осени не може закаламути навіть облога *судді* Раніша на дрогобицькім спортивім грищі, якого тамошні „кібіци” хотіли силоміць скупати в нафті...” [1, с. 218], «Мой, а у нас грається гостро, з кістками ніхто не панькається, так-не-так, нога-не-нога, щоб тільки *суддя* не бачив» [2, с. 16]; «Тяжко його було переїхати і стрілити у ворота, але через те, що забагато на карному полі грачів із нашої команди падало, і то дуже часто з розбитими носами, *суддя* диктував карні удари» [7, с. 184-185].

З-поміж **назв футбольних клубів та спортивних інституцій** із великою частотністю вживання зафіксовано номінації **клуб, спортивний клуб** (клуб, спортивний клуб): «Пам'ятай, що в твоїх ногах майбутнє нашого *клубу*» [2, с. 39], „Не багато бракувало і кількох польських найліпших футболістів із найгірших аматорів було б застрягло у паризькім *клубі* „Рейсінг Клуб”” [1, с. 222], «Бачиш – той Бас є директором української фабрики батогів, а водночас – головою *спортивного клубу* «Хуртовина»»

[2, с. 7], „Тому вступив до „правдивого” *спортового клубу*, щоб урешті виявити „*urbi et orbi*” свій воротарський талан” [1, с. 189] та **товариство, спортове товариство** (спортивне товариство): „...виділ мовчить та й не турбується ні програмами, ні дальшою долею *товариства*” [1, с. 227], „А проте наші *спортові товариства* всю свою енергію зуживають тільки на те, щоб перевести якнайінтенсивнішу підготову до... зимового сну” [1, с. 218], «Отже слухай: як я тобі вже згадував, той помилений директор Бас є тутешнім заступником всіх копунів, боксерів ет цетера бомба, а одночасно головою *спортового товариства* «Хуртовина»» [2, с. 12].

З-поміж кількох **назв футбольного матчу** (*гра, змагання, матч, футбольний матч, стріча*) найуживанішою була лексема **змагання** (футбольний матч): „І бідному Печериці довелося „грати” на *змаганнях* за воротами” [1, с. 190], «Як прийде до *змагань*, то ти занедужаєш або ногу собі зловиш» [2, с. 14], а для називання **частини футбольного поєдинку** – першого тайму футбольного матчу – вжито номінацію **перша половина**: „Правда, парубки нарікали по *першій половині* на сторонничість жонатого судді і викинули його, заступивши „холостяком”, одначе жонаті таки не далися судді та парубкам і перемогли” [1, с. 119], «Накинув гостре темпо в *першій половині* і тягне просто на браму» [2, с. 24]. Надзвичайно частотною є багатозначна лексема **мистецтво**, що є **назвою футбольного турніру, чемпіонату**, а також номінує **перемогу в турнірі, чемпіонство**: „Через мене *мистецтво*... – в кишені маємо!” [1, с. 207], «Все на моїй бідній голові – і клуб, і фабрика, і жиди, і батоги, і здобуття *мистецтва*» [2, с. 40].

У синонімічному ряду **назв футбольного поля** (*грище, грище копаного м'яча, мурава, поле*) доміантною є лексема **грище** (поле для гри у футбол): «Мусиш сьогодні доглянути малювання плота довкола нашого *грища*» [2, с. 25], «Хтось упхав йому в безладні руки мяча й потягнув на *грище*» [1, с. 191], а для називання різних **частин футбольного поля** найчастіше вживалися такі номінації – **половина грища, половина** (половина поля): «Це ти – той легендарний футболіст, феноменальний Геньо Скакун, король стрільців, слава українського спорту, що стріляє бомби з *половини грища*, що з карного поля пробиває м'ячем сітку, що має таку холерну праву ногу?..» [2, с. 49], „Та тепер уже велася вона майже весь час на *половині* „Грому”” [1, с. 205], **крило (праве / ліве)** (фланг, фланговий гравець): „Заваду поставили на *правому крилі*... і більше ніхто з дружини навіть у його сторону не дивився” [1, с. 203], «Мабуть знову міняєте або купуєте якесь «*крило*» або «поміч»?» [2, с. 9], **карне поле** (штрафний майданчик): «Це ти – той легендарний футболіст, феноменальний Геньо Скакун, король стрільців, слава українського спорту, що стріляє бомби з *половини грища*, що з *карного поля* пробиває м'ячем сітку, що має таку холерну праву ногу?..» [2, с. 49], «Тяжко його було переїхати і стрілити у ворота, але через те, що забагато на *карному полі* грачів із нашої команди падало, і то дуже часто з розбитими носами, суддя диктував карні удари» [7, с. 184-185], «На *карнім полі* сталося перше чудо» [1, с. 204].

У групі **назв футбольного інвентарю** лексема **ворота** за частотністю переважає номінацію **брама**: «А ці ваші майстерштіки, ті бомби на *ворота*, мой, таж то було на що дивитися» [2, с. 17], „За той час під *воротами* зробилася метушня” [1, с. 206], а лексема **мяч** домінує за вживаністю над словом **бальон**: „Бігав то до переду то до заду, куди *мяч* туди й він” [1, с. 203], «Або ті ваші волеї – як це ви робите, до лиха, так якоесь з повітря берете *м'яч* на ногу...» [2, с. 17]. З-поміж **назв футбольного спорядження** лексема, що вживається на позначення **футбольного взуття**, – **футболівки** (бутси) використовувалася частіше, аніж назва **черевики**: „„Україна”, „Сян” чи інші луплять шкіру, аж дрантя з *футболівок* і дресів летить...», [1, с. 225], «Директор казав мені, щоб

я пополудні взяв штанцята і якісь там *футболівки* та йшов на тренінг» [2, с. 30], а для називання **футбольних трусів** функціювало водночас три лексеми, жодна з яких не домінувала за показниками частотності вживання – *штанцята, штанці, штанята*: «А пополудні – *штанцята*, футболівка і на тренінг» [2, с. 25], „Печериця стояв на воротах у червоних *штанятах* і сорокатій сорочинці як п'яний» [1, с. 191], „Печериці тряслися руки, коли товариші надягали на нього черевики, *штанці* й друге воротарське оружжя» [1, с. 191].

Серед **назв футбольних дій** високою частотністю вживання вирізняються такі номінації: *копати, копати м'яч, копати футбол* (грати у футбол): „Завада *копнув* мяч перед себе і сам виминув оборонця майже підсвідомо» [1, с. 204], « – От бачиш: якщо б ти вмів трохи *копати*, то інша справа... – Що – *копати*? – Як то – що? *М'яч, футбол!*» [2, с. 7], «Бійся Бога, але я навіть не вмю *копнути м'яча*» [2, с. 14], «Ну, добре, добре, пане Геніку, я вам вірю, так, так, ви ніколи в житті не *копали м'яча*, ви не могли грати, бо ж ви – поет» [2, с. 41], *грати, заграти* (грати, зіграти у футбол): „– Слухайте, пане Копунець – промовив шепотом капітан дружини – а може, може... *заграв* би Завада? – і сам перестрашився своїх слів» [1, с. 202], «Капітан команди делікатно вияснив йому, в чому справа, і Клим перестав *грати*» [7, с. 185], «*Грав футбол* із колегами на блонях коло Чернівецького двірця» [7, с. 184], «Хай *грає!*» [1, с. 203], *стріляти, стрілити / стріляти (ворота / у ворота / на ворота / до воріт)* (прицільно пробивати по воротах, забивати м'яча у ворота, забити гол у ворота): „Кожний змагун мусітиме так довго тренувати стріл, аж навчиться *стріляти*, не збивши ні одного глечика» [1, с. 227], „Той не гаючись *стрілив на ворота*» [1, с. 206], „Не штука зловити крука, та штука навчити його ...*стріляти до воріт*» [1, с. 226], «Тяжко його було переїхати і *стрілити у ворота*, але через те, що забагато на карному полі грачів із нашої команди падало, і то дуже часто з розбитими носами, суддя диктував карні удари» [7, с. 184-185], «Довго не міг зрозуміти Завада, чому коло нього всі панькаються і шойно згодом зрозумів, що він справді *стрілив переможні ворота* і здобув таким чином гет-трік» [1, с. 207], *стріляти бомби* (забивати голи з далекої відстані, завдавати дальніх результативних ударів): «Це ти – той легендарний футболіст, феноменальний Геньо Скакун, король стрільців, слава українського спорту, що *стріляє бомби* з половини грища, що з карного поля пробиває м'ячем сітку, що має таку холерну праву ногу?...» [2, с. 49], *стріляти / стрілити голі (голів)*: (забивати, забити голи) „...станиславівський „Пролом” не поклався ще в зимовий відпочинок і щоб переконатися чи його напасники не забули вже *стріляти голів*, вибрав собі противника Б-клясову „Станиславовію”...” [1, с. 223].

3-поміж **назв здобутих результатів** домінантними за вживанням є номінації, які творять антонімічну пару: *виграти, виграти змагання* (виграти матч): „Грачі „Вихру” двоїлися-троїлися на грищі, так хотіли конче *виграти* ці *змагання*» [1, с. 205], «Коли б тільки *виграти* ці вирішні *змагання* за мистецтво» [2, с. 40] і *програти, програвати*: „– Ні – відповів він рішуче – вже краще *програти* з честю, як виставити себе в чужім місті на посміховище» [1, с. 203], «В результаті команда *програла*» [7, с. 85], а також номінація *здобути мистецтво* (виграти першість, здобути чемпіонство): „Автім йому вистачило тільки зремісувати, щоб *здобути мистецтво*, коли „Громові” конче треба було виграти» [1, с. 205], «Ми врятовані, ми *здобули мистецтво!*» [2, с. 49]. У групі **назв ударів**, що має чималу наповнюваність (*стріл* (удар по воротах), *волей* (удар з льоту), *наріжняк* (кутовий штрафний удар), *викоп* (удар, яким воротар вибиває м'яча від воріт), *карний удар* (штрафний удар)), за показниками частотності вирізняється назва *бомба* (потужний удар із далекої відстані): „Ось-ось добігне до мяча і тоді... нема

рягунку перед його близькою бомбою» [1, с. 205], «А ці ваші майстерштіки, ті бомби на ворота, мой, таж то було на що дивитися» [2, с. 17]. Серед назв тренувальної підготовки та тренувальних дій (*тренувати, заправлятися* (тренуватися), *заправа* (тренування), *підготовка* (тренування), *тренінг*) за показниками вживаності домінують лексеми *тренувати* (тренуватися): „Тому *тренував* надалі на мураві з товаришами» [1, с. 189], «...пан Скакун не буде *тренувати* і не хоче бути футболістом, тільки бажає працювати в татковій фабриці без жадних комедій» [2, с. 51] і *тренінг* (тренування): „Та *тренінги* одне діло, а метчі – друге» [1, с. 189], «Тепер не потребуєш іти на *тренінг*, ані не зможеш втікати» [2, с. 33].

Із наведеного ілюстративного матеріалу можна зробити висновок, що практично всі футбольні лексеми функціують у прямому номінативному значенні, за винятком спеціальних назв *поміч, мистецтво, крило*, які мають по два значення.

Аби продемонструвати розмаїття вжитої в аналізованих художніх текстах футбольної лексики (усі подальші приклади функціують у творах лише когось одного з трьох авторів) варто представити наповнюваність як згаданих вище тематичних груп лексики, так і тих, які не репрезентовані раніше: **назви футбольних дій (дії воротаря – грати / стояти на воротах** (грати у воротах), *вибивати руками на наріжняка* (вбити м'яч руками на кутовий), *вибігати по м'яч* (вихід воротаря з воріт для перехоплення м'яча), *пустити ворота* (пропустити гол); **дії інших футболістів – грати на правому лучнику** (грати на позиції правого півсереднього нападника (за тодішньою схемою 5-3-2)), *грати приземно* (робити низькі передачі), *грати гостро, грати за мистецтво* (грати за чемпіонство), *розіграти змагання* (зіграти матч), *грати в десятку* (грати вдесятьох), *перемогти, зремісувати* (зіграти внічию), *виминути оборонця* (обіграти, обійти захисника), *вибігти на грище* (вийти на поле), *випустити м'яч* (впустити м'яч), *ударити м'яч до переду* (копнути м'яч уперед), *обсталяти грача* (опікати гравця), *кивати* (обіграти, обдурити суперника), *зударитися* (зіткнутися), *кіксувати* (ковзнути, змінивши напрямок руху м'яча), *стріляти здалека* (бити по воротах здалеку), *подавати м'яч нападкові* (пасувати гравцям нападу), *післати м'яч викопом* (викопувати м'яч), *ловити м'яча на грізну праву* (підхопити м'яча ударною правою ногою), *добути голя з випаду* (забити гол унаслідок контратаки), *гасити високу свічку* (зупиняти м'яч, післаний верховою передачею), *схопити стріл* (спіймати м'яч, що летить у ворота), *діставати м'яча* (отримувати пас), *ослабити наступ* (послабити атаку), *вдержати вислід* (втримати рахунок), *вдержувати перевагу* (втримувати перевагу), *здобути гет-трик* (коли футболіст забиває три голи в одному матчі), *стояти / опинитися на офсайді* (бути в положенні поза грою), *посилати м'яч «до дому»* (відпасовувати м'яч на свою половину поля чи своєму воротареві), *заїхати до воріт / під'їхати під самі ворота* (наблизитися безпосередньо до воріт), *вийти на грище в десятку* (вийти на поле вдесятьох), *виймити м'яч з воріт* (витягнути м'яч зі сітки воріт після забитого гола), *диктувати карні удари* (призначати штрафні удари), *зносити з грища* (виносити з поля (про травмованого гравця)), *фавлювати* (порушувати правила гри, від фавль – фол, порушення), *косити* (збивати суперника з ніг), *розбивати* (травмувати гравця, завдавати йому ушкоджень), *переїхати* (обминути, «пройти» суперника), *паталашити* (грати невдало, від паталаха – нездара, невдаха), *брати м'яч на ногу* (підхоплювати м'яч ногою), *пробивати м'ячем сітку* (дуже сильно пробити в отвір воріт), *накинути гостре темпо* (нав'язати швидкий темп гри), *накинути високу гру* (нав'язати гру за допомогою верхових передач), *зашипляти в атаку* (зіграти в атаці, від нім. шпілен – грати), *бути у знаменитій формі* (бути в добрій фізичній формі), *перейти до екстракляси* (підвищитись у класі, вийти до вищої ліги)); **назви футбольних турнірів,**

футбольних команд та спортивних інституцій: *змагання за мистецтво* (матч за чемпіонство), *товариський матч* (товариський матч), *програний матч* (програний матч), *гра в десятку* (гра вдесятьох), *кінець (гри / матчу / змагань)* (кінець футбольного матчу), *перерва, гра на час* (затягування часу гри), *англійська засада «fair play» / засади англійського „fair play”* (англійські правила чесної гри), *перша дружина* (перша команда, основний склад), *футбольна секція спортивного товариства*; **назви гравців та інших осіб, причетних до проведення футбольного матчу:** *запасний грач* (запасний гравець), *напасник* (нападник), *чільник* (нападник), *середущий напасник* (центральный нападник, центрфорвард), *лівий крайник* (лівий фланговий нападник), *оборонець* (захисник), *заложник* (захисник), *правий заложник* (правий захисник), *помічник* (півзахисник), *воротар, запасний / резервний воротар, стрілець* (бомбардир, голеодор, футболіст, який б'є в отвір воріт), *король стрільців* (лідер бомбардирів), *технік* (технічно підготовлений футболіст), *розбитий* (травмований футболіст), *змасакрований* (важко травмований гравець), *контужений* (травмований), *потручений* (футболіст, якого штовхнули), *напад* (лінія нападу), *залога* (захист), *противник* (суперник), *мистець* (чемпіон), *переможець, доставець мячів* (допоміжний персонал, що подає гравцям м'яч, коли той вийшов за межі поля), *зірка, футбольна зірка, спортова зірка* (зірка спорту), *зірка українського спорту, провідник, провідник секції* (керівник футбольної секції спортивного товариства), *тренер, аматор, ліговий аматор* (непрофесійний футболіст), *футбольний професіонал, ольд-бой* (ветеран футболу), *юніор* (юніор, юний гравець); **назви частин стадіону, футбольного поля та його частин, спорядження й інвентарю:** *трибуни* (місця для глядачів), *шатня* (роздягальня), *ворожі ворота, ворота противника* (ворота суперника), *середина грища* (середина поля), *стовпи воріт* (штанги воріт), *віконце воріт* (отвір воріт), *сітка, ріжок сітки* (кут сітки воріт), *виряд* (спортивна форма), *воротарське оружжя* (воротарське спорядження), *сорочинка* (футболка), *дреси* (спортивний костюм); **назви результатів матчу, футбольного регламенту, нагород:** *вислід* (результат, рахунок матчу), *нерішений вислід* (нічийний рахунок), *вирішення змагань* (результативне завершення матчу), *перемога, програна* (програш, поразка), *голь* (гол), *зістрілений гол* (забитий гол), *самовбивчий* (гол у свої ворота, автогол), *стан команди в таблиці* (положення команди в турнірній таблиці), *пункти* (очки), *страчені пункти* (втрачені очки), *срібний кубок, аванс* (підвищення в класі), *вхід до Окружної ліги* (вихід до вищої ліги); **назви ігрових ситуацій:** *офсайд* (положення поза грою), *позиція* (позиція гравця на полі), *наступ* (атака), *зудар* (зіткнення гравців), *фавль* (фол, порушення правил), *вибіг* (вихід воротаря з воріт або польових гравців з офсайду), *п'ясточки* (вибивання м'яча кулаками (про дії воротаря)), *стрілова нездарність* (нереалізація слушних моментів для забивання голів), *темпо* (темп гри), *свист, судейський свисток* (сигнал суддівського свистка про порушення правил чи призначення штрафного удару), *сторонність судді* (заангажованість судді, підсуджування одній зі сторін); **назви уболівальників:** *кібіц* (уболівальник, фанат), *прихильник, симпатик, видець* (глядач), *глядач, публіка* (уболівальницька публіка).

Висновки. Як показав аналіз, у художніх творах галицьких письменників Івана Смоля, Івана Керницького та Зенона Тарнавського зафіксовано футбольну лексику з більшості тематичних груп спеціальних футбольних назв. Практично всі футбольні лексеми, вжиті в цих текстах, функціують у прямому номінативному значенні, що цілком логічно, адже розглянуті твори передовсім присвячені футбольній проблематиці. Виявлено поодинокі приклади футбольних назв, які зазнали семантичних трансформацій в аналізованих художніх текстах, – набули переносних

значень. Цінним є спостереження, що з часом відбувався вибір однієї, найуживанішої футбольної лексеми зі синонімічного ряду назв на позначення спеціального поняття зі сфери футболу. Футбольні лексеми, вжиті в текстах усіх трьох чи бодай двох авторів, репрезентують такі групи назв: футбольної гри, футболістів та інших учасників футбольного матчу, футбольних клубів та спортивних інституцій, футбольного матчу та його частин, футбольного поля та його частин, спорядження та інвентарю, футбольних дій, ударів, здобутих результатів, тренувальної підготовки. Отже, художні тексти 30-30-х рр. ХХ століття, поряд зі спеціальними футбольними виданнями та тогочасною спортивною періодикою, можуть слугувати достовірними джерелами фактичного матеріалу, які дають уявлення про період формування української футбольної термінології та розвиток українського футбольного дискурсу в першій половині ХХ століття.

Література

1. Вулиця Владиче. Мала проза перемиських авторів – дебюти 30-х років ХХ століття / [Упорядник та автор передмови Володимир Пилипович; вступна стаття Гадей Карабович]. – Перемишль : Перемиський відділ ОУП, 2010. – 268 с.
2. «Дванадцятка». Наймолодша львівська літературна богема 30-х років ХХ ст. : Антологія урбаністичної прози / [Авторський проект, вступ. слово, бібліограф. відомості, наук. ред. та прим. Василя Габора]. – Львів : ЛА «Піраміда», 2006. – 344 с.
3. Енциклопедія українознавства : Словникова частина : в 11-ти тт. [репринтне відтворення видання 1955–1984 рр.] / [Гол. ред. проф. д-р Володимир Кубійович]. – Львів : Наукове товариство імені Шевченка у Львові, 1993–2003.
4. Керницький І. Король стрільців: Комедія наших днів у трьох діях / Іван Керницький. – Краків–Львів : З друкарні Поліграфтресту, 1943. – 56 с.
5. Процик І. «Команда футбольних святих» або Релігійна лексика в художніх текстах футбольної тематики / Ірина Процик // Науковий вісник Чернівецького університету : Збірник наукових праць. – Вип. 769. Романо-слов'янський дискурс. – Чернівці: Видавничий дім «Родовід», 2016. – С. 38–43.
6. Процик І. «Копаний м'яч учить боронити і здобувати»: тематична класифікація української футбольної термінологіки кінця ХІХ – початку ХХ ст. / Ірина Процик // Вісник Національного університету «Львівська політехніка»: Серія : Проблеми української термінології. – Львів: Національний університет «Львівська політехніка», 2016. – № 842. – С. 151–157.
7. Струганець Ю. Функціонування футбольної лексики у художній мові [Електронний ресурс] / Юрій Струганець // Вітчизняна наука на зламі епох : проблеми та перспективи розвитку : Матеріали ХХ Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції. – Переяслав-Хмельницький, 2016. – Вип. 20. – С. 122–124. – Режим доступу: <http://rnuiphdrp.webnode.com.ua> (розділ «Наукові конференції»).
8. Хобзей Н. та ін. Лексикон львівський : поважно і на жарт / Наталя Хобзей, Ксеня Сімович, Тетяна Ястремська, Ганна Дидик-Меуш. – Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2009. – 672 с. (серія «Діалектологічна скриня»).
9. Вікіпедія [електр. ресурс]. – Доступно з : <https://uk.wikipedia.org>.

References

1. *Vladyche Street. Small prose by Peremysyl authors – debuts in the 30-ies XX century* [Vulytsia Vladyche. Mala proza peremyskykh avtoriv – debiuty 30-kh rokiv XX

stolitia] (2010), [Compiler and author of the preface Volodymyr Pylypovych; introductory article by Tadei Karabovych], Peremysl department OUP, Peremysl, P. 268.

2. *Twelve. The youngest Lviv literary elite in the 30-ies XX century: Anthology of urban prose* [Dvanadtsiatka. Naimolodsha lvivska literaturna bohema 30-kh rokiv XX st.: Antolohiia urbanistychnoi prozy] (2006), [Author's project, introductory word, bibliographic information, scientific editorships and notes by Vasyl Gabor], LA "Piramida", Lviv, P. 344.

3. *Encyclopedia of Ukrainistics: Dictionary part: in 11 volumes* [Entsyklopediia ukrainoznavstva: Slovnykova chastyna: v 11 tt.] (1993–2003), Chief Editor Professor Volodymyr Kubiiovych [reprinted ed. 1955–1984], Scientific society after Shevchenko in Lviv.

4. Kernytskyi, I. (1943), *The King of Forwards* [Korol striltsiv], Nowadays' Comedy in Three Acts, Poligrafrest, Krakiv – Lviv, P. 56.

5. Protsyk, I. (2016), "The Team of Football Saints" or *Religious Vocabulary in Artistic Texts on Football* ["Komanda futbolnykh sviatykh" abo Relihiina leksyka v khudozhnikh tekstakh futbolnoi tematyky], Scientific Journal of Chernivtsi University: Collection of scientific works, Is. 769. Romanic and Slavic Discourse, Publishing House "Rodovid", Chernivtsi, P. 38–43.

6. Protsyk, I. (2016), "Football teaches how to defend and achieve": thematic classification of Ukrainian football terminology at the end of XIX – beginning of XX centuries ["Kopanyi miach uchyh boronyty i zdobuvaty": tematychna klasyfikatsiia ukrainskoi futbolnoi terminoleksyky kintsia XIX – pochatku XX st.], Scientific Journal of National University "Lviv Polytechnic University", Series: Problems of Ukrainian Terminology, National University "Lviv Polytechnic university", Lviv, Issue 842, P. 151–157.

7. Struhanets, Y. (2016), *Functioning of football terminology in artistic language, Domestic science at the turn of ages: problems and perspectives of development* [Funktsionuvannia futbolnoi leksyky u khudozhnii movi, Vitchyzniana nauka na zlami epokh: problem ta perspektyvy rozvytku] [electronic resource], Materials of XX All-Ukrainian scientific-practical internet-conference, Pereiaslav-Khmelnyskyi, Issue 20, P. 122–124, available at: <http://rmuphdpu.webnode.com.ua> (part "Scientific conferences").

8. Khobzei, N. and others (2009), *Lviv lexicon: seriously and in jest* [Leksykon Lvivskyi: povazhno i na zhart, Institute of Ukrainistics after Krypiakevych I. National Academy of Sciences of Ukraine, Lviv, P. 672 (series "Dialectological box").

9. *Wikipedia* [electronic resource], available at: <https://uk.wikipedia.org>.

И. Р. Процик,

*Национальный университет «Киево-Могилянская академия»,
кафедра украинского языка*

**«НА ВСЮ ЖИЗНЬ ОСТАЛСЯ ГОРЯЧИМ СТОРОННИКОМ ФУТБОЛА».
УКРАИНСКАЯ ФУТБОЛЬНАЯ ЛЕКСИКА В ХУДОЖЕСТВЕННЫХ
ПРОИЗВЕДЕНИЯХ 30-40-Х ГГ. XX ВЕКА**

Исследовано функционирование украинской футбольной лексики в разножанровых художественных произведениях 30-40-х годов XX века, авторами которых были галичане: Иван Смолий, Иван Керницький, Зенон Тарнавский. Раскрыта семантика футбольных лексем, осуществлена их тематическая классификация, проанализированы случаи их семантических трансформаций в художественных текстах.

Ключевые слова: художественный текст, украинская футбольная лексика, тематические группы футбольной лексики, украинский футбольный дискурс 30-40-х гг. XX века.

I. R. Protsyk,

*National University «Kyiv-Mohyla Academy»,
Ukrainian Philology Department*

«HE HAS BECOME AN ARDENT SUPPORTER OF FOOTBALL FOR ALL HIS LIFE». UKRAINIAN FOOTBALL TERMINOLOGY IN LITERARY WORKS IN THE 30–40-IES OF XX CENTURY

Peculiarities of functioning of Ukrainian football vocabulary in literary texts, written in 30-40-ies of XX century in Halychyna (short stories by Ivan Smolii, comedy “Korol striltsiv” by Ivan Kernytskyi and the story “The wind over Yanivska” by Zenon Tarnavskyi) have been explored. Semantics of football lexemes used in literary works of different genres has been analyzed, thematic classification of special nominations in them has also been made. It has been found out that the majority of football vocabulary functions in direct meaning but it has also been said that there are examples of semantic transformations of football names in the structure of a literary text as well. Observations over functioning of football terminology in the analyzed literary works made it possible to reveal certain tendencies in formation of national football terminological system in the 30-40-ies of XX century, which proves value of literary texts as the source of information about the development of Ukrainian football discourse.

Key words: artistic text, Ukrainian football vocabulary, thematic groups of football vocabular, Ukrainian football discourse in the 30-40-ies of XX century.

УДК 811.161.2'367

I. В. Романюк,

*канд. філол. наук,
Ізмаїльський державний гуманітарний університет,
старший викладач кафедри української мови і літератури*

СИНОНІМІЯ СИНТАКСИЧНИХ КОНСТРУКЦІЙ У РОМАНІ І. БАГРЯНОГО “ТИГРОЛОВИ”

У статті досліджуються погляди лінгвістів на проблему синонімії на синтаксичному рівні. Зосереджується увага на синонімічних відповідностях речень із синтаксичними зворотами та складнопідрядних речень як особливого синтаксичного явища у романі І. Багряного “Тигролови”.

Ключові слова: синонімія, синтаксична синонімія, дієприкметникові звороти, дієприслівникові звороти, складнопідрядні речення.

Синонімія представляє собою невичерпний арсенал виразних засобів мови, визначає її розвиненість, багатство, національну специфіку. Синонімія як один із проявів розвитку і збагачення мови виявляється на всіх її мовних рівнях. Однак більше уваги дослідники приділяли саме лексичній синонімії. Менш розроблена порівняно

нова проблема граматичної, і зокрема синтаксичної синонімії. Цим і пояснюється *актуальність* нашого дослідження.

Українська літературна мова володіє багатими можливостями передавати одну й ту ж думку різними синтаксичними конструкціями, які об'єднуються близькістю основного змісту і граматичного значення, однаковою граматичною позицією і розрізняються або структурою, або відтінками у значенні, або сферою вживання.

Синонімія синтаксичних зворотів і підрядних речень широко представлена в слов'янському мовознавстві, хоча ще й до сьогодні тут лишається багато дискусійних питань. Природа синтаксичних зворотів і підрядних речень заслуговує на увагу тому, що заміна одних конструкцій іншими надають мові урізноманітнення, збагачують її мовними засобами.

Метою статті є дослідження синонімії синтаксичних зворотів і підрядних речень як особливого синтаксичного явища у романі І. Багряного “Тигролови”.

Мета передбачає реалізацію таких *завдань*: 1) розглянути погляди лінгвістів на проблему синтаксичної синонімії; 2) схарактеризувати функціональні особливості синонімії синтаксичних зворотів і підрядних речень у романі І. Багряного “Тигролови”; 3) окреслити межі подальшого дослідження.

Об'єктом дослідження стали синтаксичні звороти та підрядні речення у романі І. Багряного “Тигролови”, що належать до активно вживаних конструкцій і вступають у синонімічні відношення.

Предметом дослідження є структурні, граматичні, семантичні та функціональні особливості синтаксичних зворотів та підрядних речень.

У роботі використано пошуковий і описовий **методи**.

Наукова новизна полягає у тому, що синтаксична синонімія є найменш дослідженою в мовознавстві, зокрема до сьогодні не була предметом дослідження у романі “Тигролови” І. Багряного.

Практична цінність дослідження полягає у використанні її результатів для вдосконалення мовної і культурної взаємодії, а також можуть бути застосовані у синтаксисі, синоніміології, комунікативній лінгвістиці.

Теоретична значимість отриманих результатів представляє собою цінний матеріал для встановлення синонімічних відповідностей в синтаксисі.

Синонімію в синтаксисі представляють не окремі слова (в тому числі прийменники, сполучники, відмінкові форми), а цілі синтаксичні конструкції (словосполучення і речення). Проблемою синтаксичної синонімії займалися такі вчені: В. Д. Горяний, Н. В. Гуйванюк, І. І. Ковтунова, О. М. Пешковський, В. П. Сухотін та інші вчені.

В. Д. Горяний вказує на синоніміку не лише між словами у словосполученнях та в реченнях, а й однакових за структурою словосполученнях: “Належачи до одного синтаксичного ряду, вони відрізняються певними відтінками значень, різними прийменниками та відмінковими закінченнями залежних компонентів” [2, с. 26-27].

Першим, хто глибоко зайнявся проблемою граматичної синоніміки, був О. М. Пешковський, який вперше у 1927 р. використав термін “граматичні синоніми”. На його думку вони різняться за формою, але близькі за змістом [5, с. 56].

Особливий інтерес представляє стаття І. І. Ковтунової “О синтаксической синонимике” [4]. Дослідниця зазначає, що синтаксичні синоніми розрізняються лише відтінками граматичного значення і представляють повний граматичний паралелізм.

В. П. Сухотін зазначає, що “під синтаксичними синонімами ми розуміємо такі різноманітні за структурою вільні поєднання одних і тих же самих слів

(словосполучень), а також речення, їх частини, а також більш складні синтаксичні утворення даної мови в епоху її розвитку, які виражають однорідні відношення та зв'язки явищ реальної дійсності” [6, с. 14]. При цьому автор не наводить жодного власного прикладу таких конструкцій.

Грунтовне дослідження проблем синтаксичної синонімії представлено в монографії проф. Н. Гуйванюк “Формально-семантичні відношення в системі синтаксичних одиниць” [3].

Отже, під синтаксичною синонімією лінгвісти розуміють здатність певних конструкцій передавати фактично ту саму інформацію з можливими логічними комунікативними акцентами та стилістичними відтінками. Синтаксичні синоніми тотожні за змістом і граматичним значенням, але різноструктурні за будовою.

Синтаксичними синонімами можна вважати: 1) словосполучення і відокремлені звороти; 2) речення з дієприкметниковими та дієприслівниковими зворотами і речення з означальною та обставинною підрядними частинами; 3) конструкції, що передають практично ту саму інформацію незалежно від їх структури.

Розглянемо паралельні форми синонімії синтаксичних зворотів і підрядних речень у романі “Тигролови” І. Багряного.

Семантично паралельними та функціонально близькими до речень з дієприслівниковими зворотами виступають такі синонімічні конструкції:

1) підрядні обставинні речення: 1. *Кінчаючи рядок, мелодія завмирає, губиться в грохоті коліс, ось-ось загубиться* [1, с. 16]. – *Коли кінчається рядок, мелодія завмирає, губиться в грохоті коліс, ось-ось загубиться*. 2. *Вони вже не годні були йти, і їх друзі тримали попід руки, апатично і байдуже допомагаючи пройти останній пруг землі* [1, с. 13]. *Вони вже не годні були йти, і їх друзі тримали попід руки, щоб допомогти апатично і байдуже пройти останній пруг землі* та ін.

2) однорідні дієслівні присудки: 1. *Люди стояли понуро, схиливши голови* [1, с. 14]. – *Люди стояли понуро і схилили голови*. 2. *Вночі мерехтіли зорі – мільйонами зір, змішуючись з іскрами від скаженого поїзда, а від насипу розбігались дерева й квіти і збігалися знову в химернім танку за драконом, і вогненні віяла прожектора крутили з них веремію* [1, с. 12]. – *Вночі мерехтіли зорі – мільйонами зір і змішувались з іскрами від скаженого поїзда, а від насипу розбігались дерева й квіти і збігалися знову в химернім танку за драконом, і вогненні віяла прожектора крутили з них веремію* та ін.

Зіставляючи дієприслівникові звороти і підрядні обставинні речення, можна прийти до висновку, що речення з дієприслівниковими зворотами набагато економніші, за змістом мають узагальнюючий характер, а відповідним підрядним обставинним реченням – їхнім синтаксичним паралелям – характерні чіткі умовно-часові, допустові, наслідкові та інші значення. Підрядним реченням характерна також категоричність, смислова завершеність, результативність дії.

Дієприкметниковий зворот і підрядне означальне речення можуть за певних умов замінювати одне одного. Заміна підрядного означального дієприкметниковим зворотом виявляється доцільною тоді, коли треба стисліше передати зміст або посилити означальність виразу, або уникнути збігу одноманітних конструкцій. Дієприкметникові звороти, що стоять перед 330означувальним словом і мають обставинний характер, можуть замінюватися підрядними причиновими, умовними або допустовими реченнями, наприклад: 1. *Заскочений нагло сохатий (лось) прикипав на галявині, спаралізований жахом, а далі зривався й, ламаючи ноги та обдираючи шкуру, гнав скільки духу у безвість* [1, с. 6]. – *Заскочений нагло сохатий (лось) прикипав на галявині, бо був спаралізований жахом, а далі зривався й, ламаючи ноги та обдираючи шкуру,*

гнав скільки духу у безвість. 2. *Крізь загартовані діри дивилися тоскно грона мерехтливих очей, - дивились крізь темряву десь на утрачений світ, десь туди, де лишилася країна, осяяна сонцем, де лишилася Вітчизна, озвучена сміхом дитинства і юності, рано одятої, де лишилася мати... родина... дружина* [1, с. 7]. – *Крізь загартовані діри дивилися тоскно грона мерехтливих очей, - дивились крізь темряву десь на утрачений світ, десь туди, де лишилася країна, яка осяяна сонцем, де лишилася Вітчизна, яка озвучена сміхом дитинства і юності, яка була рано одята, де лишилася мати... родина... дружина* та ін.

Отже, різноманітні звороти надають мовленню певної стрункості, логічності, економічності, динамічності та лаконічності, а складнопідрядні речення упорядковують, урізноманітнюють наше мовлення, відвертають двозначність і неточність.

Складнопідрядні речення мають свої синоніми: 1) дієприслівникові звороти: 1. *А рука не в одного тяглася до шапки, щоб стягти її до сирій землі* [1, с. 14]. – *А рука не в одного тяглася до шапки, стягуючи її до сирій землі*. 2. *Клекіт зборканої, але не зламаної і не упокореної волі, що поривався зі стиснених щелеп, не віщував нічого доброго* [1, с. 11]. – *Клекіт зборканої, але не зламаної і не упокореної волі, пориваючись зі стиснених щелеп, не віщував нічого доброго* та ін.

2) прикметникові звороти, а також конструкції орудного відмінка: 1. *І гнали у безвість луни, мов духи гірські, - розлітались на горах, стрибали у провалля, ховались в нетрях* [1, с. 6]. – *І гнали у безвість луни духами гірськими, розлітались на горах, стрибали у провалля, ховались в нетрях*. – *І гнали у безвість луни, подібно до духів гірських, - розлітались на горах, стрибали у провалля, ховались в нетрях*. 2. *Радісний і святковий, сповнений вщерть життям і дзвоном, цей першокласний люксовий експрес плив, ніби окремий світ між світами* [1, с. 16]. – *Радісний і святковий, сповнений вщерть життям і дзвоном, цей першокласний люксовий експрес плив окремим світом між світами*. 3. *Пісня б'ється, як птах у домовині* [1, с. 16]. – *Пісня б'ється, подібно до птаха у домовині*. *Пісня б'ється птахом у домовині* та ін.;

3) прості речення: *Він ішов туди, де кінчається земля* [1, с. 11]. *Він ішов до кінця землі* та ін.

Звичайно, синтаксична синонімія урізноманітнює мовлення, але необхідно пам'ятати про семантику речення, тому що одна конструкція може чіткіше передати думку, ніж інша.

Але можемо спостерігати і випадки коли речення з синтаксичними зворотами і складнопідрядні речення не мають синонімічних утворень, оскільки при заміні однієї синтаксичні конструкції на іншу втрачається первісний зміст речення, наприклад: *І розбігалися злякано сосни й смереки, кидаючись урозтіч* [1, с. 6]. А також: *По них блукали розпучливо очі тих, що мали щастя припасти до ґрат...*[1, с. 11] та ін.

Отже, вивчення синонімії синтаксичних конструкцій є важливим аспектом порівняльного дослідження граматичної будови мови. Це дозволяє не тільки встановити спільні й специфічні риси близьких за значенням одиниць, але й розкрити їх функціональні особливості, з'ясувати способи мовного відображення явищ і зв'язків об'єктивної дійсності. Таким чином, синтаксичні синоніми виконують функції заміщення, уточнення та урізноманітнення змісту речення.

У подальшому дослідженні варто було би звернути увагу на синтаксичну синонімію в поетичних творах українських письменників.

Література

1. Багрянний І. Тигролови: Роман; Огняне коло: Повість / І. Багрянний. – К.: Український письменник, 1996. – 350 с.
2. Горяний В. Д. Синтаксична синонімія словосполучень і речень / В. Д. Горяний // Українська мова і література в школі. – 1969. - № 5. – С. 26-28.
3. Гуйванюк Н. В. Формально-семантичні співвідношення в системі синтаксичних одиниць [монографія] / Н. В. Гуйванюк. – Чернівці: Рута, 1999. – 336 с.
4. Ковтунова І. І. О синтаксической синонимике / И. И. Ковтунова // Вопросы культуры речи. Вып. 1. – М., 1955. – С.37-53.
5. Пешковский А. М. Принципы и приемы стилистического анализа и оценки художественной прозы / А. М. Пешковский. – М.: Гос. акад. художеств. наук, издат, 1927. – 68 с.
6. Сухотин В. П. Синтаксическая синонимика в современном русском литературном языке / В. П. Сухотин. – М.: АН СССР, 1960. – 160 с.

References

1. Bahrianyi, I. (1996), *Tiger trappers: Novel; the Circle of Fire: Novel* [Tyhrolovy: Roman; Ohniane kolo: Povist], Ukrainskyi pysmennyk, Kyiv, 350 p.
2. Goryaniy, V. D. (1969), *The syntactic synonymy of word-combinations and sentences* [Syntaksychna synonimiia slovospoluchen i rechen], Ukrainska mova i literatura v shkoli, No. 5, pp. 26-28.
3. Huiyvanyuk, N. V. (1999), *Formally and semantic correlations are in the system of syntactic units* [Formalno-semantychni spivvidnoshennia v systemi syntaksychnykh odynyts], Chernivtsi, 336 p.
4. Kovtunova, I. I. (1955), *The syntactic synonymy* [О синтаксической синонимике], Voprosy kul'tury rechi, No. 1, pp. 37-53.
5. Peshkovsky, A. M. (1927), *The principles and methods of stylistic analysis and evaluation of artistic prose* [Printsipy i priemy stilisticheskogo analiza i otsenki khudozhestvennoy prozy], Gosudarstvennaya akademiya khudozhestvennykh nauk, Moscow, 68 p.
6. Suhotin, V. P. (1960), *Syntactic synonymy in the modern Russian literary language* [Sintaksicheskaya sinonimika v sovremennom russkom literaturnom yazyke], Akademiya nauk SSSR, Moscow, 160 p.

И. В. Романюк,

*Измаильский государственный гуманитарный университет,
кафедра украинского языка и литературы*

СИНОНИМИЯ СИНТАКСИЧЕСКИХ КОНСТРУКЦИЙ В РОМАНЕ И. БАГРЯНОГО “ТИГРОЛОВЫ”

В статье рассматриваются взгляды лингвистов на проблему синонимии на синтаксическом уровне. Акцентируется внимание на синонимических парах, которые образуют предложения с синтаксическими оборотами и сложноподчиненные предложения в романе И. Багряного “Тигроловы”.

Ключевые слова: синонимия, синтаксическая синонимия, причастный оборот, деепричастный оборот, сложноподчиненное предложение.

THE SYNONYMY OF SYNTACTICAL CONSTRUCTIONS IN NOVEL “TIGER TRAPPERS” BY I. BAHRIANYI

The *purpose* of the article is to study the **synonymy** of syntactic *construction* and **compound sentence** in novel “Tiger trappers” by I. Bahrianyi. The **object** of the analysis were *participial construction*, dangling participle and **compound sentence** in novel “Tiger trappers” by I. Bahrianyi, that belong to the actively used constructions and become synonyms. The *subject* of this article is the structural, grammatical, semantic and functional properties of syntactical constructions and **compound sentence**. **The descriptive and contrastive methods are used in this linguistic research. Results:** the study of the synonymy of syntactic constructions is an important aspect of a comparative research of the grammatical structure of a language. This allows not only to reveal common and specific features of similar units, but also to reveal their functional features. Therefore syntactic synonyms perform the functions of substitution, refinement and variety of the meaning of the sentence. In further research it is necessary to pay attention to syntactic synonymy in the poetic works of Ukrainian writers.

Key words: **synonymy, syntactic synonymy, participial construction, dangling participle, compound sentence.**

УДК 811.161.2'42

Н. М. Савчук,
*канд. філол. наук, доц.,
Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини,
доцент кафедри практичного мовознавства*

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ ХУДОЖНЬОЇ КАРТИНИ СВІТУ КРІЗЬ ПРИЗМУ ТЕКСТОВОЇ МОТИВАЦІЇ

У статті розглянуто теоретичні засади репрезентації художньої картини світу крізь призму текстової мотивації; встановлено взаємозв'язок між поняттями *мотивація* (*мотивування*), *мотивованість*, *мотивізація* як ключових дескрипцій у царині словотвору, теорії номінації та когнітивної ономасіології; надано визначення поняття *художній текст* як особливої функціональної системи; сформульовано теоретичні положення текстової мотивації (позиція автора) і її дешифрування (позиція читача) як пізнавального процесу в репрезентації художньої картини світу.

Ключові слова: художня картина світу, мотивація, текстова мотивація, художній текст.

Постановка наукової проблеми та її актуальність. Сучасний антропоцентричний вектор розвитку лінгвістичної науки спрямований на виявлення взаємозв'язку мови і людини, що і зумовило залучення до мовознавчих досліджень здобутків інших наук. Це стосується, насамперед, *філософії* (Н. Арутюнова, Ф. Бацевич, В. Топоров, У. Еко та ін.), *біології* (У. Матурана), *нейрології* (А. Дамазіо,

А. Лурія), *антропології* (К. Леві-Стросс), *семіотики* (С. Єрмоленко, Ч. Морріс, Ч. Пірса та ін.), *психолінгвістики* й *етнолінгвістики* (А. Залевська, Д. Терехова, С. Толстая), *корпоральної семантики* (Г. Крейдлін, Х. Рутроф), *біосеміотики* (Р. Харріс), які дають змогу автору будь-якого художнього тексту якнайповніше змоделювати дійсність відповідно зі своїми інтенціями, світоглядом, світовідчуттям, тобто в такому тексті увага актуалізується на авторській картині світу, вторинної відносно до мовної.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Взагалі, теорія номінації зі своїми ключовими векторами, з одного боку, *семасіологічним* (О. Земська, В. Левицький, В. Лопатін, Н. Клименко та ін.), а з іншого боку, *ономасіологічним* (Ф. Бацевич, О. Березович, Т. Космеда, О. Селіванова та ін.) продовжує активну розробку найбільш ефективних методик для розкриття і встановлення механізмів мотивації тих лексичних одиниць (О.І. Блинова), що демонструють про особливості поведінки та індивідуально-авторське мислення будь-якого письменника художнього твору. Саме тому в лінгвістичній науці склалася традиція щодо вивчення текстової мотивації у репрезентації художньої картини світу, представники якої працювали переважно у трьох напрямках: *денотативно-ономасіологічному* (Ю. Апресян, Л. Васильєв, Т. Возний, Н. Шведова та ін.), *аспектуальному* (О. Бондарко, А. Загнітко, Ю. Маслов та ін.) і *функційно-синтаксичному* (Н. Арутюнова, О. Боговик, П. Драгомирецький та ін.).

Як зазначає Т. Сидорова, у тексті будь-який автор намагається змоделювати як словотвірні значення, так й імпліцитні смисли (культурні, психологічні, соціальні, індивідуально-авторські та ін.), які дають змогу розширити *мотиваційну структуру слова* за допомогою естетично важливого компонента. Тому текстові дериваційні смисли актуалізують певні поняття, уявлення, чуттєві образи, які стають базою *внутрішньої форми слова*, оскільки сам автор і створює референт в будь-якому тексті [14, с. 97].

Відтак, у художніх текстах будь-яке авторське новоутворення викликає зацікавленість читача, тому воно і пов'язане з феноменом пізнання. Однак тут важливу роль відіграє *внутрішньотекстова мотивація*, тому мовні закономірності сполучуваності словотвірних одиниць, у тому числі й морфів, які утворюють основи з морфами, не є актуальними: в тексті формуються нові синтагматичні зв'язки, які корелюють з мовними. При цьому, на думку Т. Сидорової, до інтерпретаційного процесу залучаються не тільки вихідний контекст, а й інтертекст автора, а також культурний, соціальний, психологічний, когнітивний контексти. Внутрішня форма похідного в художньому тексті може стати компонентом особистісного сенсу, що відбивається і на понятійному змісті тексту.

Мета статті – розглянути теоретичні засади репрезентації художньої картини світу крізь призму текстової мотивації.

Завдання:

– установити взаємозв'язок між поняттями *мотивація* (*мотивування*), *мотивованість*, *мотивізація* як ключових дескрипцій у царині словотвору, теорії номінації та когнітивної ономасіології;

– надати визначення поняття художній текст як особливої функціональної системи;

– сформулювати теоретичні положення текстової мотивації (позиція автора) і її дешифрування (позиція читача) як пізнавального процесу в репрезентації художньої картини світу.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування результатів дослідження. Складні питання мотивації назв у мовознавстві, незважаючи на потужну традицію їх

вивчення у царині словотвору, теорії номінації та когнітивної ономаціології, продовжують розроблятися і формуватися в сьогоденній лінгвістиці, адже співвідношення похідних і твірних лексичних одиниць становить сутність словотвірного механізму номінації і словотвірного процесу в абсолютно різних мовах загалом. Похідне слово і твірна база перебувають у відношеннях дериваційної, або словотвірної, мотивації, що характеризується структурно-семантичним аспектом і визначає вектор мотивації.

Які ж дискусійні проблеми залишаються остаточно не розв'язаними, якщо мова йде про художній вимір (індивідуальний стиль) будь-якого автора? Це, насамперед, сам термін *мотивація* (*мотивування*), поряд з яким одночасно функціонують такі суміжні, проте не зовсім тотожні терміни, як *мотивованість*, *мотивізація*. Поява цих дублетів, на думку О. Селіванової, потребує їх коректного витлумачення і розмежування [13, с. 157].

Класичне визначення словотвірної мотивації подано в багатьох роботах (візьмемо, наприклад, одне з визначень, де під *мотивацією* розуміють процес, “одну зі сторін процесу деривації, особливою формою функціонування слова (дериваційно-мотиваційний процес)” [5, с. 95]), а також у підручниках зі словотвору, яке вже є загально визнаним і прокоментованим багатьма науковцями-теоретиками і практиками як відношення між двома однокореневими словами, значення одного з яких або визначається за допомогою значення іншого або цілком збігається (ототожнюється) зі значенням іншого в усіх формах, крім частиномовного (*радіти – радість*, “*той, хто перебуває у стані радості*”) [11]. Майже таке розуміння мотивації пропонує й О. Білінова, синтезувавши суміжні його розуміння: «*мотивація* – це зв'язок між словами, що виявляє їх мотивованість, яка, у свою чергу, визначається як структурно-семантична властивість слова, що дозволяє усвідомити зумовленість зв'язку значення (семемі) і звукової оболонки слова (лексемі) на основі співвіднесеності слова з мовною та позамовною дійсністю» [1, с. 297–298].

Твірне слово – це конкретне мотивуюче слово, від якого формуються похідні, тобто мотивовані лексичні одиниці. Взаємовідношення між мотивованою і немотивованою лексичною одиницею розуміємо як прояв семантичної залежності: первинна лексична одиниця залишається немотивованою (однак ця проблема і дотепер залишається актуальною, як і думка авторів праці “Языковая номинация ...” про те, що первинних лексичних одиниць небагато у мовах), тимчасом вторинна, тобто похідна, мотивується за допомогою значень іншої лексичної одиниці того ж самого кореня, який передує йому в хронологічному плані. Кожна лексична одиниця, з'являючись у мові, дає змогу виявити тенденцію до утворення похідних, оскільки в ній вже представлено потребу до прагматизму і можливість щодо мотивації структурно і семантично нову лексичну одиницю.

Тимчасом *мотивованість* розглядається як результат такого процесу з огляду на внутрішню форму як засіб (основа) мотивації [8, с. 77].

На мовному рівні, особливо коли мова йде про художній текст, розрізняють (Н. Іщенко, Т. Кияк та ін.) три види мотивованості: *формальну*, *змістову* і *знакову*. Спробуємо представити своє бачення видів мотивованості мовного знака відповідно до досліджуваної проблеми в статті.

Розпочнімо з формальної мотивованості, яку ми розуміємо дещо по-іншому, ніж у вказаних вище працях. Під *формальною мотивованістю* розуміємо процес набуття зовнішньої форми певною номінативною одиницею, тобто, з одного боку, фонетичної характеристики, а з іншого, – морфологічної (необхідно говорити і про так би мовити

морфологічну мотивованість, яка визначається словотвірною моделлю певної лексичної одиниці). *Семантична мотивованість* визначається через відношення між твірною основою та словотвірним формантом, між внутрішньою формою та значенням похідного загалом [7, с. 213–215]. Саме тому *морфологічна мотивованість* – це конкретна словотвірна модель певної номінативної одиниці, а *семантична* – це якби результат відношення між словотвірними формами (план вираження), між попереднім і новими значенням (план змісту) [8, с. 102]. *Знакова мотивованість* – це зв'язок між планом змісту і планом вираження мовної одиниці.

Власне сам процес вияву мотивації слова в момент номінації об'єкта, визначення мотиву, тобто ознаки, за якою названий об'єкт, називається **мотивізацією** слова [19, с. 177].

Як бачимо, між внутрішньою формою, мотивацією і мотивованістю наявна суттєва різниця: *мотивація* – це процес, *внутрішня форма* – засіб, на який спрямований цей процес, *мотивованість* – результат словотвірного акту. *Мотивованість* та *мотивація* – характеризуються синхронією, а з'ясування внутрішньої форми потребує розкриття етимології мовної одиниці.

Наявність мотиваційних зв'язків між твірною та похідною основами уможлиблює пояснення твірного через похідне, опис його реального змісту, а також допомагає виявити об'єктивну картину навколишнього світу і визначити сутність словотвірних процесів і механізмів у когнітивно-ономасіологічному плані.

Засобом процесу мотивації є не власне значення слова, а *мотив найменування* (мотиваційна ознака), тобто його внутрішня форма, яку ми інтерпретуємо як **основу мотивації** [10, с. 138; 16, с. 9–14].

Мотиваційна ознака – термін, яким здебільшого послуговуються при характеристиці ономасіологічного аспекту мотивованості. У словотвірному ж аспекті уживають термін *семантична ознака* (ознаки) (семантична ознака, що показує зв'язок мотиватора і мотивованого, тобто сема). Мотиваційна ознака, з одного боку є матеріально вираженою (мотиваційна форма) [1, с. 363], а, з іншого боку, має певну семантику (семантичну ознаку), що стосуються плану змісту лексеми (мотиваційне значення). У випадку семантичної деривації мотиваційна ознака є копією твірного слова.

Далі спробуємо надати визначення поняттю “художній текст”. Так, *художній текст* – особлива функціональна система, у якій словотвірні значення, як і інші, відчувають вплив художньої умовності, що сприяє трансформації смислів, образному переосмисленню загальнономовних значень. Вихована на мовних закономірностях читацька свідомість в художньому тексті осмислює похідне слово як певну семантичну структуру, за якою стоїть концептуальна сутність. Саме тому вважаємо *текстову мотивацію* (позиція автора) і її дешифрування (позиція читача) пізнавальним процесом. Слідом за М. Болдирєвим вважаємо, що “у будь-якому пізнавальному процесі простежуються дві сторони: *статична*, що відображає певні результати (знання), і *динамічна*, пов'язана з самими розумовими операціями, що ведуть до досягнення цих знань, а також спрямованими на їх інтерпретацію або переосмислення” [2, с. 37].

Як правило, носій мови має автоматизм щодо загального сприйняття дериваційної структури лексичної одиниці, на основі якої утворюється *текстова мотиваційна структура*. Сприймаючи текст, бачення читача спирається на певних мотиваційних ознаках (механізмах), які об'єктивуються в тексті. У такий спосіб відбувається дешифровка дериваційних смислів, які відтворюються за допомогою окказіональних лексичних одиниць. Автор намагається змоделювати дійсність

відповідно до свого внутрішнього світобачення, тобто він репрезентує свою власну когнітивно-модальну інформацію, яка представляється за допомогою словотворчих одиниць. Сприйняття контексту дає змогу простежити дериваційні смисли в певному тексті, які є відмінними від мовних смислів. Категоризація встановлених смислів дає змогу сформулювати конкретний ментальний образ, який, як правило, інтегрується з іншими, вказуючи читачеві на індивідуально-авторський задум. При цьому відбувається взаємодія індивідуально-авторських смислів і загальномовних.

У художньому тексті також простежується і завищена словотворча актуалізація. Коли автор вкладає в такий текст необхідну інформацію, він якби надає йому цілеспрямованість, яка покликана стимулювати розумову діяльність того чи іншого читача. Попри те, що в тексті конструюються фрагменти вигаданої або реальної дійсності, вибір тих чи інших мовних засобів залежить як від мовної авторської самосвідомості, так і від його світобачення, тому приходимо до висновку, що художній текст дуже важко проаналізувати, не звернувшись до його дериваційно-семантичних характеристик, які утворюються словотворчими засобами.

Конкретні одиниці словотворчої системи в будь-якому художньому тексті є такими знаками, які, як правило, підпорядковуються як загальному, так і похідному естетичному від нього мотиваційному коду. Останній є тільки частково загальним як для автора, так і для читача, а неповне знання певного коду призводить до повного нерозуміння тексту. Формування похідних компонентів у тексті, які здаються очевидними, опускається. Тому залишаються лише члени взаємовідношень, бо лексична одиниця будується не за допомогою розрізнених морфем, а на базі взаємовідношень між логічно рівноправними реаліями. Ці відношення демонструють про ту чи іншу онтологічну ситуацію, а також вибір набору компонентів, які виражають конкретні відношення, що залежать від чималої кількості чинників. Як же відбувається перехід від думки до слова?

Автор обирає словотворчу модель, яка міститься в його свідомості, так само, як і в свідомості читача простежуються знання про певні словотворчі моделі, словотворчі значення, морфемну синтагматику, а утворення лексичної одиниці залежить від законів словотворчої системи, які і є пов'язаною з її одиницями. У такий спосіб словотвірні морфема набуває в тексті засобу квантування елементів, що містяться в свідомості, на дискретні поняття і явища. При цьому вербалізація цих понять і явищ – це вибір ключових помітних ознак про предмет, які є, своєю чергою, естетично значущими з позиції автора. Завдання читача – проінтерпретувати не тільки ці ознаки в похідній лексичній одиниці, але і відповісти на запитання, для чого автор їх об'єктивує. У такий спосіб на першому плані у художньому тексті з'являється не значення, а саме сенс, який і потребує інтерпретації.

За допомогою словотворчих засобів автор створює додаткові фразові і загальнотекстові смисли, здатні уточнювати, посилювати, розширювати і трансформувати основні смисли. Окрім того, словотвірні засоби здатні бути самостійними репрезентантами смислів, які потребують особливого підходу до їх інтерпретації. В. Степанова зазначає різні витлумачення поняття *сенс* залежно від позиції – лексикографічної, лексикосистемної, функціональної, мовномисленнєвої [17, с. 120–130]. Попри те, що ми сприймаємо текст як результат дискурсивної діяльності, наше розуміння сенсу базується у визначенні І. Тарасової: “сенс, будь-то окремий сенс, сенс слова або сенс речення-висловлювання, є певною комбінацією думок, що відображає певний фрагмент дійсності. Сенс і значення представляють собою єдність співвідносних явищ. Сенс належить розумовій сфері і реалізується в значенні, що

належить до внутрішньої сторони мови і репрезентує ті зв'язку, які і складають сенс" [18, с. 108]. Сміслова залежність компонентів тексту один від одного зумовлює і взаємозалежність дериваційних і лексичних смислів.

В основі інтерпретації лежить процес відновлення розумової діяльності автора, який за допомогою спеціальних прийомів активізує у свідомості читача певні структури знання. Процес розуміння тексту буде здійснюватися лише в результаті виникнення структурних зв'язків між цими квантами знання.

Антропоцентричний підхід до аналізу тексту дозволяє досягнути смисли в тісному зв'язку зі свідомістю автора, його мисленням, культурою. Текст сприймається читачем суб'єктивно, але сам по собі він існує об'єктивно і акумулює філософські, історичні, духовні погляди автора. Розпредмечуючи дериваційні смисли, в процесі їх категоризації можемо інтерпретувати інтенціональні смисли.

Переходячи до ключової дефініції статті, яка і залишається в центрі уваги сьогоденної лінгвістики, коли мова йде про художній вимір, необхідно зазначимо, що *текстова мотивація* як особливий феномен і дотепер не отримала однозначного осмислення. Одні вчені (Н. Болотнова) під *текстовою мотивацією* розуміють лише процес впливу лінгвістичного контексту всього тексту, інші (В. Заїка) – процес впливу як лінгвістичного, так і позалінгвістичного контекстів. Звісно ж, що *текстова мотивація* є процесом формування естетичних мотиваційних ознак на базі узуальних.

У художньому тексті мовні засоби, що використовуються автором, вступають у взаємодію з середовищем, у якому вони функціонують. Саме в художньому тексті мотивація як частина пізнавального процесу стає важливим фактором процесу сприйняття і розуміння, а також є найважливішим фактором формування естетично значущих дериваційних смислів.

У методологічному відношенні дослідження питань естетичної мовної діяльності є функціонально-прагматичним, які базуються на трансценденталізмі І. Канта, згідно з яким людське знання обмежене сферою досвіду, але при цьому залежить від нашої свідомості і організовується ним. Саме тому при аналізі тексту необхідно використовувати *функціональний прагматизм*. Окрім цього, потрібно спиратися також на теорію вивчення закономірностей естетичної реалізації мови, що дозволяє зосередити увагу на власне естетичному аспекті художнього мовлення. Функції мотиваційних структур розглядаємо не лише з позиції автора (породження тексту) і позиції читача (розуміння тексту), але і з позиції спостерігача-дослідника. Під *мотиваційною структурою* розуміємо структура знань, що стоїть за внутрішньою формою слова і лише частково представлена в морфемній синтагмі.

Основою текстової мотивації лексичних одиниць є естетичний спосіб у сприйнятті дійсності. Як засвідчує В. Заїка, в естетичній репрезентації знака простежується тенденція, яку можна охарактеризувати як зворотно-комунікативну, тобто не в напрямку спрощення, а саме в напрямку ускладнення і об'єктивації інформації [6]. *Текстова вмотивованість слова*, як правило, є вторинною, тобто похідною від інших типів і видів (лексичної, структурної, фонетичної, етимологічної, словотвірної). До мотиваційної структури естетично вмотивованого слова належить естетичний текстовий компонент, що може бути експліцитним і імпліцитним. Як правило, цей естетичний компонент мотиваційної структури утворюється під впливом образних, асоціативних, сакральних та інших смислів. *Естетична вмотивованість* окреслюється ментальною здатністю будь-якої людини до рефлексії. При цьому експлікований сенс забезпечує вживання різних контекстів (когнітивних, культурних, соціальних), а також особистісних знань читача для передачі того, про що не було

згадано в тексті. Під впливом тексту в свідомості кожного читача з'являються смисли, які склалися в історії всієї культури ще до створення конкретного тексту. Це в певній мірі ускладнює художнє сприйняття, тому і підвищує естетичний вплив на кожного читача. Передумовою для створення смислової структури художнього тексту є системно-функціональні характеристики мовних і мовленнєвих одиниць, включаючи і словотворчі. Художній текст стає таким середовищем, яке об'єктивує експресивно-естетичні функції мотиваційної структури лексичних одиниць, що має в тексті інші механізми реалізації.

Мотиваційна структура похідного слова у будь-якому художньому тексті створюється як би з самого початку. Під впливом контексту системна мотиваційна структура звертається до духовного, культурного, емоційного й іншим видам і типам ментальних структур, які вже були мотиваційними структурами інших слів. У процесі рефлексивної діяльності (культурна, міфологічна, історична та інші рефлексії) в свідомості кожного читача простежуються зафіксовані і відомі смисли в історії культури. Ці відновлені смисли можуть зберігатися, а також ставати базою для переоцінки, створення нових смислів, або взагалі руйнуються. Взагалі, смислове сприйняття тексту – це багатогранний процес, що ґрунтується на складних механізмах по розгортання та згортання вихідного задуму, по декодуванню чужої мови на код індивідуально-авторських смислів [12, с. 224]. У такий спосіб утворення мотиваційних структур в будь-якому тексті можна розуміти як процес дешифрування смислів вже давно відомих і створення на їх базі нових.

Текст в процесі вторинної комунікативної діяльності, залишаючись системно-структурним утворенням, а також закритою системою знаків у статичності, з одного боку, і відкритою системою в динаміці, з іншого боку, має власну систему “ключів” до різних кодів. Коли відбувається діалог з текстом, читач намагається віднайти “ключі” до його змісту, які завжди простежуються в тексті залежно від його орієнтації на адресата і комунікативної природи. Під *кодом* розуміємо комунікативно-значущу інформаційну систему абсолютно різних сигналів, це також стимулююча активність адресата на мовному і мисленнєвому рівнях. Беручи до уваги різні типи інформації і рівневу організацію тексту, на сьогодні говорять про такі коди: мовний, предметний, сюжетно-композиційний, емотивний, образно-культурологічний, комунікативний і естетичний. Звичайно, поряд зі згаданими вище кодами в художньому тексті простежується і *мотиваційний код* – співвіднесення різноманітних ідеографічних сфер, що реалізуються за допомогою морфем.

Якщо знайдені “ключі” хоча б до одного з кодів тексту, то естетичний зміст тексту може бути розкрити, однак глибина освоєння цієї естетичної інформації буде абсолютно різною залежно від того, до яких кодів вдалося знайти ці ключі. Мовний рівень і є формою репрезентації багатьох аспектів тексту і різних його кодів [3, с. 378]. Автор створює твір, покликаючись на певну комунікативну стратегію, залучаючи послідовно читача до його власного бачення світу, збуджуючи при цьому потрібні асоціації. Для цього автор проводить ретельний відбір певних мовних одиниць, включаючи морфемні, які формують текстовий простір. Завдяки цьому відбувається задум тексту. Сприймаючи лексичний рівень художнього тексту, ключова роль належить внутрішній формі слова, яка здатна відтворювати імпліцитні смисли, відтак, розширюючи мотиваційну структуру. Таким чином, за залученими текстовими одиницями представлена величезна розумова плідна праця автора, який намагається знайти найбільш адекватні і повні форми для втілення своєї рефлексивної свідомості, а також і для конструювання власної індивідуально-авторської картини світу.

Формуючи мовний простір тексту, який є результатом розумової діяльності автора, який, своєю чергою, здійснює вибір певних мовних одиниць, ключову роль відіграють дериваційні змісти, тобто смисли, які формуються за допомогою мотиваційних ознак. Ці мотиваційні ознаки складають багатовекторну структуру, яка впливає на сприйняття поверхневих і глибинних смислів. У тексті морфемам вдається придбати символічного статусу, включаючи й оказіонально-символічний, вони можуть бути піддані вторинній концептуалізації, що підсилює їх роль в об'єктивації естетично значущих і важливих смислів. Актуалізація цих смислів і дотепер залишається однією з ключових проблем в сучасній лінгвістиці тексту. *Мотиваційні ознаки* – це не лише характеристики об'єктів дійсності, але і їх оцінка, взаємозв'язок з іншими об'єктами, ситуація використання і т.ін. Мотиваційні ознаки в тексті можуть набувати суто суб'єктивного характеру, відображаючи при цьому індивідуально-авторське сприйняття реальності.

Мотиваційний код художнього тексту не повністю є зрозумілим для читача, бо він, як правило, належить автору. Саме тому проблема мотивації лексичних одиниць в такому тексті стає дуже актуальною. Звичайно, мотиваційний код певного автора зашифровує додаткові сакральні, культурні, естетичні та інші смисли, що спричиняють фразеологізацію морфемної структури. Однак, сприймаючи текст, читач дешифрує як повністю, так і частково, інформацію, яка вкладена до мотиваційної структури, тому морфемна структура підлягає дефразеологізації. У контексті кожна морфема в структурі лексичної одиниці набуває індивідуального осмислення і здатна репрезентувати додаткові смисли – дериваційні. Ці смисли, як правило, зумовлені *текстовою мотивацією*, тобто вони є результатом естетичної вмотивованості слова. Н. Болотнова розглядає естетичну вмотивованість як “результат впливу всієї текстової системи” [4].

У мотиваційній структурі лексичних одиниць ключову роль відіграють не мовні, а власне екстралінгвістичні компоненти, які актуалізуються за допомогою внутрішньотекстових та інтертекстових зв'язків. Основною стратегією для встановлення смислів морфем і похідних в художньому тексті є установка на текстові дериваційні смисли і їх взаємозв'язок з когнітивним простором.

Морфеми, як і будь-які лексичні одиниці, можуть не лише відтворювати конкретну інформацію, а й повідомляти про інформацію, яка є не явно вираженою, але автор має її на увазі (у такий спосіб і з'являються імпліцитні смисли). Таке спостереження підтверджується словами О. Лещак, який припускає, що знак характеризується двома типами інформації: інформація про картину світу й інформація про комунікативні засоби сигналізації [9, с. 148]. Таким чином, *морфемна синтагма* дає змогу маркувати естетично важливий зміст, який виникає в результаті осмислення і сприйняття інформації, що репрезентується за допомогою морфем, які супроводжуються певним естетичним почуттям, адже, на думку В. Заїки, “естетичне почуття – це супутнє явище, воно не може бути досягнуто в обхід сенсу, окрім переживань, які супроводжують процес осмислення змісту” [6, с. 33]. Об'єктивація мотиваційної структури, яка актуалізована морфемною синтагмою, є тим механізмом, що забезпечує естетичний ефект.

Висновки та перспективи дослідження. Підсумовуючи зазначене вище, можемо констатувати, що: 1) *мотивація* – це процес, *внутрішня форма* – засіб, на який спрямований цей процес, *мотивованість* – результат словотвірного акту. Мотивованість та мотивація – характеризуються синхронією, а з'ясування внутрішньої форми потребує розкриття етимології мовної одиниці; 2) *художній текст* – це

особлива функціональна система, у якій словотвірні значення, як і інші, відчувають вплив художньої умовності, що сприяє трансформації смислів, образному переосмисленню загальномовних значень; 3) *текстова мотивація* є особливим фактором дешифрування авторських смислів, виявлення яких залежить від глибини інтерпретації мотиваційних структур і кодів, тому її розуміємо: а) як процес впливу лінгвістичного контексту всього тексту; б) як процес впливу як лінгвістичного, так і позалінгвістичного контекстів; в) як процес формування естетичних мотиваційних ознак на базі узуальних.

Перспективами подальших досліджень є виявлення і обґрунтування текстової мотивації на прикладі конкретного художнього тексту взагалі і у зіставленні з його перекладом зокрема.

Література

1. *Блинова О. И.* Мотивология и её аспекты / О.И. Блинова. – [3-е изд., испр. и доп.]. – М. : КРАСАНД, 2010. – 304 с.
2. *Болдырев Н. Н.* Прототипический подход: проблемы метода / Н. Н. Болдырев // *Международный конгресс по когнитивной лингвистике: сборник материалов, (26–28 сентября 2006 г.)*. – Тамбов, 2006. – С. 34–39.
3. *Болотнова Н. С.* Филологический анализ текста : [уч. пос.] / Н.С. Болотнова. – [3-е изд., испр. и доп.]. – М., 2007. – 520 с.
4. *Болотнова Н. С.* Эстетическая мотивированность слова в лексической структуре художественного текста / Н.С. Болотнова // *Актуальные проблемы дериватологии, мотивологии, лексикографии: М-лы всеросс. конф. Томск : 1998.* – С. 3–8.
5. *Голев Н. Д.* О принципах номинации и методе их исследования / Н.Д. Голев // *Материалы науч. конф., посв. 50-летию образования СССР.* – Томск, 1972. – Вып. 5. *Лингвистика. Теоретические вопросы русского языка и его говоров.* – С. 94–99.
6. *Заика В. И.* Эстетическая реализация языка: функционально-прагматические исследования : автореф. дис. ... д-ра филол. наук / В.И. Заика. – Великий Новгород, 2007. – 32 с.
7. *Ищенко Н. Г.* Словообразовательная синонимия в современном немецком языке / Нина Григорьевна Ищенко. – К. : Изд. центр КГЛУ, 2000. – 340 с.
8. *Кияк Т. Р.* Мотивированность лексических единиц (количественные и качественные характеристики) / Тарас Романович Кияк. – Львов : Изд-во при Львовском гос. ун-те издат. объединения “Выща школа”, 1988. – 164 с.
9. *Лещак О.* Языковая деятельность. Основы функциональной методологии лингвистики / О. Лещак. – Тернополь, 1996. – 446 с.
10. *Манакін В. М.* Внутрішня форма слова як параметр міжмовного зіставлення / В.М. Манакін // *Проблеми зіставної семантики : [зб. наук. пр.]*. – К. : Вид. центр КНЛУ. – 2005. – Вип. 7. – С. 138–140.
11. *Плющ М. Я.* Словотвір / М.Я. Плющ // *Сучасна українська літературна мова : підручник / [за ред. М. Я. Плющ]*. – К. : Вища школа, 1994. – 414 с.
12. *Седов К. Ф.* Нейропсихолінгвістика : [уч. пос.] / К.Ф. Седов. – М., 2007. – 274 с.
13. *Селіванова О. О.* Когнітивна концепція словотвірної мотивації / О. О. Селіванова // *Проблеми загального, германського та слов'янського мовознавства. До 70-річчя проф. В. В. Левицького : [зб. наук. праць]*. – Чернівці : Книга XXI, 2008. – С. 379–389.

14. Сидорова Т. А. Текстовая мотивация как когнитивный процесс эстетической коммуникации (на материале рассказов Т. Толстой) / Т.А. Сидорова // Вопросы когнитивной лингвистики. – 2015. – № 1 (042). – С. 97–103.

15. Сидорова Т. А. Текстовая мотивация как фактор репрезентации художественной картины мира (теоретический аспект) / Т.А. Сидорова // Вестник Нижегородского университета им. Н.И. Лобачевского. Серия Лингвистика. – 2010. – № 4 (2). – С. 720–722.

16. Снітко О. С. Внутрішня форма і зміст номінативних одиниць / О. С. Снітко // Мовознавство. – 1989. – № 6. – С. 9–14.

17. Степанова В. В. Слово в тексте. Из лекций по функциональной лексикологии / В. В. Степанова. – СПб. : Наука: САГА, 2006. – С. 120–130.

18. Тарасова И. П. Структура смысла и структура личности коммуниканта / И. П. Тарасова // Вопросы языкознания. – 1992. – № 4. – С. 108–113.

19. Ягафарова Г. Н. Основные Ономаσιологические Понятия / Г.Н. Ягафарова // Вестник Челябинского государственного университета. – 2010. – № 13 (194). Филология. Искусствоведение. – Вып. 43. – С. 172–177.

References

1. Blinova, O. I. (2010) *Motivation and its aspects* [Motivologija i ejo aspekty], [3-e izd., ispr. i dop.], M.: KRASAND, 304 s.

2. Boldyrev, N. N. (2006) *The prototypical approach: the problems of the method* [Prototipičeskij podhod: problemy metoda]. Mezhdunarodnyj kongress po kognitivnoj lingvistike: sbornik materialov, (26–28 sentjabrja 2006 g.), Tambov, S. 34–39.

3. Bolotnova, N. S. (2007) *Philological analysis of the text* [Filologičeskij analiz teksta : [uch. pos.]], [3-e izd., ispr. i dop.], M., 520 s.

4. Bolotnova, N. S. (1998) *Aesthetic motivation of a word in the lexical structure of a fictional text* [Jestetičeskaja motivirovannost' slova v leksičeskoj strukture hudožestvennogo teksta], Aktual'nye problemy derivatologii, motivologii, leksikografii: M-ly vseross. konf., Tomsk, S. 3–8.

5. Golev, N. D. (1972) *On the principles of the nomination and the method of its research* [O principah nominacii i metode ih issledovanija], Materialy nauch. konf., posv. 50-letiju obrazovanija SSSR, Tomsk, Vyp. 5. Lingvistika. Teoretičeskie voprosy russkogo jazyka i ego govorov, S. 94–99.

6. Zaika, V. I. (2007) *Aesthetic realization of the language: functional and pragmatic studies* [Jestetičeskaja realizacija jazyka: funkcional'no-pragmatičeskie issledovanija : avtoref. dis. ... d-ra filol. nauk], Velikij Novgorod, 32 s.

7. Ishhenko, N. G. (2000) *Word-formation synonymy in modern German* [Slovoobrazovatel'naja sinonimija v sovremennom nemeckom jazyke], K.: Izd. centr KGLU, 340 s.

8. Kijak, T. R. (1988) *Motivation of lexical units (quantitative and qualitative characteristics)*, [Motivirovannost' leksičeskix edinic (kolichestvennye i kachestvennye harakteristiki)], L'vov: Izd-vo pri L'vovskom gos. un-te izdat. ob#edinenija "Vyshha škola", 1988, 164 s.

9. Leshhak, O. (1996) *Language activity. Fundamentals of functional methodology of linguistics* [Jazykovaja dejatel'nost'. Osnovy funkcional'noj metodologii lingvistiki], Ternopol', 446 s.

10. Manakin, V. M. (2005) *The inner form of the word as a parameter cross-language comparisons* [Vnutrishnya forma slova yak parametr mizhmovnoho zistavlennya], Problemy zistavnoyi semantyky: [zb. nauk. pr], K.: Vyd. tsentr KNLU, Vyp. 7, S. 138–140.
11. Plyushch, M. Ya. (1994) *Word formation* [Slovotvir, Suchasna ukrayins'ka literaturna mova: pidruchnyk], [za red. M.Ya. Plyushch], K.: Vyshcha shkola, 414 s.
12. Sedov, K.F. (2007) *Neuropsycholinguistics* [Nejropsiholingvistika : [uch. pos.]], M., 2007, 274 s.
13. Selivanova, O. O. (2008) *Cognitive concept of word-formation motivation* [Kohnityvna kontseptsiya slovotvirnoyi motyvatsiyi], Problemy zahal'noho, hermans'koho ta slov'yans'koho movoznavstva. Do 70-richchya prof. V.V. Levyts'koho: [zb. nauk. prats'], Chernivtsi: Knyha KhKhI, S. 379–389.
14. Sidorova, T. A. (2015) *Textual motivation as a cognitive process of aesthetic communication (based on T. Tolstoy's stories)* [Tekstovaja motivacija kak kognitivnyj process jesteticheskoy kommunikacii (na materiale rasskazov T. Tolstoj)], Voprosy kognitivnoj lingvistiki, No. 1 (042), S. 97–103.
15. Sidorova, T. A. (2010) *Textual motivation as a factor in the representation of the fictional picture of the world (theoretical aspect)* [Tekstovaja motivacija kak faktor reprezentacii hudozhestvennoj kartiny mira (teoreticheskij aspekt)], Vestnik Nizhegorodskogo universiteta im. N.I. Lobachevskogo. Serija Lingvistika, No. 4 (2), S. 720–722.
16. Snitko, O. S. (1989) *Inner form and content of nominative units* [Vnutrishnya forma i zmist nominatyvnykh odynyts'], Movoznavstvo, No. 6, S. 9–14.
17. Stepanova, V. V. (2006) *The word in the text. From lectures on functional lexicology* [Slovo v tekste. Iz lekcij po funkcional'noj leksikologii], SPb.: Nauka: SAGA, S. 120–130.
18. Tarasova, I. P. (1992) *The structure of the meaning and structure of the communicant's personality* [Struktura smysla i struktura lichnosti kommunikanta], Voprosy jazykoznanija, No. 4, S. 108–113.
19. Jagafarova, G. N. (2010) *Basic Onomasiological Concepts* [Osnovnye Onomasiologicheskie Ponjatija], Vestnik Cheljabinskogo gosudarstvennogo universiteta, No. 13 (194). Filologija. Iskusstvovedenie, Vyp. 43, S. 172–177.

Н. М. Савчук,

*Уманский государственный университет имени Павла Тычины,
кафедра практического языковедения*

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ РЕПРЕЗЕНТАЦИИ ХУДОЖЕСТВЕННОЙ КАРТИНЫ МИРА СКВОЗЬ ПРИЗМУ ТЕКСТОВОЙ МОТИВАЦИИ

В статье рассмотрены теоретические основы репрезентации художественной картины мира сквозь призму текстовой мотивации; установлена взаимосвязь между понятиями мотивация (мотивирование), мотивированность, мотивизация как ключевых дескрипций в области словообразования, теории номинации и когнитивной ономазиологии; предложено определение понятия художественный текст как особой функциональной системы; сформулированы теоретические положения текстовой мотивации (позиция автора) и ее дешифрования (позиция читателя) как познавательного процесса в репрезентации художественной картины мира.

Ключевые слова: художественная картина мира, мотивация, текстовая мотивация, художественный текст.

N. M. Savchuk,

*Uman state University named after Pavlo Tychyna,
Practical Linguistics Department*

**THEORETICAL FUNDAMENTALS
ON REPRESENTATION OF THE PICTURE OF THE WORLD
THROUGH TEXTUAL MOTIVATION**

In the article the theoretical fundamentals of representation of fictional picture of the world through the prism of textual motivation have been outlined; the relationship between the concepts of motivation, motivation as key notion in the sphere of word formation, theory of nomination and cognitive onomasiology has been set; the definition of fictional text has been given: it is a special functional system, in which the word formation meanings as others are influenced by artistic conventions, that contributes to the transformation of meanings, imaginative rethinking of common language meanings; the theoretical principles of textual motivation (position of the author) and its decryption (position of the reader) as a cognitive process in the representation of fictional picture of the world have been formulated: textual motivation is a factor of decryption of author's meanings, revealing the depth of which depends on the interpretation of incentive structures and codes.

Key words: fictional picture of the world, motivation, textual motivation, fictional text.

ЗМІСТ

ІСТОРІЯ МОВИ ДІАЛЕКТОЛОГІЯ

Дружинець М. Л. Відбиття особливостей української народної вимови у пам'ятках староукраїнської літературної мови _____	3
Коца Р. О. Семантико-структурна характеристика власне складних прикметників давньоукраїнської мови _____	12
Новіцька О. І., Шеремета Л. П. Назви взуття та його елементів у говірках Підгасччини Тернопільської області _____	22
Поліщук С. С. Назви стебел і листя сільськогосподарських культур у говірках Середнього Надбужжя _____	32
Царалунга І. Б. До проблеми подовження приголосних в українській мові: діахронний аспект _____	42
Чаган О. І. Номінація житлових приміщень у бойківських говірках _____	50
Чорноус О. В. Сучасні підходи до передавання літери <i>г</i> засобами української мови (на матеріалі македонської антропонімії) _____	57

ЛЕКСИКОЛОГІЯ ОНОМАСТИКА

Краснобаєва-Чорна Ж. В. Онімія ціннісної картини світу (на матеріалі української, російської, англійської та німецької фраземіки) _____	67
Парзулова Маріяна. Имена на Българи от село Нова Ивановка, свързани с поважни събития от историята на Бесарабия _____	75
Яремко Я. П. Конотативна семантика в сучасному політичному терміні _____	80
Андрішко О. М. Назви астероїдів, утворені лексико-синтаксичним способом _____	86
Бабій Ю. Б. Дериваційна специфіка українських прізвищ із посесивними формантами _____	95
Бербер Н. М. Синтаксичні конструкції порівняльної модальності з поетонімним компонентом у постмодерному дискурсі Марії Матіос _____	102
Босва Е. В. Оніми світового культурного кола у поетичних творах М. Зерова _____	108
Крупеньова Т. І. Особливості ономастикону творів Братів Капранових _____	117
Лєсна Г. М. Українська термінологія міжнародних відносин як аспект у вивченні української мови як іноземної _____	125
Микитюк О. Р. Антропонім <i>Шевченко</i> в тексті «Дух нашої давнини» Дмитра Донцова _____	131
Нарушевич-Васильєва О. В. Екстралінгвістичні та лінгвістичні чинники виникнення й формування української термінології харчової промисловості _____	140
Петрина Х. В. Метафоризація алюзійних власних назв: вторинні номінації _____	148
Порожнюк А. Л. Семантична еквівалентність у термінології (на матеріалі лінгвістичних термінів) _____	155
Сеник Г. В. Морфологічна природа прізвицьк _____	160

СЛОВОТВІР ГРАМАТИКА

Загнітко А. П. Синтагмальна модель відмінкової системи Юрія Шевельова і Євгена Тимченка: давальний відмінок (II)	169
Олексенко В. П. Функціонування і словотвірний потенціал препозитивів квантитативно-оцінної семантики мікро-, макро- в українській мові	179
Вакалюк І. В. Семантична структура фразеологічних одиниць на позначення інтенсивності дії	190
Глуховська М. С. Механізм асоціативної мотивації словотвірних інновацій	200
Кобченко Н. В. Взаємодія подвійного власне-предикативного синтаксичного зв'язку з іншими типами	206
Орленко О. В. Що говорить граматики про когнітивні механізми? (на прикладі прийменників <i>від – до</i>)	215
Хаценко Л. І. Зміни семантичного наповнення словотвірних типів віддієслівних іменників із суфіксами <i>-иц(я)</i> та <i>-ин(и)</i>	225
Хрустик Н. М. Активні процеси словотворення в сучасній українській мові: префіксоїдні та префіксальні деривати	232

ЛІНГВІСТИКА ТЕКСТУ

Бацевич Ф. С. Модус, модальність і типологія одивнених художніх текстів	239
Беценко Т. П. Аналіз художнього тексту: лінгвокультурологічний підхід	247
Шабат-Савка С. Т. Парцельовані комунікати як маркери вербалізації інтенцій мовця та експресивності художнього тексту	254
Яковлєва О. В. До проблеми значення слова в лінгвістиці (на матеріалі поетичних творів Ліни Костенко)	263
Бадюл В. В. Антропо-ментальний субкод культури в українській жіночій прозі початку ХХІ століття (на матеріалі фразеологічних одиниць)	269
Євтушина Т. О. Етнічна ідентифікація мовця у вигуківих фразеологічних одиницях прози Марії Матіос	278
Дем'янчук Ю. І. Паралельний корпус текстів: теоретико-методологічний та лексикографічний аналіз, принципи застосування	285
Лужецька Н. Я. Політична мова у лінгвополітологічній характеристиці Івана Франка	293
Любецкая Е. П. Особенности формирования белорусского научного языка в начале XX в.	299
Мікрюкова К. О. Прикметникові дистрибутивні моделі лексеми «місто» в художньому дискурсі українських постмодерністів	306
Немировська О. Ф. Темпоральні лексичні маркери як засіб створення художнього часу в жанрі історичної прози	312
Процик І. Р. «На ціле життя залишився гарячим прихильником копаного м'яча». Українська футбольна лексика в художніх творах 30–40-х рр. ХХ ст.	318
Романюк І. В. Синонімія синтаксичних конструкцій у романі І. Багряного «Тигролови»	328
Савчук Н. М. Теоретичні засади репрезентації художньої картини світу крізь призму текстової мотивації	333

CONTENTS

HISTORY OF LANGUAGE DIALECTOLOGY

Druzhynets M. L. THE REFLECTION OF THE PECULIARITIES OF UKRAINIAN NATIONAL SPEECH IN THE CHARTERS OF THE OLD UKRAINIAN LITERARY LANGUAGE _____	3
Kotsa R. O. THE SEMANTIC AND STRUCTURAL CHARACTERISTIC OF COMPOUND ADJECTIVES OF THE OLD UKRAINIAN LANGUAGE ___	12
Novitska O. I., L. P. Sheremeta L. P. THE NAMES OF FOOTWEAR AND ITS ELEMENTS IN DIALECT OF PIDHAYTSI AREA IN TERNOPIIL REGION _____	22
Polishchuk S. S. NAMES OF STEMS AND LEAVES OF AGRICULTURAL PLANTS IN THE MIDDLE BUG AREA DIALECTS _____	32
Tsarialunga I. B. TO THE PROBLEM OF THE CONSONANT LENGTHENING IN THE UKRAINIAN LANGUAGE: DIACHRONIC ASPECT _____	42
Chahan O. I. NOMINATION OF DWELLINGS' NAMES IN BOIKO DIALEKT _____	50
Chornous O. V. THE UKRAINIAN RENDERING OF THE MACEDONIAN LETTER Ѐ ON THE MATERIAL OF MACEDONIAN ANTHROPOLOGY: MODERN APPROACHES _____	57

LEXICOLOGY ONOMASTICS

Krasnobaieva-Chorna Zh. V. ONYMYA OF VALUE PICTURE OF THE WORLD (BASED ON UKRAINIAN, RUSSIAN, ENGLISH AND GERMAN PHRASEMICS) _____	67
Parzulova M. NOVA IVANOVKA SETTLEMENT'S BULGARIANS' PROPER NAMES CONNECTED WITH IMPORTANT EVENTS OF BESSARABIAN HISTORY _____	75
Yaremko Ya. P. CONNOTATIVE SEMANTICS IN A MODERN POLITICAL TERM _____	80
Andrishko O. M. NAMES OF ASTEROIDS FORMED LEXICO-SYNTACTICAL METHOD _____	86
Babiy Y. B. SPECIFICITY DERIVATIVE UKRAINIAN NAME WITH POSSESSIVE FORMANTS _____	95
Berber N. M. SYNTACTIC CONSTRUCTIONS OF COMPARATIVE MODALITY WITH THE POETONYM COMPONENT IN POSTMODER DISCOURSE BY MARIA MATIOS _____	102
Boyeva E. V. ONYMS OF THE WORLD CULTURAL DIAPASON IN THE POETIC WORKS OF N. ZEROV _____	108
Krupenova T. I. THE ONOMASTICON PECULIARITIES OF BROTHERS KAPRANOV'S WORKS _____	117

Lesna G. M. UKRAINIAN TERMINOLOGY OF INTERNATIONAL RELATIONS AS A COMPONENT OF LEARNING UKRAINIAN AS A FOREIGN LANGUAGE_____	125
Mykytyuk O. R. ANTHROPONYM <i>SHEVCHENKO</i> IN THE TEXT «THE SPIRIT OF OUR PAST» OF DMYTRO DONTSOV_____	131
Narushevych-Vasylieva O. V. EXTRALINGUISTIC AND LINGUISTIC FACTORS OF EMERGENCE AND FORMATION OF UKRAINIAN TERMINOLOGY OF FOOD INDUSTRY_____	140
Petryna Kh. V. METAPHORIZATION OF ALLUSIVE PROPER NAMES: SECONDARY NOMINATIONS_____	148
Porozhniuk A. L. SEMANTIC EQUIVALENCE IN TERMINOLOGY (LINGUISTIC TERMS)_____	155
Senyk G. V. MORPHOLOGICAL NATURE OF NICKNAMES_____	160

WORD FORMATION GRAMMAR

Zahnitko A.P. SYNTAGMATIC MODEL OF CASE SYSTEM BY GEORGE Y. SHEVELOV AND YEVHEN TYMCHENKO (II)_____	169
Oleksenko V.P. FUNCTIONING AND WORD-BUILDING POTENTIAL OF PREPOSITIVES OF QUANTITATIVE-EVALUATIVE SEMANTICS IN THE UKRAINIAN LANGUAGE_____	179
Vakaliuk I.V. THE STRUCTURAL AND SEMANTIC FEATURES OF PHRASEOLOGICAL UNITS AS NOMINATION OF INTENSITY OF ACTION_____	190
Hlukhovska M. S. THE MECHANISM OF ASSOCIATIVE MOTIVATION OF STRUCTURAL WORD INNOVATION_____	200
Kobchenko N. V. THE INTERACTION BETWEEN THE DOUBLE PROPERLY-PREDICATIVE SYNTACTIC CONNECTION AND THE OTHER TYPES_____	206
Orlenko O. V. WHAT GRAMMAR SAYS ABOUT COGNITIVE MECHANISMS? (THE CASE OF PREPOSITIONS VID AND DO)_____	215
Hatsenko L. I. THE FUNCTIONING OF THE WORD-FORMATIVE TYPES WITH SUFFIXES -ИЦ(Я) AND -ИН(И) IN UKRAINIAN LANGUAGE_____	225
Khrustyk N. M. THE SEMIPREFIXAL AND PREFIXAL DERIVATIVES AS AN ACTIVE MODERN TREND DEVELOPMENT OF THE UKRAINIAN LANGUAGE IN DERIVATION_____	232

LINGUISTICS OF TEXT

Batsevych F. S. MODUS, MODALITY AND TYPOLOGY OF MARVELLED (ODYVNENI) ARTISTIC TEXTS_____	239
Betsenko T. P. ANALYSIS OF THE ARTISTIC TEXT: LINGVOCULTURAL APPROACH_____	247
Shabat-Savka S. T. PARCELLATED COMMUNICATES AS MARKERS OF VERBALIZATION OF THE SPEAKER'S INTENTIONS AND EXPRESSIVENESS OF A FICTION TEXT_____	254

Yakovleva O. V. TO THE PROBLEM OF THE MEANING OF THE WORD IN LINGUISTICS (ON THE MATERIAL OF POETRICAL WORKS BY LINA KOSTENKO)	263
Badyul V. V. ANTHROPO-MENTAL SUBCODES CULTURE IN UKRAINIAN WOMEN'S PROSE EARLY XXI CENTURY (BASED ON PHRASEOLOGICAL UNITS)	269
Ievtushyna T. O. ETHNIC AUTHENTICATION OF MOVCYA IN PHRASEOLOGY UNITS EXCLAMATION OF PROSE MARIA MATIOS	278
Demianchuk Yu. I. PARALLEL CORPUS OF TEXTS: THEORETICAL, METHODOLOGICAL AND LEXICOGRAPHICAL ANALYSIS OF PRINCIPLES	285
Luzhetska N. Ya. POLITICAL LANGUAGE IN A LINGUOPOLITOLOGICAL CHARACTERISTIC OF IVAN FRANKO	293
Liubetskaya E. P. PECULIARITIES OF FORMATION OF THE BELARUSIAN SCIENTIFIC LANGUAGE AT THE BEGINNING OF THE XX.	299
Mikryukova K. O. THE ADJECTIVE DISTRIBUTIVE MODELS OF THE LEXEME «CITY» IN THE LITERARY DISCOURSE OF UKRAINIAN POSTMODERNISTS	306
Niemirovskaja O. F. TEMPORAL LEXICAL MARKERS AS A MEANS OF REFLECTING TIME IN THE FICTION IN GENRE OF HISTORICAL PROSE	312
Protsyk I. R. «HE HAS BECOME AN ARDENT SUPPORTER OF FOOTBALL FOR ALL HIS LIFE». UKRAINIAN FOOTBALL TERMINOLOGY IN LITERARY WORKS IN THE 30–40-ies OF XX CENTURY	318
Romanyuk I. V. THE SYNONYMY OF SYNTACTICAL CONSTRUCTIONS IN NOVEL “TIGER TRAPPERS” BY I. BAHRIANYI	328
Savchuk N. M. THEORETICAL FUNDAMENTALS ON REPRESENTATION OF THE PICTURE OF THE WORLD THROUGH TEXTUAL MOTIVATION	333

З-324 Записки з українського мовознавства: Вип.24. У 2-х томах. – Т.1.:
Зб. наук. праць = Opera in linguistica ukrainiana: Fascicullum 24. –
Vol. 1 / Головний ред. Т.Ю. Ковалевська. – Одеса : «ПолиПринт»,
2017. – 352 с.

ББК 81. 031. 4я5
УДК 81. 161. 2 (051)

Наукове видання

**ЗАПИСКИ
З УКРАЇНСЬКОГО МОВОЗНАВСТВА**

ВИПУСК 24

Том 1

Збірник наукових праць

**Opera
in linguistica ukrainiana**

FASCICULLUM 24

Volume 1

Головний редактор **Т.Ю. Ковалевська**

Підписано до друку 31.08.2017.

Формат 60x84/16. Папір друкарський.

Гарнітура «Times». Друк цифровий. Обл.-вид.арк. 27,4

Тираж 300 прим. Зам. № 31/08.

Адреса редакції:

Кафедра української мови,

Одеський національний університет імені І.І. Мечникова

Французький бульвар, 24/26, м. Одеса, 65058

Тел (0482) 776-14-80

Віддруковано з оригінал-макета у видавництві

«ПолиПринт», г. Одеса, ул. Ак. Королева, 33.

тел. : (048) 794-64-50

e-mail: info@poliprint.od.ua

